

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” — IAȘI
SECȚIA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

VIII

No. 6301

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1975

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *redactor responsabil*; ION IONIȚĂ, *secretar de redacție*; AL. ANDRONIC, ADRIAN C. FLORESCU, NICOLAE GOSTAR și DAN GH. TEODOR, *membri*.

Desenele ce ilustrează prezentul volum au fost executate de Waltraud Delibaș și Emilia Platon în biroul de desen al institutului. Fotografiiile s-au executat în laboratorul foto al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România.

S U M A R

S T U D I I Ş I M A T E R I A L E

	Pag.
V. CHIRICA, <i>Descoperiri paleolitice din aşezarea de la Mitoc (jud. Botoşani)</i>	7
ANTON NIŢU, <i>Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni—Tripolie</i>	15
SILVIA TEODOR, <i>Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoşani)</i>	121
CĂTĂLINA BLOŞIU, <i>Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Leşcani (jud. Iaşi)</i>	203
S. ANTONIU şi M. ONOFREI, <i>Studiul antropologic al scheletelor din necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Leşcani (jud. Iaşi)</i>	281
SERGIU HAIMOVICI, <i>Studiul resturilor faunistice depuse ca ofrandă în cimitirul de la Leşcani (jud. Iaşi)</i>	287
RODICA POPOVICI-BALTĂ, <i>Cercetări arheologice în aşezarea din secolele XIV—XV de la Băiceni (jud. Iaşi)</i>	293

N O T E

GH. MELINTE, <i>Depozitul de bronzuri de la Ghermăneşti (jud. Vaslui)</i>	309
---	-----

R E C E N Z I I

MÁRIA NOVOTNÁ, <i>Die Bronzhortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit, „Archaeologica Slovaca Fontes”</i> , tom. IX, Bratislava, 1970 (M. Petrescu-Dîmboviţa)	315
LÁSZLÓ BARKÓCZI, ANDRÁS MÓCSY, <i>Die römischen Inschriften Ungarns (RIU, I) 1. Lieferung Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum — Arrabona</i> , Budapesta, 1972 (Nicolae Gostar)	317
L. BALLA, T. B. BUOCZ, Z. KÁDÁR, A. MÓCSY, T. SZENTLÉLEKY, <i>Die römischen Steindenkmäler von Savaria</i> , Budapesta, 1971 (Silviu Sanic)	319
EDIT B. THOMAS, <i>Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde</i> , Budapesta, 1971 (Ion Ioniţă)	320

L I S T A A B R E V I A Ţ I U N I L O R	322
---	-----

S O M M A I R E

É T U D E S E T M A T É R I A U X

	<u>Page</u>
V. CHIRICA, <i>Découvertes paléolithiques de l'établissement de Mitoc (départ. de Botoșani)</i>	7
ANTON NIȚU, <i>Le décor zoomorphe peint sur la céramique Cucuteni—Tripolie</i>	15
SILVIA TEODOR, <i>Les fouilles de Cucorăni (départ. de Botoșani)</i>	121
CĂȚĂLINA BLOȘIU, <i>La nécropole de Leșcani (départ. de Jassy) datant du IVe siècle de n. è.</i>	203
S. ANTONIU et M. ONOFREI, <i>Étude anthropologique des squelettes de la nécropole du IVe siècle de n. è. de Leșcani (départ. de Jassy)</i>	281
SERGIU HAIMOVICI, <i>L'étude des restes fauniques déposés comme offrande dans la nécropole de Leșcani (départ. de Jassy)</i>	287
RODICA POPOVICI-BALTĂ, <i>Recherches archéologiques à Băiceni (départ. de Jassy), établissement datant des XIVe—XVe siècles.</i>	293

N O T E S

GH. MELINTE, <i>Le dépôt de bronzes de Ghermănești (départ. de Vaslui)</i>	309
--	-----

C O M P T E S R E N D U S

MÁRIA NOVOTNÁ, <i>Die Bronzefortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit „Archaeologica Slovaca Fontes”, tom. IX, Bratislava, 1970 (M. Petrescu-Dîmbovița)</i>	315
LÁSZLÓ BARKÓCZI, ANDRÁS MÓCSY, <i>Die römischen Inschriften Ungarns (RIU, I) 1. Lieferung Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum—Arrabona, Budapest, 1972 (Nicolae Gostar)</i>	317
L. BALLA, T. N. BUOCZ, Z. KÁDÁR, A. MÓCSY, T. SZENTLÉLEKY, <i>Die römischen Steindenkmäler von Savaria, Budapest, 1971 (Silviu Sanie)</i>	319
EDIT B. THOMAS, <i>Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde, Budapest, 1971 (Ion Ioniță)</i>	320

<i>L I S T E D E S A B R É V I A T I O N S</i>	322
--	-----

DESCOPERIRI PALEOLITICE DIN AȘEZAREA DE LA MITOC (JUD. BOTOȘANI)

Stațiunea paleolitică de la Mitoc — Malul Galben a fost cercetată prin săpături sistematice în anii 1956—1957 de către C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia. Rezultatele relativ bogate ale acestor săpături au fost publicate în două rapoarte preliminare¹, în care s-au făcut aprecieri de ordin stratigrafic, geomorfologic, precum și cu privire la resturile de paleofaună.

În colecțiile Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași se află un număr de 528 piese din silex și 3 din gresie, care, datorită faptului că nu ni s-au păstrat profilele stratigrafice pentru întreaga suprafață săpată, au fost clasificate după criteriile tipologice și atribuite la trei faze de locuire²: a, musterian și musterian superior; b, musteriano-aurignacian și c, aurignacian. În afară de acestea, a mai fost găsită o lamă microlitică cu marginea retușată abrupt (fig. 4/1), atribuită gravetianului, precum și câteva lame neretușate, care ar putea fi încadrate eventual în tardenoisian.

Între straturile arheologice identificate cu ocazia săpăturilor și cele trei etape de locuire determinate tipologic nu s-a putut stabili nici o corelație. Astfel, din profilul publicat rezultă că, stratigrafic, nivelul de locuire aurignaciană începe la — 9,14 m, în timp ce, tipologic, datorită formei terenului, unele piese descoperite la —5,60 — 6,00 m aparțin musterianului. Mai trebuie amintit aici că nivelul musteriano-aurignacian nu este indicat în profil.

Având în vedere că din inventarul litic au fost discutate, în cele două rapoarte de săpături, doar piesele care ar putea atesta prezența culturii clactoniene (sau numai a tehnicii de cioplire caracteristică acestei culturi), în cele ce urmează prezentăm materialele care aparțin paleoliticului mijlociu și superior³.

a) *Musterian și musterian superior*. Utilajul litic aparținând musterianului și musterianului superior (tabelul 1) se caracterizează, în primul rând, prin prezența debitajului Levallois. În această tehnică au fost cioplite așchii (fig. 3/6), așchii lamelare, virfuri și chiar lame. Piesele de tip Levallois de la Mitoc — Malul Galben au talonul neted, dar și fațetat convex, întocmai cum au constatat unii cercetători români⁴ și străini⁵ pentru alte stațiuni. Prelucrarea lamelară pare să fi fost totuși precumpănitoare, deoarece numărul lamelor este destul de mare în comparație cu alte tipuri de piese. Coexistența celor două tehnici — așchială și lamelară — este dovedită prin prezența în cadrul aceluiași complex sau atelier, atât a lamelor, cât și a așchiilor.

După cum rezultă din tabelul 1, lipsesc piesele caracteristice musterianului, cu excepția unui răzuitor macrolitic pe fața plană a unei așchii cu talonul fațetat, precum și a unor așchii și lame cu scobituri retușate („encoche”), denticulate sau cu retușe fine.

Săpăturile din așezarea de la Mitoc — Malul Galben aduc noi contribuții la problema așezărilor musteriene în aer liber. În multe stațiuni din paleoliticul mijlociu sînt prezente piesele prelucrate bifacial. În așezarea de care ne ocupăm nu a fost găsită decît o așchie cu ciopliri bifaciale⁶; trebuie menționat însă că, în apropiere, în punctul „Dealul Sărături” au fost descoperite mai multe unelte de acest tip⁷. Bifacialele nu lipsesc nici din marea așezare de la Ripiceni—Izvor (locuirea musteriană⁸). Considerînd că grupurile umane care populau aceste așezări foloseau aceeași tehnică de cioplire, s-ar

¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956, IV, Mitoc, Materiale*, V, 1959, p. 34—38; idem, *Cercetările de la Mitoc, Materiale*, VI, 1959, p. 11—23.

² Pentru ajutorul acordat de Al. Păunescu la clasificarea tipologică a unor piese de la Mitoc — Malul Galben îi aducem călduroase mulțumiri.

³ Publicarea acestor materiale se face cu asentimentul prof. N. Zaharia, căruia îi aducem sincere mulțumiri.

⁴ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 14.

⁵ Fr. Bordes, *Typologie du paléolithique ancien et moyen, memoire nr. 1*, ed. a II-a, Bordeaux, 1961, p. 13—16.

⁶ C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *op. cit.*, p. 38.

⁷ *Ibidem*, p. 36, pl. VII/4—7.

⁸ Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor, Dacla*, N. S., IX, 1965, p. 9—20, fig. 7/1—2; 8/1—3; 9/1—4; idem, *Evoluția uneltelor...*, p. 15.

putea admite că și musterienii de la Malul Galben au cunoscut prelucrarea bifacială; lipsa deocamdată a acestor tipuri de piese în așezarea de la Mitoc s-ar putea datora caracterului restrâns al săpăturilor.

Din informațiile prof. N. Zaharia rezultă că în stratul musterian au fost identificate mai multe ateliere de cioplire, în cuprinsul cărora s-au găsit nuclee, așchii, lame, precum și foarte multe deșeuri

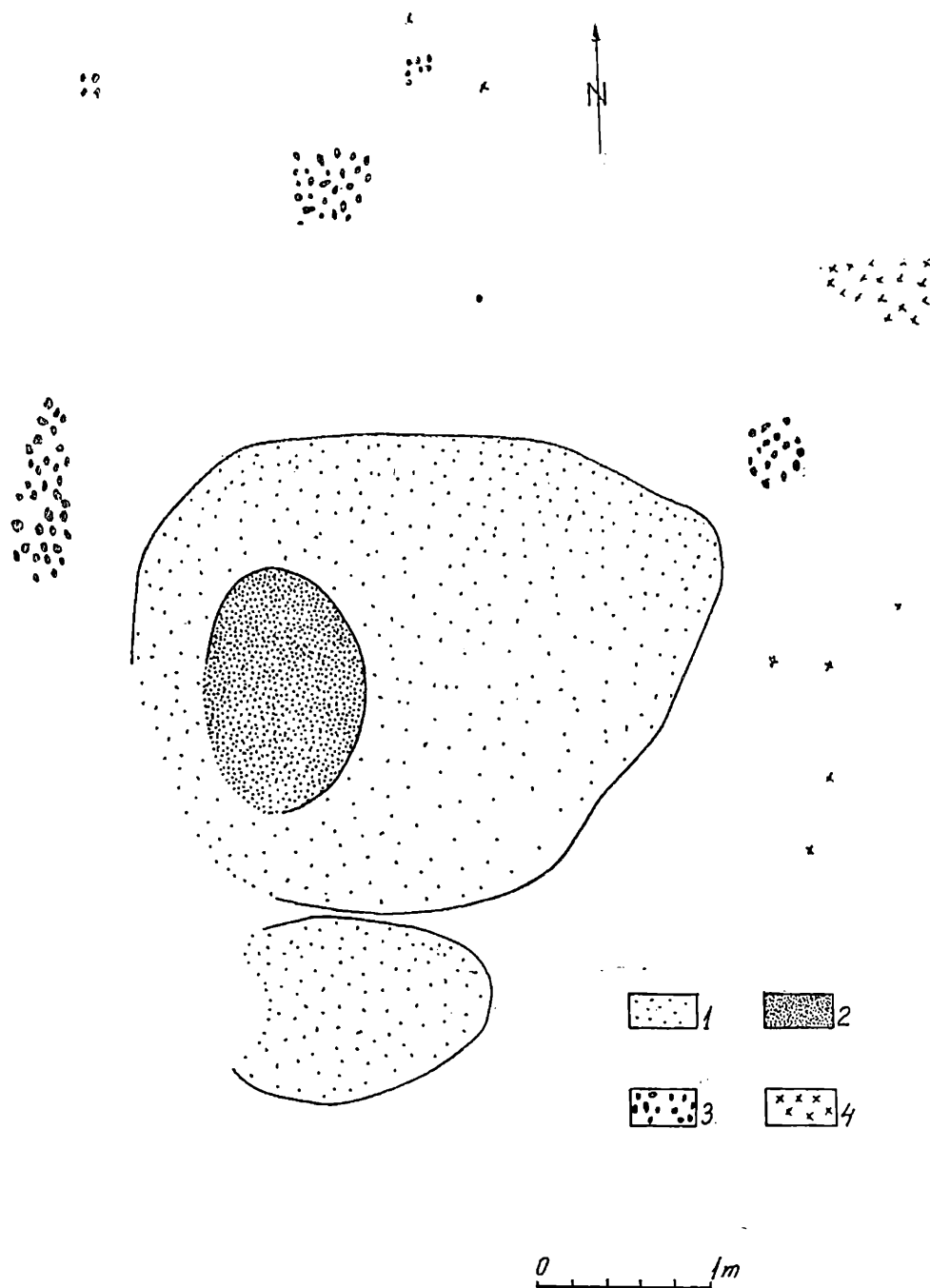

Fig. 1. — Planul vetrei musteriene (după N. Zaharia): 1, împrăștiere de cărbune și cenușă; 2, vatra propriu-zisă; 3, fragmente de cărbuni; 4, piese de silex.

de prelucrare. Astfel, în atelierul descoperit la $-6,80$ m s-au găsit 26 piese tipice, între care amintim 4 nuclee prismatice sau cvasiprismatice, pe care se păstrează negativele desprinderilor anterioare, 4 așchii Levallois, precum și așchii obișnuite și lame neretușate. Atelierul de la $-7,35$ m cuprindea 22 piese tipice între care 4 nuclee întregi sau fragmentare, 5 așchii și o lamă tip Levallois, așchii

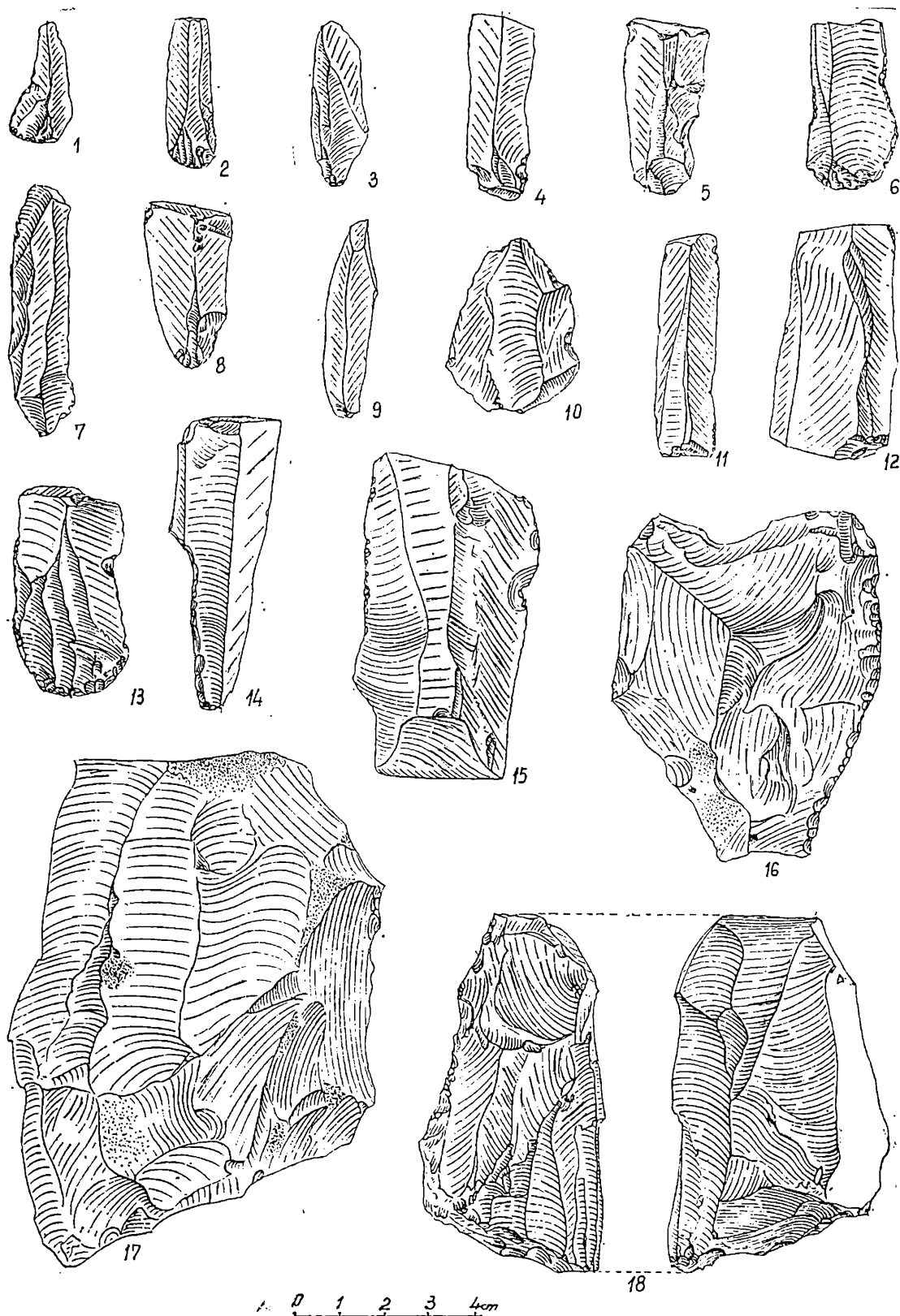

Fig. 2. — Musteriano-aurignacian : 1—15, lame ; 16, așchie ; 17, 18, nuclee.

și lame neretușate. Astfel de complexe au apărut și la —12,15 m, —11,10 m etc.; la —6,75 m a fost descoperită o piatră de calcar folosită probabil drept nicovală. Ateliere de prelucrare și pietre de calcar folosite drept nicovală au fost identificate și la Ripiceni — Izvor⁹.

La Mitoc — Malul Galben au fost descoperite și dovezi privind folosirea focului. Cele mai vechi urme de acest fel au fost observate la —12,15 m, unde s-au găsit resturile unei vetre de foc¹⁰ pentru ca în straturile de la —7,75 și —8,75 m să fie dezvelite vetre întregi (fig. 1), în jurul cărora se aflau destul de multe piese de silex.

Vetre de foc atribuite musterianului au mai fost semnalate și la Ripiceni — Izvor¹¹, Ohaba — Ponor¹², Remetea — Someș II (nivelul I)¹³ și Nandru — Peștera Curată¹⁴. Se observă deci că, în musterian, vetrele apar atît în așezări în aer liber, cît și în acelea situate în peșteri. Așezări în aer liber cu vetre de foc au fost descoperite în Kuban, la Ilksaia¹⁵; dintre așezările cu vetre, din peșteri, menționăm pe acelea de la Veternica, lângă Zagreb¹⁶.

b) *Musteriano-aurignacian*. Din etapa de locuire musteriano-aurignaciană se păstrează un număr de 75 de piese (tabelul 2). Cea mai numeroasă categorie o reprezintă lamele neretușate. Printre uneltele finite menționăm o lamă macrolitică fragmentară cu virful rotunjit și retușat cu retușe solzoase (fig. 3/5), un burin de unghi pe spărtură (fig. 4/4), precum și o așchie lamelară masivă cu retușe fine oblice pe latura stîngă (fig. 4/7). În acest nivel a fost dezvelit și un atelier de cioplire cu nuclee, așchii și lame (fig. 2). Piese de caracter musteriano-aurignacian au fost semnalate și cu prilejul săpăturilor, în a doua taluzare de la Mitoc — Malul Galben¹⁷.

c) *Aurignacian*. Perioada de locuire aurignaciană este mai bine reprezentată din punct de vedere al utilajului litic. Așa cum se observă din tabelul 3, au fost descoperite 290 de unelte, marea majoritate fiind reprezentată de lame neretușate. Principalele tipuri de piese sînt: nuclee, unele prismatice, cu două planuri de lovire (fig. 3/1); străpungătoare, unele pe așchie de decorticare (fig. 4/2); burine de tip median, pe așchie masivă (fig. 4/3) sau pe așchie a cărei suprafață dorsală este ocupată de cortex (fig. 3/4); burin dublu median pe lamă macrolitică (fig. 3/9) sau de unghi pe spărtură (fig. 4/5); gratoare, dintre care unele cu partea activă convexă (fig. 3/7,8), pe lamă sau de tip dublu pe așchie lamelară masivă, cu partea activă convexă și capătul opus cu început de retușare, nefiind însă folosit ca gratoar dublu datorită fracturii (fig. 4/6); lamă de decorticare cu fine retușe pe latura stîngă, în capăt trunchiată și fin denticulată (fig. 3/2); lamă macrolitică cu retușe oblice pe o porțiune a laturii stîngi, în rest cu retușe fine și cu o scobitură retușată (fig. 3/3); lame cu retușe tipice aurignaciene, cu „encoche” sau denticulate, o lamă mijlocie fragmentară din gresie cu granulatie foarte fină, așchii retușate, cu „encoche” și denticulate, precum și o lamă, un virf și două așchii de tip Levallois. Prezența acestor din urmă tipuri de unelte indică persistența tehnicii Levallois în aurignacian. Dealtfel, așa cum se vede pe profilul publicat de autorii săpăturilor¹⁸, locuirea aurignaciană de la Mitoc — Malul Galben suprapune direct pe cea musteriană, situație rar întîlnită în așezările paleolitice cu mai multe niveluri de locuire de pe teritoriul țării noastre. Această situație ar putea indica o continuitate de locuire între musterian și aurignacian, iar cele trei straturi sterile din punct de vedere arheologic din paleoliticul superior ar putea evidenția patru niveluri (etape) de locuire aurignaciană, fapt care, tipologic, nu a putut fi surprins în cadrul materialului litic.

Din însemnările făcute în timpul săpăturilor, rezultă că și în nivelurile de locuire aurignaciană au fost identificate vetre și complexe de cioplire. Astfel, se poate menționa vatra de la —5,80 m, cu o grosime de circa 0,30 m, în apropierea căreia au fost observate cîteva ateliere cu nuclee, așchii și mai puține unelte tipice. În jurul vetrei au fost dezvelite trei pietre de calcar de dimensiuni cuprinse între 14 — 20 cm. Aceste pietre înconjurau vatra propriu-zisă, dar nu o căptușeau cum s-a observat în alte stațiuni paleolitice¹⁹, deoarece resturi de cenușă și cărbuni s-au răspîndit și în afara ei. Menționăm că vetrele din așezarea musteriană Ilksaia din Cuban erau, de asemenea, înconjurate cu pietre²⁰.

⁹ Idem, *op. cit.*, Dacia, N. S., IX, 1965, p. 8.

¹⁰ C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *op. cit.*, p. 15—16.

¹¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 10, fig. 4.

¹² M. Bitiri, *Vetrele paleolitice în România*, SCIV, XII, 1961, 1, p. 9; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 133; idem, *Șantierul arheologic Ohaba-Ponor*, Materiale, III, 1957, p. 42—44.

¹³ M. Bitiri, *Paleoliticul în Țara Oașului*, București, 1972, p. 43.

¹⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *Șantierul arheologic Nandru*, Materiale, III, 1957, p. 34; C. S. Nico-

lăescu-Plopșor și Al. Păunescu, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956, II, Nandru*, Materiale, V, 1959, p. 22.

¹⁵ P. P. Efimenko, *Pervobytnoe obščestvo*, Kiev, 1953, p. 204—208.

¹⁶ M. Malez, *Das Paläolithikum der Veternicahöhle und der Bärenkult*, Quartär, 10/11, 1958—1959 (după M. Bitiri, *op. cit.*, SCIV, XII, 1961, 1, p. 9).

¹⁷ C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *op. cit.*, Materiale, V, 1959, p. 36.

¹⁸ Idem, *op. cit.*, Materiale, VI, 1959, p. 18.

¹⁹ M. Bitiri, *op. cit.*, SCIV, XII, 1961, 1, p. 10—14.

²⁰ P. P. Efimenko, *op. cit.*, p. 204—208.

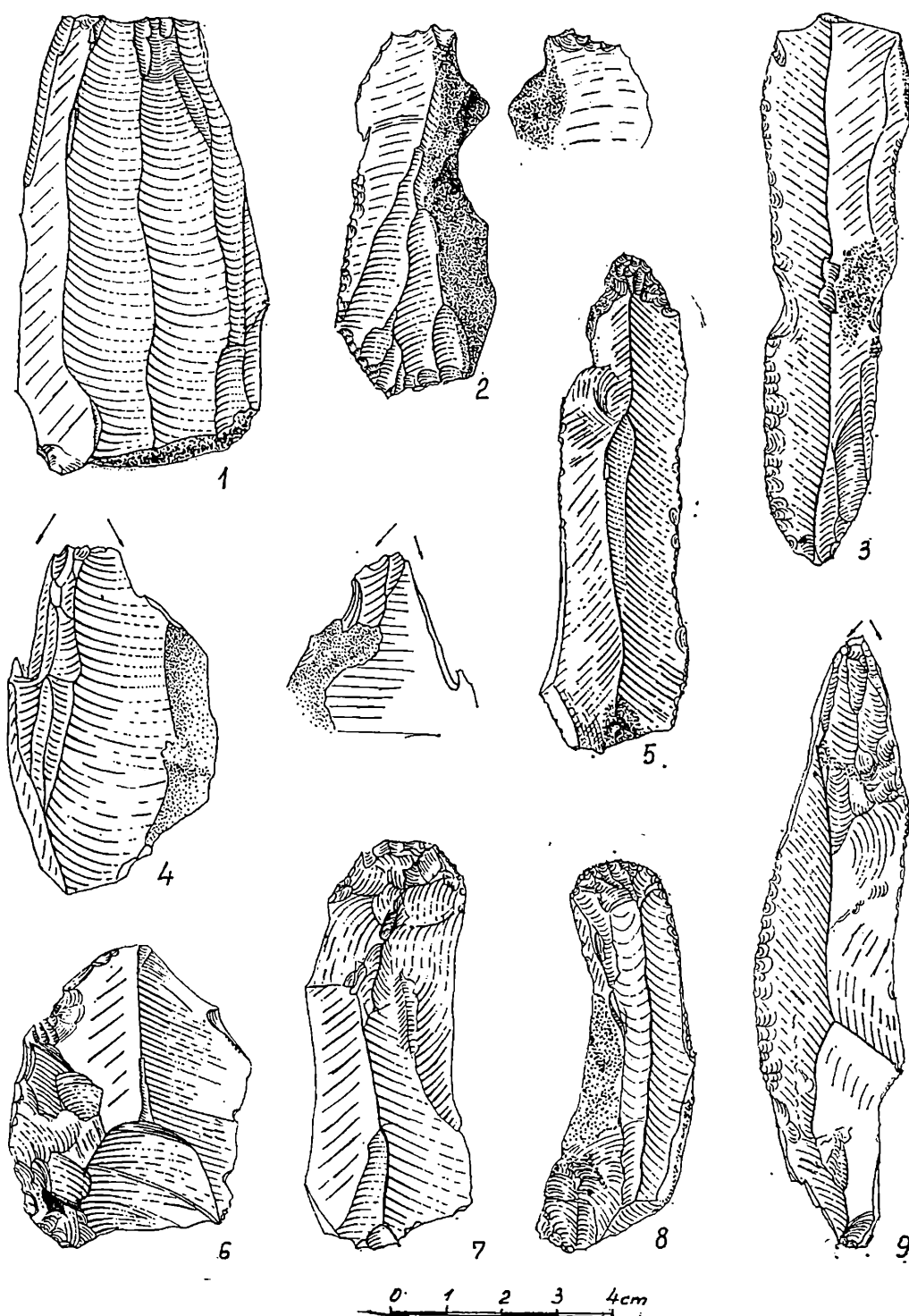

Fig. 3. — Unelte de silex din musterian (6), musteriano-aurignacian (5) și aurignacian (1–4, 7–9): 1, nucleu; 2, lamă cu retușe fine, în capăt denticulată; 3, lamă retușată și cu „encoche”; 4, burin median; 5, lamă cu retușe solzoase în vîrf; 6, așchie Levallois; 7, 8, gratoare convexe; 9, burin dublu median.

Locuiri aurignaciene cu vetre de foc s-au mai semnalat la Ripiceni — Izvor ²¹, Călinești II ²², Giurgiu ²³, Ohaba — Ponor ²⁴, Baia de Fier ²⁵ precum și în așezările de terasă de la Ceahlău ²⁶.

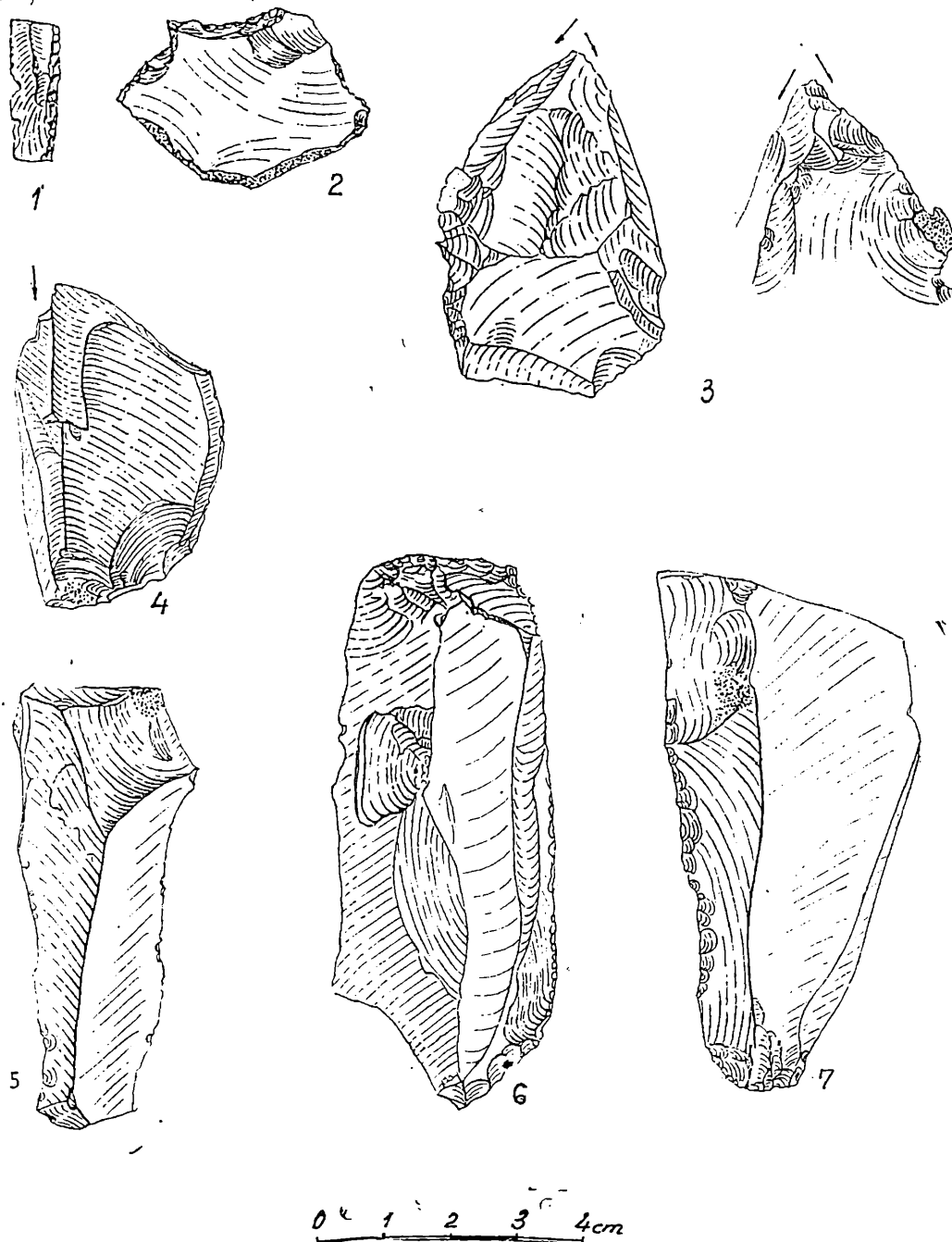

Fig. 4. — Unelte de silex din musteriano-aurignacian (4, 7), aurignacian (2, 3, 5, 6) și gravettian (1): 1, lamă microlitică cu marginea retușată abrupt; 2, străpungător pe așchie; 3, burin median; 4—5, burine de unghi pe spătură; 6, gratoar dublu convex; 7, așchie lamelară cu retușe pe latura stângă.

²¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 20.

²² M. Bitîri, *Preistoria...*, p. 49.

²³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Eugen Comșa, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, *Preistoria de la Giurgiu. Așezarea de la Malul Roșu, SCIV, VII, 1956, 3—4, p. 230*; Al. Păunescu, M. Ionescu, Gh. Rădulescu, *Săpăturile din împrejurimile orașului Giurgiu, Materiale, VIII, 1962, p. 131*.

²⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *op. cit., Materiale, III, 1957, p. 46*.

²⁵ Idem, *Șantierul arheologic Baia de Fier, Materiale, III, 1957, p. 16*.

²⁶ Idem, *Șantierul arheologic Bicaz, Materiale, VII, 1961, p. 38*; C. S. Nicolăescu-Plopșor și M. Petrescu-Dîmbovița, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz, Materiale, V, 1959, p. 48*.

Dintre atelierile de cioplire de la Mitoc — Malul Galben menționăm pe acela de la —5,35 m, unde s-au găsit 74 lame, așchii lamelare și așchii neretușate, două fragmente de nuclee prismatice, trei burine de tip median, 12 piese cu retușe de folosire, cu „encoche” sau denticulate, o așchie Levallois cu talonul lis și numeroase deșeuri de prelucrare, bulgări cu urme de cioplire, așchii de decorticare etc. Prezența așchiei de tip Levallois între unelte cu caracteristici tehnico-tipologice sigur aurignaciene atestă continuarea debitajului Levallois și într-o anumită etapă a paleoliticului superior.

Pe baza unei piese microlitice din silex cu o margine retușată abrupt, precum și a lamelor neretușate (între care două din gresie), s-ar părea că așezarea de la Mitoc — Malul Galben a fost locuită și în gravettian și eventual și în tardenoisian. Deoarece condițiile de găsimă ale acestor piese nu sînt clare, numai cercetările viitoare vor putea confirma dacă în stațiunea menționată există niveluri de locuire postaurignaciene.

Descoperirile paleolitice de la Mitoc — Malul Galben aduc noi date referitoare la studierea paleoliticului de terasă de pe teritoriul României, mai ales cu privire la unele aspecte în legătură cu viața și ocupațiile purtătorilor culturilor paleolitice. Astfel, cele 12 straturi de cultură existente aici atestă o locuire intensă a stațiunii în paleoliticul mijlociu și superior. În acest sens, descoperirea vetrei cu o grosime de 0,30 m în unul din nivelurile aparținînd aurignacianului constituie o dovadă în plus pentru o locuire de lungă durată în etapa respectivă. Pe de altă parte, piesele din gresie, de caracter

Tabelul 1

Musterian și musterian superior

Nr. crt.	Tipuri de piese	Nr. de piese	%
1	Lame retușate (cu retușe fine oblice)	1	0,66
2	Așchii cu scobitură retușată („encoche”)	1	0,66
3	Așchii denticulate	1	0,66
4	Așchii Levallois, dintre care 7 atipice, 2 non Levallois	26	17,34
5	Așchii lamelare: 2 cu retușe de folosire; 9 neretușate, dintre care una cu creastă; 1 nucleiformă; 2 Levallois	14	9,34
6	Așchii neretușate (dintre care 4 nucleiforme)	21	14,00
7	Lame neretușate: 23 microlitice, 39 mijlocii, 3 macrolitice	65	43,34
8	Vîrfuri musteriene	1	0,66
9	Vîrfuri Levallois	2	1,34
10	Lame Levallois (una non Levallois)	4	2,67
11	Nuclee: 1 prismatic; 5 oarecum prismatice; 6 inoforme; 1 relativ conic	13	8,67
12	Răzuitoare	1	0,66
	Total	150	100,00

Tabelul 2

Musteriano-aurignacian

Nr. crt.	Tipuri de piese	Nr. de piese	%
1	Lame retușate (cu retușe solzoase în vîrf)	1	1,33
2	Lame cu scobitură retușată („encoche”)	1	1,33
3	Burine (de unghi pe spărtură)	1	1,33

4	Lame neretușate: 12 microlitice; 36 mijlocii; 2 macrolitice; 4 cu creastă	54	72,01
5	Așchii lamelare neretușate	10	13,33
6	Așchii neretușate	6	8,01
7	Nuclee: 1 conic și 1 oarecum prismatic	2	2,66
	Total	75	100,00

Tabelul 3

Aurignacian

Nr. crt.	Tipuri de piese	Nr. de piese	%
1	Lame retușate: 4 cu retușe aurignaciene, 3 cu retușe de folosire	7	2,42
2	Lame cu scobitură retușată („encoche”)	8	2,75
3	Lame denticulate	8	2,75
4	Așchii lamelare fin retușate și cu „encoche”	4	1,38
5	Așchii retușate: 2 cu retușe inverse, 3 fin retușate și 3 cu „encoche”	8	2,75
6	Așchii denticulate	2	0,69
7	Gratoare convexe: 3 simple și 1 dublu	4	1,38
8	Burine de tip simplu median (4), dublu median (1) și de unghi pe spărtură (1)	6	2,06
9	Străpungătoare pe așchii	2	0,69
10	Lame neretușate: 42 microlitice, 118 mijlocii, 9 macrolitice și 10 cu creastă	189	65,17
11	Așchii lamelare neretușate	12	4,13
12	Așchii neretușate (4 nucleiforme)	21	7,24
13	Vîrfuri pe așchie	1	0,34
14	Nuclee (4 atipice, 10 prismatice)	14	4,87
15	Piese de tip Levallois: 2 așchii, 1 lamă, 1 vîrf	4	1,38
	Total	290	100,00

aurignacien și tardenoisien, pot indica existența unor relații reciproce de schimb cu grupele umane care populau terasele Bistriței, sau eventuale pendulări între cele două zone, fapt atestat și de prezența silexului de Prut în unele etape ale aurignacianului de la Ceahlău.

V. CHIRICA

DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES DE L'ÉTABLISSEMENT DE MITOC (DÉP. DE BOTOȘANI)

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées par C. S. Nicolăescu-Plopșor et N. Zaharia dans l'établissement paléolithique de Mitoc — Malul Galben (dép. de Botoșani) ont mis au jour un riche matériel lithique de caractère moustérien, moustéro-aurignacien et aurignacien. Parmi les principaux types d'outils, mentionnons les pièces de type Levallois, caractéristiques du paléolithique moyen, mais qui apparaissent aussi dans les complexes pour la taille du silex appartenant au paléolithique supérieur, ainsi que les grattoirs convexes, les burins du type médian ou d'angle sur cassure, les lames ou éclats à retouches, avec encoche ou denticules, etc. Les foyers et les ateliers de taille découverts dans quelques-uns des douze niveaux archéologiques établis stratigraphiquement sont des témoignages sûrs de l'habitat des hommes paléolithiques. Dans les couches inférieures situées près de la base de la terrasse, on a trouvé aussi des éclats en état naturel avec traces de taille dans la technique clactonienne.

Quelques-unes des pièces en grès, découvertes dans cet établissement, pourraient indiquer des relations d'échange avec les groupes humains qui habitaient les terrasses de la vallée de la Bistrița, où, à certaines étapes du paléolithique supérieur, le silex du Prut se trouve en abondance.

Les fouilles de l'établissement de Mitoc — Malul Galben fournissent donc de nouvelles données sur le paléolithique de terrasse et les relations d'échange avec les établissements des zones avoisinantes.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan du foyer moustérien (d'après N. Zaharia); 1, traces de cendre et de charbons; 2, foyer proprement-dit; 3, fragments des charbons; 4, pièces de silex.

Fig. 2. — Moustéro-Aurignacien: 1—15 lames; 16 éclats; 17, 18 nucléus.

Fig. 3. — Outils de silex du Moustérien (6), Moustéro-Aurignacien (5) et Aurignacien (1—4, 7—9): 1, nucléus; 2, lame à retouches fines et au bout denticulé; 3, lame retouchée à encoche; 4, burin médian; 5, lame à retouches écailleuses sur le bout; 6, éclat Levallois; 7—8, grattoirs convexes; 9, burin double médian.

Fig. 4. — Outils de silex du Moustéro-Aurignacien (4, 7), Aurignacien (2, 3, 5, 6) et Gravettien (1): 1, lame microlithique à bord abattu; 2, perceur sur éclat; 3, burin médian; 4—5, burins d'angle sur cassure; 6, grattoir double convexe; 7, éclat lamélaire à retouches sur le bord gauche.

DECORUL ZOOMORF PICTAT PE CERAMICA CUCUTENI—TRIPOLIE

1. INTRODUCERE

Pe ceramica pictată Cucuteni — Tripolie decorul zoomorf pictat este precedat de un decor zoomorf plastic, comun pe ceramica tuturor culturilor neo-eneolitice din Europa sud-estică și centrală¹.

Temele plastice ale acestui decor, modelate rotund sau în relief, comportă teme figurate cu funcții diferite în ornamentația ceramicii. Figurinele și protomele de animale modelate în *ronde-bosse* îndeplinesc în același timp o funcție tectonică și decorativă, fiind legate de forma vasului și suplinind funcția utilă a proeminențelor și tortilor. Chiar funcția lor decorativă, completând forma vasului cu forme organice și continuând astfel vasele zoomorfe modelate integral în formă de animale, rămâne de fapt exterioară decorului geometric, a cărui organizare și dispoziție tin-seama în primul rând de părțile vasului și numai în al doilea rând de poziția proeminențelor și tortilor obișnuite sau înlocuite de figurine și protome. Totuși, prin agățarea decorului spiralic și eliptic cucutenian în jurul proeminențelor și prin înlocuirea proeminențelor cu figurine și protome, acestea rămân închise în ochiul spiralelor sau în elipse, anticipând astfel regula introducerii siluetelor pictate în anexele decorului geometric pe ceramica cucuteniană. Dacă temele plastice rotunde nu se însumează unor structuri stilistice decât în raport cu plastica specifică diferitelor culturi neo-eneolitice și nu în raport cu stilurile decorative ale ornamentației ceramicii diverselor culturi, în schimb aceste teme animaliere se însumează structurii unui sistem general al tematicii de conținut a reprezentărilor zoomorfe, temele plastice anticipând și implicând o semnificație care va fi amplificată și va deveni explicită prin temele figurate ale decorului zoomorf pictat. În felul acesta, temele zoomorfe plastice inițiază evoluția stilului animalier al ceramicii neo-eneolitice carpato-balcanice în general și al ceramicii Cucuteni — Tripolie în special.

Numai temele modelate în *basorelief* au o funcție strict decorativă și se juxtapun decorului geometric, stabilind astfel o primă modalitate a raportului dintre decorul zoomorf și ornamentația ceramicii. Dacă protomele în relief pe ceramica Criș, Vinča și Cucuteni C se comportă la fel cu protomele rotunde, înlocuind sau dublând, fără utilitate practică, proeminențele obișnuite, în schimb siluetele în relief capătă discursivitatea unor compoziții tematice, unele proprii ceramicii Criș, altele amplificate ulterior de compozițiile decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni — Tripolie. Pe ceramica Criș, decorul zoomorf în relief este înconjurat de decorul geometric al vasului, siluetele zoomorfe plutind în spațiile libere de pe suprafața vasului². Ceramica Criș prezintă o ornamentație mixtă, cu decor zoomorf *juxtapus* decorului geometric, *stilul Criș* definind astfel prima structură a stilului zoomorf pe ceramica neo-eneolitică balcano-carpatică.

Decorul în relief comportă totuși proiectarea tridimensională inerentă modelării sculpturale. Prima proiecție bidimensională, strict în planul suprafeței decorate a vasului, o constituie decorul zoomorf *incizat* al ceramicii neo-eneolitice carpato-dunărene³. Pe ceramica Vinča — Turdaș din Transilvania, decorul incizat continuă tematica decorului zoomorf plastic, prin siluete izolate și *integrate* în centrul *compoziției decorului geometric* de la exteriorul vasului, deci făcând parte din compoziția decorului geometric și întregind semnificația unei compoziții decorative simbolice, după concepția compoziției geometrice și zoomorfe din interiorul cuvelor ceramicii pictate orientale. Integrarea decorului zoomorf incizat în contextul compoziției simbolice a decorului geometric, dar fără raportarea motivelor zoomorfe la structura formală a decorului geometric, definește *stilul Vinča* al reprezentărilor zoomorfe pe ceramica neo-eneolitică balcano-carpatică, în perfect paralelism cu concepția decorului zoomorf pe ceramica pictată orientală. Pe ceramica Rössen din bazinul Dunării superioare și al

¹ A. Nițu, *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, AM, VII, 1972, p. 7 și urm.

² I. Kutzian, *The Körös Culture*, DissPann, ser. II, 23, Budapesta, 1944, pl. XX/1b; XXII/2.

³ A. Nițu, *Decorul zoomorf incizat pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, *MemAntiq*, I, 1969, p. 67 și urm., fig. 1; 3/3.

Rinului, decorul zoomorf incizat rămâne juxtapus în spațiile libere ale decorului geometric, dar manifestă tendințe compoziționale străine ceramicii pictate orientale, inspirate direct din concepția stilului zoomorf heraldic al glipticii mesopotamiene.

Decorul zoomorf *pictat* al ceramicii Cucuteni — Tripolie sintetizează concepțiile stilului animalier al ceramicii neo-eneolitice din Europa și Orient și al glipticii mesopotamiene, încheind evoluția stilului zoomorf al ceramicii neo-eneolitice balcano-carpătice prin crearea *stilului Cucuteni* al reprezentărilor zoomorfe, în perfect paralelism cu evoluția stilului animalier de la concepția ornamentației ceramicii la concepția glipticii orientale. Stilul zoomorf cucutenian manifestă însă o structură proprie, care definește originalitatea lui ca fenomen de artă decorativă.

Pe ceramica pictată orientală compoziția geometrică din interiorul cupelor este transpusă concentric numai rareori la exteriorul vaselor, ca pe ceramica susiană⁴, în genere compoziția geometrică și zoomorfă este proiectată orizontal la exteriorul vaselor, alternarea motivelor zoomorfe cu motivele geometrice ale compoziției decorative constituind decorul zoomorf caracteristic al ceramicii tuturor culturilor orientale. Raportarea decorului zoomorf la contextul compoziției decorului geometric apare clară pe peretele vaselor din prima perioadă susiană⁵, dar decorul zoomorf exprimă semnificația unei tematici proprii reprezentărilor zoomorfe, prin corelarea categoriilor de motive zoomorfe sub forma juxtapunerii lor în decorul aceluiași vas⁶ sau a confruntării lor într-un grup compozițional⁷, ambele modalități fiind axate pe conceptul „grupului de luptă” între-carnasiere și-cornute, păsări rapace și acvatice, redată totdeauna în dispoziții naturale. Uneori pe ceramica orientală se manifestă tendința unui decor zoomorf pur⁸. Stilizarea schematică sau naturalistă a decorului zoomorf pictat pe ceramica orientală nu este determinată de raportarea lui la factura decorului geometric, ci de viziunea modelării animalului în cadrul stilurilor proprii diferitelor culturi și chiar diferitelor perioade ale unei culturi (Samarra, Halaf, Susa I și II). Stilizarea decorului zoomorf i se impune numai redarea atitudinilor necesitate de corelarea categoriilor de animale în cadrul compoziției „grupului de luptă”.

Pe ceramica perioadei a doua susiene, grupul animalier capătă o dispoziție heraldică⁹, care nu este inerentă evoluției decorului zoomorf pe ceramica orientală, ci a fost creată de stilul animalier al glipticii mesopotamiene¹⁰ și transpusă apoi în ornamentația ceramicii. Cu deosebire pe cilindrii mesopotamieni din perioada Djemdet-Nasr¹¹, compozițiile unui decor zoomorf pur sau introdus ca simbol în scenele de cult dau „grupului de luptă” o structură heraldică, cu infinite modalități ale dispoziției animalelor, pentru a exprima clar opoziția a două categorii de animale, în conformitate cu sistemul general de gândire în societățile primare. Stilul heraldic al decorului zoomorf din gliptica mesopotamiană va influența, prin difuzarea cilindrilor mesopotamieni, atât stilul animalier al artei culturilor din Orientul mediteranean, inclusiv Egiptul protodinastic¹², cât și stilul zoomorf al ceramicii bandate dunărene.

Ceramica Cucuteni — Tripolie n-a adoptat decorul zoomorf pur, ca pe ceramica și în gliptica orientală. Decorul zoomorf pictat însoțește totdeauna decorul geometric al ceramicii¹³. Însă decorul zoomorf cucutenian nu este inițial integrat compoziției concentrice a decorului geometric din interiorul vaselor (fig. 1/2,5), ca pe ceramica orientală, sau de la exteriorul vaselor (fig. 1/1; 28/4), ca pe ceramica Vinča — Turdaș. Decorul zoomorf pictat este *integrat* la început în decorul geometric dispus în zone decorative suprapuse pe peretele vasului și *diversificat după formele diferite ale ceramicii Cucuteni — Tripolie*. Decorul geometric desfășurat în zonele orizontale manifestă și pe ceramica Cucuteni — Tripolie contextul unei compoziții în același timp decorative și simbolice, ca pe ceramica orientală, prin prezența motivelor vegetale și a motivelor cruciforme în anexele decorului spiralic sau eliptic (fig. 10/8; 11/1—2; 12/12; 13/3, 10, 12; 26/1; 27/5). Integrarea decorului zoomorf pictat pe ceramica cucuteniană nu este însă raportată numai la contextul compoziției decorului geometric, ca pe ceramica orientală, ci direct la *structura și evoluția decorului geometric*, determinând caracterul original al stilului cucutenian. Aspectele decorului zoomorf cucutenian sînt condiționate de aspectele decorului geometric, motivele zoomorfe imitînd factura motivelor geometrice anexe și fiind antrenate în variațiile aspectelor decorative după regulile stilistice ale decorului geometric. Compozițiile decorului zoomorf adoptă însă dispoziția antitetică a stilului heraldic oriental, iar canonul original al stilizării motivelor zoomorfe implică și atitudinile tematiche ale „grupului de luptă animalier” din arta și gândirea orientală. Aspectele de decor geometric create în zonele suprapuse pe peretele diferitelor forme ceramice sînt reproiectate concentric în interiorul cupelor (fig. 1/i; 28/

⁴ G. Contenau, *Manuel d'archéologie orientale*, I, Paris, 1927, fig. 225.

⁵ *Ibidem*, fig. 171—185.

⁶ *Ibidem*, fig. 172, 175, 185.

⁷ H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, *Jungsteinzeit*, München, 1968, pl. 298/G1.

⁸ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 185, 193; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 64/15—18.

⁹ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 237; II, p. 604, fig. 409.

¹⁰ V. Christian, *Allertumskunde des Zweistromlandes*, I, Leipzig, 1940, pl. 239/8.

¹¹ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86.

¹² H. Kantor, *The Relative Chronology of Egypt and Its Foreign Correlations before the Late Bronze Age*, în R. Ehrich, *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago—Londra, 1965, p. 10 și urm., fig. 3; 8.

¹³ M. Rostovtzeff, *Le centre de l'Asie, la Russie, la Chine et le style animal*, Praga, 1929, *passim*.

1—2, 9—10) sau la exteriorul capacelor (fig. 28/4), readucând aspectele decorului geometric la compoziția cruciformă și simbolică a reprezentării conceptuale originare (fig. 1/1—2). La sfârșitul evoluției decorului zoomorf pictat, aspectele de decor zoomorf create inițial la exteriorul vaselor sint de asemenea reprojecate cruciform în interiorul străchinilor (fig. 16), readucând decorul zoomorf la compoziția simbolică a decorului geometric, după concepția originară a ceramicii orientale. Acest circuit în cadrul ceramicii Cucuteni — Tripolie închide însă întreaga evoluție a stilului zoomorf pe ceramica neo-eneolitică balcano-carpatică și însumează evoluția stilului animalier de la concepția ceramicii la gliptica orientală.

Vasele pictate în stil metopic cu decor zoomorf antitetic de la Valea Lupului (fig. 22; 23/1), fără replică în întreaga ceramică pictată orientală, reprezintă sinteza finală a stilului zoomorf al ceramicii cucuteniene și încheie evoluția stilului animalier pe ceramica neo-eneolitică a Europei sud-estice și centrale. Pentru definirea decorului lor geometric este suficientă analiza ornamentației ceramicii bandate din bazinul Dunării. Pentru înțelegerea evoluției stilului zoomorf al ceramicii cucuteniene, ca fază finală a evoluției stilului zoomorf pe ceramica neo-eneolitică europeană, este necesară urmărirea stilului animalier în arta Orientului mediteranean. Pentru explicarea semnificației decorului zoomorf atât pe ceramica cucuteniană, cât și în arta preistorică a Orientului, în raport cu gândirea unor societăți primare, este necesară coroborarea retrospectivă a textelor istorice ale Orientului clasic și confruntarea reprezentărilor zoomorfe figurate și conceptuale în arta și gândirea societăților primitive ale culturilor matriarhale din ariile continentale ale globului ¹⁴. Structura stilului animalier pe ceramica neo-eneolitică europeană sau pe ceramica și în gliptica orientală reflectă structura „perechilor de opoziții” a unui sistem clasificator și explicativ al realității cosmice și umane, permanent și general în gândirea umanității primitive ¹⁵.

În studiul de față vor fi exemplificate aspectele de decor geometric și zoomorf din ornamentația ceramicii Cucuteni — Tripolie și analizate sumar modalitățile integrării decorului zoomorf în decorul geometric, care definesc stilul animalier pictat. Decorul zoomorf pictat este limitat la cele două grupe stilistice, ε și ζ, ale ceramicii din perioada *Cucuteni B* și comportă în fiecare grupă cele două aspecte, liber și metopic, ale decorului geometric. Cele două stiluri, liber și metopic, ale decorului zoomorf sint repartizate pe forme ceramice specifice, care se repetă în cele două grupe ceramice, dar devin alternativ reprezentative pentru cele două faze, B1 și B2, ale ceramicii Cucuteni B. Ultima fază stilistică a ceramicii Cucuteni — Tripolie se desfășoară, cu aspecte caracteristice de decor geometric și zoomorf de stil ε și ζ, pe ceramica Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Foltești) din perioada de tranziție de la epoca neolitică la cea de bronz și constituie de fapt faza B3 a evoluției stilistice a ceramicii pictate Cucuteni — Tripolie.

În cadrul unității fundamentale a ornamentației ceramicii pictate din perioada Cucuteni B, în spațiul ei de răspindire între Carpații orientali și Nipru, se diferențiază inevitabil particularități și preferințe în aspectele decorative pe ariile mari, cucuteniană, galițiană și tripoliană. Ceramica tripoliană prezintă constant variante la toate aspectele decorative ale ceramicii cucuteniene, sub raportul decorului geometric și zoomorf, al integrării decorului zoomorf în decorul geometric și al repartizării lor pe formele ceramice. Stațiunile limită, ca Petreni, prezintă elemente din ariile vecine, dar contaminările aspectelor decorative se pot stabili direct între marile arii ale ceramicii pictate.

Prin originalitatea concepției, rigoarea derivației aspectelor decorului geometric și zoomorf, varietatea compoziției și frumusețea culorilor, ornamentația ceramicii Cucuteni — Tripolie constituie unul din marile stiluri de artă decorativă.

2. GRUPA ε: STILUL ZOOMORF LIBER

Pe de o parte, în grupa ε aspectul metopic al decorului geometric constituie un moment tranzițiu în desfășurarea decorului de aspect liber. Pe de altă parte, în grupa ζ aspectul metopic al decorului zoomorf realizează sinteza celor două stiluri, liber și metopic, ale decorului geometric și zoomorf. Între acești termeni extremi se înscriu modalitățile integrării decorului zoomorf în aspectele decorative de stil liber sau metopic, care însumează variațiile decorului geometric și zoomorf în cadrul fiecărei grupe ceramice și consumă evoluția decorului geometric și zoomorf între cele două faze ale ceramicii din perioada Cucuteni B. De aceea, analiza decorului în cele două grupe ceramice trebuie să înceapă cu stilul zoomorf liber.

¹⁴ O interpretare a stilului animalier bazat pe tematica grupului de luptă și simbolismul ei cosmologic în arta primitivă, preistorică și etnografică, a Europei și Africii și în arta antică a Orientului, la L. Frobenius, *Kulturgeschichte*

Afrikas, Zürich, 1933, p. 63 și urm., 101 și urm., 127 și urm.

¹⁵ Cf. Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică*, București, 1970, *passim*.

Pentru ceramica grupei ϵ limitată la faza *Cucuteni B1* de la Șipeniți¹⁶, descrierea decorului în seria formelor ceramice, inversă față de expunerea globală a ceramicii de la Cucuteni¹⁷, face inteligibilă evoluția decorului geometric de la o formă ceramică la alta și constituie astfel suportul analizei decorului zoomorf de stil liber sau metopic.

Decorul zoomorf de stil liber evoluează pe formele ceramice cu profil înalt și umăr arcuit, vasele piriforme cu o singură zonă decorativă și amforele cu una sau două zone decorative.

Decorul zoomorf apare pe vasele piriforme cucuteniene de la Șipeniți și este introdus pe formele inițiale ale decorului cu „elipse și tangentă serpentiformă” cu „perle” în anexe (fig. 2/1—4)¹⁸. Motivele zoomorfe sînt închise în „perlele circulare”, ca niște medalioane, de la gura pîlîilor inferioare (fig. 2/1), sau sînt izolate în „perlele” pîlîilor superioare (fig. 2/2), cu o tendință de a ocupa spațiul liber deasupra tangentei (fig. 2/4), desigur sub influența decorului zoomorf de pe amfore (fig. 3/3). Animalele izolate în perle au totuși aparența unui șir orientat spre dreapta. Într-un singur caz, în perlele care flanchează aceeași elipsă animalele sînt orientate față în față (fig. 2/3).

Pe vasele piriforme galițiene de la *Bilce-Zlote*, motivele zoomorfe sînt introduse în decorul cu „elipse și tangentă serpentiformă”, „dar cu „volute cu ochi de prindere” în anexe, și anume în „perlele alungite” dintre elipse și tangentă la baza pîlîilor inferioare (fig. 4/4)¹⁹. Decorul geometric apare și pe vasele piriforme de la Șipeniți, dar totdeauna fără decor zoomorf²⁰.

Pe amforele cucuteniene, decorul zoomorf este dispus în genere în zona secundară a gîtului, numai rareori este introdus și în zona principală a umărului. La Șipeniți, amforele cu decor zoomorf aparțin seriei decorate pe umăr cu „spirale agățate cu ochi de prindere ajurat” (fig. 2/5)²¹ sau „cu ochi de prindere opac” (fig. 3/1—3)²² și seriei decorate pe umăr cu „spirala continuă cu ochi de prindere” (fig. 3/4)²³. Amforele cu spirale agățate sînt decorate pe linia mediană a zonei gîtului cu „elipse opace cu ghirlande”, ca motiv simplificat în zona secundară din „elipsele cu tangente” (fig. 11/4). Motivul decorativ dă naștere la forme derivate prin procedee *ad-hoc*, atît pe amforele cu decor zoomorf (fig. 3/1—3), cît și pe gîtul amforelor cu decor geometric (fig. 11/11 ; 13/13—15)²⁴. Motivele zoomorfe sînt introduse pe forma inițială (fig. 2/5 ; 3/1) și sînt păstrate pe formele derivate ale motivului geometric (fig. 3/2—3), fiind dispuse totdeauna în spațiul unghiular corespunzător „pîlîiei” inferioare a elipselor cu ghirlande.

Amforele șipenițiene decorate pe umăr cu spirala continuă au în zona gîtului un decor vegetal și zoomorf (fig. 3/4). Această modalitate nu s-a constituit prin integrarea decorului zoomorf într-un decor geometric și prin antrenarea motivelor zoomorfe în derivațiile decorului geometric, ci prin înlocuirea decorului geometric secundar din zona gîtului amforelor decorate pe umăr cu spirale (fig. 10/1—7)²⁵ întîi cu un decor vegetal (fig. 10/8)²⁶, care păstrează dispoziția oblică a decorului geometric (fig. 10/7) și este apoi asociat cu decorul zoomorf (fig. 3/4). Deși evoluția decorului secundar în zona gîtului amforelor comportă dizolvarea decorului geometric (fig. 12/12—14)²⁷, numai motivele vegetale înlocuiesc singure motivele geometrice (fig. 10/8), în timp ce motivele zoomorfe alternează cu cele vegetale (fig. 3/4), creînd o asociație de „decor vegetal și zoomorf”, care va fi adoptată și în decorul paharelor ϵ șipenițiene (fig. 7/3) și va reapare în decorul craterelor ζ de la Valea Lupului (fig. 22—23/1,3).

Modalitatea introducerii decorului cu carnasiere în pîlîiile decorului secundar cu „ghirlande” apare identică și pe gîtul amforelor de la *Bilce-Zlote* (fig. 4/5)²⁸. Ghirlandele au înlocuit însă lentilele de la capete prin cercuri, indicînd mai curînd o formă simplificată a motivului „spiralelor agățate cu ochi opaci”, ca în metopele paharelor și craterelor (fig. 32/10—12 ; 33/2).

Pe amfora de la *Valea Lupului* (Iași), decorată pe umăr cu „spirala continuă cu ochi de prindere” (fig. 4/6)²⁹, decorul zoomorf din zona secundară a gîtului alternează cu „elipse”, a căror factură indică clar o formă simplificată a „elipselor cu tangente” de pe gîtul amforelor (fig. 11/4)³⁰. Pe amforele șipenițiene din seria cu decorul principal în zona gîtului (fig. 11/1—2)³¹, decorul cu „elipse și tangente” dă naștere la forme derivate de aspect liber prin dispariția tangentelor : elipsele alternează cu „perle ovale” sintetizate din perlele anexe originare. Pe amforele din seria cu două zone decorative principale

¹⁶ O. Kandyba, *Schipentitz*, „Bücher zur Ur- und Frühgeschichte”, V, Viena, 1937.

¹⁷ H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin—Leipzig, 1932.

¹⁸ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 50, fig. 19—21, 23, 28, 180.

¹⁹ B. L. Bogaevsky, *Oružija proizvodstva i domašnje životnje Tripol'ja* (Les instruments de production et les animaux domestiques de Tripolié), Leningrad, 1937, p. 223, pl. XV/2.

²⁰ O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 22.

²¹ *Ibidem*, p. 64, fig. 65.

²² *Ibidem*, p. 70, fig. 63, 67, 72.

²³ *Ibidem*, p. 72, fig. 75.

²⁴ *Ibidem*, p. 60, 70, fig. 49—51 ; 73, 201.

²⁵ *Ibidem*, p. 57 și urm., fig. 57, 61—62, 66, 74, 76—77.

²⁶ *Ibidem*, p. 68, fig. 59.

²⁷ *Ibidem*, p. 62, fig. 53—55.

²⁸ H. Cebak, *Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki młownej w Polsce* (L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne), *Światowit*, XIV, 1930—1931, p. 226, 247, pl. XIX/1.

²⁹ M. Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului, Materiale*, III, 1957, p. 165, fig. 4/5.

³⁰ *Ibidem*, fig. 2/1.

³¹ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 56, fig. 39—40.

(fig. 11/3)³², elipsele alternează cu motive spiralice sintetizate din volutele anexe originare (fig. 14/1—2). Forma derivată cu „elipse și perle” apare și în zona umărului pe vasele piriforme șipenițiene (fig. 11/5)³³. Pe seriile de amfore cucuteniene și tripoliene decorate cu „elipse și tangente” (fig. 10/11; 12/5), seria derivației de aspect liber lasă pe umăr sau pe gît elipse legate cu „arcuri superioare”, ca la Kasenovka (fig. 11/12)³⁴, provenite din anexele decorului inițial (fig. 12/9), sau elipse izolate, ca la Petreni (fig. 11/13)³⁵. Pe amfora de la Valea Lupului, decorul zoomorf este antrenat în seria derivativă de aspect liber a „elipselor cu tangente”, motivele zoomorfe înlocuind motivele geometrice originare din anexele decorului.

Pe fragmentul de amforă cucuteniană de la *Găureni* (Iași), decorul zoomorf apare singur în zona secundară a gîtului (fig. 4/3)³⁶. Stilizarea cozii animalului în formă de „scară”, ca la benzile oblice de pe gîtul amforelor cu decor geometric (fig. 10/7), arată că decorul zoomorf a înlocuit decorul geometric secundar al amforelor, păstrînd factura motivelor geometrice.

Decorul zoomorf, cu animale dispuse în „șir” și orientate spre dreapta, constituie singur decorul zonei libere cu deosebire pe gîtul amforelor de la *Petreni*, din seria cu decorul principal în zona umărului decorat cu „spirale cu o vîlută secționată” (fig. 5/3)³⁷. Decorul zoomorf nu devine însă decorul principal al vasului, ci rămîne subordonat decorului geometric din zona principală a umărului. În adevăr, pe amforele de la *Petreni* din seria cu zona principală pe umăr, decorul zoomorf apare singur în zona secundară a gîtului, dar este introdus și în decorul geometric principal din zona umărului, în interiorul „ochilor ajurați” ai spiralelor agățate (fig. 5/4)³⁸. Decorul zoomorf din zona gîtului este astfel subordonat decorului geometric și zoomorf din zona umărului. Totuși, în zona liberă a gîtului compoziția decorului zoomorf poate desfășura gruparea antitetică a animalelor.

La *Petreni* și pe amforele tripoliene de la *Stena*, pe Nistrul mijlociu, decorul zoomorf apare și pe seria amforelor cu o singură zonă decorativă, al cărei decor geometric îl constituie „elipsele cu tangentă orizontală” (fig. 5/1—2,5c)³⁹. Decorul geometric este frecvent pe amforele ϵ cucuteniene (fig. 5/5; 11/6—10)⁴⁰ și tripoliene (fig. 12/1—4,6)⁴¹, cu torțile pe umăr sau pe gît și cu una sau două zone decorative. Decorul, cu elipsele dispuse totdeauna în jurul torților, apare în forma inițială (fig. 11/6,9; 12/1—3) și dă naștere, prin dispariția tangentelor, la o serie derivată de aspect liber, care păstrează elipsele și motivele anexe sintetizate, selectate pentru variația aspectelor decorative: elipse flancate de „perle contopite” (fig. 11/8), provenite din perlele îngemănate deasupra și dedesubtul tangentelor (fig. 11/6—7); elipse alternînd cu „benzi verticale” (fig. 12/4), derivate prin unirea benzilor oblice de deasupra și dedesubtul tangentelor (fig. 12/2); „elipse flancate de perle contopite” alternînd cu „benzi unghiulare” (fig. 12/6), provenite din anexele decorului inițial (fig. 12/2—3); „elipse flancate de perle” și suprapuse de „arcade” (fig. 5/5), derivate prin unirea „benzilor unghiulare” de deasupra tangentelor (fig. 12/2) etc. Dispariția elipselor în seria derivativă de aspect liber pe aceste amfore ⁴² se produce printr-un accident: pe forma inițială elipsele sînt dispuse în jurul torțelor (fig. 11/9; 12/1—3), iar pe formele derivate sînt flancate de perlele circulare, care le pot suplini, resorbția și suspendarea elipselor făcîndu-se treptat (fig. 5/5 a—b; 19/1,3).

Decorul zoomorf pe seria cu o singură zonă decorativă a acestor amfore este uneori introdus pe forma inițială a decorului geometric și anume în interiorul „elipselor”, ca pe amfora de la *Stena* (fig. 5/1), prin simetrie cu motivele zoomorfe introduse în ochiul spiralelor de pe umărul amforelor (fig. 5/4). Alteori, decorul zoomorf este introdus pe formele derivate de aspect liber ale decorului geometric și anume în spațiul gol din partea superioară a zonei decorative, sub motivele unghiulare dispuse în „arcade” pe amfora de la *Stena* (fig. 5/2), sau înlocuind motivele geometrice anexe de deasupra tangentelor dispărute pe amfora de la *Petreni* (fig. 5/5 c), amintind tendința decorului zoomorf de a ocupa partea superioară mai liberă a zonei cu decor compact de pe vasele piriforme șipenițiene (fig. 2/4). Compoziția decorului zoomorf repetă temele anterioare, cu siluete înșirate sau grupate antitetic, dar introduce o temă nouă și unică în decorul ceramicii Cucuteni — Tripolie: o pasăre cu aripioare ridicate deasupra unui animal cu două capete și picioare multiplicat (fig. 5/1), frecventă pe ceramica pictată iraniană ⁴³.

Pe amforele tripoliene cu decorul principal în zona umărului, decorul zoomorf apare rar pe amforele decorate pe umăr cu „spirale agățate” și comportă numai modalitatea integrării lui în

³² *Ibidem*, p. 58, fig. 48.

³³ *Ibidem*, p. 46, fig. 15.

³⁴ T. Passek, *La céramique tripolienne*, Moscova—Lenin-grad, 1935, pl. XV/9.

³⁵ *Ibidem*, pl. IX/6.

³⁶ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970 p. 241, pl. CXXVI/7.

³⁷ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXII/5—6.

³⁸ *Ibidem*, p. 57, 154; R. Stern, *Die frümykenische Kultur in Süd-Russland*, *Trudy*, XIII, 1, 1907, pl. IX/5; I. P. Franțev și col., „Istoria universală” (ed. rom.), I, București, 1959, pl. de la p. 232 jos mijloc.

³⁹ B. A. Rîbakov, *Kosmogoniia i mifologija zemledel'cev eneolita*, II, SA, 1965, 2, p. 19; fig. 31/3 (*Petreni*); M. L. Makarevič, *Issledovanie v raione s. Stena na srednem Dnestre*, KS, 10, 1960, p. 24, fig. 2/2—3; 4.

⁴⁰ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 52 și urm., fig. 30—36; T. Passek, *op. cit.*, pl. XXIX/1—4.

⁴¹ *Ibidem*, pl. IX/14; XXIII/7—8; XXIX/7—10; XXX/1—8.

⁴² M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, „Monumentele patriei noastre”, București, 1966, fig. 19.

⁴³ C. Schaeffer, *Stratigraphie comparée de l'Asie Occidentale (IIIe et IIe millénaires)*, Londra, 1948, fig. 248/4, 6.

decorul geometric al zonei umărului. Pe fragmentul de la *Tripolie* (fig. 6/2)⁴⁴, zona gîtului este decorată cu „ghirlanda continuă cu puncte deasupra”, care pe amforele tripoliene cu decor geometric este prevăzută în pilniile inferioare cu „unghiuri cu benzi de legătură” (fig. 12/5)⁴⁵, demonstrînd derivația ei din „elipsele cu tangente orizontale” (fig. 12/1—3). Decorul cu „spirale agățate cu ochi ajurat” de pe umăr este identic ca pe amfora cu decor zoomorf de la Petreni (fig. 5/4). Păstrarea „ghirlandei cu puncte deasupra” pe gîtul amforei a determinat integrarea decorului zoomorf în zona umărului. Motivele zoomorfe izolate sînt introduse în „ochiul” de prindere al spiralilor, ca și pe amfora de la Petreni.

Decorul zoomorf pe amforele tripoliene aparține seriei amforelor decorate pe umăr cu „elipse cu tangente” și comportă modalități paralele ale integrării decorului zoomorf, dar prezintă astfel variante la aspectele decorului geometric și zoomorf de pe amforele cucuteniene decorate pe umăr cu spirale. În zona limitrofă, amforele de la *Varvarovca*, decorate pe umăr cu forma inițială a „elipselor cu tangente”, repartizează decorul zoomorf în zona gîtului, decorată la limita superioară cu „ghirlande” largi sau strînse (fig. 4/2)⁴⁶. Decorul geometric și zoomorf al zonei gîtului este aparent analog aceluia de pe amforele șipenițiene (fig. 2/5 ; 3/1), dar ghirlandele au pierdut elipsele lenticulare. Cea mai simplă explicație a decorului geometric de pe gîtul amforei de la *Varvarovca*, în cadrul ceramicii e din secvențele avansate ale fazei B1, este derivarea lui din „lentilele cu ghirlande”, documentată pe amforele cu decor geometric de la Șipeniți (fig. 11/11 ; 13/13). Dispunerea ghirlandelor la limita superioară a zonei decorative lasă spațiu liber pentru compoziția decorului zoomorf, cu o tematică nouă a dispoziției heraldice: grupul „cerbului atacat de carnasier” este încadrat de un grup de carnasieri la dreapta și de un singur carnasier la stînga, toate în dispoziție antitetică.

Pe amfora tripoliană de la *Tomașevka* (Uman), decorul zoomorf este rezervat zonei libere a gîtului (fig. 6/4)⁴⁷, ca pe amfora cu decor spiralic pe umăr de la Petreni (fig. 5/3). Decorul geometric de pe umăr constituie o formă derivată în seria de aspect metopic a „elipselor cu tangente” pe amforele tripoliene (fig. 14/5—7,9)⁴⁸, după cum decorul de pe umărul amforei de la Petreni derivă prin secționarea „spiralilor agățate” pe amforele tripoliene și cucuteniene⁴⁹. Pe cele două amfore cu decor zoomorf, zona liberă a gîtului cadrează cu derivația decorului geometric principal din zona umărului și s-a constituit prin dizolvarea decorului geometric secundar de pe gîtul amforelor tripoliene cu decor spiralic sau eliptic (fig. 14/9 a), la fel ca pe amforele cucuteniene (fig. 10/5). Pe ambele amfore decorul zoomorf a înlocuit decorul geometric al zonei gîtului. Însă, pe amforele șipenițiene decorul geometric dizolvat poate fi înlocuit cu un decor vegetal (fig. 10/8), apoi cu un decor vegetal și zoomorf (fig. 3/4). Pe amforele tripoliene, decorul geometric dispărut este înlocuit de un decor vegetal (fig. 14/7 a) sau direct prin decorul zoomorf, ca la *Tomașevka*. Totuși, modalitatea asocierii decorului „vegetal și zoomorf” apare pe gîtul unui fragment de amforă de la *Tripolie* (fig. 6/1)⁵⁰. Decorul zoomorf stilizat al amforei de la *Tomașevka* prezintă siluete izolate, prevăzute la ambele capete cu apendice miriapode, după modelul carnasierelor cu picioare pectinate de pe ceramica pictată iraniană⁵¹.

Un al doilea fragment de amforă de la *Tripolie* prezintă modalitatea integrării motivelor zoomorfe în decorul cu „elipse și tangente” din zona umărului și anume în interiorul „elipselor” pe forma inițială a motivului geometric (fig. 6/3)⁵². Motivul geometric din zona gîtului poate fi tot „ghirlanda cu puncte deasupra”, ca pe fragmentul cu decor spiralic și zoomorf de la *Tripolie* (fig. 6/2), deoarece el apare și pe amforele tripoliene decorate pe umăr cu elipse și tangente (fig. 12/5), dar el putea lipsi, deoarece amforele tripoliene decorate pe umăr cu elipse au zona gîtului liberă chiar pe forma inițială a decorului geometric (fig. 14/5 a). Păstrarea decorului secundar pe gîtul amforei a determinat integrarea decorului zoomorf în decorul eliptic din zona umărului. Siluetele izolate în elipse sînt orientate constant spre dreapta, ca și pe ceramica cucuteniană.

Ultima modalitate, aceea a integrării decorului zoomorf în zonele suprapuse ale decorului geometric pe amforele cucuteniene cu decor spiralic (fig. 5/4), apare pe amfora tripoliană de la *Luka-Vrublevskaia* (Podolia) (fig. 6/5)⁵³. Amfora aparține seriei cu decorul principal în zona umărului, dar prezintă trei zone decorative. Zona umărului și a corpului sînt decorate respectiv cu forma inițială a „elipselor cu tangente” și decor antropomorf în elipsele de pe umăr, sau cu o formă derivată de aspect liber cu „elipse” și „benzi arcuite” pe corp. Decorul zoomorf este introdus în zonele secundare ale decorului, în zona liberă a gîtului și în spațiul liber deasupra benzilor arcuite de pe corp, reprezentînd șerpi în dispoziție antitetică, pe gît, sau un șarpe urmărind probabil un animal rudimentar, pe corp.

Pe ceramica galițiană este reprezentată și silueta neagră a bovidului, asociată cu silueta obișnuită a carnasierului (fig. 4/1)⁵⁴.

★

⁴⁴ B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, fig. 79 stînga jos.

⁴⁵ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXVI₁/3—4.

⁴⁶ B. A. Ribakov, *op. cit.*, II, p. 25, fig. 40 ; N. A. Chetraru și L. L. Polevoj, *Moldavia ot kamna do bronzy*, Chișinău, 1971, fig. de la p. 50.

⁴⁷ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXVI₂/9—10.

⁴⁸ *Ibidem*, pl. XXVI₂/1—8.

⁴⁹ *Ibidem*, pl. XXVI₁/5—10 ; O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 71, 73.

⁵⁰ B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, fig. 79 dreapta jos.

⁵¹ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 305/B6.

⁵² B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, fig. 79 stînga sus.

⁵³ B. A. Ribakov, *op. cit.*, II, fig. 34/4.

⁵⁴ B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, fig. 74/1.

Aspectele decorative ale stilului zoomorf liber se definesc prin modalitățile integrării decorului zoomorf în aspectele decorului geometric de stil liber pe ceramica grupei ϵ , determinate de seriile derivative de aspect liber ale motivelor geometrice principale și de comportarea motivelor zoomorfe față de motivele geometrice anexe.

Diversele aspecte ale decorului geometric și zoomorf sînt diferențiate atît după cele două forme ceramice specifice, vasele cu umăr proeminent și amforele din seriile cu decorul principal pe umăr sau cu o singură zonă decorativă pe umăr și gît, cît și după seriile decorative ale amforelor în funcție de ierarhia zonelor decorative și seriile derivative ale motivelor geometrice principale. Grupa ϵ a ceramicii tripoliene comportă aceleași modalități ale integrării decorului zoomorf în aspectele decorului geometric, dar prezintă constant variante la aspectele decorului geometric și zoomorf de pe amforele cucuteniene.

Decorul zoomorf comportă numai *siluete negre*, integrate seriilor decorative ale celor două motive principale ale ceramicii ϵ : „spiralele agățate” pe umărul amforelor și diferitele forme ale „elipselor cu tangente” pe umărul vaselor piriforme și pe umărul sau gîtul amforelor.

Decorul zoomorf este integrat decorului cu „spirale agățate” pe umărul amforelor cucuteniene (fig. 5/4) sau tripoliene (fig. 6/2), decorului cu „elipse cu tangentă serpentiformă” pe vasele piriforme cucuteniene (fig. 2/1—4) și galițiene (fig. 4/4), decorului cu „elipse cu tangentă orizontală” pe amforele cucuteniene (fig. 5/5) sau tripoliene (fig. 5/1—2) și decorului cu „elipse cu tangente (normale)” pe umărul sau corpul amforelor tripoliene (fig. 6/3,5). Decorul spiralic sau eliptic este prevăzut totdeauna cu motive geometrice anexe în pîlnii, „perle”, „volute”, „arcuri” și „arcade”, „benzi de legătură” etc.

Decorul zoomorf este integrat decorului cu „lentile cu ghirlande” pe gîtul amforelor cuuteniene decorate pe umăr cu spirale (fig. 2/5 ; 3/1—3) și decorului cu „ghirlande” pe gîtul amforelor tripoliene decorate pe umăr cu elipse (fig. 4/2), sau decorului cu „elipse cu tangente” pe gîtul amforelor cucuteniene decorate pe umăr cu spirale (fig. 4/6). Decorul geometric din zona gîtului reprezintă forme simplificate, fără motive anexe, ale motivului „elipselor cu tangente” (fig. 11/4) sau, eventual, ale motivului „spiralelor agățate cu ochi opac” pe amforele galițiene (fig. 4/5), după regula stilistică generală a „simplificării decorului geometric în zonele decorative suprapuse”.

Toate aceste modalități sînt determinate de integrarea decorului zoomorf pe forma inițială sau pe formele derivate ale motivelor geometrice principale din cele două zone decorative.

Decorul zoomorf este asociat cu un decor vegetal pe amforele cucuteniene din seria cu decor spiralic pe umăr (fig. 3/4) și pe amforele tripoliene cu decor eliptic (fig. 6/1), sau constituie singur decorul zonei libere a gîtului pe amforele cucuteniene cu decor spiralic pe umăr (fig. 4/3 ; 5/3—4) și pe amforele tripoliene cu decor eliptic pe umăr (fig. 6/4—5). Aceste două modalități sînt determinate de înlocuirea decorului geometric secundar din zona gîtului printr-un decor vegetal sau zoomorf.

Integrarea decorului zoomorf de stil liber în decorul geometric al grupei ϵ se conformează *regulilor stilistice* generale ale decorului geometric pe ceramica Cucuteni — Tripolie. În decorul spiralic al amforelor, decorul zoomorf este introdus numai pe forma inițială a motivului principal din zona umărului și anume în *ochiul* de prindere al spiralelor (fig. 5/4 ; 6/2). În decorul eliptic al vaselor piriforme, decorul zoomorf este introdus de asemenea numai pe forma inițială a motivului principal, dar în *perla* pîlنيilor inferioare sau superioare (fig. 2/1—3). În decorul eliptic de pe umărul amforelor, decorul zoomorf este introdus atît pe forma inițială a motivului principal și anume în interiorul *elipsei* (fig. 5/1 ; 6/3), cît și pe formele derivate și anume în *pîlnia superioară* de deasupra tangentei dispărute, alături de motivele anexe geometrice (fig. 5/2,5).

În decorul eliptic simplificat de pe gîtul amforelor, decorul zoomorf este introdus în spațiul corespunzător *pîlنيilor inferioare* pe forma inițială și pe formele derivate ale motivului decorativ lipsit de motive anexe (fig. 2/5 ; 3/1—3 ; 4/2), sau în spațiul *pîlنيilor contopite* pe forma finală a decorului derivat, în locul motivelor anexe geometrice (fig. 4/6).

În decorul geometric secundar de pe gîtul amforelor, decorul zoomorf înlocuiește treptat decorul geometric dizolvat (fig. 4/3), apoi constituie singur decorul zonei libere (fig. 5/3—4 ; 6/4—5).

Decorul cu spirale sau elipse prevăzute cu motive anexe antrenează în seria derivativă de aspect liber motive geometrice eterogene, de funcție simbolică, cu deosebire motive „cruciforme”, introduse pe forma inițială a decorului și anume în „ochiul” spiralelor (fig. 26/1), în „perla” pîlنيilor (fig. 26/1 ; 28/4) sau în „elipse” (fig. 12/12), apoi păstrate pe formele derivate de aspect liber sau metopic și anume în „perlele contopite” după dispariția tangentelor (fig. 11/1—2 ; 13/3). Motivele geometrice eterogene se comportă la fel cu motivele anexe originare, de exemplu „volutele” inițiale din pîlنيile elipselor cu tangentele (fig. 12/9 ; 14/1) sînt păstrate pe forma derivată de aspect liber și sintetizate prin dispariția tangentelor (fig. 11/3), sau pe forma derivată de aspect metopic și unificate în perlele contopite prin dispariția tangentelor (fig. 12/11 ; 14/2). Seria derivativă de aspect liber a elipselor cu tangente comportă păstrarea elipselor și dispariția tangentelor (fig. 11/1—2, 6—8), după regula generală a „dispariției motivului principal și a trecerii pe primul plan a motivelor anexe” (fig. 11/2 ; 12/6 ; 19/3). Motivele anexe, originare sau eterogene, decorează una sau ambele anexe pe forma inițială a decorului

eliptic, după regula stilistică a „decorării simetrice sau asimetrice a celor două pîlnii (superioară și inferioară) sau a celor două anexe (elipsa și pîlnia)”, apoi sînt sintetizate prin dispariția tangentei, după regula generală a „reîntregirii motivelor parțiale” (fig. 11/3 ; 12/4 ; 19/3). În decorul spiralic, pîlniile sînt de asemenea decorate simetric sau asimetric cu motive anexe (fig. 2/5 ; 3/1—3), iar motivele eterogene decorează la fel una sau ambele anexe (ochiul și pîlnia) pe forma inițială a decorului (fig. 26/1 ; 27/5), dar motivele cruciforme apar cu deosebire în decorul spiralic al grupelor ε și ζ din faza B2, iar pe grupa ε din faza B1 decorul spiralic nu generează forme derivate prin dispariția motivului principal.

Motivele zoomorfe sînt introduse în cele două anexe ale decorului geometric inițial, ochiul sau elipsa și perla, pe forma completă a motivului principal prevăzut cu motive anexe, deci ca motive eterogene alături de motivele anexe (fig. 2/1 ; 5/1,4 ; 6/2—3), sau direct în spațiul unghiular al pîlniilor pe forma simplificată a motivului principal lipsit de motive anexe, deci ca motive eterogene în locul motivelor anexe (fig. 3/1 ; 4/2). În seria liberă a derivației decorului eliptic, motivele zoomorfe sînt păstrate în pîlniile originare, singure (fig. 5/5), sau alături de motivele anexe geometrice (fig. 5/2), sau înlocuind motivele anexe sintetizate (fig. 4/6). În seria variată a decorului geometric secundar, motivele zoomorfe sînt introduse prin evoluția normală a decorului geometric, dizolvat pentru a lăsa zona gîtului liberă (fig. 4/3 ; 5/3 ; 6/4).

Integrarea decorului zoomorf în decorul geometric de stil liber al grupei ε se face prin introducerea motivelor zoomorfe după regula strictă a motivelor anexe, care determină „decorarea identică a celor două anexe (pîlnia și ochiul sau elipsa)”, și prin antrenarea motivelor zoomorfe în evoluția decorului geometric, care necesită „dispariția motivului principal și trecerea pe primul plan a motivelor anexe și eterogene”.

În ansamblul ornamentației vasului, *decorul zoomorf* din zona secundară a gîtului sau corpului rămîne *subordonat decorului geometric* sau decorului geometric și zoomorf din zona umărului (fig. 5/3—4 ; 6/4—5).

Modalitățile *stilistice* ale decorului zoomorf liber sînt determinate de integrarea decorului zoomorf în structura decorului geometric liber și de repartitia zonelor decorative pe suprafața formelor ceramice :

1. *Decor zoomorf integrat și compact*, cu motivele zoomorfe integrate în spațiile libere ale decorului geometric, pe vasele piriforme (fig. 2/1—4 ; 4/4) și pe amforele cu o singură zonă decorativă (fig. 5/1—2,5) ;

2. *Decor zoomorf integrat și repartizat în zona principală și secundară*, cu motive zoomorfe integrate în decorul geometric principal de pe umăr și un decor zoomorf rezervat în zona liberă a gîtului, pe amforele cu două zone decorative și decorul principal în zona umărului (fig. 5/4) ;

3. *Decor zoomorf integrat și repartizat în zonele secundare*, cu un decor zoomorf integrat în decorul geometric secundar din zona corpului și un decor zoomorf rezervat în zona liberă a gîtului, pe amforele cu trei zone decorative și decorul principal în zona umărului (fig. 6/5) ;

4. *Decor zoomorf integrat și repartizat în zona umărului*, cu motive zoomorfe integrate decorului geometric principal de pe umărul amforelor cu două zone decorative (fig. 6/2—3) ;

5. *Decor zoomorf integrat și repartizat în zona gîtului*, cu motive zoomorfe integrate decorului secundar de pe gîtul amforelor cu două zone decorative (fig. 2/5 ; 3/1—3 ; 4/2,5—6).

6. *Decor zoomorf rezervat zonei gîtului*, cu motive zoomorfe asociate cu motive vegetale (fig. 3/4) sau numai cu motive zoomorfe (fig. 4/3 ; 5/3 ; 6/4), pe amforele cu două zone decorative și cu decorul principal în zona umărului.

Aspectele decorative ale stilului zoomorf liber pe ceramica grupei ε se desfășoară în *friza* zonei unice sau a zonelor suprapuse pe formele vaselor. În ariile extreme ale ceramicii Cucuteni — Tripolie, se observă o preferință a decorului zoomorf pentru zona gîtului pe amforele cucuteniene și pentru zona umărului pe amforele tripoliene. În aria intermediară, decorul zoomorf acoperă ambele zone decorative pe amforele de la Petreni.

3. GRUPA ε : STILUL ZOOMORF METOPIC

Decorul zoomorf de stil metopic este limitat la formele ceramice cu profil carenat și de obicei cu o singură zonă decorativă, craterele și paharele cucuteniene sau paharele tripoliene. Decorul zoomorf comportă cele două aspecte metopice ale decorului geometric, fiind introdus în „metope contigui” pe craterele (fig. 7/1) și paharele cucuteniene (fig. 7/2—4 ; 8/1,4), sau în „metope separate” pe paharele cucuteniene (fig. 8/3) și în „zona intermediară” a metopelor separate pe paharele tripoliene (fig. 8/2).

Deși cadrul metopic pe ceramica grupei ε este determinat de structura motivului principal al decorului geometric, nu de organizarea prealabilă a suprafeței decorate a vasului, cele două aspecte metopice nu sînt create pe formele ceramice caracteristice decorului zoomorf metopic, ci sînt inițiate pe formele ceramice cu decor geometric liber, vasele piriforme și amforele, apoi continuate pe cratere

și adoptate pe pahare. Cadrul metopic se amplifică pe paharele cucuteniene prin etajarea „metopelor contigui deasupra unei zone cu decor liber” (fig. 9/11) și este de asemenea adoptat din decorul amforelor.

Ordinea logică a descrierii decorului zoomorf metopic trebuie să înceapă cu craterale, deoarece aspectul metopic al decorului zoomorf este determinat de evoluția aspectelor metopice ale decorului geometric pe formele ceramice. Cu toate acestea, aspectul cu metope contigui al decorului zoomorf a fost creat pe paharele cucuteniene (fig. 7/2—3) și transpus pe cratere (fig. 7/1). Aspectele cu metope separate ale decorului zoomorf au fost create de asemenea pe paharele cucuteniene sau tripoliene (fig. 8/2—3), iar aspectul decorului zoomorf în metope contigui suprapuse a fost creat pe paharele cucuteniene (fig. 9/11), dar n-au fost transpuse pe cratere, deoarece aspectele cu metope separate sau suprapuse n-au fost adoptate de decorul geometric al craterelor cucuteniene sau tripoliene.

Craterul unic de la Șipeniți (fig. 7/1)⁵⁵ prezintă două „metope contigui cu tangentă”, decorate în partea superioară cu „benzi liniare orizontale” și în partea inferioară cu un „arc negativ”, crușat cu culoare neagră. Benzile verticale ale metopelor sînt mărginite de șiruri zimțate de culoare neagră. Decorul zoomorf prezintă o singură siluetă neagră de carnasier, dispusă sub tangentă, în colțul drept al metopei. Motivul zoomorf din cealaltă metopă este desigur șters.

Cele două pahare de la Șipeniți (fig. 7/2—3)⁵⁶ prezintă același decor geometric și zoomorf. Cîmpul metopelor este decorat sus cu „benzi liniare orizontale” și la bază cu motivul „arcului negativ”, sau este acoperit cu „linii groase verticale” de culoare brună. Decorul geometric este completat în colțurile inferioare cu un decor vegetal, în formă de liniuțe oblice. Decorul zoomorf prezintă cîte o siluetă neagră de carnasier în ambele metope, dispuse de asemenea în colțul inferior din dreapta, sub tangentă, și orientate constant spre dreapta.

Cele două pahare de la Ghelăiești (Piatra Neamț) (fig. 7/4 ; 9/11)⁵⁷ prezintă două „metope contigui fără tangentă” în aspecte metopice diferite. De asemenea decorul geometric al metopelor și poziția celor două siluete negre diferă atît față de paharele șipenițiene, cît și între cele două pahare. Primul pahar (fig. 7/4) are metopele dispuse într-un singur etaj, ca pe paharele șipenițiene, iar al doilea pahar (fig. 9/11) are „metopele contigui suprapuse zonei libere a umărului”. Decorul geometric al metopelor repetă „banda liniară orizontală” și la limita inferioară, sub „arcul negativ”, dar pe al doilea pahar motivul „arcului” dispăre în metopele suprapuse. Pe primul pahar, cele două siluete sînt orientate spre dreapta, ca pe paharele șipenițiene, dar sînt dispuse în colțul superior din stînga, deasupra tangentei dispărute. Pe al doilea pahar, siluetele sînt orientate în același sens, dar dispuse în colțurile opuse ale metopelor, respectiv în colțul superior stîng sau în colțul inferior drept, deasupra și dedesubtul tangentelor dispărute. La capătul opus siluetelor, metopele sînt decorate cu un „pătrat hașurat în grătar”, a cărui derivație în funcție de decorul geometric cucutenian este neclară, dar care s-ar putea explica în funcție de decorul zoomorf, deoarece pe ceramica pictată orientală și pe cilindrii mesopotamieni siluetele sînt adesea separate prin „panouri hașurate”. Zona liberă a umărului este decorată cu „spirale libere cu bucle secționate” și dispuse alternativ la limita de sus sau de jos a zonei decorative.

Decorul geometric al primului pahar și decorul zoomorf al celui de al doilea pahar de la Ghelăiești se repetă pe paharul de la Petreni (fig. 8/1)⁵⁸. Însă motivele zoomorfe din colțurile opuse ale metopelor sînt orientate în sens invers și dispuse „față în față”, indicînd de o parte și alta a limitei dintre metope o dispoziție antitetică intenționată, ca în perlele decorului liber cu elipse pe vasele piriforme șipenițiene (fig. 2/3), și anticipînd animalele afrontate în interiorul metopelor pe crateralele ζ (fig. 22).

Pe paharul de la Frumușica (Piatra Neamț) (fig. 8/4)⁵⁹, în cîmpul liber al metopelor decorate la fel se introduce un „șir de trei animale”.

Paharul de la Văleni (Piatra Neamț) prezintă un alt aspect metopic al decorului geometric și zoomorf (fig. 8/3)⁶⁰. Motivul zoomorf este dispus în cîmpul „metopelor separate fără tangentă”. Metopele sînt decorate în partea superioară cu „banda liniară orizontală”, mărginită jos printr-o linie groasă, delimitînd astfel spațiul liber pentru decorul zoomorf. Cîmpul metopei este conturat printr-un șir de puncte, care înconjoară și silueta animalului. Zona intermediară a metopelor are un decor geometric cu elipse sau perle, dispus vertical, ca în zona intermediară a metopelor separate pe vasele piriforme șipenițiene (fig. 13/12).

⁵⁵ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 74, fig. 80.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 80, fig. 95—96.

⁵⁷ A. Nișu, Șt. Cucos și D. Monah, *Ghelăiești (Piatra Neamț) I, MemAntiq*, III, 1971, fig. 5/1 și 17/2; A. Nișu, *Ceramica cucuteniană cu decor zoomorf plastic sau pictural, MemAntiq*, IV, fig. 2.

⁵⁸ T. Passek, *Tripil'ska kul'tura*, Kiev, 1941, p. 48 și urm., fig. 22/6. Carnasierul din dreapta este redat fără ochi la B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, fig. 77/1 jos mijloc.

⁵⁹ C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, p. 131, pl. XL/310.

⁶⁰ H. Dumitrescu, *Cercetări arheologice la Văleni (jud. Neamț)*, SCIV, I, 1950, 2, p. 37, fig. 14/1.

Paharul de la *Tripolie* (fig. 8/2)⁶¹ comportă ultima modalitate a integrării decorului zoomorf în aspectul metopic al decorului geometric. Motivul zoomorf este izolat în „zona intermediară” a metopelor separate, care păstrează intact decorul geometric al metopelor de pe paharele tripoliene cu decor geometric (fig. 13/10).

Structura decorului geometric pe craterele și paharele cu decor zoomorf metopic ale grupeii e arată clar derivația celor două aspecte metopice cu benzi verticale cu sau fără tangente din motivul principal al „elipselor cu tangente”. Seria continuă și dihotomică a formelor derivate este repartizată în serii limitate pe diferitele forme ceramice. Seria derivativă a aspectului cu *metope contigui* este inițiată pe formele ceramice cu decor geometric liber, pe vasele piriforme (fig. 12/7–11)⁶² sau în zona principală a umărului pe amforele cucuteniene (fig. 10/9–10, 12)⁶³, care explică chiar derivația „elipselor cu tangente” din motivul fundamental al decorului cucutenian, „spiralele agățate” (fig. 10/9–10; 12/7,9), prin procedeul care declanșează variația motivului principal și constituie prima regulă stilistică a decorului geometric, „secționarea orizontală a zonei decorative”⁶⁴. „Ochiul” de prindere al spirelor, devenit „elipsa” noului motiv principal, prezintă „benzile verticale” păstrate în elipse (fig. 12/7,9; 13/11). Seria formelor derivate de aspect metopic continuă pe vasele piriforme (fig. 12/10–11) și pe umărul amforelor (fig. 10/12) și comportă dispariția conturului elipsei: „benzile verticale” ale elipselor (fig. 11/1; 13/1; 14/1) determină două „metope contigui cu tangentă”, care pierd motivele anexe originare (fig. 12/13) sau sînt decorate cu motivele anexe ale decorului inițial, pe vasele piriforme „perle” sau „volute cu ochi de prindere” (fig. 12/10–11), iar pe amfore „arcuri” și „segmente” cruțate cu culoare neagră (fig. 10/12). Seria derivativă se oprește pe vasele piriforme, dar continuă pe umărul amforelor prin dispariția tangentelor din metope (fig. 12/14). Seria amforelor cu decorul principal în zona gîtului nu prezintă seria derivativă cu metope contigui (fig. 11/1–2). Pe o singură amforă din seria cu două zone principale apare direct forma finală cu „metope fără tangentă” (fig. 12/15)⁶⁵. În schimb, metopele fără tangentă se repetă stereotipic în zona secundară a umărului amforelor (fig. 11/1–2; 14/2–3). Decorul zoomorf nu este integrat decorului metopic al acestor vase, deoarece el aparține stilului liber și apare numai pe formele inițiale ale decorului, în perlele „elipselor cu tangentă serpentiformă” pe vasele piriforme (fig. 2/1–4) sau în pîlنیی, „lentilelor cu ghirlande” pe amfore (fig. 3/1–3).

Seria formelor derivate de aspect metopic este reluată pe cratere (fig. 13/1–6)⁶⁶, pornind numai de la forma inițială a „elipselor cu tangente” (fig. 13/1), dar continuînd cu formele finale ale derivației. Formele de aspect metopic comportă „benzile verticale cu tangente” (fig. 13/2) și „benzile verticale fără tangente” (fig. 13/3–4), care determină cele două faze ale derivației „metopelor contigui”, grupate cîte două sau trei. Dispariția conturului elipselor se poate produce incidental odată cu a „benzii verticale” (fig. 13/6), determinînd o formă de aspect liber cu „tangente și arcuri superioare”, care anticipează forma finală de aspect liber a seriei derivate pe cratere (fig. 13/5): prin dispariția benzilor verticale, la limita superioară și inferioară a zonei decorative rămîn două „șiruri de arcuri” cruțate prin segmente negre și conturate cu arcuri liniare. Formele derivate păstrează motivele anexe ale decorului inițial, „perle ovale” (fig. 13/3–4) formate prin contopirea perlelor originare (fig. 13/2) și „arcuri” (fig. 13/5–6) provenite de la gura pîlنیی (fig. 12/9; 13/1). Trecerea aspectului metopic la forme libere, prin dispariția treptată a motivului principal, constituie un caz de aplicare a regulii generale, „concordanța planurilor evolutive în seriile derivate de aspect liber sau metopic ale decorului geometric”. Aceeași regulă stilistică explică trecerea aspectului liber la forme metopice în seria derivativă de aspect liber a „elipselor cu tangente orizontale” (fig. 12/4).

Motivele eterogene „cruciforme”, introduse în anexe pe forma inițială a „elipselor cu tangente” (fig. 12/12), sînt păstrate pe formele derivate de aspect metopic, cu deosebire în „perlele ovale” ale metopelor de pe cratere (fig. 13/3), unde dau naștere la forme reduse (fig. 13/4), sau în „perlele conturate” ale metopelor de pe amfore (fig. 11/1–2). În metopele din zona secundară a amforelor perlele sînt decorate cu „volute liniare”, simplificate din volutele cu ochi de prindere din anexele decorului inițial (fig. 14/2), și dau naștere de asemenea la forme simplificate, prin trecerea la forma finală de aspect liber (fig. 14/1)⁶⁷. Motivele zoomorfe nu sînt introduse în „metopele cu sau fără tangentă” de pe cratere, deoarece ele sînt introduse numai în „perlele” elipselor cu tangentă serpentiformă ale stilului liber pe vasele piriforme (fig. 2/1–3). Motivele zoomorfe ale stilului metopic sînt introduse numai în metopele fără perle de pe cratere și anume după resorbția spațiului perlat cruțat cu culoare neagră, după cum indică șirurile „dinților de lup” pe benzile verticale ale metopelor cu tangentă pe cratere (fig. 7/1) și „arcurile zimțate” din metopele fără tangentă pe pahare⁶⁸. Decorul geometric

⁶¹ B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, pl. XI/2.

⁶² O. Kandyba, *op. cit.*, p. 40, 42, 44, 46, 50, fig. 4–7, 12–13, 26.

⁶³ T. Passek, *La céramique...*, pl. XXII/1–2; XXIV/1–2, 7–8.

⁶⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 15.

⁶⁵ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 70, fig. 70.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 72 și urm., fig. 78–79, 81–90.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 58, fig. 45–46.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 80, fig. 98.

și zoomorf al craterului șipenițian, cu motive zoomorfe introduse în două metope decorate la bază cu „arcul negativ”, este de altfel preluat direct din decorul paharelor șipenițiene.

Aspectul cu „două metope contigui” nu este derivat în decorul paharelor șipenițiene, ci se înscrie în seria derivativă a formelor de aspect metopic de pe cratere (fig. 13/2—5). Paharele prezintă „metopele cu tangentă” (fig. 13/7—8) și „metopele fără tangentă” (fig. 13/9)⁶⁹. Cîmpul metopelor este decorat la limita superioară, uneori și la limita inferioară, cu „benzi liniare horizontale” și la bază cu motivul „arcului negativ”, cruțat cu culoare neagră și conturat cu arcuiri liniare. „Arcul negativ” trebuie considerat ca un motiv caracteristic metopelor de pe pahare, selectat *ad-hoc* din „arcurile” anexe ale decorului inițial, păstrate pe formele derivate de aspect metopic (fig. 10/12) și pe formele finale de aspect liber (fig. 13/5). În felul acesta, aspectul metopic al paharelor, limitat la formele de aspect metopic ale craterelor, sugerează un element al forme finale de aspect liber de pe cratere și se înscrie în seria derivativă de aspect metopic a craterelor. În cîmpul metopelor se pot introduce diverse motive eterogene, fie geometrice: „linii hașurate” oblice sau verticale (fig. 13/8) și „benzi liniare” oblice⁷⁰ sau verticale (fig. 13/9), fie vegetale, simplificate la liniuțe oblice în colțurile metodelor⁷¹.

Decorul zoomorf în metope contigui este creat pe paharele cucuteniene, siluetele fiind introduse în „metopele cu tangentă” (fig. 7/2—3) și păstrate în „metopele fără tangentă” (fig. 7/4; 8/1,4). Motivele zoomorfe apar alături de motivele eterogene geometrice și vegetale (fig. 7/3) sau rămîn singure (fig. 7/2,4). Integrarea decorului zoomorf este limitată la aspectul metopic al decorului geometric și s-a făcut în cursul derivării formelor de aspect metopic, animalele fiind integrate motivului principal în metope înaintea căderii tangentelor (fig. 7/2—3) și antrenate în evoluția decorului geometric prin dispariția tangentelor (fig. 7/4). Motivele zoomorfe, solidare cu motivele anexe geometrice și vegetale, sînt introduse în „pîlniile” motivului principal, ca în decorul zoomorf de stil liber pe formele inițiale sau derivate ale motivului principal pe vasele piriforme (fig. 2/1—3) și amfore (fig. 3/1—3). Pe formele de aspect metopic, motivele zoomorfe sînt introduse în *pîlniile inferioare* de sub tangentă pe pahare (fig. 7/2—3) și cratere (fig. 7/1), după cum arată poziția lor în colțul din dreapta jos pe pahare și cratere, dar au fost introduse și în *pîlniile superioare* deasupra tangentei, după cum indică poziția lor în colțul din stînga sus în metopele fără tangentă pe pahare (fig. 7/4), sau au fost introduse alternativ în „pîlnia superioară și inferioară”, deasupra și dedesubtul tangentelor, pe pahare (fig. 8/1). Introducerea separată sau asociată a motivelor vegetale și zoomorfe în metopele paharelor repetă compoziția decorului „vegetal și zoomorf” (fig. 7/3) a stilului liber de pe amfore (fig. 3/4).

Derivația aspectului cu „metope separate prin zone intermediare” nu este documentată pe paharele și craterele cucuteniene și tripoliene. Paharele cucuteniene (fig. 8/3) au preluat direct aspectul cu metope separate din decorul geometric al zonei unice de pe vasele piriforme (fig. 13/12), iar paharele tripoliene (fig. 13/10) au avut ca model metopele separate din zona principală a umărului pe amfore (fig. 14/6—7). În ambele cazuri, aspectul cu metope separate a fost adaptat la forma clasică a cadrului cu metope contigui de pe pahare, care comportă două metope înalte pe partea superioară a vasului, de la carena umărului la gură.

Seria derivativă a aspectului cu *metope separate* este inițiată pe vasele piriforme cucuteniene (fig. 13/11—12)⁷² și continuată pe seriile de amfore, în zona principală pe gîtul amforelor cucuteniene (fig. 14/1—4)⁷³ sau în zona principală pe umărul amforelor cucuteniene (fig. 13/13—15) și tripoliene (fig. 14/5—9)⁷⁴. Derivația aspectului metopic comportă însă izolarea prealabilă a elipsei prin „două benzi verticale” introduse *ad-hoc* (fig. 13/11—14; 14/2—3). În zona intermediară, în jurul elipsei se constituie un decor anex cu elipse și perle (fig. 13/12), care anticipează decorul spiralic complet în zonele intermediare ale metopelor separate pe craterele ζ (fig. 22—23). Conturul elipsei dispăre, lăsînd „banda verticală”, prevăzută de obicei cu „segmente negre” la capete (fig. 13/15; 14/4 sus), apoi numai spațiul perlat (fig. 14/4 jos), cruțat cu culoare neagră și conturat ca perlele obișnuite (fig. 14/3).

Pe umărul amforelor tripoliene (fig. 14/5—7) dispar benzile verticale ale zonei intermediare și conturul elipsei (fig. 14/8), apoi „banda verticală” a elipsei (fig. 14/9), creînd real o formă finală de aspect liber, paralelă cu forma finală a seriei derivate cu metope contigui pe craterele cucuteniene (fig. 13/5), dar avînd aparența unei noi forme de aspect metopic, prin deplasarea „volutelor cu ochi de prindere inelar” din pîlniile metopelor (fig. 14/7) în spațiul corespunzător zonei intermediare (fig. 14/8—9). În realitate, „benzile verticale”, care par a forma aspectul metopic (fig. 14/9), nu reprezintă benzile zonei intermediare (fig. 14/6—7), ci „benzile de legătură” ale tangentelor (fig. 14/8), frecvente și în decorul spiralic tripolian⁷⁵. Această formă derivată cu „tangente cu benzi de legătură” este paralelă cu forma de aspect liber a „tangentelor cu arcuiri” pe craterele cucuteniene (fig. 13/6), derivată printr-un procedeu incidental în seria formelor cu „metope contigui” pe cratere, adică prin dispariția concomitentă a conturului elipsei și a benzii ei mediane. „Benzile de legătură” verticale ale

⁶⁹ *Ibidem*, p. 78 și urm., fig. 91—94, 97—104.

⁷⁰ *Ibidem*, fig. 92.

⁷¹ C. Matasă, *op. cit.*, pl. XXXVIII/301.

⁷² O. Kandyba, *op. cit.*, p. 44, fig. 8—11.

⁷³ *Ibidem*, p. 54 și urm., fig. 37—38, 41—46.

⁷⁴ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXVI₁/1—10.

⁷⁵ *Ibidem*, pl. XXVI₁/7—10.

tangentelor pe amforele tripoliene dau însă decorului aparența unui aspect cu „metope separate” (fig. 14/9).

Procedeul derivației se va repeta și în decorul amforelor *Gorodsk-Usatovo*, determinind aspecte paralele în seria derivativă a „elipselor cu tangente”: aspect cu „metope contigui” cu tangente și benzi de legătură, derivat prin dispariția conturului elipselor (fig. 34/1—2)⁷⁶, sau decor cu „tangente cu benzi de legătură” de aspect liber în seria derivativă de aspect metopic, derivat prin dispariția benzii verticale a elipselor (fig. 34/4—5)⁷⁷. Aceste aspecte decorative paralele constituie alt caz de „concordanță a seriilor evolutive de aspect liber sau metopic” ale decorului geometric.

În evoluția aspectului cu metope separate pe amforele cucuteniene și tripoliene, jocul motivelor geometrice anexe, originare sau eterogene (perle, volute, arcuri, motive cucuteniene), este identic ca în evoluția aspectului cu metope contigui.

Paharele cu „metope separate” cucuteniene (fig. 8/3) decorează metopele cu „benzile liniare orizontale” ale metopelor contigui din decorul paharelor (fig. 8/1,4). În zona intermediară se constituie decorul eliptic cu perle din zona intermediară a metopelor separate de pe vasele piriforme (fig. 13/12). Aspectul metopic este deci derivat în seria „elipselor cu tangente (normale)”. Această derivație este confirmată de circumscrierea siluetei zoomorfe și a cîmpului metopic cu șirul de puncte, care delimitează cîmpul metopei pe paharul B1 de la Drăgușeni (Fălticeni)⁷⁸ și mărginește motivul principal și perlele anexe ale „elipselor cu tangente” pe vasul cu umăr proeminent de la Cucuteni⁷⁹. Decorul zoomorf cu siluete în spațiul liber al metopelor pe paharul de la *Văleni* (fig. 8/3) este deci integrat evoluției decorului geometric după procedeele decorului zoomorf în decorul cu metope contigui al paharelor (fig. 7/2—4): motivele zoomorfe sînt păstrate ca motive eterogene în spațiul *pîlنیوں* unificate după dispariția tangentelor. Decorul zoomorf nu putea fi introdus în zona intermediară, deoarece numai decorul zoomorf de stil liber este integrat în decorul perlat al vaselor piriforme (fig. 2/1—3).

Paharele cu „metope separate” tripoliene (fig. 13/10)⁸⁰ adoptă cadrul metopic de pe umărul amforelor (fig. 14/6). Metopele păstrează decorul cu tangente în formă de bandă arcuită din metopele contigui ale craterelor tripoliene⁸¹, dar motivele anexe, „arcuri cu segmente hașurate” prinse pe tangentă, „pîlnia unghiulară” de culoare neagră din colțul inferior al metopelor, închizînd în ea „volute inelare” etc., sînt preluate deopotrivă din metopele contigui de pe cratere și din metopele separate de pe amfore (fig. 14/7). Pe paharele tripoliene, dispariția elipsei în zonele intermediare lasă numai „segmentele” negre de la capetele benzii verticale mediane (fig. 13/10). În spațiul cruțat al zonei intermediare se introduce, deasupra segmentului de la bază, un motiv vegetal. Decorul zoomorf este introdus pe paharul de la *Tripolie* numai după resorbirea culorii negre prin anularea segmentelor din zona intermediară (fig. 8/2), ca și în cazul resorbției treptate a culorii negre în pîlنیوں metopelor pe craterele și paharele cucuteniene (fig. 7/1—2). Din cauza decorului încărcat al metopelor, decorul zoomorf este introdus în „zona intermediară”, a cărei îngustime permite o singură siluetă. Înlocuirea decorului geometric prin cel vegetal și apoi prin cel zoomorf în zona intermediară a metopelor pe paharele tripoliene repetă seria rectiliniară a succesiunii decorului geometric, vegetal și zoomorf de stil liber în zona secundară pe gîtul amforelor cucuteniene (fig. 3/4; 5/3; 10/7—8), nu seria alternantă a decorului geometric, vegetal sau zoomorf pe gîtul amforelor cucuteniene (fig. 4/3; 10/7—8) și tripoliene (fig. 6/4; 14/7 a, 9 a). Însă, asocierea decorului „vegetal și zoomorf” se constituie numai în stilul liber al amforelor cucuteniene și tripoliene (fig. 3/4; 6/1) sau în stilul cu metope contigui al paharelor cucuteniene (fig. 7/3). „Concordanța evoluției decorului geometric și zoomorf de stil liber sau metopic” pe amforele cucuteniene și pe paharele tripoliene determină iarăși aspecte decorative paralele.

Aspectul cu *metope contigui deasupra zonei libere a umărului* pe paharele cucuteniene (fig. 9/11) a putut fi adoptat direct din decorul amforelor ε decorate pe gît cu „metope contigui multiple” și pe umăr cu „spirale agățate” (fig. 12/15) și adaptat de asemenea la cadrul clasic cu două metope suprapuse al paharelor (fig. 32/12). Derivația aspectului metopic și a decorului geometric și zoomorf în zona gîtului este evident aceeași ca în aspectul cu un singur rînd de metope contigui. Dispariția „arcului negativ” în metopele suprapuse se conformează procedeei obișnuit pe paharele cu „metope contigui suprapuse” (fig. 32/12).

Derivația celor trei aspecte metopice ale decorului geometric în grupa ε stabilește o triplă filiație cu craterele, vasele piriforme și amforele pentru paharele cucuteniene, sau o dublă filiație cu craterele și amforele pentru paharele tripoliene. Acest procedeu va fi reluat pe ceramica grupei ζ, pentru crearea cadrului metopic pe craterele și paharele cu decor zoomorf.

Cele patru aspecte ale decorului zoomorf metopic se constituie prin integrarea decorului zoomorf în structura decorului geometric după aceleași reguli stilistice ca în decorul zoomorf de stil liber. În

⁷⁶ *Ibidem*, pl. XXVII/1—4; V. G. Zbenovič, *Arh.*, XXI, 1968, p. 64, fig. 4/2, 4.

⁷⁷ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXVII/5—8.

⁷⁸ Vl. Dumitrescu, *Une nouvelle station à céramique peinte*,

Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 132, fig. 9/1.

⁷⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, 40, pl. 17/3.

⁸⁰ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXXI/5—8.

⁸¹ *Ibidem*, pl. XXV/5—12.

ambele stiluri, decorul zoomorf urmează paralel evoluția decorului geometric, spiralic sau eliptic, dar este prezent în diferitele momente succesive ale seriilor derivative de aspect liber sau metopic și este totdeauna integrat decorului geometric ca motive eterogene anexe. În stilul metopic, decorul zoomorf este integrat decorului cu „elipse și tangente (normale)”, dar numai pe formele derivate de aspect metopic ale motivului principal. Motivele zoomorfe sînt introduse numai în „pîlăniile” motivului principal, alături de motivele anexe, și pot constitui singure decorul, în conformitate cu regula „treccerii pe primul plan a motivelor anexe” în constituirea aspectelor decorative. Motivele zoomorfe sînt antrenate în evoluția decorului eliptic alături de motivele anexe în metopele contigui și separate pe paharele cucuteniene, sau sînt izolate fără motive anexe în zonele intermediare pe paharele tripoliene. Supraviețuirea motivelor zoomorfe ca formă finală în zonele intermediare se explică prin stilul liber al evoluției decorului geometric în zonele intermediare ale metopelor separate pe vasele piriforme cucuteniene și prin stilul liber al evoluției decorului geometric și zoomorf în zonele secundare pe amforele cucuteniene și tripoliene. Decorul geometric al metopelor și dispoziția decorului zoomorf în metopele contigui constituie stilul clasic al decorului zoomorf metopic creat pe paharele cucuteniene și va fi adoptat atît în metopele separate pe paharele grupei ε, cît și în metopele separate ale paharelor sau în metopele separate și suprapuse ale craterelor grupei ζ (fig. 15/2; 22—23).

Motivele zoomorfe sînt integrate ca motive eterogene, la fel cu cele cruciforme și vegetale. Motivele cruciforme sînt introduse ca motive anexe pe formele inițiale ale decorului cu elipse și pe formele derivate de aspect metopic, dar nu supraviețuiesc pe formele finale alături de motivele geometrice originare. Motivele vegetale, introduse cu sau fără motive zoomorfe în pîlăniile motivului principal în metopele contigui pe paharele cucuteniene sau în seria rectilinie a înlocuirii decorului geometric în zonele intermediare pe paharele tripoliene, se intercalează între motivele geometrice și cele zoomorfe și constituie decorul anex în metope sau decorul unic al zonei intermediare. Comportarea celor trei categorii de motive eterogene, integrate ca motive anexe în evoluția decorului geometric de stil liber sau metopic al grupei ε, se explică prin raportul diferit al motivelor eterogene cu decorul geometric al ceramicii Cucuteni—Tripolie. Motivele „cruciforme” constituie la origine motivul central al „compoziției decorative” dispuse concentric pe formele ceramice emisferice, în interiorul cupelor (fig. 1/2)⁸² sau la exteriorul cupelor (fig. 1/1)⁸³ și capacelor (fig. 28/4)⁸⁴. În dispoziția compoziției geometrice în zone orizontale la exteriorul vaselor înalte, motivele cruciforme sînt introduse în cele două anexe ale decorului inițial cu spirale sau elipse (fig. 12/12; 26/1). Prin proiectarea compoziției orizontale de pe peretele vaselor înalte pe suprafața vaselor emisferice, decorul spiralic sau eliptic este adaptat compoziției concentrice originare, prin dispoziția cruciformă a „spiralei serpentiforme” (fig. 1/5)⁸⁵ sau prin readucerea motivului cruciform din perlele „elipselor cu tangentă serpentiformă” ca motiv central al compoziției geometrice (fig. 28/4). Motivele „vegetale” sînt introduse ca decor în zonele secundare, dar par înfipite în decorul spiralic inițial din zonele orizontale pe peretele vaselor (fig. 10/8). Rostul integrării motivelor cruciforme și vegetale stă în determinarea unor compoziții, al căror sens decorativ și semnificație simbolică se întregesc în contextul decorului geometric inițial. Antrenate în evoluția decorului geometric, aceste două categorii de motive anexe apar ca motive eterogene, dar rămîn legate de motivul principal și dispar în cursul evoluției decorului liber sau metopic, pentru a lăsa locul decorului zoomorf. Spre deosebire de motivele cruciforme și vegetale, „motivele zoomorfe” sînt antrenate în evoluția decorului geometric ca motive eterogene anexe și supraviețuiesc singure ca formă finală a decorului liber sau metopic. Finalitatea decorului zoomorf se explică nu numai prin valoarea decorativă, ci și prin valoarea unei „semnificații” de ordin conceptual înalt a compozițiilor animaliere liber desfășurate, atît în cadrul metopei cît și în friza zonei decorative.

Modalitățile *stilistice* ale decorului zoomorf metopic se definesc în funcție de structura cadrului metopic și de repartizarea decorului zoomorf în spațiul decorat al metopelor sau de rezervarea lui în spațiul epurat al zonei intermediare:

1. Decor zoomorf în metope contigui cu tangentă, pe craterale și paharele cucuteniene (fig. 7/1—3);
2. Decor zoomorf în metope contigui fără tangentă, pe paharele cucuteniene (fig. 7/4; 8/1, 4);
3. Decor zoomorf în metope contigui suprapuse, pe paharele cucuteniene (fig. 9/11);
4. Decor zoomorf în metope separate fără tangentă, pe paharele cucuteniene (fig. 8/3);
5. Decor zoomorf în zona intermediară a metopelor separate, pe paharele tripoliene (fig. 8/2).

Pe ceramica cucuteniană a grupei ε, metopa se anunță ca un cadru destinat decorului zoomorf, dar păstrează în interior rudimentele decorului geometric. Pe ceramica tripoliană, decorul zoomorf din zona liberă intermediară este dominat de decorul geometric încărcat al metopelor. În ambele cazuri, decorul zoomorf de stil metopic rămîne subordonat decorului geometric al vasului, ca și decorul zoomorf de stil liber.

⁸² A. Nițu, Șt. Cucoș și D. Monah, *op. cit.*, fig. 16/11.

⁸³ La Trușești. Institutul de istorie și arheologie din Iași (IIAI), inv. nr. III—3382.

⁸⁴ A. Nițu, *op. cit.*, *MemAntiq*, I, 1969, p. 78, fig. 5/9.

⁸⁵ V. Dumitrescu, *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 133, fig. 16.

4. GRUPA ζ : STILUL ZOOMORF LIBER

Grupa ζ a ceramicii cucuteniene aparține stratigrafic și tipologic fazei *Cucuteni B2*. În stadiul actual al publicării complexelor ceramice din așezările tripoliene, ceramica cu decor geometric sau zoomorf a grupe ζ nu poate fi definită decât prin comparația ei tipologică cu ceramica cucuteniană.

Decorul zoomorf pe ceramica cucuteniană a grupe ζ prezintă cele două stiluri, liber și metopic, și apare pe cele două forme ceramice, cu profil arcuit, dar numai pe amfore, sau cu profil carenat, pe pahare și cu deosebire pe cratere. Ceramica tripoliană cunoaște numai stilul liber al decorului zoomorf pe amfore. Cele două motive principale ale decorului geometric de pe formele ceramice ale grupe ϵ , „spiralele agățate” și „elipsele cu tangente”, sînt înlocuite pe amforele și craterele grupe ζ cu două motive spiralice, „spiralele agățate” și „spiralele legate prin tangentă”. Motivul „elipselor cu tangente” decorează rar amforele sau craterele cucuteniene și este caracteristic decorului străchi- nilor și capacelor. Decorul zoomorf pe ceramica ζ cucuteniană este însă integrat numai decorului spiralic. Amforele tripoliene păstrează încă „elipsele cu tangente” și decorul zoomorf este integrat cu predilecție acestui decor eliptic. Decorul zoomorf integrat decorului geometric pe aceste forme ceramice comportă deci aspecte decorative diferite pe ceramica celor două arii culturale.

Evoluția decorului spiralic sau eliptic este dirijată de aceleași reguli stilistice ca în grupa ϵ , dar modalitatea aplicării lor determină procedee și aspecte decorative proprii grupe ζ . Motivele zoomorfe sînt integrate motivului principal caracteristic după regulile stilistice ale motivelor anexe, ca și în grupa ϵ , dar motivele anexe geometrice sînt specifice grupe ζ și impun factura lor și motivelor zoomorfe. Factura celor două categorii de motive anexe, geometrice și zoomorfe, este de asemenea diversificată pe ceramica cucuteniană și tripoliană.

Procedeele stilistice inițiate pe ceramica grupe ϵ din faza B1 pentru crearea cadrului cu metope separate se transmit grupe ζ , dar caracteristică pentru această grupă este crearea cadrului cu „metope suprapuse” pentru decorul zoomorf. Modalitatea integrării decorului zoomorf în decorul geometric de stil liber este identică în cele două grupe ceramice, dar grupa ζ introduce decorul zoomorf de stil liber și în cadrul metopic, realizînd sinteza celor două stiluri zoomorfe prin integrarea lor în evoluția decorului geometric în funcție de motivul fundamental și primordial al ornamentației ceramicii Cucuteni-Tripolie, „spirală în S”.

De aceea analiza decorului zoomorf al grupe ζ trebuie să înceapă tot cu stilul zoomorf liber.

Decorul zoomorf de stil liber apare pe umărul *amforei* de la *Trușești* (Botoșani) din seria cu decorul principal pe umăr (fig. 15/1)⁸⁶. Limita dintre zonele decorative o constituie o bandă formată dintr-o linie roșie încadrată de două linii negre. Zona decorativă a gîtului este liberă, în acord cu forma derivată a decorului de pe umăr. Zona umărului prezintă un decor geometric format din „cercuri cu contur gros și bandă liniară oblică” pictate cu negru și din „benzi semilunare” conturate cu negru și umplute cu o linie lată roșie, dispuse în partea superioară la stînga fiecărui cerc. Decorul zoomorf prezintă un „șir” de *siluete roșii cu contur negru*, fiecare ocupînd spațiul dintre două cercuri. Culoarea roșie a siluetei lasă un spațiu liber în interiorul conturului, ca și pe benzile semilunare sau pe banda orizontală dintre zonele decorative, indicînd o resorbție a culorii roșii.

Derivarea decorului geometric al amforei de la *Trușești* se poate urmări pe seria amforelor cu decor geometric ale grupe ζ de la Valea Lupului (fig. 26/1—4; 30/5)⁸⁷. Amforele sînt decorate cu forma inițială a „spiralelor agățate cu ochi de prindere ajurat” și prevăzute cu „benzi de legătură” la exteriorul buclilor. „Ochiul” spiralelor este delimitat prin două cercuri concentrice subțiri sau groase și poate fi decorat cu „motive cruciforme”, repetate și în „perle” (fig. 26/1), sau cu punct central roș (fig. 26/3), prin reducerea culorii roșii a ochilor opaci (fig. 22). Ceea ce caracterizează decorul spiralic al acestor amfore este în primul rînd decorarea corpului spiralelor pe direcția mediană cu una sau două „benzi serpentiforme” cu contur negru și umplute cu roș (fig. 26/1, 3), însoțite de „benzi în S” (fig. 26/2) sau „benzi semilunare” (fig. 26/3) de aceeași factură, care se repetă și în „perlele” pîlniilor (fig. 26/2). Zona superioară a gîtului este liberă sau are un decor geometric secundar cu „benzi oblice”. Limita interzonală este formată de o bandă orizontală umplută cu roș (fig. 26/1) sau de „acolade” conturate cu negru și umplute cu roș (fig. 26/3), ca formă simplificată a motivelor spiralice în zonele secundare, benzile oblice de deasupra putînd fi „benzile de legătură” ale motivelor spiralice. În zona secundară, benzile serpentiforme de pe corpul spiralelor sau izolate pierd culoarea roșie din interior (fig. 26/4; 30/5).

⁸⁶ M. Petrescu-Dimbovița, *Șantierul arheologic Trușești, SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 16, fig. 9; idem, *op. cit.*, PZ, XLI, 1963, p. 186, fig. 14.

⁸⁷ M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului-Iași, AȘU-Iași*, I, 1955, 1—2, p. 68 și urm., fig. 1/1—2; idem, *Șantierul Hlincea-Iași. Cercetări arheologice la Valea*

Lupului, SCIV, V, 1954, 1—2, p. 247, fig. 8; amfora a doua (fig. 26/2) a figurat la Expoziția de artă românească de la Londra și Paris și a fost oferită de R. S. România ca dar simbolic organizației UNESCO: I. Grigorescu, „Contemporanul”, nr. 39 (1946) din 25 sept. 1970.

Tot atât de caracteristică este variația decorului prin secționarea simetrică sau asimetrică a zonei decorative, care inițiază de fapt seria derivativă de aspect liber a „spiralelor agățate” pe amforele grupei ζ. Pe ceramica grupei ε din faza B1, „secționarea orizontală a zonei decorului spiralic” generează „elipsele cu tangente” și inițiază seria derivativă de aspect metopic, care comportă „dispariția motivului principal și trecerea pe primul plan a motivelor anexe” (fig. 12/7, 9—11; 13/1—5). Foarte rar, ca o variație incidentală a procedurii, „elipsele cu tangente” sînt derivate prin simpla desfășurare a buclei inferioare a spiralelor din jurul „ochiului” de prindere, în timp ce bucla superioară a spiralelor rămîne înfășurată pentru a forma „elipsa” (fig. 12/8). Pe ceramica cucuteniană din fazele A2—A3, dispariția spiralei ca motiv principal se produce instantaneu, seria derivativă prezentînd de fapt numai aspectele decorative extreme, forma inițială a „spiralelor agățate” și forma finală cu „ove suprapuse”⁸⁸. Pe ceramica grupei ε, dispariția „elipselor cu tangente” ca motiv principal se face treptat prin formele derivate intermediare de aspect metopic. La fel, pe amforele de la Valea Lupului dispariția motivului principal și trecerea pe primul plan a motivelor anexe se face gradat pe formele inițiale ale „spiralelor agățate” sub acțiunea acelorași reguli stilistice, dar prin procedee de aplicare proprii grupei ζ. Secționarea asimetrică a buclelor spiralice (fig. 26/1—2) determină mărirea pîlنيilor inferioare și realizează concomitent două reguli stilistice, „decorarea asimetrică a pîlنيilor” inferioare față de cele superioare și tendința „trecerii pe primul plan a motivelor anexe” din pîlنيile inferioare. Secționarea simetrică a buclelor spiralice determină „dizolvarea motivului principal spiralic” (fig. 26/3). Corpul lat al spiralelor se confundă cu spațiul zonei decorative și numai „benzile serpentiforme” păstrînd dispoziția lor originală indică structura inițială a decorului spiralic. Motivele anexe par detașate și sintetizate, prezentînd „ochii” circulari flancați de „pîlنيile superioare și inferioare”, decorate la gură cu „perle” negative și la fund cu „benzile liniare exterioare” ale buclelor spiralice. Aspectul dizolvat al decorului spiralic apare și pe bolul de la Valea Lupului (fig. 29/2)⁸⁹.

Motivele geometrice anexe ale ceramicii ζ apar deosebite de acelea ale ceramicii ε și sînt introduse printr-un circuit diferit. „Benzile serpentiforme” de pe corpul spiralelor (fig. 26/1—3) dau naștere la forme derivate, „benzi în S” (fig. 30/5) sau „benzi semilunare” (fig. 26/3), care trec în interiorul „perlelor” din pîlنيi (fig. 26/2). Regula „decorării identice a celor două anexe” determină introducerea acestor motive și în interiorul „elipselor” din decorul craterelor de la Valea Lupului (fig. 26/5)⁹⁰. La rîndul lor, formele derivate dau naștere la forme simplificate, „benzi cu contur negru” prin pierderea culorii roșii (fig. 27/1—2)⁹¹, „benzi cu contur brun” sau „linii serpentiforme” de culoare brună (fig. 21/2), culoarea brună înlocuind culoarea neagră după procedeul obișnuit în pictura ceramică cucuteniană și suplinind astfel deopotrivă culoarea neagră a conturului și cea roșie din interiorul benzilor serpentiforme. De fapt, motivele serpentiforme sînt inițiate pe ceramica ε, dar numai ca „benzi cu contur” sau „linii serpentiforme” de culoare neagră, fiind de asemenea introduse de pe corpul spiralelor (fig. 28/5, 8) în interiorul „elipselor” sau „perlelor” (fig. 1/3—4)⁹². Însă crearea unei serii tipologice de benzi serpentiforme, cu forme derivate și simplificate, ca și integrarea lor în jocul regulilor stilistice ale motivelor anexe și ale culorii roșii constituie caracteristica decorului grupei ζ.

Amfora cu decor zoomorf de la Trușești (fig. 15/1) prezintă în zona umărului un aspect final de decor geometric derivat din „spiralele agățate” prin dispariția motivului principal și selectarea motivelor anexe originare, cerul „ochilor” alternînd cu „benzile semilunare” din pîlنيile superioare. Ca și motivele semilunare, motivele zoomorfe sînt introduse în anexele decorului geometric, ca motive decorative în spațiul corespunzător pîlنيilor pe forma finală a decorului. De aceea, factura motivelor zoomorfe reproduce și factura motivelor geometrice anexe în formă de „bandă roșie cu contur negru”. Siluetele redau însă specia carnasierului în poziție încordată și orientat spre dreapta, ca și pe ceramica ε. În stilul liber al amforei, evoluția decorului geometric cu motive serpentiforme și antrenarea decorului zoomorf în jocul motivelor anexe determină derivarea unui aspect decorativ final, în care motivele serpentiforme și cele zoomorfe devin solidare și constituie un decor geometric și zoomorf cu „siluete și semilune”. Acest decor sintetic și definitiv, de stil liber, va fi transmis stilului zoomorf metopic și transpus *tale quale* în cadrul metopic al paharelor și craterelor ζ.

Integrarea decorului zoomorf pe forma inițială a „spiralelor agățate” este documentată de asemenea pe un fragment de umăr de amforă, provenit de la Valea Lupului (fig. 18/3)⁹³. Decorul fragmentului păstrează numai o bandă serpentiformă longitudinală, flancată la stînga de o siluetă de bovid. Dispoziția acestor două elemente arată clar structura decorului spiralic: banda serpen-

⁸⁸ A. Nițu, *Cu privire la derivația unor motive geometrice în ornamentația ceramicii bandate*, AM, VI, 1969, p. 36, fig. 11/5, 7.

⁸⁹ M. Dinu, *op. cit.*, AȘU-Iași, I, 1955, 1—2, p. 73, fig. 1/2.

⁹⁰ Col. Seminar. arh. Fac. ist. din Iași.

⁹¹ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXXI/9—10; M. Petrescu-Dimbovița, *Cucuteni*, fig. 18.

⁹² T. Passek, *op. cit.*, pl. XXXIII/2—8; A. Nițu, *Ceramica Cucuteni B de la Miorcani (Boloșant)*, MemAntiq, I, 1969, p. 292, fig. 7/1—2, 4—7, 9.

⁹³ Descoperit în 1955 în locuința 3, IIAI, inv. nr. II—3060.

tiformă este dispusă pe direcția mediană a corpului unei spirale, cu bandă lată și neconturată ca pe amforele cu decor geometric (fig. 26/3); silueta înlocuiește motivele în *S* sau semilunare, care flanchează nervura serpentiformă pe corpul spiralelor (fig. 26/2—3). Introducerea siluetei pe corpul spiralelor pe amfora de la Valea Lupului și asocierea siluetei cu motivele semilunare în pîlniile spiralelor dispărute pe amfora de la Trușești dovedesc că motivele zoomorfe integrate și antrenate în evoluția decorului spiralic urmează circuitul motivelor anexe: motivele zoomorfe sînt introduse pe corpul spiralelor pe forma inițială a decorului și trec în anexe pe forma derivată a decorului spiralic, ca și motivele serpentiforme. Silueta stilizată a bovidului are coarnele redată din față, în „perspectivă torsionată”, și poartă barbeluri scurte și verticale, indicînd barba și coama de pe greabăn caracteristice speciei sălbatice, dar nu bourului, ci zimbrului⁹⁴. Culoarea roșie în interiorul conturului negru este trasată sumar în zigzag, prin striuri groase longitudinale pe corp și transversale pe picioare.

Integrarea decorului zoomorf pe o formă inițială a decorului spiralic apare și în interiorul unei străchini descoperită recent la Cucuteni (fig. 16)⁹⁵. Decorul constituit de „spiralele agățate cu ochi cu pată de culoare roșie” (fig. 26/3) este însă adaptat suprafeței circulare a vasului sub forma unei compoziții cruciforme. Doi ochi flancați fiecare de două pîlnii sînt dispuși lateral pe perete și legați de o singură bandă spiralică dispusă în diametru pe peretele și fundul vasului. Pîlniile umplute cu culoare neagră sînt decorate lateral cu „banda unghiulară” de linii subțiri și cu o „perlă cu pată circulară roșie”. Conturul ochilor și chenarul corpului spiralei sînt formate de o bandă roșie cu margini negre, încadrînd simetric pîlniile și contopindu-se cu banda roșie cu chenar negru a limitei interzonale, care desparte compoziția concentrică din interiorul străchini de zona decorativă secundară a buzei răsfrînte. Corpul spiralei este decorat cu două „benzi în *S*” cu contur negru și umplute cu roș, dispuse pe fundul străchini, corespunzătoare benzilor serpentiforme (fig. 30/5) care însoțesc sau nu „banda serpentiformă mediană” pe corpul spiralelor și trec în pîlniile inferioare în decorul amforelor (fig. 26/2). Decorul zoomorf prezintă un șir de „patru siluete roșii cu contur negru” orientate spre dreapta, dispuse cîte una în ochii ajurați și la extremitățile corpului spiralei.

Ochiul cu pată de culoare și flancat de pîlniile superioară și inferioară, decorate cu banda liniară de legătură și cu perlă cruțată cu negru, constituie decorul sintetic al celor două motive anexe pe amforele cu decor geometric de la Valea Lupului (fig. 26/3). Pîlniile cu „benzi unghiulare” și „perle” cruțate cu negru se înfîlesc în decorul spiralic al amforelor (fig. 26/4), iar pîlnii decorate cu „benzi unghiulare” dar umplute cu culoare roșie sînt obișnuite în decorul spiralic pe umărul craterelor amforoide de la Valea Lupului (fig. 22). Pe strachina cu decor zoomorf de la Cucuteni, „pata de culoare roșie” a fost deplasată în perla pîlniilor, suplinind triunghiul de culoare roșie din interiorul „benzii unghiulare”, pentru a face loc siluetei zoomorfe introduse în „ochii” spiralelor. Siluetele introduse pe corpul spiralei înlocuiesc banda serpentiformă mediană, lăsînd numai „benzile în *S*” pe fundul vasului. „Spiralele agățate” pe umărul amforelor de la Podei (fig. 30/2) au ochii înconjurați cu o bandă roșie cu contur negru și „benzile unghiulare” ale pîlniilor umplute cu roș, constituind totodată chenarul spiralelor contopit cu banda ochilor și cu banda limitei interzonale. Pe amforele de la Valea Lupului „banda serpentiformă mediană” de pe corpul spiralelor are uneori un chenar în formă de bandă roșie cu contur negru (fig. 27/6)⁹⁶, care a fost aplicat corpului spiralei de pe strachină. Banda spiralei, agățată inițial în jurul ochilor, are bucele secționare de limita interzonală. Secționarea bucelor spiralice taie și marginea superioară (exterioară) a ochilor, corespunzător secționării asimetrice a decorului spiralic pe amfore (fig. 26/1—2). Decorul exterior al străchini este constituit de „benzi roșii cu contur negru” grupate cîte două și dispuse oblic, ca „benzile serpentiforme” în decorul secundar pe gitul craterului cu decor spiralic de la Cucuteni (fig. 30/7) sau în decorul serpentiform derivat în interiorul străchini de la Valea Lupului (fig. 29/1). Dispusă în jurul fundului, aceste benzi refac decorul „în vîrtej” caracteristic ceramicii cucuteniene⁹⁷.

Structura și factura decorului geometric al străchini indică decorul cu „spirale agățate cu ochi ajurați”, iar compoziția decorativă indică proiectarea decorului spiralic de pe peretele amforelor în interiorul străchini. Cu toate acestea, secționarea ochilor ajurați și măriti ai spiralelor dă decorului aparența „elipselor cu tangente”, care continuă să constituie decorul caracteristic, prevăzut chiar cu motive serpentiforme, la exteriorul străchinilor ζ⁹⁸, iar „perle cu pată roșie circumscrisă de un cerc punctat” apar în decorul cu „elipse și tangente orizontale” proiectat în interiorul străchinilor ζ de la Trușești⁹⁹. Proiectarea decorului spiralic sau eliptic de pe amfore în interiorul străchinilor între-

⁹⁴ Exemple de bizoni cu linia dreaptă a spinării, dar cu barba și coama redată prin striuri paralele dese, în arta paleolitică franco-cantabrică. De asemenea „perspectiva torsionată” a coarnelor este caracteristică artei paleolitice de stil perigordian și prelunghiilor ei în arta epocii neolitice și de bronz în Africa și Orientul clasic mediteranean.

⁹⁵ A. Nițu, *Strachina cu decor zoomorf de la Cucuteni*, Iași, 1973, fig. 1.

⁹⁶ Muzeul de istoria Moldovei din Iași (MIM), inv. nr. II—2154.

⁹⁷ R. Vulpe, *Izvoare*, București, 1957, p. 68, fig. 36/3; 38.

⁹⁸ M. Dinu, *Cercelările de la Valea Lupului*, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 703, fig. 14/3; idem, *op. cit.*, AȘU-Iași, I, 1955, 1—2, p. 72, fig. 3.

⁹⁹ MIM, inv. nr. 688.

buintează procedee diferite sau identice, dar aspectele decorative ale motivelor spiralice sau eliptice proiectate sînt deosebite, atît pe străchinile grupei ϵ cît și ale grupei ζ . Decorul cu „elipse și tangente (oblice)” cunoaște o singură proiectare, prin îndoirea circulară a benzii motivului, în interiorul unei străchini ϵ din faza B1, păstrînd două tangente dispuse paralel și trei elipse și o perlă dispuse alternativ de o parte și alta a tangentelor¹⁰⁰. Decorul cu „elipse și tangentă orizontală” este proiectat orizontal, prin secționarea circulară a zonei orizontale de pe amfore (fig. 11/6, 8), pentru a da o dispoziție cruciformă compoziției cu două elipse și două perle pe străchinile ϵ din faza B1 (fig. 1/3—4). Decorul zoomorf este integrat în elipsele acestui motiv pe amforele ϵ (fig. 5/1), dar niciodată în elipsele motivului proiectat în interiorul străchinilor. Același decor proiectat pe străchinile ζ de la Trușești prezintă „pata roșie cu cerc punctat” în perle și elipse, dar fără decor zoomorf. Dealtfel, decorul zoomorf al grupei ζ nu este integrat acestui decor geometric, deși el constituie singurul motiv eliptic pe amforele ζ cucuteniene (fig. 19/1)¹⁰¹.

Străchinile și bolurile din fazele B1 și B2 creează un decor propriu, constituit de cele două motive spiralice preluate din decorul amforelor ϵ și ζ , proiectate pe străchini după aceleași procedee ca în decorul eliptic. La Valea Lupului, „spiralele agățate” prevăzute cu benzi serpentiforme decorează exteriorul străchinilor (fig. 29/2), avînd factura decorului inițial al amforelor (fig. 26/1—3), sau exteriorul și interiorul bolurilor, fiind dispus în zone paralele separate prin benzi roșii cu chenar negru și avînd forma inițială la exterior și forma derivată cu „benzi serpentiforme” în interior (fig. 29/1)¹⁰². Această dispoziție a decorului spiralic în zone paralele și decorate alternativ cu motive spiralice sau serpentiforme este de asemenea preluată din decorul cu zone oblice de pe gîtul craterelor amforoide de la Valea Lupului¹⁰³. Decorul cu „spirale agățate”, dispus într-o singură zonă lată pe diametrul bolului, este proiectat orizontal ca în zonele exterioare ale amforelor, dar este secționat de capetele zonei decorative, prezentînd o singură spirală cu cei doi ochi de prindere a buclelor dispuși pe perete și cu motivul serpentiform de pe corp dispus pe fundul vasului. Decorul spiralic al acestui bol constituie unul din modelele proiectării decorului spiralic pe strachina cu decor zoomorf de la Cucuteni. La Podei, străchinile și castroanele sînt decorate la exterior și în interior cu „motivul cordiform cu tangente” (fig. 28/10)¹⁰⁴, ca formă derivată din „spiralele cu tangente” în zona secundară de pe corpul craterelor¹⁰⁵ și amforelor ϵ și ζ (fig. 30/2—3) și proiectată circular în interiorul vasului. Decorul spiralic proiectat în interiorul sau la exteriorul străchinilor și bolurilor din faza B2 antrenează deci cele două motive principale din decorul amforelor ϵ și ζ , „spiralele agățate” și „spiralele cu tangente (diagonale)”, urmînd regula generală a antrenării seriilor evolutive ale celor două motive spiralice de pe amfore (fig. 30/1—2) pe craterele cu decor geometric liber (fig. 31/1—3, 5).

Decorul spiralic în interiorul străchinilor ϵ cucuteniene și tripoliene din faza B1 oferă al doilea model pentru proiectarea decorului cu „spirale agățate” pe strachina cu decor zoomorf de la Cucuteni. Aceste străchini sînt decorate cu „două volute agățate cu spațiu de prindere” rezervate prin „două benzi de legătură” cu sau fără punct terminal (fig. 28/3)¹⁰⁶, derivate prin secționarea „spiralelor agățate cu spațiu de prindere delimitat prin două puncte” de pe umărul amforelor tripoliene (fig. 10/13)¹⁰⁷. Pe direcția mediană a volutelor se trasează cîte o „linie serpentiformă cu punct terminal” (fig. 28/7)¹⁰⁸, care indică clar că este vorba de două volute, deoarece liniile serpentiforme sînt agățate și păstrează cele două puncte marginale ale spațiului de acroșare a spiralelor originare. Paralel, spațiul liber al pilniilor la exteriorul volutelor este umplut cu celelalte motive anexe, cu deosebire „arcuri” și „perle” cruțate prin culoarea neagră (fig. 28/6)¹⁰⁹. Pe umărul amforelor și pe nișele „spiralele agățate” cu ochi de prindere opac sau ajurat generează, prin spargerea ochilor, „spirală continuă cu ochi de prindere” (fig. 10/2, 6—7), după cum „spiralele agățate” cu buclele distanțate sau contigui pe ceramica din fazele anterioare se contopesc într-o „spirală continuă” în formă de serpentină¹¹⁰. Pe străchinile ϵ , „volutele agățate” (fig. 28/3) se contopesc la fel într-o bandă continuă (fig. 28/6), iar nervurile mediane ale volutelor (fig. 28/7) se unesc într-o singură linie serpentiformă (fig. 28/8)¹¹¹. Banda volutelor contopite nu mai are capetele retezate de marginea străchini (fig. 28/3, 7), ci închise de motivele anexe ale pilniilor (fig. 28/6, 8), transformîndu-se de fapt într-o spirală continuă cu capetele libere, în formă de „bandă în S”. Nervura serpentiformă

¹⁰⁰ Vl. Dumitrescu, *Arla neolitică în România*, București, 1968, fig. 53.

¹⁰¹ IIAI, inv. nr. II—1975.

¹⁰² M. Dinu, *op. cit.*, AȘU-Iași, I, 1955, 1—2, p. 73, fig. 4/1; idem, *op. cit.*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 247, fig. 9.

¹⁰³ Idem, *op. cit.*, AȘU-Iași, I, 1—2, 1955, p. 71, fig. 2/3.

¹⁰⁴ C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tirgu Ocna-Podei*, AM, II—III, 1964, fig. 11/1—2; 16/1; 21/4.

¹⁰⁵ *Ibidem*, fig. 14/5 și 24/6.

¹⁰⁶ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXXII/1, 4; O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 105—111, 114. Pe alte străchini, volutele sînt

rezervate prin „benzi de legătură cu capetele ramificate” derivate din pilniile cu baza ramificată la subsuara volutelor spiralice: T. Passek, *op. cit.*, pl. XII/7, 9; XXXII/13; R. Vulpe, *Izvoare*, fig. 15/2; 69/1; 112; 126/1.

¹⁰⁷ T. Passek, *op. cit.*, pl. XA/8—9.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pl. XXXII/11.

¹⁰⁹ O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 112, 115.

¹¹⁰ R. Vulpe, *Izvoare*, fig. 15/2; 21; 33/2; 153/1; Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1954, pl. LXXV/2—3; LXXVII/1.

¹¹¹ O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 116—119; T. Passek, *op. cit.*, pl. XXXII/8—10.

mediană, în formă de bandă sau de linie, este prescurtată în fine la o linie în *S*, dispusă ca motiv central pe fundul vasului (fig. 28/5)¹¹². Unele procedee sînt inițiate pe străchinile din faza Cucuteni. A, prin proiectarea în formă de *S* a „spiralei serpentiforme” și dispunerea uneia din spiralele anexe ca motiv central al compoziției concentrice (fig. 28/1), procedeul fiind aplicat și „spiralelor conjugate” (fig. 28/2)¹¹³ de pe vasele piriforme și amfore¹¹⁴.

În interiorul străchinii cu decor zoomorf de la Cucuteni, compoziția decorului cu „spirale agățate cu ochi de prindere ajurați” este proiectată prin combinarea acestor aspecte decorative și a procedeelelor proiectării lor. Banda spiralălor agățate, secționată orizontal de limitele zonei decorative la exteriorul amforelor ζ (fig. 26/3), este secționată circular de circumferința străchinii, după cum indică secționarea marginii exterioare a ochilor, și proiectată orizontal, cu corpul spiralei pe direcția diametrului (fig. 16). Secționarea decorului spiralic din zona orizontală de pe amfore n-a separat două vulturi agățate în jurul ochiului de prindere ca pe străchinile ϵ (fig. 28/3, 5—8), ci o singură spirală cu cei doi ochi la capete ca pe bolurile ζ (fig. 29/1). Ochii spiralei sînt flancați de cele patru pîlnii interioare și exterioare buclelor, iar motivele serpentiforme păstrează poziția originală pe corpul spiralei, ca pe amfore, dar sînt dispuse pe fund, ca pe străchinile ϵ și ζ . Integrarea decorului zoomorf combină de asemenea modalitatea introducerii siluetelor în ochii spiralălor ca pe amforele ϵ (fig. 5/4) și a introducerii siluetelor pe corpul spiralei ca pe amforele ζ (fig. 18/3), determinînd asocierea motivelor zoomorfe și serpentiforme chiar pe forma inițială a decorului spiralic, antrenat apoi în evoluția decorului cu siluete și semilune pe amfore (fig. 15/1) sau numai cu motive serpentiforme pe străchini (fig. 17). Prin proiectarea compoziției cruciforme a decorului geometric și zoomorf pe strachina de la Cucuteni, dispoziția decorului serpentiform în formă derivată pe fundul vasului și a decorului zoomorf în formă inițială în anexe și pe corpul spiralei reface în sens invers filiera introducerii motivelor serpentiforme de pe corpul spiralălor în anexe pe amforele cu decor geometric (fig. 26/2—3) și a antrenării motivelor zoomorfe alături de motivele serpentiforme în anexele decorului spiralic pe amforele cu decor zoomorf (fig. 15/1). Totodată dispoziția crucială a siluetelor introduse în ochii și pe capetele spiralei redau dispoziția cruciformă a compoziției geometrice originare pe străchinile orientale și cucuteniene (fig. 1/1—2) și dispoziția cruciformă a decorului zoomorf pur pe cupele orientale.

O strachină mare de la *Valea Lupului* (fig. 17)¹¹⁵ este decorată în interior cu „linii serpentiforme de culoare neagră”, patru fiind dispuse pe perete și una în diagonală pe fund. Aparența derivării lor ca motive anexe, rămase singure după dizolvarea decorului spiralic inițial, după regulile stilistice ale decorului serpentiform anex, este confirmată de benzile în *S* cu contur roșu și de „liniile serpentiforme de culoare roșie” ale decorului serpentiform din metopele craterelor cu decor zoomorf (fig. 21/2). Culoarea roșie a liniilor serpentiforme suplinește pe aceea din interiorul benzilor serpentiforme cu contur negru, reduse la benzi în *S* cu contur brun sau roș și apoi la o linie serpentiformă roșie. Pe ceramica ζ , numai decorul cu benzi în zigzag cu chenar negru generează forme reduse la motive liniare de culoare neagră (fig. 27/7). Trebuie însă să se țină seama că și „benzile serpentiforme cu contur negru” (fig. 26/4 ; 27/1—2) ar putea fi simplificate direct la „linii serpentiforme negre”.

Diferența tratării liniilor serpentiforme în funcție de culoarea neagră pe strachina de la Valea Lupului poate implica o schimbare intenționată de sens. Liniile serpentiforme negre nu sînt motive geometrice, ci redau traseul negru al motivelor zoomorfe. Trasarea lor, cu un capăt îngroșat, ar indica în cazul acesta singura reprezentare a motivului „șarpelui” în decorul ceramicii cucuteniene, cunoscut pe amforele tripoliene (fig. 6/5) și Gorodsk-Usatovo¹¹⁶. Motivele zoomorfe au urmat regula derivării motivelor serpentiforme în decorul spiralic și au adoptat culoarea neagră a conturului siluetelor de stil ζ . Motivul serpentiform central suplinește totodată „banda în *S*” de pe corpul spiralei (fig. 16).

Fragmentul ceramic de la *Bilce-Zlote* (fig. 18/2)¹¹⁷ este decorat cu o bandă circulară și la exteriorul ei cu o siluetă roșie cu protomă și contur negre, redînd factura completă a motivelor zoomorfe de stil ζ , cunoscută și pe ceramica de la Valea Lupului (fig. 23/3). Silueta redă însă specia bovidului, în profil dar cu coarnele din față, ca pe fragmentul de la Valea Lupului (fig. 18/3). Dacă banda geometrică formează conturul unui „ochi” de prindere a spiralălor, silueta este introdusă în spațiul „pîlنيilor”, pe o formă derivată a „spiralelor agățate”, ca pe amfora de la Trușești (fig. 15/1).

Amforele galițiene și tripoliene continuă preferința grupei ϵ pentru integrarea decorului zoomorf pe seriile de amfore cu decor eliptic și manifestă tendința repartizării decorului zoomorf în zona secundară a gîtului. Amforele tripoliene din seria cu zona principală pe umărul decorat cu „elipse

¹¹² T. Passek, *op. cit.*, pl. XXXII/6.

¹¹³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XCIV/1—4.

¹¹⁴ *Ibidem*, pl. LXXVII/2, 11; LXXXVIII/1, 3, 7.

¹¹⁵ M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului, Materiale*, V, 1959, p. 250, fig. 2.

¹¹⁶ T. G. Movša, *Periodizacija i chronologija sredn'ogo*

ta pizn'ogo Tripillja, *Arh.*, 1972, 5, p. 16, fig. 6/7.

¹¹⁷ C. Hadaczek, *La colonie industrielle de Koszylowce de l'époque néolithique. Album des fouilles*, „Les monuments archéologiques de la Galicie, I”, Léopol, 1914, p. 15, pl. XXI/190; H. Cehak, *op. cit.*, p. 226, 246, pl. XVII/2; B. I. Bogacvsky, *op. cit.*, pl. XIII/4.

cu tangente” introduc decorul zoomorf în interiorul „elipselor”, după modelul amforelor ϵ (fig. 6/3). Pe fragmentul de la *Tripolie* (fig. 20/1)¹¹⁸, silueta cu „protomă și contur negre” este orientată spre stînga și are *capul întors înapoi*.

Aceeași modalitate a integrării decorului zoomorf în „elipsele cu tangente”, prevăzute cu „benzi de legătură” pe mijlocul tangentelor, apare pe amforele galițiene din seria cu două zone decorative egale, la *Bilce-Zlote* (fig. 18/1)¹¹⁹. Interiorul elipselor din zona gîtului și spațiile unghiulare ale pîlîiilor divizate de benzile de legătură ale tangentelor pe gîtul și umărul vasului sînt decorate cu „benzi în zigzag”. Interiorul elipselor din zona umărului este decorat cu motivul bovideului orientat spre dreapta, cu silueta din profil și coarneau în perspectivă răsucită. Decorul geometric și zoomorf este pictat cu linii brune, ca modalitate a înlocuirii culorii negre în pictura ceramică, iar „benzile în zigzag” sînt umplute cu culoare brună-roșie¹²⁰, prin analogie cu „benzile serpentiforme” de culoare roșie de pe ceramica cucuteniană. *Silueta cu contur brun* constituie deci o variantă a „siluetei cu contur negru” de pe ceramica tripoliană. Factura siluetei este în acord cu pictura decorului geometric al amforei și silueta este introdusă în elipse ca motiv anex, în locul „benzilor în zigzag” din elipsele zonei superioare și din pîlîiile tangentelor cu elipsele din cele două zone decorative.

În adevăr, decorul cu „benzi în zigzag” nu este decît o variantă a decorului cu „benzi serpentiforme” și ambele categorii constituie în mod egal sau preferențial motivele anexe ale decorului geometric pe ceramica ζ în diferitele așezări din ariile culturii Cucuteni—Tripolie. La Cucuteni și la Darabani pe Nistru apar pe direcția mediană a spiralelor sau tangentelor „benzi în zigzag” de culoare brună cu contur negru (fig. 27/5)¹²¹ sau de culoare roșie cu contur negru (fig. 27/4)¹²². Benzile se simplifică la „linii în zigzag” de culoare neagră pe corpul tangentelor la Jvanet (fig. 25/4) sau se fragmentează în „benzi în W” cu nervură roșie pe corpul spiralelor la Podei (fig. 30/4)¹²³, dînd astfel naștere la forme derivate și simplificate, care trec în anexe: „benzi în N” (fig. 31/8)¹²⁴ sau „benzi în W”¹²⁵; „benzi romboidale” în interiorul elipselor (fig. 27/3)¹²⁶, prevăzute uneori cu apendice țepoase (fig. 27/4); „benzi cu contur în zigzag” deschise la capete și pictate cu culoare neagră, dispuse orizontal pe buză și în interiorul elipselor (fig. 27/7)¹²⁷, echivalente cu „benzile în S” delimitate prin linii roșii în decorul serpentiform (fig. 21/2). Seria motivelor liniare, cu deosebire pe ceramica *Gorodsk-Usatovo*, comportă „linii în W sau în M” în elipse și „linii în zigzag” de aspect serpentiform în pîlîiile tangentelor (fig. 28/9)¹²⁸, care corespund liniilor de culoare roșie din decorul serpentiform (fig. 21/2). Apendicele liniare ale motivelor în zigzag (fig. 27/4) explică și apendicele țepoase ale motivelor semilunare în decorul zoomorf (fig. 20/2; 22). Motivele în zigzag prezintă o serie tipologică de motive anexe cu forme derivate și simplificate în funcție de culoarea roșie sau brună întinsă, redusă la o linie mediană și apoi resorbită în interiorul benzilor, sau în funcție de culoarea neagră a conturului benzilor. Seria motivelor în zigzag este inițiată pe ceramica grupei ζ și este paralelă cu seria motivelor serpentiforme, atît prin derivația formelor reduse sau simplificate, cît și prin jocul resorbției treptate a culorii brune sau roșii.

Paralelismul formal și funcțional al celor două categorii de motive anexe, serpentiforme sau în zigzag, în decorul grupei ζ se explică prin originea comună a celor două motive inițiale: atît banda în zigzag, cît și cea serpentiformă, derivînd una din alta, au înlocuit nervura mediană rectilinie pe corpul spiralelor (fig. 5/3), realizînd sinteza celor două motive primordiale ale decorului geometric cucutenian, „spirală” și „zigzagul” (fig. 27/5). Formele derivate ale motivelor anexe serpentiforme și în zigzag apar de asemenea sintetizate în decorul aceluiași vas, ca pe amfora de la Valea Lupului (fig. 27/6). Proliferarea motivelor anexe în decorul grupei ζ se explică atît prin regulile stilistice generale ale decorului geometric din toate fazele, „complexitatea tehnică a decorului și polimorfismul motivelor decorative” și „dispariția motivelor principale și trecerea pe primul plan a motivelor anexe”, cît și prin amplitudinea jocului acestor reguli, „trecerea pe primul plan a motivelor anexe” în aspectele decorative ale grupelor ϵ și ζ determinînd caracterul *baroc* al decorului geometric pe ceramica din fazele B1 și B2.

Amforele tripoliene decorate cu „elipse cu tangentă orizontală” din seria cu două zone decorative introduc decorul zoomorf în zona secundară a gîtului, ca pe amfora de la *Krutoborodînfi* (fig. 20/2)¹²⁹. Zona îngustă a umărului este decorată cu o formă derivată de aspect liber a „elipselor cu tangentă orizontală”, ca pe amforele ϵ (fig. 12/1—3, 6), păstrînd „elipsele” alternînd cu „benzile unghi-

¹¹⁸ B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, fig. 79 dreapta sus.

¹¹⁹ C. Hadacek, *op. cit.*, p. 14, pl. XIX/162; H. Cehak, *op. cit.*, p. 226, 246, pl. XVIII/3; B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, pl. XIII/3.

¹²⁰ La Bilce-Zlote decorul geometric prezintă deopotrivă „benzi roșii cu contur negru” și „benzi roșii cu contur brun”: C. Hadacek, *op. cit.*, pl. XVIII/153, 155; VIII/52, 54, 57 și XVIII/152.

¹²¹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 41, pl. 37/2.

¹²² T. Passek, *op. cit.*, pl. XV/4.

¹²³ C. Matasă, *op. cit.*, p. 43, 45, fig. 27/4.

¹²⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 42, pl. 20/5.

¹²⁵ C. Matasă, *op. cit.*, p. 45, fig. 12/2; 25/2; 26/2.

¹²⁶ T. Passek, *op. cit.*, pl. XV/3.

¹²⁷ MIM, inv. nr. II—2087.

¹²⁸ T. G. Movša, *Zobražennja plachiv na rozpisnomu posudi Tripil'skoi kul'turi*, Arh, XIX, 1965, p. 102, fig. 1/4—5.

¹²⁹ T. Passek, *op. cit.*, p. 71, n. 1, 72, pl. XXIII/6; idem, *Tripl'ska kul'tura...*, p. 49, fig. 24.

lare” din pînile superioare și „perlele îngemănate” din pînile inferioare ale decorului inițial (fig. 11/9 ; 12/2). Decorul geometric este de stil ϵ prin pictura cu culoare neagră, dar decorul zoomorf este de stil ζ și amfora este corespunzătoare fazei Cucuteni B2. În adevăr, decorul cu „elipse și arcade” caracteristic amforelor ϵ cucuteniene de la Petreni (fig. 5/5) și Cucuteni ¹³⁰ este pictat și în stil ζ , avînd banda unghiurilor și arcadelor umplută cu culoare roșie pe amfora de la Trușești (fig. 19/1).

Decorul zoomorf nu este însă introdus în spațiile libere ale decorului eliptic de pe umăr, ca pe amforele ϵ cu o singură zonă decorativă (fig. 5/2, 5), ci se desfășoară liber în friza gîtului decorată cu „ghirlande” în feston, ca pe amforele ϵ cu decor eliptic pe umăr (fig. 4/2). De aceea zona umărului este îngustată și decorul eliptic are spațiul pînii umplut cu negru, ca în decorul inițial (fig. 11/6—8 ; 12/1—2). Compoziția decorului zoomorf prezintă un „șir de două capridee, un cervideu și un carnasier”, asociat cu motivul „semilunei”. Acest decor „geometric și zoomorf” este identic cu decorul cu „siluete și semilune” de pe amfora ζ de la Trușești (fig. 15/1), dar banda semilunară și siluetele au pierdut culoarea roșie, ca și „benzile cu contur negru” ale decorului serpentiform pe gîtul amforelor (fig. 26/4) sau în metopele paharelor și craterelor cucuteniene și tripoliene (fig. 27/1—2). Decorul zoomorf prezintă numai „siluete cu protomă și contur negru”, ca formă simplificată a siluetelelor umplute cu roș pe ceramica galițiană (fig. 18/1—2).

Decorul cu „ghirlande” din zona gîtului este o formă derivată a „lentilelor cu ghirlande” ca pe gîtul amforelor cucuteniene (fig. 11/11 ; 13/13) și cadrează cu forma derivată a decorului eliptic din zona umărului. Însă decorul „zoomorf cu semilună” nu putea fi derivat în seria decorului eliptic de pe gîtul amforei, ci a fost adoptat de pe umărul amforelor cucuteniene cu decor spiralic, în care a fost derivat (fig. 15/1). Pierderea culorii roșii în decorul serpentiform determină o variantă a decorului geometric de stil ζ și, consecvent, decorul zoomorf cu siluete redată numai prin conturul negru constituie o variantă a decorului zoomorf cu siluete roșii al stilului ζ galițian și cucutenian.

Această modalitate a repartizării decorului zoomorf în zona secundară a gîtului apare și pe amforele decorate cu „elipse cu tangentă orizontală” din aria de interferență. Pe altă amforă de la Varvarovca XV (fig. 19/2) ¹³¹, decorul zoomorf este însă rezervat în zona liberă a gîtului, ca pe amforele cu decor spiralic de la Petreni (fig. 5/3). Decorul geometric derivat în zona largă a umărului prezintă o contaminare a celor trei motive cu elipse și tangente de pe amforele cucuteniene și tripoliene. Aspectul final al seriei derivative a „elipselor cu tangentă orizontală” pe umărul amforei prezintă cele „două perle circulare” grupate de o parte și alta a elipselor suspendate în dreptul torțurilor, „arcele” superioare, care delimitează totodată zonele decorative, și „benzile unghiulare” la limita inferioară. Pe amforele ϵ de la Petreni (fig. 5/5), perlele circulare sînt conturate la exterior cu o linie groasă prelungită din culoarea neagră a pînii decorului inițial (fig. 11/6—8), iar pe amfora ζ de la Trușești (fig. 19/1) sub benzile unghiulare se constituie, printr-o bandă arcuită orizontală, o „perlă ovală”, ca în interiorul unghiurilor dintre perlele îngemănate inferioare ale decorului inițial (fig. 12/1). Pe prima amforă de la Varvarovca (fig. 4/2), decorul zoomorf de stil ϵ este dispus pe gît deasupra umărului decorat cu „elipse cu tangente” prevăzute deasupra și dedesubt cu „benzi de legătură liniare” multiple, oblice și arcuite. Pe amfora a doua de la Varvarovca (fig. 19/2), cele două grupe de perle circulare sînt izolate lateral prin două din benzile arcuite de la capetele tangentelor, care reconstituie astfel cele două elipse originare din dreptul torțurilor (fig. 12/6). Benzile unghiulare inferioare devin tangente la elipsele formate de benzile de legătură de la capetele tangentelor și sugerează astfel „tangentele serpentiforme” ale elipselor de pe vasele piriforme de la Șipeniți (fig. 2/1—4) și Caracusași ¹³². Aspectul decorativ fiind însă constituit de forma derivată cu „elipse flancate de perle”, refacerea elipselor este însoțită de refacerea „perlelor circulare” la exterior, dar sub benzile unghiulare, prin două din benzile liniare prinse dedesubt pe mijlocul tangentelor oblice (fig. 4/2), dezvoltînd perla din interiorul benzilor unghiulare de pe amfora de la Trușești (fig. 19/1) și sugerînd totodată alternanța elipselor de o parte și alta a tangentei serpentiforme (fig. 2/1). Spațiile libere deasupra și dedesubtul benzilor unghiulare iau forma „perlelor îngemănate” de la limitele superioară și inferioară din decorul originar (fig. 12/1—2) și de aceea reintroduc punctele inițiale în interiorul lor și al elipselor. Decorul geometric este pictat cu culoare șocolatie, dar introduce culoarea brună-roșie întinsă în unghiurile arcadelor, pe benzile perlelor din elipse și în centrul perlelor din benzile unghiulare, determinînd stilul ζ al decorului geometric, ca pe amfora de la Trușești (fig. 19/1).

Decorul zoomorf prezintă „siluetele cu contur brun” ale bovideelor de pe amforele galițiene, redată în profil cu coarnele în perspectivă torsionată și orientate spre dreapta ca pe amforele galițiene și cucuteniene (fig. 18/1, 3), dar dispuse „în șir” ca siluetele cu contur negru pe amforele tripoliene (fig. 20/2) și fără decorul cu ghirlande ca pe amforele cucuteniene (fig. 5/3).

¹³⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, fig. 19.

¹³¹ B. I. Markevič, *Issledovaniia Moldavskoi neoliticheskoj Ekspedicii, Archeologičeskie otkrytiia 1969 goda*, Moscova, 1970, p. 349, fig. de la p. 349.

¹³² N. A. Chetraru și L. L. Polevoj, *op. cit.*, fig. de la p. 47.

Decorul zoomorf de stil ζ liber este integrat decorului spiralic al amforelor și străchinilor cucuteniene sau decorului eliptic al amforelor galițiene și tripoliene. Ambele grupe de amfore continuă decorul zoomorf de stil ϵ liber, completându-l cu modalități proprii stilului ζ . De asemenea, aspectele de decor geometric și zoomorf ale amforelor ζ cucuteniene și tripoliene prezintă variante față de aspectele decorative ale amforelor ϵ respective, iar amforele tripoliene prezintă variante la aspectele decorului geometric și zoomorf al amforelor ζ cucuteniene.

În decorul spiralic cucutenian, decorul zoomorf este introdus în *ochiul* spiralelor inițiale pe străchini (fig. 16), ca pe amforele ϵ (fig. 5/4 ; 6/2), dar este antrenat în evoluția decorului spiralic și anume în spațiul *pîlniilor contopite* pe umărul amforelor (fig. 15/1) și în interiorul străchinilor (fig. 17), ca în decorul eliptic al amforelor ϵ (fig. 4/6). În decorul eliptic al amforelor galițiene și tripoliene, decorul zoomorf este introdus numai în *elipsele* decorului inițial din zona umărului (fig. 18/1 ; 20/1), ca pe amforele ϵ (fig. 6/3), sau în decorul secundar din zona gîtului (fig. 20/2), ca pe amforele ϵ (fig. 4/2), dar nu este antrenat în evoluția decorului eliptic sau secundar. Decorul cu „siluete și semilună” din zona gîtului pe amforele tripoliene (fig. 20/2) este adoptat din decorul amforelor ζ cucuteniene (fig. 15/1).

Ceramica grupei ζ cucuteniene prezintă modalitatea unică a integrării decorului zoomorf de stil liber în decorul spiralic, după modelul grupei ϵ . Evoluția decorului zoomorf este însă amplificată față de evoluția lui pe amforele ϵ și diversificată pe formele ceramicii ζ . Decorul zoomorf apare pe forma inițială a decorului geometric, pe „corpul spiralelor” de pe amfore (fig. 18/3) ; trece în anexe decorului geometric pe formele inițiale sau derivate, în „ochiul” spiralelor agățate pe străchini (fig. 16) sau în „pîlnia” spiralelor dispărute pe amfore (15/1) și străchini (fig. 17) ; revine pe „corpul spiralelor” inițiale (fig. 16) sau dispărute (fig. 17) pe străchini ; supraviețuiește singur pe forma finală a decorului geometric, după dispariția motivului principal și a motivelor anexe pe străchini (fig. 17). Aspectele de decor geometric și zoomorf se explică prin seria derivativă de aspect liber a decorului spiralic prevăzut cu motive anexe serpentiforme pe amforele ζ (fig. 26/1—3) și prin dispoziția cruciformă a decorului spiralic, cu sau fără motive serpentiforme, proiectat de pe amfore în interiorul străchinilor (fig. 1/5 ; 16). Motivele zoomorfe urmează circuitul motivelor serpentiforme în decorul spiralic al amforelor, trecînd de pe corpul spiralelor în cele două anexe, ochiul și pîlnia (fig. 15/1 ; 16 ; 18/3). Proiectarea cruciformă a decorului spiralic și zoomorf, cu rezervarea motivelor serpentiforme pe fundul străchinilor (fig. 16 ; 28/5), readuce motivele zoomorfe alături de cele serpentiforme pe corpul spiralelor (fig. 16), iar identitatea motivelor zoomorfe cu cele serpentiforme înlătură motivele serpentiforme din anexe și le înlocuiește pe fundul străchinii (fig. 17). Deci, pe umărul amforelor evoluția decorului spiralic antrenează motivele zoomorfe după regula motivelor geometrice anexe și creează asocierea decorului cu „siluete și semilune”, ca o modalitate proprie stilului zoomorf ζ , documentată numai pe amforele cucuteniene (fig. 15/1). Decorul zoomorf rezervat în interiorul străchinilor (fig. 17) este derivat tot în seria evolutivă a decorului spiralic, în care a fost integrat (fig. 16—17).

Pe amforele ϵ decorul zoomorf rezervat înlocuiește treptat decorul geometric secundar din zona gîtului (fig. 4/3 ; 10/7). Ceramica ζ din aria de interferență cunoaște și această modalitate a rezervării decorului zoomorf de stil tripolian pe amforele decorate pe umăr cu „elipse cu tangentă orizontală” (fig. 19/2), după moda amforelor tripoliene (fig. 20/2), dar în urma dispariției decorului geometric secundar din zona gîtului (fig. 19/3)¹³³, ca pe amforele cucuteniene (fig. 5/3).

Ceramica grupei ζ tripoliene comportă două modalități ale integrării decorului zoomorf de stil liber în decorul eliptic al amforelor. Pe de o parte, prin păstrarea decorului eliptic, decorul zoomorf este integrat în decorul eliptic din zona umărului (fig. 20/1) sau în decorul secundar din zona gîtului (fig. 20/2), după modelul amforelor ϵ (fig. 4/2 ; 6/3). Pe de altă parte, integrarea decorului zoomorf numai pe formele inițiale ale decorului eliptic nu determină asocierea motivelor zoomorfe cu motivele geometrice anexe. Decorul cu „siluete și semilună” pe gîtul amforelor tripoliene (fig. 20/2) este preluat din decorul spiralic al amforelor cucuteniene, unde a fost derivat.

Ceramica grupei ζ galițiene prezintă modalitatea integrării decorului zoomorf în decorul eliptic inițial de pe umărul amforelor (fig. 18/1), ca pe amforele tripoliene. Dacă pe fragmentul de amforă banda geometrică reprezintă cercul ochilor (fig. 18/2), atunci decorul zoomorf este integrat în decorul spiralic derivat, ca pe amforele cucuteniene (fig. 15/1).

Introducerea decorului zoomorf în decorul spiralic sau eliptic și antrenarea decorului zoomorf în evoluția decorului spiralic pe ceramica grupei ζ sînt dirijate de aceleași reguli stilistice ca pe ceramica grupei ϵ . Motivele zoomorfe „decorează deopotrivă cele două anexe” ale decorului geometric inițial, ochiul sau elipsa (fig. 16 ; 18/1 ; 20/1), apoi sînt antrenate în seria derivativă de aspect liber a decorului spiralic de pe corpul spiralelor în pîlnii, alături de motivele anexe serpentiforme (fig. 15/1 ; 18/2—3), și în fine supraviețuiesc singure ca motive anexe eterogene (fig. 17). Evoluția decorului spiralic comportă „dizolvarea motivului principal și trecerea pe primul plan a motivelor anexe și eterogene”, după modelul evoluției decorului eliptic și zoomorf de aspect liber pe ceramica grupei ϵ (fig. 4/6 ; 5/1—2, 5 ; 6/3). Faptul se explică prin dispariția „elipselor cu tangente (normale)” din deco-

¹³³ La Varvarovca. Muzeul din Chișinău.

rul amforelor și craterelor din faza B2 : discursivitatea seriei derivative de aspect liber a decorului eliptic pe ceramica ϵ din faza B1 (fig. 11/1—5, 6—8 ; 12/1—2, 6) este preluată de seria derivativă de aspect liber a decorului spiralic pe amforele ζ (fig. 26/1—3). Aspectele finale de decor geometric și zoomorf pe amforele grupei ϵ (fig. 4/6 ; 11/12—13) și ale grupei ζ (fig. 15/1 ; 26/3) se explică astfel prin „concordanța planurilor evolutive” ale decorului eliptic și spiralic. Această concordanță este anticipată prin integrarea decorului zoomorf în decorul eliptic și spiralic simplificat în zona secundară pe gîtul amforelor ϵ din faza B1 (fig. 3/1—2 ; 4/5). De asemenea, decorul zoomorf rezervat în seria evolutivă a decorului spiralic pe străchinile ζ (fig. 17) înlocuiește normal decorul zoomorf rezervat în seria succesivă a decorului geometric secundar pe gîtul amforelor ϵ și ζ (fig. 5/3 ; 19/2), deoarece evoluția decorului spiralic și zoomorf pe amforele ζ (fig. 15/1) asigură „trecerea pe primul plan a motivelor zoomorfe ca motive anexe eterogene”. Decorul spiralic al ceramicii ζ realizează sinteza motivelor fundamentale ale decorului geometric, spirala și zigzagul (fig. 27/5—6 ; 30/4), iar decorul zoomorf realizează *sinteza stilului zoomorf liber al grupelor ϵ și ζ* . În evoluția decorului spiralic și zoomorf de stil ζ , comportarea identică a motivelor zoomorfe și a celor serpentiforme, după regulile stilistice ale motivelor anexe ale decorului spiralic, determină factura lor în formă de „bandă cu contur negru” umplută sau nu cu culoare roșie.

Decorul spiralic și zoomorf a fost creat în zonele decorative de la exteriorul amforelor ζ , în continuarea aspectelor decorului zoomorf pe amforele ϵ , dar este apoi proiectat de pe amfore (fig. 15/1) în interiorul străchinilor (fig. 16), urmînd regula generală a proiectării aspectelor decorului geometric pe străchinile ϵ și ζ (fig. 1/3—4 ; 27/3—4, 7 ; 28/5, 10 ; 29/1). Crearea decorului cu „siluete și motive serpentiforme” rămîne unica modalitate proprie decorului zoomorf de stil ζ și va fi transpusă de pe amforele cucuteniene deopotrivă pe friza amforelor tripoliene (fig. 20/2) sau în cadrul metopice al paharelor și craterelor cucuteniene (fig. 15/2 ; 21—23).

Modalitățile *stilistice* ale decorului zoomorf liber, caracteristice străchinilor și amforelor cu decorul principal în zona umărului sau cu două zone egale, comportă următoarele aspecte de decor geometric și zoomorf :

1. *Decor zoomorf integrat și repartizat în zona umărului :*

a) Decor cu siluete și motive serpentiforme sau semilune integrate decorului spiralic din zona principală a umărului pe amforele cucuteniene (fig. 15/1 ; 18/3) și galițiene (fig. 18/2) ;

b) Decor cu siluete integrate decorului eliptic din zona principală sau egală a umărului pe amforele galițiene și tripoliene (fig. 18/1 ; 20/1) ;

2. *Decor zoomorf integrat și repartizat în zona gîtului*, cu siluete și semilună integrate decorului geometric secundar de pe gîtul amforelor tripoliene cu decor eliptic (fig. 20/2) ;

3. *Decor zoomorf rezervat în zona gîtului*, cu siluete fără motive serpentiforme în zona secundară a gîtului pe amforele cucuteniene cu decor eliptic (fig. 19/2) ;

4. *Decor zoomorf integrat în compoziția concentrică a decorului spiralic*, cu siluete și motive serpentiforme în dispoziție cruciformă pe străchinile cucuteniene (fig. 16) ;

5. *Decor zoomorf rezervat în compoziția concentrică a decorului spiralic*, cu siluete serpentiforme în dispoziție evinconcială pe străchinile cucuteniene (fig. 17).

În cadrul modalităților stilistice principale și al subdiviziunilor determinate atît de cele două modalități ale integrării decorului zoomorf, după procedeul grupei ϵ sau ζ , cît și de repartizarea decorului zoomorf în funcție de specificitatea decorului geometric din zona umărului sau a gîtului, spiralic, eliptic sau secundar, *decorul zoomorf de stil ζ liber rămîne subordonat decorului geometric principal din zona umărului*.

5. GRUPA ζ : STILUL ZOOMORF METOPIC

Stilul zoomorf metopic al grupei ζ , caracteristic formelor ceramice cu profil carenat, continuă procedeele grupei ϵ , dar numai în raport cu decorul geometric, prin adoptarea cadrului și a decorului metopic al ceramicii ϵ din faza B1 (fig. 15/2 ; 22 ; 23/3) și prin introducerea decorului geometric liber în cadrul metopic (fig. 33/2—4) ca pe ceramica ϵ din fazele B1 și B2 (fig. 32/10—12), care determină filiera introducerii decorului zoomorf liber în cadrul cu metope suprapuse al ceramicii ζ . Numai în cadrul metopelor separate pe pahare (fig. 15/2), decorul zoomorf de stil liber ia aparent o dispoziție conformă cu derivarea decorului zoomorf în metopele grupei ϵ (fig. 8/1, 3). Decorul zoomorf introdus în cadrul cu metope separate al paharelor sau în cadrul cu metope suprapuse al craterelor (fig. 22) este acela derivat în stilul liber al grupei ζ (fig. 15/1), ca procedeu unic al integrării și derivării decorului zoomorf pe ceramica ζ .

Cadrul metopic însuși este adoptat din decorul cu metope separate al paharelor ϵ (fig. 32/9) pentru paharele ζ (fig. 15/2) și din decorul cu metope separate și suprapuse al amforelor ϵ (fig. 14/4) pentru craterele ζ (fig. 21—23/1—2). Cadrul metopic este deci prestabilit ca pe ceramica din fazele A și destinat decorului zoomorf. Decorul zoomorf de stil metopic al grupei ζ este integrat în structura decorului geometric al metopelor, nu în structura cadrului metopic ca pe ceramica ϵ .

Stilul metopic realizează preeminența decorului zoomorf față de decorul geometric al vasului, prin repartizarea decorului zoomorf în metopele superioare de pe gîtul cratelor (fig. 22—23/1) și prin rezervarea decorului zoomorf în spațiul liber al metopelor (fig. 23/2). Decorul zoomorf metopic al grupei ζ realizează sinteza celor două stiluri, liber și metopic, ale decorului zoomorf prin introducerea decorului zoomorf de stil liber de pe amfore în cadrul metopic al decorului geometric pe pahare și cratere.

Decorul zoomorf metopic de stil ζ , ca decor principal în ornamentația vasului, definește clar caracterul specific al *stilului animalier cucutenian*. Decorul zoomorf nu este nici juxtapus decorului geometric și vegetal, nici nu constituie decorul pur ca în ornamentația ceramicii pictate orientale, ci este *integrat decorului geometric*, care constituie decorul fundamental și determină evoluția decorului zoomorf în ornamentația ceramicii Cucuteni-Tripolie.

Decorul zoomorf metopic de stil ζ apare pe un singur *pahar* de la *Frumușica* (fig. 15/2)¹³⁴. Decorul zoomorf prezintă o „siluetă cu semilună” de culoare roșie și contur negru în stilul amforei de la Trușești (fig. 15/1) și este introdus în „două metope separate”, dar în dispoziție inversă, cu semiluna la spatele animalului.

Cadrul cu *metope separate* și decorul geometric al metopelor sînt preluate de pe paharele grupei ϵ din faza B2 (fig. 32/9)¹³⁵, care adoptă decorul geometric al paharelor cu metope contigui din faza B1 (fig. 7/4) și B2 (fig. 32/8)¹³⁶. Banda dintre metope este prea compozită pentru a forma limita unor metope contigui și apare ca zonă intermediară a metopelor separate. Ea combină banda liniară întretăiată de grupe de trei linii transversale de pe paharele ϵ cu metope contigui ale ceramicii cucuteniene (fig. 7/4; 13/8; 32/8) și chenarul în bandă hașurată transversal al zonei intermediare de pe paharele ϵ cu metope separate ale ceramicii tripoliene (fig. 8/2; 13/10). Craterele cu umăr proeminent ale grupei ϵ sau ζ sînt decorate cu „metope separate suprapuse” și au la Cucuteni zona intermediară în formă de bandă liniară (fig. 32/2; 33/2)¹³⁷ sau decorată cu bandă roșie mărginită de puncte (fig. 32/3)¹³⁸, iar la Podei în formă de bandă liniară cu chenar dublu (fig. 32/1), de bandă decorată cu benzi oblice (fig. 32/4) sau cu bandă în zigzag (fig. 32/5)¹³⁹. Contaminarea zonei intermediare în formă de bandă liniară la metopele separate pe pahare (fig. 15/1) sau suprapuse pe cratere (fig. 32/1) cu limita în formă de bandă liniară a metopelor contigui de pe pahare (fig. 32/8) este inevitabilă și constituie un caz obișnuit al contaminării aspectelor decorative. De asemenea, adoptarea decorului zonei intermediare, cu hașuri sau benzi serpentiforme, de pe craterele ζ (fig. 21) pe paharele ϵ cu metope separate (fig. 32/9) sau suprapuse (fig. 32/6)¹⁴⁰ și pe paharele ζ cu metope separate suprapuse (fig. 32/7)¹⁴¹ urmează regula derivării decorului geometric al paharelor din decorul cratelor grupei ϵ în faza B1 (fig. 13/2—4, 7—9).

Decorul zoomorf de stil liber a fost introdus, tot după modelul cratelor, din decorul amforelor și a fost adaptat cadrului cu „metope separate” caracteristic paharelor. Decorul geometric al metopelor este însă acela din „metopele contigui” ale paharelor ϵ , care au creat stilul zoomorf al grupei ϵ (fig. 7/2—4) și l-au impus și paharelor ϵ cu „metope separate” (fig. 8/3). De aceea prin inversarea siluetei și semilunei, animalul păstrează poziția obișnuită în colțul inferior drept și semiluna în colțul superior stîng al metopelor, avînd aparența introducerii lor respectiv deasupra și dedesubtul tangentei în cursul evoluției decorului geometric și zoomorf ca pe paharele ϵ . Motivul „semilunei” ocupă o poziție simetrică cu motivul „arcului” de la baza metopelor și amîndouă au aparența derivării lor ca motive serpentiforme în pilniile decorului spiralic original (fig. 33/4). Însă decorul cu „siluetă și semilună” este preluat din stilul liber al amforelor ζ , nu derivat în decorul metopic ca pe ceramica ϵ , deoarece seria derivativă a decorului cu „elipse și tangente” prevăzute cu motive serpentiforme și semilunare nu este documentată nici pe ceramica cucuteniană, nici pe ceramica tripoliană. Forma inițială a „elipselor cu tangente” și benzi serpentiforme apare numai pe craterul de la Valea Lupului (fig. 26/5) și este completată cu forma finală de aspect metopic pe craterul de la Cucuteni (fig. 27/1),

¹³⁴ C. Matasă, *Frumușica*, p. 131, 155, pl. XXXVIII/309a și XL/309b; din vas s-a păstrat numai jumătate, cu una din metope.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 131, 155, pl. XL/308.

¹³⁶ M. Dinu, *op. cit.*, *Materiale*, III, 1957, fig. 4/4.

¹³⁷ Primul exemplar, colecția veche a IIAI, inv. nr. I—307; al doilea exemplar, săpăturile recente M. Petrescu-Dîmbovița în 1962 (locuința XI).

¹³⁸ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 42, pl. 21/14.

¹³⁹ C. Matasă, *op. cit.*, *AM*, II—III, 1964, fig. 17/1—2, 4—8.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 43, fig. 16/3; 17/3.

¹⁴¹ M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului, Materiale*, VI, 1959, p. 208, fig. 6.

iar pe ceramica tripoliană este cunoscută numai forma finală de aspect metopic cu motive semilunare pe amforeta de la Kasenovka (fig. 27/2). Decorul cu semilune al craterului de la Cucuteni putea fi însă derivat în seria decorului spiralic în cadrul fiecărei metope, ca pe craterile cu decor geometric (fig. 31/8 ; 33/1), dar pe aceste forme de crater decorul spiralic cu motive serpentiforme nu antrenează și decorul zoomorf. Decorul zoomorf apare numai pe craterile amforoide de la Valea Lupului (fig. 22—23/1—2), fiind introdus în cele două metope superioare prin filiera decorului spiralic cu motive serpentiforme (fig. 33/3—4) și transpus apoi în metopele separate ale paharelor (fig. 15/2). Adoptarea decorului zoomorf de pe cratere pe paharele grupei ζ inversează raportul trecerii decorului zoomorf de pe pahare pe craterile grupei ϵ (fig. 7/1).

Forma ceramică predilectă pentru decorul zoomorf de stil metopic o constituie *craterile amforoide* de la Valea Lupului, cu profil înalt și umăr proeminent dar îngust ca un colac, cu gîtul larg și destinat decorului geometric și zoomorf predominant. Cadrul metopic al craterelor cu decor zoomorf prezintă o schemă constant cu *metope separate suprapuse* în două zone decorative, pe umărul redus și pe gîtul înalt, dar comportă trei modalități repartizate celor două aspecte ale decorului geometric și zoomorf. Aspectul cu „trei metope separate printr-o zonă intermediară divizată” (fig. 21)¹⁴² are metopele superioare decorate cu o singură siluetă și motive serpentiforme variate, metopele inferioare decorate cu forme derivate din „spiralele cu diagonală” și zona intermediară decorată pe gît cu o „bandă serpentiformă” rămasă din decorul spiralic dispărut, iar pe umăr hașurată cruciș, ca zona intermediară de pe pahare (fig. 32/6) și zona liberă a gurii pe craterile cu decor geometric¹⁴³. Aspectul cu „două metope separate printr-o zonă intermediară unică” (fig. 22—23/1)¹⁴⁴ are metopele superioare decorate cu un grup de animale asociat sau nu cu motivul semilunar, metopele inferioare decorate cu forma inițială a „spiralelor agățate” prevăzute cu motive serpentiforme, iar zona intermediară decorată cu forma simplificată a motivului de pe umăr. Aspectul cu „două metope separate pe gît deasupra zonei libere a umărului” (fig. 23/3)¹⁴⁵ se încadrează în aspectele decorului geometric și zoomorf al craterelor cu două metope separate pe umăr, dar în zona liberă a umărului decorul spiralic prezintă ca motive anexe „benzi romboidale” derivate din benzile în zigzag.

Pe craterile cu decor geometric din faza B2, cadrul metopic *prestabilit* nu organizează deliberativ suprafața vasului direct în funcție numai de forma vasului, ca pe ceramica din fazele A, ci este adoptat de pe amforele grupei ϵ (fig. 14/4) și adaptat treptat la forma clasică a cadrului metopic de pe paharele cu un singur rând de metope contigui sau separate (fig. 32/8—9) sau cu „metope contigui suprapuse” (fig. 32/12)¹⁴⁶ ale grupei ϵ . Cadrul cu „metope separate suprapuse” al craterelor ajustează zona intermediară a „metopelor separate”, derivate independent în cele două zone ale amforelor (fig. 14/4), și apoi este diversificat pe cele două forme ale craterelor. Pe craterile cu umărul proeminent, cadrul prezintă două metope mai înalte pe umăr și două metope mai înguste pe gît (fig. 32/2—5), limita dintre metopele suprapuse nefiind totdeauna trasată sau confundându-se cu motivul decorativ din metopele superioare (fig. 32/3). Uneori banda zonei intermediare este divizată la limita dintre zonele decorative (fig. 32/2). Acest aspect metopic este transpus și pe paharele ϵ și ζ (fig. 32/6—7). Pe craterile amforoide, cu umărul îngust, cadrul prezintă de asemenea câte două metope în fiecare zonă decorativă, dar inversate, metope înguste pe umăr și metope înalte pe gît (fig. 33/3—4)¹⁴⁷, în acord cu ierarhia zonelor decorative pe amforele originare (fig. 14/4). Pe craterile amforoide cu decor zoomorf, zona intermediară rămîne la început divizată între cele două zone decorative (fig. 21), ca pe amforele ϵ , apoi este unificată (fig. 22—23/1—2), ca pe toate craterile cu decor geometric (fig. 31/8 ; 33/3). De asemenea craterile cu decor zoomorf multiplică metopele separate, după modelul craterelor ϵ cu decor geometric (fig. 13/2), apoi le reduce la două după modelul craterelor (fig. 13/3—4), devenit modelul clasic al metopelor cu decor geometric și zoomorf pe paharele ϵ (fig. 7/2—4 ; 8/3), adoptat și de craterile ϵ (fig. 7/1). Aspectul cu „metope separate deasupra zonei libere a umărului” (fig. 23/3) nu este documentat în seria craterelor cu decor geometric ζ (fig. 33/3—4) sau în seriile paharelor ϵ și ζ cucuteniene cu „metope separate suprapuse” (fig. 32/6—7), ci apare ca o variantă creată strict în grupa craterelor cu decor zoomorf ζ , după modelul variantei cu „metope contigui deasupra zonei libere a umărului” pe paharele de la Ghelăiești (fig. 9/11) sau Cucuteni¹⁴⁸, creată în cadrul „metopelor contigui suprapuse” al paharelor ϵ (fig. 32/12). Pe cratere procedeul a fost înlesnit de faptul că „metopele separate suprapuse” au inițial cele două zone decorative net despărțite peste zonele intermediare (fig. 21 ; 32/2), iar zona îngustă a umărului face imperceptibilă desfășurarea decorului spiralic în spațiul liber al unei frize sau divizat în metope (fig. 23/3).

¹⁴² Idem, *op. cit.*, *Materiale*, III, 1957, p. 165, fig. 2/2 ; Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 48, 103, fig. 52 ; al doilea exemplar la MIM, inv. nr. 704.

¹⁴³ C. Matasă, *op. cit.*, fig. 23/4 ; 29/2—3.

¹⁴⁴ M. Dinu, *op. cit.*, *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 703, fig. 14/2 ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 103, fig. 51 ; al doilea exemplar inedit la MIM, inv. nr. 708.

¹⁴⁵ Inedit, la MIM, inv. nr. 661.

¹⁴⁶ C. Matasă, *Frumușica*, p. 154, pl. XXXVIII/302.

¹⁴⁷ M. Dinu, *op. cit.*, *AȘU-Iași*, I, 1—2, 1955, p. 69, fig. 2/2 ; primul exemplar provine din săpăturile recente de la Cucuteni (locuința XI), IIAI, inv. nr. IV—1454.

¹⁴⁸ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 12/2 primul plan stînga.

Decorul geometric introdus în cadrul metopic este totdeauna un decor geometric de stil liber. Procedeul a fost inițiat pe paharele ϵ cu „metope contigui” din faza B1 (fig. 32/10—11)¹⁴⁹, prin introducerea la baza metopelor a unui decor cu „spirale agățate” simplificat în formă de „benzi liniare cu ochi de prindere opac”, și pe paharele ϵ cu „metope contigui suprapuse” din faza B2 (fig. 32/12)¹⁵⁰, prin introducerea în metopele inferioare a „spiralilor agățate cu ochi opac” în forma inițială integră, cu „benzi de legătură” la exteriorul buclelor spiralice. Pe *craterile cu umăr proeminent* de stil ϵ sau ζ din faza B2 se introduc în „metopele separate” din zona principală a umărului cele două motive principale ale decorului geometric liber pe amforele și craterile ϵ și ζ : „spiralele agățate” și „spiralele cu diagonală (tangente)”. Cele două motive apar izolate sau sunt combinate, determinând seriile decorative ale amforelor sau craterelor. Amforele prezintă seria cu „spirale agățate” pe umăr și decor secundar pe gît (fig. 30/4—5), seria cu „spirale agățate” pe umăr și gît (fig. 30/1)¹⁵¹ și seria cu „spirale cu diagonale” pe umăr și „spirale agățate” pe gît (fig. 30/2—3)¹⁵². Seriile decorative de aspect liber ale craterelor, mai variate, includ și seriile corespunzătoare de pe amfore, avînd „spirale agățate” pe umăr și decor secundar sau serpentiform pe gît (fig. 30/6)¹⁵³; „spirale agățate” pe umăr și gît (fig. 31/3)¹⁵⁴; „spirale cu diagonale” pe umăr și decor secundar sau serpentiform pe gît (fig. 30/7); „spirale cu tangente” pe umăr și „spirale agățate” pe gît (fig. 31/5)¹⁵⁵. Craterul de la Cucuteni (fig. 30/7) combină chiar cele două motive în zona umărului, „spiralele legate cu diagonale” la un capăt sînt „agățate” la capătul celălalt. De aceea spiralele sînt prevăzute pe corp cu benzi serpentiforme, care sînt caracteristice spiralilor agățate și pot fi păstrate pe formele derivate ale spiralilor cu diagonale în metopele paharelor (fig. 32/7). În zonele suprapuse ale amforelor, cele două motive apar numai în forma inițială, integră în zona umărului (fig. 30/1—5) și simplificată în zona gîtului (fig. 30/1—3). În cele două zone ale craterelor cu decor liber, aspectele decorative prezintă atît forma inițială a celor două motive principale (fig. 31/1—2), de asemenea simplificate în zona gîtului (fig. 31/3,5), cît și formele derivate ale „spiralilor agățate” (fig. 30/8; 31/4)¹⁵⁶ sau ale „spiralilor cu diagonale” (fig. 31/6—7)¹⁵⁷. Seriile formelor derivate ale celor două motive principale nu pot genera aspectul metopic de pe cratere. De aceea, în cadrul metopic prestabilit se introduc seriile decorative de aspect liber ale celor două motive spiralice, dar nu izolate, ci în asociațiile care determină cele două serii decorative ale amforelor (fig. 30/1—2), adoptate și de cratere (fig. 31/3,5). „Spiralele agățate” de pe umărul craterelor din seria cu zona gîtului liberă (fig. 31/1)¹⁵⁸ pot trece și în „metopele separate” din zona principală a umărului (fig. 31/8), dar metopele libere din zona gîtului rămîn fără consecință pentru introducerea decorului zoomorf. În mod obișnuit, în „metopele separate suprapuse” ale cadrului metopic sînt transpuse formele inițiale și formele derivate ale celor două serii decorative ale craterelor cu decor liber (fig. 31/3,5), determinînd aceleași serii decorative pe craterile cu decor metopic: „spirale agățate” în metopele inferioare și superioare (fig. 33/1—2), sau „spirale cu diagonale” în metopele inferioare și „spirale agățate” în metopele superioare (fig. 32/4—5). Astfel „spiralele agățate” decorează constant metopele superioare din zona secundară și dau naștere unui motiv stereotipic în formă de „bandă unghiulară cu ochi la capete” (fig. 32/4—5; 33/1—2), derivată din „benzile unghiulare” ale pilniilor inferioare și din „ochii opaci” ai spiralilor inițiale (fig. 30/1; 31/1,3). Motivul este paralel cu acela al „ghirlandelor cu puncte deasupra” de pe ceramica ϵ din faza B1 (fig. 6/2; 12/5), derivat însă în decorul cu elipse din „benzile unghiulare” inferioare și punctele perlelor din anexe (fig. 12/1—3). În metopele inferioare din zona principală a umărului, „spiralele agățate” prezintă forma derivată a „ochilor opaci cu benzi de legătură” prinse alternativ în sus sau în jos (fig. 33/2), ca în pilniile inferioare și superioare ale spiralilor originare (fig. 32/12; 33/3). Spiralele agățate antrenează în metopele de pe umăr motivele „în zigzag” în formă de *N* la Cucuteni (fig. 31/8) și dau naștere la forme derivate finale cu motive în *V* la Gura Văii (fig. 33/1)¹⁵⁹. „Spiralele cu diagonale” se comportă la fel în cadrul metopic, trecînd de pe umărul craterelor din seria cu zona gîtului liberă (fig. 31/2) în metopele din zona principală a umărului pe exemplarul unic de la Costișa (Fălticeni) (fig. 31/9)¹⁶⁰, generînd apoi forme derivate (fig. 32/2—3), similare acelor de pe craterile cu decor liber (fig. 31/6—7). În asociere cu spiralele agățate în zona superioară, „spiralele cu diagonale” desfășoară în metopele principale numai formele derivate, diversificate după motivele anexe selectate, „diagonalele și benzile de legătură” (fig. 32/4), „benzile de legătură” de la interiorul sau exteriorul buclelor spiralice (fig. 32/5) etc., provenite din decorul inițial de pe amforele și craterile de la Podei (fig. 30/2—3; 31/2) sau Costișa (fig. 31/9). Limita zonelor metopice o constituie banda cu unghi la mijloc (fig. 32/3—5; 33/1), care separă inițial zonele decorative pe craterile cu decor liber (fig. 30/7) și este păstrată

¹⁴⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, fig. 21 stînga; A. Nițu, Șt. Cucoș și D. Monah, *op. cit.*, fig. 18/3.

¹⁵⁰ C. Matasă, *op. cit.*, pl. XXXVIII/302.

¹⁵¹ Idem, *op. cit.*, AM, II—III, 1964, fig. 27/1.

¹⁵² *Ibidem*, fig. 27/2; 29/1.

¹⁵³ M. Dinu, *op. cit.*, p. 69, fig. 2/1.

¹⁵⁴ C. Matasă, *op. cit.*, AM, II—III, 1964, fig. 18/5.

¹⁵⁵ *Ibidem*, fig. 26/1.

¹⁵⁶ *Ibidem*, fig. 12/2; 26/2; VI. Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, *BerROB*, 9, 1959, fig. 8/3.

¹⁵⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 41—2, pl. 21/12—13.

¹⁵⁸ *Ibidem*, pl. 20/6; C. Matasă, *op. cit.*, fig. 18/7.

¹⁵⁹ A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (Municipiul Gh. Gheorghiu-Dej)*, *Carpica*, IV, 1971, fig. 22/1; 23/3.

¹⁶⁰ Muzeul din Fălticeni.

sub formă liniară și în cadrul metopic al paharelor (fig. 32/6). Zona intermediară a metopelor are forma de bandă liniară (fig. 32/1—2; 33/2), prin contaminare cu metopele contigui suprapuse ale paharelor ϵ (fig. 32/12), sau prezintă un decor geometric secundar cu benzi oblice (fig. 32/4; 33/1) ori în zigzag (fig. 32/5), preluat din zonele secundare ale amforelor (fig. 30/2) și craterelor tronconice¹⁶¹. Zona intermediară poate fi decorată cu forme derivate din decorul cu „spirale agățate” (fig. 31/9; 32/3), cu deosebire în cazul introducerii în metopele de pe umăr a decorului spiralic prevăzut cu motive serpentiforme sau în zigzag deopotrivă pe cratere și pahare (fig. 31/8; 32/7). Procedul va deveni constant pe craterele amforoide cu decor geometric (fig. 33/3—4) sau zoomorf (fig. 21—23). Aspectele decorative ale craterelor cu umăr proeminent sînt adoptate și pe *paharele* ϵ sau ζ (fig. 32/6—7). Seriile derivate ale „spiralelor cu tangente” de pe craterele cu decor liber (fig. 31/6—7) sînt transpuse și diversificate în cadrul metopic al craterelor și paharelor, „diagonale și benzi de legătură” pe cratere (fig. 32/2—5) și „diagonale cu benzi serpentiforme” pe pahare (fig. 32/7), derivate din decorul spiralic inițial al amforelor și craterelor (fig. 30/5,7).

Cele două serii decorative ale craterelor cu umăr proeminent sînt transpuse și în cadrul metopic inversat al *craterelor amforoide*. Decorul cu „spirale agățate” prevăzute cu motive serpentiforme în metopele suprapuse constituie aspectul decorativ al cadrului metopic pe craterele amforoide cu decor geometric (fig. 33/3—4). Decorul cu „spirale și diagonale” în metopele de pe umăr apare numai pe craterele amforoide cu decor zoomorf (fig. 21). Decorul geometric în metopele superioare pe craterele amforoide nu putea fi constituit decît de motivul „spiralelor agățate”. Însă în cadrul inversat al craterelor amforoide, „spiralele agățate” sînt introduse ca motiv principal al metopelor înalte din zona gîtului; în metopele înguste ale umărului „spiralele agățate” pot alterna cu „spiralele cu diagonale”; zonele intermediare sînt decorate în ambele cazuri cu forme simplificate sau derivate ale decorului din metopele umărului; decorul geometric identic din zonele intermediare și din zona umărului încadrează și izolează metopele superioare, decorate cu motive geometrice sau zoomorfe. Diferențierea aceluiași decor în spațiile înguste ale cadrului metopic subliniază caracterul electiv al metopelor din zona gîtului chiar pe craterele amforoide cu decor geometric (fig. 33/4). Decorul geometric al metopelor inferioare și al zonelor intermediare este transformat în chenar pentru metopele superioare, destinate decorului zoomorf. Introducerea decorului cu „spirale agățate” și benzi serpentiforme în metopele superioare precede introducerea decorului cu „siluete și benzi serpentiforme” pe craterele amforoide, deoarece decorul zoomorf este derivat în decorul liber cu spirale agățate și benzi serpentiforme al amforelor ζ (fig. 15/1). Pe craterul cu decor geometric (fig. 33/4), formele derivate ale „spiralelor agățate” constituie decorul în toate spațiile cadrului metopic: în metopele superioare, „benzile unghiulare prinse de ochii opaci”, provenite din pîlîile inferioare (fig. 30/1), subliniază traseul spiralelor dispărute și sînt identice cu forma derivată ca motiv secundar în zona gîtului pe craterele cu decor liber (fig. 31/4); în metopele de pe umăr și în zonele intermediare, numai „ochii” cu „benzile de legătură” din pîlîile inferioare și superioare, ca pe craterele cu umăr proeminent (fig. 33/2), păstrînd între punctele ochilor traseul liniar simplificat al spiralelor inițiale; la limitele zonelor decorative sînt dispuse formele variate ale motivelor serpentiforme anexe. Stadiul avansat al derivării decorului păstrează factura spiralică a motivului principal și benzile serpentiforme în pîlîile superioare și inferioare, nelăsînd spațiul liber necesar decorului zoomorf. Pe craterul amforoid mic de la Cucuteni (fig. 33/3), în metopele principale de pe gît „spiralele agățate” au lăsat ca motive decorative numai „benzile serpentiforme”, anticipînd introducerea siluetei zoomorfe asociate sau nu cu motive serpentiforme. Pe craterele cu decor zoomorf (fig. 21/1—2), identitatea motivelor geometrice din metopele cu siluete și din metopele cu spirale de pe umăr lasă impresia derivării decorului zoomorf în seria evolutivă a „spiralelor cu diagonale”, care decorează zona umărului. Dar acest motiv principal nu este introdus niciodată în metopele superioare pe cratere, iar derivația decorului zoomorf în decorul liber cu spirale și diagonale nu este documentată pe amfore. Decorul zoomorf n-a fost antrenat în evoluția decorului cu spirale agățate și derivat în cadrul metopelor superioare, deși pe unul din craterele cu decor zoomorf (fig. 23/1) metopa din dreapta păstrează în colțul superior „pîlîia” tipică a decorului spiralic ca în metopele de pe umăr, sugerînd ca o siglă introducerea unui decor geometric înlocuit cu decorul zoomorf derivat. Evoluția decorului spiralic cu motive serpentiforme pe craterele amforoide arată numai posibilitatea introducerii decorului zoomorf de stil liber în cîmpul metopelor superioare. Decorul cu „spirale agățate” și benzi serpentiforme a fost introdus în metopele superioare, tocmai pentru că de evoluția lui este legată derivarea decorului cu „siluete și benzi serpentiforme”. Decorul zoomorf a înlocuit un decor geometric identic ca factură și evoluție. Derivația *ad-hoc* a decorului cu „siluete și motive serpentiforme” în cadrul metopic al craterelor va putea fi documentată numai prin descoperirea decorului zoomorf integrat pe forma inițială a „spiralelor agățate” în metopele craterelor, după exemplul străchinii de la Cucuteni (fig. 16). Dar chiar în cazul acesta, în cadrul metopic al craterelor s-ar fi introdus tot un decor zoomorf de stil liber, după modelul amforelor ζ . Izolarea siluetei individuale pe craterele cu metope triple (fig. 21) și a grupurilor naturale (fig. 23/2)

¹⁶¹ C. Matasă, *op. cit.*, fig. 25/2.

sau heraldice (fig. 22—23/1) pe craterele cu metope duble transformă fiecare metopă din zona gîtului într-un cadru *repartizat* decorului zoomorf. Decorul zoomorf devine decorul principal al vasului. Înlocuirea decorului spiralic cu motive serpentiforme (fig. 33/3—4) printr-un decor cu siluete și semilune gata format în decorul amforelor (fig. 15/1) antrenează și introducerea motivelor similare motivelor serpentiforme din decorul geometric al metopelor de pe umăr (fig. 21). Decorul zoomorf cu motive semilunare este introdus după modelul craterelor și în metopele paharelor (fig. 15/2).

Decorul geometric al metopelor superioare pe craterele cu decor zoomorf comportă trei categorii de motive geometrice și vegetale, a căror origine este diferită. Aceste categorii de motive decorative sînt sesizate în ordinea inversă a provenienței lor. Siluetele sînt asociate cu formele prescurtate ale „benzilor serpentiforme”, rămase ca *motive anexe* alături de motivele zoomorfe după dizolvarea decorului spiralic pe amfore și diferențiate după aspectele decorative ale celor două grupe de cratere cu decor zoomorf. Metopele cu o singură siluetă (fig. 21) au „benzi în S” umplute cu roș sau numai cu contur roș și „linii serpentiforme” roșii, însoțite de motive înrudite, „perechile de lentile”, toate dispuse regulat în partea superioară sau inferioară a metopelor, corespunzător spațiului pîlînilor din decorul original. „Perechile de lentile” apar în tehnică pozitivă în perlele spiralelor agățate pe amforele ζ cucuteniene cu decor geometric (fig. 30/5), în elipsele amforelor ϵ și ζ tripoliene cu decor zoomorf (fig. 5/2; 20/2) și pe corpul spiralelor cu diagonale pe craterele ζ cu decor zoomorf (fig. 21/2), după moda motivelor serpentiforme, apoi sînt antrenate la fel ca motive anexe ale decorului spiralic pe bolurile ζ cu zone paralele (fig. 29/3)¹⁶² și ale decorului zoomorf în metopele superioare ale craterelor. Introducerea lor în decorul zoomorf al craterelor cu metope multiple asigură unitatea stilistică a aspectelor decorative din metopele suprapuse și sugerează aparența derivării decorului zoomorf din decorul spiralic de pe umăr. Metopele cu un grup de animale au numai banda „semilunei” cu contur negru și cili (fig. 22), ca în decorul uniform al amforelor (fig. 15/1; 20/2). Siluetele cu semilună apar și în metopele paharelor (fig. 15/2). A doua categorie de motive geometrice o constituie *motivele de umplutură* , care decorează cîmpul și sînt de asemenea diversificate după cele două aspecte ale decorului zoomorf. Metopele triple au cîmpul presărat cu „grupe de trei liniuțe” negre prezente pe buclele spiralelor din metopele de pe umăr (fig. 21/1—2) și în zonele decorate cu motive serpentiforme pe străchinile ζ (fig. 29/1). Metopele duble au cîmpul iradiat cu „șiruri de puncte” roșii (fig. 22—23/1), provenite tot de pe corpul spiralelor din decorul amforelor (fig. 30/4) și păstrate în decorul craterelor (fig. 30/7) și străchinilor (fig. 29/2) ale grupei ζ . Aceste două categorii de motive geometrice însoțesc decorul zoomorf, „benzile serpentiforme” fiind derivate odată cu siluetele în decorul amforelor, „perechile de lentile” fiind asimilate acestui procedeu de derivație, dar direct în cadrul metopelor, iar „motivele de umplutură” fiind antrenate în cadrul metopice urmînd procedeul introducerii decorului zoomorf. În afară de motivele serpentiforme asociate original decorului zoomorf, motivele variate care îl însoțesc provin din decorul cu spirale și diagonale de pe umărul craterelor sau cu spirale agățate în interiorul străchinilor și, în ultimă analiză, sînt derivate în decorul cu „spirale agățate” al amforelor, ca și decorul zoomorf. Aceste două categorii de motive decorative sînt introduse și în metopele separate ale paharelor, „semilunele” pe paharele cu decor zoomorf ζ (fig. 15/2), iar șirurile de puncte sînt dispuse în „motive unghiulare” pe paharele cu decor geometric ϵ (fig. 32/9). Pe cele două grupe de cratere cu decor zoomorf, ultima categorie de motive decorative în metopele superioare o constituie motivele geometrice și vegetale *legate de cadrul metopic* . În metopele triple (fig. 21), apar la limita inferioară „banda liniară orizontală” sau șirul „dinților de lup”, iar la limita superioară „arcuri” negre sau „segmente” umplute cu roș, cunoscute în metopele contigui sau separate ale ceramicii ϵ cucuteniene și tripoliene. Șirul dinților de lup limitează cîmpul metopelor pe craterele cu decor zoomorf și este dispus pe banda verticală (fig. 7/1), sau cîmpul frizei și este dispus pe banda orizontală dintre umărul și gîtul amforelor ϵ (fig. 3/1—4). Arcurile și segmentele decorează limita superioară a metopelor separate pe pahare (fig. 13/10) și a metopelor contigui pe amforele trase din paharele tripoliene¹⁶³, iar pe amforele și craterele cucuteniene aceste motive apar la limita superioară sau la ambele limite deopotrivă pe formele libere sau metopice ale seriei derivate de aspect metopic a decorului eliptic, care generează cadrul metopic (fig. 10/12; 12/9; 13/1, 5—6). Banda liniară orizontală este comună la limitele metopelor contigui sau separate ale paharelor tripoliene și cucuteniene (fig. 32/8—9). În metopele duble (fig. 22—23/1,3), apar numai „benzile liniare orizontale” la ambele limite și motivele vegetale, schematic sau în formă de ramură, înfipite în colțurile inferioare ale metopelor, ca în metopele contigui cu decor zoomorf pe paharele cucuteniene (fig. 7/3). Motivul caracteristic al „arcului” negativ la baza metopelor contigui sau separate ale paharelor ϵ cu decor geometric (fig. 13/7—9; 32/8—9) sau zoomorf (fig. 7/2—4), a metopelor contigui pe craterele ϵ cu decor zoomorf (fig. 7/1) și a metopelor separate pe paharele ζ cu decor zoomorf (fig. 15/2) nu este păstrat în metopele duble suprapuse ale craterelor ζ cu decor zoomorf. Faptul poate avea o triplă explicație: pe de o parte, paharele ϵ și ζ și craterele ϵ cu decor zoomorf metopic

¹⁶² Al. Andronic, E. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, AM, V, 1967, p. 188, fig. 10/3.

¹⁶³ T. Passek, *La céramique . . .*, pl. XV/6 și XXV/3—4.

au un singur rînd de metope contigui sau separate și păstrează „arcul” caracteristic metopelor de pe paharele ϵ ; pe de altă parte, arcul și banda liniară orizontală de la limita inferioară a metopelor dispar prin introducerea motivului spiralic la baza metopelor chiar pe paharele ϵ cu metope contigui (fig. 32/10—11) și, consecvent, în metopele inferioare pe paharele cu metope contigui suprapuse (fig. 32/12); în fine, metopele separate suprapuse au limita interzonală formată de banda sau linia cu „unghi” la mijloc, care a înlocuit „arcul” negativ în metopele superioare pe paharele ϵ (fig. 32/6) și pe craterelor cu umăr proeminent ϵ și ζ (fig. 32/4—5). Etajarea metopelor și introducerea decorului spiralic principal în metopele superioare determină dispariția „arcului” în aspectele decorative ale craterelor amforoide. Aspectul final al decorului geometric și zoomorf în metopele superioare are aparența transpunerii aspectului celor două metope separate de pe paharele cu decor zoomorf ζ (fig. 15/2) și a izolării lor în cadrul geometric general al craterelor amforoide cu decor zoomorf. Faptul fundamental îl constituie însă crearea aspectului clasic al stilului zoomorf metopic pe paharele cu metope contigui ale grupei ϵ (fig. 7/2—4), care se impune constant craterelor cu metope contigui (fig. 7/1) și paharelor cu metope separate (fig. 8/3) ale grupei ϵ , apoi paharelor cu metope separate (fig. 15/2) și craterelor cu decor zoomorf în metope duble (fig. 22—23) ale grupei ζ .

Cîmpul încărcat al metopelor duble elimină treptat cele trei categorii de motive geometrice, în ordinea inversă a introducerii lor. Întîi sînt înlăturate motivele de umplură, lăsînd numai „motivele cadrului” (fig. 23/3), apoi benzile liniare sînt înlocuite prin „două linii orizontale” pe craterul de la *Cucuteni* (fig. 23/4)¹⁶⁴ sau „o singură linie” la limita superioară (fig. 23/1), care dispar și lasă liber cîmpul metopelor pe craterul de la *Valea Lupului* (fig. 23/2)¹⁶⁵. Dispariția motivelor de umplură sau legate de cadrul metopic este urmată sau însoțită de înlăturarea motivelor semilunare ale decorului zoomorf, care sînt deplasate ca motive serpentiforme unice în anexele decorului spiralic de pe umăr (fig. 23/2), sugerînd asocierea lor indirectă cu decorul zoomorf derivat tot în decorul cu „spirale agățate”. În adevăr, în derivarea decorului zoomorf pe amfore și cratere, decorul cu siluete de carnașiere rămîne asociat cu motivele semilunare pe amforele de la Trușești și Krutoborodini (fig. 15/1; 20/2) și de aceea le păstrează pe craterelor cu metope duble și decor geometric încărcat (fig. 22), apoi le elimină treptat pe craterelor cu decor geometric aerat (fig. 23/1—2). În acest caz, selectarea semilunelor ca motive serpentiforme ale „spiralelor agățate” pe umărul acestui crater cu decor zoomorf apare obligatorie, dat fiind faptul că decorul spiralic pe umărul craterelor amforoide cu decor geometric sau zoomorf este prevăzut indiferent cu motive serpentiforme sau semilunare (fig. 22—23/1; 33/3). Decorul geometric în friza amforelor cu decor zoomorf păstra și „ochii” spiralelor dispărute (fig. 15/1). Pe cratere, acest motiv a fost eliminat inițial din metopele cu decor zoomorf, deoarece ochii spiralelor în formă de cercuri concentrice în decorul ceramicii ζ (fig. 16; 26/1—3) sînt similari cu conturul bandat al „elipselor” pe ceramica ϵ și ζ (fig. 11/9—10; 12/2—3; 17; 26/5), iar derivarea cadrului metopic pe ceramica ϵ necesită dispariția elipselor, atît în metope (fig. 12/9—14; 13/1—4), cît și în zonele intermediare (fig. 13/13—15; 14/4). Originea comună și factura identică a celor două motive (ochiul și elipsa), elipsele derivînd prin secționarea buclelor (fig. 12/7,9) sau desfășurarea buclelor spiralice în tangente (fig. 12/8) și păstrînd pata de culoare (fig. 10/11)¹⁶⁶ din centrul ochilor (fig. 26/3; 30/1), fac incompatibilă prezența ochilor spiralelor cu cadrul metopic prestabilit al decorului zoomorf pe craterelor ζ . Faptul se repetă chiar pe craterelor amforelor cu decor geometric din N Moldovei, la Glăvănești Vechi (Iași)¹⁶⁷, care introduc în metopele superioare un decor cu „tangente cu benzi mediane” și „benzi în zigzag” de culoare brună-roșie în anexe, derivat din „elipsele cu tangente și benzi mediane” (fig. 10/10), sugerînd derivarea normală a cadrului cu metope separate pe amforele ϵ cucuteniene (fig. 13/13—15; 14/4) și tripoliene (fig. 14/5—7). Decorul cu tangente a fost însă introdus direct fără elipse și nu necesita dizolvarea elipselor în zonele intermediare (fig. 13/15; 14/4,8—9), fiind incompatibile cu cadrul metopic prestabilit al craterelor ζ . Astfel, forma derivată a decorului eliptic în metopele superioare are aparența unui decor de aspect liber, echivalent cu forma liberă derivată în seria de aspect metopic pe craterelor cucuteniene cu metope contigui (fig. 13/6), sau cu forma liberă de aspect pseudo-metopic derivată în seria de aspect metopic pe amforele tripoliene cu metope separate (fig. 14/9) și cu forma liberă în seria de aspect metopic pe amforele Usatovo (fig. 34/4—5). Decorul eliptic pe craterul de la Glăvănești înlocuiește decorul cu „spirale agățate”, care antrenează decorul zoomorf de pe amfore în metopele superioare pe craterelor cucuteniene și de fapt a fost preluat tot din decorul amforelor, dar sub influența amforelor galițiene. Forma inițială a decorului cu „elipse și tangente cu benzi mediane” prevăzute cu benzi în zigzag apare pe amforele ζ galițiene și integrează chiar decorul zoomorf în elipsele din zona umărului (fig. 18/1), dar nu generează serii derivate de aspect liber sau metopic cu decor zoomorf. Pe amforele și craterelor cucuteniene din faza B2 decorul cu „elipse și tangente” lipsește, iar decorul zoomorf este antrenat de pe amfore pe craterelor amforoide numai în funcție de decorul spiralic. De aceea, introducerea

¹⁶⁴ A. Nițu, *Ceramică cucuteniană cu decor zoomorf plastic sau pictural*, *MemAntiq*, IV, fig. 3/1.

¹⁶⁵ Col. Sem. arh. Fac. ist. din Iași.

¹⁶⁶ T. Passek, *op. cit.*, pl. XXVII/7—8.

¹⁶⁷ I. Nestor și colab., *Săpăturile de pe șantierul Valea Jiției (Iași-Boloșani-Dorohoi) în anul 1950*, *SCIV*, II, 1951, 1, p. 63, fig. 11.

decorului eliptic cu benzi în zigzag în metopele superioare pe craterul de la Glăvănești rămâne fără consecință pentru decorul zoomorf. Prin eliminarea decorului geometric al metopelor, decorul zoomorf devine decorul unic al metopelor și rămâne atașat cadrului metopic. Preeminența decorului zoomorf în metopele epurate determină un decor *rezervat* în cadrul metopic al craterelor (fig. 23/2), la fel ca în friza amforelor ϵ (fig. 5/3). Prin poziția decorului zoomorf în metopele superioare și prin transformarea decorului geometric din metopele de pe umăr și din zonele intermediare într-un chenar al metopelor de pe gît, decorul zoomorf devine nu numai decorul *principal* al vasului, ci inversează raportul dintre decorul geometric și cel zoomorf de pe ceramica grupei ϵ . Adaptarea cadrului și decorului geometric la forma craterelor amforoide determină preeminența metopelor superioare și a decorului zoomorf asupra decorului geometric pe ceramica grupei ζ . Decorul zoomorf rămâne integrat decorului general al vasului, dar decorul *geometric* devine *subordonat* decorului zoomorf.

Contaminarea aspectelor decorative în metopele separate suprapuse ale craterelor ζ și în metopele separate ale paharelor ϵ și ζ din faza B2 refac, în dublu sens, atât pentru decorul geometric cît și pentru cel zoomorf, filiația stabilită în sens unic de grupa ϵ din faza B1 între aspectele cu metope contigui ale decorului geometric sau zoomorf pe cratere și pahare. În grupa ϵ din faza B1, aspectul metopic al paharelor cu decor geometric se înscrie în seria evolutivă a decorului de pe cratere (fig. 13/1—5, 7—9), iar aspectul zoomorf metopic al paharelor este transpus pe cratere (fig. 7/1—2). În grupa ζ , introducerea decorului zoomorf de stil ζ liber în aspectul metopic al paharelor ϵ (fig. 15/2) se explică prin evoluția decorului geometric și zoomorf în cadrul metopic al craterelor amforoide (fig. 22—23; 33/3—4). Aspectul metopic al decorului geometric și zoomorf de pe paharele ϵ (fig. 7/4; 8/1—4) din faza B1 este transmis paharelor și craterelor ζ cu decor zoomorf (fig. 15/2; 22), dar numai sub raportul decorului geometric al metopelor și printr-o selectare a elementelor caracteristice celor două forme ceramice. Procedul introducerii decorului geometric și zoomorf de stil liber în cadrul metopic al craterelor ζ (fig. 21—23; 33/3—4) este inițiat de decorul spiralic introdus în cadrul metopic al paharelor ϵ (fig. 32/10—12) și este adoptat de paharele ζ (fig. 15/2). Însă, atât pe pahare cît și pe cratere, cadrul metopic este preluat din decorul grupei ϵ după procedee comune, deoarece în ultimă analiză cadrul cu metope separate al paharelor sau cu metope separate suprapuse al craterelor este adoptat din decorul vaselor piriforme (fig. 13/12) sau al amforelor (fig. 14/4) și adaptat pe cele două forme ceramice după modelul clasic al paharelor ϵ (fig. 32/9, 12). Decorul geometric al cadrului cu metope separate suprapuse pe paharele de stil ϵ și ζ reproduce decorul craterelor (fig. 32/6—7, 9).

Contaminarea și diversificarea aspectelor decorative și a procedeelelor stilistice sînt determinate de formarea „cadrului metopic prestabilit” pentru decorul geometric sau zoomorf pe ceramica grupelor ϵ și ζ , care conferă ceramicii din faza B2 caracterul *stilului metopic autentic*.

★

Aspectele decorului zoomorf metopic pe paharele și craterele grupei ζ se diferențiază în limitele modalității *stilistice* unice a *decorului zoomorf în metope separate fără tangentă*, în funcție de structura cadrului metopic pe pahare și cratere și de evoluția decorului zoomorf în cadrul metopic pe cratere:

1. *Decor zoomorf repartizat în două metope separate*, cu un singur animal și motivul semilunar introduse în decorul geometric de stil ϵ al metopelor, pe pahare (fig. 15/2);

2. *Decor zoomorf repartizat în trei metope superioare*, cu un singur animal și motive serpentiforme introduse în decorul geometric de stil ϵ și ζ al metopelor, pe cratere (fig. 21);

3. *Decor zoomorf repartizat în două metope superioare*, cu grupe heraldice de animale cu sau fără motivul semilunar, introduse în decorul geometric și vegetal de stil ϵ și în decorul geometric de stil ζ al metopelor, pe cratere (fig. 22—23/1);

4. *Decor zoomorf repartizat în două metope superioare*, cu șiruri de animale fără motivul semilunar, introduse în decorul geometric sau vegetal de stil ϵ al metopelor, pe cratere (fig. 23/3—4);

5. *Decor zoomorf rezervat în două metope superioare*, cu șiruri de animale fără motivul semilunar, introduse în metope fără decor geometric și vegetal, pe cratere (fig. 23/2).

Modalitățile stilului zoomorf metopic al grupei ζ se definesc clar în raport cu stilul zoomorf metopic al grupei ϵ . Decorul zoomorf cu metope separate pe paharele ζ (fig. 15/2) este paralel cu decorul zoomorf în metopele separate fără tangentă pe paharele ϵ (fig. 8/3). Decorul zoomorf cu metope suprapuse este caracteristic craterelor grupei ζ , dar aspectul final cu decorul zoomorf rezervat în metopele craterelor (fig. 23/2) este paralel cu decorul zoomorf rezervat în zonele intermediare ale metopelor pe paharele ϵ tripoliene (fig. 8/2). Identitatea aspectului decorativ cu metope separate pe paharele ϵ și ζ și cu metope suprapuse pe craterele ζ cu decor zoomorf comportă însă o deosebire fundamentală a procedului de integrare a decorului zoomorf în cel geometric. Decorul zoomorf de stil ϵ este integrat în cursul evoluției „elipselor cu tangente” și însoțește evoluția cadrului cu tangente și fără tangente în metopele contigui sau separate pe paharele cucuteniene (fig. 7/2—4; 8/3).

și în zona intermediară pe paharele tripoliene (fig. 8/2). Decorul zoomorf rămâne integrat în structura decorului și cadrului metopic și este subordonat decorului geometric al vasului. Decorul zoomorf metopic al paharelor cucuteniene este transmis apoi craterelor (fig. 7/1). Aspectul metopic pe ceramica ζ îl constituie cadrul inițial al suprafeței decorate. În cadrul metopic s-a introdus pe cratere și apoi pe pahare un decor zoomorf de stil liber însoțit de motive serpentiforme. În cadrul cu metope separate al paharelor (fig. 15/2), decorul zoomorf cu motive similare este adaptat la structura decorului geometric și rămâne subordonat decorului geometric, ca pe ceramica ϵ . În cadrul cu metope suprapuse al craterelor, evoluția decorului zoomorf în metopele superioare comportă dispariția decorului geometric al metopelor și a decorului serpentiform asociat decorului zoomorf (fig. 23/2). Compozițiile libere ale decorului zoomorf constituie decorul unic al metopelor. Metopele au devenit *cadrul rezervat* decorului zoomorf, care capătă demnitatea supremă a rolului decorativ. Inversarea raportului între decorul geometric și cel zoomorf determină subordonarea decorului geometric față de cel zoomorf, care caracterizează faza finală a stilului zoomorf pe ceramica cucuteniană.

Stilul zoomorf metopic al grupei ζ realizează *sinteza* evoluției celor două stiluri, liber și metopic, ale decorului geometric și zoomorf pe ceramica Cucuteni B, asigurând preeminența decorului zoomorf față de cel geometric și integrând evoluția decorului zoomorf în structura decorului geometric originar al ceramicii cucuteniene.

Amplitudinea acestei sinteze multiple și simultane pe ceramica ζ comportă sintetizarea *planului de evoluție* a celor două stiluri ale decorului geometric și zoomorf în raport cu ceramica grupei ϵ . Evoluția stilului liber sau metopic al decorului geometric și zoomorf pe ceramica ϵ se desfășoară în planuri paralele, dar unificarea planurilor evoluției lor este inițiată tot pe ceramica ϵ . Sinteza stilului liber și metopic pe ceramica ζ însumează sinteze parțiale, antrenate simultan în planul unitar al evoluției decorului geometric și zoomorf. Sinteza realizată de stilul zoomorf metopic este anticipată de sinteza realizată de stilul zoomorf liber pe ceramica ζ .

Stilul zoomorf liber al grupei ζ sintetizează modalitățile stilului zoomorf liber al grupei ϵ , diversificate în funcție de decorul spiralic, eliptic sau secundar al amforelor cucuteniene și tripoliene. Prin eliminarea decorului eliptic pe amfore și cratere, decorul geometric al amforelor ζ unifică *planul evoluției* decorului *eliptic* de aspect liber și metopic pe amforele ϵ (fig. 11/1—4; 12/12—14) și de aspect metopic pe craterele ϵ (fig. 13/1—5) cu acela al decorului *spiralic* pe amforele ζ (fig. 26/1—3). Unificarea seriilor evolutive ale decorului geometric caracteristic amforelor cucuteniene și tripoliene cu decor zoomorf determină unificarea seriilor evolutive ale decorului zoomorf pe cele două grupe de amfore. Decorul zoomorf de stil ζ , integrat și derivat în decorul spiralic al amforelor (fig. 15/1) și străchinilor (fig. 16), sintetizează decorul zoomorf de stil liber integrat în decorul spiralic (fig. 5/4; 6/2) sau eliptic al amforelor ϵ (fig. 5/1; 6/3) și ζ (fig. 18/1; 20/1) și al vaselor piriforme ϵ (fig. 2/1) cu decorul zoomorf derivat în decorul eliptic al amforelor ϵ (fig. 4/6; 5/2,5). Decorul zoomorf de stil ζ rezervat și derivat în decorul spiralic al străchinilor (fig. 17) sintetizează decorul zoomorf de stil liber rezervat și derivat în seria succesivă a decorului geometric secundar pe amforele ϵ (fig. 4/3; 5/3; 6/4). Decorul zoomorf de stil ζ al amforelor tripoliene (fig. 20/2) sintetizează decorul cu „siluete și semilună” derivat în decorul spiralic al amforelor cucuteniene (fig. 15/1) cu decorul zoomorf de stil ϵ integrat decorului secundar cu „ghirlande” de pe amforele tripoliene (fig. 4/2). Sinteza decorului zoomorf de stil liber în funcție de decorul spiralic comportă și sinteza decorului geometric în funcție de decorul spiralic (fig. 27/5—6) și sinteza decorului spiralic în funcție de motivul fundamental al ceramicii cucuteniene, *spirală în S* (fig. 16; 28/5,8).

Stilul zoomorf metopic al ceramicii ζ realizează prin sinteze parțiale și simultane sinteza finală a evoluției decorului geometric și zoomorf de aspect liber și metopic pe cele două grupe ceramice, ϵ și ζ , și încheie evoluția stilului animalier pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană. Stilul zoomorf metopic al ceramicii ζ sintetizează evoluția *stilului zoomorf liber* și evoluția *stilului zoomorf metopic* al grupelor ϵ și ζ . Preeminența decorului zoomorf în ansamblul ornamentației craterelor ζ (fig. 23/2) este anunțată de preeminența decorului zoomorf rezervat în zona liberă pe gîtul amforelor ϵ și ζ (fig. 5/3; 6/4; 19/2) și în interiorul străchinilor ζ (fig. 17). Crearea cadrului cu metope suprapuse pe craterele amforoide (fig. 33/4), după modelul amforelor ϵ (fig. 14/4), este inițiată de formarea cadrului cu metope separate pe paharele ϵ cucuteniene și tripoliene (fig. 8/2—3; 13/10; 32/9) respectiv după modelul vaselor piriforme cucuteniene și al amforelor tripoliene (fig. 13/12; 14/6).

Evoluția stilului liber sau metopic al decorului geometric și zoomorf pe ceramica ϵ se desfășoară în planuri paralele și pe forme ceramice diferite, prin seriile derivate de aspect liber pe amfore (fig. 3/4—4/3—5/3; 4/6—6/3; 5/1—2,5) sau de aspect metopic pe pahare (fig. 7/2—4; 8/2; 8/3). „Concordanța planurilor evolutive în seriile derivate de aspect liber sau metopic”, care domină evoluția decorului geometric și zoomorf, determină numai aspecte decorative paralele, atît în seriile evolutive ale decorului geometric, de exemplu forme de aspect liber derivate în seria formelor de aspect metopic (fig. 13/5—6; 14/9), sau forme libere de aspect metopic în seria derivativă de aspect liber (fig. 12/4),

cît și în seriile evolutive ale decorului zoomorf, de exemplu asocierea decorului vegetal și zoomorf de aspect liber (fig. 3/4) sau metopic (fig. 7/3). Succedarea alternativă a formelor de aspect liber sau metopic în planul evolutiv al aceleiași serii derivative a decorului geometric pe craterelor ϵ cucuteniene (fig. 13/1—6) și pe amforele ϵ tripoliene (fig. 14/5—9) anticipează antrenarea seriilor derivative de aspect liber (fig. 31/3—4, 5—7) sau metopic (fig. 31/8—9; 32/2—5; 33/1—2, 3—4) în același plan evolutiv pe craterelor ϵ și ζ cucuteniene. Ciclul seriilor derivative de aspect metopic ale decorului geometric, cu forme inițiale și finale de aspect liber și forme intermediare de aspect metopic, se desfășoară pe formele de vase tipice ale ceramicii ϵ : seria aspectului cu metope contigui pe vasele piriforme (fig. 12/7—11), amforele (fig. 12/12—14) și craterelor cucuteniene (fig. 13/1—5), sau pe craterelor și paharele tripoliene¹⁶⁸; aspectul cu metope separate pe vasele piriforme (fig. 13/11—12) și amforele cucuteniene (fig. 13/13—15; 14/1—4), sau pe amforele tripoliene (fig. 14/5—9). Absența aspectului cu metope separate pe craterelor cucuteniene și tripoliene obligă paharele (fig. 32/6—7, 9) și craterelor ϵ și ζ (fig. 31/8—9; 33/3—4) să adopte cadrul metopic direct de pe vasele piriforme sau amfore (fig. 13/12; 14/4).

Forma sintetică a craterelor amforoide participă direct la sinteza evoluției decorului geometric și zoomorf din cadrul metopic adoptat (fig. 33/4). Sinteza stilului zoomorf liber și a stilului geometric metopic implică însă sinteza prealabilă a *stilurilor liber și metopic ale decorului geometric*, prin antrenarea seriilor derivative de aspect liber ale decorului spiralic în cadrul metopic al craterelor cu decor geometric (fig. 33/1—4). Juxtapunerea planurilor evolutive ale decorului geometric de stil liber și metopic este inițiată pe paharele ϵ cucuteniene, prin introducerea formei inițiale a decorului cu „spirale agățate” alături de decorul geometric al metopelor contigui (fig. 32/12), și devine normativă pe craterelor ϵ și ζ , prin antrenarea decorului spiralic ca decor geometric al cadrului metopic. Dispariția „elipselor cu tangente (normale)” din decorul amforelor și craterelor cucuteniene din faza B2 și, consecvent, adoptarea cadrului metopic al craterelor din decorul amforelor ϵ atrag decorul spiralic al amforelor ϵ și ζ (fig. 30/1—5) în seriile decorative de aspect liber (fig. 30/6—7; 31/1—2) și metopic ale craterelor (fig. 31/8—9). Seriile decorative ale craterelor antrenează deopotrivă cele două motive spiralice ale amforelor, „spiralele agățate” și „spiralele cu diagonale (tangente)”, dar nu izolate, ci în asociațiile caracteristice celor două serii decorative (fig. 31/3, 5). În ambele serii, decorul cu spirale agățate în zona superioară formează un motiv stereotipic (fig. 32/5; 33/2). Seria cu „spirale cu diagonale și spirale agățate” generează forme derivate identice pe craterelor cu decor liber (fig. 31/6—7) și metopic (fig. 32/2—5). Seria numai cu „spirale agățate” dă naștere la forme derivate diferite sau identice, în zona umărului sau a gîtului, pe craterelor cu decor liber (fig. 30/8; 31/4) sau metopic (fig. 33/1—2). Antrenarea seriilor decorative de aspect liber de pe craterelor cu decor liber în cadrul metopic al craterelor și uniformizarea decorului în metopele superioare au o dublă importanță. Pe de o parte, regula „concordanței aspectelor decorative”, derivate în planuri evolutive paralele sau succedate alternativ în același plan evolutiv pe ceramica ϵ , atinge pe ceramica ζ amplitudinea maximă prin *unificarea planului evolutiv* al decorului geometric de stil metopic și liber. Pe de altă parte, diversificarea aspectelor decorului cu „spirale agățate” pe craterelor cu decor liber sau metopic determină selecția decorului cu „spirale agățate și benzi serpentiforme” în metopele inferioare sau superioare ale craterelor, în vederea introducerii decorului cu „siluete și motive serpentiforme” în metopele superioare. Seria derivativă a „spiralelor agățate” în metopele inferioare pe craterelor cu umăr proeminent (fig. 33/2) se leagă de formele inițiale ale decorului spiralic fără motive serpentiforme sau în zigzag din metopele suprapuse ale paharelor ϵ (fig. 32/12), sau antrenează motivele în zigzag de pe amfore (fig. 30/4) în metopele craterelor (fig. 31/8; 33/1). Pe craterelor amforoide cu decor geometric, prin inversarea raportului zonelor decorative se introduc deopotrivă în metopele suprapuse „spiralele agățate cu benzi serpentiforme”, care prezintă în metopele inferioare forma inițială sau derivată (fig. 33/3—4), iar în metopele superioare forma derivată cu motive geometrice anexe (fig. 33/4) sau numai cu motive serpentiforme (fig. 33/3). Filiația decorului cu „spirale agățate și motive serpentiforme” și filiera introducerii lui pe craterelor amforoide au interferat cu procedeele seriilor decorative de aspect metopic ale craterelor cu umăr proeminent, dar anticipează și inițiază introducerea decorului zoomorf de stil liber al amforelor (fig. 15/1) în metope superioare (fig. 21—23).

Juxtapunerea stilului zoomorf liber și a stilului geometric metopic este inițiată pe paharele ϵ tripoliene, prin rezervarea decorului zoomorf în zonele intermediare (fig. 8/2). Pe craterelor amforoide, decorul zoomorf rezervat, cu un șir de siluete de stil ζ (fig. 23/2), este antrenat în metope de decorul spiralic cu „siluete și semilune” (fig. 22), dar, prin pierderea motivelor semilunare, are aparența derivării lui după procedeul decorului zoomorf în metopele contigui sau separate ale paharelor ϵ cu o siluetă sau un șir de animale (fig. 8/3—4). Suprapunerea decorului zoomorf de stil ζ peste decorul geometric de stil ϵ în metopele separate pe pahare (fig. 15/2) sau peste decorul geometric și vegetal în metopele suprapuse pe cratere (fig. 23/3) întărește sugestia derivării lui în cadrul metopic.

¹⁶⁸ T. Passek, *op. cit.*, pl. XIII/3, 5—6, 11—14; XXV/5—12.

În realitate, stilul zoomorf metopic al craterelor ζ a realizat, prin combinarea tuturor acestor procedee stilistice, sinteza celor două *stiluri zoomorfe, liber și metopic*, ale ceramicii ϵ și ζ . Stilul zoomorf liber în cadrul metopic al paharelor ϵ tripoliene (fig. 8/2) este antrenat în seria succesivă a decorului geometric și vegetal din zona intermediară a metopelor separate pe paharele tripoliene (fig. 13/10), după modelul stilului zoomorf liber din zona secundară a gîtului pe amforele ϵ cucuteniene și tripoliene (fig. 3/4 ; 6/4). Această serie derivativă a stilului zoomorf liber pe ceramica ϵ a fost sintetizată de seria derivativă a stilului zoomorf liber pe amforele și străchinile ζ (fig. 15/1—17) și este inclusă în sinteza stilului zoomorf metopic pe crateretele ζ . Modelul clasic al stilului zoomorf metopic a fost creat de stilul zoomorf derivat în cadrul cu metope contigui al paharelor ϵ cucuteniene (fig. 7/2—4), adoptat de crateretele ϵ (fig. 7/1) și păstrat în cadrul cu metope separate al paharelor ϵ (fig. 8/3). Aspectele stilului zoomorf metopic al ceramicii ζ s-au impus ceramicii ζ , în modalități decalate pe cele două forme ceramice, transmițînd paharelor cadrul cu metope separate, decorul geometric al metopelor și dispoziția decorului zoomorf cu semilune (fig. 15/2), iar craterelor numai decorul geometric și vegetal de stil ϵ al metopelor superioare (fig. 21—23/1,3). Ceramica ζ a adoptat stilul metopic, dar, pe de o parte, a creat forma craterului amforoid și cadrul cu metope separate suprapuse după modelul amforelor cu decorul principal în zona gîtului (fig. 14/4), iar pe de altă parte a păstrat aspectul liber al decorului zoomorf introdus de pe amforele ζ în cadrul metopic al paharelor și craterelor, prin asocierea directă (fig. 21—22) sau indirectă (fig. 23/2) a siluetei cu decorul serpentiform și prin adăugarea unui decor geometric de stil ζ liber în metopele superioare (fig. 21—23/1). Decorul geometric cu arcuți și segmente superioare în metopele cu siluete (fig. 21) este luat din metopele amforelor și craterelor cucuteniene cu decor geometric ϵ (fig. 10/12 ; 13/1), dar el este frecvent mai ales în decorul spiralic sau eliptic de aspect liber al amforelor și craterelor (fig. 2/5 ; 3/3 ; 11/3,12 ; 13/5—6), ca și în zona secundară sub gura amforelor ϵ și ζ (fig. 30/1,3—4). În metopele craterelor amforoid, acest decor amintește totodată decorul liber cu ghirlande de pe gîtul amforelor ϵ cu decor zoomorf (fig. 4/2) și astfel are aparența integrării sintezei stilului zoomorf liber de pe amforele ζ tripoliene (fig. 20/2) în sinteza finală a stilului zoomorf metopic pe crateretele cucuteniene. Aspectele finale ale stilului zoomorf metopic pe ceramica celor două grupe prezintă următoarele modalități stilistice în funcție de derivarea cadrului și a decorului zoomorf : pe ceramica ϵ , un cadru pseudometopic cu decor zoomorf de stil metopic autentic (fig. 7/4 ; 8/3) și un cadru pseudometopic cu decor zoomorf de stil liber (fig. 8/2) ; pe ceramica ζ , un cadru metopic autentic cu decor zoomorf de stil liber în dispoziția decorului zoomorf de stil metopic (fig. 15/2) și un cadru metopic autentic cu decor zoomorf de stil liber (fig. 23/2). În cadrul metopic al suprafeței vasului, sinteza celor două stiluri zoomorfe constă în suma și diferența lor.

Sinteza stilului zoomorf liber realizată pe ceramica ζ a integrat evoluția decorului zoomorf în evoluția decorului cu „spirale agățate” (fig. 15/1—17), reduse chiar la motivul structural fundamental, „spirală în S” (fig. 16). Sinteza stilului zoomorf liber și metopic pe ceramica ζ integrează, consecvent, evoluția stilului zoomorf metopic în funcție de decorul cu „spirale agățate”, care constituie motivul primordial al ornamentației ceramicii Cucuteni—Tripolie. Această integrare este condiționată de repartizarea și evoluția decorului geometric pe formele ceramicii ϵ și ζ din faza B2 și de sintezele simultane ale stilului zoomorf liber sau metopic pe ceramica ζ .

Stilul liber al decorului zoomorf derivat cu „ochii” spiralelor pe umărul amforelor ζ (fig. 15/1) nu are corespondent în decorul spiralic al amforelor ϵ , dar este paralel cu stilul liber al decorului zoomorf derivat cu „elipse” pe gîtul amforelor ϵ (fig. 4/6). Aceste aspecte finale ale stilului zoomorf liber aparțin unor serii evolutive diferite, în funcție de integrarea și evoluția decorului zoomorf în cele două motive principale ale decorului geometric, „elipsele cu tangente” pe amforele ϵ din faza B1 și „spiralele agățate” pe amforele ζ . Stilul zoomorf liber integrat în cadrul metopelor pe crateretele ζ pierde „ochii” spiralelor (fig. 21—23), după cum stilul zoomorf liber integrat în cadrul metopic al paharelor ϵ pierde „elipsele” izolate în zonele intermediare (fig. 8/2). Aceste aspecte ale stilului zoomorf metopic pe ceramica ϵ sau ζ sînt rezultatul sintezei parțiale a stilurilor zoomorfe liber și metopic pe ceramica ϵ , în funcție de unificarea seriei evolutive a decorului geometric și zoomorf în zona secundară (fig. 4/3 ; 8/2) ; rezultatul sintezei ample a stilului zoomorf liber al ceramicii ϵ pe ceramica ζ , în funcție de unificarea seriilor evolutive ale decorului eliptic și zoomorf (fig. 2/1 ; 4/6—6/3 ; 5/1—2) sau spiralic și zoomorf de pe ceramica ϵ (fig. 5/4) în seria evolutivă a decorului spiralic și zoomorf pe ceramica ζ (fig. 15/1—17) ; în fine, rezultatul sintezei finale a stilurilor zoomorfe liber și metopic pe ceramica ζ (fig. 23/2). Prin integrarea decorului zoomorf în decorul geometric, evoluția stilului zoomorf este condiționată de evoluția paralelă și diferită a decorului spiralic sau eliptic pe ceramica ϵ și de evoluția unitară a decorului spiralic pe ceramica ζ . Sinteza finală a celor două stiluri zoomorfe pe ceramica ζ anulează condiționarea stilului zoomorf metopic de evoluția decorului eliptic. Evoluția stilului zoomorf liber sau metopic pe ceramica ζ este condiționată numai de evoluția decorului cu „spirale agățate” în friza zonei decorative sau în cadrul metopic prestabilit.

Pe amforele cu decor eliptic, decorul zoomorf este integrat formei inițiale a „elipselor cu tangente” (fig. 6/3 ; 20/1) și a „elipselor cu tangentă orizontală” (fig. 5/1) și antrenat în seriile derivate de aspect liber ale acestor motive (fig. 4/6 ; 5/2,5). Decorul zoomorf integrat pe forma inițială a „elipselor

cu tangentă serpentiformă” pe vasele piriforme cucuteniene și galițiene (fig. 2/1—3; 4/4) nu este antrenat într-o serie derivativă, deoarece el este introdus în pilnii ca pe formele derivate ale celorlalte motive eliptice, iar acest decor eliptic nu generează forme derivate și are aspectul serpentiform al decorului spiralic (fig. 1/5; 28/1). Decorul zoomorf este integrat și în decorul inițial cu elipse și benzi în zigzag pe amforele ζ galițiene (fig. 18/1), dar nu este antrenat într-o serie derivativă de aspect liber sau metopic cu siluete și motive anexe în zigzag, deoarece decorul zoomorf cu motivele anexe caracteristice pe ceramica ζ se desfășoară în funcție de decorul spiralic și nu comportă motive în zigzag. Numai pe craterele amforoide decorul zoomorf metopic asociază în zona umărului un decor spiralic cu motive anexe în zigzag (fig. 23/3), ca o aluzie la factura stilului zoomorf liber galițian, integrată direct sintezei finale a stilului zoomorf metopic cucutenian. Seriile evolutive ale decorului zoomorf liber în decorul eliptic caracterizează amforele ε cucuteniene și tripoliene din faza B1, decorate pe umăr cu elipse (fig. 5/1; 6/3) sau spirale (fig. 4/6), și amforele ζ tripoliene decorate pe umăr cu elipse (fig. 20/1). Decorul zoomorf este diversificat în funcție de zonele decorative și de decorul eliptic în care a fost derivat, pe gîtul amforelor decorate pe umăr cu spirale (fig. 4/6) sau pe umărul decorat cu elipse (fig. 5/2,5; 25/3).

Pe amforele cu decor spiralic, decorul zoomorf este integrat de asemenea în ochiul spiralilor inițiale de pe umărul amforelor ε (fig. 5/4; 6/2), dar este antrenat în evoluția decorului spiralic împreună cu motivele serpentiforme anexe numai pe umărul amforelor ζ cucuteniene (fig. 15/1) și transpus pe gîtul amforelor ζ tripoliene (fig. 20/2). Seria evolutivă a decorului zoomorf în decorul cu „spirale agățate” este caracteristică amforelor ζ și este diversificată numai în funcție de zonele decorative, în zona umărului pe amforele cucuteniene, unde a fost derivată (fig. 15/1), sau în zona gîtului pe amforele tripoliene, unde a fost transpusă, indiferent de decorul spiralic sau eliptic de pe umăr (fig. 20/2; 25/1—2).

Formele simplificate ale celor două motive se pot confunda pe amforele ε cu decor zoomorf: „lentilele cu ghirlande” pe gîtul amforelor cucuteniene (fig. 3/1—3) și „ghirlandele cu ochi de prindere” pe gîtul amforelor galițiene (fig. 4/5) nu se deosebesc decât prin forma lenticulară sau circulară, dar indică suficient factura reală a „elipselor cu tangente” pe gîtul amforelor (fig. 11/4,13) sau a „spiralilor agățate” în metopele contigui și suprapuse ale paharelor ε (fig. 32/10—12). Seriile derivative de aspect liber ale acestor motive simplificate se diferențiază și pe amforele cu decor geometric: „ghirlanda continuă” generează „banda serpentiformă” fără lentile pe amforele cu decor eliptic pe umăr (fig. 13/13—14), sau „ghirlandele cu ochi de prindere” iau forma „spiralilor cu ochi de prindere” pe amforele cu decor spiralic pe umăr (fig. 10/14)¹⁶⁹. Ambiguitatea facturii simplificate a celor două motive, care produce prin contaminare forme derivate comune (fig. 3/2; 4/5), se răsfirgă și asupra „arcadelor cu ochi de prindere” introduse ca decor spiralic la baza metopelor pe pahare (fig. 32/10), avînd aparența „lentilelor cu ghirlande” și sugerînd astfel forma simplificată a decorului cu „elipse și tangente” care a generat aspectul metopic după procedeul grupei ε. Alternarea formelor derivate în aspectele cu decor eliptic și zoomorf (fig. 3/1—3) sau limitarea lor în aspectele cu decor spiralic și zoomorf (fig. 4/5) sînt paralele cu seriile decorului zoomorf în decorul eliptic și spiralic integrat, cu seria evolutivă a decorului eliptic și zoomorf sau cu fixitatea decorului spiralic și zoomorf (fig. 4/6; 5/4), și implică o diversificare compozițională în seriile evolutive de aspect liber ale acestui decor geometric și zoomorf pe gîtul amforelor ε, în funcție de analogia decorului eliptic și spiralic simplificat și de diversificarea seriei evolutive a decorului zoomorf și eliptic (fig. 4/6 și 6/3; 5/1—2,4) sau spiralic (fig. 5/4; 6/2) în zonele decorative pe amforele ε. Seria evolutivă a decorului spiralic și zoomorf pe amforele ε este blocată în zona principală a umărului (fig. 5/4; 6/2) și va fi continuată pe ceramica ζ (fig. 15/1—17). Decorul zoomorf și spiralic simplificat schițează acest proces prin mutarea lui în zona secundară a amforelor și prin asimilarea lui cu decorul zoomorf și eliptic simplificat de pe gîtul amforelor ε (fig. 3/2; 4/5). Evoluția decorului eliptic sau spiralic simplificat nu ajunge la forma finală cu decor zoomorf pur, care aparține seriei decorului rezervat în zona secundară a amforelor (fig. 5/3).

Seriile evolutive paralele de aspect liber ale decorului zoomorf rezervat în zonele secundare, pe gîtul amforelor ε cucuteniene (fig. 4/3; 5/3) și tripoliene (fig. 6/4) și în zona intermediară a paharelor ε tripoliene (fig. 8/2), au înlocuit complet decorul geometric secundar al amforelor (fig. 10/1—7) sau decorul eliptic al zonei intermediare (fig. 13/15; 14/4), unificînd planul lor evolutiv în zona secundară a cadrului metopic (fig. 8/2). Însă seria evolutivă de aspect metopic a decorului zoomorf în metopele separate ale paharelor ε cucuteniene păstrează urma decorului eliptic în zonele intermediare (fig. 8/3), indicînd derivarea cadrului metopic și a decorului zoomorf în funcție de decorul eliptic, după modelul decorului geometric cu metope separate (fig. 13/11—12). Seriile evolutive de aspect metopic ale decorului zoomorf pe paharele ε cucuteniene și tripoliene (fig. 8/2—3) rămîn diversificate prin compoziția aspectelor decorative ale zonei intermediare și prin planurile evolutive diferite ale decorului zoomorf.

¹⁶⁹ O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 68.

Pe ceramica ϵ din faza B1 „elipsele cu tangente” sînt derivate în ultimă analiză din „spiralele agățate” pe vasele piriforme (fig. 12/7—9) și amfore (fig. 10/9—11). Aceste două motive principale determină seriile decorative ale amforelor, în funcție de care sînt antrenate și diversificate seriile evolutive ale stilului zoomorf liber. Seriile evolutive de aspect metopic ale „elipselor cu tangente” sînt derivate pe vasele piriforme (fig. 12/9—11; 13/11—12), amfore (fig. 12/12—14; 13/13—15; 14/5—8), cratere (fig. 13/1—5) și pahare (fig. 13/7—9), dar seriile evolutive ale stilului zoomorf metopic se desfășoară numai pe pahare (fig. 7/2—4; 8/2—3), adică în serii evolutive paralele și pe forme ceramice diferite față de stilul zoomorf liber. Cadrul pseudometopic este derivat în seriile evolutive de aspect metopic ale decorului geometric.

Pe ceramica ϵ și ζ din faza B2, elipsele cu tangente obișnuite dispar din decorul amforelor și al craterelor cu umăr proeminent. Seriile decorative ale acestor forme ceramice le constituie numai motivele spiralice, „spiralele agățate” și „spiralele cu diagonale”. Aceste două motive principale nu pot genera cadrul metopic pe cratere și pahare, ci seriile lor evolutive sînt transpuse de pe amfore (fig. 30/1—2) pe craterele cu decor liber (fig. 31/3,5) și introduse în cadrul metopic autentic pe craterele cu umăr proeminent (fig. 31/8—9) și pe craterele amforoide (fig. 33/3—4). Cadrul metopic autentic este creat tot după modelul amforelor ϵ și forma craterului cu decor zoomorf este de asemenea amforoidă. Seria evolutivă a stilului zoomorf liber nu putea fi creată decît în decorul spiralic al amforelor ζ (fig. 15/1) și antrenată în cadrul metopic al craterelor (fig. 21—23). Dispariția „elipselor cu tangente” amplifică ritmul seriei evolutive a „spiralelor agățate” pe amforele ζ (fig. 26/1—3), în care se integrează seria evolutivă a decorului zoomorf cu motive serpentiforme. Evoluția decorului spiralic al ceramicii ζ declanșează evoluția decorului zoomorf pe amfore, preluînd modalitățile antrenării decorului zoomorf în pilniile decorului spiralic (fig. 15/1; 18/2), după modelul decorului eliptic (fig. 2/1—3; 4/6; 5/2,5), anulînd evoluția decorului zoomorf în decorul eliptic și unificînd astfel planul evolutiv al decorului geometric și zoomorf de stil liber în funcție numai de decorul spiralic. Dispariția decorului eliptic determină adoptarea unui cadru gata format pentru a crea pe cratere un aspect metopic decorului zoomorf liber de pe amfore. Stilul zoomorf metopic al craterelor ζ este determinat de uniformizarea evoluției decorului spiralic și zoomorf în friza amforelor și în cadrul metopic al craterelor. Această uniformizare este, pe de o parte, rezultatul convergenței prin recurență a evoluției decorului geometric pe ceramica ϵ și ζ din perioada B (prin reductibilitatea decorului cu elipse pe ceramica din faza B1 la motivul spiralelor de pe amforele ϵ , reductibilitatea decorului cu spirale liber sau metopic pe ceramica din faza B2 la decorul spiralelor de pe amforele ϵ și ζ , în urma dispariției motivului elipsei, ca și prin reductibilitatea cadrului metopic al craterelor ζ la modelul amforelor ϵ), iar pe de altă parte rezultatul convergenței seriilor evolutive ale decorului eliptic și zoomorf de pe amforele ϵ și ζ spre sinteza stilului zoomorf liber pe amforele ζ și al convergenței seriilor evolutive ale decorului spiralic și zoomorf de pe amforele ϵ și ζ spre sinteza stilului zoomorf metopic pe craterele ζ .

Factura identică a „ochilor” spiralelor pe amforele ζ (fig. 26/3) și a „elipsei” pe ceramica ϵ din fazele B1 (fig. 10/11) și B2¹⁷⁰ determină o diversificare de compoziție a aspectelor decorative în seria evolutivă unitară a decorului geometric și zoomorf de stil ζ , de aspect liber pe amfore și de aspect metopic pe cratere. Decorul zoomorf din zona principală a umărului amforelor ζ păstrează ochii spiralelor (fig. 15/1), dar antrenează în metopele principale ale craterelor amforoide numai decorul serpentiform și elimină cercurile ochilor (fig. 21—23). Decorul geometric de stil ϵ pe amforele cu metope separate (fig. 13/15; 14/4) și pe paharele cucuteniene cu decor zoomorf în metopele separate (fig. 8/3) păstrează în zonele intermediare urma elipselor dispărute, deoarece aspectul metopic derivă din elipsele cu tangente. Însă, pe de o parte, eliminarea decorului eliptic din zonele intermediare ale metopelor separate pe paharele ϵ tripoliene cu decor zoomorf (fig. 8/2), prin antrenarea în cadrul metopic a seriei evolutive a decorului zoomorf de stil liber din zona secundară a amforelor ϵ (fig. 5/3; 6/4), iar pe de altă parte antrenarea stilului zoomorf metopic al paharelor ϵ cucuteniene (fig. 8/3) în sinteza stilului zoomorf metopic pe craterele ζ (fig. 22—23/1,3) și antrenarea stilului zoomorf liber al amforelor ζ în cadrul metopic prestabilit anulează derivația aspectului metopic al decorului geometric și zoomorf în funcție de decorul eliptic. Prezența ochilor circulari în aspectul metopic al stilului zoomorf pe craterele ζ menținea o analogie formală cu aspectele finale ale decorului zoomorf cu elipse de stil liber (fig. 4/6) sau metopic (fig. 8/3) de pe ceramica ϵ .

Stilurile liber și metopic ale decorului zoomorf pe ceramica grupei ζ integrează decorul zoomorf în evoluția decorului spiralic. În stilul liber al amforelor, decorul spiralic prezintă „spiralele agățate” cu motive serpentiforme (fig. 15/1). În stilul metopic al craterelor, decorul spiralic păstrează numai motivele serpentiforme (fig. 21—22). La sfîrșitul evoluției stilului zoomorf pe ceramica ζ , decorul spiralic este reprojecțat în compoziția concentrică din interiorul străchinilor și redus la motivul *spiralei în S* (fig. 16), ca simbol pur al decorului fundamental al ceramicii liniare și cucuteniene. În interiorul

¹⁷⁰ C. Matasă, *op. cit.*, fig. 20/4.

străchinilor ceramicii liniare, „voluta” suplinește decorul spiralic integral al ceramicii ¹⁷¹. În interiorul străchinilor Cucuteni A, proiectarea decorului spiralic redus la banda serpentiformă rezervă în centrul compoziției una din „spiralele anexe” (fig. 28/1), indicând derivarea decorului serpentiform din decorul spiralic original. În interiorul străchinilor ζ, „banda în S” din centrul compoziției este derivată ca motiv anex al decorului zoomorf (fig. 16), rezumând evoluția decorului spiralic și zoomorf pe ceramica ζ. Evoluția stilurilor liber și metopic ale decorului zoomorf în funcție de decorul spiralic pe ceramica ζ angajează motivul fundamental al decorului geometric cucutenian, „spiralele în S agățate”, în jocul regulilor stilistice care determină și explică infinita varietate a aspectelor decorative în cadrul fiecărei perioade și evoluția decorului geometric de-a lungul perioadelor ceramicii Cucuteni-Tripolie. Decorul cu spirale în S constituie decorul original al ceramicii Cucuteni-Tripolie, deoarece el formează și decorul geometric al ceramicii liniare, care reprezintă rădăcina originală și autentică a ornamentației ceramicii Cucuteni-Tripolie. Atât antrenarea decorului zoomorf în evoluția decorului spiralic sau eliptic și subordonarea decorului zoomorf rezervat față de decorul geometric pe ceramica ε (fig. 5/3—4; 6/4) și ζ (fig. 19/2), cât și antrenarea decorului zoomorf în evoluția decorului spiralic și preeminența decorului zoomorf în decorul general al vasului pe ceramica ζ (fig. 23/2), definesc ceramica pictată Cucuteni—Tripolie prin *integrarea decorului zoomorf în decorul geometric al ornamentației ceramicii*, în opoziție cu stilul animalier pur pe ceramica și în gliptica orientală.

Cele două sinteze simultane realizate de stilul zoomorf liber și metopic pe ceramica grupei ζ cucuteniene sînt diferite și paralele. Stilul zoomorf liber a creat modalitatea unică și definitivă a decorului zoomorf, sintetizînd evoluția decorului zoomorf în decorul liber spiralic și eliptic al ceramicii ε. Stilul zoomorf metopic a angrenat sinteza stilului zoomorf liber în evoluția decorului geometric metopic al ceramicii ε și ζ. Stilul zoomorf liber caracterizează cu exclusivitate ceramica tripoliană (fig. 20/2) și supraviețuiește celui metopic pe ceramica cucuteniană tîrzie (fig. 24) și pe ceramica pictată de tradiție Cucuteni-Tripolie din perioada de tranziție Gorodsk—Usatovo (fig. 25).

6. STILUL ZOOMORF PE CERAMICA VARIANTEI MONTEORU

Grupa ceramică denumită *varianta Monteoru*, determinată în nivelul tîrziu Cucuteni B de la Sărata Monteoru (Buzău), în aria de răspîndire a culturii cucuteniene în depresiunea subcarpatică din cotul Carpaților orientali, dar întîlnită și în așezările din faza B2 în Moldova, la Cucuteni ¹⁷², Podei ¹⁷³ și Gura Văii ¹⁷⁴, constituie totodată o grupă stilistică finală a ceramicii pictate cucuteniene, caracterizată prin decorul pictat cu alb pe fondul negru lustruit al vasului.

O *amforă* de la Sărata Monteoru (fig. 24) ¹⁷⁵ prezintă un decor zoomorf cu *siluete albe*, integrat într-un decor spiralic pictat cu linii albe pe lustrul negru al suprafeței. Vasul are profilul piriform, dar este lipsit de pragul canelat de sub gură și prezintă două zone decorative ca pe amfore. Zona secundară a gîtului este decorată cu „spirale îmbucate” simplificate ca pe amforele șipenițiene (fig. 10/6) ¹⁷⁶. Zona principală a umărului este lată și limitată la partea inferioară de linia continuă a „motivelor unghiulare” din pîlîiile inferioare ale motivelor spiralice, ca pe amforele de la Podei ¹⁷⁷. Decorul spiralic derivat în zona umărului păstrează „ochii cu pată albă”, redați în formă de bandă prin cercuri duble ca ochii cu pată de culoare roșie pe amforele de la Valea Lupului (fig. 26/3), dar alăturați, încît motivele anexe geometrice și zoomorfe nu pot alterna cu cercurile ochilor, ci sînt integrate pe banda lată a cercurilor. În interiorul ochilor s-a introdus „motivul cordiform” în formă de ω, redat pozitiv printr-o linie albă, ca motivele similare de culoare neagră pe ceramica ε de la Podei ¹⁷⁸. În partea superioară pe banda cercurilor se desfășoară „linia serpentiformă” sau „în zigzag” de culoare albă, identică cu „liniile serpentiforme” roșii sau „liniile în zigzag” negre din anexe decorului spiralic sau eliptic pe ceramica ζ (fig. 21/2; 27/7). Pîlîiile superioare sînt umplute cu culoare albă, indicînd crușarea decorului pictat cu alb, ca pîlîiile negre sau roșii ale decorului spiralic sau eliptic pictat cu culoare neagră pe amforele ζ (fig. 19/2; 26/4). La nivelul pîlîiilor albe, sînt dispuse pe banda ochilor circulari patru siluete, „trei capridee sau cervidee și un carnasier”, reeditînd șirul de capridee, cerbul și carnasierul de pe gîtul amforei de la Krutoborodînți (fig. 20/2).

Derivarea decorului geometric și zoomorf în seria „spiralelor agățate cu ochi de prindere cu pată de culoare” este paralelă cu aceea de pe amfora cu decor zoomorf de stil ζ de la Trușești (fig. 15/1). Decorul geometric conservă textura decorului de pe amforele cucuteniene, însă ușor alterată prin apropierea cercurilor mărite ale ochilor și prin transpunerea motivelor cordiforme din zona se-

¹⁷¹ B. Soudský și I. Pavlů, *Interprétation historique de l'ornement linéaire*, P.A., LVII, 1, 1966, p. 96, 100, fig. 6/9; 10/3,5; 12/12—15.

¹⁷² H. Schmidt, *op. cit.*, p. 45, pl. 24/5 (*D-Keramik*).

¹⁷³ C. Matasă, *op. cit.*, p. 45, fig. 28/11; 32/1,3—5,7; 33/11.

¹⁷⁴ A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *op. cit.*, p. 65 și urm., fig. 24/2—3.

¹⁷⁵ I. Nestor și E. Zaharia, *Șantierul arheologic Sărata-Monteoru (1954)*, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 499, fig. 3.

¹⁷⁶ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 72, fig. 77.

¹⁷⁷ C. Matasă, *op. cit.*, fig. 14/6,9—10; 26/3.

¹⁷⁸ *Ibidem*, fig. 11/3.

cundară a corpului (fig. 30/2—4) în zona principală a umărului, contractînd zonele decorative în acord cu profilul piriform al vasului și cu decorul încărcat al vaselor piriforme cu două zone decorative (fig. 12/7), dar totodată antrenînd în seria liberă a decorului spiralic și zoomorf al amforei motive anexe derivate în decorul spiralic, ca în zonele paralele ale bolurilor (fig. 29/1) sau în metopele cu decor zoomorf ale craterelor (fig. 21). Apropierea ochilor și multiplicarea motivelor geometrice pe banda conturului și în interior anticipează decorul încărcat din interiorul elipselor grupate pe ceramica Gorodsk-Usatovo (fig. 25/4; 28/9). Contiguitatea ochilor spiralici determină dispunerea motivelor anexe, „siluetele și liniile serpentiforme”, pe banda ochilor, menținînd asocierea decorului cu „siluete și motive serpentiforme” al grupei ζ, dar nu în spațiul dintre ochii spiralelor ca pe amfora de la Trușești (fig. 15/1), ci readucînd pe banda motivului spiralic, ca pe strachina de la Cucuteni (fig. 16), decorul cu siluete și motive serpentiforme sau în zigzag, introdus pe corpul spiralelor în decorul inițial al amforelor (fig. 18/3; 26/3; 30/4). Pe strachina de la Cucuteni, numai decorul zoomorf este readus pe corpul spiralei, deoarece decorul serpentiform a fost păstrat inițial în centrul compoziției prin proiectarea concentrică a decorului spiralic (fig. 28/5).

Derivația decorului geometric și zoomorf păstrează deci regulile riguroase ale seriei evolutive a decorului spiralic și zoomorf de pe amforele ζ cucuteniene, dar în jocul regulilor stilistice ale motivelor anexe, zoomorfe și geometrice, funcția culorii roșii este înlocuită cu culoarea albă a decorului monocrom. Amfora de la Sărata Monteoru prezintă astfel aceeași modalitate *stilistică* a aspectului cu *decor zoomorf liber integrat și repartizat zonei principale a umărului*, ca și amfora de la Trușești.

Siluetele pictate cu alb constituie o inovație pe ceramica variantei Monteoru, cu care se încheie evoluția stilului zoomorf pe ceramica cucuteniană din faza B2. Siluetele albe, fără contur, anunță revenirea decorului zoomorf la siluetele de stil ε, pictate cu negru sau brun, pe ceramica Gorodsk-Usatovo (fig. 25/1, 3).

7. STILUL ZOOMORF PICTAT PE CERAMICA GORODSK—USATOVO

Ceramica tripoliană nu cunoaște, pînă în prezent, nici stilul metopic, nici siluetele albe ale decorului zoomorf al ceramicii cucuteniene din faza B2. În aria de interferență a ceramicii cucuteniene și tripoliene, în bazinul Nistrului mijlociu, stilul zoomorf liber cunoaște o fază finală de evoluție în cadrul decorului spiralic sau eliptic pe ceramica pictată din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului. Complexul ceramicii *Gorodsk-Usatovo* prezintă și o categorie ceramică cu decor incizat sau imprimat cu șnurul, pe care de asemenea apare un decor zoomorf în tehnica inciziei¹⁷⁹, care lipsește pe ceramica tripoliană și cucuteniană din faza B2.

Categoria ceramicii pictate Gorodsk-Usatovo este de caracter și tradiție Cucuteni-Tripolie. Decorul geometric pictat preia motivele anexe serpentiforme sau în zigzag și jocul culorii roșii pe banda motivelor principale și cu deosebire pe banda motivelor anexe sau chiar acoperă suprafața anexelor decorului eliptic, în interiorul elipselor și în pîlniile tangentelor (fig. 34/6—7)¹⁸⁰. Aceste caracteristici dovedesc geneza ceramicii pictate Gorodsk-Usatovo simultan în ariile tripoliană și cucuteniană, deoarece funcția culorii roșii în decorul geometric este caracteristică cu deosebire grupei ζ a ceramicii cucuteniene. Decorul eliptic caracteristic amforelor tripoliene devine în schimb dominant pe amforele Gorodsk-Usatovo. Proliferarea motivelor în zigzag și amplificarea funcției culorii roșii în anexele decorului eliptic dau decorului geometric al ceramicii Gorodsk-Usatovo un caracter de exagerare și caricaturizare, care determină organic faza stilistică finală a evoluției ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. Această fază finală se desfășoară pe ceramica Gorodsk-Usatovo în cadrul perioadei de tranziție și este definită prin caracterul *expressionist* al decorului geometric pictat. De aceea, ceramica pictată Gorodsk-Usatovo trebuie considerată, din punct de vedere stilistic, ca fază B3 a ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie.

Evoluția aspectelor decorului geometric pe ceramica pictată Gorodsk-Usatovo păstrează încă rigoarea seriilor evolutive ale decorului geometric de pe grupele ε și ζ ale ceramicii Cucuteni-Tripolie, dar procedeele seriilor derivative sînt schimbate față de seriile clasice ale ceramicii Cucuteni-Tripolie, ca o inovație sau preferință a ceramicii Gorodsk-Usatovo, deoarece aceste procedee sînt inițiate pe ceramica din faza B2 și devin normative pe ceramica Gorodsk-Usatovo. Procedul dominant îl prezintă seria derivativă a decorului eliptic pe amforele Gorodsk-Usatovo: „elipsele cu tangente” prevăzute cu „benzi de legătură” pe mijlocul tangentelor (fig. 34/1) generează două serii derivate succesive, una de aspect metopic prin dispariția conturului elipselor (fig. 34/2), cealaltă de aspect liber prin dispariția conturului și a benzii verticale a elipselor (fig. 34/4). Decorul ultimei serii prezintă numai „tangentele cu benzile de legătură”, constituind un decor cu pîlnii elipsoidale sau romboidale

¹⁷⁹ V. G. Zbenovič, *Keramika Usatov'skogo tipu*, Arh., XXI, 1968, p. 59—60, fig. 3/5; A. Nițu, *op. cit.*, *MemAntiq*, I, 1969, p. 70 și urm., fig. 1/9.

¹⁸⁰ V. G. Zbenovič, *op. cit.*, fig. 6/1—5.

de aspect liber derivat în seria de aspect metopic (fig. 34/4—5). Acest procedeu apare incidental în seria derivativă de aspect metopic pe craterele cucuteniene (fig. 13/6) și pe amforele tripoliene (fig. 14/9) ale grupeii ε. Decorul cu „elipse și tangente” pe ceramica Gorodsk-Usatovo comportă și o serie derivativă de aspect liber, prin dispariția tangentelor: desprinderea tangentelor de elipse lasă un aspect derivat cu „elipse originare” alternând cu „elipse secundare”, formate de benzile de legătură prinse pe tangente (fig. 34/6); dispariția tangentelor lasă ca aspect final „elipsele” multiplicat alternând cu „benzi unghiulare” inferioare, formate tot de benzile de legătură multiple ale tangentelor (fig. 34/7). Constituirea acestor motive din benzile de legătură oblice și arcuite ale tangentelor dispărute continuă procedeul reconstituirii „elipselor” dispărute și a „perlelor circulare” pe amfora ζ de la Varvarovca (fig. 19/2), determinând și pe amforele Gorodsk-Usatovo o contaminare între aspectele decorative derivate ale elipselor cu tangente oblice și orizontale, chiar dacă este vorba numai de o continuare a aspectelor decorative cu motive grupate și nu de prezența „elipselor cu tangente orizontale” pe ceramica Gorodsk-Usatovo. Crearea acestor motive întregite se subordonează regulii stilistice generale a „sintetizării motivelor anexe” în decorul geometric al ceramicii Cucuteni—Tripolie din perioada B (fig. 11/3—12/9; 11/6—8—19/1, 3). „Concordanța planurilor evolutive”, liber și metopic, ale decorului eliptic (fig. 34/2, 4—5) cadrează cu stilul liber al decorului zoomorf pictat. Decorul zoomorf incizat pe paharul de la Tudorovo poate fi introdus și în aspectul metopic al acestei serii derivate.

Decorul zoomorf pictat pe ceramica Gorodsk-Usatovo este deopotrivă integrat în aspectele decorului eliptic de factură Gorodsk-Usatovo (fig. 25/3—4) sau rezervat în aspecte de decor eliptic sau poate spiralic de factură Cucuteni—Tripolie (fig. 25/1—2), care apar legate de decorul zoomorf și continuate de pe amforele tripoliene cu decor zoomorf. Frecvența motivelor ornotomorfe în tematica decorului zoomorf, necunoscute încă pe ceramica cucuteniană, ci numai pe cea galițiană¹⁸¹, constituie o noutate și o revelație pe ceramica Gorodsk-Usatovo. Factura motivelor zoomorfe și ornotomorfe conservă conturul siluetei tripoliene și galițiene de stil ζ, dar se reîntoarce la siluetele de culoare neagră sau brună de stil ε ale ceramicii cucuteniene sau tripoliene.

Stilul decorului geometric pictat al ceramicii Gorodsk-Usatovo din aria de interferență în bazinul mijlociu al Nistrului este definit de ceramica pictată de tip *Vihvatintși*, iar amforele cu decor zoomorf pictat sînt datate în etapa γ1 a perioadei de tranziție.

Decorul zoomorf pe amforele așezărilor de la est și vest ale Nistrului mijlociu este constant de stil liber și comportă modalitățile de integrare în decorul geometric caracteristic amforelor tripoliene cu decor zoomorf de stil ζ.

Amfora de la *Jvaneț* (Kamenet-Podolsk) (fig. 25/2)¹⁸² prezintă în zona secundară a gîtului un decor cu „siluete și semilună”, ca pe amfora de la Krutoborodintși (fig. 20/2). Decorul geometric din zona principală a umărului poate fi eliptic, ca pe amforele tripoliene, sau chiar spiralic, ca pe amforele cucuteniene. Decorul ornotomorf prezintă „silueta cu contur brun” a unei păsări cu coada lungă și picioare scurte, amintind factura siluetei de păsări sau de bovidee cu contur brun de pe amforele galițiene și cucuteniene (fig. 18/1; 19/2).

Amfora de la *Stari Karakușani* (fig. 25/1)¹⁸² prezintă în zona gîtului pasărea cu aripioarele ridicate ca pe ceramica galițiană, dar redată prin „silueta neagră” de stil ε a ceramicii cucuteniene și tripoliene. Zonele decorative sînt delimitate prin banda umplută cu culoare roșie preluată din decorul de stil ζ. Zona gîtului păstrează urma limitei de sus a unui decor secundar.

Pe umărul unei alte amfore de la *Jvaneț* (fig. 25/4)¹⁸³, două „siluete negre” de păsări acvatice cu picioarele lungi sînt dispuse antetic de o parte și alta a benzii mediane în interiorul „elipselor cu tangente”, după modalitatea integrării decorului zoomorf pe forma inițială a elipselor pe umărul amforelor tripoliene de stil ε (fig. 6/3) și ζ (fig. 20/1). Compoziția decorului ornotomorf ține de asemenea de stilul heraldic al decorului zoomorf pe ceramica ε și ζ cucuteniană și tripoliană (fig. 5/2, 4; 22).

Pe amfora de la *Suškiivka* (fig. 25/3)¹⁸⁴ silueta brună, extrem de stilizată a carnasierului, alternează cu „elipse libere” deasupra „ghirlandei continuei”, trasată printr-o linie groasă. Decorul geometric este aparent acela de pe umărul amforelor cu decor geometric sau cu decor zoomorf de la Krutoborodintși (fig. 12/6; 20/2), derivat în seria de aspect liber a „elipselor cu tangentă orizontală” de pe amforele tripoliene, după cum ar indica traseul continuu al „ghirlandei” pe sub elipse (fig. 12/1, 3), dar forma derivată prezintă „elipse flancate de perle” (fig. 12/6). Nici forma inițială, nici forma derivată a „elipselor cu tangentă orizontală” nu sînt documentate pe amforele Gorodsk-Usatovo. Decorul geometric este în realitate acela de pe amforele Gorodsk-Usatovo (fig. 34/7), derivat în seria de aspect liber a „elipselor cu tangente (normale)” (fig. 34/6), dar avînd „benzile unghiulare” unite în ghirlandă ca pe amfora de la *Vihvatintși* (fig. 34/3)¹⁸⁵. Decorul zoomorf a fost antrenat în evoluția

¹⁸¹ H. Cehak, *op. cit.*, p. 226, 246, pl. XVII/6.

¹⁸² T. G. Movša, *op. cit.*, p. 102, fig. 1/1.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 103, 105, fig. 2 și 3/1.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 104, fig. 3/2.

¹⁸⁵ T. S. Passek, *Rannezemledel'českie (Tripol'skie) plemena Podnestrov'ja*, MIA, 84, Moscova, 1961, fig. 40/9.

decorului eliptic, ocupind spațiul lărgit dintre elipse prin dispariția rețelei tangentelor și benzilor de legătură și înlocuind panourile încărcate cu motive geometrice anexe sau umplute cu culoare roșie. „Silueta brună” se explică prin culoarea brună a decorului geometric, ca modalitate generală a înlocuirii culorii negre și, consecvent, a înlocuirii siluetelelor negre (fig. 25/1, 4) prin siluete brune.

Stilul liber al decorului zoomorf pe ceramica pietată Gorodsk-Usatovo integrează decorul zoomorf cu *predilectie* în funcție de evoluția decorului eliptic și *diversifică* decorul zoomorf pe cele două zone decorative ale amforelor în funcție de cele două modalități ale integrării și repartizării decorului zoomorf în decorul geometric, după modelul amforelor tripoliene de stil ζ .

Revenirea la siluetele negre sau brune și păstrarea decorului eliptic accentuează atât integrarea și derivarea decorului zoomorf în cele două anexe, *elipsa* și *pîlnia*, ale decorului din zona principală a umărului (fig. 25/3—4), cât și repartizarea decorului zoomorf în zona secundară a gîtului (fig. 25/1—2), după procedeele grupei ε , păstrate și pe amforele tripoliene de stil ζ (fig. 20). Pe amforele tripoliene și galițiene, decorul zoomorf rămîne fixat pe forma inițială a decorului eliptic (fig. 18/1; 20/1), în timp ce pe amforele Gorodsk-Usatovo antrenarea decorului zoomorf în evoluția decorului eliptic prezintă un aspect final cu „siluete și elipse” (fig. 25/3), paralel cu acela de pe amforele ε cucuteniene (fig. 4/6).

Repartizarea decorului cu „siluete și semilună” în zona secundară a gîtului (fig. 25/2) constituie procedeele adoptat pe amforele ζ tripoliene (fig. 20/2).

Modalitățile *stilistice* ale decorului zoomorf pietat pe ceramica Gorodsk-Usatovo se definesc clar în raport cu acelea ale stilului *liber* de pe amforele tripoliene ale grupei ζ :

1. *Decor zoomorf integrat și repartizat în zona umărului*, cu siluete integrate decorului eliptic principal de pe umăr (fig. 25/3—4);

2. *Decor zoomorf repartizat sau rezervat în zona gîtului*, cu siluete integrate în decorul geometric secundar sau rezervate în zona liberă pe gîtul amforelor cu decor eliptic sau spiralic pe umăr (fig. 25/1);

3. *Decor zoomorf repartizat sau rezervat zonei gîtului*, cu siluete și semilună pe gîtul amforelor cu decor eliptic sau spiralic pe umăr (fig. 25/2).

Starea fragmentară a vaselor nu permite nici definirea sigură a unei serii de amfore Gorodsk-Usatovo cu decor spiralic pe umăr și decor zoomorf pe gît, ca pe amforele ε cucuteniene (fig. 5/3), nici precizarea caracterului liber sau decorat al zonei gîtului pentru definirea decorului zoomorf repartizat sau rezervat, ca pe gîtul amforelor ζ cucuteniene și tripoliene (fig. 19/2; 20/2).

Sensul „modalităților stilistice” ale decorului zoomorf pe ceramica pietată de tip Cucuteni—Tripolie, în cadrul duratei acestei culturi și al continuării în cadrul culturii Gorodsk-Usatovo, se referă la aspectele *formale* determinate de modalitățile stilistice ale decorului geometric în care este integrat decorul zoomorf, adică la modalitățile decorului zoomorf sub raportul *compoziției decorului geometric*.

Modalitățile aspectelor *compoziționale* ale decorului geometric și zoomorf nu epuizează sensurile formale ale decorului zoomorf, deoarece ele lasă libertatea *viziunii modelării* animalului cucutenian, ca primă valoare proprie decorului zoomorf, sub raportul *forme*.

Decorul geometric al ceramicii Cucuteni—Tripolie implică și funcția unui simbolism cosmologic. Decorul zoomorf introduce de asemenea valori de *conținut*, care determină „modalități tematice” definite sub raportul *compoziției decorului zoomorf* și care completează sensurile formale cu funcțiile simbolice ale unei *semnificații* proprii. Compozițiile tematice sînt adaptate modalităților stilistice ale decorului geometric și zoomorf.

Modalitățile *compoziționale* de formă și conținut ale decorului zoomorf și raportul decorului zoomorf față de decorul geometric de-a lungul evoluției aspectelor decorative determină deopotrivă *valoarea decorativă* a ornamentației ceramicii Cucuteni — Tripolie.

8. STILIZARE ȘI TEMATICĂ

Analiza decorului geometric, ale cărui aspecte decorative determină modalitățile stilistice ale decorului zoomorf pietat pe ceramica Cucuteni — Tripolie, este necesară și din punctul de vedere al încercărilor făcute pentru stabilirea originii decorului zoomorf, prin raportarea modurilor de *stilizare* a motivelor zoomorfe la factura decorului geometric cucutenian sau a decorului zoomorf oriental.

Pe de o parte, a fost analizată amănunțit silueta neagră a animalului de stil ε^{16} , stabilindu-se direct *analogii* de stilizare cu animalele corespunzătoare de pe ceramica pietată *Susa I și II* (Elam).

¹⁶ Idem. *La céramique*, ..., p. 67.

S-a comparat tratarea capului, înălțat și cu urechile ascuțite, la animalul de la Petreni (fig. 9/1) cu capul animalului de la Susa I¹⁸⁷ și tratarea corpului, în formă de triunghi prevăzut numai cu două din cele patru picioare, cu animalul de la Susa II¹⁸⁸. Stilul zoomorf cucutenian ar imita prototipuri elamite¹⁸⁹. Stilizarea animalului cucutenian și tripolian a fost în general raportată la simplificările stilului animalier de pe ceramica Susa II¹⁹⁰. Stilul zoomorf cucutenian trebuie explicat printr-un proces de difuzare dintr-un centru cultural asiatic¹⁹¹. Dar se pot face și alte apropieri stilistice. Animalul de la Văleni (fig. 8/3) are corpul orizontal și de aceeași grosime în toată lungimea și este prevăzut cu toate patru picioarele, întocmai ca silueta neagră a animalului de la Susa I. Animalul de la Susa II prezintă numai conturul și protoma de culoare neagră, ca animalele de la Kruto-borodini (fig. 20/2). Caprideele de la Kruto-borodini poartă o coadă lungă și stufoasă, ca și caprideele de pe ceramica susiană¹⁹². Scena de pe vasul sumerian arhaic de la Chafadje (Mesopotamia)¹⁹³ are animalele pictate cu culoare roșie stacojie în interiorul conturului negru, ca siluetele de stil ζ pe ceramica cucuteniană și galițiană (fig. 15—16; 18/2). Însă, din cauza decalajului mare în timp între ceramica Susa I și ceramica Cucuteni B1, analogiile de stilizare între stilul ε cucutenian și stilul zoomorf elamit rămân pur *formale*¹⁹⁴, deoarece nu corespund unor conexiuni genetice sau unor influențe culturale certe, ci unor convergențe stilistice inerente siluetelor sumare ale celor două stiluri zoomorfe. Totuși, animalul miriapod de la Tomaševka (fig. 6/4), apropiat de carnasierul cu picioare pectiniforme de pe ceramica de la Tell-i-Gap I (Iran)¹⁹⁵, sau grupul „păsării atacind animalul cu protomă dublă și picioare pectinate” de la Stena (fig. 5/1), identic ca pe ceramica de la Tepe-Giyan IV (Iran)¹⁹⁶, reproduc real teme zoomorfe tipice pe ceramica pictată orientală, a căror stilizare nu putea apărea întâmplător sau obligator pe ceramica Cucuteni — Tripolie¹⁹⁷. De asemenea, elementele formale ale stilizării animalelor pe ceramica Susa II sau Chafadje și pe ceramica de stil ζ Cucuteni — Tripolie rămân *contingente*, cu toată apropierea în timp a acestor stiluri, deoarece factura siluetelor roșii sau cu contur negru se explică direct prin factura decorului geometric al grupei ζ cucuteniene și tripoliene.

Pe de altă parte, s-au accentuat unele caracteristici ale stilizării animalului cucutenian și tripolian, pentru a determina într-un mod special *raportul* motivelor zoomorfe cu motivele *decorului geometric*. Arcuirea părții posterioare a siluetei de la Petreni în forma unei bucle spiralice (fig. 9/1) a sugerat derivarea animalului și implicit a poziției lui prin degenerarea „spiralelor” decorului geometric¹⁹⁸. Motivele zoomorfe s-au născut spontan, prin jocul formal al motivelor geometrice. Invers, forma triunghiulară a părții anterioare a corpului animalului a determinat forma specifică a „pilniilor” de culoare neagră din decorul spiralic cucutenian de stil ε¹⁹⁹. Ambele concepții cuprind observații reale cu privire la raportul dintre factura motivelor zoomorfe și a celor geometrice, dar interpretarea acestei corelații formale denaturează sensul și valoarea ei stilistică. În primul caz, procesul transformării spiralei în siluetă zoomorfă rămâne pur *teoretic*, iar evoluția decorului zoomorf pe ceramica ε și ζ este raportată constant la motivele anexe, nu la motivul spiralic principal al decorului geometric. În al doilea caz, originea independentă a decorului zoomorf este reală, dar forma triunghiulară a pilniei spiralei în decorul geometric al ceramicii Cucuteni — Tripolie este anterioară apariției siluetelor zoomorfe pictate. Dacă stilizarea celor două motive comportă o influență reciprocă, atunci decorul geometric a influențat pe cel zoomorf și această determinare este cea reală. Însă derivarea unui motiv din celălalt, indiferent de sens, rămâne tot atât de teoretică.

Cele două stiluri geometrice ale grupelor ε și ζ au două stiluri zoomorfe corespunzătoare. Modul de comportare a motivelor zoomorfe în raport cu regulile stilistice ale decorului geometric, care determină modalitățile de integrare a decorului zoomorf în aspectele decorului geometric al celor două grupe ceramice, arată că motivele zoomorfe sînt introduse pe formele inițiale ale decorului geometric, deci coexistă cu motivul principal al spiralei în factura ei pură, și apoi supraviețuiesc pe formele derivate ale decorului spiralic sau eliptic, iar factura stilistică a motivelor zoomorfe reproduce consecvent și constant pe aceea a motivelor geometrice anexe. În evoluția decorului „geometric

¹⁸⁷ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 200.

¹⁸⁸ J. de Morgan, *La Préhistoire orientale*, III, Paris, 1927, p. 76, pl. III/3.

¹⁸⁹ V. Dumitrescu, *Notes concernant l'ornementation zoomorphe et humaine dans les civilisations à céramique peinte de Roumanie et de la Susiane*, București, 1931, p. 7—9, 15, fig. 1—5.

¹⁹⁰ E. Pottier, *Céramique de l'Asie occidentale*, V, *Journal des Savants*, déc. 1930, p. 443; cf. V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 17.

¹⁹¹ V. Christian, *Untersuchungen für Paläoethnologie des Orients*, V, *Das erste Auftreten der Indogermanen in Vorderasien*, *Mitt. Anthropol. Gesell.*, Wien, LVIII, 1928 p. 229.

¹⁹² G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 185.

¹⁹³ V. Christian, *Altertumskunde des Zweistromlandes*, I, p. 157/2.

¹⁹⁴ V. Dumitrescu, *op. cit.*, în *BerROB*, 9, 1959, p. 24.

¹⁹⁵ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 305/B6.

¹⁹⁶ C. Schaeffer, *op. cit.*, fig. 248/4,6.

¹⁹⁷ Pe ceramica tripoliană de pe Nistrul mijlociu se cunoaște încă o stilizare de animal cu dublă protomă și picioare pectiniforme: T. G. Movša, *Periodizacija i khronologija sred'nogo Tripillja*, *Arh.*, 1972, 5, p. 15, fig. 6/3.

¹⁹⁸ C. Schuchhardt, *AltEuropa*, Berlin-Leipzig, 1935, p. 177—78, fig. 93 a-b; cf. R. Vulpe, *Figurine thétiomorphe de la civilisation Cucuteni B*, *JFEK*, 12, 1938, p. 59—60, fig. 4—5.

¹⁹⁹ V. G. Childe, *The East-European Relations of Dimini-Culture*, *JHS*, 42, 1922, p. 259—60; cf. V. Dumitrescu, *Notes concernant l'ornementation zoomorphe...*, p. 7, n. 15; idem, *op. cit. Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 136.

și zoomorf” pe ceramica Cucuteni — Tripolie, *motivele zoomorfe se conformează regulilor stilistice ale motivelor geometrice anexe și reproduc factura lor stilistică*. În stilul ε, unitar, *silueta neagră a animalelor cadrează cu pînile triunghiulare negre ale decorului geometric* (fig. 3). Stilul ζ comportă câteva variante, dar în toate cazurile silueta animalului corespunde motivelor anexe în formă de *bandă cu contur* și cele două motive rămîn în genere asociate. În stilul cucutenian, „silueta roșie cu contur negru” corespunde „benzilor semilunare umplute cu roș” ale decorului geometric (fig. 15). În stilul tripolian, „silueta cu contur negru” corespunde „benzilor semilunare cu contur negru” din decorul geometric cucutenian și tripolian (fig. 20). În stilul galițian, prin alternanța culorii negre și brune, „benzile roșii cu chenar brun” din decorul geometric și executarea integrală a decorului geometric și zoomorf cu culoare brună determină „silueta cu contur brun” a animalului (fig. 18/1). Stilul zoomorf din Galiția prezintă o factură proprie, legată de decorul geometric variat al grupeii ζ, și în același timp comportă caractere de interferență între stilul zoomorf cucutenian, legat de factura pură a ceramicii ζ din Moldova, și stilul zoomorf tripolian din bazinul Niprului și Bugului, legat de decorul simplificat al ceramicii ζ în acest spațiu extrem. Elemente formale ale stilului zoomorf galițian se extind în aria de interferență cucuteniană și tripoliană din bazinul Nistrului (fig. 19/2). Prin abundența decorului zoomorf, așezarea de la Valea Lupului este reprezentativă pentru grupa ζ, după cum așezările de la Șipeniți și Petreni sînt reprezentative pentru grupa ε. Aceste așezări aparțin însă ariei vestice de răspîndire a culturii Cucuteni — Tripolie și indică geneza stilului zoomorf mai curînd în spațiul cucutenian, decît în cel estic, tripolian. *Modalitățile stilizării animalului în raport cu factura decorului geometric al ceramicii ε și ζ definesc valoarea decorativă a motivelor zoomorfe în cadrul decorului respectiv al celor două grupe ceramice. Integrarea decorului zoomorf în cel geometric a atîns, sub raportul stilizării, unitatea stilistică a modelării, inerentă oricărui stil autentic de artă.*

Juxtapunerea unui decor zoomorf pe ceramica pictată orientală, al cărei decor geometric nu cunoaște spirala, arată clar că decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni — Tripolie constituie un fenomen paralel, care corespunde unei concepții fundamentale identice. Chiar în spațiul carpato-dunărean, decorul zoomorf apare pe ceramica celor mai vechi culturi neolitice, Criș și Vinča, al căror decor original și caracteristic nu se bazează pe spirală. De altfel, torțile în formă de figurine zoomorfe pe amfora de la Podei dovedesc că pe ceramica cucuteniană modalitatea picturală a fost precedată de modalitatea plastică a decorului zoomorf, care nu este reductibilă la derivațiile decorului spiralic. Apariția decorului zoomorf este *independentă* de prezența spiralei pe ceramica cucuteniană și de evoluția decorului geometric pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană.

Stilizarea animalului se referă numai la elementele de modelare, care determină un *canon stilistic* propriu decorului zoomorf cucutenian și tripolian. Descrierea făcută animalului de stil ε comportă elementele esențiale ale stilizării²⁰⁰ și este valabilă și pentru animalul de stil ζ. Silueta neagră sau roșie cu contur negru redă deopotrivă animalul în *profil absolut*, cu picioarele alipite cîte două, dar cu amîndouă urechile; corpul arcuit, cu crupa supraînălțată și cu picioarele de dinainte întinse, înfățișează animalul în *poziție de atac*; apendicele siluetei redau unele *detalii morfologice*, ghiarele la extremitatea picioarelor, urechile, coada ridicată sau aplecată, stufoasă sau terminată în măciulie, și sexul, pentru specia animalului care trebuie definit drept carnasier, în fine coarnele de bovidu, caprideu sau cervideu.

Această descriere nu epuizează însă modurile multiple ale stilizării siluetei carnasierului, atît sub raportul detaliilor morfologice, cît și al poziției corpului. Ceramica cu decor zoomorf din diferitele așezări prezintă asemănări și deosebiri în stilizarea animalului, accentuînd anumite detalii morfologice sau preferînd o anumită schemă a siluetei, întîlnite în aceeași așezare sau în așezări din arii diferite, dar reductibile în ultimă analiză la o concepție generală, care definește *viziunea modelării* propriie stilului zoomorf Cucuteni — Tripolie. Ceramica de la Șipeniți prezintă un repertoriu aproape complet al formelor întîlnite pe ceramica ε din diferitele arii culturale: carnasierul cu ghiarele în forma „dinților de pieptene” (fig. 9/10)²⁰¹, ca pe ceramica de la Tripolie (fig. 9/3); carnasierul cu silueta suplă (fig. 9/9)²⁰², ca pe amforele de la Petreni (fig. 9/1), sau cu corpul gros și coada terminată cu măciulie (fig. 9/8)²⁰³, ca pe ceramica de la Bilce-Zlote (fig. 9/2); carnasierul schițat tahigrafic ca un vircolac (fig. 9/6)²⁰⁴, ca pe vasele tripoliene (fig. 6/1; 8/2); carnasierul schematizat, cu corpul rigid în formă de bandă orizontală și picioarele cu ghiare pectinate (fig. 9/7)²⁰⁵, de o factură geometrizată proprie Șipeniților. Silueta carnasierului frecventă pe ceramica șipenițiană se caracterizează prin corpul aproape orizontal, avînd piciorul din față întins și partea anterioară, pieptul, gîtul și capul, îngroșată (fig. 2—3; 7/1—3). Detaliile și modul stilizării se reduc însă la scheme generale ale siluetei zoomorfe, care redau atitudinea tematică a animalului pe ceramica ε: banda corpului

²⁰⁰ T. Passek, *op. cit.*, p. 67; C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 178; Vl. Dumitrescu, *Notes concernant l'ornementation zoomorphe...*, p. 7—8.

²⁰¹ O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 234.

²⁰² *Ibidem*, fig. 255.

²⁰³ B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, pl. X/2 și XI/4.

²⁰⁴ *Ibidem*, fig. 62.

²⁰⁵ *Ibidem*, pl. X/1 și XI/3,6; O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 237.

este îndoită în jos, pentru a forma crupa și piciorul posterior (fig. 9/9), ori în sus, pentru a forma coada (fig. 9/6), sau se termină cu un arc, pentru a forma partea posterioară a siluetei, cu coada ridicată în prelungirea piciorului (fig. 7/1; 9/7). Silueta de tip Șipeniți accentuează *partea anterioară și ghiarele*. Însă picioarele totdeauna întinse și crupa câteodată înălțată (fig. 9/9) arată că și carnasierul șipenițian este conceput în poziția de atac sau pîndă.

Pe ceramica de la *Tripolie*, stilizarea schematică dă siluetei o formă triunghiulară (fig. 9/3)²⁰⁶, terminată cu arcul posterior (fig. 6/3), dar apare și silueta suplă arcuită în sus (fig. 6/2). Singulară pe ceramica Gorodsk-Usatovo este stilizarea siluetei de la *Suškička* (fig. 25/3), care redă poziția încordată a carnasierului în funcție de accentuarea piciorului posterior. Silueta este redusă la schema arcului posterior, cu coada arcuită și terminată în măciulie, dar îngroșarea piciorului include și crupa animalului, ca în schema siluetei cu două triunghiuri de la Petreni (fig. 9/1). Piciorul anterior prelungit în față și corpul minuscul cu țepii urechilor sînt reduse la simple apendice liniare ale piciorului posterior. Această modalitate a stilizării explică silueta schematică cu un singur picior de la Șipeniți (fig. 9/6) și mai ales exagerarea ghiarelor piciorului posterior la unele siluete de la Petreni (fig. 9/4)²⁰⁷. Cu totul proprie ceramicii tripoliene este stilizarea fantezistă a siluetei cu două protome și picioare multiplicat de la *Tomaševka* și *Stēna* (fig. 5/1; 9/5), care se întîlnesc numai pe ceramica pictată iraniană și se explică prin sintetizarea motivelor zoomorfe și pectiniforme din compoziția decorativă și simbolică a ornamentației. Siluetele de tip Tripolie accentuează *partea anterioară sau posterioară și ghiarele*.

Pe ceramica de la *Petreni* apare și silueta schematică de tip șipenițian (fig. 5/5), dar caracteristică rămîne supletea siluetei cu partea posterioară a corpului înălțată și arcuită ca bucla unei spirale, lipsită uneori de apendicele cozii, cu partea anterioară, pieptul și piciorul, în formă de triunghi, cu ghiarele desfăcute ca o „labă de pasăre” (fig. 9/1)²⁰⁸. Alteori, subțierea liniară a pîntecului dă și părții posterioare, crupei și piciorului, o formă triunghiulară, determinînd astfel schema cu două triunghiuri a siluetei²⁰⁹. Silueta de tip Petreni prezintă forma cea mai elegantă și totodată clasică a stilului ε, fiind păstrată și simplificată și pe ceramica ζ din Moldova. Caracteristică pentru siluetele de la Petreni este îndoirea sau frîngerea (fig. 5/4) corpului, pentru a forma crupa înălțată cu piciorul posterior, adăugîndu-se sau nu coada ridicată sau aplecată și cu pămătuf stufos la capăt. Silueta de tip Petreni accentuează *poziția corpului și ghiarele* carnasierului.

Pe ceramica galițiană, o factură proprie au siluetele de la *Bilce-Zlote*, cu corpul masiv și coada terminată în „măciulie” (fig. 9/2)²¹⁰. Siluetele se reduc însă la schemele obișnuite pe ceramica de la Petreni, cu bandă corpului îndoită în jos (fig. 4/4), sau cu cele două părți, anterioară și posterioară, ale corpului juxtapuse (fig. 9/2).

Carnasierul de stil ζ este mai uniform ca siluetă. Totuși forma de bandă cu contur a siluetei redă clar schema dublă a siluetei de stil ε, prin frîngerea sau îndoirea în buclă a crupei (fig. 16; 22) sau prin arcul cozii și al piciorului posterior (fig. 21). Schema a doua determină și o variantă, prin bifurcarea arcului părții posterioare (fig. 15/1). Picioarele se termină cu ghiare redat natural, sau sînt retezate de limita zonei decorative. Coada poate fi stufoasă sau cu țepi rari (fig. 20/2; 23/4). Pe ceramica tripoliană apare o variantă a animalului în profil absolut, prin redarea „siluetei cu capul întors înapoi” (fig. 20/1). Ceea ce se subliniază la silueta carnasierului cucutenian este *poziția corpului*. Carnasierul tripolian păstrează încă ghiare desfăcute și are gura deschisă (fig. 20/2).

Deși fiecare așezare crează o factură proprie pentru motivul zoomorf pictat, cu toate acestea nu există modalitate a stilizării, care să nu apară în mai multe stațiuni, asigurînd astfel unitatea de concepție a stilului zoomorf, atît în cadrul fiecăreia dintre cele două grupe ceramice, cît și în ansamblul lor. Canonul stilizării motivului zoomorf implică o concepție fundamentală cu privire la realitatea naturii și a mijloacelor formale de expresie. Transpus în planul artei, animalul cucutenian nu prezintă nici aspectul naturalist din arta cretană, care pîntește vivacitatea mișcării și exactitatea atitudinii animalului surprins în intimitatea lui²¹¹, nici aspectul geometrizat din primul stil al artei susiene, care conservă determinismul tehnic al stilului „textil” sau al „coșurilor împletite”, recunoscute în genere la originea decorului geometric al ceramicii pictate orientale²¹². Silueta zoomorfă din pictura ceramicii cucuteniene apare ca expresia elementară a animalului observat în mișcarea lui și redus la caracterele esențiale ale individualității lui. *Viziunea obiectivă* a realității, inerentă oricărei arte europene²¹³, trece prin tiparul unei viziuni stilistice, care determină în arta cucuteniană o mode-

²⁰⁶ B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, fig. 80 mijloc.

²⁰⁷ *Ibidem*, fig. 77/2 jos dreapta.

²⁰⁸ *Ibidem*, fig. 77/1 jos stînga.

²⁰⁹ *Ibidem*, fig. 77/2 sus.

²¹⁰ *Ibidem*, fig. 74/2—5. Pe ceramica iraniană la Sialk III, felinul pictat în siluete negre are la fel, coada terminată cu o măciulie în formă de punct: H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 302/38, 66.

²¹¹ G. Glotz, *La Civilisation égéenne*, „L'Evolution de l'Humanité, 9”, Paris, 1923, p. 352—53, 390—91.

²¹² V. G. Childe, *New Light of the Most Ancient East*, Londra, 1954, p. 108, 138—39; J. Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, „Library of the Early Civilizations”, Londra, 1965, p. 107, 113, 120, 122.

²¹³ E. Faure, *Histoire de l'art*, V, *L'Esprit des formes*, Paris, 1927, p. 354—56.

lare stilizată a animalului ²¹⁴, redus la expresia elementară și organică a naturii lui. Integrată decorului geometric al ceramicii, silueta zoomorfă este ușor adaptată unei funcții decorative în cadrul decorului spiralic, care subliniază caracterul organic al stilizării. Decorul geometric al ceramicii dunăreană a fost dominat originar de linia curbă a spiralei. Decorul zoomorf pictat apare în ultima etapă a ceramicii cucuteniene și exprimă direct concepția stilizării libere a animalului.

Această viziune a modelării animalului se manifestă întâi în decorul zoomorf plastic al ceramicii cucuteniene. Felinele aplicate în *ronde-bosse* pe ceramica Cucuteni B prezintă aceeași modelare a siluetei, iar protomele naturaliste aplicate pe ceramica Cucuteni A prezintă totdeauna o ușoară stilizare, care le deosebește de modelarea naturalistă a protomelor de stil balcanic și care transpare și la protomele de pe ceramica gumelnițeană.

Viziunea naturalistă a animalului stilizat în arta decorativă a ceramicii cucuteniene se definește, prin caracterul ei obiectiv, atât în raport cu viziunea naturalistă directă a stilului zoomorf din plastica neolitică balcanică ²¹⁵, cât și în raport cu viziunea realistă a stilului animalier în arta creto-miceniă. Caracterul obiectiv al artei creto-miceniene se opune caracterului subiectiv al artei realiste orientale ²¹⁶, a cărui expresie plastică va determina aspectul violent și feroce al stilului animalier, atât pe cilindrii din perioada protoistorică și dinastică arhaică a Mesopotamiei ²¹⁷, cât și în basoreliefurile asiriene ²¹⁸.

Modelarea elementară și organică a animalului, ca o entitate generică a carnasierului, comportă evident caractere de natură conceptuală. Elementele de stilizare proprii canonului zoomorf cucutenian nu implică determinarea atitudinii stereotipe a animalului sau dispoziția antitetice a siluetei. La fel, reprezentarea animalului în profil absolut nu necesită redarea siluetei cu capul întors înapoi pe ceramica tripoliană. „Poziția încordată” animalul cu capul întors” și „gruparea antitetice” a animalelor sint *intenționate* și implică elementele conceptuale și figurative ale unei *tematici* proprii reprezentărilor zoomorfe din arta orientală. Canonul zoomorf a inclus în viziunea modelării și unele valori de *confinanță*, care depășesc valorile formale ale stilizării animalului individualizat.

Interpretarea dată figurinei de la Podei ²¹⁹, la care trebuie asociată aceea de la Valea Lupului ²²⁰, constituie de fapt prima încercare de a explica sensul reprezentărilor zoomorfe de pe ceramica cucuteniană: animalul care a servit ca prototip este „felinul la pîndă”, în momentul de încordare care precede saltul asupra prăzii; figurina este identică cu imaginile pictate pe vase; originea temei trebuie căutată în Orientul irano-mesopotamian ²²¹. Prin această interpretare, elementele tematicii zoomorfe cucuteniene sint schițate și ancorate în tematica artei animaliere orientale. Însă această interpretare s-a limitat la considerarea izolată a animalului în poziție încordată și la comportarea cu piesele analoge din arta egeeană și orientală. Ceea ce a scăpat analizei, din moment ce a definit identitatea reprezentărilor plastice cu cele picturale, a fost în primul rînd „stilul heraldic” al reprezentărilor picturale, pentru a stabili pe această bază analogiile directe cu Orientul, și în al doilea rînd „asocierea” speciilor de animale diferite pe același vas sau în aceeași compoziție, pentru a descifra sensul felinului redat izolat în poziție de atac.

Modelarea figurinelor de la Podei și Valea Lupului se conformează stilizării sumare a imaginilor zoomorfe pictate. Însă mijloacele directe ale modelării plastice permit sugerarea speciei *felinului*. Stilizarea picturală accentuează grafic detalii specifice felinului: coada subțire și terminată cu un pînățuf în formă de *măciulă* a carnasierului de tip Bilece-Zlote (fig. 7/4; 9/2; 8; 25/3) și *ghiarele* goșlăcute și exagerate ale carnasierului de stil ε (fig. 9/3—4, 10). Hotărîtoare este modelarea siluetei arcuite a felinului, redat plastic și pictural. Adăugarea apendicelor, care completează sensul implicat de poziția corpului, nu alterează stilizarea elementară a carnasierului cucutenian, nici nu împiedică asimilarea lui cu specia felinului. Simplitatea siluetei a determinat unanim definirea carnasierului de pe ceramica cucuteniană ca reprezentare a „ciinelui”. Este clar că integrarea speciei canine în tematica reprezentărilor zoomorfe este un fapt general în arta egeo-orientală: „ciinele în poziție încordată” pe capacul cretan de la Mochlos ²²², sau ciinii figurați în „scenele de vînătoare” pe cilindrii elamiți ²²³. Însă poziția încordată a ciinelui sau eventual a lupului, celălalt carnasier din fauna locală, nu necesită pe ceramica cucuteniană redarea ghiarelor exagerate, care caracterizează manifestarea tipică a felinului. Tematica grupării heraldice a animalelor pe cilindrii mesopotamieni, ca și pe gemele cretane,

²¹⁴ L. Blaga, *Trilogia culturii*, „Bibl. de filoz. rom.”, București, 1944, p. 120, 128, 280, 284.

²¹⁵ Tipul de protome naturaliste de la piesele de mobilier în lut ale culturii Marita: G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, XX1—2 este adoptat ca protome stilizate pe ceramica gumelnițeană și cucuteniană: A. Nițu, *op. cit.*, AM, VII, p. 34, 40, fig. 12 2; 30 3; A. Nițu, Șt. Cocos și D. Monah, *op. cit.*, 1971, p. 59, 62, fig. 23 1; H. Cehak, *op. cit.*, p. 246, pl. XVI 5.

²¹⁶ E. Faure, *op. cit.*, p. 354—56.

²¹⁷ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 123 9; 238 3.

²¹⁸ J.-Cl. Margueron, *Mésopotamie*, „Archaeologia Mundi”, Geneva, 1965, p. 210, 221, fig. 77.

²¹⁹ R. Vulpe, *op. cit.*, JPEK, 12, 1938, p. 58—9, fig. 3 și pl. 33/1—2.

²²⁰ M. Dinu, *op. cit.*, *Materiala*, III, 1957, p. 168, fig. 6/5; A. Nițu, *op. cit.*, fig. 22—23.

²²¹ R. Vulpe, *op. cit.*, 12, 1938, p. 59, 61.

²²² R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*, Paris, 1914, p. 41, fig. 20.

²²³ G. Contenau, *op. cit.*, I, p. 48, fig. 20—21.

comportă în genere reprezentarea „felinului”. Mijloacele tehnice și de expresie ale artei evoluat a acestor culturi superioare asigură caracterul maiestros și puternic al animalului pe gemele cretane, sau caracterul feroce al animalelor înțeleștate în luptă pe cilindrii mesopotamieni. Reprezentările animaliere din glictica minoico-miceniă și mesopotamiană transpun pe monumentele unei categorii de artă minoră stilul animalier creat de marea artă decorativă a palatelor cretane sau a templelor sumeriene. Grupul carnasierului mușcând crupa cerbului pe vasul cu decor tripolian de la Varvarovca (fig. 4/2) a fost interpretat ca „scenă de vânătoare”²²⁴. Dar grupul este încadrat antitetic de un carnasier la stînga (suprimîndu-se al doilea din cauza spațiului redus) și de două carnasieri antitetic la dreapta, unele avînd coada terminată cu pămătuf stufos. Singura scenă de vânătoare pe ceramica neo-eneolitică dunăreană este figurată pe fragmentul ceramic din mormîntul unui vîntor de la Salzmünde (Saxonia), aparținînd culturii „paharelor cu gura în pilnie”²²⁵. Scena implică în primul rînd prezența vîntorului cu arcu, ca pe ceramica pictată susiană²²⁶ și pe cilindrii elamiți, iar cîinii de vânătoare pe cilindri încercuiesc animalul vînat, în dispoziție naturală, nu heraldică²²⁷. Pe vasul de la Varvarovca, detaliile morfologice sînt obișnuite carnasierului cucutenian de stil ε, iar dispoziția în grupe antitetică este caracteristică stilului heraldic din glictica mesopotamiană.

Stilizarea stilială a carnasierului este determinată de viziunea modelării formei, proprie stilului zoomorf cucutenian, dar ea implică o reducere a proprietăților concrete ale realului și se integrează astfel fenomenului estetic general al *reducerii modelului*, prin care cunoașterea întregului precede pe aceea a părților, iar *renunțarea* la unele calități sensibile este compensată prin dobîndirea unor dimensiuni inteligibile²²⁸, în raport cu modelarea intrinsecă a formei și integrarea unor valori extrinsece de conținut conceptual. Tocmai simplificarea siluetei animalului cucutenian accentuează poziția corpului și detaliile anatomice ale carnasierului, prin sinteza unei structuri naturale și a unei structuri conceptuale, realizînd structura comună a unei totalități²²⁹, în care *forma integrează conținutul* unei semnificații²³⁰. Pornind de la reprezentarea animalului și a funcției lui simbolice, modelarea elementară a carnasierului integrează, ca atribute semnificative, detaliile morfologice ale *atitudinii* lui tematică.

Prin caracterul stilizării ei elementare, silueta pictată a carnasierului cucutenian accentuează o valoare decorativă în acord cu decorul spiralic al ceramicii, iar prin implicațiile ei tematică împlineste virtual o funcție simbolică în acord cu semnificația conceptuală a acestei tematicii figurate. Asocierea carnasierului cucutenian cu specii antagoniste și gruparea naturală sau heraldică a animalelor se încadrează structurii unei teme centrale a reprezentărilor zoomorfe în arta universală. Symbolismul decorului zoomorf cucutenian se integrează polivalenței unui sistem simbolic și clasificator, bazat pe structura tematică a reprezentărilor zoomorfe, pentru explicarea structurii și fenomenelor cosmice sau a structurii și relațiilor societăților umane, sistem conceptual universal în gîndirea umanității primitive și antice²³¹.

9. ORIGINE ȘI SEMNIFICAȚIE

Prezența animalelor și păsărilor pe ceramica pictată orientală, din epoca chalcolitică pînă în perioada dinastică arhaică a epocii istorice, lipsa spiralei în decorul geometric și crearea unui decor zoomorf pur pe ceramica orientală arată clar că apariția decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni—Tripolie nu este dependentă de decorul geometric, ci constituie un fenomen paralel, care corespunde unei concepții fundamentale identice. Deci, originea tematicii decorului zoomorf cucutenian trebuie, pe de o parte, căutată în ordinea unor reprezentări conceptuale și figurate proprii culturilor neo-eneolitice europene și orientale, dar echivalente cu acelea ale culturilor matriarhale din ariile continentale, iar pe de altă parte trebuie considerată ca o influență directă a evoluției acestor reprezentări în arta Orientului mediteranean, dar realizată în factura stilului Cucuteni—Tripolie. Corespondențele stilistice de detaliu, luate în considerație pentru raportarea stilului cucutenian la arta orientală, sînt insuficiente. Influența artei orientale la geneza stilului zoomorf cucutenian se întemeiază pe concepte fundamentale, în raport cu *tematica și semnificația stilului animalier* de-a lungul evoluției lui în arta și religia Orientului antic. Dealtfel, cu toată dezvoltarea suprastructurii marilor religii ale Orientului, funcția simbolică a reprezentărilor zoomorfe axate pe tematica structurii „grupului de luptă” în arta orientală rămîne echivalentă cu aceea din culturile neolitice și matriarhale. Stilul animalier al ceramicii pictate orientale și al glicției mesopotamiene, în cadrul culturilor neo-eneolitice și protoistorice ale Asiei anterioare, și stilul zoomorf al ceramicii pictate Cucuteni—Tripolie, în cadrul culturilor neo-eneolitice ale Europei sud-estice, constituie două performanțe fenomenologice,

²²⁴ B. A. Ribakov, *op. cit.*, II, p. 25.

²²⁵ H. Kühn, *Die vorgeschichtliche Kunst Deutschlands*, „Propyläen-Kunstgeschichte”, Berlin, 1935, fig. de la p. 258.

²²⁶ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 211.

²²⁷ *Ibidem*, fig. 20—21.

²²⁸ Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 164—166.

²²⁹ *Ibidem*, p. 167—69.

²³⁰ *Ibidem*, p. 108, 171, 172, 438.

²³¹ *Ibidem*, p. 207, 305, 318, 435, 438, 440.

sub raportul reprezentării figurate și conceptuale, care se paralizează cu sistemele simbolismului zoomorf, sub raportul reprezentării figurate, conceptuale și simbolice, ale culturilor etnologice ale globului.

Deoarece reprezentările zoomorfe pictate pe ceramica cucuteniană sînt precedate de reprezentările plastice sau incizate pe ceramica Starčevo-Criș și Vinča, este clar că tematica acestor reprezentări de-a lungul epocii neo-eneolitice s-a stabilit pe încetul și corespunde la cicluri de reprezentări conceptuale și figurate diferențiate în timp și spațiu. Reprezentările zoomorfe plastice apar în compoziții tematice diferite, cu deosebire pe ceramica Criș sau chiar Gumelnița²³², dar reprezentările plastice și apoi cele incizate au integrat și tematica categoriilor de animale antagoniste, care definesc reprezentarea „grupului de luptă animalier” din arta orientală. Ciclul reprezentărilor plastice și incizate pe ceramica neolitică timpurie a spațiului carpato-dunărean, Criș, Vinča și Precucuteni, se caracterizează prin „stilul zoomorf liber”, bazat pe *gruparea naturală* a animalelor, iar ciclul reprezentărilor pictate pe ceramica neolitică înfloritoare, Cucuteni — Tripolie, se caracterizează prin „stilul zoomorf heraldic”, întemeiat pe *gruparea simetrică* a animalelor. Cele două cicluri corespund la două etape de formare a stilului animalier carpato-dunărean, însumind un proces continuu de asimilare a reprezentărilor figurate, realizate de evoluția stilului animalier în arta orientală, de la ceramica pictată preistorică la gліptica protoistorică și istorică.

Deci, tematica reprezentărilor zoomorfe în arta Orientului mediteranean trebuie analizată atît pe ceramica pictată a Mesopotamiei și Iranului, care a creat „stilul liber” și constituie categoria analoagă pentru compararea cu ceramica carpato-dunăreană, cît și în gліptica pecetilor plate și cilindrice, deoarece „stilul heraldic” este creat în gліptica mesopotamiană și difuzat în ariile culturale vecine, din Elam pînă în Egipt și Egeea. Temele plastice ale reprezentărilor zoomorfe pe ceramica carpato-balcenică nu au serii paralele numai pe ceramica orientală, ci trebuie completate cu temele plastice ale pecetilor plate mesopotamiene. Foarte rar, ca pe ceramica liniară dunăreană, grupa Strêlice (Moravia), temele plastice implică sensul reprezentărilor zoomorfe prin asocierea figurinelor de carnașiere și a protomelor de capridee pe același vas²³³. Pecetile plate mesopotamiene din perioada Djemdet-Nasr asociază speciile antagoniste, sculptate pe corp sau gravate în cîmpul pecetei²³⁴. Temele incizate pe ceramica Vinča-Turdaș și cele pictate pe ceramica Cucuteni — Tripolie se întîlnesc în decorul de stil liber al ceramicii orientale, dar dispoziția heraldică a temelor pictate pe ceramica cucuteniană nu se găsesc decît în gліptica cilindrilor mesopotamiei. Analiza reprezentărilor zoomorfe în arta orientală trebuie făcută atît din punctul de vedere al constituirii tematicii figurative pe ceramica și în gліptica orientală, cît și din punctul de vedere al influențelor între culturile egeo-orientale, care documentează originea mesopotamiană a „stilului animalier heraldic” deopotrivă în sculptura și gліptica creto-miceniă sau pe ceramica carpato-dunăreană.

Primul stil heraldic al reprezentărilor zoomorfe este creația *artei murale anatoliene*, în sanctuarele din nivelurile neolitice de la Çatal-Hüyük IX—VII (6380—6050 î.e.n.), cu temele esențiale ale grupării heraldice a animalelor modelate sau decupate în stuc :

1. Un boviden singur în sanctuarul VII, 8²³⁵;
2. Două bovidee simetrice, dispuse „spate în spate”, în sanctuarul VII, 1²³⁶;
3. Doi leopardi antitetici, despuși „față în față”, în sanctuarul VI, 44²³⁷;
4. Două capete de boviden și felin antitetice, în sanctuarul IX, 8²³⁸.

Animalul singur sau grupat în dispoziție antitetică sau simetrică și asocierea speciilor antagoniste, felinul și cornutul, anticipează tematica „grupului de luptă” și stilul heraldic animalier din gліptica mesopotamiană. Reducerea animalului la reprezentarea capului va apare frecvent pe ceramica pictată orientală.

Ceramica pictată chalcolitică anatoliană, Hacilar V—I, și nord-mesopotamiană, Samarra și Halaf, manifestă în decorul geometric sau zoomorf tradiții inspirate de arta anatoliană murală, sculpturală și picturală²³⁹. Cu toate acestea, decorul zoomorf al ceramicii pictate din N. Mesopotamiei, Samarra (5500 î.e.n.) și Halaf (5288—4300 î.e.n.), adoptă numai *stilul zoomorf liber*, pe care-l transmit ceramicii pictate a culturilor posterioare, sporadic pe ceramica Obeid din S și N Mesopotamiei și cu o fluorescență de compoziție pe ceramica elamită a primului stil *Susa I (A)* (4325—3500 î.e.n.), contemporane cu perioada Obeid finală și Uruk timpurie din Mesopotamia. Aceste grupe ceramice sînt suficiente pentru analiza temelor decorului zoomorf liber, amplificate continuu de la o grupă la alta :

1. Patru capridee grupate în cruce sau reduse la două capridee diametral opuse, pe ceramica Samarra²⁴⁰. Forma a doua, cu două capridee aparent suprapuse și inversate, redusă după procedeul

²³² I. Kutzián, *op. cit.*, p. XX/1 a-b; A. Nițu, *op. cit.*, AM, VII, 1972, fig. 13.

²³³ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 207/16.

²³⁴ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 111/3—6; 112/1.

²³⁵ J. Mellaart, *Excavations at Çatal-Hüyük, 1963*, AS, XIV, 1964, p. 57, 61, fig. 18—19.

²³⁶ *Ibidem*, p. 55, 57, fig. 14.

²³⁷ *Ibidem*, p. 42, fig. 5; pl. II a-c.

²³⁸ *Ibidem*, p. 70, fig. 24.

²³⁹ Idem, *Earliest civilizations of the Near East...*, p. 124.

²⁴⁰ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 62/1,6.

general din prima formă, cu șirul de patru capridee succedându-se în același sens, nu trebuie confundată cu „dispoziția suprapusă” a celor două animale în stilul heraldic al glipticiei. Chiar în gliptică, „dispoziția suprapusă” poate fi inițial contingentă și adaptată la spațiul redus al pecetilor plate. În gliptica pecetilor plate, această dispoziție apare însă simultan cu alte modalități ale stilului heraldic și prin repetarea ei constantă, prin alternarea variată a poziției celor două animale suprapuse și prin asocierea frecventă a celor două specii sau accentuarea prin repetarea a uneia dintre specii, „dispoziția suprapusă” devine o modalitate caracteristică stilului heraldic;

2. Patru capete de caprideu sau bovidu, reduse apoi la coarne, în dispoziție cruceiformă pe ceramica Halaf ²⁴¹;

3. Patru vulturi cu peștele în cioc, dispuși în cruce, fixează raportul dintre speciile antagoniste și definesc „grupul de luptă” pe ceramica Samarra ²⁴²;

4. Caprideu singur, asociat cu motivul vegetal și închis în metope, pe ceramica Susa I ²⁴³;

5. Capete de caprideu sau bovidu, închise în metope și asociate uneori cu motivul vegetal pe ceramica Halaf ²⁴⁴, sau reduse la coarne izolate pe ceramica Susa I ²⁴⁵;

6. Șirul de capridee sau onagri, orientat spre dreapta, pe ceramica Halaf ²⁴⁶;

7. Șirul de capridee culcate și cu capul întors, pe ceramica Halaf ²⁴⁷;

8. Șirul de capete de capridee, ovidee (mufloni) și bovidee, rediate din față sau privind înapoi, ca forme prescurtate din temele precedente și dispuse normal sau răsturnate vertical ori orizontal într-un singur șir sau uneori în șiruri suprapuse, pe ceramica Halaf ²⁴⁸;

9. Șirul de carnasieri, orientat spre dreapta, pe ceramica Halaf și Susa I ²⁴⁹;

10. Șirul de capridee suprapus de un șir de carnasieri, asociind speciile antagoniste pe același vas sau în aceeași compoziție, pe ceramica Susa I ²⁵⁰;

11. Șirul de păsări acvatice, în repaos, bătând din aripi, căutând hrana cu ciocul, înotind sau zburind în cîrduri sau stoluri orientate spre stînga sau dreapta, pe ceramica Halaf și Susa I ²⁵¹;

12. Șirul de vulturi planînd, redați din față, pe ceramica Halaf și pe ceramica iraniană Sialk III ²⁵²;

13. Grupul carnasierului și vulturului atacînd crupa caprideului definesc „grupul de luptă” pe ceramica Susa I ²⁵³.

Tematica decorului zoomorf pe ceramica celui de-al doilea stil susian, *Susa II (D)*, contemporan cu perioada Dinasticului arhaic a Mesopotamiei (2900—2400 î.e.n.), este cu totul diferită față de grupele ceramice anterioare. Unele teme continuă stilul liber al decorului zoomorf ceramic, cu siluete negre sau cu contur negru și chiar umplute cu roșu, dar temele noi accentuează, pe de o parte, corelațiile dintre speciile ornitorfe sau zoomorfe antagoniste, iar pe de altă parte redau dispozițiile *stilului heraldic* din gliptica mesopotamiană și elamită. Stilul naturalist al decorului ceramic nu împiedică compoziția heraldică a vulturului cu aripile întinse și chiar începutul unei viziuni teriomorfe în atitudinea animalelor gata de luptă:

1. Vulturul atacînd crupa caprideului doborît și cu capul întors pe spate ²⁵⁴;

2. Carnasierul urmărind cornutul cu capul întors înapoi ²⁵⁵;

3. Vulturul cu aripile întinse ținînd în gheare două păsări acvatice sau două capridee cu capul întors ²⁵⁶, transpunînd pe ceramică tema „vulturului heraldic” cu aripile și picioarele desfăcute pentru a ataca două capridee doborîte și privind înapoi pe cilindrii dinastici arhaici ²⁵⁷.

Această *mutație* în concepția stilului animalier pe ceramica Susa II nu este rezultatul evoluției decorului zoomorf pe ceramica pictată orientală. Între cele două stiluri ale ceramicii susiene se interpun straturi intermediare cu orizonturi culturale, Susa B—C, corespunzătoare perioadelor Uruk și Djemdet-Nasr determinate de secvențele stratigrafice de la Uruk în sud și Tepe Gaura în nord, în care se fixează stilul heraldic animalier al glipticiei mesopotamiene și, ca o influență directă și imediată, al glipticiei elamite, deopotrivă pe pecetile plate și cilindrii elamiți ²⁵⁸. Ceramica pictată continuă în perioada Djemdet-Nasr a Mesopotamiei și cunoaște o înflorire în perioada dinastică arhaică, prin ceramica de stil *Billa* din N Mesopotamiei ²⁵⁹. Stilul heraldic animalier rămîne însă

²⁴¹ *Ibidem*, pl. 69/18—19.

²⁴² *Ibidem*, pl. 62/3; V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 40/2.

²⁴³ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 172, 175.

²⁴⁴ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 39/1—4; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 64/22; 65/27; 66/30; 67/B10—16.

²⁴⁵ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 173, 202.

²⁴⁶ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 35/5; 39/10; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 63/16; 64/19; 67/B25.

²⁴⁷ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 35/2, 12; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 64/16—18.

²⁴⁸ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 64/15—16, 18; 65/24, 28, 30; 66/32—40; 67/B9, 17—21.

²⁴⁹ *Ibidem*, pl. 67/B33; V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 39/6; G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 193.

²⁵⁰ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 172, 185.

²⁵¹ *Ibidem*, fig. 172—173, 175—177, 179; V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 35/7—9; 39/13, 17—21; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 63/15, 17, 20—22, 26; 66/24—25; 67/B29—31.

²⁵² H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 66/13; 302/59.

²⁵³ *Ibidem*, pl. 298/G1.

²⁵⁴ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 239.

²⁵⁵ J. de Morgan, *op. cit.*, III, p. 76, pl. III/3.

²⁵⁶ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 237; II, fig. 409.

²⁵⁷ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 239/8.

²⁵⁸ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 299/A—B; 300/32—49.

²⁵⁹ V. Christian, *op. cit.*, I, p. 287/1; 289/5, 12—13; E. Porada, *The Relative Chronology of Mesopotamia*, în R. Ehrich, *op. cit.*, p. 159, fig. V/21—22.

caracteristic glipticii acestor perioade. Decorul zoomorf al acestei ceramici târzii păstrează stilul liber tradițional al ceramicii din perioadele Halaf și Obeid, adăugind numai panourile hașurate între siluetele zoomorfe, ca pe cilindrii Djemdet-Nasr ²⁶⁰. De aceea, stilul heraldic al decorului ceramicii Susa II este evident adoptat direct din gliptica mesopotamiană și elamită.

Al doilea stil heraldic al reprezentărilor zoomorfe este creația *glipticii mesopotamiene*. Paralel cu ceramica pictată din perioadele Halaf și Obeid (4325—3500 î.e.n.), decorul zoomorf este gravat în dispoziții heraldice pe *pecețile plate* de la Gaura XV, XIII ²⁶¹. În perioada Uruk (Uruk XIV—IV) (3500—3100 î.e.n.) ceramica pictată dispăre și decorul zoomorf este transpus integral în gliptica pecetilor Gaura XI ²⁶² și apoi a *cilindrilor* Uruk IV. Desăvârșirea noului stil, prin multiplicarea inepuizabilă a dispozițiilor heraldice, se realizează treptat și domină stilul animalier al pecetilor plate Gaura VIIIB ²⁶³ și al cilindrilor Uruk III—II din perioada Djemdet-Nasr (3100—2900 î.e.n.) și Dinasticul arhaic (2900—2400 î.e.n.). Scenele complicate cu animale și personaje gravate pe cilindri au putut fi inspirate din arta decorativă monumentală, începând din perioada Uruk cu frescele interioare și animalele pictate pe fațada altarului din templul de la Uqair (Acad) ²⁶⁴. În perioada dinastică arhaică ²⁶⁵, generalizarea templelor heraldice pe vase și în basoreliefurile stelelor și plăcilor votive sau de pe fațada templelor poate constitui o evoluție paralelă în arta generală a Mesopotamiei, dar evident influențată de fixarea stilului heraldic animalier în gliptică. Gliptica cilindrilor din perioadele Uruk, Djemdet-Nasr și Dinasticul arhaic continuă temele stilului liber ca în decorul ceramicii pictate, alături de temele stilului heraldic. Gruparea naturală și mai ales dispozițiile heraldice în compozițiile animaliere ale cilindrilor sint multiple și combinate între ele, dar este suficient să fie analizate numai acelea care, pe de o parte, definesc structura stilului natural sau heraldic mesopotamian și, pe de altă parte, explică tematica decorului zoomorf de stil natural sau heraldic pe ceramica cucuteniană. Modalitățile reprezentării *stilului liber* în gliptica cilindrilor comportă :

1. Un șir de capridee în mers liniștit sau alergând, singure sau alternând cu motive vegetale, orientate spre stînga, pe cilindrii Uruk III ²⁶⁶ și Susa C ²⁶⁷;
 2. Un șir de bovidee cu spice de grâu, orientat spre dreapta, pe cilindrii Uruk III ²⁶⁸;
 3. Un șir de păsări acvatice înotînd, pe cilindrii din perioada acadiană ²⁶⁹;
 4. Șirul de bovidee urmate de carnasiere, cu cele două specii grupate pereche, mascul și femelă, pe cilindrii Uruk IV ²⁷⁰;
 5. Șiruri suprapuse de capridee, redată culcate, dar cu unul din plecioarele anterioare ridicat, pe cilindrii Uruk III ²⁷¹;
 6. Șiruri suprapuse de carnasiere pe cilindrii Uruk III ²⁷²;
 7. Un șir de bovidee suprapuse de un șir de carnasiere alternînd cu vulturi heraldici, pe cilindrii Susa C ²⁷³;
 8. Șirul de capridee alergînd suprapus de șirul de vulturi zburînd, pe cilindrii dinastici arhaici ²⁷⁴;
 9. Șirul de păsări acvatice suprapus de un șir de vulturi planînd, pe cilindrii acadieni ²⁷⁵;
 10. Grupul carnasierului sîrînd pe crupa bovideului sau caprideului și repetat în șir, pe cilindrii Uruk III ²⁷⁶ și Susa C ²⁷⁷;
 11. Grupul bovideului sau caprideului urmat de carnasier, pe cilindrii Susa C ²⁷⁸;
- Aceleași modalități de grupare tematică a reprezentărilor zoomorfe sint transpuse în dispozițiile *stilului heraldic* :
12. Șirul de carnasiere cu capul întors în dispoziție totodată simetrică, antitetice și încrucișată, pe cilindrii Uruk IV ²⁷⁹, Uruk III ²⁸² și Susa C ²⁸¹;
 13. Șirul perechilor de carnasiere antitetice, grupate simetric prin alternarea masculului și femeii în cadrul perechii, pe cilindrii Uruk IV sau III ²⁸⁶;

²⁶⁰ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 122/6.

²⁶¹ E. Porada, *op. cit.*, p. 143—44, 187, fig. VI/4—5; J. Garstang, *Prehistoric Mersin*, Oxford, 1953, p. 156, fig. 97 stînga; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 79/33, 37.

²⁶² V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 76/2—3, 5—10; E. Porada, *op. cit.*, fig. VI/10; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 79/43, 65, 71, 73—75, 77, 80.

²⁶³ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 143/1—3; 145/2—6, 8—9; E. Porada, *op. cit.*, fig. VII/1—2.

²⁶⁴ V. G. Childe, *op. cit.*, p. 127—28; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 94/1—6.

²⁶⁵ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 351—352, 357; II, fig. 398, 406—407; V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 192, 262, 275/3.

²⁶⁶ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 115/2; 122/3—4, 6; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86/7, 9, 14—15.

²⁶⁷ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 286.

²⁶⁸ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 116/2.

²⁶⁹ *Ibidem*, pl. 416/5.

²⁷⁰ *Ibidem*, pl. 119/1; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86/20, 23.

²⁷¹ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 113/2.

²⁷² *Ibidem*, pl. 120/3.

²⁷³ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 290.

²⁷⁴ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 237/1.

²⁷⁵ *Ibidem*, pl. 415/8.

²⁷⁶ *Ibidem*, pl. 120/1.

²⁷⁷ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 287.

²⁷⁸ *Ibidem*, fig. 289; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 300/34, 41.

²⁷⁹ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 118/2; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86/8.

²⁸⁰ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 123/9.

²⁸¹ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 300/38.

²⁸² *Ibidem*, pl. 86/13.

14. Șirul de carnasiere dispuse transversal în poziție suprapusă și inversă, pe cilindrii dinastici arhaici ²⁸³;
15. Șiruri suprapuse de bovidee în poziție simetrică și de capridee în poziție antitetică, pe cilindrii Susa C ²⁸⁴;
16. Grupul de două carnasiere, de specii diferite dar de sex masculin, în poziție antitetică pe cilindrii Uruk III ²⁸⁵;
17. Grupul natural alternând cu grupul antitetic al carnasierului atacând cornutul, cu grupele dispuse simetric și încrucișat într-un singur șir, pe cilindrii Susa C ²⁸⁶;
18. Grupul antitetic al bovideului între două feline și grupul simetric al felinului între două bovidee, dispuse alternativ într-un singur șir, pe cilindrii Susa C ²⁸⁷;
19. Grupul natural al carnasierului atacând pe rînd caprideul, cerbul sau mistrețul, cu grupele dispuse simetric și antitetic în șiruri suprapuse, pe cilindrii Uruk IV ²⁸⁸.
20. Grupe antitetice de capridee alternând sus și jos cu șiruri de vulturi heraldice, pe cilindrii Uruk IV ²⁸⁹;
21. Grupul vulturului heraldic cu ghiarele pe crupa a două capridee doborîte și cu capul întors, repetat într-un singur șir pe cilindrii dinastiei arhaice ²⁹⁰;
22. Grupul încrucișat al felinului și caprideului sau al felinului și bovideului atacînd în același timp un caprideu intermediar, cele două grupe încrucișate luînd astfel o poziție antitetică, cu siluetele cabrate pentru a ocupa toată lățimea cilindrului, anulînd șirurile suprapuse, pe cilindrii dinastici arhaici ²⁹¹.

Tema vulturului heraldic deasupra a două cornute sau feline simetrice este tratată separat, ca o emblemă, și introdusă în cîmpul cilindrului cu grupe heraldice de animale ²⁹² sau, ca basorelieu în aramă de mari dimensiuni, deasupra intrării templului din Obeid ²⁹³. Dispoziția în șir a grupului heraldic este incizată pe *vasul lui Entemena* de argint din perioada Dinasticului arhaic III ²⁹⁴: sub șirul de stil liber de bovidee culcate cu piciorul din față ridicat, ca la caprideele de pe cilindrii Djemdet-Nasr, patru grupuri heraldice, compuse din vulturul leontocefal atacînd alternativ doi lei, doi cerbi sau două capridee, sînt dispuse totodată antitetic și simetric, lei mușcînd capul animalelor cornute din grupele alăturate. Tema vulturului heraldic de pe cilindrii mesopotamieni și elamiți este transpusă în decorul ceramicii pictate Susa II. Tema grupului antagonist al felinului, vulturului și cornutului este sculptată pe vasele de piatră din perioada Djemdet-Nasr ²⁹⁵.

Modalitățile stilistice, sub raportul *compoziției decorului zoomorf pur* în gliptica și arta monumentală din perioadele Djemdet-Nasr și dinastică arhaică, demonstrează clar *participarea grupării naturale sau a poziției heraldice a speciilor antagoniste sau a uneia dintre specii la structura „grupului de luptă”*, ca temă centrală a stilului zoomorf mesopotamian. Reprezentarea figurată a „grupului de luptă animalier” comportă două modalități tematice:

1. *Grupul complet*, carnasierul și cornutul sau pasărea rapace și pasărea acvatică. Cele două animale antagoniste redau grupul natural sau în poziție heraldică (antitetică, simetrică, încrucișată, suprapusă etc.). Grupul apare singur, în șir sau în șiruri suprapuse;

2. *Alternanța celor doi termeni*, carnasierul sau pasărea rapace, cornutul sau pasărea acvatică. Animalul izolat apare singur sau grupat în pozițiile naturale sau heraldice ale celor două animale din grupul de luptă. Dualitatea speciilor este dublată de dualitatea sexelor. Modalitățile grupării sînt perfect corespondente în seriile figurative ale celor două teme.

Împletirea strînsă a grupării libere și heraldice în gliptică asimilează structurii și tematicii „grupului de luptă” și decorul zoomorf de stil liber al ceramicii pictate din perioadele anterioare Halaf și Obeid, care figurează expres „grupul de luptă animalier” pe ceramica Samarra sau Susa I. Dualitatea modalităților tematice de stil liber sau heraldic necesită determinarea *atitudinii tematice* a celor două specii de animale sau păsări, pentru exprimarea relației speciilor antagoniste în cadrul grupului de luptă sau a raportării speciei *izolate* la tema grupului de luptă:

1. Animalul culcat cu unul din picioarele anterioare ridicat, putînd reda animalul prăbușit, sau animalul cu capul întors înapoi și gata să sară;

²⁸³ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 238/3.

²⁸⁴ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 292.

²⁸⁵ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86/17.

²⁸⁶ *Ibidem*, pl. 300/49.

²⁸⁷ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 115.

²⁸⁸ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 119/2; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86/18.

²⁸⁹ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 117/1; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86/16.

²⁹⁰ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 239/8.

²⁹¹ *Ibidem*, pl. 234/5.

²⁹² *Ibidem*, pl. 234/2,5.

²⁹³ *Ibidem*, pl. 262; G. Contenau, *op. cit.*, II, fig. 398.

²⁹⁴ L. Curtius, *Die antike Kunst*, I, Ägypten und Vorderasien (F. Burger-A. Brinckmann, *Handbuch der Kunstwissenschaft*), Berlin, 1923, fig. 164–165; G. Contenau, *op. cit.*, II, fig. 406–407; F. Guirand, *Mythologie générale*, Paris, 1935, fig. de la p. 52; V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 192.

²⁹⁵ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 107/2; 108/1; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 89/11–12; 90/14; 97/12.

2. Carnasierul în poziție de atac, sau vulturul heraldic cu picioarele desfăcute;

3. Sintetizarea atacatorului sub forma vulturului leontocefal, sau a vulturului leontocefal deasupra a două feline simetrice. Prima modalitate sintetică este evident adoptată imediat în plastică, prin figurinele cu corp de vultur și cap de leu din perioada Djemdet-Nasr²⁹⁶;

4. Sintetizarea animalului atacat sub forma caprideului cu dublă protomă pe cilindrii Susa C²⁹⁷. Această modalitate este transpusă ca amulete sau figurine cu dublă protomă de carnasier sau berbec, care capătă inevitabil o dispoziție simetrică, în plastica din perioada acadiană (2400—2100 î.e.n.)²⁹⁸. Alternarea amuletelor cu două protome de berbec la Gaura VI și a celor cu două protome de felin la Asur G demonstrează participarea lor la tema grupului de luptă animalier.

Cu atât mai mult în gliptică dispozițiile heraldice ale celor două animale izolate reproduc dispozițiile corespunzătoare ale grupului de luptă. Stilul heraldic al decorului zoomorf s-a putut naște sub imperiul legilor simetriei ale artei gravurii pe cilindri și a sculpturii pe basoreliefuluri, dar desăvârșirea stilului heraldic a fost determinată deopotrivă de necesitatea reprezentării figurate a atitudinii tematice a celor două categorii de animale antagoniste și a corelației lor cu tema grupului de luptă. Reprezentarea conceptuală, de semnificație simbolică și de funcție magico-religioasă, a impus artei conținutul unei teme obligatorii, dar a lăsat artistului libertatea creației formei și a expresiei artistice.

Temele figurate ale „grupului de luptă” clasifică speciile antagoniste în două categorii de animale sau păsări de esență diferită, carnasierul și pasărea rapace sau cornutul și pasărea acvatică, al căror simbolism cosmologic corespunde celor două categorii cosmice și divine, uranicul și chtonicul, formulate conceptual în sistemul de gândire al cosmogoniei mesopotamiene: *An-shár*, principiul masculin din care decurg forțele și divinitățile cerului, și *Ki-shár*, principiul feminin din care decurg forțele și divinitățile pământului²⁹⁹. Simbolismul grupului de luptă și al celor două categorii de animale decurge din participarea lor la sistemul celor două categorii de principii, Universul ceresc și Universul terestru, care explică atât structura și funcționarea fenomenelor naturale sau esența și manifestarea divinităților, cât și reflectarea acestui sistem de forțe cosmice și divine în viața societăților. Unitatea universului fizic și uman se rezolvă prin categorii antitetice și poate fi cuprinsă deopotrivă în totalitatea a două categorii, uranică și chtonică, sau din perspectiva unei singure categorii, uranică sau chtonică. Totalitatea realității poate fi detotalizată și retotalizată prin integrarea grupului animalier și alternanța speciilor antagoniste³⁰⁰. Practica pecetilor Djemdet-Nasr, cu corpul în formă de animal modelat plastic și cu timpul gravat constant cu imaginea speciei adverse, implică totdeauna concepția „grupului de luptă”, deoarece animalul imprimat suplinește și prezența animalului celălalt. Pe cilindri, gruparea antitetică a carnasierelor este dedublă de reprezentarea perechii masculului și femeii, pentru semnificarea participării dispoziției heraldice prin dimorfismul sexual la tema conceptuală și figurată a „grupului de luptă”. În adevăr, cele două principii categoriale ale cosmografiei mesopotamiene, *anšar-kišar*, sînt în același timp principiul masculin și feminin al structurii de opoziții binare, care se integrează tuturor sistemelor primitive de corelații semnificative³⁰¹. Prin simbolismul zoomorf, reprezentările figurate în formele atitudinii tematice îndeplinesc funcția de *semnificant*, care vehiculează un conținut *semnificat*³⁰², ca sistem structural și funcțional al simbolismului în gândirea umanității primitive și antice. Cele două principii categoriale ale gândirii și practicii magico-religioase mesopotamiene sînt perfect paralele cu cele două principii ale gândirii filozofice chineze, *in* și *yang*, care construiesc treptat totalitățile relative din diversele ordini ale realității, *tao*, prin opoziții și corelații binare, care integrează final într-o formulă ternară realitatea absolută, *Tao*³⁰³: „oricare aspect *yin*, oricare aspect *yang*, aceasta este *Tao*”, adică o totalitate constituită din două totalități, care se pot substitui în întregime una alteia, Tao fiind regulatorul *alternanței* lor³⁰⁴.

Multiplicarea dispozițiilor heraldice în gliptica pecetilor și cilindrilor demonstrează clar difuzarea stilului heraldic mesopotamian în ariile culturale apropiate sau mai depărtate în spațiu și timp. Circulația pecetilor și cilindrilor mesopotamieni, atât în Elam, ca zonă anexă a civilizației mesopotamiene, cât și în Egipt³⁰⁵, Egeea³⁰⁶ și Asia Mică hitită³⁰⁷, a determinat imitarea cilindrilor meso-

²⁹⁶ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 100/5.

²⁹⁷ G. Contenau, *op. cit.*, I, fig. 303.

²⁹⁸ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 327/1,5.

²⁹⁹ Ed. Dhorme, *Les religions de la Babylonie et d'Assyrie* („Mana”: Introduction à l'Histoire des religions, I, 2), Paris, 1949, p. 23—4, 157, 304; F. Guirand, *op. cit.*, p. 44.

³⁰⁰ Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 304.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 182, 190, 192, 201, 229, 240 urm., 296.

³⁰² *Ibidem*, p. 159, 171.

³⁰³ M. Granet, *La pensée chinoise*, „L'Evolution de l'Humanité, 25 bis”, Paris, 1934, p. 24 și urm., 83 și urm.,

116 și urm., 198 și urm., 280, 300 și urm., 325, 335; Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 111.

³⁰⁴ M. Granet, *op. cit.*, p. 325.

³⁰⁵ H. Kantor, *op. cit.*, p. 10—11, fig. 8.

³⁰⁶ F. Schachermeyr, *Ägäis und Orient*, „Österr. Akad. d. Wiss., Denkschriften”, 93, Viena, 1967, p. 54 și n. 142, fig. 183—184.

³⁰⁷ G. Contenau, *La glyptique syro-hittite*, „Bibl. arch. et hist.”, II, Paris, 1922, p. 62 și urm., fig. 4—45; p. 92 și urm., fig. 52—80; M. J. Mellink, *Anatolian Chronology*, în R. Ehrlich, *op. cit.*, p. 118.

potamieni în stilul artei locale, în Egipt ³⁰⁸ și Egeea ³⁰⁹, și reproducerea tuturor dispozițiilor heraldice ale peceților mesopotamiene pe gemele și pecețile cretane, datate în genere în perioadele M.M. III (1700 — 1550) și M. R. I—II (1550—1375 î.e.n.) ³¹⁰. Influența glipticii Djemdet-Nasr explică stilul heraldic animalier în arta Egiptului protodinastic (perioada gerzeană târzie) și dinastic timpuriu (Dinastia I a, 3000 î.e.), care stilizează local temele mesopotamiene și elamite sau transpune grupul animalier în speciele faunei nilotice: ercul între doi lei antitetici, grifonul cu aripile orizontale, vulturul cu cap de elefant, taurul cu două protome, grupul antitetic al animalelor fantastice cu gîtul în formă de șerpi încolăciți, grupul antitetic al carnasierelor sau girafelor ³¹¹. În epoca dinastică, arta egipteană clasică va înlătura stilul heraldic asiatic și va fixa tema grupului animalier sub forma „șoimului pe spatele gazelei”, *Horus și Seth*, ca sinteză a concepției unității antitetice a universului fizic, divin și uman ³¹². Influența glipticii orientale în Egeea se manifestă de la începutul perioadei palatelor cretane (2000 î.e.), prin pecetea de la Phaistos gravată cu un grup de două feline încrucișate din perioada M.M. I—II ³¹³. Înflorirea stilului animalier heraldic este însă târzie, în arta monumentală din perioada H.R. III (1375—1200 î.e.n.) ³¹⁴.

Acest fenomen general și constant în arta civilizațiilor din bazinul oriental al Mediteranei explică și originea și geneza stilului heraldic animalier pe ceramica carpato-dunăreană. Polarizarea culturilor neo-eneolitice carpato-dunărene față de influențele egeene și orientale și, pe de altă parte, constituirea posterioară a stilului heraldic animalier în arta minoico-miceniă din epoca bronzului demonstrează *originea orientală* directă a stilului zoomorf heraldic pe ceramica Cucuteni-Tripolie. Complexul cilindrilor și tabletelor pictografice de tip Djemdet-Nasr a circulat real pînă la Dunăre, și a determinat adoptarea *dispoziției antitetice* în decorul zoomorf pictat pe ceramica cucuteniană sau incizat pe ceramica Rössen din bazinul Rinului ³¹⁵. Raportarea felinului modelat pe vasul de la Podei la silueta ciinelui sculptat pe capacul de la Mochlos din perioada M.A.II (2800—2400 î.e.n.) ³¹⁶ rămîne valabilă pentru atitudinea încordată a corpului, dar hotărîtoare pentru stilul heraldic cucutenian este „dispoziția antitetică a animalelor”. Una din tabletele de tip Uruk III de la *Tărtăria* (Transilvania) reprezintă grupul natural al „caprideului urmat de un carnasier cabrat” (fig. 35/1) ³¹⁷. Amprenta cilindrului de stil Uruk III pe placa de la *Turdaș* (fig. 35/2) ³¹⁸ reprezintă în „dispoziție simetrică” două animale cu capul întors, în atitudine de luptă. Primul animal este un felin cu coada ridicată și îngroșată la capăt, atacînd cu *picioarele de dinapoi*, ca pe cilindrul Djemdet-Nasr ³¹⁹. Al doilea animal este mai dificil de definit: prin simetrie, picioarele de dinapoi sînt la fel desfăcute, dar animalul este vădit atacat și prăbușit pe picioarele de dinainte; gîtul alungit și capul numai cu urechi pot reda o femelă de cerviden fără coarne, dar coada lungă, subțire și terminată cu măciulia pămătufului poate indica un bovideu tînăr de asemenea fără coarne, ca pe un cilindru Djemdet-Nasr ³²⁰. Amprenta de cilindru de la *Turdaș* arată clar că felinul de stil naturalist cu coada înălțată și capătul îngroșat din gliptica mesopotamiană explică specia carnasierului cucutenian și constituie modelul pentru stilizarea siluetei cu coada terminată în măciulie pe ceramica Cucuteni-Tripolie. Poziția de atac a felinului, sfîșind cu picioarele de dinapoi crupa sau capul animalului, pe cilindrul Djemdet-Nasr explică redarea atitudinii încordate a carnasierului, prin accentuarea piciorului posterior, la silueta de pe vasul de la *Sușkivka* (fig. 25/3).

★

Pe ceramica Cucuteni—Tripolie, stilizarea animalului se reduce la modelarea elementară a siluetei pictate, inițiată de modelarea plastică a figurinelor, prin redarea atenuată a formelor naturaliste. Stilizarea plastică sau picturală nu implică atitudinile tematice ale reprezentărilor zoomorfe. La fel ca în gliptica mesopotamiană din perioadele Djemdet-Nasr și Dinastică arhaică, modalitățile tematice ale decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie sînt determinate de introducerea unui conținut-de-ordin conceptual, care este exprimat figurativ prin atitudinile animalului izolat sau grupat. Definirea acestor atitudini și a modurilor de grupare constituie de fapt tematica deco-

³⁰⁸ J. de Morgan, *op. cit.*, II, Paris, 1926, p. 182, 287 și urm., fig. 224, 332.

³⁰⁹ F. Schachermeyr, *op. cit.*, p. 54 și urm., fig. 187, 189, 193—197.

³¹⁰ H. Th. Bossert, *Altkele* (Die ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises, I), Berlin, 1937, p. 36 urm., fig. 390 b, c, g—h; 392 c; 393 b—c; 398 c; 401 a—c.

³¹¹ J. de Morgan, *op. cit.*, II, p. 144 urm., 284 urm., fig. 326; Idem, *L'Humanité préhistorique*, „L'Evolution de l'Humanité”, 2, Paris, 1924, fig. 124; E. Baumgartel, *The Cultures of Prehistoric Egypt*, II, Oxford, 1960, p. 77 urm., 90, 96 urm., 126, pl. VII/1; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 23/15, 18; 25/1; 26/1,3; 27/4.

³¹² A. Moret, *Le Nil et la Civilisation égyptienne*, „L'Evolution de l'Humanité, 7”, Paris, 1926, p. 74 urm., 92 urm., fig. 11.

³¹³ F. Schachermeyr, *op. cit.*, p. 56, 62, 80, fig. 199.

³¹⁴ H. Th. Bossert, *op. cit.*, p. 20—1, fig. 10, 31.

³¹⁵ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 235/B16: A. Nițu, *op. cit.*, *MemAntiq*, IV, p. 69 și urm., 76, 80, fig. 3/3.

³¹⁶ R. Vulpe, *op. cit.*, *JPEK*, 12, 1938, p. 62, pl. 33/8.

³¹⁷ N. Vlassa, *Chronology of the Neolithic in Transylvania, in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy, Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 490 urm., fig. 7/1 și 8/1.

³¹⁸ Idem, *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, *ActaMN*, VII, 1970, p. 30 urm., fig. 24—25.

³¹⁹ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 86/19.

³²⁰ *Ibidem*, pl. 86/9.

rului zoomorf pictat. Modalitățile stilistice, care redau atitudinile și gruparea naturală sau heraldică a animalelor, exprimă corelația unor specii diferite la tema centrală a *grupului de luptă animalier*, ca în glictica mesopotamiană. Tematica decorului zoomorf pictat se răsfringe direct asupra decorului zoomorf plastic al ceramicii cucuteniene, prin felinele în poziție încordată sau atitudine maiestoasă de la Podei și Valea Lupului, și retrospectiv asupra decorului zoomorf plastic al ceramicii neolitice carpato-balcanice și dunărene, prin alternarea figurinelor și protomelor de specii diverse pe vase diferite, sau prin asocierea lor pe același vas. Libertatea desfășurării compozițiilor în reprezentarea picturală exprimă explicit ceea ce era implicat în reprezentarea plastică.

Temele multiple ale compoziției decorului zoomorf pe ceramica Cucuteni — Tripolie, continuate în parte pe ceramica Gorodsk-Usatovo, sint determinate de modalitățile figurării lor în funcție de *stilul natural* sau *heraldic* al grupării animalelor și în funcție de adaptarea grupării naturale sau antitetice în aspectele decorului geometric și zoomorf de *stil liber* sau *metopic* al celor două grupe ceramice ε și ζ. Modalitățile tematice și stilistice ale decorului zoomorf se desfășoară însă în funcție de cele două teme centrale, asocierea sau alternanța celor două categorii antagoniste în cadrul grupului de luptă animalier :

I. Reprezentarea *animalului izolat* din grupul de luptă :

1. Carnasierul încordat, redat singur și orientat constant spre dreapta în decorul spiralic al ceramicii ε cucuteniene (fig. 5/4) și tripoliene (fig. 6/2), sau în decorul eliptic al ceramicii tripoliene (fig. 6/3), dar repetat în ochiul spiralelor și în elipse ;

2. Carnasierul încordat, redat singur în decorul metopic, cu sau fără motive vegetale, al ceramicii ε cucuteniene (fig. 7/1—4 ; 8/3 ; 9/11) și tripoliene (fig. 8/2), repetat de două ori în metope sau în zonele intermediare ;

3. Carnasierul cu semilună sau motive serpentiforme, redat singur în decorul metopic al ceramicii ζ cucuteniene și repetat în metope duble (fig. 15/2) sau triple (fig. 21) ;

4. Bovideul singur în decorul eliptic al ceramicii ζ galițiene și repetat în elipse (fig. 18/1) ;

5. Animalul cu capul întors, redat singur în decorul spiralic al ceramicii ζ tripoliene (fig. 20/1), repetat în elipse ;

6. Șirul de carnasieri, în decorul eliptic al ceramicii ε cucuteniene (fig. 2/1—4 ; 4/6 ; 5/5) și galițiene (fig. 4/4) și al ceramicii Usatovo (fig. 25/3), sau în decorul eliptic secundar al ceramicii cucuteniene (fig. 2/5 ; 3/1—3) și în decorul spiralic secundar al ceramicii galițiene (fig. 4/5) ;

7. Șirul de carnasieri fără decor geometric pe ceramica ε cucuteniană (fig. 5/3) ;

8. Șirul de carnasieri în decorul spiralic cu motive serpentiforme pe ceramica ζ cucuteniană (fig. 18/3) ;

9. Șirul de carnasieri alternând cu motivul semilunar, în decorul spiralic al ceramicii ζ cucuteniene (fig. 15/1) ;

10. Șirul de carnasieri alternând cu motive vegetale, pe ceramica ε cucuteniană (fig. 3/4) și tripoliană (fig. 6/1) ;

11. Șirul de bovidee fără decor geometric pe ceramica ζ cucuteniană (fig. 19/2) ;

12. Șirul de bovidee fără motivul semilunar, în decorul spiralic al ceramicii ζ galițiene (fig. 18/2) ;

13. Șirul de păsări cu aripioarele ridicate, cu sau fără decor geometric, pe ceramica Usatovo (fig. 25/1) ;

14. Șirul (?) păsării cu motivul semilunar, pe ceramica Usatovo (fig. 25/2) ;

15. Șirul de carnasieri cu două grupe naturale dispuse antitetice, în decorul eliptic al ceramicii ε cucuteniene (fig. 2/3) ;

16. Șirul de patru carnasieri în dispoziție cruciformă, în decorul spiralic al ceramicii ζ cucuteniene (fig. 16) ;

17. Șirul de cinci siluete serpentiforme în dispoziție cvinconcială, pe ceramica ζ cucuteniană (fig. 17) ;

18. Grupul natural de trei carnasieri, repetat în decorul metopic al ceramicii ε cucuteniene (fig. 8/4) ;

19. Grupul natural de două carnasieri, repetat în decorul metopic, cu sau fără motive vegetale, al ceramicii ζ cucuteniene (fig. 23/2—4) ;

20. Grupul antitetice cu două carnasieri, în decorul eliptic al ceramicii ε tripoliene (fig. 5/2), repetat și în al doilea interval dintre cele două elipse ;

21. Grupul antitetice cu două carnasieri, în decorul metopic al ceramicii ε cucuteniene (fig. 8/1), dar reconstituit din siluete izolate în metope duble ;

22. Grupul antitetice cu două carnasieri, fără decor geometric, pe ceramica ε cucuteniană (fig. 5/4), probabil repetat în zona decorativă ;

23. Grupul antitetice cu două carnasieri separat prin motivul semilunar, în decorul metopic al ceramicii ζ cucuteniene (fig. 22) ;

24. Grupul antitetice cu trei carnasieri, în decorul metopic al ceramicii ζ cucuteniene (fig. 23/1) ;

25. Grupul antitetice cu două păsări acvatice, în decorul eliptic al ceramicii Usatovo (fig. 25/4) ;

II. Reprezentarea grupului de luptă animalier :

26. Grupul bovidului urmat de carnasier, în decorul eliptic sau spiralic al ceramicii ϵ galițiene (fig. 4/1—1 a)³²¹;

27. Grupul păsării rapace pe spatele animalului, în decorul eliptic al ceramicii ϵ tripoliene (fig. 5/1), repetat probabil și în a doua elipsă;

28. Șirul de capridee și cervidee urmate de carnasier, în decorul spiralic pe ceramica variantei Monteoru (fig. 24);

29. Șirul de capridee și cervidee urmate de carnasier și împărțit în două grupe naturale prin motivul semilunar, însoțit de decorul cu ghirlande, pe ceramica ζ tripoliană (fig. 20/2);

30. Grupul natural al cervideului atacat de carnasier, încadrat de grupe antitetice de carnasieri, în decorul cu ghirlande pe ceramica ϵ cucuteniană (fig. 4/2). Grupul antitetic din stînga este redus la un carnasier, din lipsa spațiului.

În gliptica mesopotamiană, modalitățile tematice și stilistice accentuează mai puțin atitudinea tematică a animalelor, decât gruparea naturală sau heraldică a animalelor și chiar a sexelor, care se integrează direct grupului de luptă prin paralelismul grupării speciilor izolate sau asociate și care determină în genere alternarea ritmică a grupării celor două specii sau sexe, dispuse într-un singur șir sau în șiruri suprapuse. Deși compoziția se desfășoară la infinit, prin rularea cilindrului, se poate observa o preferință pentru „gruparea binară” pe cilindrii Uruk și Djemdet-Nasr, sau, pentru, gruparea ternară” pe cilindrii dinastici arhaici.

Pe ceramica Cucuteni — Tripolie, modalitățile tematice și modalitățile lor stilistice se definesc de asemenea în funcție de alternarea sau asocierea speciilor antagoniste și de gruparea lor naturală sau antitetică. Tematica decorului zoomorf pictat accentuează însă *atitudinea carnasierului* deopotrivă în modalitățile stilistice ale redării lui izolate sau grupate, ca temă preferată a decorului zoomorf. Modalitățile stilului natural sau heraldic al temelor decorului zoomorf se suprapun modalităților integrării decorului zoomorf în decorul geometric de stil liber sau metopic. Ritmul siluetelor dispuse în șir sau grup în decorul de stil liber sau al siluetelor izolate sau grupate în decorul de stil metopic decurge direct din antrenarea decorului zoomorf în seriile derivate de aspect liber sau metopic ale decorului geometric, în cadrul echilibrului între spațiul încărcat sau aerat al decorului geometric și zoomorf de stil liber (fig. 2; 4/6 și 6/3; 5/1—2,5; 15/1—17; 19/2 și 20/2) sau metopic (fig. 7—8; 21—23) și în cadrul opoziției dintre dinamismul decorului zoomorf de stil natural sau heraldic și al decorului geometric de stil liber sau metopic. În decorul liber, dinamismul șirului desfășurat în zona liberă (fig. 5/3; 19/2) este încetinit prin divizarea lui în grupe naturale sau antitetice (fig. 5/4; 20/2), prin dispersarea siluetelor în anexele decorului geometric inițial ori rămas compact (fig. 2/1; 5/4; 18/1; 24) și prin proiectarea șirului în compoziția cruciformă a decorului geometric (fig. 16), dar este accelerat din nou prin dizolvarea treptată a decorului geometric (fig. 4/6; 5/5; 15/1; 17; 25/3). În decorul metopic, mișcarea șirului este anulată prin izolarea siluetelor și a grupelor antitetice în cadrul metopic (fig. 7—8/1—3; 9/11; 21—22) și este reactivată prin introducerea grupelor naturale în metope și epurarea decorului geometric din metope (fig. 8/4; 23/2—4). Dinamismul grupului ternar desfășurat în zona liberă (fig. 4/2), ca în stilul mesopotamian, este anulat prin separarea grupelor antitetice ternare în decorul metopic cucutenian (fig. 23/1). Dinamismul decorului geometric liber al ceramicii ϵ și ζ anulează fixitatea decorului zoomorf pe formele inițiale ale decorului spiralic sau eliptic fără serii evolutive (fig. 2/1; 5/4; 18/1) și accelerează mișcarea decorului zoomorf pe formele inițiale și derivate ale decorului spiralic sau eliptic cu serii evolutive (fig. 4/6; 5/5; 15/1—17; 25/3). Dinamismul decorului zoomorf liber secundează dinamismul decorului geometric. Dinamica decorului geometric metopic al ceramicii ϵ fixează cadrul metopic și anulează mișcarea decorului zoomorf (fig. 7; 8/1—3), dar dinamismul decorului zoomorf susține dinamica decorului eliptic (fig. 8/4). Statica decorului metopic al ceramicii ζ fixează cadrul metopic al decorului zoomorf (fig. 21—23/1), dar dinamismul decorului spiralic și zoomorf suplinește evoluția decorului geometric anulată de fixitatea cadrului metopic (fig. 23/2—4). Dinamismul decorului zoomorf rezultă din suprapunerea ritmului simetriei și repetiției din stilul natural sau heraldic mesopotamian și a ritmului alternării aspectelor decorative ale stilului liber și metopic cucutenian. În această suprapunere, dinamismul decorului geometric susține dinamismul decorului zoomorf, prin ritmul alternat al spațiului și timpului plastic figurat în aspectele decorului geometric și zoomorf, definind sensul ultim al integrării decorului zoomorf în decorul geometric al ceramicii Cucuteni — Tripolie.

Modalitățile grupării naturale sau heraldice sînt combinate și corelate între ele, ca în gliptica mesopotamiană, și accentuează la fel *gruparea binară*, prin divizarea șirului în grupe de două animale, cele două grupe păstrînd dispoziția naturală (fig. 20/2) sau luînd dispoziția antitetică (fig. 2/3). Divizarea se face direct pe ceramica ϵ (fig. 2/3) sau recurge la motivul semilunar, asociat decorului zoomorf cu carnasieri, pe ceramica ζ (fig. 20/2). Grupele de două animale sînt introduse și în stilul metopic

³²¹ Compoziția decorului geometric și zoomorf al vasului 225, fig. 74. nu reiese clar în textul lui B.L. Bogaevsky, *op. cit.*, p. 223,

al ceramicii ζ , în dispoziție naturală (fig. 23/2) sau antitetice, care păstrează și motivul semilunar (fig. 22), gruparea fiind limitată în cadrul fiecărei metope separate. Pe ceramica ε , gruparea antitetice poate combina carnasierele izolate în cele două metope contigui (fig. 8/1). În toate cazurile, gruparea naturală sau heraldică a decorului zoomorf de stil liber sau metopic se desfășoară în spații limitate, friza circulară sau metopa. Ritmul compozițiilor animaliere cu grupe binare este efectul reciproc al unei simetrii axate pe dualitatea structurii elementare a grupului de luptă, pe coexistența stilurilor natural și heraldic ale decorului zoomorf sau liber și metopic ale decorului geometric și pe repetarea grupelor în factura decorului liber, cu doi sau patru ochi spiralici și cu două sau patru elipse, sau a cadrului cu două metope contigui sau separate. Gruparea ternară apare mai rar și este de asemenea combinată în stil natural sau heraldic și transpusă în decorul liber sau metopic al ceramicii. În decorul metopic, șirul de trei carnasiere pe ceramica ε (fig. 8/4) și grupul antitetice cu trei carnasiere pe ceramica ζ (fig. 23/1), sau izolarea carnasierele în metope triple pe ceramica ζ (fig. 21), păstrează același ritm al simetrii și repetiției în metope. În decorul liber, grupul natural al cerbului și carnasierele încadrate de grupe antitetice de carnasiere pe ceramica ε (fig. 4/2) capătă ritmul alternanței grupelor sau perechilor din glictea mesopotamiană. Ritmul compoziției libere a decorului zoomorf, determinat obișnuit de ritmul variației aspectelor decorului geometric al ceramicii Cucuteni — Tripolie, adaugă astfel ritmul compozițiilor stilului animalier pur al glicteii mesopotamiene. Ritmul alternanței temelor zoomorfe în șiruri suprapuse pe cilindrii mesopotamieni se manifestă rar pe ceramica Cucuteni — Tripolie, prin introducerea decorului zoomorf în zone decorative suprapuse și prin combinarea temelor zoomorfe în zonele suprapuse, pe ceramica ε cucuteniană și tripoliană (fig. 5/4 ; 6/5).

Temele zoomorfe sînt corelative nu numai în cadrul celor două stiluri, liber și metopic, ale decorului zoomorf din zona decorativă principală, ci și sub raportul asocierii decorului zoomorf de stil liber sau metopic cu decorul geometric cu semilune sau cu decorul vegetal, sau în cadrul decorului zoomorf de stil liber asociat cu decorul geometric cu ghirlande sau rămas singur în zona decorativă secundară. Corelațiile temelor se stabilesc în planurile paralele ale evoluției decorului zoomorf în zonele decorative, principală sau secundară, în cadrul decorului geometric respectiv și în cadrul asocierii decorului zoomorf cu decorul semilunar sau vegetal, dar corelațiile pot fi raportate de la un plan la altul. Posibilitatea acestor corelații, evidente prin ele înșile, se explică prin libertatea completă a compozițiilor tematice decorului zoomorf față de condiționarea riguroasă a stilurilor liber și metopic ale decorului zoomorf de evoluția decorului geometric al ceramicii cucuteniene. Însă, suprapunerea modalităților tematice peste modalitățile stilistice ale decorului geometric și zoomorf condiționează, pe de o parte, asocierea compozițiilor animaliere cu decorul vegetal sau semilunar derivat în cursul evoluției decorului geometric, iar pe de altă parte repartizarea compozițiilor tematice ale decorului zoomorf în cadrele aspectelor decorative determinate de evoluția stilistică a decorului geometric și zoomorf. De aceea, modalitățile compoziționale ale decorului zoomorf se pot multiplica teoretic și vor putea fi confirmate prin descoperirile viitoare. Nimic nu împiedică ca pe paharele tripoliene, cu decorul zoomorf în zonele intermediare (fig. 8/2), unul din carnasiere să fie înlocuit cu cornutul, sau pe craterele cucuteniene grupul antitetice cu două carnasiere (fig. 22) să fie înlocuit cu grupul de luptă al carnasierele și cornutul în dispoziție antitetice etc. În zona secundară, șirul de carnasiere (fig. 5/3) sau de bovidee (fig. 19/2) se leagă tematic de șirul grupului de luptă din decorul spiralic (fig. 24). Șirul de două grupe de carnasiere antitetice (fig. 5/4) se leagă direct de cele două grupe antitetice de carnasiere din decorul eliptic (fig. 5/2) și amîndouă pot fi raportate la șirul grupului de luptă încadrat între grupe antitetice de carnasiere (fig. 4/2). Dar, în același timp, șirul de bovidee fără decor geometric (fig. 19/2) poate fi raportat, tematic și decorativ, la șirul grupului de luptă cu decor în ghirlande (fig. 20/2), prin similitudinea decorului geometric de pe umăr, derivat din elipsele cu tangentă orizontală, și prin moda asocierii decorului zoomorf cu decorul în ghirlande pe ceramica tripoliană (fig. 4/2 ; 20/2). În zona principală, șirul natural de carnasiere alternînd cu motive semilunare în decorul spiralic (fig. 15/1) sau șirul de carnasiere dispersate și însoțite de semilună în decorul metopic (fig. 15/2) sînt legate de șirul grupului de luptă prevăzută cu motivul semilunar (fig. 20/2). Grupul natural cu două carnasiere repetat în decorul metopic (fig. 23/2) se leagă direct de șirul liber al grupului de luptă împărțit în două grupe naturale prin motivul semilunar (fig. 20/2, dar totodată poate fi corelat cu șirul de două grupe naturale dispuse antitetice în decorul eliptic (fig. 2/3). Grupul antitetice cu două carnasiere separate prin semilună și grupul antitetice cu trei carnasiere, repetate în decorul metopic (fig. 22 ; 23/1), participă deopotrivă la gruparea ternară a grupului animalier încadrat de carnasiere antitetice (fig. 4/2). Ambele modalități ale grupului antitetice de carnasiere comportă o structură ternară, prin intercalarea motivului semilunar (fig. 22) sau a unui carnasier minuscul (fig. 23/1). Grupul antitetice de trei carnasiere se leagă totodată cu compoziția liberă a grupului de luptă ternar. (fig. 4/2), prin repetarea carnasierele minuscul și în spațiul liber al metopei (fig. 23/1). Prezența motivului semilunar corelează grupul antitetice de două carnasiere și cu șirul grupului de luptă împărțit în două grupe naturale de două animale (fig. 20/2), nu numai stilistic, sub raportul asocierii decorului zoomorf cu decorul semilunar, ci și tematic, legînd motivul semilunar de prezența carnasierele și

păstrind o singură semilună pentru divizarea șirului grupului de luptă în grupe binare sau pentru a corela grupul antitetice al carnasierelor cu tema grupului de luptă, marcând astfel temele corespunzătoare ale reprezentării carnasierului, dar diferențiate prin motivul semilunar de temele reprezentării bovideului. În adevăr, decorul semilunar nu însoțește niciodată șirul bovideelor din zona secundară (fig. 19/2) sau al bovideelor derivate cu cercurile spiralelor în zona principală (fig. 18/2). La fel, temele reprezentării păsării cu aripioarele ridicate (fig. 25/1 sau a păsării acvatice (fig. 25/4) nu prezintă decor semilunar. De aceea, asocierea motivului semilunar cu pasărea diferită de pe ceramica Usatovo (fig. 25/2) ar putea indica specia păsării rapace, în cadrul categoriilor antagoniste ale decorului ornito-morf, în simetrie cu categoriile antagoniste ale carnasierului și cornutului în decorul zoomorf. Această corelație ar putea implica o funcție simbolică proprie motivului semilunar în cadrul decorului zoomorf, care nu poate fi definită. Combinarea și corelarea modalităților stilistice ale temelor zoomorfe demonstrează, pe de o parte, că împărțirea șirului de animale în grupe antitetice (fig. 2/3 ; 4/2) se explică prin introducerea stilului heraldic în gruparea naturală a animalelor, iar pe de altă parte arată că împărțirea binară (fig. 20/2) sau ternară (fig. 4/2) a grupului de luptă explică preferința pentru grupele naturale sau antitetice de două animale (fig. 22 ; 23/2) sau de trei animale (fig. 8/4 ; 23/1) prin participarea acestor grupe la tema grupului de luptă animalier (fig. 4/2 ; 20/2), după concepția stilului animalier al glipticii mesopotamiene.

Paralelismul ceramicii Cucuteni — Tripolie cu ceramica pictată orientală se menține prin dispunerea decorului zoomorf uneori în zone suprapuse la exteriorul amforelor ε (fig. 5/4 ; 6/5) și prin reproiectarea decorului geometric și zoomorf în interiorul străchinilor ζ (fig. 16—17), după concepția originară a compoziției decorului geometric pe cupele orientale și străchinile cucuteniene (fig. 1) și a decorului zoomorf pe cupele orientale. Introducerea decorului zoomorf în decorul geometric și vegetal pe ceramica orientală integrează, prin simbolismul lor cosmologic, compoziția unor „imagini paradisiace ale lumii”, ca pe cupele susiene³²², în legătură cu structura spațio-temporală și forțele naturii în reprezentările cosmologice ale societăților agricole din Orientul protoistoric.

În gliptica mesopotamiană, rularea cilindrului repetă clar compozițiile „șirului de animale” sau ale „grupului de luptă”, desfășurate liber în cimpul gravat al cilindrului sau al tabletei imprimate. Modalitățile tematice ale decorului zoomorf, reprezentarea grupului de luptă sau a celor doi termeni, sint exprimate direct prin modalitățile lor stilistice, gruparea naturală sau heraldică a șirului sau grupului animalier și gruparea binară sau ternară a dispoziției naturale sau heraldice a animalelor. Corelarea celor două teme, prin corespondența grupării animalelor separate sau asociate în grupul de luptă, ca și jocul regulilor simetriei în repetarea grupelor naturale sau heraldice, binare sau ternare, cu specii variate de animale și păsări, multiplică și explică modalitățile stilistice ale temelor zoomorfe.

Pe ceramica Cucuteni — Tripolie, friza închisă a decorului zoomorf liber determină la fel compoziția clară a „șirului” sau a „grupului de luptă”. Compozițiile decorului zoomorf liber sint introduse riguros și în cadrul limitat al metopelor și chiar combinate simetric între metope, dar întregirea ansamblului compoziției de la o metopă la alta rămâne uneori neclară, din cauza repartizării ei asimetrice între metope. „Grupul antitetice cu trei carnasiere” repetat în două metope prezintă un animal răzleț la capătul unei metope, dar care ar putea fi un animal intermediar între cele două grupe ternare (fig. 23/1). Compoziția comportă o interpretare dublă : în cadrul metopice, ea apare ca o „grupare binară cu grupe ternare” a șirului cu grupe antitetice, dar combinat în una din metope cu tema șirului de animale, prin repetarea unuia din carnasiere ; transpusă în cimpul frizei, ea devine o „grupare ternară cu două grupe ternare” a grupului antitetice, care nu poate fi introdusă în cadrul metopice decât prin repartizarea animalului intermediar în una din metope. Ca și în gliptica mesopotamiană, modalitățile tematice sint determinate de dualitatea tematică a reprezentărilor zoomorfe, „integrarea grupului de luptă” și „alternanța termenilor izolați”, și comportă la fel modalități stilistice proprii, pentru a figura și corela temele zoomorfe prin gruparea naturală sau antitetice și binară sau ternară în cadrul compozițiilor desfășurate în șir sau dispuse în grup. Însă, modalitățile stilistice condiționate de modalitățile tematice ale decorului zoomorf sint suprapuse modalităților stilistice ale decorului geometric și zoomorf, care condiționează derivația decorului zoomorf în aspectele decorului geometric. Modalitățile stilistice ale celor două teme sint integrate modalităților stilistice ale decorului zoomorf de aspect liber sau metopic și asociat sau nu cu decorul serpentiform sau vegetal. Această suprapunere a compozițiilor tematice și stilistice explică aparența temelor zoomorfe multiple, analizate mai sus.

Modalitățile tematice ale decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni — Tripolie și Usatovo, determinate de modalitățile tematice și stilistice ale decorului zoomorf și de modalitățile stilistice ale decorului geometric și zoomorf, sintetizează următoarele teme :

1. *Șirul natural de carnasiere :*

a) Șirul simplu, cu două, trei sau patru animale, în decorul liber al ceramicii ε (fig. 2/1—2,4—5 ; 3 ; 4/3—6 ; 5/3—5 ; 6/1—4), ζ (fig. 15/1) și Usatovo (fig. 25/3) ;

³²² L. Frobenius, *op. cit.*, p. 168 și urm., fig. 114—115.

- b) Șirul simplu în decorul metopic, cu două animale pe ceramica ϵ (fig. 7 ; 8/2—3) și cu două sau trei animale pe ceramica ζ (fig. 15/2 ; 21) ;
- c) Șirul simplu în dispoziție cruciformă sau evinconcială pe ceramica ζ (fig. 16—17) ;
2. *Șirul cu grupe naturale de carnasieri* :
- a) Șirul cu două grupe binare, în decorul metopic al ceramicii ζ (fig. 23/2—4) ;
- b) Șirul cu două grupe ternare, în decorul metopic al ceramicii ϵ (fig. 8/4) ;
3. *Șirul cu grupe antitetice de carnasieri* :
- a) Șirul cu două grupe binare, în decorul liber al ceramicii ϵ (fig. 2/3 ; 5/2,4) ;
- b) Șirul cu două grupe binare, în decorul metopic al ceramicii ζ (fig. 22) ;
4. *Grupul antitetic al carnasierului* :
- a) Grupul simplu cu două carnasieri, în decorul metopic al ceramicii ϵ (fig. 8/1) ;
- b) Grupul ternar cu două grupe ternare de carnasieri, în decorul metopic al ceramicii ζ (fig. 23/1) ;
5. *Șirul natural simplu de bovidee*, în decorul liber al ceramicii ζ (fig. 18/1—3 ; 19/2) ;
6. *Șirul natural simplu de păsări*, în decorul liber al ceramicii Usatovo (fig. 25/1—2) ;
7. *Șirul cu grupe antitetice binare de păsări*, în decorul liber al ceramicii Usatovo (fig. 25/4) ;
8. *Șirul natural simplu al grupului de luptă*, în decorul liber al ceramicii variantei Monteoru (fig. 24) ;
9. *Șirul grupului de luptă cu două grupe naturale binare*, în decorul liber al ceramicii ζ (fig. 20/2) ;
10. *Șirul natural cu grupe de luptă binare*, în decorul liber al ceramicii ϵ (fig. 5/1) ;
11. *Grupul de luptă ternar cu două grupe antitetice binare de carnasieri*, în decorul liber al ceramicii ϵ (fig. 4/2).

Corelarea constantă a modalităților tematiche și stilistice existente lasă să se întrevadă clar lacunele actuale ale temelor figurate, dar totodată și posibilitățile virtuale ale apariției lor în descoperirile viitoare. Compozițiile tematiche și stilistice ale decorului zoomorf se reduc în ultimă analiză la două moduri de grupare a animalelor, „șirul” sau „grupul”, pentru fiecare din cele două teme, asocierea sau separarea speciilor opuse. Ambele modalități de grupare comportă dispozițiile naturale sau antitetice cu structură binară sau ternară, corelative între cele două teme, dar totodată corespondente în decorul liber și metopic. În decorul liber, *șirul* este clar constituit prin contiguitatea siluetelor (fig. 5/3 ; 19/2) sau intercalarea lor în spațiile goale (fig. 2/1 ; 15/1) sau alternarea siluetelor cu motivele vegetale (fig. 3/4), atît în cadrul alternanței animalelor componente, cît și al grupului de luptă (fig. 24). Succesiunea siluetelor prezintă o dispoziție naturală (fig. 5/3,5), dar manifestă vădit, din cauza simetriei decorului spiralic sau eliptic, o structură cvaternară (fig. 2/1 ; 15/1 ; 19/2 ; 24), ternară (fig. 3/2—3 ; 4/6) sau binară (fig. 3/1,4 ; 6/4). Gruparea binară este menținută și în dispoziția șirului cu grupe naturale a grupului de luptă (fig. 20/2). În decorul metopic, șirul în dispoziție naturală apare dispersat prin siluetele izolate în metope (fig. 7 ; 8/3 ; 15/2 ; 21) și în zonele intermediare (fig. 8/2), sau este divizat prin siluetele grupate în metope (fig. 8/4 ; 23/2—4), reconstituind clar gruparea binară (fig. 7 ; 15/2) sau ternară (fig. 21) în cadrul șirului simplu, ca și în cadrul șirului cu grupe naturale (fig. 23/2). Șirul cu două siluete numai aparent este determinat de cadrul cu două metope (fig. 7), deoarece el corespunde grupării binare a siluetelor în zonele decorului liber (fig. 3/4 ; 6/4) și grupului antitetic cu două siluete în cadrul cu metope duble (fig. 8/1). Dispoziția antitetică apare atît în decorul liber al șirului cu grupe naturale (fig. 2/3) sau antitetice (fig. 5/2,4 ; 25/4), cît și în decorul metopic al șirului cu grupe antitetice (fig. 22), prezentînd însă constant o structură binară, cu două grupe de două siluete în cîmpul frizei sau al metopelor. Repetarea grupului antitetic cu două păsări în decorul cu elipse multiple pe vasul fragmentar Usatovo (fig. 25/4) nu poate preciza gruparea binară sau ternară a șirului cu grupe antitetice. Structura binară sau ternară a dispoziției antitetice, cu două siluete izolate în metope (fig. 8/1) sau cu trei siluete grupate în metope (fig. 23/1), sînt rezervate modalităților stilistice ale „grupului”. Succesiunea siluetelor și repetarea grupelor naturale sau antitetice în decorul liber asimilează repetarea siluetelor izolate și a grupelor naturale sau antitetice din decorul metopic la modalitatea stilistică a „șirului”.

Modalitatea stilistică a *grupului* determină un ansamblu legat simetric în funcție numai de dispoziția heraldică a două siluete (fig. 8/1) sau a unor grupe heraldice de siluete (fig. 4/2 ; 23/1) în cadrul celor două teme, grupul de luptă (fig. 4/2) sau unul din termenii componenți (fig. 8/1 ; 23/1), care prezintă deci structură elementară binară (fig. 8/1) sau structură ternară (fig. 23/1) a grupului de luptă animalier (fig. 4/2) și corelează modalitățile stilistice ale grupului în cadrul celor două teme. Transpus în decorul geometric al ceramicii, ansamblul grupului este însă extins în toată lungimea zonei decorative libere (fig. 4/2) sau metopice (fig. 8/1 ; 23/1). Modalitatea stilistică a grupului este determinată direct de structura elementară binară a temei „grupului de luptă” (cornutul și carnasierul) și apare în decorul metopic cu două siluete izolate și dispuse antitetic (fig. 8/1), dar poate fi constituită prin structura ternară a „grupului de luptă” (cornutul între carnasieri antitetice) și apare deopotrivă în decorul liber, prin grupul de luptă încadrat de grupe antitetice de carnasieri (fig. 4/2), sau în decorul metopic, prin gruparea ternară a celor două grupe antitetice legate printr-un carnasier

intermediar (fig. 23/1). Corelația acestor modalități stilistice în cadrul alternanței celor două teme este evidentă, dar modalitățile tematice corespunzătoare prezintă lacune în decorul zoomorf cucutenian. Grupul cu „două carnasieri antitetice” (fig. 8/1) trebuie raportat la grupul de luptă elementar al „carnasierului afrontat cu cornutul”, care nu este încă documentat. Grupul de luptă elementar apare numai în dispoziția naturală a „cornutului urmat de carnasier”, dar încadrat de grupe antitetice de carnasieri (fig. 4/2). Gruparea ternară a celor două grupe antitetice de carnasieri, accentuată de structura ternară a fiecărui grup, prin intercalarea unui al treilea carnasier între cele două carnasieri afrontate (fig. 23/1), este corelată direct, în cadrul alternanței tematice, cu gruparea ternară a grupului de luptă încadrat de grupe antitetice de carnasieri (fig. 4/2). Structura tematică și stilistică a decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni — Tripolie este axată direct pe structura tematică și stilistică a reprezentărilor zoomorfe din gліptica mesopotamiană.

Astfel, modalitățile tematice ale decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni — Tripolie au numai aparența derivării lor în cursul evoluției decorului zoomorf de stil liber sau metopic în cadrul decorului spiralic sau eliptic. Derivația riguroasă a celor două stiluri ale decorului zoomorf, integrat decorului geometric de aspect liber sau metopic, a introdus în aspectele decorului zoomorf pictat compozițiile libere ale tematicii stilului animalier din gліptica mesopotamiană. Matricea decorului geometric, el însuși de funcție simbolică ³²³, antrenează în cursul evoluției motivele eterogene, geometrice sau figurate, și proiectează pe primul plan simbolismul motivelor cruciforme, vegetale și zoomorfe, prin jocul procedurilor stilistice ale decorului geometric. Stilul zoomorf pictat al ceramicii Cucuteni — Tripolie este, în dublu sens, antagonistul stilului animalier al artei orientale. Pe de o parte, stilul heraldic al decorului zoomorf cucutenian s-a constituit prin polarizarea ultimei faze a evoluției decorului zoomorf al ceramicii neo-eneolitice carpato-balcanice față de stilul animalier al gліpticii mesopotamiene. Pe de altă parte, carnasierul în poziție încordată este antagonistul din „grupul de luptă”, ca temă centrală a stilului zoomorf pe ceramica Cucuteni — Tripolie și în gліptica mesopotamiană. *Carnasierul* cucutenian este în dublu sens, prin stilizarea stihială și simbolismul cosmologic, un simbol larg deschis spre porțile forțelor stihiale ale lumii, cuprinse cu predilecție din perspectiva *uranică și solară*, ca în arta și gândirea Orientului antic.

Simbolismul cosmologic al reprezentărilor zoomorfe, bazat pe „perechile de opoziții” ale speciilor antagoniste corelate cu elementele naturii și ale organizației sociale, este general în culturile primitive, preistorice sau etnologice, și servește ca factor clasificator și explicativ al unui sistem universal fizico-social, formulat de asemenea conceptual, ca în societățile evoluate antice ³²⁴. Aceste sisteme cosmo-sociologice se întâlnesc în societățile primitive situate pe diferitele trepte ale dezvoltării culturale, vânători, păstori sau agricultori, de exemplu antiteza *kuragulu* și *kurabanna* care clasifică lucrurile „terestre” și „acvatice” la australieni ³²⁵, sau opoziția *Tsi'-zhu* „cer” și *Hon'-ga* „pământ” la amerindienii osage ³²⁶. Toate sistemele primitive concep realitatea ca totalitate și dualitate, atît în ordinea naturală cît și în ordinea socială, care se reflectă una în cealaltă ³²⁷ ca un *continuum* de opoziții succesive ³²⁸, al căror sistem polivalent de clasificare istovește deopotrivă fenomenele naturale și faptele sociale și culturale ³²⁹. Prin caracterul lui natural, ca entitate individuală în cadrul speciei și entitate a speciei în raport cu celelalte specii, animalul integrează o natură dublă, ca sistem al propriului său organism și ca termen în sistemul speciei, ca unitate a unei multiplicități și diversitate a unei unități ³³⁰, și ocupă deci o poziție intermediară între realitatea fizică și biologică a naturii și realitatea socială și culturală a grupărilor umane, stabilind între ele o omologie structurală și funcțională ³³¹. Speciile animale devin, după expresia indigenilor osage, *wa-wi'-ki-ska'-ye*, „simbolurile” ³³² care clasifică realitatea în sisteme de semnificații ³³³ polivalente, de la natură la cultură, de la concret la abstract, de la simultaneitate la evoluție, de la natural la supranatural, reflectînd ordinea naturală sau supranaturală în cea socială și proiectînd asupra corelațiilor dintre ele progresele însumate de evoluția societăților și culturilor ³³⁴, de la concepția atemporală a vieții în societățile încrămite ale umanității primitive la conștiința destinului istoric în societățile evoluate ale Orientului antic ³³⁵. Speciile animale denumesc ca „totemuri” subdiviziunile organizației sociale și clasifică faptele naturale, sociale și culturale în societățile australiene într-un sistem struc-

³²³ H. Kühn, *Das Symbol in Vorzeit Europas*, *Atti del VI Congresso Intern. delle Scienze Preist. e Protoist. Roma 1962*, III, p. 416—17, pl. CLXXXVI/2, 4.

³²⁴ Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 183—84, 207, 282, 300—01, 318.

³²⁵ L. Lévy-Bruhl, *La Mythologie primitive*, „Travaux de l'Année sociologique”, Paris, 1935, p. 62.

³²⁶ Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 297 și urm.

³²⁷ *Ibidem*, p. 288, 298, 300, 305, 387.

³²⁸ *Ibidem*, p. 293.

³²⁹ *Ibidem*, p. 222—23, 289, 301, 313, 317, 321, 323, 381.

³³⁰ *Ibidem*, p. 289—290, 304, 309.

³³¹ *Ibidem*, p. 266, 393, 399.

³³² *Ibidem*, nota de la p. 304.

³³³ *Ibidem*, p. 388.

³³⁴ *Ibidem*, p. 239, 263, 399.

³³⁵ *Ibidem*, p. 399 și urm.

tural și funcțional al universului fizic și uman ³³⁶, după cum speciile animale ale faunei Nilului definesc ca „embleme” grupările umane separate ale Egiptului predinastic, iar emblema „șoimului”, *Horus*, simbolizează unificarea Egiptului dinastic ³³⁷.

La fel ca în Orientul antic, în societățile primitive de asemenea ordinea naturii este concepută ca o ordine supranaturală ³³⁸, forțele cosmice fiind manifestarea unor forțe divine antropomorfizate ³³⁹, divinități supreme care încarnază forțele naturale și care au creat lumea, sau divinități cosmice cu nume umane care păstrează aspectul zoomorf ca totemuri ale diviziunilor societății, sau strămoși cu aspect semiuman și semianimal care au instituit la origini relieful teritoriului, organizația socială și invențiile tehnice. Simbolismul zoomorf se integrează și acestui plan al corespondențelor dintre ordinea supranaturală a lumii și viața socială, religioasă sau politică a societăților ³⁴⁰, prin caracterul sacru al entității divine pe care o semnifică simbolul animalului sau al unei perechi de animale opuse și al imaginii lor ³⁴¹. Simbolismul zoomorf este astfel integrat, ca funcție semnificantă, sistemelor conceptuale ale *miturilor* cosmogonice, cosmologice sau civilizatoare, mediatore între realitățile percepute în structura ordinii naturale sau sociale și conceptele unui sistem inteligibil al corelației lor ³⁴². În miturile australiene, lupta dintre *Baiam* și *Daramulun*, ipostaze antropomorfe ale divinităților cosmice și totodată ipostaze zoomorfe, *vulturul-șoim*, *corbul* sau *casoarul*, ale totemurilor tribale sau de fratrii, explică atât unitatea tribală sau opoziția și colaborarea fratriilor în planul organizației sociale și al vieții religioase, cât și ascendentul lui *Baiam* ca zeu tribal față de *Daramulun* rămas zeu al uneia din fratrii ³⁴³. În arta australiană, grupul „vulturului pe spatele cangurului” ³⁴⁴, specii antagoniste frecvente ca „totemuri” sociale, trebuie interpretat ca reprezentare figurată a concepției despre polaritatea cosmică, divină și umană. În Egiptul antic, grupul „șoimului pe spatele gazelei” figurează mitul lui *Horus* și *Seth*, descris în textele Piramidelor (2500 î.e.n.) cu termenul de „luptele din cer” între cei doi frați dușmani, divinități antagoniste ale cerului luminos și desertului arid, care întrein viața și echilibrul universului ³⁴⁵. În perioada dinastică arhaică a Mesopotamiei, „vulturul leontocefal deasupra a două cornute sau a doi lei” are în texte numele divin *Imgi* (*g*) și este *shurinnu* „emblema” zeului *Ningirsu*, divinitate a forțelor naturale, uraganul, furtuna, potopul și inundația, devenită divinitate a războiului ³⁴⁶. Pe stela *vulturilor* emblema este purtată de însăși divinitatea, ca simbol al ipostazei zeului victorios, dar pe *placa lui Dudu*, mare preot al lui *Ningirsu*, emblema suplinește prezența zeului și apare deasupra „bovideului culcat”, ca simboluri ale celor două ipostaze ale divinității supreme ³⁴⁷. Simbolismul grupărilor de animale înțeleștate în luptă, transpuse de pe cilindrii mesopotamieni pe vasele de metal prețios, realizează adevărate „viziuni apocaliptice ale lumii” pe patera asiriană de la Nimrud sau pe patera de aur scitică de la Solocha ³⁴⁸, exprimând deopotrivă violența cuceririlor asiriene în numele lui Asur sau epopeea scrisă în imagini a cuceririi scitice în numele lui Ahura Mazda.

Speciile de animale și plante în culturile primitive sînt întrebuintate ca factor logic al clasificării ³⁴⁹ și ca simbol al corelației în sistemele de opoziții binare cu axe multiplicat în sisteme ternare, în pătrat, în cinci, etc., pentru antiteza elementelor sau fenomenelor naturale (cer-pămînt, uscat-apă, zi-noapte, vară-iarnă), indicarea direcțiilor cardinale sau de orientare sud-nord, est-vest, stînga-dreapta), specificarea dimorfismului sexual (mascul-femelă, plante sau unelte masculine și feminine), alternanța întregului și a părții (animal-cap, picior, organ), corelarea comportărilor religioase, politice sau morale (sacru-profan, război-pace, bine-rău), clasificarea viețuitoarelor după manifestările caracteristice și mediul natural (animale și păsări terestre sau acvatice, alergătoare, tîrtoare sau zburătoare, călătoare pe uscat sau pe apă, călătoare de zi sau de noapte), implicind corelații cu elementele cosmice și manifestările sociale ³⁵⁰. Aceeași funcție clasificatoare și simbolică, indiferent de axele corespondențelor, ale căror echivalențe explicite numai formulele textelor le-ar putea stabili, după exemplul sistemelor de reprezentări conceptuale și orale, numai rareori însoțite de reprezentările figurate zoomorfe, ale societăților australiene sau amerindiene, transpare cu acuitate în modalitățile multiple ale reprezentărilor zoomorfe pe ceramica pictată orientală și este transmisă

³³⁶ F. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse, Le système totémique en Australie*, „Bibl. de Philos. contemp”, Paris, 1937, p. 200 și urm.

³³⁷ A. Moret—G. Davy, *Des clans aux empires*, „L'Évolution de l'Humanité”, 6, Paris, 1923, p. 142 și urm., 148 și urm., 156 și urm., 162 și urm.

³³⁸ Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 399.

³³⁹ *Ibidem*, p. 386.

³⁴⁰ *Ibidem*, p. 328.

³⁴¹ *Ibidem*, p. 192, 408.

³⁴² *Ibidem*, p. 158—59, 163, 168, 394, 397—98.

³⁴³ E. Durkheim, *op. cit.*, p. 409 și urm.

³⁴⁴ O. Leroy, *La raison primitive. Essai de réfutation de la théorie du prélogisme*, Paris, 1927, fig. 5 c.

³⁴⁵ A. Moret, *op. cit.*, p. 74 și urm., 92 și urm.

³⁴⁶ E. Dhorme, *op. cit.* p. 103, 129; G. Contenau, *Manuel...*, II, p. 593 și urm., 604 și urm. La fel, „vulturul cu cap de elefant” în arta Egiptului protodinastic (pe placa de fildeș a minerului de cuțit de la Abu-Zedan, J. de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, p. 230, fig. 124; E. Faumgartel, *op. cit.*, II, p. 77 urm.) și în arta Indiei poartă în mitologia hindusă numele de *Bherunda*, A. K. Coomarswamy, *Pour comprendre l'art hindou*, Paris, 1926, p. 103.

³⁴⁷ G. Contenau, *op. cit.*, I, p. 479 și urm., 486 și urm., fig. 351, 357; II, p. 605 și urm.

³⁴⁸ *Ibidem*, III, p. 1344, fig. 842; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, pl. XX/3.

³⁴⁹ Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 289—90, 321.

³⁵⁰ *Ibidem*, p. 182, 204, 214, 254, 296, 298—99, 326—28, 333.

glipticii mesopotamienă, prin alternarea orientării şirurilor de animale sau păsări terestre, aeriene sau acvatică, mergînd, înotînd sau zburînd pe ceramica Halaf, Susa I şi Sialk III, prin asocierea lor cu motivele vegetale sau cu astrele pe ceramica Halaf şi Sialk III, prin variaţia asocierii speciilor diferite pe ceramica Susa I şi Sialk III sau prin alternarea perechilor de bovidee sau feline (mascul şi femelă) şi asocierea animalelor cu părţi decupate (cap sau picior) în gliptica Uruk IV şi III, toate reductibile la opoziţii şi corelaţii binare (vultur, leu-cornut, pasăre acvatică; uranic-chtonic). Teoriile de animale, în care defilează fauna Nilului în şiruri orientate în sens contrar, în gravurile rupestre sau pe plăcile de fildeş ale Egiptului protodinastic încep totdeauna cu elefantul ³⁵¹, deci în ordinea emblemelor sociale şi religioase ale nomelor egiptene ³⁵². Aceste embleme protoistorice conduc grupările umane la vînătoare sau război şi sînt păstrate ca embleme divine în epoca istorică ³⁵³. În epoca tebană, cuceririle lui Tutmes al III-lea şi pacificarea Orientului asiatic pe stela triumfală din templul de la Karnak (1460 î.e.n.) sînt descrise în termenii şi interpretate în funcţie de simbolismul mitului lui „Horus şi Seth” ³⁵⁴. Pe ceramica Cucuteni—Tripolie, modalităţile multiple ale reprezentărilor zoomorfe de stil natural sau heraldic axate pe dualitatea tematică a grupului de luptă pot fi determinate de modalităţile integrării celor două teme, grupul de luptă sau alternanţa speciilor antagoniste, în decorul geometric de stil liber sau metopic, dar în acelaşi timp ele pot corespunde, formal şi funcţional, unor axe de referinţe cu semnificaţii polivalente.

Evident, miturile implicate în reprezentările zoomorfe pictate pe ceramica Cucuteni—Tripolie vor rămîne pentru totdeauna anonime. Însă tematica figurată şi funcţia simbolică a acestor reprezentări exprimă direct existenţa unui *sistem clasificator şi corelativ al ordinii cosmice, divine şi umane, axat pe structura şi simbolismul stilului zoomorf*, în concordanţă cu sistemele din culturile primitive etnologice şi din civilizaţiile Orientului mediteranean antic.

Ancorarea acestor sisteme conceptuale şi figurative în cele două realităţi, structura concretă a naturii şi a societăţii şi funcţia simbolică în gîndirea primitivă ³⁵⁵, explică alternanţa şi semnificaţia temelor zoomorfe axate pe reprezentarea grupului de luptă animalier. Dualitatea temelor zoomorfe defineşte structura stilului zoomorf prin alternarea *temei complete*, grupul de luptă a două specii antagoniste, şi a celor doi *termeni izolaţi*, fiecare din cele două specii antagoniste în atitudinea tematică respectivă, pentru a fixa *corelaţia* celor două teme. Tema completă a „grupului de luptă” exprimă *totalitatea* ordinii realităţii, iar tema animalelor separate exprimă *dualitatea* ordinii realităţii şi posibilitatea *totalizării* sau *retotalizării* acestei ordini din perspectiva unităţii ei antitetice. Prin funcţia de „semnificant”, cele două teme figurate sînt *semnele* ³⁵⁶ sensibile ale unei „semnificaţii”, pe care o implică prin asocierea sau opoziţia lor. Dualitatea tematică a reprezentărilor zoomorfe se integrează aceluşi fenomen general în arta şi gîndirea primitivă, definit formal *pars pro toto* ³⁵⁷, în care „coincidenţa termenilor corelativi” se explică prin participarea întregului şi a părţii la *termenul terţ* al unei „semnificaţii” ³⁵⁸, dar a cărui explicaţie ultimă rezidă în corelaţiile polivalente ale sistemelor clasificatoare şi explicative ale universului fizic, divin şi uman.

ANTON NIŢU

LE DÉCOR ZOOMORPHE PEINT SUR LA CÉRAMIQUE CUCUTENI—TRIPOLIE

RÉSUMÉ

1. INTRODUCTION

Le décor zoomorphe peint sur la céramique Cucuteni—Tripolie synthétise le style animalier de la céramique néo-énéolithique de l'Europe sud-orientale et de l'Orient méditerranéen et celui de la glyptique mésopotamienne, achevant l'évolution du style zoomorphe de la céramique néo-énéolithique balkano-carpatique par la création du style *Cucuteni* des représentations zoomorphes, en parallélisme parfait avec l'évolution du style animalier oriental de la conception de la céramique à celle de la glyptique. Le style zoomorphe cucutenien manifeste une structure propre, qui définit son originalité comme phénomène d'art décoratif.

³⁵¹ J. de Morgan, *op. cit.*, p. 230, fig. 124; A. Varagnac, *L'Homme avant l'écriture*, „Destins du monde”, 1, Paris, 1959, p. 242, fig. 68.

³⁵² A. Varagnac, *op. cit.*, p. 260.

³⁵³ A. Moret-G. Davy, *op. cit.*, p. 142, 151.

³⁵⁴ *Ibidem*, p. 323—24.

³⁵⁵ Cl. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 384, 387—88.

³⁵⁶ *Ibidem*, p. 159, 161, 284.

³⁵⁷ E. Durkheim, *op. cit.*, p. 18, 145—46, 328; G. Glotz, *op. cit.*, p. 266; R. Kreglinger, *L'Évolution religieuse de l'humanité*, Paris, 1926, p. 16—7, 39.

³⁵⁸ L. Blaga, *Trilogia cunoaşterii*, „Bibl. de Filoz. rom.”, Bucureşti, 1943, p. 84, 87.

La céramique Cucuteni—Tripolie n'a pas adopté le décor zoomorphe pur, comme la céramique et la glyptique orientale. Le décor zoomorphe peint accompagne toujours le décor géométrique, sans être simplement juxtaposé, mais *intégré* à la structure du décor de la céramique. Mais le décor zoomorphe cucutéenien n'est pas intégré dès le début à la composition concentrique du décor géométrique à l'intérieur des vases (fig. 1/2,5), comme sur la céramique orientale, ou à l'extérieur des vases (fig. 1/1), comme sur la céramique Vinča—Turdaș. Le décor zoomorphe peint est intégré initialement au décor géométrique disposé en zones décoratives superposées sur la paroi des vases et diversifié sur les formes différentes de la céramique Cucuteni—Tripolie. L'intégration du décor zoomorphe peint sur la céramique cucutéenienne n'est point rapportée seulement au contexte de la composition du décor géométrique, comme sur la céramique orientale, mais directement à la structure et à l'évolution du décor géométrique, en déterminant le caractère propre au style cucutéenien. Les aspects du décor zoomorphe cucutéenien sont conditionnés par les aspects du décor géométrique, les motifs zoomorphes imitant la facture des motifs géométriques et étant entraînés dans les variations des aspects décoratifs d'après les règles de stylisation du décor géométrique. Mais, les compositions du décor zoomorphe adoptent la disposition antithétique du style héraldique oriental et le canon original de la stylisation des motifs zoomorphes implique aussi les attitudes thématiques du « groupe de lutte animalier » de l'art oriental. Les aspects du décor géométrique créés dans les zones superposées sur la paroi des formes céramiques sont projetés concentriquement à l'extérieur des couvercles (fig. 28/4) ou à l'intérieur des écuelles (fig. 28/1—2), ramenant les aspects décoratifs à la composition géométrique et symbolique de la représentation conceptuelle originelle (fig. 1/1—2). A la fin de l'évolution du décor zoomorphe peint, les aspects du décor zoomorphe créés à l'extérieur des vases sont aussi projetés à l'intérieur des écuelles (fig. 16), ramenant le décor zoomorphe à la composition cruciforme et symbolique du décor géométrique, d'après la conception originelle de la céramique orientale. Ce circuit dans le cadre de la céramique Cucuteni—Tripolie renferme toute l'évolution du style zoomorphe sur la céramique néo-énéolithique carpato-balkanique et insère l'évolution du style animalier du décor céramique à la glyptique orientale.

Le décor zoomorphe peint est limité aux deux groupes céramiques ε et ζ de la période *Cucuteni B* et comporte pour chaque groupe les deux aspects, libre et métopique, du décor géométrique. Les styles libre ou métopique du décor zoomorphe sont répartis sur des formes différentes de la céramique et se répètent dans les deux groupes, mais deviennent alternativement représentatifs pour les deux phases B1 et B2 de la céramique : le style libre sur les amphores ε de la phase B1 et le style métopique sur les cratères ζ de la phase B2.

De même, dans le cadre de l'unité fondamentale de l'ornementation de la céramique peinte dans son espace géographique, entre les bassins de l'Olt transylvain et du Dniepr et de la Galicie au Bărăgan, des particularités et des préférences dans l'ornementation céramique se différencient entre les grandes aires, cucutéenienne, tripolienne et galicienne. La céramique tripolienne présente constamment des variantes pour tous les aspects décoratifs de la céramique cucutéenienne, sous le rapport du décor géométrique et zoomorphe, de l'intégration du décor zoomorphe au décor géométrique et de leur répartition sur les formes céramiques. Les stations limitrophes, comme Petreni ou Varvarovca, présentent les éléments des aires voisines, mais les contaminations des aspects décoratifs peuvent s'établir directement entre les grandes aires de la céramique peinte.

2. LE GROUPE ε : LE STYLE ZOOMORPHE LIBRE

Les modalités du décor zoomorphe de *style libre* sont déterminées par l'intégration du décor zoomorphe à la structure du décor géométrique d'aspect libre, elliptique ou spiraliforme, et par la répartition des zones décoratives sur les *vases piriformes* et les *amphores* :

1. *Décor zoomorphe intégré et compact*, à motifs zoomorphes intégrés dans les espaces libres du décor géométrique, sur les vases piriformes (fig. 2/1—4 ; 4/4) et les amphores à une seule zone décorative (fig. 5/1—2,5) ;

2. *Décor zoomorphe intégré et réparti dans la zone principale et secondaire*, à motifs zoomorphes intégrés au décor spiral de l'épaule et à décor zoomorphe réservé dans la zone libre du cou, sur les amphores à deux zones décoratives et le décor principal dans la zone de l'épaule (fig. 5/4) ;

3. *Décor zoomorphe intégré et réparti dans les zones secondaires*, à décor zoomorphe intégré au décor géométrique secondaire de la zone du corps et à décor zoomorphe réservé dans la zone libre du cou, sur les amphores à trois zones décoratives et le décor principal dans la zone de l'épaule (fig. 6/5) ;

4. *Décor zoomorphe intégré et réparti dans la zone de l'épaule*, à motifs zoomorphes intégrés au décor géométrique principal sur l'épaule des amphores à deux zones décoratives (fig. 6/2—3) ;

5. *Décor zoomorphe intégré et réparti dans la zone du cou*, à motifs zoomorphes intégrés au décor géométrique secondaire sur le cou des amphores à deux zones décoratives (fig. 2/5 ; 3/1—3 ; 4/2,5—6) ;

6. *Décor zoomorphe réservé dans la zone du cou*, à motifs zoomorphes associés aux motifs végétaux (fig. 3/4 ; 6/1) ou seulement à motifs zoomorphes (fig. 4/3 ; 5/3 ; 6/4), sur les amphores à deux zones décoratives et le décor principal dans la zone de l'épaule.

Les aspects décoratifs du style zoomorphe libre du groupe ε se développent sur la *frise* de la zone unique ou des zones superposées sur les formes céramiques. Dans les aires extrêmes de la céramique Cucuteni—Tripolie, on observe la préférence des amphores cucuténiennes pour le décor zoomorphe libre dans la zone du cou et des amphores tripoliennes pour le décor zoomorphe dans la zone de l'épaule.

Le décor zoomorphe comporte des *silhouettes noires*, intégrées aux séries décoratives déterminées par les deux motifs principaux sur les formes de la céramique ε : les « spirales accrochées » sur l'épaule des amphores et les « ellipses à tangentes » sur l'épaule des vases piriformes et sur l'épaule ou le cou des amphores. Quelques-uns des aspects du décor géométrique et zoomorphe de style libre sont déterminés par les modalités de l'intégration du décor zoomorphe aux deux motifs principaux et pourvus de motifs annexes. Le décor zoomorphe est intégré aux « spirales accrochées » sur l'épaule des amphores cucuténiennes (fig. 5/4) et tripoliennes (fig. 6/2), aux « ellipses à tangente serpentiforme » sur les vases piriformes cucuténiens (fig. 2/1—4) et de la Galicie (fig. 4/4), aux « ellipses à tangentes horizontales » sur les amphores cucuténiennes (fig. 5/5) ou tripoliennes (fig. 5/1—2) et aux « ellipses à tangentes (normales) » sur l'épaule ou le corps des amphores tripoliennes (fig. 6/3,5).

De même, le décor zoomorphe est intégré aux formes simplifiées, sans motifs annexes, des deux motifs principaux, les « lentilles aux guirlandes » sur le cou des amphores cucuténiennes décorées de spirales sur l'épaule (fig. 2/5 ; 3/1—3), les « ellipses sans tangentes » sur le cou des amphores cucuténiennes à spirales sur l'épaule (fig. 4/6), les « guirlandes » sur le cou des amphores tripoliennes décorées d'ellipses sur l'épaule (fig. 4/2), les « guirlandes aux yeux opaques » sur le cou des amphores galiciennes décorées de spirales sur l'épaule (fig. 4/5). Ces motifs de la zone secondaire sont des formes simplifiées des « ellipses à tangentes » (fig. 11/4) ou des « spirales accrochées à l'œil opaque » (fig. 32/10—12).

D'autres aspects du décor géométrique et zoomorphe de style libre sont déterminés par le remplacement du décor géométrique secondaire, dissous dans la zone du cou des amphores cucuténiennes décorées de spirales (fig. 10/1—7) et des amphores tripoliennes décorées d'ellipses (fig. 14/5,9), par un décor végétal (fig. 10/8 ; 14/7a) ou zoomorphe (fig. 4/3 ; 5/3—4 ; 6/4—5), ou par un décor végétal et zoomorphe (fig. 3/4 ; 6/1).

Dans le décor spiral des amphores, le décor zoomorphe est introduit sur la forme initiale du motif principal de l'épaule, dans l'*œil* des spirales (fig. 5/4 ; 6/2). Dans le décor elliptique des vases piriformes, le décor zoomorphe est introduit aussi sur la forme initiale du motif principal, mais dans les *perles* des entonnoirs inférieurs ou supérieurs (fig. 2/1—3). Dans le décor elliptique sur l'épaule des amphores, le décor zoomorphe est introduit sur la forme initiale du motif principal, à l'intérieur de l'*ellipse* (fig. 5/1 ; 6/3), mais il est entraîné dans la série dérivative d'aspect libre du motif elliptique, dans l'*entonnoir supérieur* au-dessus de la tangente disparue et à côté des motifs géométriques annexes (fig. 5/2,5). Dans le décor elliptique simplifié sur le cou des amphores, le décor zoomorphe est introduit dans l'espace des *entonnoirs inférieurs* sur la forme initiale et les formes dérivées sans motifs annexes (fig. 2/5 ; 3/1—3 ; 4/2), ou dans l'espace des *entonnoirs fondus* sur la forme finale du décor dérivé, en remplaçant les motifs annexes géométriques (fig. 4/6 ; 11/3).

En effet, la série dérivative d'aspect libre des « ellipses à tangentes » sur le cou des amphores cucuténiennes (fig. 11/1—4) ou des « ellipses à tangente horizontale » sur l'épaule des amphores cucuténiennes (fig. 11/6—10) et tripoliennes (fig. 12/1—4,6) comporte la disparition de la tangente (fig. 11/12) et la fusion des motifs annexes dans les entonnoirs supérieurs et inférieurs (fig. 11/2—3,8 ; 12/4,6), puis la disparition des motifs annexes (fig. 11/13). Les motifs zoomorphes, entraînés dans l'évolution du décor elliptique d'aspect libre, restent à côté des motifs géométriques annexes (fig. 5/2,5), puis remplacent les motifs annexes synthétisés (fig. 4/6).

Le décor libre à spirales ou ellipses entraîne dans les annexes aussi des motifs géométriques hétérogènes, de fonction symbolique, spécialement des motifs « cruciformes », introduits sur la forme initiale (fig. 12/12 ; 27/5 ; 28/4) et gardés sur les formes dérivées après la disparition de la tangente (fig. 11/2). Les motifs zoomorphes sont introduits comme de motifs hétérogènes auprès des motifs annexes (fig. 2/1 ; 5/1,5 ; 6/2—3) ou au lieu des motifs annexes du décor géométrique initial (fig. 3/1 ; 4/2), puis ils sont maintenus à côté ou au lieu et place des motifs annexes sur les formes dérivées du décor géométrique (fig. 3/2 ; 5/2,5), de même que les motifs hétérogènes géométriques (fig. 11/2 ; 13/3).

L'intégration du décor zoomorphe au décor géométrique de style libre du groupe ϵ est réalisée par l'introduction des motifs zoomorphes d'après les règles de stylisation qui régissent les motifs annexes du décor spiral ou elliptique, donc par la « décoration identique des deux annexes », l'œil ou l'ellipse et l'entonnoir, et par le « passage au premier plan des motifs annexes et hétérogènes » à la suite de la disparition du motif spiral ou elliptique au cours de l'évolution d'aspect libre du décor géométrique. Dans l'ensemble de l'ornementation du vase, le *décor zoomorphe* de la zone secondaire du col ou du corps *reste subordonné au décor géométrique* ou au décor géométrique et zoomorphe de la zone principale de l'épaule (fig. 5/3—4; 6/4—5).

3. LE GROUPE ϵ : LE STYLE ZOOMORPHE MÉTOPIQUE

Les modalités du décor zoomorphe de *style métopique* sont définies en fonction de la structure du cadre métopique et de la répartition du décor zoomorphe dans l'espace décoré des métopes ou de sa réservation dans l'espace épuré des zones intermédiaires, sur les formes céramiques à profil caréné et à une seule ou à deux zones décoratives, les *cratères* et les *verres* :

1. *Décor zoomorphe en métopes contiguës à tangente*, sur les cratères et les verres cucuténiens (fig. 7/1—3);
2. *Décor zoomorphe en métopes contiguës sans tangente*, sur les verres cucuténiens (fig. 7/4; 8/1,4);
3. *Décor zoomorphe en métopes contiguës superposées*, sur les verres cucuténiens (fig. 9/11);
4. *Décor zoomorphe en métopes séparées sans tangente*, sur les verres cucuténiens (fig. 8/3);
5. *Décor zoomorphe dans la zone intermédiaire des métopes séparées*, sur les verres tripoliens (fig. 8/2).

Les quatre aspects du décor zoomorphe métopique sont déterminés par les trois aspects métopiques du décor géométrique, à « métopes contiguës » en une seule rangée, à « métopes contiguës superposées » au-dessus de la zone libre de l'épaule ou à « métopes séparées », et comportent les deux modalités de la dérivation du décor zoomorphe au cours de l'évolution du décor géométrique, de même que dans le style libre, c'est-à-dire par l'intégration du décor zoomorphe au décor géométrique des métopes, ou par le remplacement du décor géométrique par un décor zoomorphe dans les zones intermédiaires. Les deux aspects du décor géométrique à métopes contiguës ou séparées ne sont pas déterminés par l'organisation préalable de la surface décorée du vase, mais par la structure du motif principal du décor géométrique, les « ellipses à tangentes », au cours de l'évolution du motif elliptique par deux séries dichotomiques d'aspect métopique. Les deux aspects métopiques du décor géométrique ne sont pas créés sur les formes caractéristiques pour le décor zoomorphe de style métopique, les cratères et les verres, mais sont initiés sur les formes céramiques à décor géométrique de style libre, les vases piriformes ou les amphores, puis sont continués sur les cratères et adoptés sur les verres. Les quatre aspects métopiques du décor zoomorphe sont créés sur les verres, mais c'est seulement l'aspect du décor zoomorphe en métopes contiguës qui passe sur les cratères, parce que l'aspect à métopes séparées ou superposées n'est pas adopté par le décor géométrique des cratères cucuténiens et tripoliens.

L'aspect à *métopes contiguës* est initié par le décor elliptique sur les vases piriformes (fig. 12/7—11) ou sur l'épaule des amphores cucuténiennes (fig. 10/9—12; 12/12—14) et continué sur les cratères (fig. 13/1—5). La série dérivative comporte des formes d'aspect métopique, par la disparition du contour des ellipses (fig. 12/10—11,13; 13/2) suivie par la chute des tangentes (fig. 12/14; 13/3—4), et des formes finales d'aspect libre, par la disparition de la bande verticale des ellipses, qui délimitait les métopes (fig. 13/5). Les formes dérivées d'aspect métopique ou libre conservent les motifs annexes originels, des volutes à œil d'accrochement (fig. 12/11), des perles doubles ou fusionnées (fig. 12/10; 13/2—4), des arcs et segments (fig. 10/12) ou des arcs (fig. 13/5). Les formes finales d'aspect métopique ou libre, mais décorées de volutes simplifiées, sont transposées dans la zone secondaire sur l'épaule des amphores (fig. 14/1—2). L'aspect à métopes contiguës, à tangente ou sans tangente, des verres (fig. 13/7—9) s'inscrit dans la série dérivative d'aspect métopique des cratères, mais sélectionne l'« arc négatif » pour motif décoratif à la base des métopes. Les métopes sont décorées de motifs géométriques étrangers ou de motifs végétaux aux coins. Dans les annexes du décor elliptique on introduit aussi les motifs « cruciformes », comme motifs hétérogènes entraînés dans la dérivation de l'aspect métopique (fig. 11/1—2; 12/12; 13/3—4). Le décor zoomorphe est intégré évidemment sur les formes d'aspect métopique, mais pas au décor perlé (fig. 13/3—4), seulement après la résorption de la couleur noire dans le champ des métopes (fig. 7/1), avant la chute des tangentes (fig. 7/1—3) et persistant après la chute des tangentes (fig. 7/4; 8/1,4). C'est de cette manière que les motifs zoomorphes sont disposés au coin droit inférieur (fig. 7/1—3) ou au coin gauche supérieur (fig. 7/4) ou aux coins opposés (fig. 8/1; 9/11) des métopes. Dans le champ des métopes sans tangente se développe la composition libre de la file des silhouettes en disposition

naturelle (fig. 8/4). L'inversion de l'orientation et la combinaison des positions assurent la disposition antithétique des deux silhouettes (fig. 8/1). L'aspect métopique du décor zoomorphe est créé sur les verres et transmis aux cratères (fig. 7/1), comme l'indique le motif de l'« arc » à la base des métopes. Le décor zoomorphe intégré aux annexes du décor elliptique initial (fig. 2/1 ; 6/3) est entraîné sur les formes dérivées d'aspect métopique, dans l'espace des *entonnoirs* supérieurs ou inférieurs, dessus et dessous la tangente, et accompagne l'évolution des aspects métopiques du décor après la disparition de la tangente. Les motifs zoomorphes sont entraînés comme des motifs annexes hétérogènes dans l'évolution d'aspect métopique, de même que dans l'évolution d'aspect libre du décor elliptique sur les amphores (fig. 3/1—3 ; 4/6).

L'aspect à *métopes contiguës superposées à la zone libre de l'épaule* des verres a pu être créé par des procédés *ad hoc*, suggérés par l'introduction d'un décor spiral à la base des métopes (fig. 32/10—11) et sa séparation en des métopes inférieures (fig. 32/12), ou en partant du modèle offert par les amphores décorées de spirales sur l'épaule et de métopes multiples sur le cou (fig. 12/15), mais adapté au cadre à deux métopes et au décor des verres (fig. 9/11). Cet aspect du décor zoomorphe métopique n'est pas transmis aux cratères ε.

La dérivation de l'aspect à *métopes séparées* n'est pas documentée sur les verres et les cratères cucuténiens et tripoliens. Les verres cucuténiens à décor géométrique et zoomorphe (fig. 8/3) ont adopté directement l'aspect à métopes séparées de la zone unique des vases piriformes à décor géométrique (fig. 13/12), de même que les verres tripoliens (fig. 8/2 ; 13/10) avaient pour modèle les métopes séparées de la zone principale sur l'épaule des amphores (fig. 14/6—7). La série dérivative de l'aspect à métopes séparées apparaît sur les vases piriformes (fig. 13/11—12) et continue sur le cou ou l'épaule des amphores cucuténiennes (fig. 13/13—15 ; 14/1—4) et sur l'épaule des amphores tripoliennes (fig. 14/5—8). La dérivation comporte l'isolement préalable des ellipses par deux bandes verticales (fig. 13/11—14 ; 14/2—3) et puis la disparition des ellipses dans les zones intermédiaires (fig. 13/15 ; 14/4). Sur l'épaule des amphores tripoliennes, la série dérivative d'aspect métopique est continuée par une forme finale d'aspect libre (fig. 14/9), comme dans la série dérivative à métopes contiguës sur les cratères cucuténiens (fig. 13/5—6). Le décor zoomorphe dans les métopes séparées des verres cucuténiens (fig. 8/3) est intégré à l'évolution du décor elliptique d'après le procédé du décor zoomorphe sur les verres à métopes contiguës (fig. 7/2—4). Le décor géométrique des métopes séparées reproduit aussi le décor des métopes contiguës des verres. Le décor zoomorphe dans les zones intermédiaires des métopes séparées sur les verres tripoliens (fig. 8/2) remplace le décor végétal introduit dans les zones intermédiaires après la dissolution des ellipses et la résorption de la couleur noire (fig. 13/10), d'après le procédé de la série rectiligne dans la succession du décor géométrique, végétal et zoomorphe de style libre dans la zone secondaire sur le cou des amphores cucuténiennes (fig. 10/7—8 ; 3/4 ; 5/3), pas du tout de la série alternante du décor géométrique, végétal ou zoomorphe sur le cou des amphores tripoliennes (fig. 6/4 ; 14/7a, 9a). L'association du décor « végétal et zoomorphe » est réalisée seulement dans le style libre des amphores cucuténiennes et tripoliennes (fig. 3/4 ; 6/1) ou dans le style à métopes contiguës des verres cucuténiens (fig. 7/3).

Sur la céramique du groupe ε, l'aspect métopique du décor géométrique et zoomorphe présente un cadre *pseudo-métopique*, parce que réductible à la structure du motif décoratif et transitoire dans l'évolution d'aspect métopique du décor elliptique. Sur la céramique cucuténienne, la *métope* s'annonce comme un cadre destiné au décor zoomorphe, mais conserve les rudiments du décor géométrique. Sur la céramique tripolienne, le décor zoomorphe de la zone libre intermédiaire reste dominé par le décor surchargé des métopes. Dans les deux cas, le *décor zoomorphe* de style métopique reste *subordonné au décor géométrique* du vase, tout comme le décor zoomorphe de style libre.

4. LE GROUPE ζ : LE STYLE ZOOMORPHE LIBRE

Les modalités du décor zoomorphe de *style libre*, caractéristique aux *écuelles* et aux *amphores* au décor principal dans la zone de l'épaule ou à deux zones égales, comportent des aspects variés de décor géométrique et zoomorphe :

1. *Décor zoomorphe intégré et réparti dans la zone de l'épaule :*

- a) Décor à silhouettes et motifs serpentiformes ou croissants intégré au décor spiral de la zone principale sur l'épaule des amphores cucuténiennes (fig. 15/1 ; 18/3) ;
- b) Décor à silhouettes sans motifs serpentiformes ou croissants intégré au décor spiral de la zone principale de l'épaule sur les amphores galiciennes (fig. 18/2) ;
- c) Décor à silhouettes intégrées au décor elliptique à motifs en zigzag dans la zone égale de l'épaule sur les amphores galiciennes (fig. 18/1) ;

d) Décor à silhouettes intégrées au décor elliptique sans motifs serpentiformes ou en zigzag dans la zone principale sur l'épaule des amphores tripoliennes (fig. 20/1);

2. Décor zoomorphe intégré et réparti dans la zone du cou, à silhouettes et croissant intégrées au décor géométrique secondaire sur le cou des amphores tripoliennes à décor elliptique (fig. 20/2);

3. Décor zoomorphe réservé à la zone du cou, à silhouettes sans motifs serpentiformes dans la zone secondaire du cou sur les amphores cucuténiennes à décor elliptique (fig. 19/2);

4. Décor zoomorphe intégré à la composition concentrique du décor spiral, à silhouettes et motifs serpentiformes en disposition cruciforme sur les écuellles cucuténiennes (fig. 16);

5. Décor zoomorphe réservé dans la composition concentrique du décor spiral, à silhouettes serpentiformes en disposition quincunciale sur les écuellles cucuténiennes (fig. 17).

Le motif des « ellipses à tangentes » disparaît du décor des amphores et des cratères ϵ et ζ de la phase Cucuteni B2, les deux motifs principaux du décor géométrique étant constitués par les « spirales accrochées » (fig. 30/1,4–6) et les « spirales à diagonales (tangentes) » (fig. 30/2–3,7). Le décor zoomorphe de style libre est toujours intégré au décor à « spirales accrochées ». Mais les amphores tripoliennes de la même phase conservent les « ellipses à tangentes » et le décor zoomorphe est intégré de préférence au décor elliptique. De même, le décor à « spirales accrochées » du groupe ζ cucuténiien présente deux catégories spécifiques de motifs annexes, les « bandes serpentiformes » réduites aux « croissants » (fig. 26–27/1) et les motifs en « zigzag » réduits aux motifs en N , V , W ou des lignes en zigzag (fig. 27/3–7; 30/4,8; 31/4,8; 33/1). Les motifs annexes ont la forme de bandes au contour noir et remplies de couleur rouge, qui se résorbe graduellement et à la fin disparaît. Les bandes qui ont seulement le contour noir ou sont réduites aux motifs linéaires apparaissent aussi sur la céramique du groupe ζ tripolien (fig. 27/2) et sur la céramique Gorodsk-Usatovo (fig. 28/9). Les deux catégories de motifs annexes peuvent être associées sur le même vase (fig. 27/6) et leur facture double, à ou sans couleur rouge, se comporte de la même manière (fig. 26/4). Le décor serpentiforme est dérivé du décor en zigzag, qui a remplacé la nervure rectiligne des spirales, en réalisant la *synthèse des deux motifs primordiaux du décor géométrique* (fig. 27/5). Ces motifs annexes passent du corps des spirales dans les annexes, la perle des entonnoirs (fig. 26/1–3) ou les ellipses fréquentes sur les écuellles et très rares sur les cratères tronconiques (fig. 26/5), en se conformant ainsi aux règles des motifs annexes sur la céramique du groupe ϵ . C'est la prolifération de ces motifs annexes qui détermine le caractère *baroque* du décor géométrique sur la céramique Cucuteni B.

Le décor zoomorphe de style ζ libre est intégré au décor spiral des amphores et des écuellles cucuténiennes ou au décor elliptique des amphores tripoliennes. Les deux groupes d'amphores continuent les modalités de la création des aspects du décor géométrique et zoomorphe à l'extérieur des vases, par l'intégration du décor zoomorphe au décor spiral et elliptique ou par le remplacement du décor géométrique dans la zone secondaire, d'après les modèles du groupe ϵ , mais en les complétant avec des modalités propres au groupe ζ .

La série dérivative du décor zoomorphe de style libre caractéristique au groupe ζ est documentée seulement pour le décor spiral sur l'épaule des amphores cucuténiennes (fig. 15/1; 18/3). Le décor zoomorphe est introduit sur la forme initiale des « spirales accrochées », sur le *corps de la spirale* à côté de la nervure serpentiforme (fig. 18/3), puis il est entraîné dans l'évolution du décor spiral par son intégration dans l'espace unifié des entonnoirs, à côté des motifs annexes géométriques, en déterminant une association de décor géométrique et zoomorphe à « silhouettes et croissants » (fig. 15/1), comme modalité propre et unique du décor zoomorphe sur la céramique ζ . L'aspect final du décor géométrique et zoomorphe des amphores, conservant seulement les « yeux » des spirales disparues (fig. 15/1), est parallèle à l'évolution du décor zoomorphe dans les entonnoirs du décor à « ellipses » des amphores ϵ (fig. 4/6). Le fait s'explique par la disparition des « ellipses à tangentes » sur les amphores ζ . La discursivité des séries évolutives d'aspect libre ou métopique du décor elliptique sur la céramique ϵ (fig. 11/1–5; 13/1–6) est reprise par la série évolutive d'aspect libre des « spirales accrochées » sur les amphores ζ (fig. 26/1–3) et comporte aussi la disparition des spirales et le « passage des motifs annexes au premier plan », les yeux flanqués d'entonnoirs et les motifs serpentiformes dans les perles ou l'espace fondu des entonnoirs.

Le décor zoomorphe intégré au décor spiral pourvu de motifs serpentiformes est projeté à l'intérieur des écuellles (fig. 16), même sur la forme presque initiale du décor spiral, aux silhouettes introduites dans l'œil et sur le *corps* des spirales, reconstituant à rebours la filière du passage des motifs serpentiformes et zoomorphes du corps des spirales dans les entonnoirs (fig. 26/2; 15/1) par l'entraînement des motifs zoomorphes des entonnoirs sur le corps de la spirale à côté des motifs serpentiformes (fig. 16). La projection du décor spiral des amphores (fig. 26/3) à l'intérieur de l'écuelle est réalisée par la combinaison des différents procédés du sectionnement des « spirales accrochées » sur les écuellles ϵ (fig. 28/3,5–8) et ζ (fig. 29/1), c'est-à-dire en gardant une spirale à deux yeux d'accrochement aux bouts et en disposant les motifs en S au centre de la composition (fig. 28/5; 29/1). La disposition en croix des silhouettes refait en même temps la composition cruciforme origi-

nelle du décor géométrique des écuelles cucuténiennes (fig. 1/1—2), conformément à la conception du décor zoomorphe sur la céramique peinte orientale de style Samarra. Le décor zoomorphe intégré à l'œil des spirales initiales, comme sur les amphores ε (fig. 5/4 ; 6/2), est entraîné par l'évolution du décor spiral sur les écuelles ζ (fig. 17), aux silhouettes serpentiformes en leur lieu et place après la disparition du décor spiral et des motifs annexes. Les silhouettes serpentiformes de couleur noire au lieu du rouge peuvent rendre le motif du *serpent* des amphores ε tripoliennes (fig. 6/5), mais en disposition quinconciale, donc réductible à la composition cruciforme du décor géométrique originel, le motif serpentiforme central suppléant aussi la bande serpentiforme sur le fond du vase (fig. 16).

La céramique ζ dans l'aire d'interférence connaît aussi la modalité de la réservation du décor zoomorphe de style tripolien sur les amphores à décor elliptique de style cucuténienn (fig. 19/2), par suite la disparition du décor géométrique secondaire de la zone du cou (fig. 19/3). Le décor elliptique sur l'épaule de l'amphore (fig. 19/2) est dérivé par la contamination du décor à « ellipses et tangentes horizontales » sur les amphores ζ cucuténiennes (fig. 19/1) et du décor à « ellipses à tangentes (normales) » pourvues de « ligatures médianes » sur les amphores ε (fig. 4/2).

Les amphores du groupe ζ tripolien comportent deux modalités d'intégration du décor zoomorphe de style libre, soit au décor elliptique de la zone de l'épaule (fig. 20/1), soit au décor en guirlande dans la zone secondaire du cou (fig. 20/2), d'après les modèles des amphores ε (fig. 4/2 ; 6/3). Sur les amphores galiciennes, le décor zoomorphe est intégré d'après les modalités des amphores tripoliennes ou cucuténiennes, soit au décor elliptique, mais pourvu de motifs en zigzag, de la zone égale de l'épaule (fig. 18/1), soit au décor spiral de la zone principale de l'épaule, mais aux silhouettes sans motifs serpentiformes (fig. 18/2). L'intégration du décor zoomorphe seulement sur les formes initiales du décor elliptique ne peut pas déterminer l'association des motifs zoomorphes et des motifs annexes, en zigzag ou serpentiformes. Le décor à « silhouettes et croissant » sur le cou de l'amphore tripolienne (fig. 20/2) est adopté du décor spiral des amphores cucuténiennes, où il a été dérivé (fig. 15/1).

L'intégration du décor zoomorphe au décor spiral ou elliptique et l'entraînement du décor zoomorphe par l'évolution du décor spiral sur la céramique ζ se conforment aux mêmes règles de stylisation que sur la céramique ε : la « décoration identique des deux annexes », l'œil ou l'ellipse et l'entonnoir, par le passage des motifs zoomorphes du corps des spirales aux annexes (fig. 18/3 ; 16 ; 18/1 ; 20/1 ; 15/1), et le « passage au premier plan des motifs annexes et hétérogènes », par l'entraînement des motifs zoomorphes dans l'évolution du décor spiral à côté des motifs serpentiformes (fig. 15/1 ; 18/2) et par la survivance des motifs zoomorphes comme motifs hétérogènes après la dissolution du décor spiral (fig. 17). Le comportement identique des motifs zoomorphes d'après les règles des motifs serpentiformes annexes du décor spiral détermine leur facture en forme de *silhouettes rouges à contour noir* sur la céramique ζ cucuténienn et galicienn (fig. 15/1 ; 18/2) ou de *silhouettes à contour noir ou brun* sur la céramique ζ galicienn et tripolienne (fig. 18/1 ; 19/2 ; 20). L'évolution du décor spiral et zoomorphe sur la céramique ζ remplace l'évolution du décor elliptique et zoomorphe de style libre sur la céramique ε (fig. 2/1 ; 3/1—3 ; 4/6 ; 5/1—2,5), mais englobe aussi la dérivation du décor zoomorphe réservé dans la zone libre du cou (fig. 4/3 ; 5/3 ; 6/4 ; 19/2) par la survivance des motifs zoomorphes sur la forme finale de l'évolution du décor spiral et zoomorphe (fig. 17). Par la « concordance des plans évolutifs du décor spiral et elliptique » (fig. 4/6 ; 15/1), l'intégration du décor zoomorphe de style ζ au décor géométrique de style ε (fig. 4/2 ; 20/2) et l'intégration du décor zoomorphe réservé (fig. 5/3 ; 19/2) dans l'évolution du décor spiral et zoomorphe (fig. 17), le décor zoomorphe de la céramique ζ réalise la *synthèse du style zoomorphe libre des groupes ε et ζ*.

Dans l'ensemble de toutes les modalités d'intégration et de dérivation du décor zoomorphe dans le décor spiral, elliptique ou secondaire, le *décor zoomorphe* de style ζ libre reste *subordonné au décor géométrique* principal de la zone de l'épaule.

5. LE GROUPE ζ : LE STYLE ZOOMORPHE MÉTOPIQUE

Les aspects du décor zoomorphe de *style métopique* sur les verres et les cratères du groupe ζ se différencient dans les limites de la modalité unique du *décor zoomorphe en métopes séparées sans tangente*, en fonction de la structure du cadre métopique sur les verres et les cratères et de l'évolution du décor zoomorphe dans le cadre métopique sur les cratères :

1. *Décor zoomorphe réparti en deux métopes séparées* à un seul animal et le croissant introduits dans le décor géométrique de style ε des métopes, sur les verres (fig. 15/2) ;
2. *Décor zoomorphe réparti en trois métopes supérieures*, à un seul animal et des motifs serpentiformes introduits dans le décor géométrique de style ε et ζ des métopes, sur les cratères (fig. 21) ;
3. *Décor zoomorphe réparti en deux métopes supérieures*, à groupes héraldiques d'animaux avec ou sans le croissant introduits dans le décor géométrique et végétal de style ε et le décor géométrique de style ζ des métopes, sur les cratères (fig. 22—23/1) ;

4. *Décor zoomorphe réparti en deux métopes supérieures*, à files d'animaux sans le croissant introduites dans le décor géométrique et végétal de style ϵ des métopes, sur les cratères (fig. 23/3—4) ;

5. *Décor zoomorphe réservé en deux métopes supérieures*, à files d'animaux sans le croissant introduites en métopes sans décor géométrique et végétal, sur les cratères (fig. 23/2).

Le style métopique du décor zoomorphe du groupe ζ continue les procédés du groupe ϵ , mais seulement sous le rapport du décor géométrique, par l'adoption du cadre et du décor métopique de la céramique ϵ de la phase B1 (fig. 15/2 ; 22—23/3) et par l'introduction du décor spiral dans le cadre métopique (fig. 33/2—4) à l'exemple de la céramique ϵ des phases B1 et B2 (fig. 32/10—12), établissant ainsi la filière de l'introduction du décor zoomorphe dans le cadre à métopes superposées des cratères ζ . En effet, le décor zoomorphe introduit dans le cadre à métopes superposées des cratères (fig. 22) ou à métopes séparées des verres (fig. 15/2) est le décor zoomorphe de style libre dérivé dans le décor spiral sur les amphores ζ (fig. 15/1). La dérivation du cadre à métopes séparées superposées et du décor à « silhouettes et motifs serpentiformes » par l'évolution du décor elliptique à motifs serpentiformes des cratères (fig. 26/5) n'est pas documentée sur la céramique ζ cucuténienne et tripolienne.

Le cadre métopique est adopté directement du décor à *métopes séparées* des verres ϵ (fig. 32/9) pour les verres ζ (fig. 15/2) et du décor à *métopes séparées superposées* des amphores ϵ (fig. 14/4) pour les cratères ζ à décor géométrique (fig. 33) ou zoomorphe (fig. 21—23). Donc le cadre *métopique authentique* est préétabli de même que sur la céramique de la phase Cucuteni A et destiné au décor zoomorphe. Le décor zoomorphe de style métopique du groupe ζ est intégré au décor géométrique des métopes, non pas à la structure du cadre métopique comme sur la céramique ϵ (fig. 7—8). C'est seulement dans le cadre à métopes séparées sur les verres (fig. 15/2) que le décor zoomorphe de style libre prend en apparence une disposition conforme à la dérivation du décor zoomorphe dans les métopes des verres (fig. 8/1,3), par l'inversion de la silhouette à droite et du croissant à gauche, en suggérant leur introduction dessus et dessous la tangente disparue, comme sur les verres ϵ . Le décor géométrique des métopes sur les verres ζ à décor zoomorphe conserve aussi le motif de l'« arc négatif » des métopes contiguës ou séparées des verres ϵ (fig. 32/8—9). Le style classique du décor zoomorphe métopique a été créé par les verres ϵ à deux métopes contiguës (fig. 7/2—4) et donc s'impose, par la forme du cadre et le décor géométrique des métopes, au style zoomorphe à deux métopes séparées sur les verres ϵ et ζ (fig. 8/3 ; 15/2) ou à deux métopes superposées sur les cratères ζ (fig. 22—23/1). Dans les métopes supérieures des cratères le motif de l'« arc » disparaît, tout comme sur les verres ϵ à métopes superposées (fig. 9/11), parce que l'arc disparaît aussi des métopes supérieures sur les verres ϵ (fig. 32/12) ou est simplement suppléé par la boucle de la limite qui sépare les métopes superposées sur les verres et les cratères ϵ et ζ à décor géométrique (fig. 32/4—6).

Le cadre à métopes séparées superposées des cratères raccorde la zone intermédiaire des métopes séparées dérivées indépendamment dans les deux zones décoratives des amphores ϵ (fig. 14/4) et ensuite est diversifié sur les deux types des cratères. Sur les cratères à l'épaule proéminente, le cadre présente deux métopes plus hautes sur l'épaule (fig. 32/1—5 ; 33/1—2) et la zone intermédiaire est parfois divisée à la limite des zones décoratives (fig. 32/2). Cet aspect métopique est transmis aux verres ϵ et ζ (fig. 32/6—7). Sur les cratères amphoroides, à l'épaule étroite, le cadre présente deux métopes plus hautes sur le cou (fig. 33/3—4), d'accord avec la hiérarchie des zones décoratives sur les amphores (fig. 14/4). La zone intermédiaire reste d'abord divisée entre le cou et l'épaule (fig. 21), comme sur les amphores, puis est unifiée (fig. 22—23/1—2), comme sur tous les cratères à décor géométrique (fig. 31/8 ; 33/3). Les cratères à décor zoomorphe multiplient les métopes séparées (fig. 21), comme les cratères ϵ (fig. 13/2), ou les réduisent à deux d'après le modèle des amphores (fig. 14/4) et des verres ϵ à décor zoomorphe (fig. 8/3 ; 9/11).

Dans le cadre à métopes séparées superposées des deux formes de cratères on introduit les séries évolutives des deux motifs principaux du décor géométrique de style libre, dont l'association détermine deux séries décoratives pour les amphores ϵ et ζ (fig. 30/1—2), adoptées aussi par les cratères (fig. 31/3,5) : les « spirales accrochées » dans les zones de l'épaule et du cou ou des « spirales à diagonales (tangentes) » dans la zone de l'épaule et des « spirales accrochées » dans la zone du cou. Sur les *cratères à l'épaule proéminente*, les formes initiales des deux séries décoratives font naître des formes d'aspect libre, par la dissolution des « spirales accrochées » sur l'épaule et le cou (fig. 30/8 ; 31/4) ou la disparition des « spirales à diagonales » sur l'épaule (fig. 31/6—7). Les deux séries décoratives sont introduites aussi dans le cadre métopique dans leur forme initiale (fig. 31/8—9) et produisent les mêmes formes dérivées dans la zone de l'épaule, correspondantes aux « spirales à diagonales » (fig. 32/2—5) ou aux « spirales accrochées » (fig. 33/1—2). Dans les deux séries décoratives, les « spirales accrochées » décorent constamment la zone du cou et déterminent un motif stéréotypé en « bande angulaire aux yeux terminaux » (fig. 32/4—5 ; 33/1—2). Les spirales accrochées entraînent dans les métopes de l'épaule les motifs annexes en « zigzag » (fig. 31/8 ; 33/1). Les aspects décoratifs des cratères sont adoptés aussi par les verres ζ (fig. 32/7), la série dérivative des spirales à diagonales entraînant les « bandes serpentiformes » du décor des cratères (fig. 30/7). Dans le cadre à métopes renversées des *cratères amphoroides* à décor géométrique, on introduit seulement la série décorative à « spi-

rales accrochées » pourvues de motifs serpentiformes (fig. 33/3—4). Dans les hautes métopes de la zone du cou, les « spirales accrochées » sont introduites comme motif principal, dont l'évolution projette graduellement au premier plan les motifs annexes, les yeux liés par les « bandes angulaires » des entonnoirs et les motifs serpentiformes (fig. 33/4) ou seulement les motifs serpentiformes (fig. 33/3). Dans les métopes étroites de l'épaule, le motif spiral apparaît dans la forme initiale (fig. 33/3) ou produit des formes dérivées à motifs annexes et serpentiformes (fig. 33/4). Les zones intermédiaires sont décorées par les formes simplifiées ou dérivées du décor spiral des métopes de l'épaule. Le décor géométrique des métopes inférieures et des zones intermédiaires forme l'encadrement des métopes supérieures, destinées au décor zoomorphe. L'introduction du décor à « spirales accrochées » et à bandes serpentiformes dans les métopes supérieures précède l'introduction du décor à « silhouettes et bandes serpentiformes » sur les cratères amphoroides, parce que le décor zoomorphe est dérivé dans le décor libre à spirales accrochées et à bandes serpentiformes des amphores ζ (fig. 15/1). Dans les métopes inférieures des cratères à décor zoomorphe, les « spirales accrochées » peuvent alterner avec les « spirales à diagonales » (fig. 21), en suggérant la dérivation du décor zoomorphe dans les métopes supérieures à partir du décor spiral des métopes de l'épaule. Mais les « spirales à diagonales » ne sont jamais introduites dans les métopes supérieures des cratères à décor géométrique et la dérivation du décor zoomorphe par l'évolution des « spirales à diagonales » n'est point documentée sur la céramique ζ. D'ailleurs, la facture serrée des « spirales à diagonales », aux entonnoirs remplis de bandes linéaires ou angulaires, ne permet pas l'entraînement des motifs serpentiformes dans les entonnoirs du décor, mais seulement sur le corps des spirales initiales (fig. 30/7).

Le cratère amphoroïde apparaît comme la forme préférentielle pour le décor zoomorphe de style métopique. Le cadre métopique comporte trois modalités réparties aux deux aspects du décor géométrique et zoomorphe. L'aspect à « trois métopes séparées par une zone intermédiaire divisée » (fig. 21) a les métopes supérieures décorées par une seule silhouette à motifs serpentiformes variés, les métopes inférieures décorées par les formes dérivées des « spirales à diagonales » et la zone intermédiaire décorée sur le cou d'une bande serpentiforme du décor spiral disparu et sur l'épaule par des hachures croisées. L'aspect à « deux métopes séparées par une zone intermédiaire unique » (fig. 22—23/1—2,4) a les métopes supérieures décorées de groupes d'animaux associés ou non au croissant, les métopes inférieures décorées par la forme initiale des « spirales accrochées » pourvues de motifs serpentiformes et la zone intermédiaire décorée par la forme simplifiée du décor de l'épaule. L'aspect à « deux métopes séparées sur le cou au-dessus de la zone libre de l'épaule » (fig. 23/3) se rattache aux aspects du décor géométrique et zoomorphe des cratères à deux métopes séparées sur l'épaule, mais dans la zone libre de l'épaule le décor spiral est pourvu de bande rhomboïdales dérivées du zigzag. Cet aspect du cadre métopique n'est pas documenté entre les séries décoratives à métopes séparées des cratères ou des verres ε et ζ cucuténiens, mais apparaît comme une variante créée strictement dans le groupe des cratères à décor zoomorphe, d'après le modèle de la variante à « métopes contiguës au-dessus de la zone libre de l'épaule » sur les verres ε (fig. 9/11). Sur les cratères à décor zoomorphe le procédé est facilité par la division initiale de la zone intermédiaire des métopes superposées (fig. 21) et par le caractère imperceptible du développement du décor spiral dans la frise ou les métopes de la zone étroite de l'épaule (fig. 23/3).

Le décor géométrique des métopes supérieures à décor zoomorphe comporte trois catégories de motifs géométriques et végétaux, d'origine différente. Le décor zoomorphe est associé aux « bandes serpentiformes » (fig. 21) réduites aux « croissants » (fig. 22), comme *motifs annexes* dérivés ensemble dans l'évolution du décor spiral et zoomorphe (fig. 15—16). Les bandes serpentiformes entraînent dans les métopes à une silhouette les motifs apparentés, les « paires de lentilles » (fig. 21/1) du corps des spirales de l'épaule (fig. 21/2), dont la dérivation comporte le même circuit dans les annexes du décor spiral (fig. 29/3 ; 30/5) ou elliptique (fig. 5/2 ; 20/2). Le champ des métopes est décoré de *motifs de remplissage*, des « groupes de trois lignes » de couleur noire parsemés dans les métopes triples (fig. 21) ou des « lignes ponctuées » de couleur rouge irradiées dans les métopes doubles (fig. 22—23/1), tous dérivés dans l'évolution du décor spiral sur les écuelles (fig. 29/1—2), à partir du décor spiral des amphores et des cratères (fig. 21/1 ; 30/4,7), et introduits par le décor zoomorphe dans les métopes des cratères amphoroïdes. Mais les métopes sont décorées dès le début de motifs géométriques et végétaux *liés au cadre métopique*, dans les métopes triples la « bande linéaire horizontale », les « dents de loup », les « arcs » et « segments » (fig. 21), dans les métopes doubles des « bandes linéaires horizontales » et des motifs végétaux (fig. 22—23/1,3). Ces motifs décorent les métopes ou sont dérivés en même temps que l'aspect métopique dans le style classique du décor zoomorphe métopique sur les verres ε et sont adoptés par les cratères ζ à décor zoomorphe. Les métopes des cratères éliminent graduellement les trois catégories de motifs géométriques, dans l'ordre inverse à leur introduction. D'abord sont écartés les « motifs de remplissage », laissant seulement les « motifs du cadre » (fig. 23/3), ensuite les bandes horizontales réduisent par degré le nombre des lignes (fig. 23/1,4), épurant le champ des métopes (fig. 23/2). La disparition des motifs géométriques est accompagnée ou suivie par celle des croissants, qui sont déplacés comme motifs serpentiformes uniques dans les annexes du décor

spiral de l'épaule, en suggérant leur association indirecte au décor zoomorphe (fig. 23/2). Le décor géométrique dans la frise des amphores conservait aussi les « yeux » des spirales disparues (fig. 15/1). Sur les cratères, ce motif a été initialement éliminé des métopes à décor zoomorphe, parce que l'identité de facture des « yeux » et des « ellipses » sur la céramique ϵ et ζ (fig. 10/11 ; 12/3,12 ; 26/1—3) et la disparition des ellipses pendant l'évolution de l'aspect métopique sur la céramique ϵ (fig. 13/11—15) rendent incompatible la présence des yeux dans le cadre métopique préétabli du décor zoomorphe sur les cratères ζ . Le décor zoomorphe réparti (fig. 21—23/1,3—4) et ensuite réservé (fig. 23/2) dans les métopes devient le *décor principal* du vase. Dans l'ensemble de l'ornementation du vase, le *décor géométrique est subordonné au décor zoomorphe*.

Le style zoomorphe libre du groupe ζ a effectué la synthèse du style zoomorphe libre de la céramique ϵ et ζ en fonction du décor spiral fondamental de la céramique Cucuteni — Tripolie (fig. 15/1—17), réduit même au symbole de la *spirale en S* (fig. 16), synthèse réalisée par l'unification des plans évolutifs du décor zoomorphe et géométrique de style libre, spiral, elliptique ou secondaire, de la céramique ϵ . Le style zoomorphe métopique du groupe ζ réalise la *synthèse des deux styles zoomorphes, libre et métopique, de la céramique ϵ et ζ* , par l'engrenage de la synthèse du style zoomorphe libre accomplie par les amphores ζ (fig. 15/1) et des aspects décoratifs du style zoomorphe métopique des verres ϵ (fig. 7—8) dans le cadre métopique des cratères amphoroides (fig. 21—23) et des verres ζ (fig. 15/2). Cette synthèse est initiée par les verres ϵ tripoliens (fig. 8/2). La règle de la « concordance des aspects décoratifs dans l'évolution du décor libre et métopique », qui se développent en plans parallèles ou se succèdent alternativement dans le même plan évolutif sur la céramique ϵ , atteint son amplitude maximum sur la céramique ζ , par l'*unification du plan évolutif du décor géométrique et zoomorphe de style libre et métopique*. La forme synthétique du cratère amphoroïde (fig. 33/3—4) participe à la synthèse finale du décor spiral et zoomorphe dans le cadre métopique (fig. 23/2). Le cadre métopique est dérivé du décor des amphores ϵ (fig. 14/4) et dans ce cadre est entraînée l'évolution du décor spiral des amphores (fig. 30/1—2) et puis est sélectionnée l'évolution du décor à « spirales accrochées et motifs serpentiformes » (fig. 33/3—4), qui précède l'intégration de la synthèse du style zoomorphe libre (fig. 15/1) à la synthèse finale du style zoomorphe métopique (fig. 23/2). La synthèse des deux styles zoomorphes annule l'évolution du style zoomorphe métopique en fonction de l'évolution du décor elliptique et intègre l'évolution des deux styles en fonction du décor à « spirales accrochées », donc du décor primordial de la céramique Cucuteni — Tripolie.

La céramique ζ tripolienne est caractérisée par l'exclusivité du style zoomorphe libre (fig. 20), qui survit au style métopique sur la céramique cucuténienne finale (fig. 24) et sur la céramique peinte Gorodsk-Usatovo (fig. 25).

6. LE STYLE ZOOMORPHE SUR LA CÉRAMIQUE DE LA VARIANTE MONTÉORU

Dans la céramique de la *variante Montéoru*, caractéristique à l'étape finale de la phase Cucuteni B2, le décor zoomorphe peint en *silhouettes blanches* sur la surface lustrée noire apparaît sur une amphore (fig. 24) à profil de vase piriforme et à décor peint du blanc en deux zones comme sur les amphores cucuténiennes (fig. 10/6). La forme dérivée du décor spiral et zoomorphe conserve les « yeux à tache blanche », comme sur les amphores ζ à décor zoomorphe (fig. 15/1). Mais les croissants sont remplacés par des « lignes serpentiformes » ou en « zigzag », comme sur les cratères ζ (fig. 21/2), et par le motif en ω , caractéristique à la céramique de la phase B2 (fig. 30/2—4). Le rapprochement et l'agrandissement des yeux déterminent l'intégration du décor zoomorphe et serpentiforme sur la bande des yeux des spirales, comme sur la céramique ζ (fig. 16 ; 18/3). Le décor zoomorphe de *style libre* rend la « file » de capridés et cervidés suivis par un carnassier des amphores ζ tripoliennes (fig. 20/2), mais comporte la modalité du *décor zoomorphe intégré et réparti dans la zone principale de l'épaule* des amphores cucuténiennes (fig. 15/1).

7. LE STYLE ZOOMORPHE PEINT SUR LA CÉRAMIQUE GORODSK-USATOVO

Les modalités du *style libre* du décor zoomorphe sur les amphores Gorodsk-Usatovo se définissent clairement par rapport à celles des amphores tripoliennes du groupe ζ :

1. *Décor zoomorphe intégré et réparti dans la zone de l'épaule*, à silhouettes intégrées au décor elliptique principal de l'épaule (fig. 25/3—4) ;

2. *Décor zoomorphe réparti ou réservé dans la zone du cou*, à silhouettes intégrées au décor géométrique secondaire ou réservées dans la zone libre du cou des amphores à décor elliptique ou spiral sur l'épaule (fig. 25/1) ;

3. *Décor zoomorphe réparti ou réservé dans la zone du cou*, à silhouettes et croissant sur le cou des amphores à décor elliptique ou spiral sur l'épaule (fig. 25/2).

La céramique Gorodsk-Usatovo représente la dernière phase du style ornemental de la céramique peinte Cucutenii—Tripolie, définie par le caractère *expressionniste* du décor géométrique (fig. 34/6—7). Le décor zoomorphe introduit la nouveauté du décor ornithomorphe et présente la facture des « silhouettes à contour noir » du groupe ζ, mais retourne aussi aux « silhouettes noires ou brunes » du groupe ε.

Le décor zoomorphe est intégré de préférence à l'évolution d'aspect libre du décor elliptique (fig. 34/1,3) et diversifié sur les deux zones décoratives en fonction des deux modalités d'intégration sur les amphores ζ tripoliennes. Le décor zoomorphe est intégré aux deux annexes du décor elliptique de la zone principale de l'épaule, l'*ellipse* et l'*entonnoir* (fig. 25/3—4), ou est réparti à la zone du cou (fig. 25/1—2), donc d'après les procédés du groupe ε gardés sur les amphores ζ tripoliennes (fig. 20). Sur les amphores tripoliennes et galiciennes, le décor zoomorphe reste fixé sur la forme initiale du décor elliptique (fig. 18/1 ; 20/1), mais sur les amphores Gorodsk-Usatovo le décor zoomorphe est entraîné par l'évolution du décor elliptique (fig. 25/3) comme sur les amphores ε cucuténiennes (fig. 4/6). Dans l'aspect final du décor géométrique et zoomorphe, le décor à « ellipses » et à bandes angulaires unifiées en « guirlandes » est caractéristique aux amphores Gorodsk-Usatovo (fig. 34/3). La répartition du décor à « silhouettes et croissant » dans la zone du cou (fig. 25/2) répète le procédé des amphores ζ tripoliennes (fig. 20/2). Le décor zoomorphe réparti ou réservé reste indécis, à cause de l'état fragmentaire des vases, qui ne permet pas de préciser le caractère libre ou décoré de la zone du cou.

8. STYLISATION ET THÉMATIQUE. ORIGINE ET SIGNIFICATION

La silhouette classique de l'animal est peinte sur la céramique ε (fig. 9/1—10), mais elle est gardée et simplifiée sur la céramique ζ. La silhouette apparaît comme l'expression *élémentaire et organique* de l'animal observé dans son mouvement et réduit aux caractères essentiels de sa nature. Ce modèle de l'animal réduit à un *stoicheion* dans le style zoomorphe cucuténiens se définit clairement par rapport au géométrisme du style animalier sur la céramique peinte orientale, au naturalisme du style animalier de la glyptique crétoise ou au réalisme et le thériomorphisme du style animalier de la glyptique mésopotamienne. La stylisation picturale accentue les détails spécifiques, la position au *corps arqué*, la queue touffue à *point terminal* (fig. 7/4 ; 9/2,8 11 ; 25/3) et les *griffes* en patte d'oiseau (fig. 9/3—4,10), qui indiquent la manifestation typique du *félin*. Intégrée au décor spiral de la céramique ε et ζ, la silhouette en boucle est facilement adaptée à une fonction *décorative*, qui souligne le caractère organique de sa stylisation et détermine l'*unité du style* du décor géométrique et zoomorphe pour chacune des deux groupes céramiques. L'intégration des silhouettes au décor géométrique se conforme aux *règles de stylisation des motifs annexes* et détermine la facture identique des motifs zoomorphes et géométriques annexes : les *silhouettes noires* et les *entonnoirs triangulaires noirs* sur la céramique ε (fig. 3), les *silhouettes* et les *croissants* en bandes à contour noir et remplies ou non de couleur rouge sur la céramique ζ (fig. 15/1 ; 20/1—2). Mais les éléments de stylisation impliquent aussi les valeurs de contenu d'une thématique d'ordre conceptuel et figuratif, l'attitude stéréotypée du *carnassier aux aguets* (fig. 9), l'animal à *tête retournée en arrière* (fig. 20/1), la *disposition héraldique* des animaux (fig. 4/2 ; 5/2,4 ; 22—23/1), propres au style animalier de l'art oriental. Le cycle des représentations zoomorphes plastiques et incisées sur la céramique néolithique ancienne, Criș, Vinča-Turdaș et Prêcucuteni, se caractérise par le *style libre*, basé sur le groupement naturel des animaux, comme sur la céramique peinte orientale, Samarra, Halaf, Obeid et Suse I. Le cycle des représentations zoomorphes peintes sur la céramique Cucuteni—Tripolie se caractérise par le *style héraldique*, fondé sur le groupement symétrique des animaux, tout comme dans la glyptique mésopotamienne. Les deux cycles correspondent à deux étapes de formation du style zoomorphe carpato-danubien, par un processus d'assimilation des représentations conceptuelles et figurées réalisées par l'évolution du style animalier dans l'art oriental, à partir de la céramique peinte de l'époque préhistorique pour aboutir à la glyptique de l'époque protohistorique et historique.

La *glyptique mésopotamienne* continue les thèmes du style libre comme dans le décor de la céramique peinte, mais, parallèlement à la céramique peinte, le décor zoomorphe est gravé en dispositions héraldiques sur les *cachets plats* Gaura XV, XIII des périodes Halaf et Obeid, sur les *cachets* Gaura XI et les *cylindres* Uruk IV de la période Uruk, sur les *cachets* Gaura VIII B et les *cylindres* Uruk III—II de la période Djemdet-Nasr et sur les *cylindres* de la période dynastique archaïque. La *thématique* des représentations zoomorphes dans la glyptique mésopotamienne démontre la participation du groupement naturel ou de la disposition héraldique des espèces antagonistes ou seulement de l'une des espèces à la structure d'un thème central : le *groupe de lutte animalier*, par deux modalités thématiques : le *groupe complet*, le *carnassier* et le *cornu* ou l'*oiseau rapace* et l'*oiseau aquatique*, et l'*alternance des deux termes*, le *carnassier* ou l'*oiseau rapace*, le *cornu* ou l'*oiseau aquatique*. Les modalités de stylisation du groupement naturel ou héraldique sont parfaitement corrélatives dans les séries figuratives des deux thèmes. Les modalités thématiques et leur figuration accentuent moins l'attitude

thématique des animaux que leurs groupements naturels ou héraldiques, qui s'intègrent directement au « groupe de lutte » par le parallélisme du groupement des espèces isolées ou associées et qui déterminent en général l'alternance rythmique du groupement des deux espèces ou sexes, disposé en file ou en files superposées. Dans la composition roulée des cylindres on observe une préférence pour le groupement binaire sur les cylindres Uruk et Djemdet-Nasr ou pour le groupement ternaire sur les cylindres dynastiques archaïques. Les thèmes figurés du « groupe de lutte » classent les espèces antagonistes en deux catégories d'animaux ou d'oiseaux d'essences différentes, le carnassier et l'oiseau rapace ou l'animal cornu et l'oiseau aquatique, dont le symbolisme cosmologique correspond aux deux catégories cosmiques et divines, l'*uranien* et le *chthonien*, formulées en concepts par le système de la cosmogonie mésopotamienne, *an-shár* et *ki-shár*. L'unité des ordres naturel, surnaturel et social de l'univers se résout en catégories antithétiques et peut être embrassée dans la totalité des deux catégories, uranienne et chthonienne, ou de la perspective d'une seule catégorie, uranienne ou chthonienne. La totalité de la réalité peut être détotalisée et retotalisée par l'intégration du « groupe de lutte animalier » et par l'« alternance des espèces antagonistes ». Le thème de l'« aigle léontocéphale aux ailes éployées » porte dans les textes le nom divin d'*Imgi(g)* et devient l'« emblème » *shurinnu* du dieu suprême de Lagash, *Nin-Girsu*.

La multiplication des dispositions héraldiques dans la glyptique des cachets et des cylindres démontre clairement la diffusion du style héraldique mésopotamien dans les cultures du bassin oriental de la Méditerranée. La circulation des cachets et des cylindres mésopotamiens dans l'Elam, l'Égypte, l'Égée et l'Asie Mineure hittite a déterminé l'imitation des cylindres mésopotamiens dans le style de l'art local et la reproduction de toutes les dispositions héraldiques par les cachets et les cylindres élamites aux périodes Djemdet-Nasr et dynastique archaïque ou sur les cachets et les gemmes crétoises des périodes M.M. III et M.R. I—II. L'influence de la glyptique Djemdet-Nasr explique la mutation du style zoomorphe à thèmes héraldiques sur la céramique peinte Suse II et le style animalier héraldique dans l'art de l'Égypte protodynastique. Le thème du « vautour à tête d'éléphant » sur le manche du couteau gérzéen d'Abou-Zédan porte dans la mythologie hindoue le nom de *Bherunda*. Dans les théories d'animaux de l'art protodynastique les espèces de la faune du Nil défilent dans l'ordre des emblèmes « totémiques » des nomes égyptiens. L'art classique de l'Égypte dynastique élimine le style héraldique asiatique et fixe le thème du groupe de lutte sous la forme du « faucon sur le dos de la gazelle », *Horus et Seth*, comme synthèse de l'unité antithétique de l'univers.

Ce phénomène général dans l'art des civilisations de la Méditerranée orientale et la formation ultérieure, à l'époque du bronze, du style animalier héraldique dans l'art créto-mycénien expliquent la genèse et précisent l'origine orientale directe du style zoomorphe antithétique sur la céramique Cucuteni—Tripolie. La tablette à décor zoomorphe de Tărtăria (fig. 35/1) et l'empreinte de cylindre de Turdaș (fig. 35/2) montrent que le complexe des cylindres et des tablettes pictographiques de type Djemdet-Nasr a circulé jusqu'au Danube et a déterminé l'adoption de la *disposition antithétique* par le décor zoomorphe incisé sur la céramique Rössen ou peint sur la céramique Cucuteni—Tripolie. Le modèle du félin de style naturaliste de la glyptique mésopotamienne, la queue levée et au bout grossi, attaquant par derrière sur l'empreinte de Turdaș (fig. 35/2), explique la silhouette à queue terminée en point et l'accentuation de l'attitude aux aguets en fonction du pied postérieur sur la céramique Cucuteni—Tripolie et Gorodsk-Usatovo (fig. 9/4, 6 ; 25/3). Les modalités *thématiques* du style zoomorphe cucuténien expriment la corrélation des espèces antagonistes au thème central du *groupe de lutte*, soit par les attitudes thématiques (fig. 9 ; 20/1 ; 25/3) et le groupement naturel (fig. 2/1 ; 15/1) ou héraldique (fig. 2/3 ; 5/2,4 ; 22) des animaux, soit par l'*alternance* des espèces isolées (fig. 2—3 ; 5/3,5 ; 18—19/2) et du « groupe de lutte » (fig. 4/1—2 ; 5/1 ; 20/2 ; 24), et comportent deux modalités de composition, la *file* (fig. 2—3 ; 5 ; 20/2 ; 24) et le *groupe* (fig. 4/2 ; 23/1), tout comme dans la glyptique mésopotamienne. Le décor zoomorphe maintient son parallélisme au décor zoomorphe de la céramique peinte orientale par la stylisation des capridés à queue longue et touffue (fig. 20/2) et de l'animal myriapode (fig. 5/1 ; 9/5) comme sur la céramique Suse I et Tell-i-Gap I, par le groupe de l'oiseau sur le dos de l'animal au double protome (fig. 5/1) comme sur la céramique Tépé-Giyan IV, enfin par la projection du décor géométrique et zoomorphe à l'intérieur des écuelles (fig. 16) comme les « images paradisiaques du monde » sur les écuelles Suse I à décor géométrique, végétal et zoomorphe. Les modalités du groupement en file ou en groupe des dispositions naturelle ou héraldique des thèmes zoomorphes se superposent aux deux styles du décor zoomorphe cucuténien, libre (fig. 2/1,3 ; 4/2) ou métopique (fig. 8/1,4 ; 23/1). Les modalités du groupement naturel ou héraldique se combinent comme dans la glyptique mésopotamienne et accentuent de même la division binaire de la file en groupes de deux animaux, les groupes gardant aussi la disposition naturelle ou héraldique dans les deux styles, libre (fig. 2/3 ; 20/2) ou métopique (fig. 22 ; 23/2). La distribution ternaire se rencontre aussi et comporte la même combinaison des groupements naturels ou héraldiques du style libre ou métopique de la file (fig. 3/2—4/6 ; 8/4 ; 21) ou du groupe (fig. 4/2 ; 23/1). Les thèmes zoomorphes de style libre ou métopique sont corrélatifs aussi dans le cadre des associations du décor zoomorphe

au décor végétal (fig. 3/4 ; 23/3) et au décor géométrique à croissants (fig. 20/2 ; 22) ou à guirlandes (fig. 4/2 ; 20/2), etc. La combinaison et la corrélation des thèmes et des styles zoomorphes démontrent, d'une part, que la division de la file et du groupe en groupements antithétiques (fig. 2/3 ; 4/2) s'explique par l'introduction du style héraldique dans le groupement naturel des animaux et, d'autre part, que la division binaire ou ternaire du groupe de lutte (fig. 4/2 ; 20/2) explique la préférence pour les groupes naturels ou héraldiques de deux animaux (fig. 22 ; 23/2) ou de trois animaux (fig. 8/4 ; 23/1) par leur participation au thème du « groupe de lutte animalier » (fig. 4/2 ; 20/2), d'après la conception du style animalier de la glyptique mésopotamienne. Sur la céramique Cucuteni — Tripolie le thème préféré reste le *carnassier aux aguets*, comme symbole largement ouvert vers les forces cosmiques, considérées surtout de la perspective *uranienne et solaire*, comme dans l'art et la pensée de l'Orient antique.

Les modalités *thématiques* du décor zoomorphe peint sur la céramique Cucuteni — Tripolie et Usatovo, déterminées par les modalités *thématiques* et *stylistiques* du décor zoomorphe de la glyptique orientale et par les modalités *stylistiques* du décor géométrique et zoomorphe de la céramique cucuténienne, synthétisent les thèmes suivants :

1. *La file naturelle de carnassiers* :
 - a) La file simple, à deux, trois ou quatre animaux, dans le décor libre de la céramique ϵ (fig. 2/1—2, 4—5 ; 3 ; 4/3—6 ; 5/3—5 ; 6/1—4), ζ (fig. 15/1) et Usatovo (fig. 25/3) ;
 - b) La file simple dans le décor métopique, à deux animaux sur la céramique ϵ (fig. 7 ; 8/2—3) et à deux ou trois animaux sur la céramique ζ (fig. 15/2 ; 21) ;
 - c) La file simple en disposition cruciforme ou quinconceale sur la céramique ζ (fig. 16—17) ;
2. *La file de groupes naturels de carnassiers* :
 - a) La file à deux groupes binaires, dans le décor métopique de la céramique ζ (fig. 23/2—4) ;
 - b) La file à deux groupes ternaires, dans le décor métopique de la céramique ϵ (fig. 8/4) ;
3. *La file de groupes antithétiques de carnassiers* :
 - a) La file à deux groupes binaires, dans le décor libre de la céramique ϵ (fig. 2/3 ; 5/2, 4) ;
 - b) La file à deux groupes binaires, dans le décor métopique de la céramique ζ (fig. 22) ;
4. *Le groupe antithétique du carnassier* :
 - a) Le groupe simple à deux carnassiers, dans le décor métopique de la céramique ϵ (fig. 8/1) ;
 - b) Le groupe ternaire à deux groupes ternaires de carnassiers, dans le décor métopique de la céramique ζ (fig. 23/1) ;
5. *La file naturelle simple de bovidés*, dans le décor libre de la céramique ζ (fig. 18/1—3 ; 19/2) ;
6. *La file naturelle simple d'oiseaux*, dans le décor libre de la céramique Usatovo (fig. 25/1—2) ;
7. *La file de groupes antithétiques binaires d'oiseaux*, dans le décor libre de la céramique Usatovo (fig. 25/4) ;
8. *La file naturelle simple du groupe de lutte*, dans le décor libre de la céramique de la variante Montéoru (fig. 24) ;
9. *La file du groupe de lutte à deux groupes naturels binaires*, dans le décor libre de la céramique ζ (fig. 20/2) ;
10. *La file naturelle à groupes de lutte binaires*, dans le décor libre de la céramique ϵ (fig. 5/1) ;
11. *Le groupe de lutte ternaire deux groupes antithétiques binaires de carnassiers*, dans le décor libre de la céramique ϵ (fig. 4/2).

La structure thématique et stylistique du décor zoomorphe peint sur la céramique Cucuteni — Tripolie est axée directement dans celle de la glyptique mésopotamienne. De même que dans la glyptique des cylindres, la corrélation constante des modalités *thématiques* du décor zoomorphe sur la céramique Cucuteni — Tripolie montre clairement les lacunes actuelles des thèmes figurés, mais aussi les possibilités virtuelles des découvertes futures.

Le symbolisme cosmologique des représentations zoomorphes, basé sur la structure des « paires d'oppositions » des espèces antagonistes et sur leur corrélation aux éléments de la nature et de la société, devient de facteur classificateur et explicatif des systèmes physico-sociologiques dans toutes les cultures primitives et antiques. L'antithèse *kuragulu-kurabanna* des « choses terrestres et aquatiques » chez les Australiens, l'opposition binaire ou ternaire *Tsi'-zhu* « ciel » et *Hon'-ga* « terre (et eau) » chez les Amérindiens, etc., sont parfaitement parallèles aux deux principes relatifs, *yin* et *yang*, qui intègrent la réalité absolue *Tao* dans le système de la pensée chinoise, ou aux deux principes « uranien et chthonien » *anshár-kishár* de la cosmogonie mésopotamienne. Les espèces animales sont pour les Amérindiens des *wa-wi'-ki-ska'-ye*, les « symboles » *signifiants* qui véhiculent le contenu *signifié* des systèmes de classification et de corrélation de la nature et de la société.

La thématique figurée et la fonction symbolique des représentations zoomorphes sur la céramique Cucuteni — Tripolie expriment directement l'existence d'un *système classificateur et corrélatif des ordres naturel, surnaturel et social, axé sur la structure et le symbolisme du décor zoomorphe*, en concordance avec les systèmes des cultures ethnologiques et des civilisations de l'Orient antique. Les contenus significatifs des axes de référence aux deux catégories cosmiques et leurs implications mythiques restent évidemment anonymes.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Ecuellen Cucuteni — Tripolie à décor géométrique de la phase Cucuteni A (1) et B1 (2–5): 1, Truşeşti; 2, Ghelăieşti (Piatra Neamţ); 3, Petreni (R. S. S. de Moldavie); 4, Podolie (R. S. S. d'Ukraine); 5, Drăguşeni (Fălcieni).
- Fig. 2. — Vases piriformes et amphore (5) à décor zoomorphe de Şipeniţi (R. S. S. d'Ukraine) de la phase Cucuteni B1.
- Fig. 3. — Amphores à décor zoomorphe de Şipeniţi de la phase B1.
- Fig. 4. — Vase piriforme (4) et amphores à décor zoomorphe de la phase Cucuteni B1: 1, 4, 5, Bileze-Zlote (R. S. S. d'Ukraine); 2, Varvarovka (R. S. S. de Moldavie); 3, Găureni (Iaşi); 6, Valea Lupului.
- Fig. 5. — Amphores Cucuteni — Tripolie à décor zoomorphe de la phase Cucuteni B1: 1, 2, Stena (R. S. S. d'Ukraine); 3–5, Petreni.
- Fig. 6. — Amphores tripoliennes à décor zoomorphe de la phase Cucuteni B1: 1–3, Tripolie; 4, Tomaşevka (R. S. S. d'Ukraine); 5, Luka — Vrubleveckaja (R. S. S. d'Ukraine).
- Fig. 7. — Cratère (1) et verres (2–4) cucuténiens à décor zoomorphe de la phase B1: 1–3, Şipeniţi; 4, Ghelăieşti.
- Fig. 8. — Verres Cucuteni — Tripolie à décor zoomorphe de la phase Cucuteni B1: 1, Petreni (R. S. S. de Moldavie); 2, Tripolie; 3, Văleni (Piatra Neamţ); 4, Frumuşica.
- Fig. 9. — La stylisation du carnassier sur la céramique Cucuteni — Tripolie de la phase B1: 1, 4, Petreni; 2, Bileze-Zlote; 3, Tripolie; 5, Tomaşevka; 6–10, Şipeniţi.
- Fig. 10. — Amphores Cucuteni — Tripolie à décor spiral ou elliptique de la phase B1: 1–8, 14, Şipeniţi; 9–12, Petreni; 13, Staraja Buda (R. S. S. d'Ukraine).
- Fig. 11. — L'évolution du décor elliptique de style libre sur les amphores et les vases piriformes (5) Cucuteni — Tripolie de la phase B1: 1–3, 5–8, 11, Şipeniţi; 4, Valea Lupului; 9, 10, 13, Petreni; 12, Kasenovka (R. S. S. d'Ukraine).
- Fig. 12. — L'évolution du décor elliptique de style libre sur les amphores tripoliennes (1–6) et du décor elliptique à métopes contiguës sur les vases piriformes (7–11) et les amphores (12–15) cucuténiennes de la phase B1: 1, 5, Staraja Buda; 2, 3, Tomaşevka; 4, Podolie; 6, Krutoborodincy (R. S. S. d'Ukraine); 7–15 Şipeniţi.
- Fig. 13. — L'évolution du décor elliptique à métopes contiguës sur les cratères (1–6) et les verres (7–9) et à métopes séparées sur les vases piriformes (11, 12), les amphores (13–15) et les verres (10) de la phase B1: 1–9, 11–15, Şipeniţi; 10, Tomaşevka.
- Fig. 14. — L'évolution du décor elliptique à métopes séparées sur les amphores cucuténiennes (1–4) et tripoliennes (5–9) de la phase Cucuteni B1: 1–4, Şipeniţi; 5, 6, Staraja Buda; 7–9, Tomaşevka.
- Fig. 15. — Amphore et verre à décor zoomorphe de la phase Cucuteni B2: 1, Truşeşti; 2, Frumuşica.
- Fig. 16. — Ecuellen à décor zoomorphe de Cucuteni de la phase B2.
- Fig. 17. — Ecuellen à décor serpentiforme de Valea Lupului de la phase B2.
- Fig. 18. — Amphores cucuténiennes et galiciennes à décor zoomorphe de la phase B2: 1, 2, Bileze-Zlote; 3, Valea Lupului.
- Fig. 19. — Amphores à décor géométrique ou zoomorphe de la phase Cucuteni B2: 1, Truşeşti; 2, 3, Varvarovka.
- Fig. 20. — Amphores tripoliennes à décor zoomorphe de la phase Cucuteni B2: 1, Tripolié; 2, Krutoborodincy.
- Fig. 21. — Cratère à décor zoomorphe de Valea Lupului de la phase Cucuteni B2.
- Fig. 22. — Cratère à décor zoomorphe de la phase B2 de Valea Lupului.
- Fig. 23. — Cratères à décor zoomorphe de la phase B2: 1–3, Valea Lupului; 4, Cucuteni.
- Fig. 24. — Amphore à décor zoomorphe de Sărata-Monteoru (Buzău), appartenant à la variante Monteoru de la céramique cucuténienne de la phase B2.
- Fig. 25. — Amphores à décor zoomorphe et ornithomorphe appartenant à la céramique Gorodsk-Usatovo du bassin du Dniestr; 1, Stari Karakuşani; 2, 4, Zvanec (R. S. S. d'Ukraine); 3, Suşkivka (R. S. S. d'Ukraine).
- Fig. 26. — L'évolution du décor spiral sur les amphores et les cratères (5) de Valea Lupului de la phase B2.
- Fig. 27. — Céramique Cucuteni — Tripolie de la phase B2 à décor serpentiforme et en zigzag: 1, 5, Cucuteni; 2, Kasenovka; 3–4, Darabani; 6, Valea Lupului; 7, Vlădeni (Iaşi).
- Fig. 28. — Ecuellen et couvercles (4) à décor géométrique des phases Cucuteni A (1, 2), Cucuteni B1 (3–8), Cucuteni B2 (10) et Gorodsk-Usatovo (9): 1, 2, Hăbăşeşti; 3, 5, Podolie; 4, 6, 8, Şipeniţi; 7, Staraja Buda; 9, Vychvatiney (R. S. S. de Moldavie); 10, Podei.
- Fig. 29. — Ecuellen et bols à décor spiral et serpentiforme de la phase B2: 1–2, Valea Lupului; 3, Iaşi.
- Fig. 30. — Amphores (1–5) et cratères (6–8) cucuténiens à décor spiral de la phase B2: 1–4, Podei; 5, 6, Valea Lupului; 7, 8, Cucuteni.
- Fig. 31. — Cratères cucuténiens à décor spiral libre ou en métopes de la phase B2: 1–5, Podei; 6–8, Cucuteni; 9, Costişa (Fălcieni).
- Fig. 32. — Cratères (1–5) et verres (6–12) cucuténiens à décor métopique et spiral des phases B1 (10, 11) et B2 (1–9, 12); 1, 4–6, Podei; 2–3, 11, Cucuteni; 7, 8, Valea Lupului; 9, 12, Frumuşica.
- Fig. 33. — Cratères cucuténiens à décor métopique et spiral de la phase B2: 1, Gura Văii (ville Gh. Gheorghiu-Dej); 2–3, Cucuteni; 4, Valea Lupului.
- Fig. 34. — L'évolution du décor elliptique de style libre et métopique sur les amphores Gorodsk-Usatovo: 1, 6, 7, Tudorovo (R. S. S. d'Ukraine); 2, Kasenovka (R. S. S. d'Ukraine); 3, Vychvatiney (R. S. S. de Moldavie); 4, Tiraspol (R. S. S. de Moldavie); 5, loc. inconnue.
- Fig. 35. — Tablette et empreinte de cylindre à décor zoomorphe de style Uruk III de la période Djemdet-Nasr de Mésopotamie: 1, Tărtăria; 2, Turdaş.

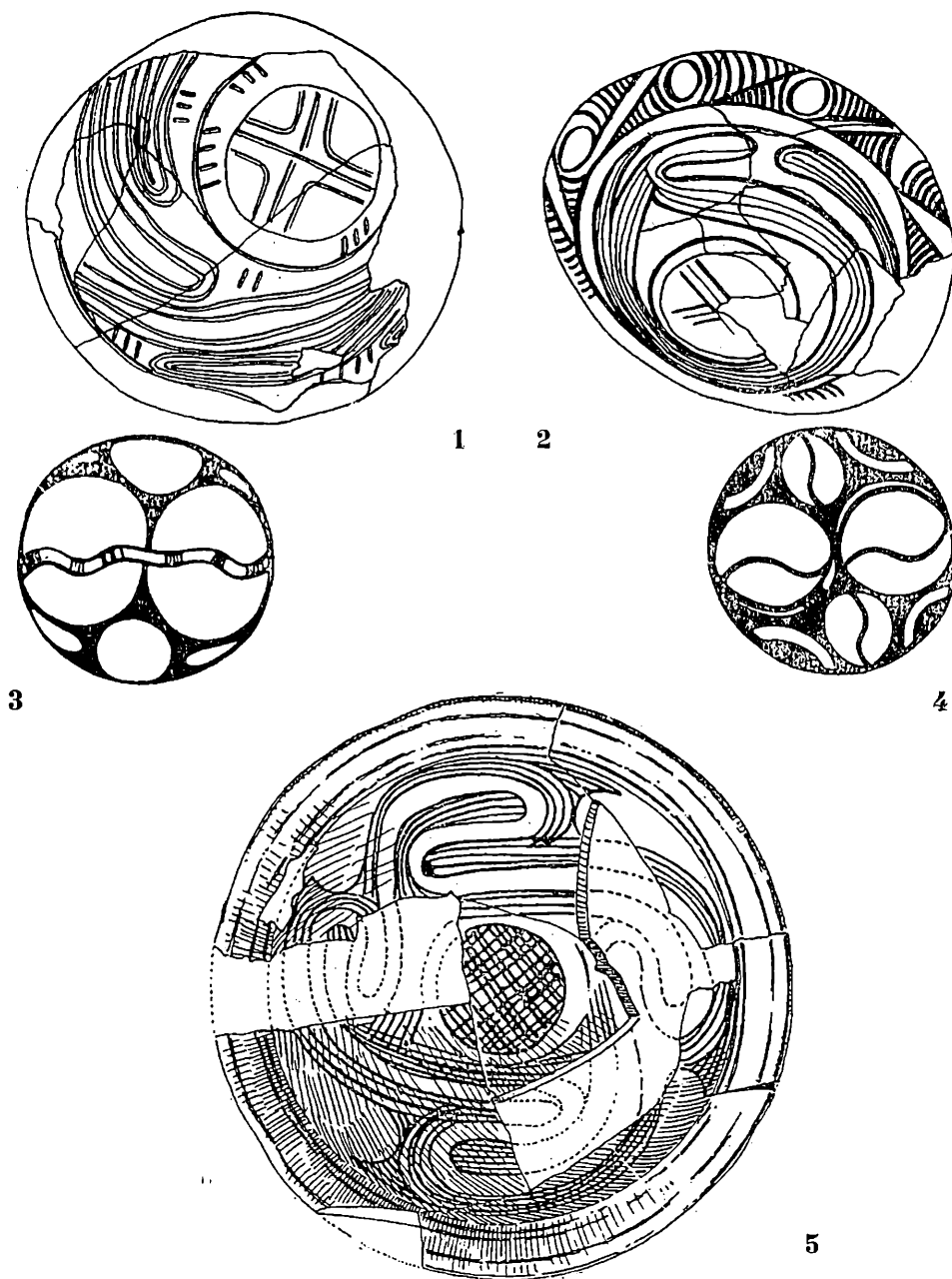

Fig. 1. — Străchini Cucuteni — Tripolie cu decor geometric din fazele Cucuteni A (1) și B1 (2—5): 1, Truşeşti; 2, Ghelăieşti (Piatra Neamţ); 3, Petreni (R. S. S. Moldovenească); 4, Podolia (R. S. S. Ucraineană); 5, Drăguşeni (Fălţiceni).

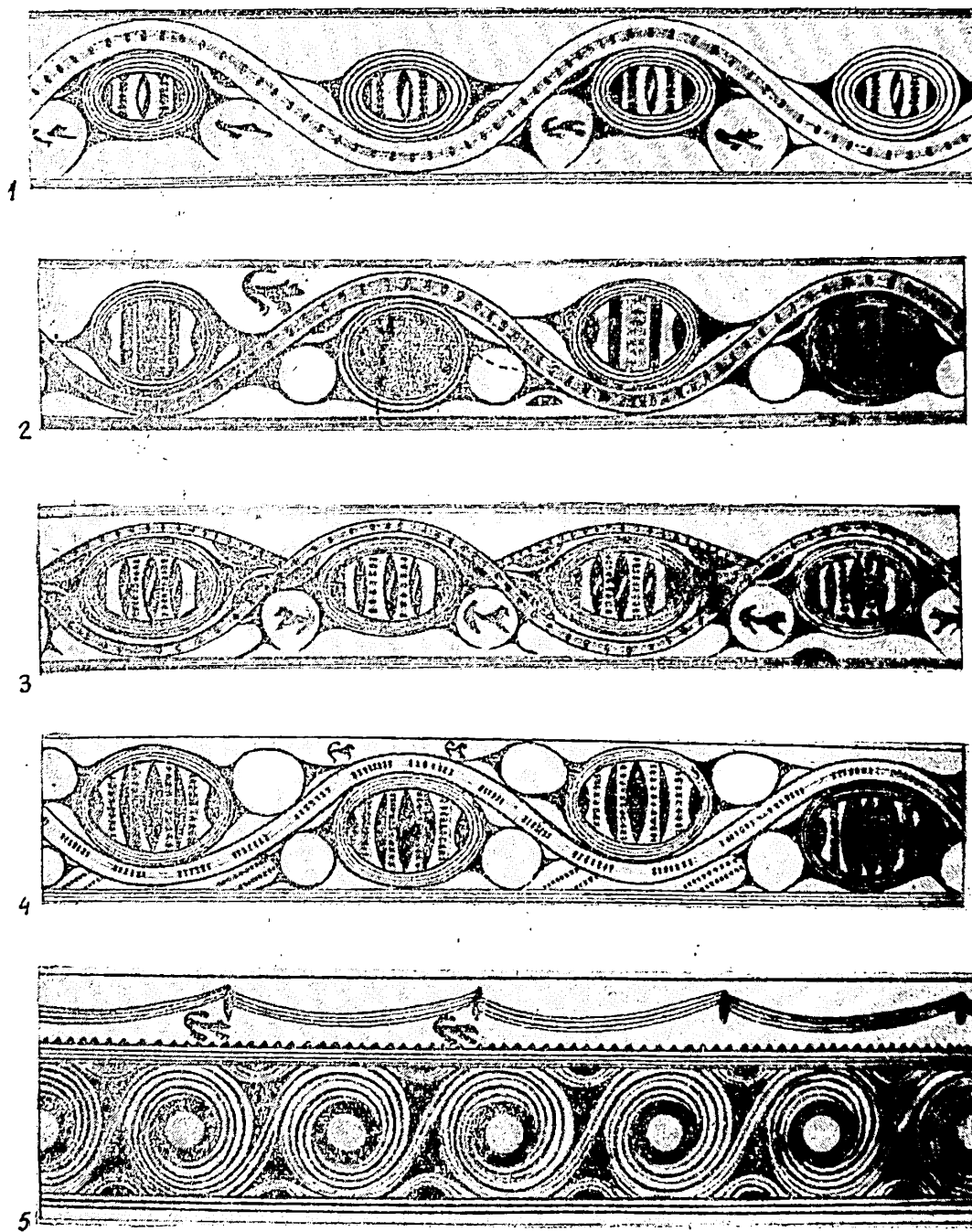

Fig. 2. — Vase piriforme (1 – 4) și amfore (5) cu decor zoomorf de la Șipeniți (R. S. S. Ucraineană) din faza B1.

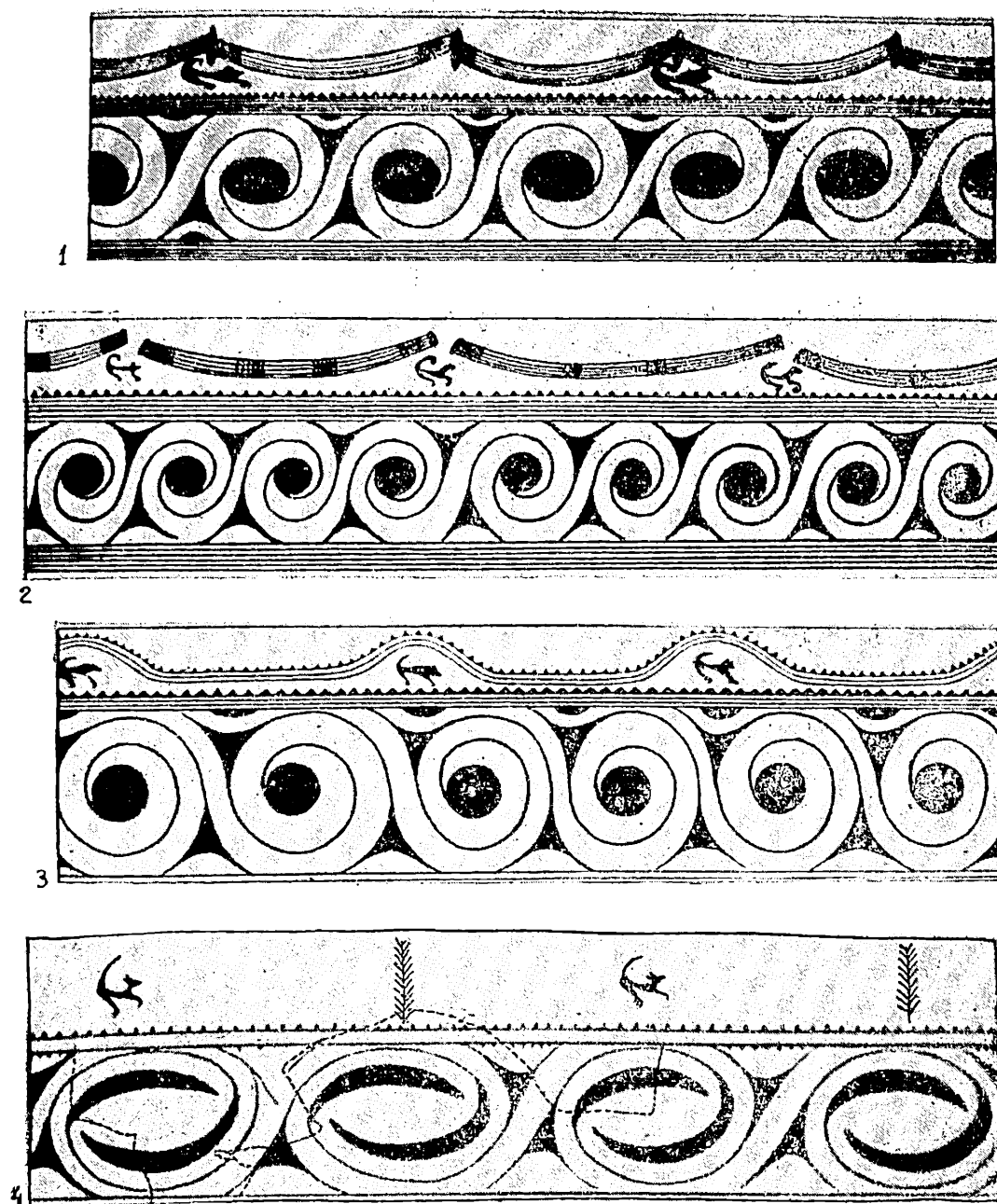

Fig. 3. — Amfore cu decor zoomorf de la Șipeniți din faza B1.

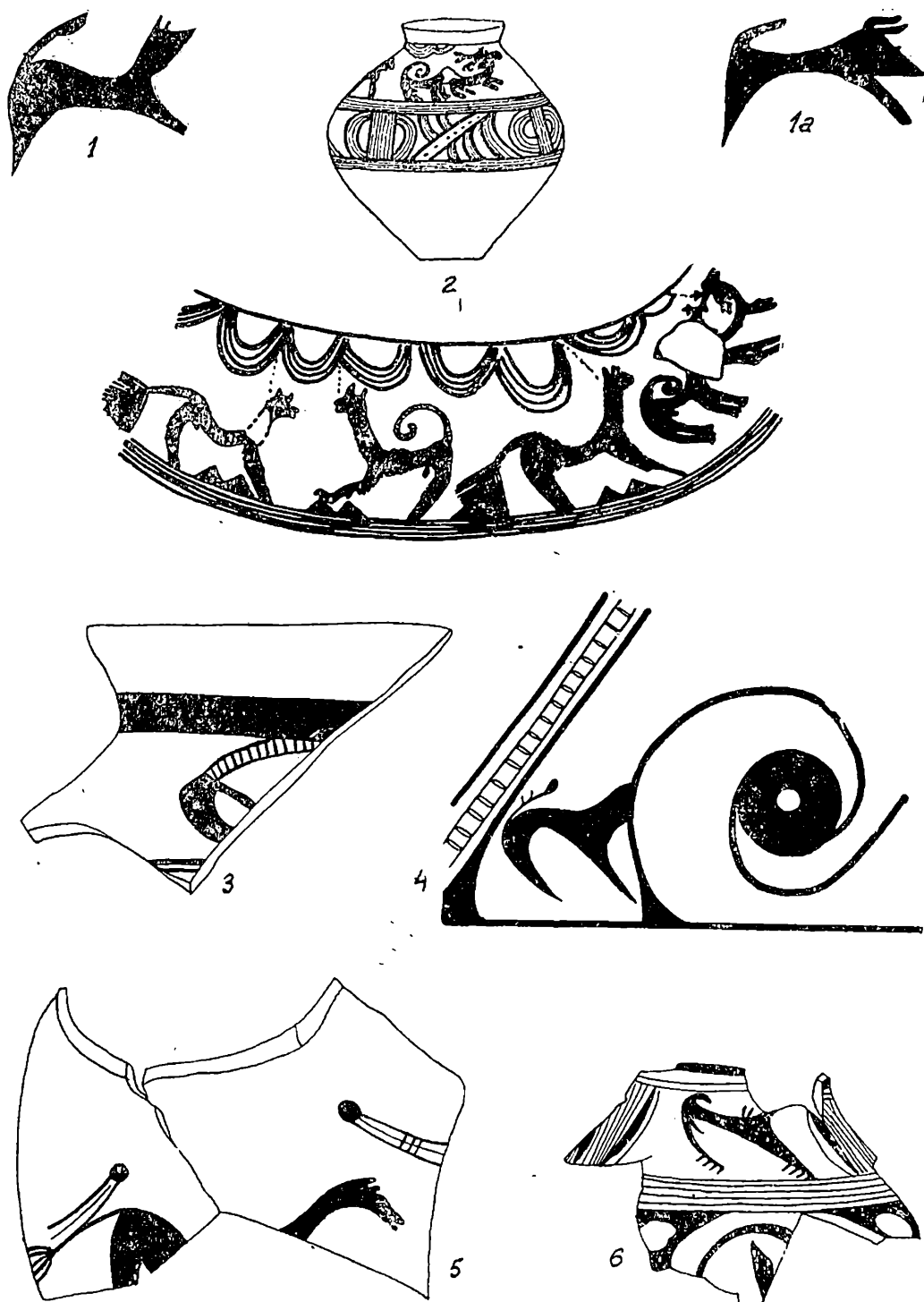

Fig. 4. — Vase piriforme (4) și amfore cu decor zoomorf din faza Cucuteni B1: 1, 4, 5, Bilec-Zlote (R. S. S. Ucraineană); 2, Varvarovca (R. S. S. Moldovenească); 3, Găureni (Iași); 6, Valea Lupului.

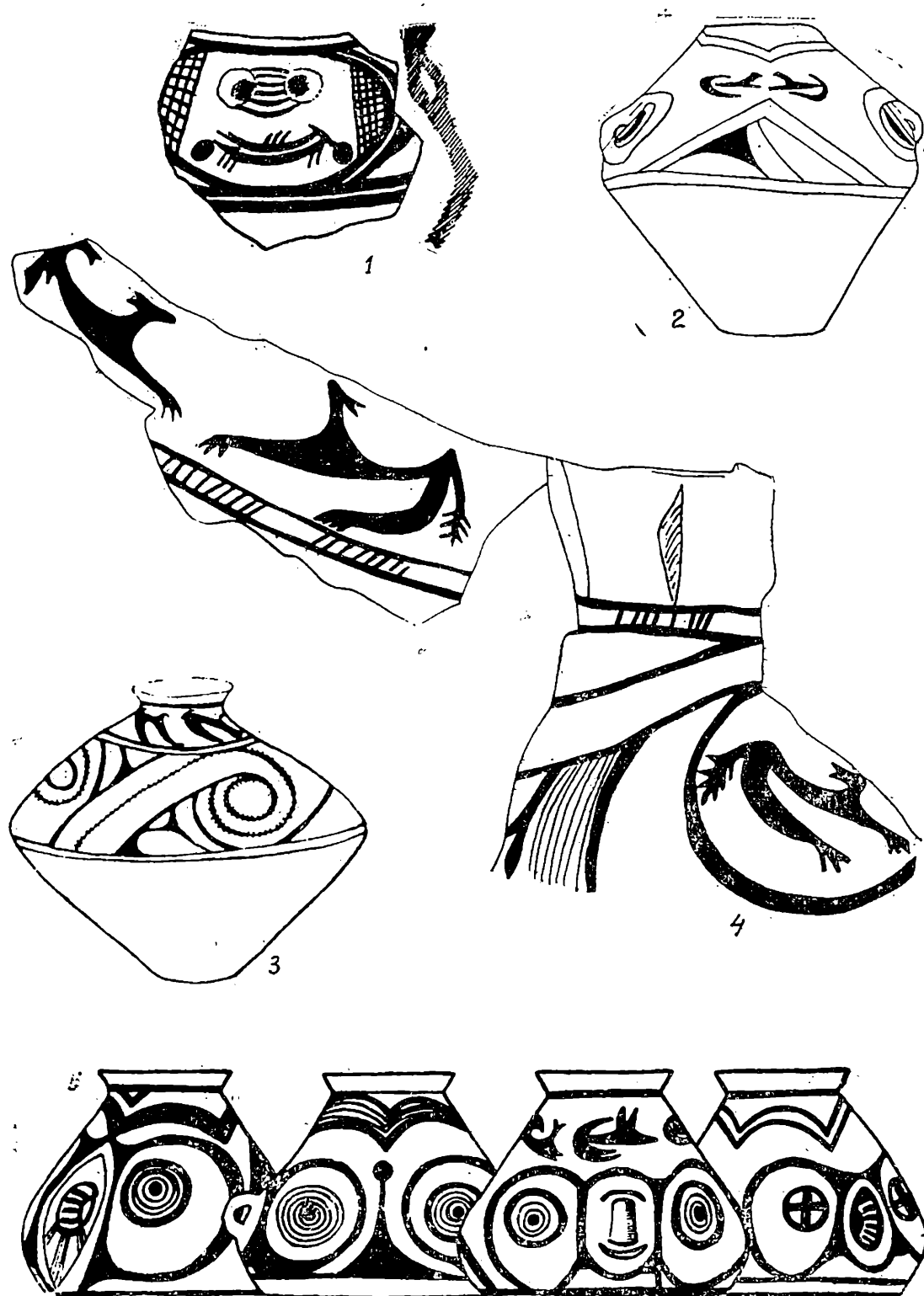

Fig. 5. — Amfore Cucuteni — Tripolie cu decor zoomorf din faza Cucuteni B1 : 1, 2, Stena (R.S.S. Ucraineană); 3 — 5, Petreni.

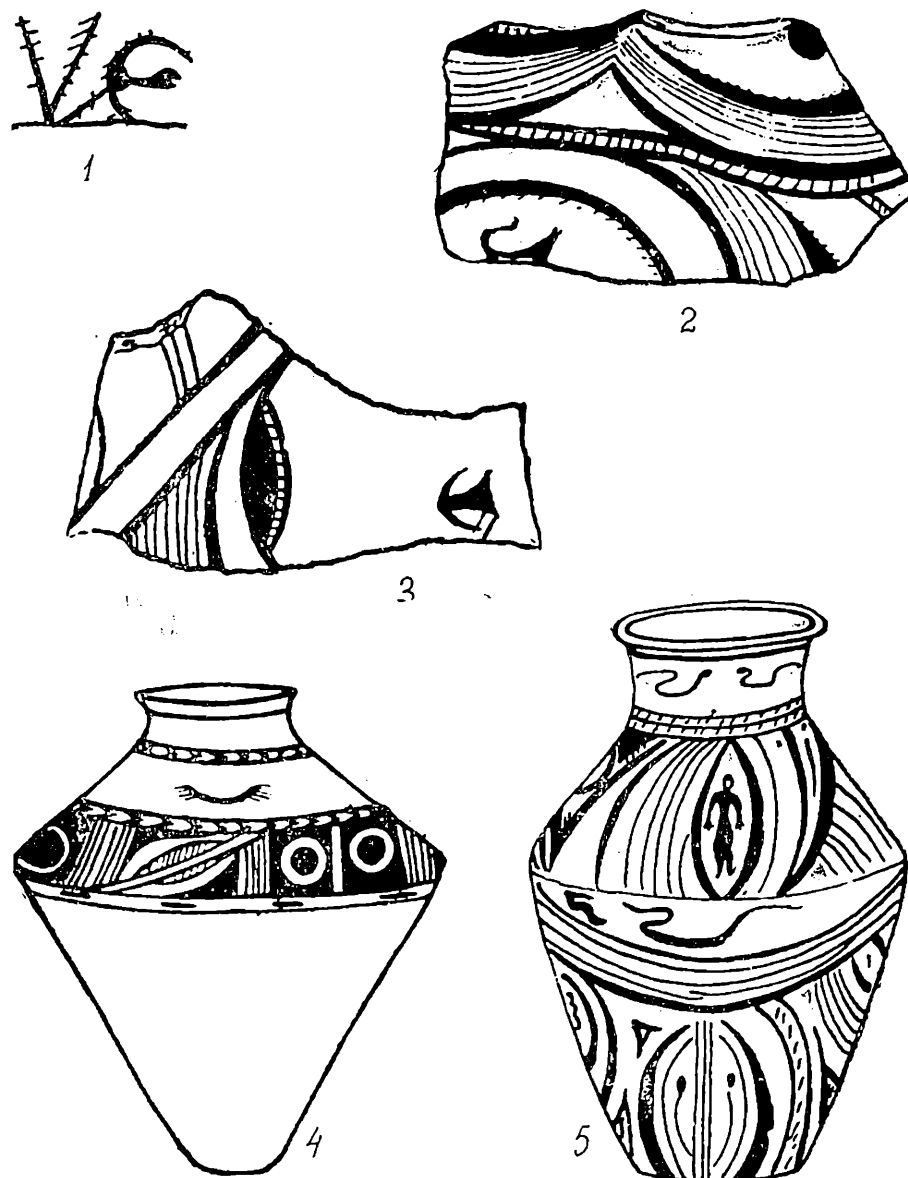

Fig. 6.—Amfore tripoliene cu decor zoomorf din faza Cucuteni B1 : 1—3, Tripolie; 4, Tomașevka (R. S. S. Ucraineană); 5, Luka-Vrublevskaia (R. S. S. Ucraineană).

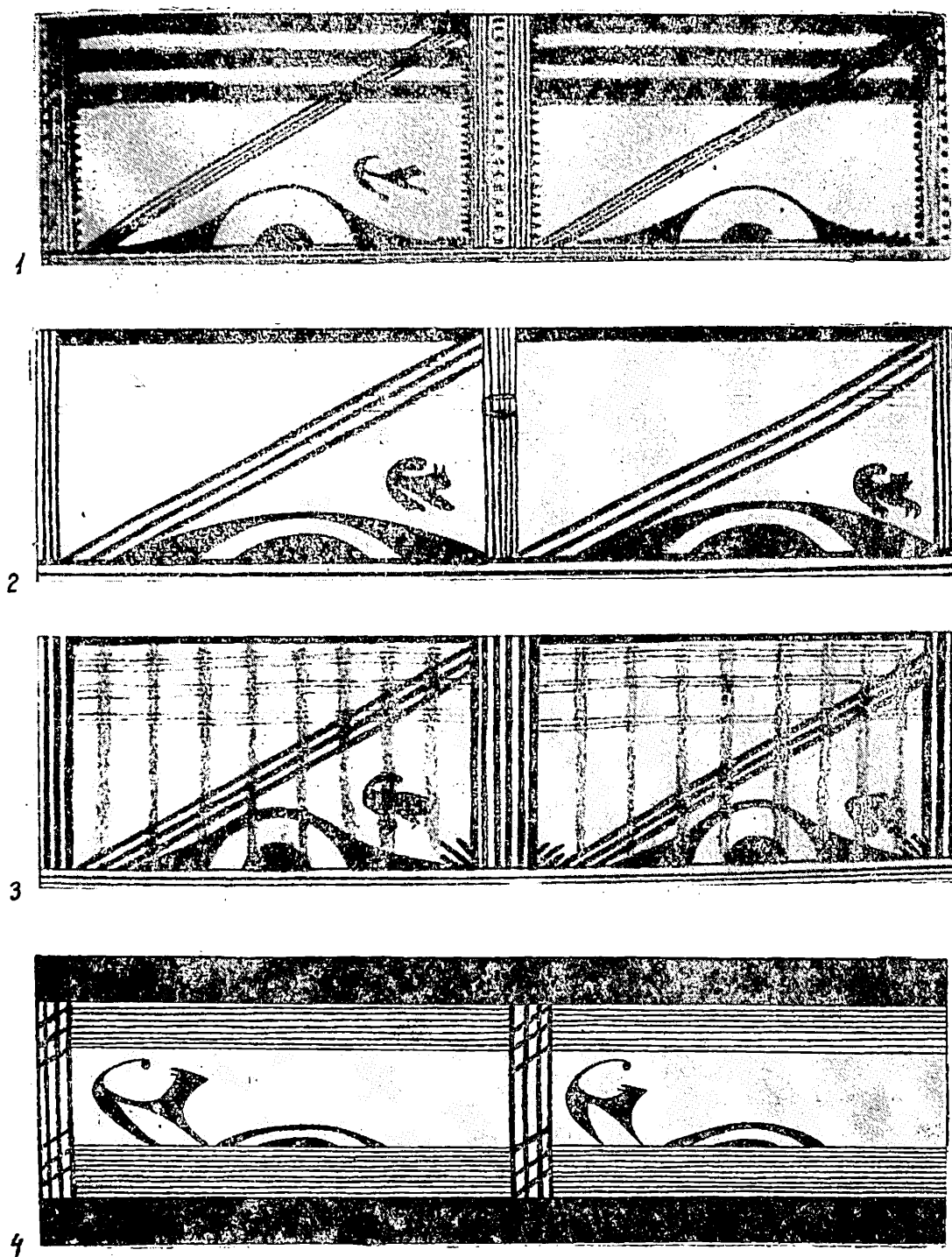

Fig. 7. — Crater (1) și pahare (2—4) cucuteniene cu decor zoomorf din faza B1 : 1—3, Șipeniți ; 4, Ghelăiești.

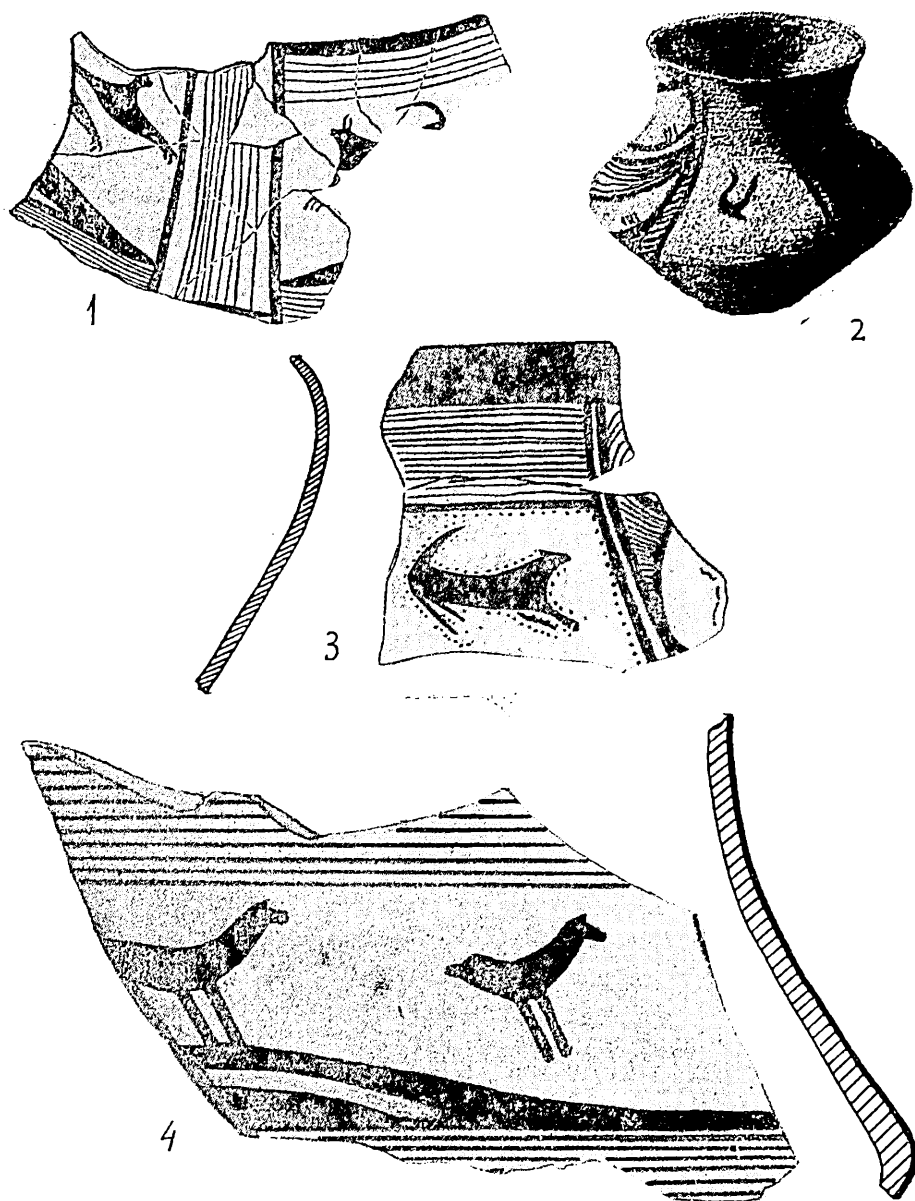

Fig. 8. — Pahare Cucuteni — Tripolie cu decor zoomorf din faza Cucuteni B1 : 1, Petreni ; 2, Tripolie ; 3, Văleni (Piatra Neam) ; 4, Frumușica.

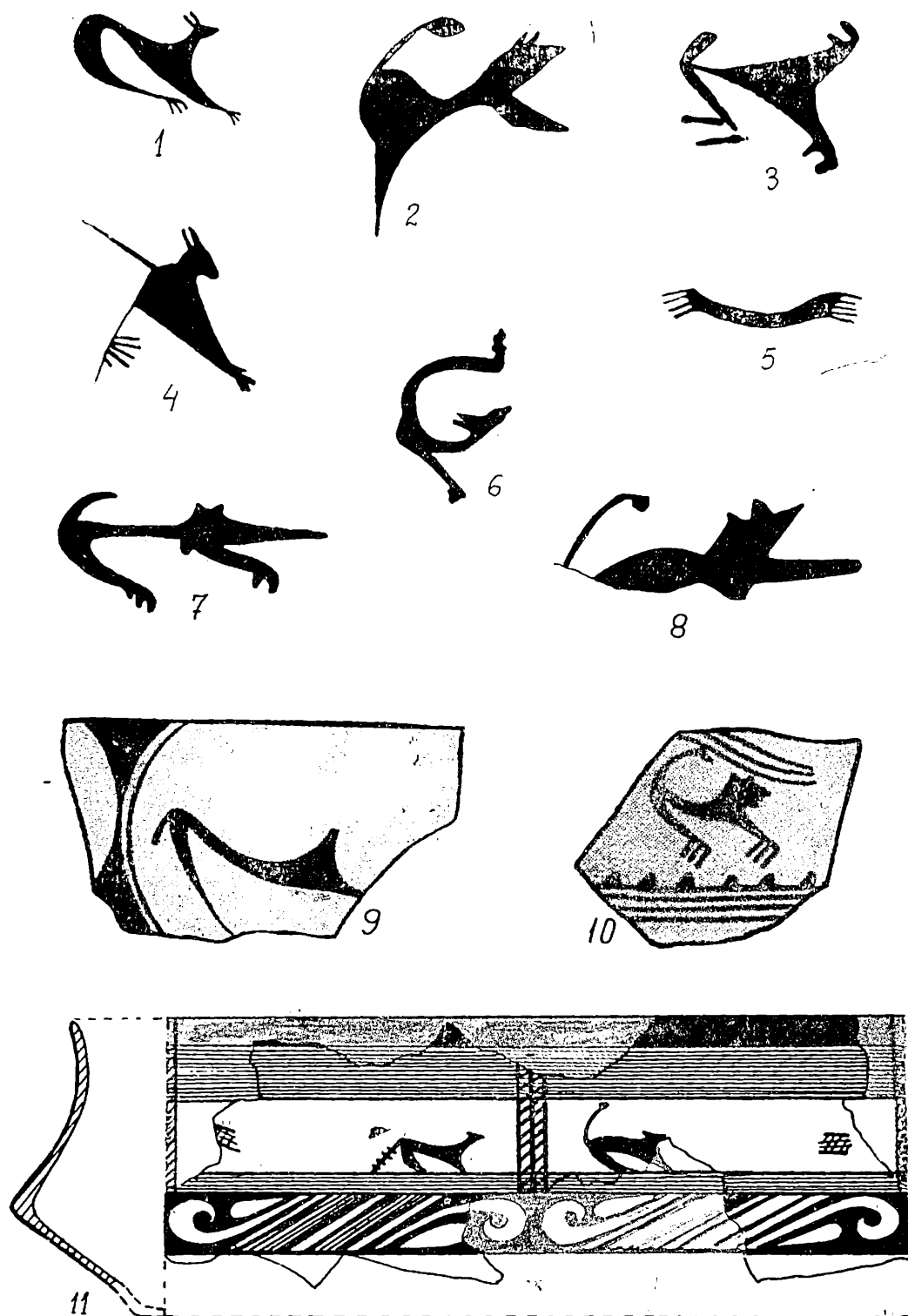

Fig. 9. — Stilizarea carnasierului pe ceramica Cucuteni—Tripolie din faza B1 : 1,4 Petreni; 2, Bilce-Zlote; 3, Tripolie; 5, Tomașevka; 6—10, Șipeniți.

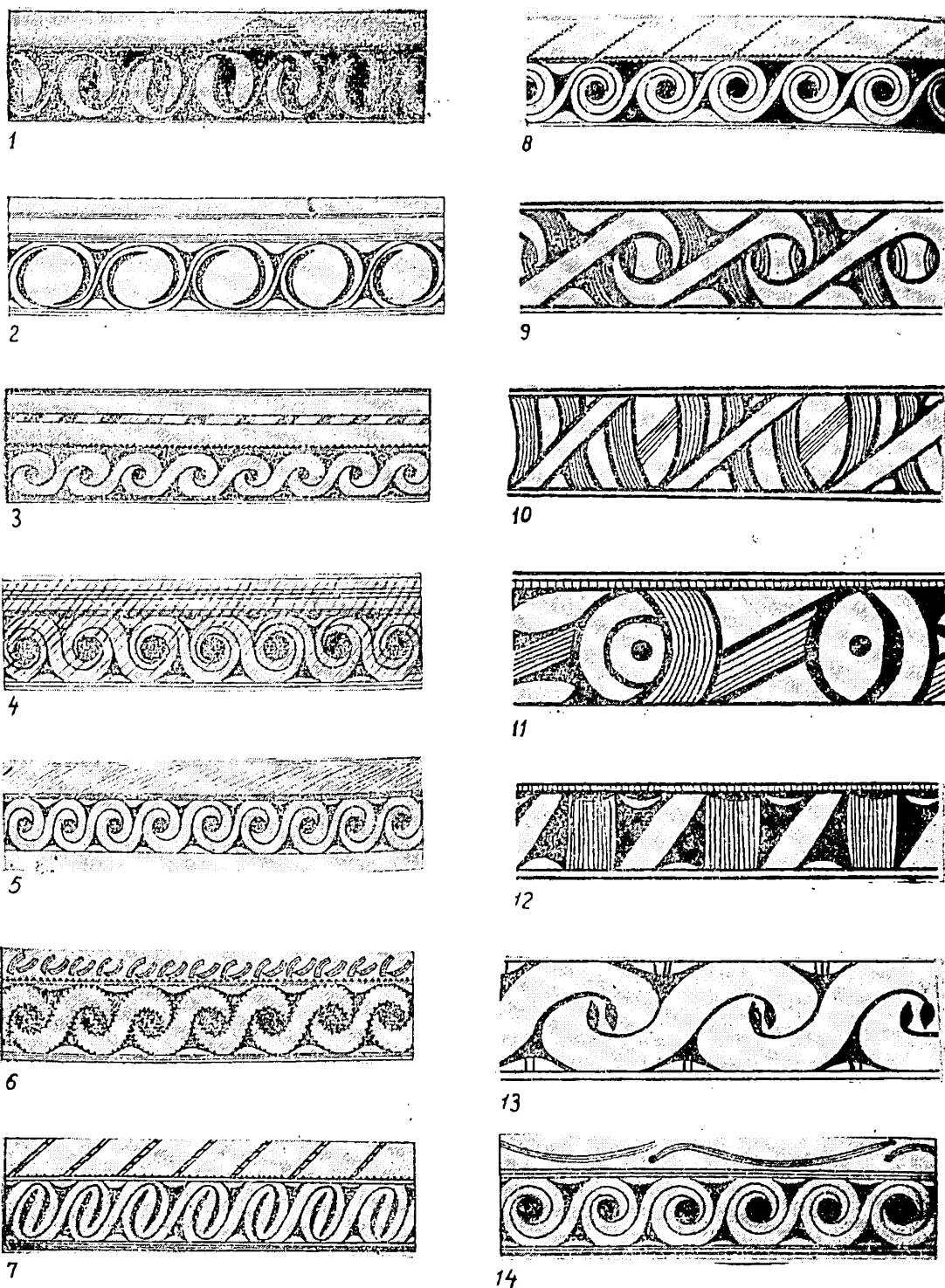

Fig. 10. — Amfore Cucuteni — Tripolie cu decor spiralic sau eliptic din faza B1: 1 — 8, 14, Șipeniți; 9 — 12, Petreni; 13, Straja Buda (R.S.S. Ucraineană).

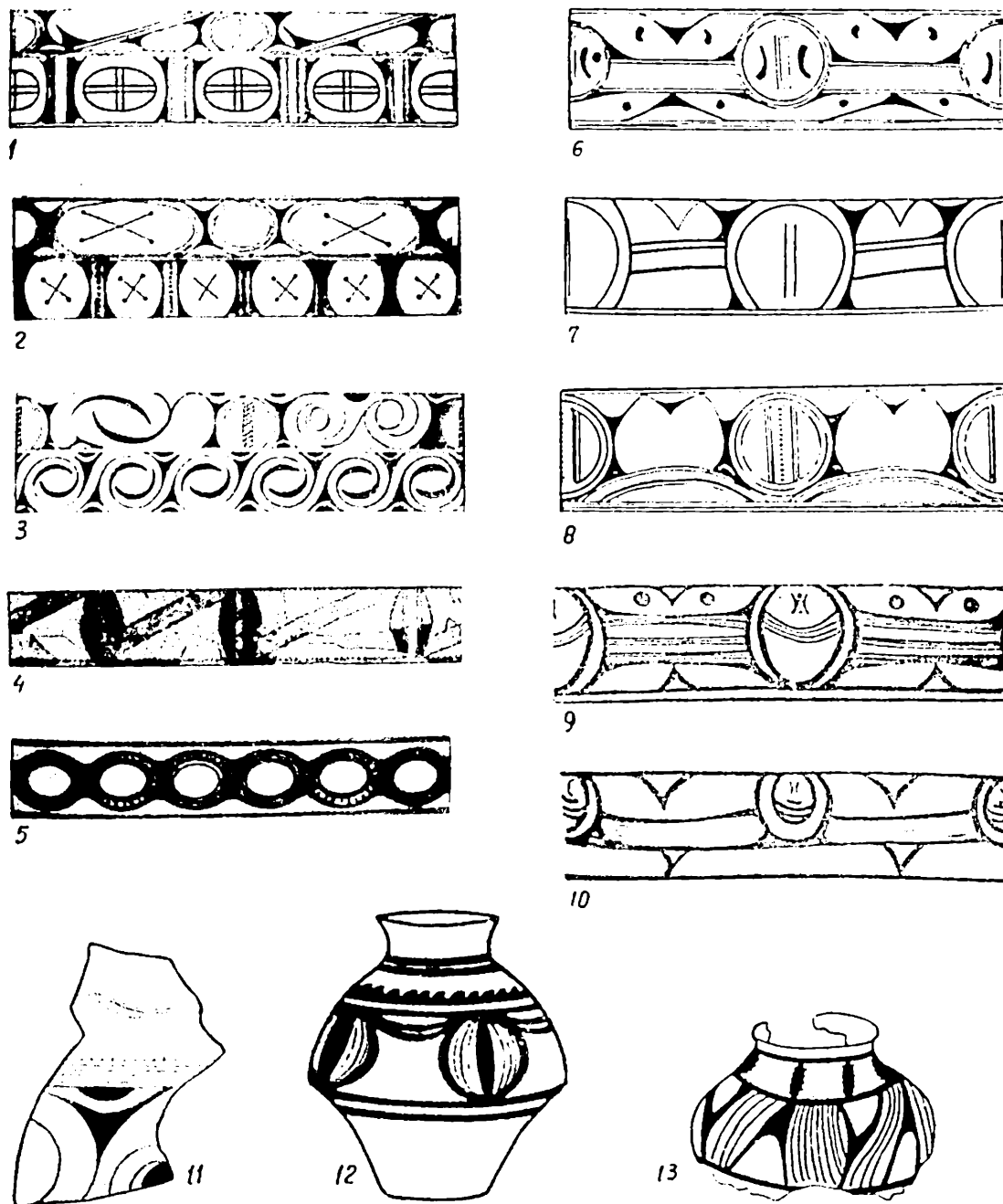

Fig. 11. — Evoluția decorului eliptic de stil liber pe amforele și vasele piriforme (5) Cucuteni — Tripolie din faza B1; 1-3, 5-8, 11, Șipeniți; 4, Valea Lupului; 9-10, 13, Petreni; 12, Kasenovka (R.S.S. Ucraineană).

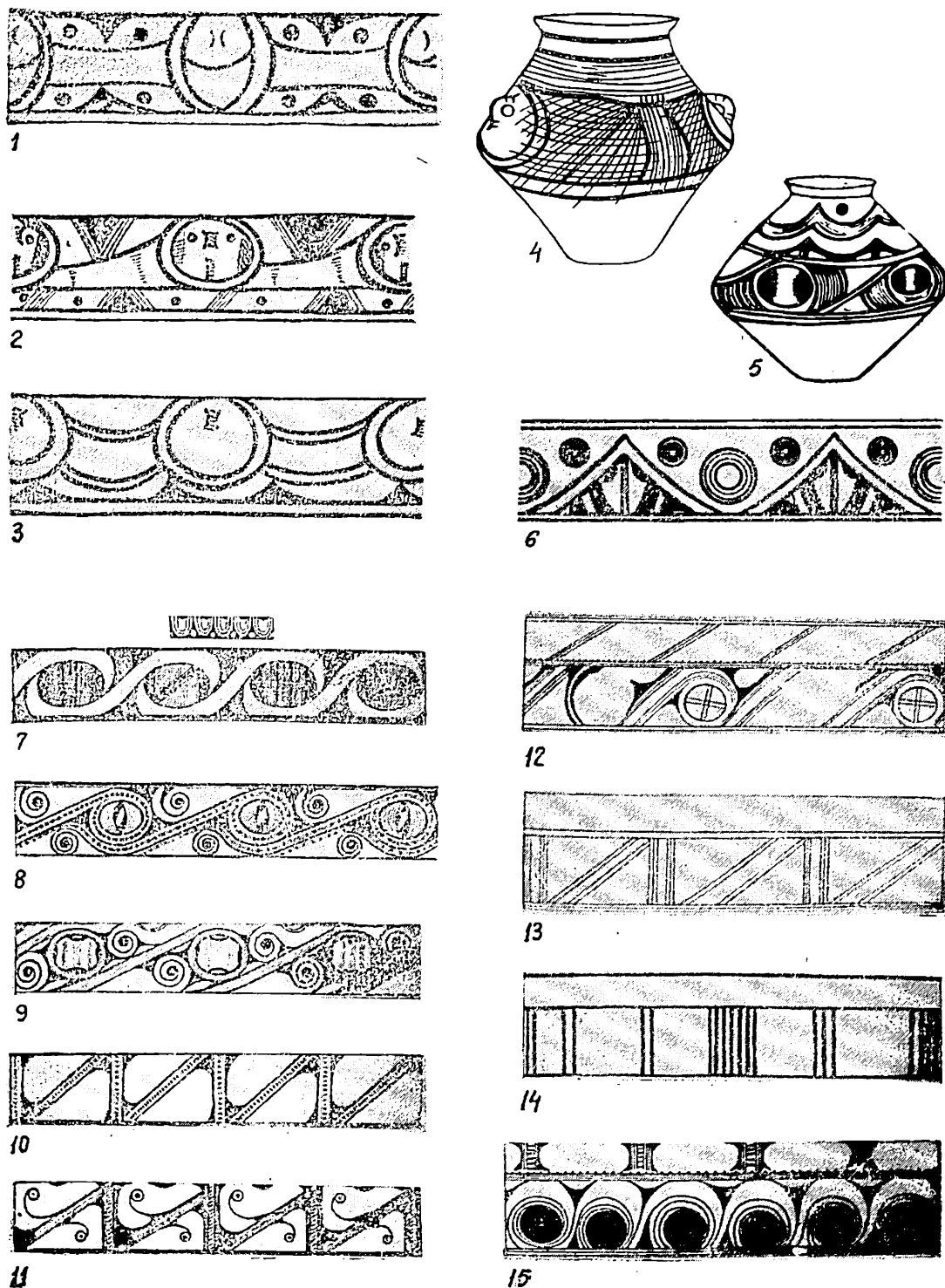

Fig. 12. — Evoluția decorului eliptic de stil liber pe amforele tripoliene (1 — 6) și a decorului eliptic cu melope contigui pe vasele piriforme (7 — 11) și amforele (12—15) cucuteniene din faza B1: 1, 5, Staraja Buda; 2 — 3, Tomașevka; 4, Podolia; 6, Krutoborodini (R.S.S. Ucraineană); 7—15, Șipeniți.

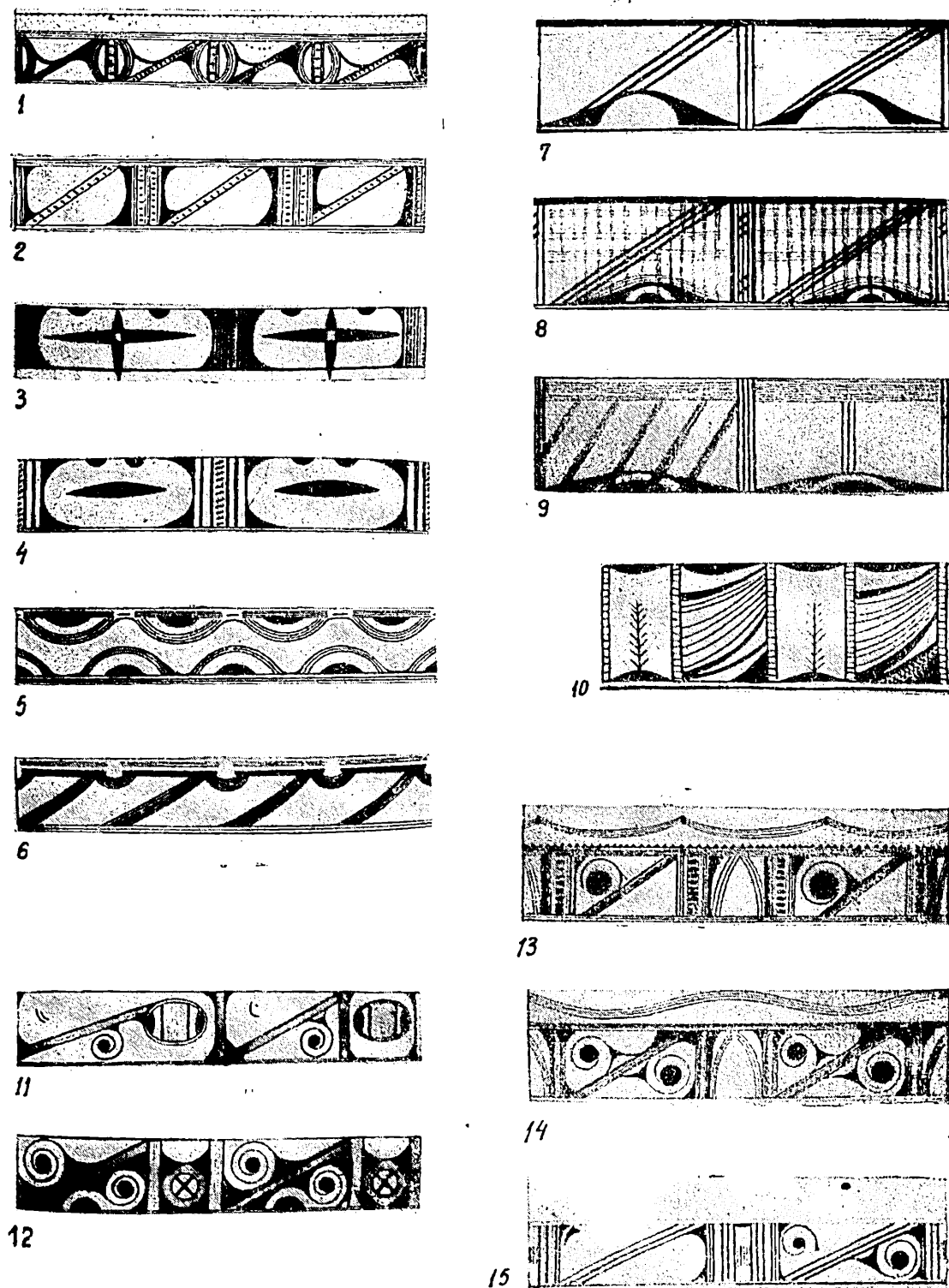

Fig. 13. — Evoluția decorului eliptic cu metope contigui pe cratere (1—6) și pahare (7—9) și cu metope separate pe vasele piriforme (11, 12), amforele (13—15) și paharele (10) din faza B1 : 1—9, 11—15, Șipeniți ; 10, Tomașevka.

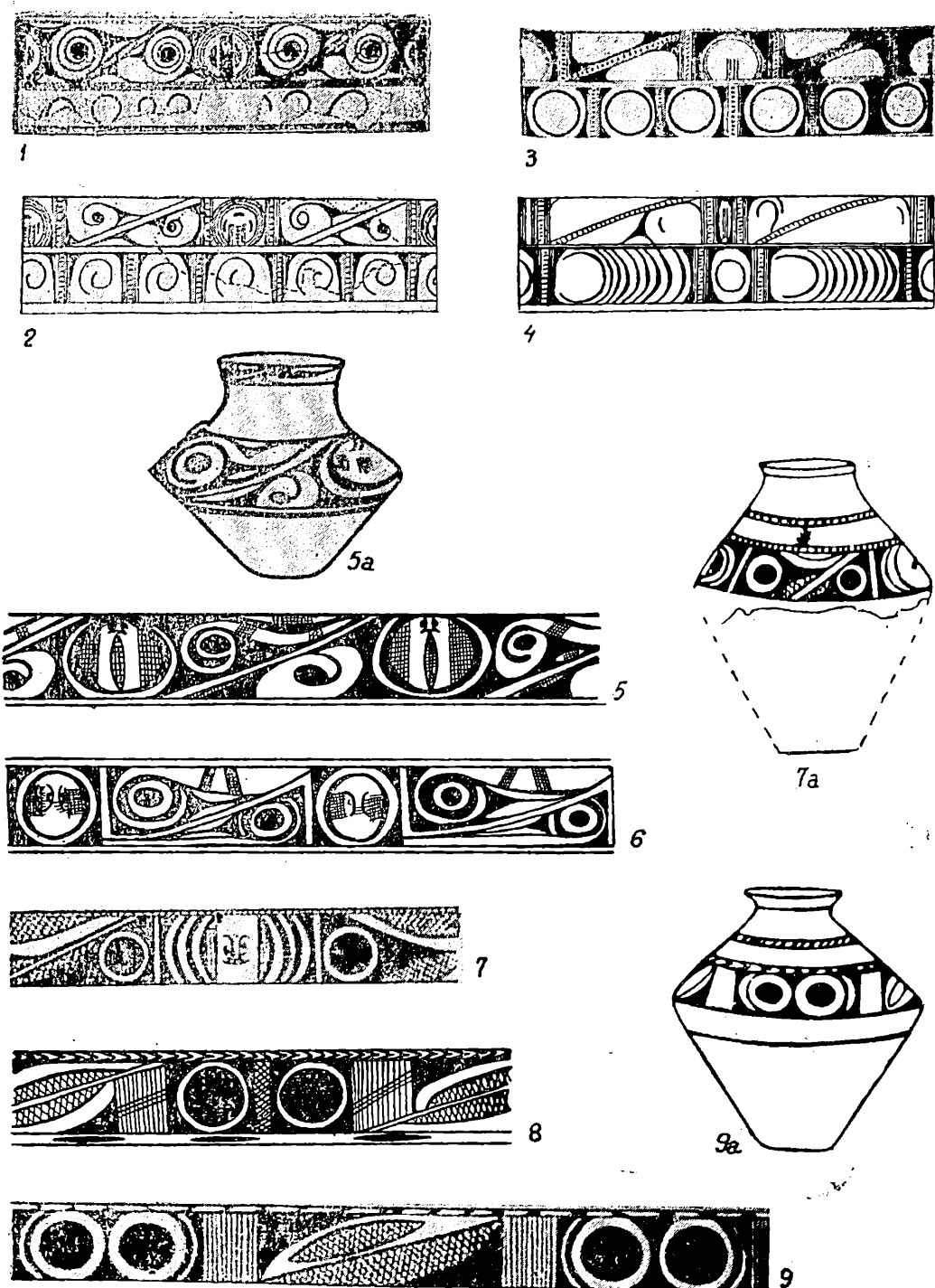
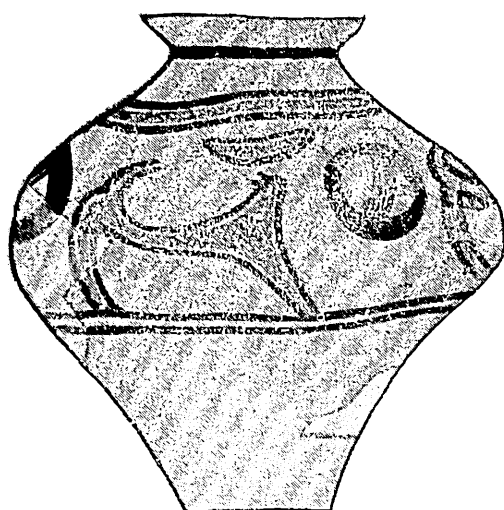
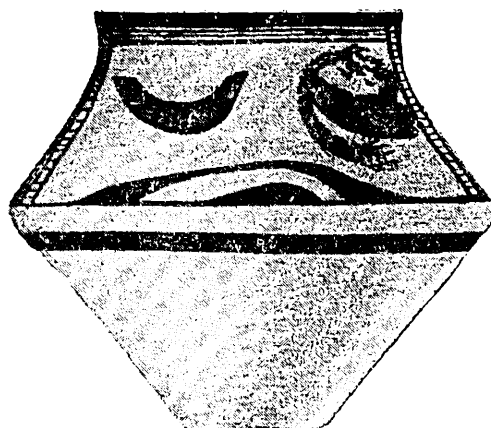

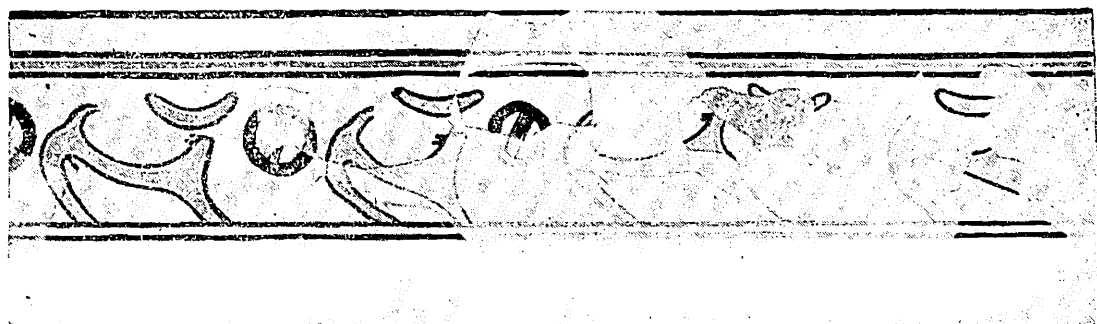
Fig. 14. — Evoluția decorului eliptic cu metope separate pe amforele cucuteniene (1—4) și tripoliene (5—9) din faza Cucuteni B1 : 1—4, Șipeniți ; 5—6, Staraja Buda ; 7—9, Tomaševka.

1

2

2a

Fig. 15. — Amforă și pahar cu decor zoomorf din faza Cucuteni B2 : 1, Trușești ; 2, Frumușica.

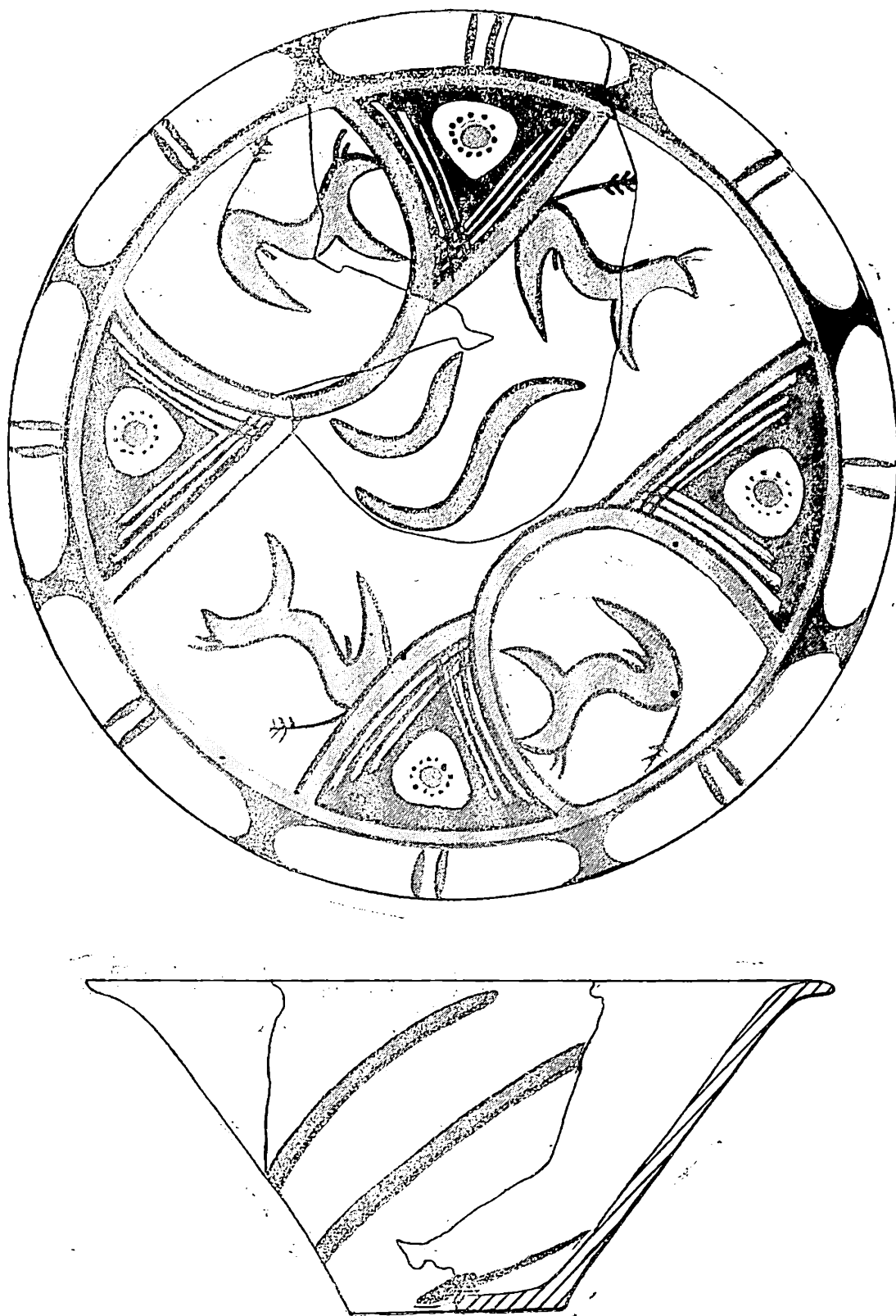

Fig. 16. — Strachină cu decor zoomorf de la Cucuteni din faza B2.

Fig. 17. — Strachină cu decor serpentiform de la Valea Lupului din faza B2.

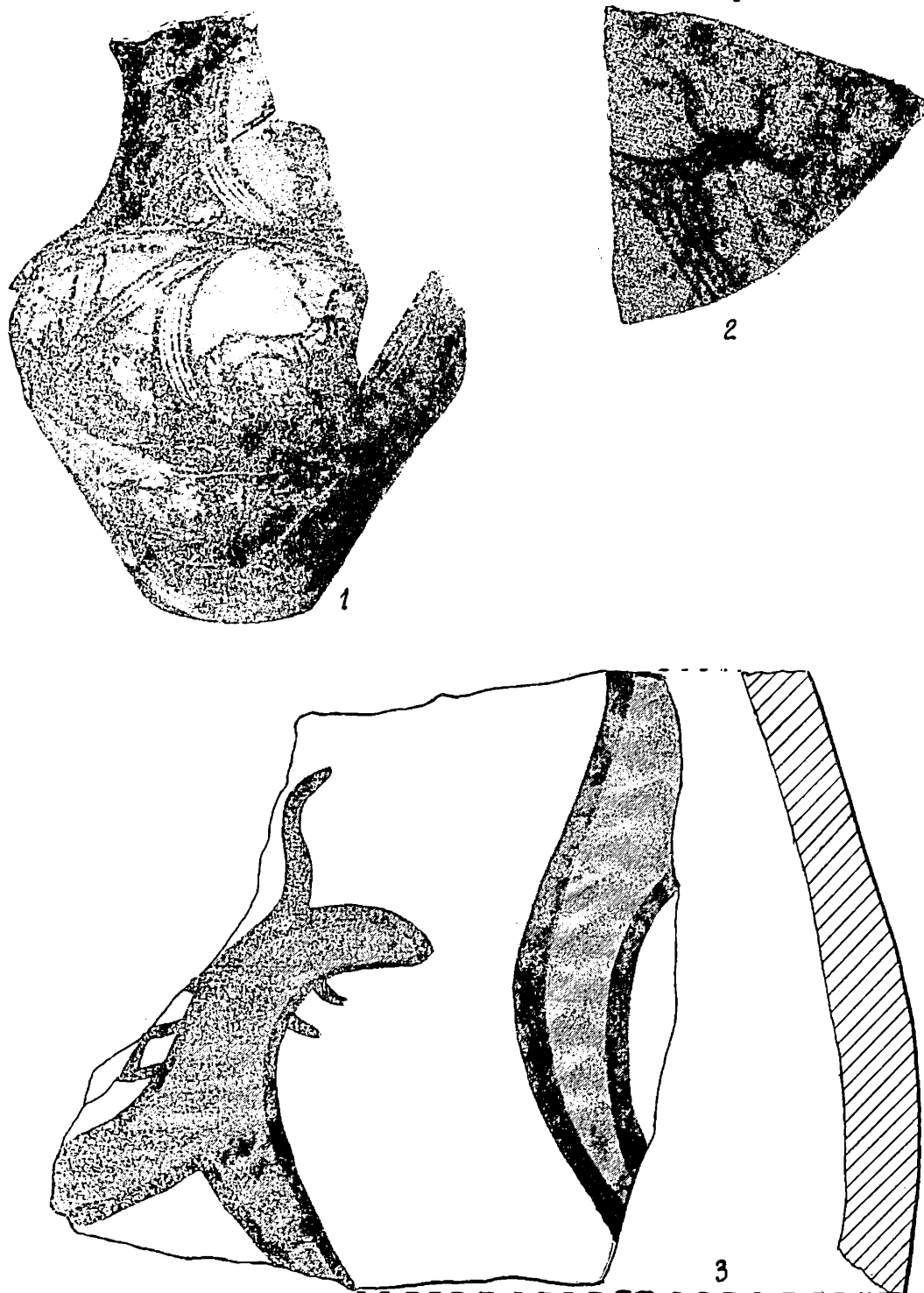

Fig. 18. — Amfore cucuteniene și galițiene cu decor zoomorf din faza B2 : 1, 2, Bilec-Zlote ; 3, Valea Lupului.

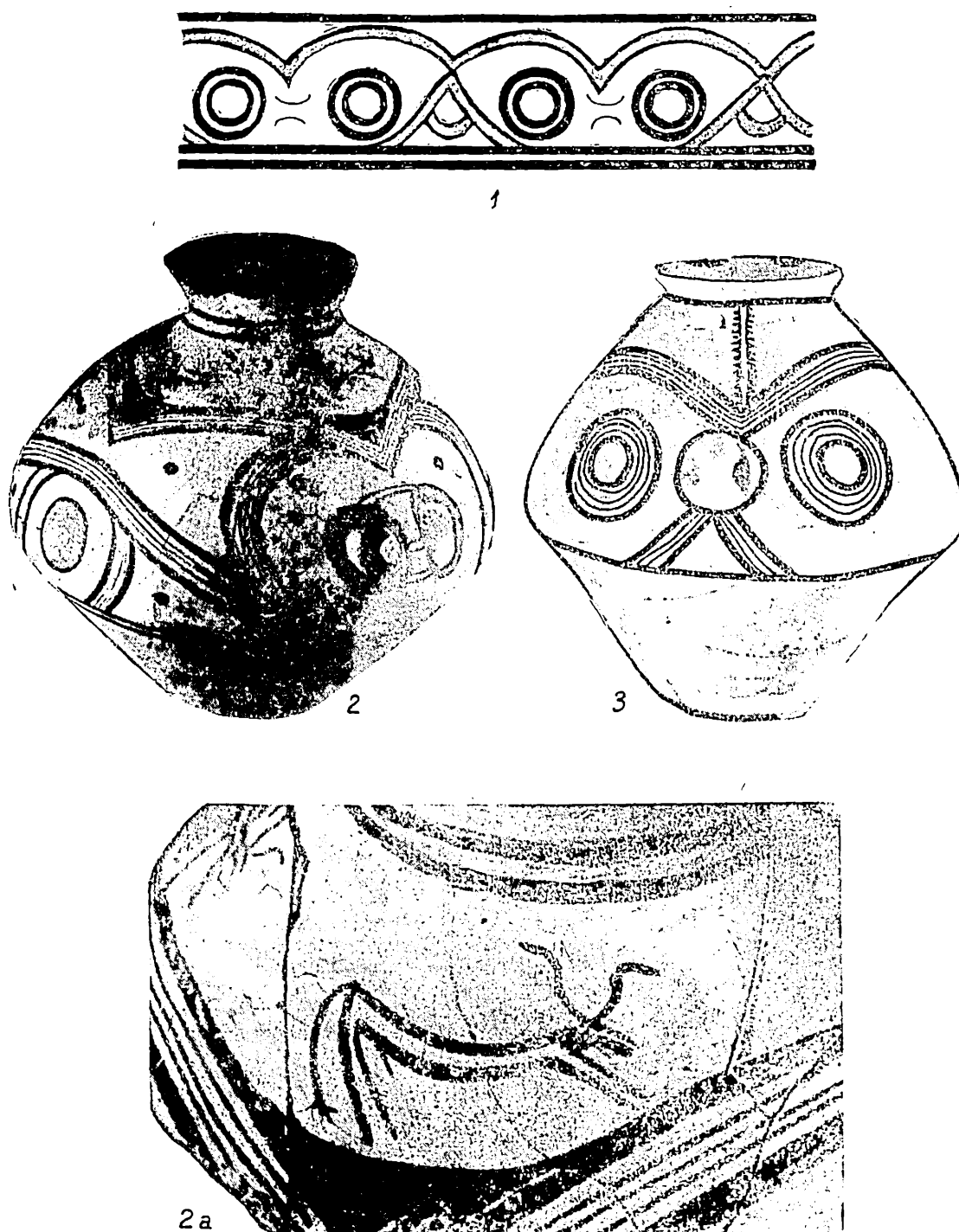

Fig. 19. — Amfore cu decor geometric sau zoomorf din faza Cucuteni B2 : 1, Truşeşti ; 2, 3, Varvarovca..

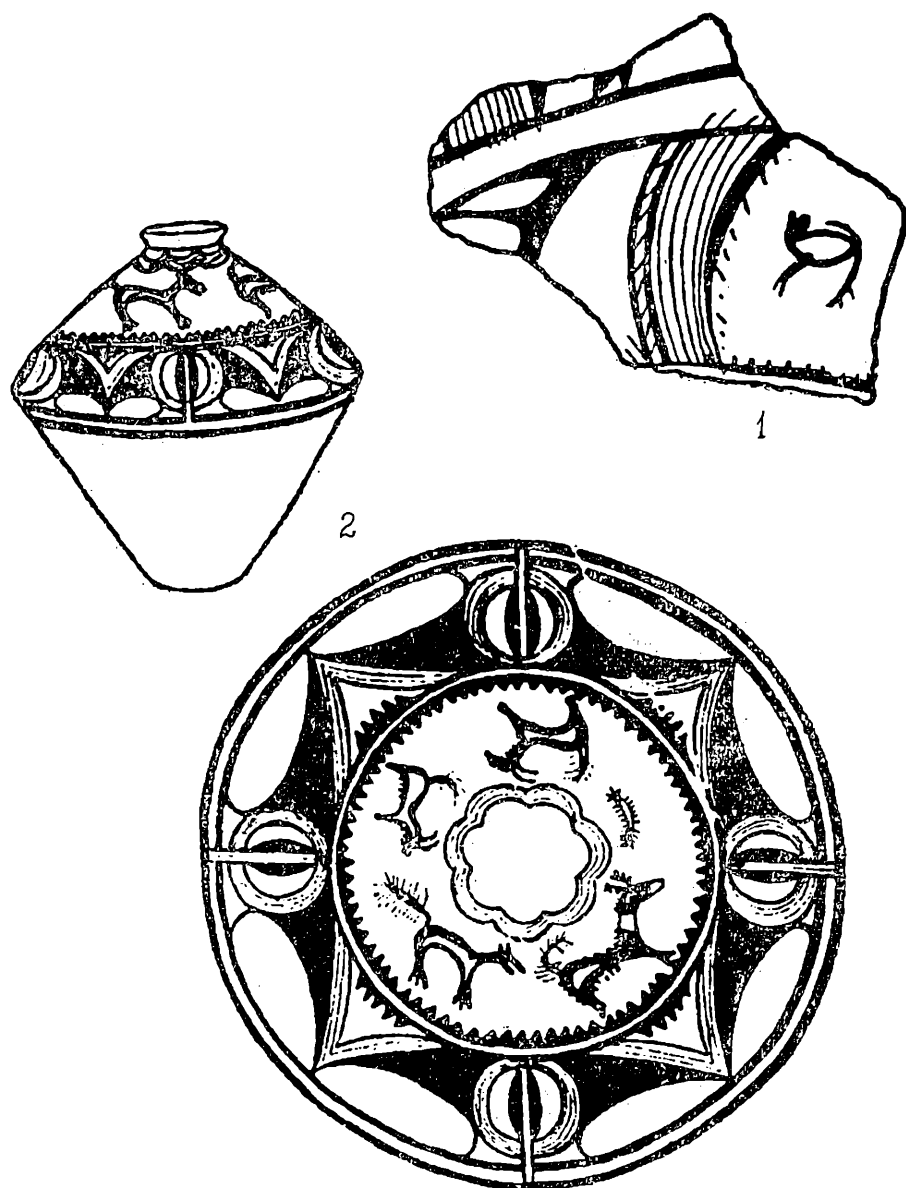
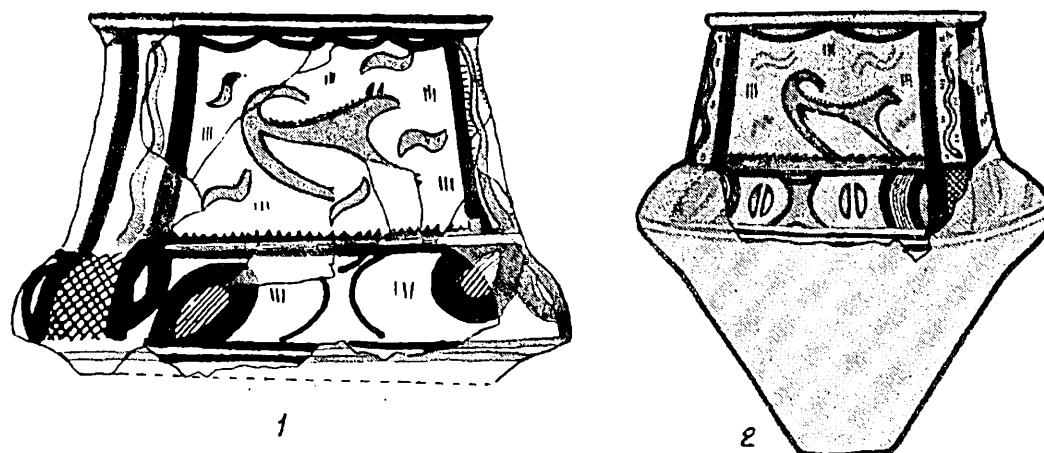

Fig. 20. — Amfore tripoliene cu decor zoomorf din faza Cucuteni B2 : 1, Tripolie ; 2, Krutoborodînți.

1a

2a

Fig. 21. — Cratere cu decor zoomorf de la Valca Lupului din faza Cucuteni B2.

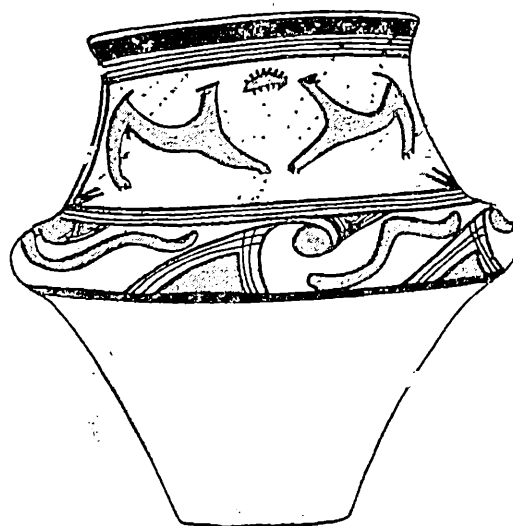

Fig. 22. — Crater cu decor zoomorf din faza B2 de la Valea Lupului.

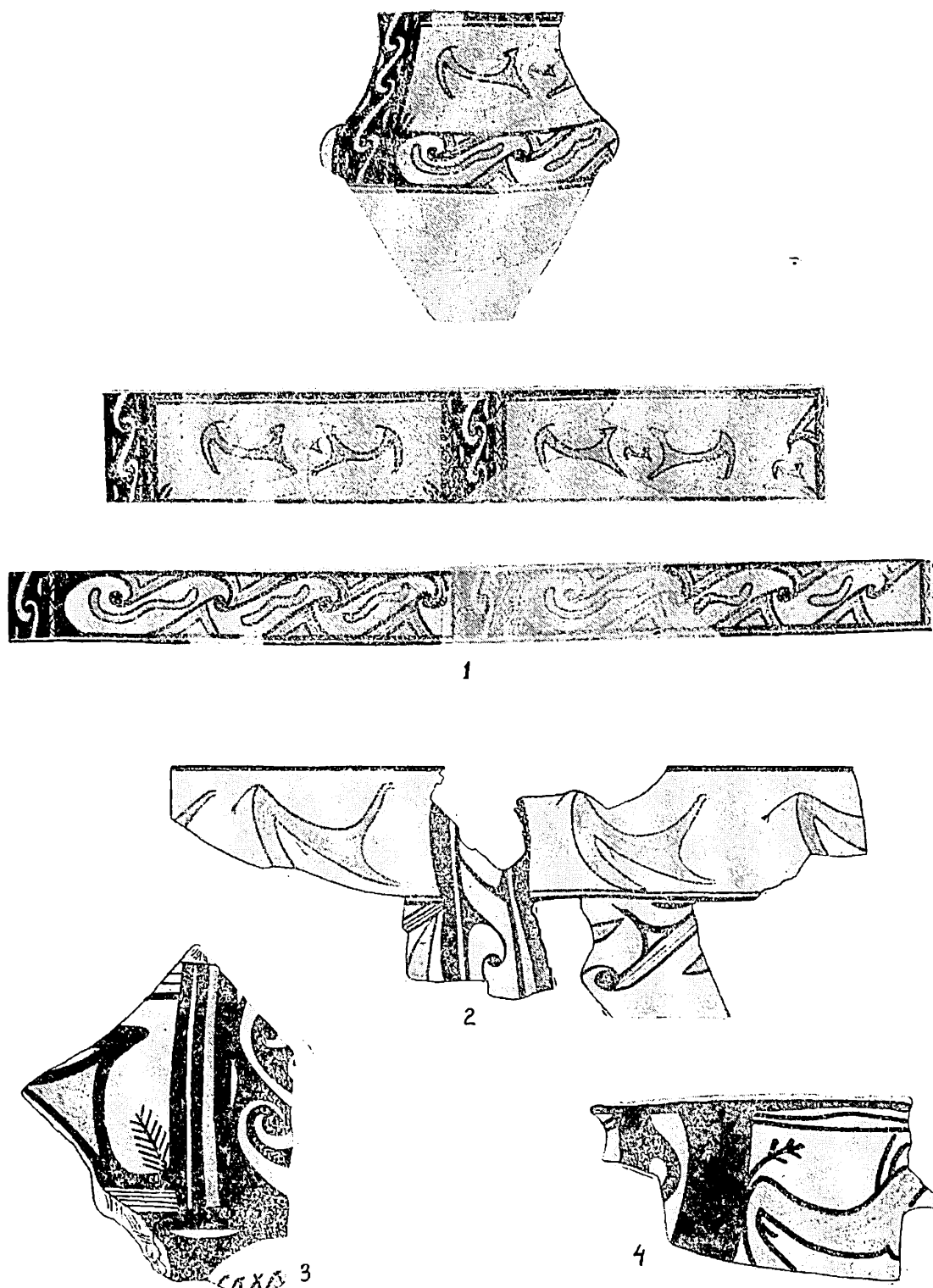

Fig. 23. — Grătare cu decor zoomorf din faza B2 : 1~3, Valea Lupului ; 4, Cucuteni.

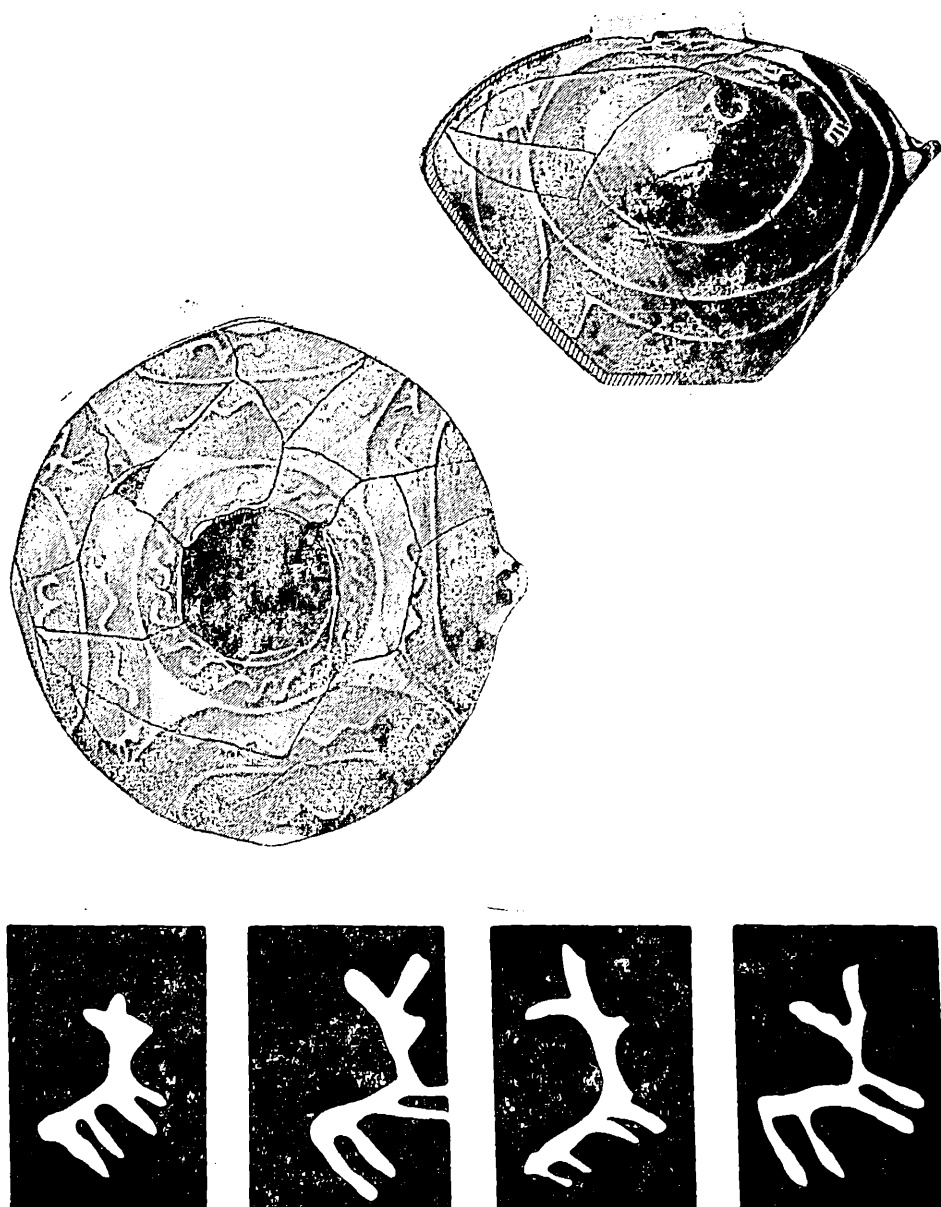

Fig. 24. — Amforă cu decor zoomorf de la Sărata Monteoru (Buzău), aparținând variantei Monteoru a ceramicii cucuteniene din faza B2.

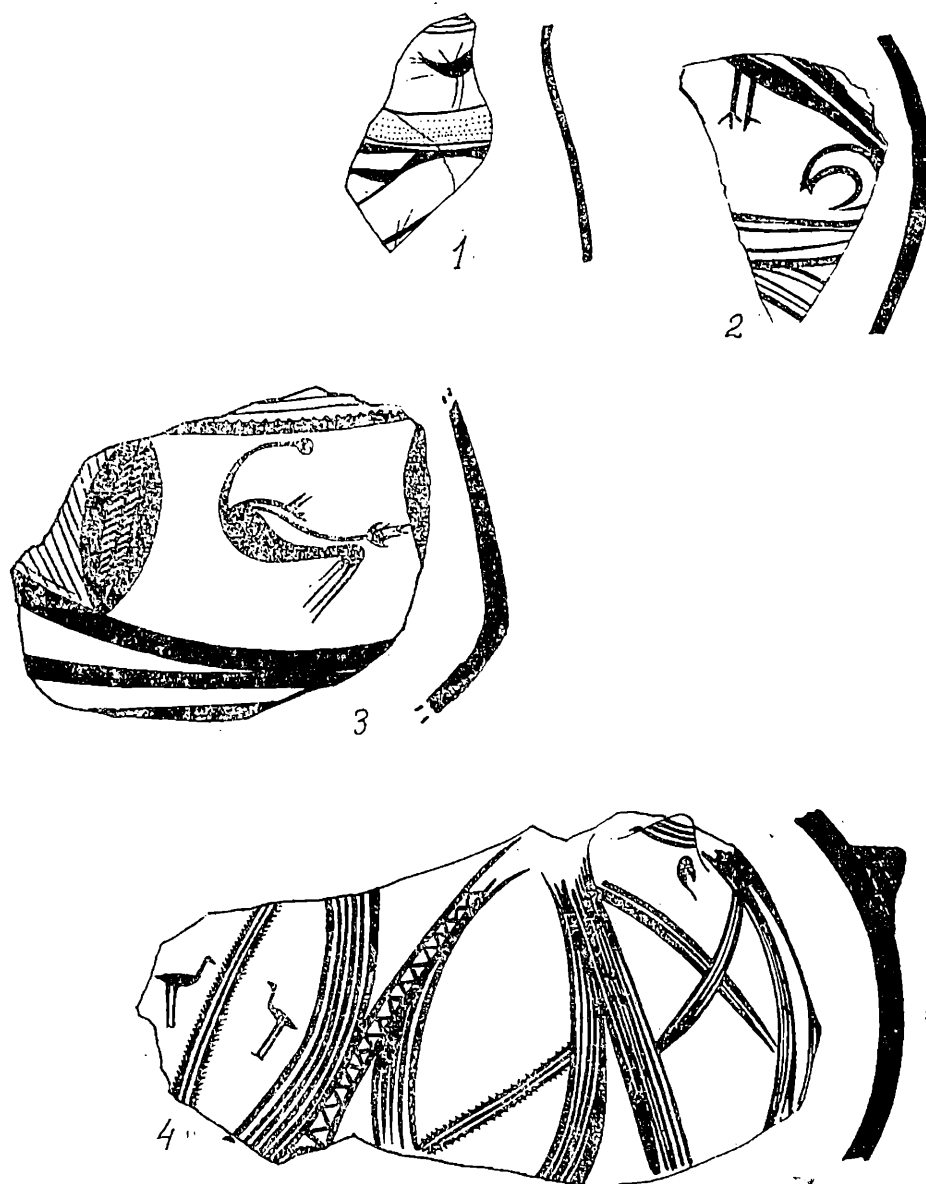

Fig. 25. — Amfore cu decor zoomorf și ornitomorf aparținând ceramicii Gorodsk-Usatovo din bazinul Nistrului : 1, Stari Karakușani ; 2, 4, Jvaneț (R.S.S. Ucraineană) ; 3, Sușkivka (R.S.S. Ucraineană).

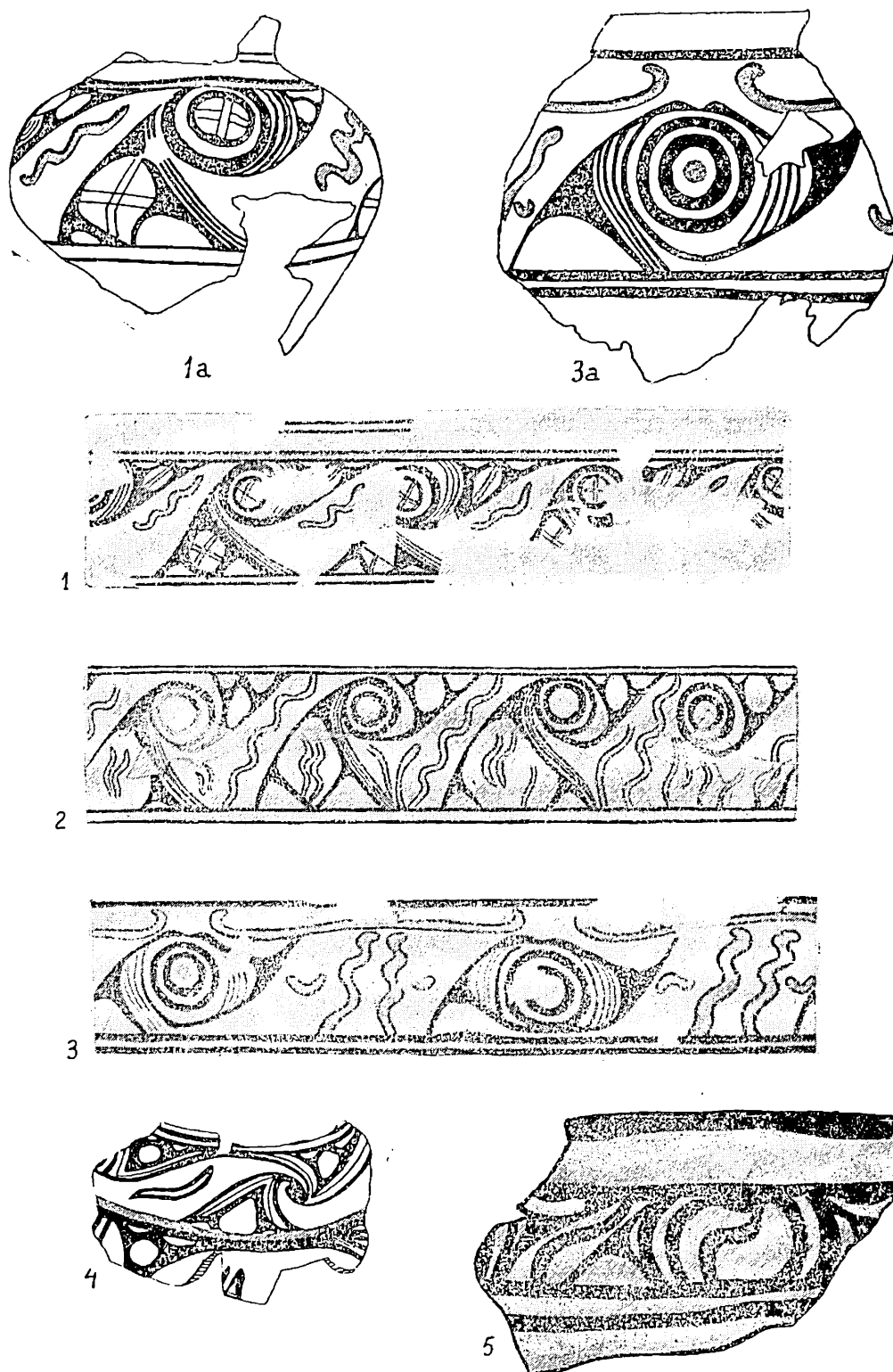

Fig. 26. — Evoluția decorului spiralic pe amforele (1—4) și craterele (5) de la Valea Lupului din faza B2.

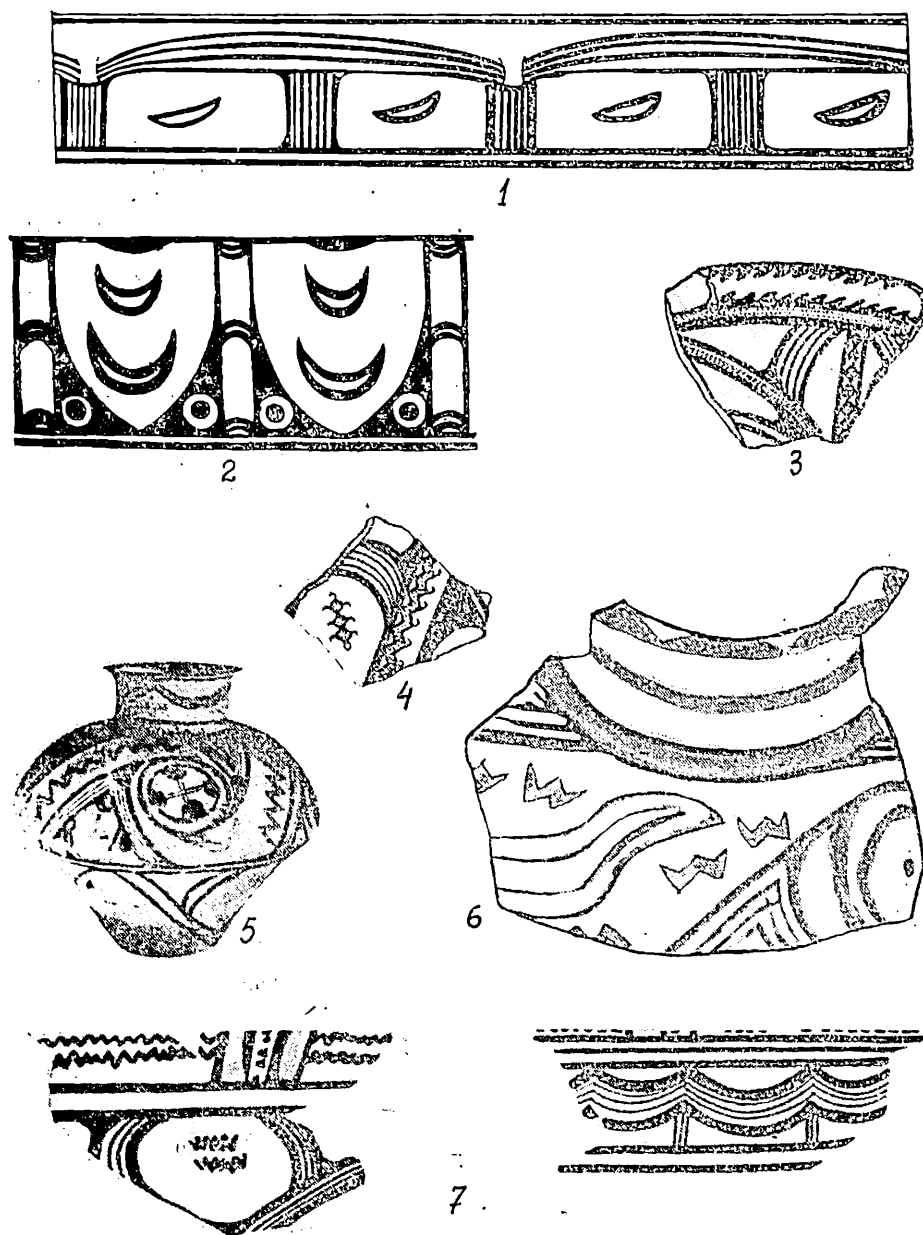

Fig. 27. — Ceramică Cucuteni — Tripolie din faza B2 cu decor serpentiform și în zigzag : 1,5, Cucuteni ; 2, Kasenovka (R.S.S. Ucraineană) ; 3, 4, Darabani ; 6, Valea Lupului ; 7, Vlădeni (Iași).

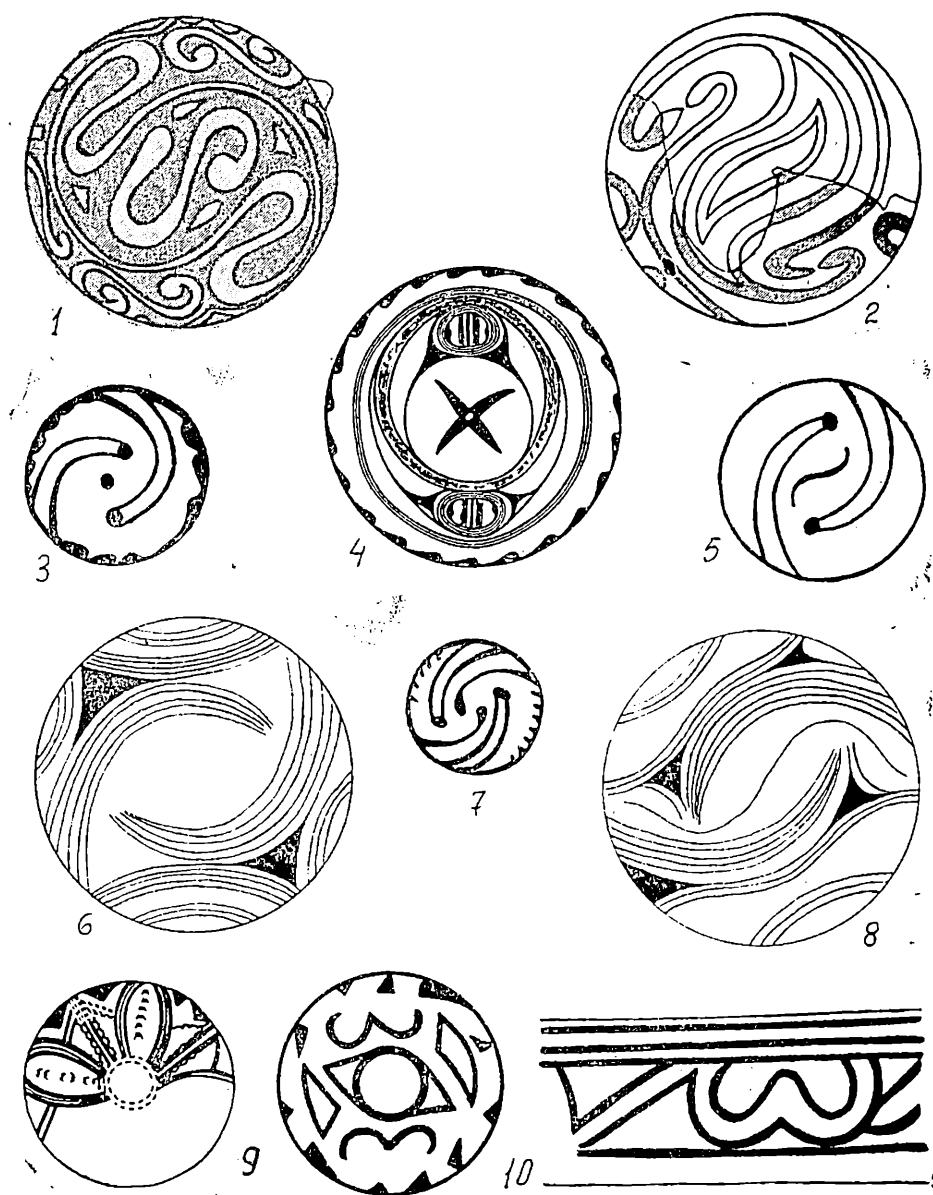

Fig. 28. — Străchini și capace (4) cu decor geometric din fazele Cucuteni A (1 — 2), Cucuteni B1 (3 — 8), Cucuteni B2 (10) Gorodsk-Usatovo (9) : 1 — 2, Hăbășești ; 3, 5, Podolia ; 4, 6, 8, Șipeniți ; 7, Staraja Buda ; 9, Vihvatini (R.S.S. Moldovenească) ; 10, Podei.

Fig. 29. — Străchini și boluri cu decor spiralic și serpentiform din faza Cucuteni B2 : 1—2, Valea Lupului ; 3, Iași.

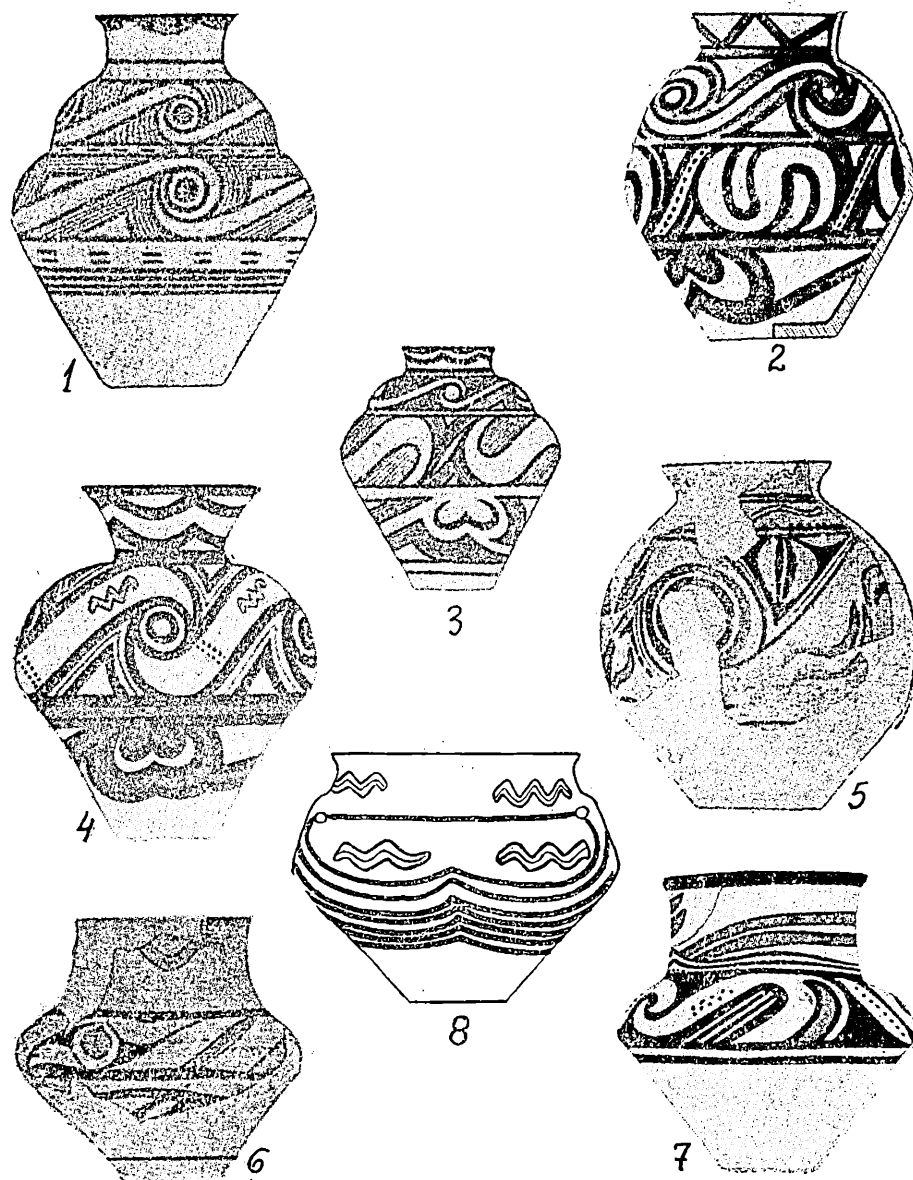

Fig. 30. — Amfore (1—5) și eralere (6—8) cucuteniene cu decor spiralic din faza B2 : 1—4, Podei ; 5, 6, Valea Lupului ; 7, 8, Cucuteni.

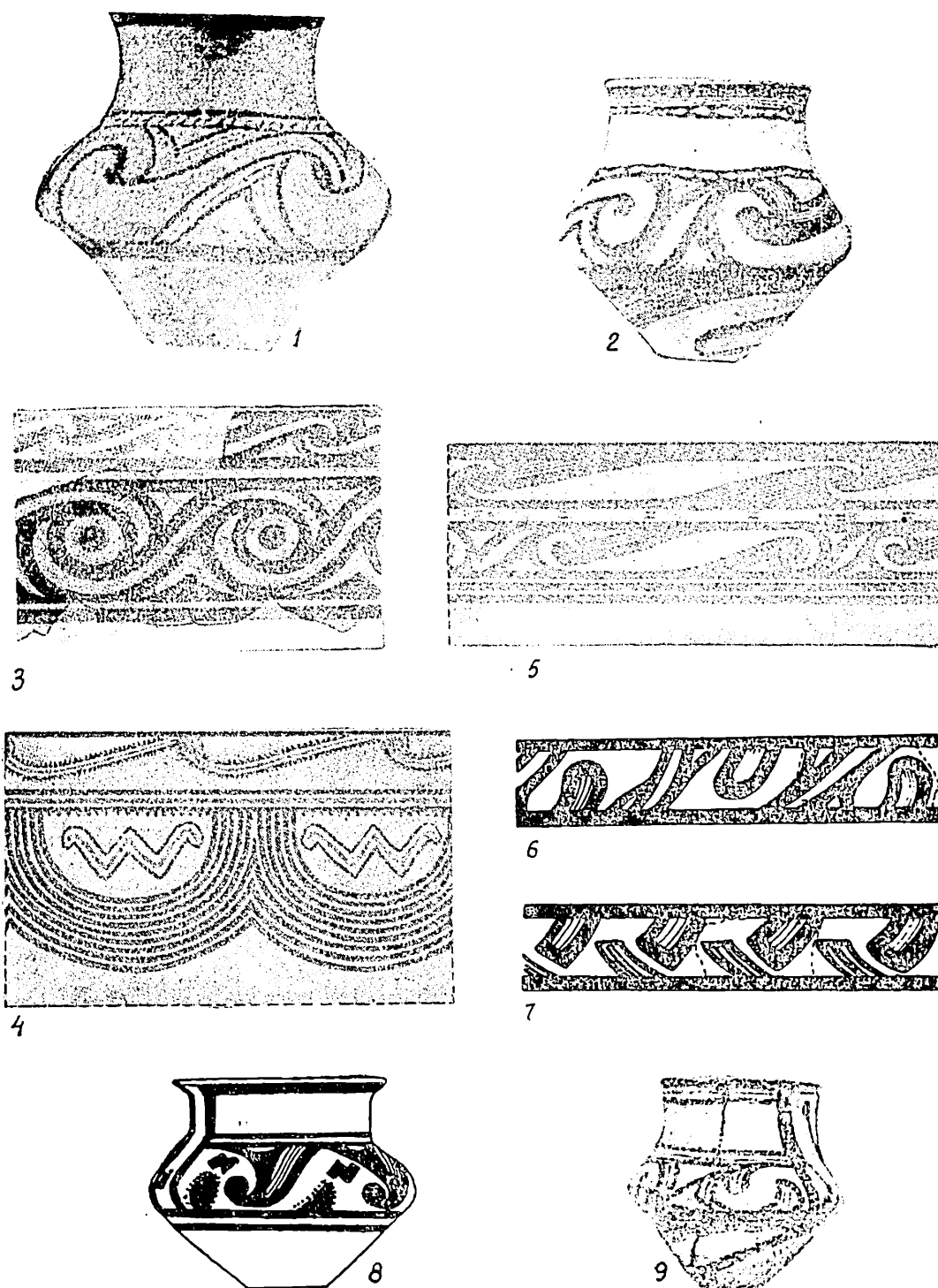

Fig. 31. — Cratere cucuteniene cu decor spiralic liber sau în melope din faza B2 : 1—5, Podei ; 6—8, Cucuteni ; 9, Gostița (Fălțiceni).

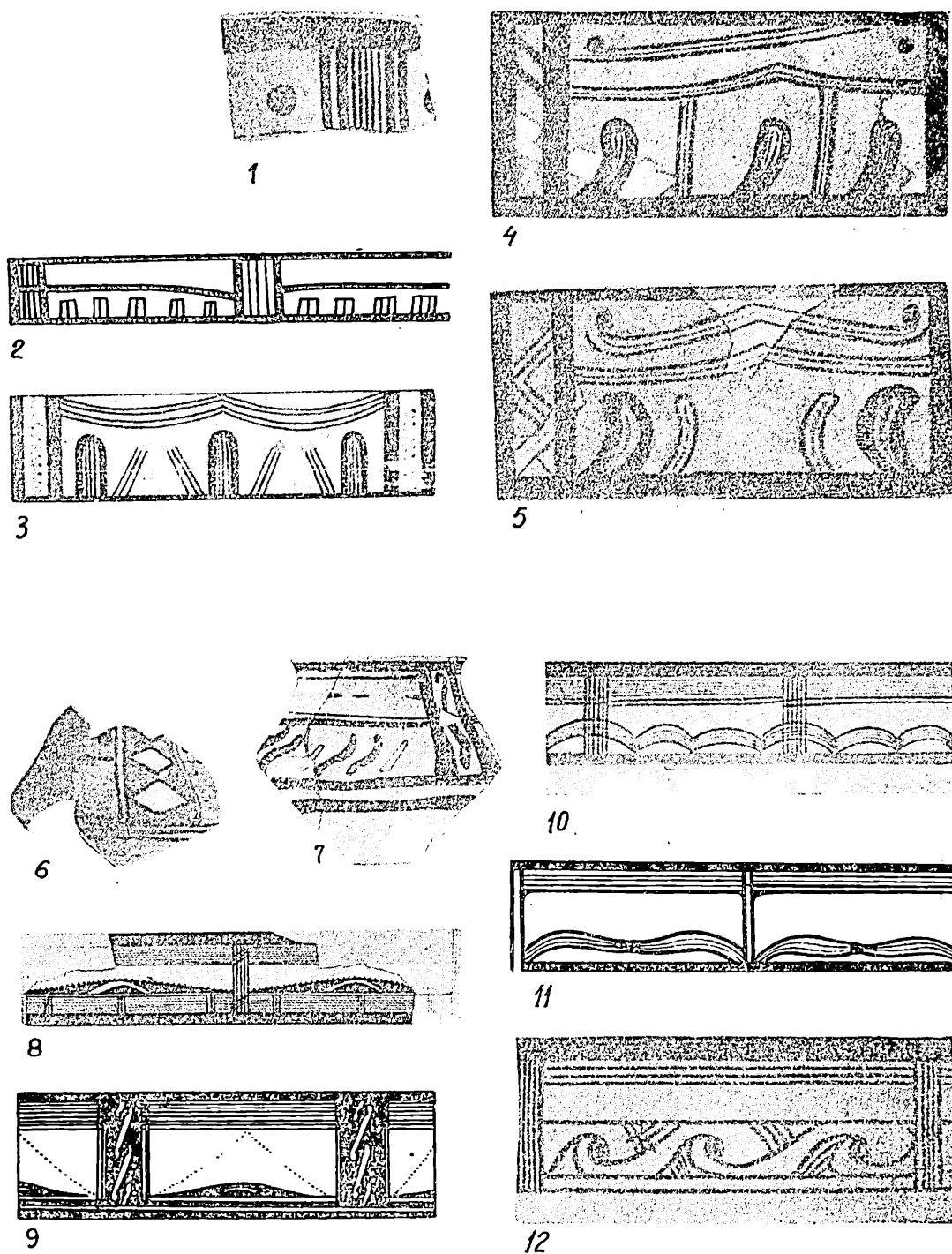

Fig. 32. — Cratere (1—5) și pahare (6—12) cucuteniene cu decor metopic și spiralic din faza B1 (10, 11) și B2 (1—9, 12): 1,4—6, Podei; 2, 3, 11, Cucuteni; 7, 8, Valea Lupului; 9, 12, Frumuşica.

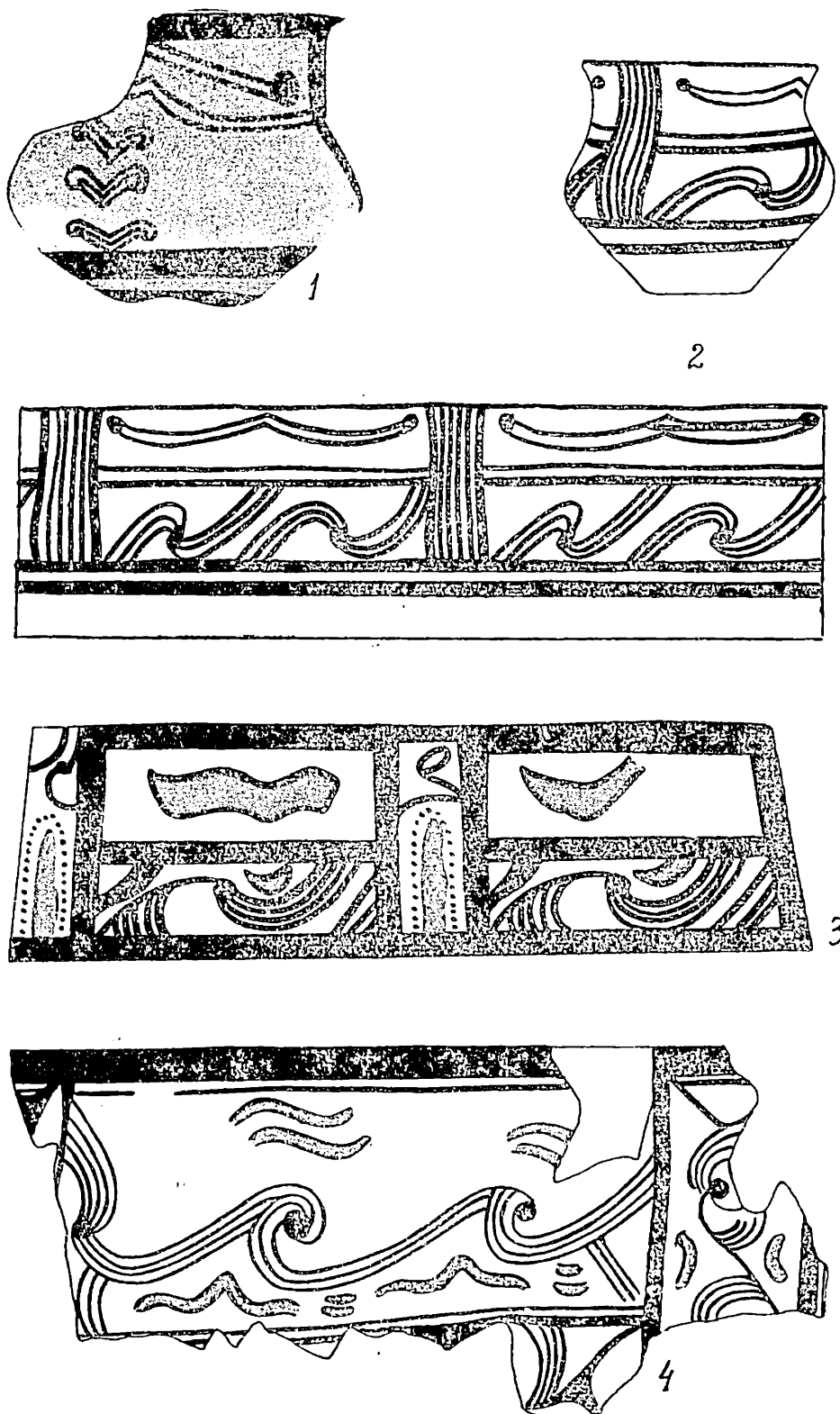

Fig. 33. — Grătere cucuteniene cu decor metopie și spiralic din faza B2: 1. Gura Văii (orașul Gh. Gheorghiu-Dej); 2, 3. Cucuteni; 4. Valea Lupului.

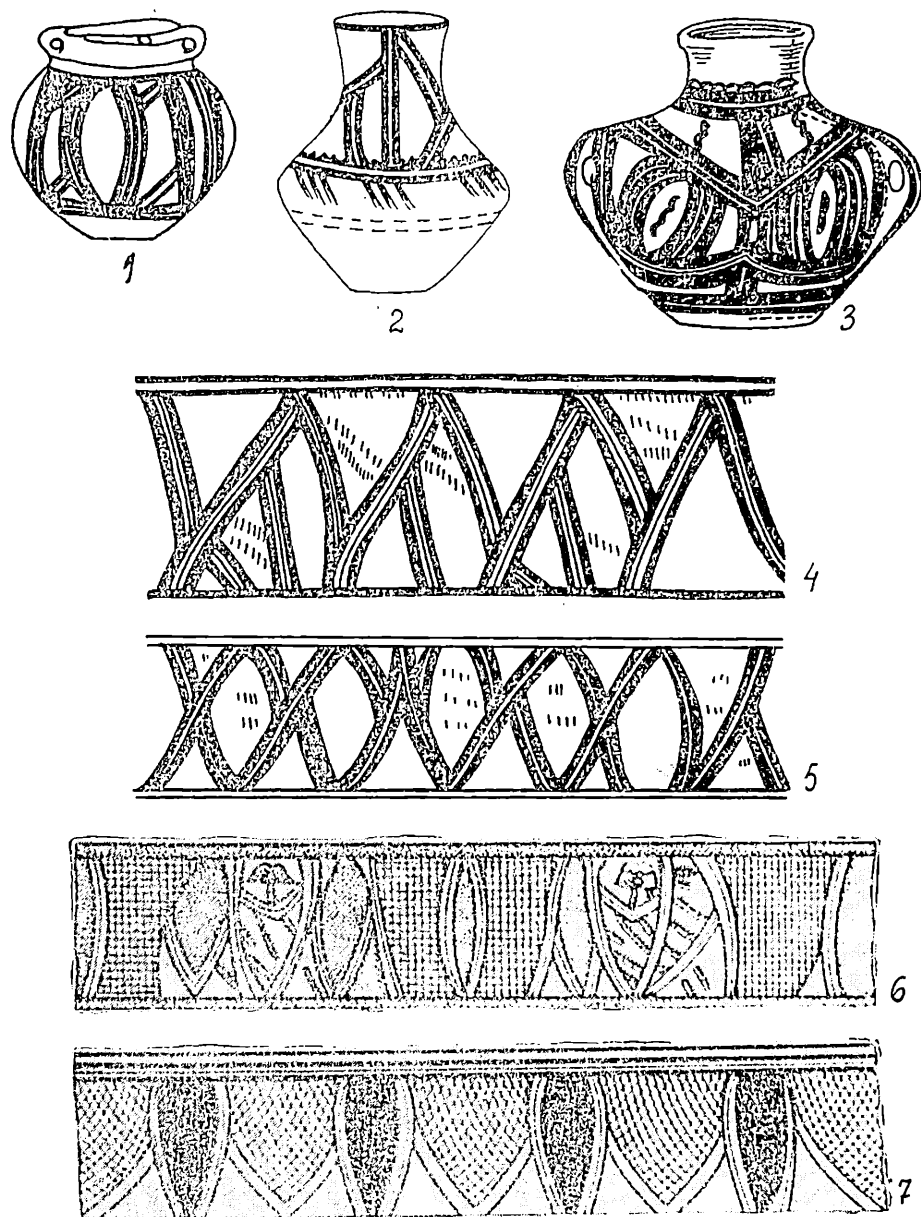

Fig. 3.1. — Evoluția decorului eliptic de stil liber și melopie pe amforele Gorodsk-Usatovo : 1, 6, 7, Tudorovo (R.S.S. Ucraineană); 2, Kasenovka (R.S.S. Ucraineană); 3, Vihvatini (R.S.S. Moldovenească); 4, Tiraspol (R.S.S. Moldovenească); 5, loc. necunoscută.

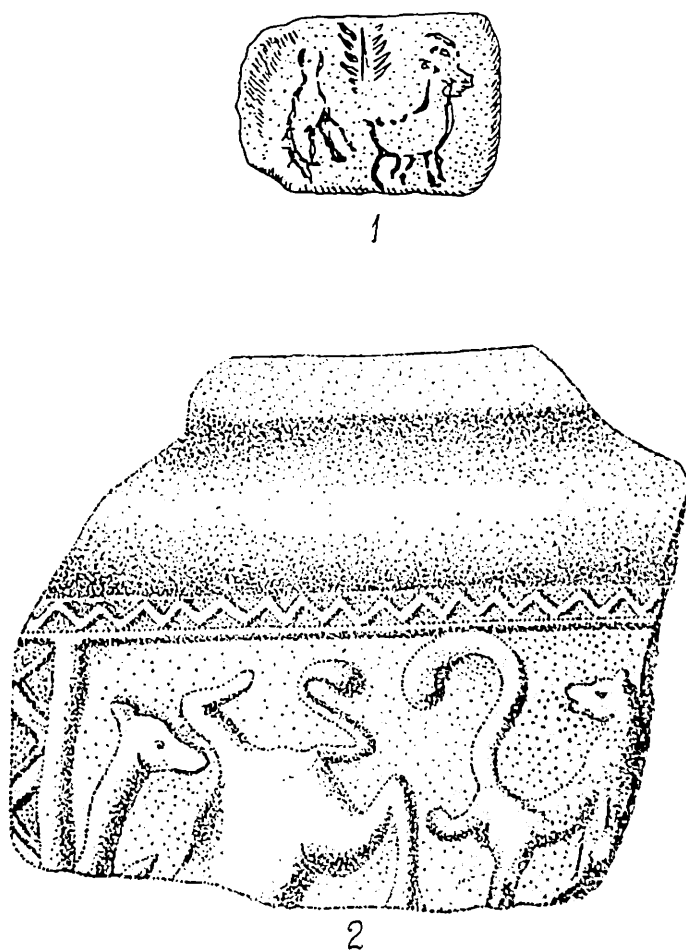

Fig. 35. — Tabletă și amprentă de cilindru cu decor zoomorf de stil Uruk III din perioada Djemdet-Nasr a Mesopotamiei : 1, Tărtăria ; 2, Turdaș.

SĂPĂTURILE DE LA CUCORĂNI (JUD. BOTOȘANI)

Locul Medeleni sau Medelean, aflat pe malul stîng al pîrîului Loești, face parte din colinele prelungite ale Podișului Sucevei, orientate în general de la NV spre SE. Fiind bogat în izvoare și înconjurat de păduri întinse, acest loc a fost prielnic așezărilor omenești, apărut fiind de culmi înalte spre nord și nord-vest și de un șanț natural adînc de 6 pînă la 8 m în partea de sud.

Săpăturile organizate pe acest loc între anii 1964—1970¹ au afectat o suprafață relativ întinsă de-a lungul colinei, dînd la iveală vestigii arheologice din patru epoci istorice: I, morminte hallstattiene; II, așezare din a doua epocă a fierului (secolele III—II î.e.n.); III, așezare carpică din secolele II—III e.n.²; IV, așezare prefeudală din secolele VI—VII.

Resturile de locuire ale așezărilor menționate formează depuneri suprapuse, care au împreună o grosime de circa 0,50—0,70 m. Gropile cu resturi menajere și bordeiele pătrund mai adînc în solul viu.

Solul arabil de culoare cenușie deschisă, gros de 0,20—0,30 m, conține bogate resturi de locuire Latène și carpice, care au ajuns la suprafață prin răscolirea depunerilor respective cu ocazia lucrărilor agricole³. Sub solul arabil se află un strat cu grosimea de 0,05—0,10 m, semnalat numai pe anumite zone, conținînd destul de puține resturi ale așezării din secolele VI—VII, ale cărei bordeie coboară pînă la adîncimea de 0,70—1,10 m. Acest strat suprapune un nivel cu depuneri foarte bogate, constînd din fragmente ceramice, resturi de chirpici, obiecte, pietre și oase de animale, care provin din locuințele de suprafață ale așezărilor Latène și carpică din secolele II—III e.n. Sub acest nivel, din care pornesc bordeiele și gropile de provizii ale așezării carpice, se află un strat de circa 0,15—0,30 m de culoare cenușie deschisă, care se suprapune pe solul viu. În acest strat se disting gropile bordeielor și gropile de provizii Latène. La partea superioară a solului viu se aflau cîteva morminte dintr-un cimitir hallstattian de incinerare distrus din vechime.

În cursul săpăturilor au fost observate următoarele cazuri de complexe suprapuse: cuptoarele prefeudale 1 și 2 suprapun bordeiul 1 Latène; locuințele de suprafață carpice 4, 6 și 16 suprapun bordeiele 9, 12 și 23 carpice, locuința de suprafață 8 carpică suprapune bordeiul 13 Latène; gropile 19 și 20 carpice străbat bordeiul 13 Latène; locuințele de suprafață 7 și 10 Latène suprapun bordeiele 14 și 15 Latène; locuința de suprafață 15 Latène suprapune groapa 25 Latène. Cazuri de suprapunere ale locuințelor de suprafață Latène de către cele carpice, nu s-au întîlnit. Locuințele pot fi datate numai datorită inventarului arheologic.

Răspîndirea complexelor și în general a resturilor de locuire descoperite la Medeleni, arată preferințe deosebite de la o epocă la alta pentru locul de așezare.

Astfel, cimitirul hallstattian se află în zona centrală a colinei, iar așezarea Latène ocupă regiunea centrală, întinzîndu-se spre est și nord pînă în preajma pantei, unde terenul coboară lin spre lunca pîrîului Loești. Așezarea carpică din secolele II—III e.n. care suprapune imediat așezarea Latène, depășește limitele acesteia, întinzîndu-se mai mult spre panta de est. Locuitorii așezării din secolele VI—VII preferă zona înaltă a terenului, această așezare suprapunînd în partea centrală celelalte două așezări (fig. 1).

Numerotarea complexelor a fost făcută în funcție de ordinea descoperirilor, indiferent de epocile cărora aparțin. Borderiele sînt numerotate cu cifre arabe de la 1 la 25, locuințele de suprafață de la 1 la 17, iar gropile de la 1 la 31. Tot în acest mod au fost numerotate mormintele hallstattiene și cuptoarele prefeudale.

¹ Săpăturile au fost efectuate de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, cu concursul Muzeului de istorie din Botoșani. În afară de autoarea acestui studiu, la lucrările șantierului au mai participat Simeon Rață în anii 1964—1967 și Dan Teodor în anul 1966. De asemenea, la aceste lucrări au luat parte studenții Cătălina Andrei și Tudor Rață, de la Facultatea de istorie din Iași.

² Silvia Teodor și Simeon Rață, *Așezarea din secolele II—III e. n. de la Cucorăni-Medeleni, Studii și materiale*, Suceava, 1969, p. 37—42.

³ Din materialul cules de pe locul Medeleni, învățătorul pensionar Dumitru Cristea a organizat cea mai mare parte a muzeului sătesc din Cucorăni.

I. MORMINTE HALLSTATTIENE

În total au fost descoperite trei morminte de incinerare păstrate aproape în întregime și câteva vase de dimensiuni mici, izolate, provenind probabil tot din morminte distruse. Aceste morminte, aflate la o adâncime foarte mică, făceau parte probabil dintr-o necropolă mai întinsă, distrusă în cea mai mare parte de așezările ulterioare, ale căror gropi și bordeie au fost săpate la o adâncime mai mare.

1. *Mormîntul 1*, deranjat parțial din vechime, a fost descoperit cu ocazia săpării bordeiului 5, la adâncimea de 0,50 m, imediat deasupra solului viu. Inventarul mormîntului cuprinde resturile unei urne funerare, capacul urnei și un vas mai mic. Arderea incompletă a urnei, ca și condițiile proaste de conservare ale solului, au dus la distrugerea ei aproape în întregime, nemaiputînd fi reconstituită. După cum s-a putut observa în timp ce se degaja mormîntul, urna era o oală de formă aproximativ tronconică, cu umărul proeminent, gîtul strîmt și marginea ușor răsfrîntă. În interiorul urnei se aflau câteva fragmente din oasele calcinate ale mortului. Capacul urnei (fig. 2/3) se află în stare fragmentară, dar a putut fi întregit. El se afla puțin mai sus, față de urnă, fiind reprezentat de o strachină tronconică din pastă poroasă de culoare cenușie închisă. La partea superioară, vasul este decorat cu trei caneluri largi orizontale, sub care se află patru proeminențe. Cel de al treilea vas, de dimensiuni mai mici, este lucrat din pastă mai fină decît celelalte vase din același mormînt și are forma unei cupe cu pereții arcuiți și marginea dreaptă (fig. 2/4). El se afla alături de capac.

2. *Mormîntul 2* se află la 0,40 m adâncime, fiind și el răscolit din vechime. Urna, de formă bitronconică, cu partea superioară mai înaltă, este lucrată din pastă grosieră de culoare brună-cenușie, pe alocuri cenușie închisă, amestecată cu cioburi pisate. Ea este decorată cu șase caneluri orizontale deasupra umărului (fig. 2/7). Drept capac a servit probabil o strachină tronconică cu marginea retezată, pereții ușor curbați și fundul îngust, din pastă cenușie cu nuanțe cafenii (fig. 2/6). Al treilea vas are forma unei mici cupe cu pereții arcuiți și fundul concav (fig. 3/2).

3. *Mormîntul 3* a fost găsit imediat sub solul vegetal, la 0,35 m adâncime. Urna, deși era foarte fragmentată din cauza presiunii solului, s-a putut reconstitui. Ea se afla întoarsă pe o parte și conținea câteva oase mici calcinate, probabil de copil. Vasul care a servit ca urnă, lucrat din pastă fină de culoare cenușie deschisă cu nuanțe cafenii, are formă bitronconică cu diametrul maxim mult rotunjit, gîtul scurt, marginea evazată și ușor fațetată. Suprafața exterioară a vasului a fost acoperită inițial cu o angobă de culoare cenușie închisă și lustruită, care s-a distrus în cea mai mare parte. Între buză și umăr se află două torți verticale din bandă lată de secțiune ovală (fig. 2/5). Drept capac al acestei urne a servit probabil o strachină, reconstituită din mai multe fragmente, care se aflau spre partea superioară a urnei. Acest vas are formă tronconică cu gura largă și fundul îngust, cu pereții subțiri, fiind lucrat din pastă densă de culoare cenușie închisă. Spre partea superioară, strachina are trei urechiușe străpunse orizontal (fig. 2/1). În interiorul urnei se afla un capăt de brățară din bronz, arsă puternic, decorată cu grupuri de cîte patru incizii transversale (fig. 2/2).

4. *Vase izolate*. Pe cuprinsul săpăturii au mai fost descoperite izolat încă trei vase hallstattiene de dimensiuni mici, care s-au păstrat aproape în întregime.

Cană bitronconică din pastă grosolană, amestecată cu cioburi pisate, de culoare brună-cenușie și cu suprafața exterioară netezită. Vasul este decorat pe zona arcuită a corpului cu caneluri oblice paralele. Toarta lipsește din vechime (fig. 3/4).

Cupă lucrată din pastă fină amestecată cu cioburi pisate mărunt, cu pereții subțiri, de culoare brună deschisă, pe alocuri cu pete cenușii (fig. 3/3). Partea superioară a vasului, de formă cilindrică, ușor strîmtată spre margine, se unește cu partea inferioară de formă tronconică prin intermediul unei zone bombate, deasupra căreia sînt dispuse simetric două urechiușe alungite, din care una ruptă din vechime, străpunse vertical cu cîte două găuri.

Cupă lucrată din pastă fină de culoare brună-cenușie în interior și brună-albicioasă lustruită la exterior (fig. 3/1). Cupa are gîtul strîmt și umărul bombat, decorat cu ușoare caneluri oblice, foarte largi și greu sesizabile. Vasul mai este prevăzut cu două torți verticale din bandă lată, dispuse simetric pe umăr.

Analiza inventarului funerar al cimitirului de la Cucorăni—Medeleni arată că aproape toate mormintele de incinerare conțineau cîte trei vase: urna, capacul urnii și un mic vas secundar, desigur cu funcția de ofrandă funerară, conținînd probabil alimente, potrivit unui anumit ritual.

În ceea ce privește ritualul funerar, incinerarea în urnă este deocamdată singurul rit cunoscut în Moldova în fazele de început ale Hallstattului⁴. Acest fapt este valabil și pentru o perioadă de timp

⁴ Ion Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești, Materiale*, VIII, 1962, p. 734—736.

I. MORMINTE HALLSTATTIENE

În total au fost descoperite trei morminte de incinerare păstrate aproape în întregime și câteva vase de dimensiuni mici, izolate, provenind probabil tot din morminte distruse. Aceste morminte, aflate la o adâncime foarte mică, făceau parte probabil dintr-o necropolă mai întinsă, distrusă în cea mai mare parte de așezările ulterioare, ale căror gropi și bordeie au fost săpate la o adâncime mai mare.

1. *Mormîntul 1*, deranjat parțial din vechime, a fost descoperit cu ocazia săpării bordeiului 5, la adâncimea de 0,50 m, imediat deasupra solului viu. Inventarul mormîntului cuprinde resturile unei urne funerare, capacul urnei și un vas mai mic. Arderea incompletă a urnei, ca și condițiile proaste de conservare ale solului, au dus la distrugerea ei aproape în întregime, nemaiputînd fi reconstituită. După cum s-a putut observa în timp ce se degaja mormîntul, urna era o oală de formă aproximativ tronconică, cu umărul proeminent, gîtul strîmt și marginea ușor răsfrîntă. În interiorul urnei se aflau câteva fragmente din oasele calcinate ale mortului. Capacul urnei (fig. 2/3) se află în stare fragmentară, dar a putut fi întregit. El se afla puțin mai sus, față de urnă, fiind reprezentat de o strachină tronconică din pastă poroasă de culoare cenușie închisă. La partea superioară, vasul este decorat cu trei caneluri largi orizontale, sub care se află patru proeminențe. Cel de al treilea vas, de dimensiuni mai mici, este lucrat din pastă mai fină decît celelalte vase din același mormînt și are forma unei cupe cu pereții arcuiți și marginea dreaptă (fig. 2/4). El se afla alături de capac.

2. *Mormîntul 2* se află la 0,40 m adâncime, fiind și el răscolit din vechime. Urna, de formă bitronconică, cu partea superioară mai înaltă, este lucrată din pastă grosieră de culoare brună-cenușie, pe alocuri cenușie închisă, amestecată cu cioburi pisate. Ea este decorată cu șase caneluri orizontale deasupra umărului (fig. 2/7). Drept capac a servit probabil o strachină tronconică cu marginea retezată, pereții ușor curbați și fundul îngust, din pastă cenușie cu nuanțe cafenii (fig. 2/6). Al treilea vas are forma unei mici cupe cu pereții arcuiți și fundul concav (fig. 3/2).

3. *Mormîntul 3* a fost găsit imediat sub solul vegetal, la 0,35 m adâncime. Urna, deși era foarte fragmentată din cauza presiunii solului, s-a putut reconstitui. Ea se afla întoarsă pe o parte și conținea câteva oase mici calcinate, probabil de copil. Vasul care a servit ca urnă, lucrat din pastă fină de culoare cenușie deschisă cu nuanțe cafenii, are formă bitronconică cu diametrul maxim mult rotunjit, gîtul scurt, marginea evazată și ușor fațetată. Suprafața exterioară a vasului a fost acoperită inițial cu o angobă de culoare cenușie închisă și lustruită, care s-a distrus în cea mai mare parte. Între buză și umăr se află două torți verticale din bandă lată de secțiune ovală (fig. 2/5). Drept capac al acestei urne a servit probabil o strachină, reconstituită din mai multe fragmente, care se aflau spre partea superioară a urnei. Acest vas are formă tronconică cu gura largă și fundul îngust, cu pereții subțiri, fiind lucrat din pastă densă de culoare cenușie închisă. Spre partea superioară, strachina are trei urechiușe străpunse orizontal (fig. 2/1). În interiorul urnei se afla un capăt de brățară din bronz, arsă puternic, decorată cu grupuri de cîte patru incizii transversale (fig. 2/2).

4. *Vase izolate*. Pe cuprinsul săpăturii au mai fost descoperite izolat încă trei vase hallstattiene de dimensiuni mici, care s-au păstrat aproape în întregime.

Cană bitronconică din pastă grosolană, amestecată cu cioburi pisate, de culoare brună-cenușie și cu suprafața exterioară netezită. Vasul este decorat pe zona arcuită a corpului cu caneluri oblice paralele. Toarta lipsește din vechime (fig. 3/4).

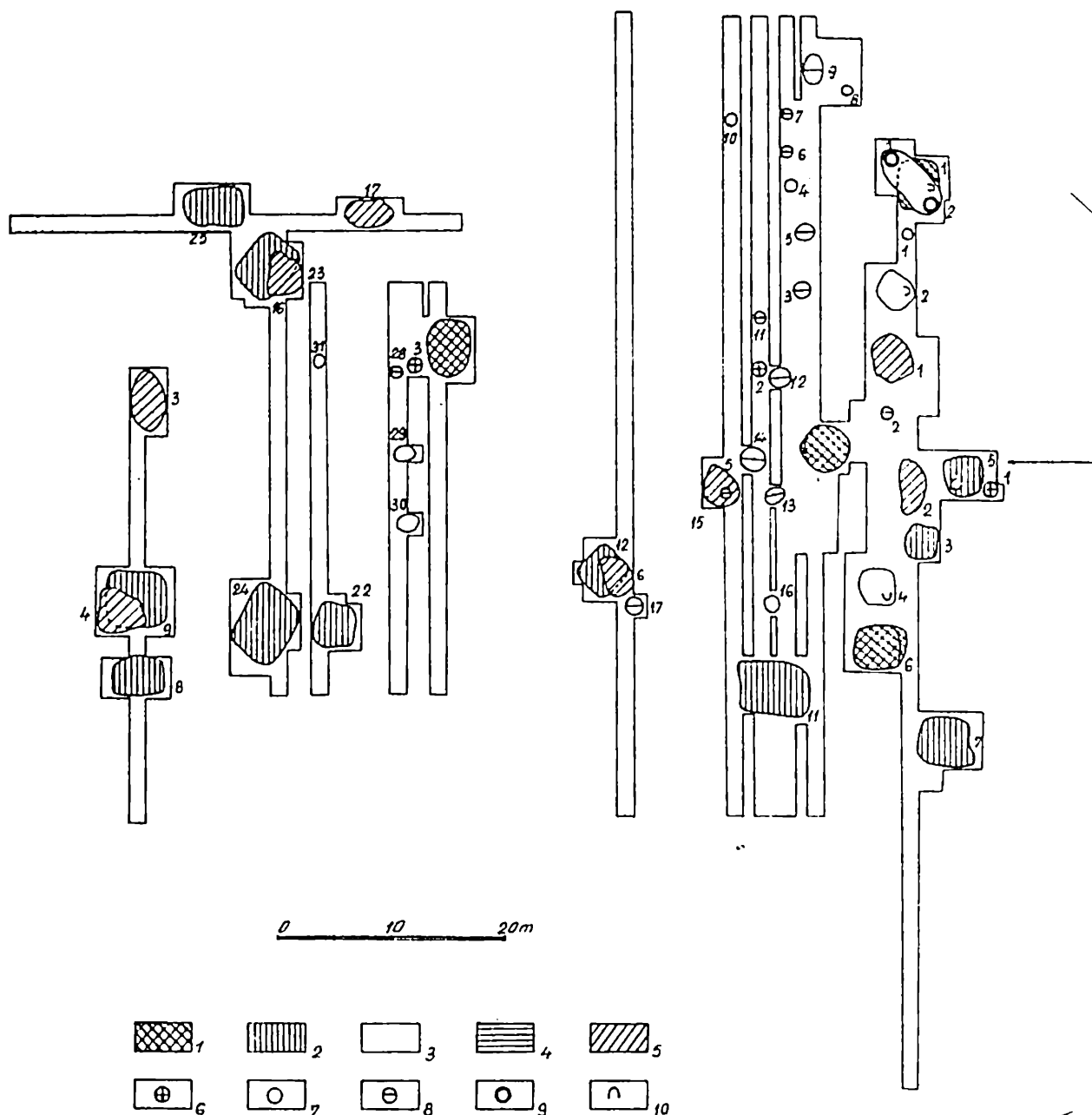
Cupă lucrată din pastă fină amestecată cu cioburi pisate mărunț, cu pereții subțiri, de culoare brună deschisă, pe alocuri cu pete cenușii (fig. 3/3). Partea superioară a vasului, de formă cilindrică, ușor strîmtată spre margine, se unește cu partea inferioară de formă tronconică prin intermediul unei zone bombate, deasupra căreia sînt dispuse simetric două urechiușe alungite, din care una ruptă din vechime, străpunse vertical cu cîte două găuri.

Cupă lucrată din pastă fină de culoare brună-cenușie în interior și brună-albicioasă lustruită la exterior (fig. 3/1). Cupa are gîtul strîmt și umărul bombat, decorat cu ușoare caneluri oblice, foarte largi și greu sesizabile. Vasul mai este prevăzut cu două torți verticale din bandă lată, dispuse simetric pe umăr.

Analiza inventarului funerar al cimitirului de la Cucorăni—Medeleni arată că aproape toate mormintele de incinerare conțineau cîte trei vase: urna, capacul urnii și un mic vas secundar, desigur cu funcția de ofrandă funerară, conținînd probabil alimente, potrivit unui anumit ritual.

În ceea ce privește ritul funerar, incinerarea în urnă este deocamdată singurul rit cunoscut în Moldova în fazele de început ale Hallstattului⁴. Acest fapt este valabil și pentru o perioadă de timp

⁴ Ion Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești, Materiale*, VIII, 1962, p. 734—736.

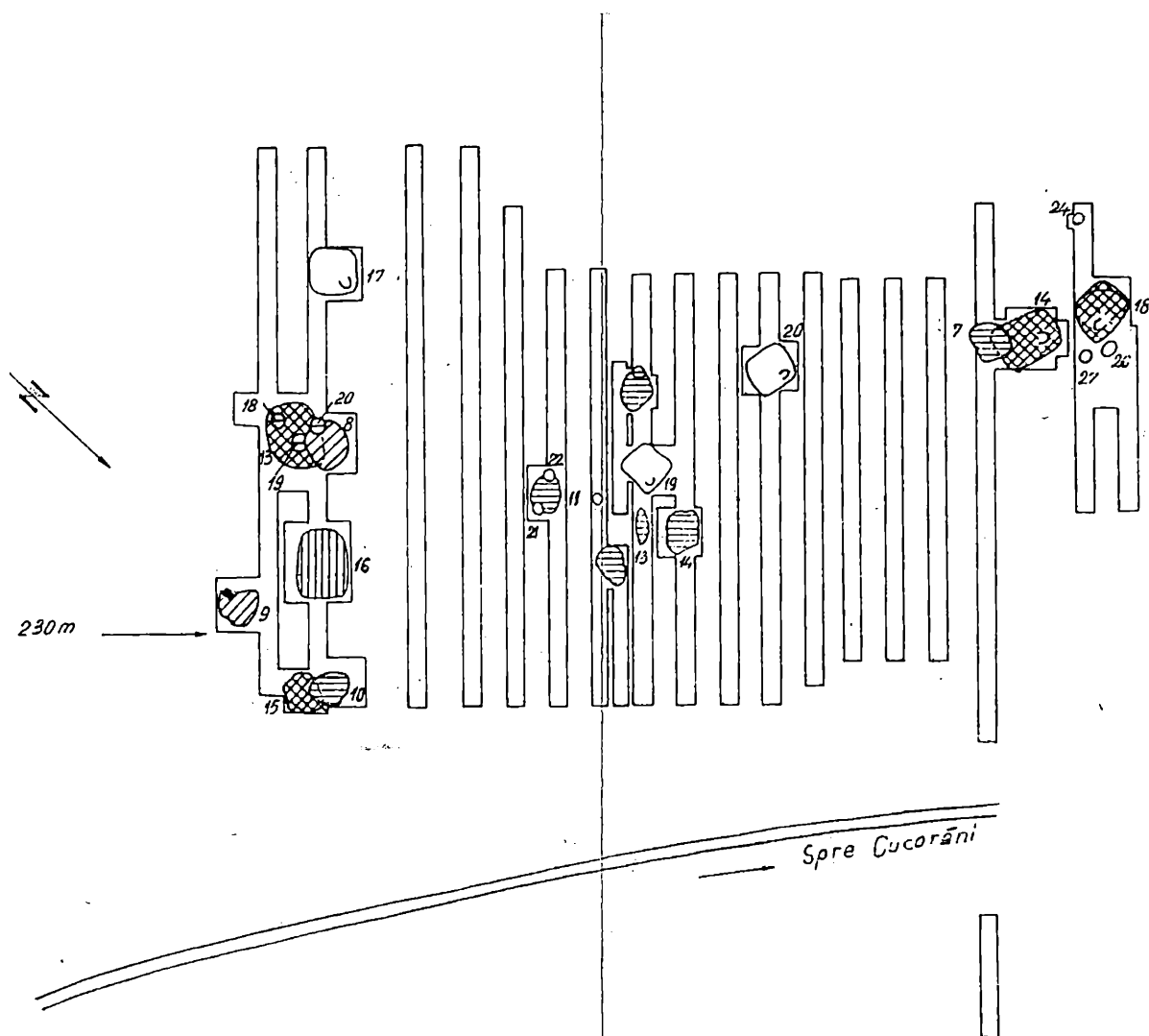

Fig. 1. — Cucorâni. Planul săpăturilor: 1, bordeie din a doua epocă a fierului; 2, bordeie din secolele II—III e.n.; 3, bordeie din secolele VI—VII e.n.; 4, locuințe de suprafață din a doua epocă a fierului; 5, locuințe de suprafață din secolele II—III e.n.; 6, morminte hallstattiene; 7, gropi din a doua epocă a fierului; 8, gropi din secolele II—III e.n.; 9, cuptoare prefendale; 10, vetre.

mai tirzie, când incinerarea este la fel de puțin cunoscută în această zonă, fiind răspândită mai ales în Muntenia și Oltenia, unde se întâlnește atât în cîmpurile de urne, cît și în tumuli⁵.

Inventarul mormintelor de la Cucorăni își găsește puține analogii pe teritoriul Moldovei, aceasta și din cauza puținelor descoperiri de morminte și așezări semnalate pînă acum. Vase din

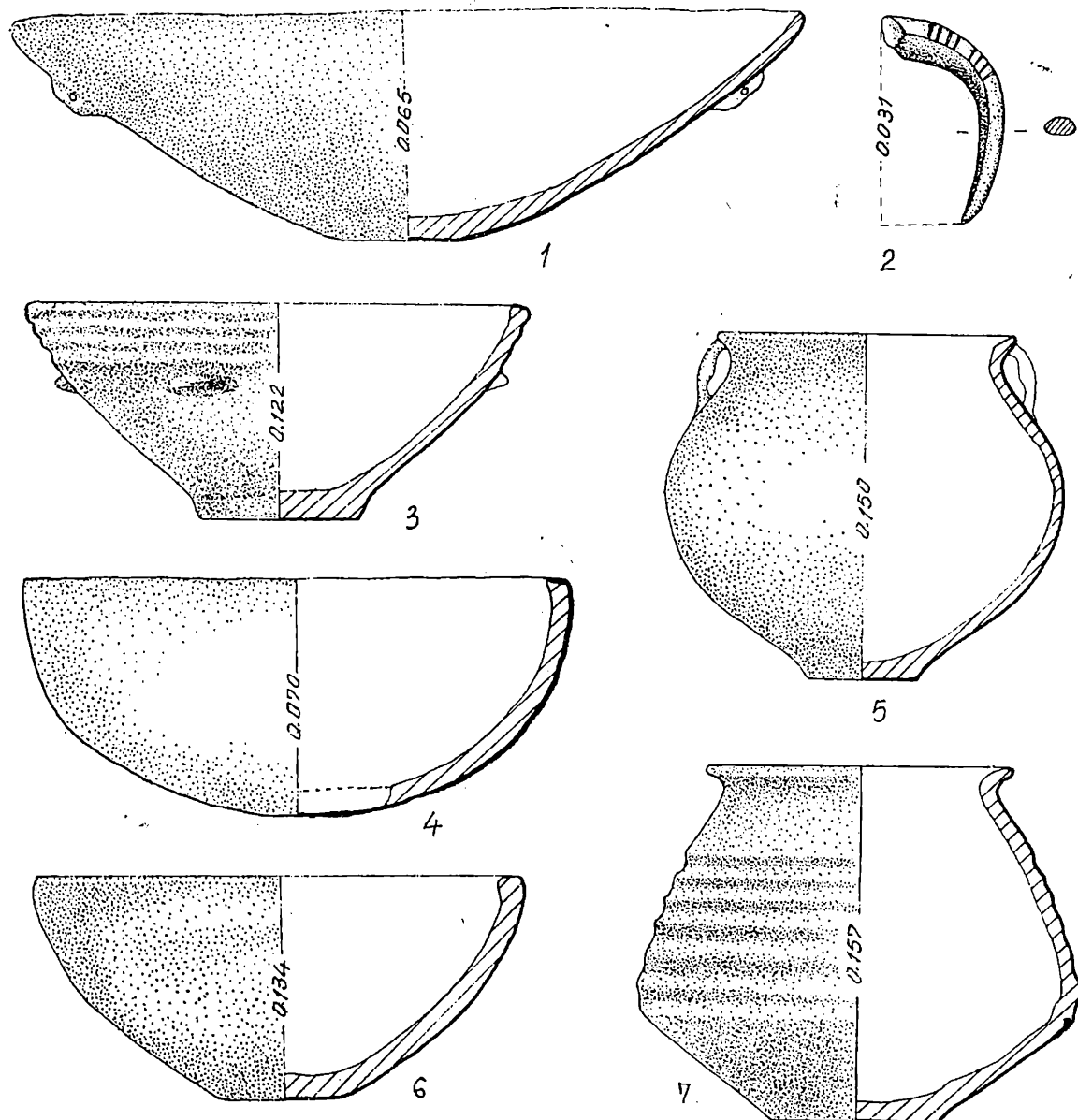

Fig. 2. — Ceramică și fragment de brățară din morminte hallstattiene : 3, 4, mormîntul 1 ; 6, 7, mormîntul 2 ; 1, 2, 5, mormîntul 3.

pastă de culoare neagră sau cafenie închisă, cu lustru mai mult sau mai puțin pronunțat, cu decor alcătuit din caneluri, margini fațetate și proeminențe, au fost descoperite sporadic în așezările

⁵ Pentru mormintele de incinerare de la Balta Verde în Oltenia și Blejești în Muntenia, vezi D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 152 ; D. Berciu și

Eug. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949—1950)*, *Materiale*, II, 1956, p. 307—319.

de la Corlăteni⁶, Andrieșeni⁷ și Trușești—Movila din șesul Jijiei⁸. Resturile destul de rare din aceste așezări au fost datate în perioada timpurie a primei epoci a fierului, având analogii apropiate cu materialele descoperite într-o așezare din secolele IX—VIII î. e. n. de lângă Chișinău (R. S. S. Moldovenească)⁹.

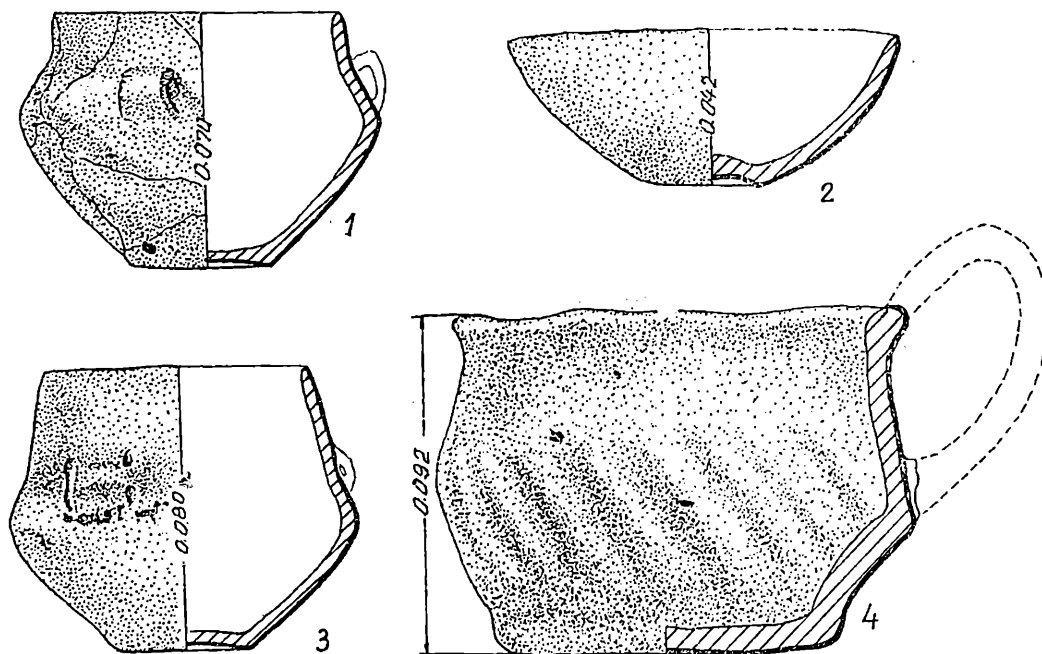

Fig. 3. — Ceramică din morminte hallstattiene: 1, 3, 4, vase izolate; 2, vas din mormintul 2.

II. AȘEZAREA DIN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI (SECOLELE III—II î.e.n.)

A. LOCUINȚE DIN PRIMA FAZĂ DE LOCUIRE

1. *Bordeiul 1* are formă rectangulară cu laturile de 3,50—3,40 m și adâncimea de 0,90—0,95 m. În apropiere de colțul nord-vestic al bordeiului se afla vatra construită pe podea, cu o gardină din lut groasă de 5 cm, netezită la interior (fig. 4). În pământul de umplutură a bordeiului, mai ales pe fundul său, se afla o cantitate mare de fragmente de vase lucrate cu mâna din pastă poroasă amestecată cu cioburi pisate. Cea mai mare parte a fragmentelor provin de la oale cu pereții drepecți, buza îngroșată, gîtul îngust și corpul bombat, decorate uneori cu briu alveolat sau cu alveole (fig. 21/9—11; 23/4, 7, 8). O categorie aparte o formează cîteva fragmente de străchini cu marginea evazată și umărul bombat, modelate din pastă fină de culoare măslinie (fig. 21/2—7).

Bordeiul a fost deranjat prin amenajarea, aproximativ deasupra lui, a două cuptoare de copt piine aparținînd unei așezări din secolele VI—VII. De asemenea, întregul complex a fost secționat de un tranșeu militar lat de 0,85 și adînc de 1 m.

2. *Bordeiul 6* are formă rectangulară, cu dimensiunile de 5 × 3,50 m și adîncimea variînd între 0,90 și 1,20 m. Vatra lipsește (fig. 5/a). Intrarea se găsea foarte probabil pe latura de nord-vest, unde pe o porțiune de trei metri s-a observat un prag lat de 25 cm și înalt de 30 cm față de nivelul podelei.

⁶ Ion Nestor și colab., *Activitatea șantierului de săpături arheologice Iași-Botoșani-Dorohoi*, SCIV, I, 1950, 1, p. 30, 32; D. Tudor și colab., *Șantierul Corlăteni*, SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 416, 418, fig. 21, 22.

⁷ A. C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni*, *Materiale*, V, 1959, p. 329—337; idem, *Săpăturile de la Andrieșeni*, *Materiale*, VI, 1959, p. 121, fig. 6.

⁸ A. C. Florescu, *Șantierul arheologic Trușești*, *Materiale*, II, 1957, p. 211, fig. 11/5 și 14/1. Inițial, materialele din

această așezare au fost datate de autor în Hallstattul mijlociu, datare care a fost apoi corectată cu ocazia publicării resturilor de locuire hallstattiană timpurie de la Andrieșeni. Vezi A. C. Florescu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 335, nota 4.

⁹ A. I. Melnikova, *Pamjalniki VIII v. do. n. e. na territorii Iesostepnoj Moldavii*, *Izvestija Moldavskogo Filiala Akad. Nauk. SSSR*, 31, 1956, p. 40, 44, fig. 2/3; 3/3; 4/6.

Ceramica din bordei, lucrată numai cu mâna, cuprinde două categorii obișnuite în complexele Latène. Prima categorie o formează ceramica de aspect grosolan, de culoare brună-cenușie la suprafață și cenușie negricioasă în secțiune; suprafața exterioară păstrează urme de deget mergind

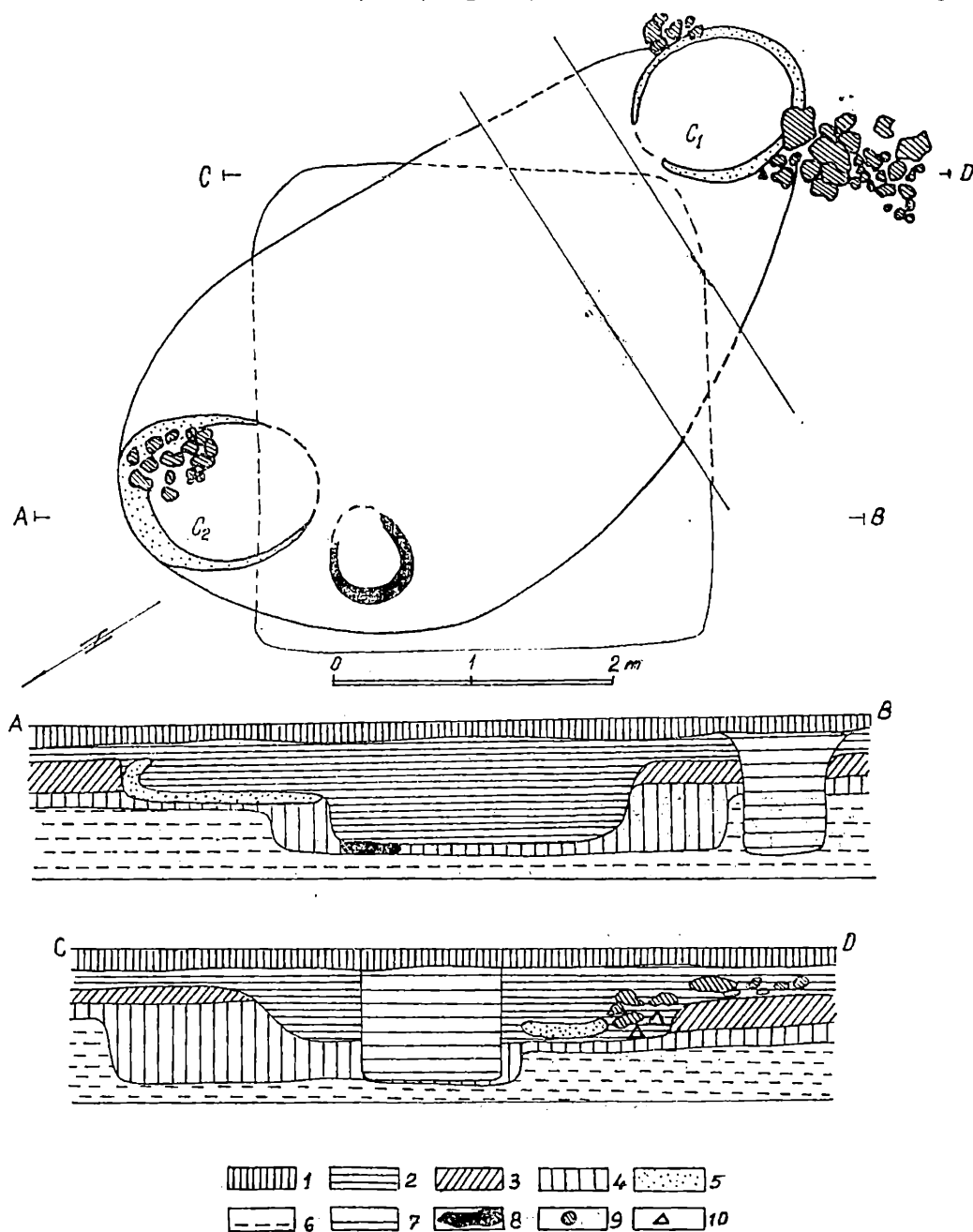

Fig. 4. — Planul și profilul bordeiului 1 și al cuptoarelor prefendale 1 și 2: 1, sol vegetal; 2, groapa cuptoarelor; 3, strat din secolele II—III e.n.; 4, bordei și strat din cea de-a doua epocă a fierului; 5, pereții cuptoarelor; 6, sol virgin; 7, șanț contemporan; 8, resturi de vatră; 9, pietre; 10, fragmente ceramice.

mai ales dinspre fund spre mijlocul vasului. În afară de numeroase fragmente de margini sau chiar porțiuni mai mari de oale decorate cu briie alveolate, s-a întregit un vas în formă de butoiș cu suprafața corpului aspră și cu patru proeminente cilindrice pe umăr (fig. 22/11; 34/4). Remarcăm în acest bordei și câteva fragmente de borcane nu prea mari și destul de îngrijit lucrate, ornamentată cu linii incizate dispuse în zigzag sau oblice paralele, despărțite de proeminente alungite și împărțite în lobi (fig. 24/8; 35/11, 12). De asemenea, din pastă asemănătoare este modelată o cupă mică cu picior și marginea trasă spre interior (fig. 22/4). A doua categorie ceramică este lucrată din pastă de cali-

tate mai bună, cu suprafața vaselor acoperită cu lustru măsliniu sau negru. Formele caracteristice și mai numeroase sînt străchinile și fructierele cu picior, cu fundul îngroșat și marginea evazată (fig. 22/1—3, 5, 7—10; 34/1, 3, 5). Tot din pastă de calitate bună se păstrează fragmente de vase de dimensiuni mai mici din care două au pe fund cîte o cruce incizată (fig. 23/2; 37/9). Se semnalează în cadrul ceramicii din acest bordei prezența a două fragmente de amforă din pastă fină de culoare roz-gălbui. Inventarul bordeiului mai cuprinde un cuțit de fier cu virful rupt (fig. 24/9), o spatulă de os (fig. 24/5), fragmente de oase cu urme de folosire și alte fragmente de obiecte din fier, poate ace sau cuie foarte oxidate.

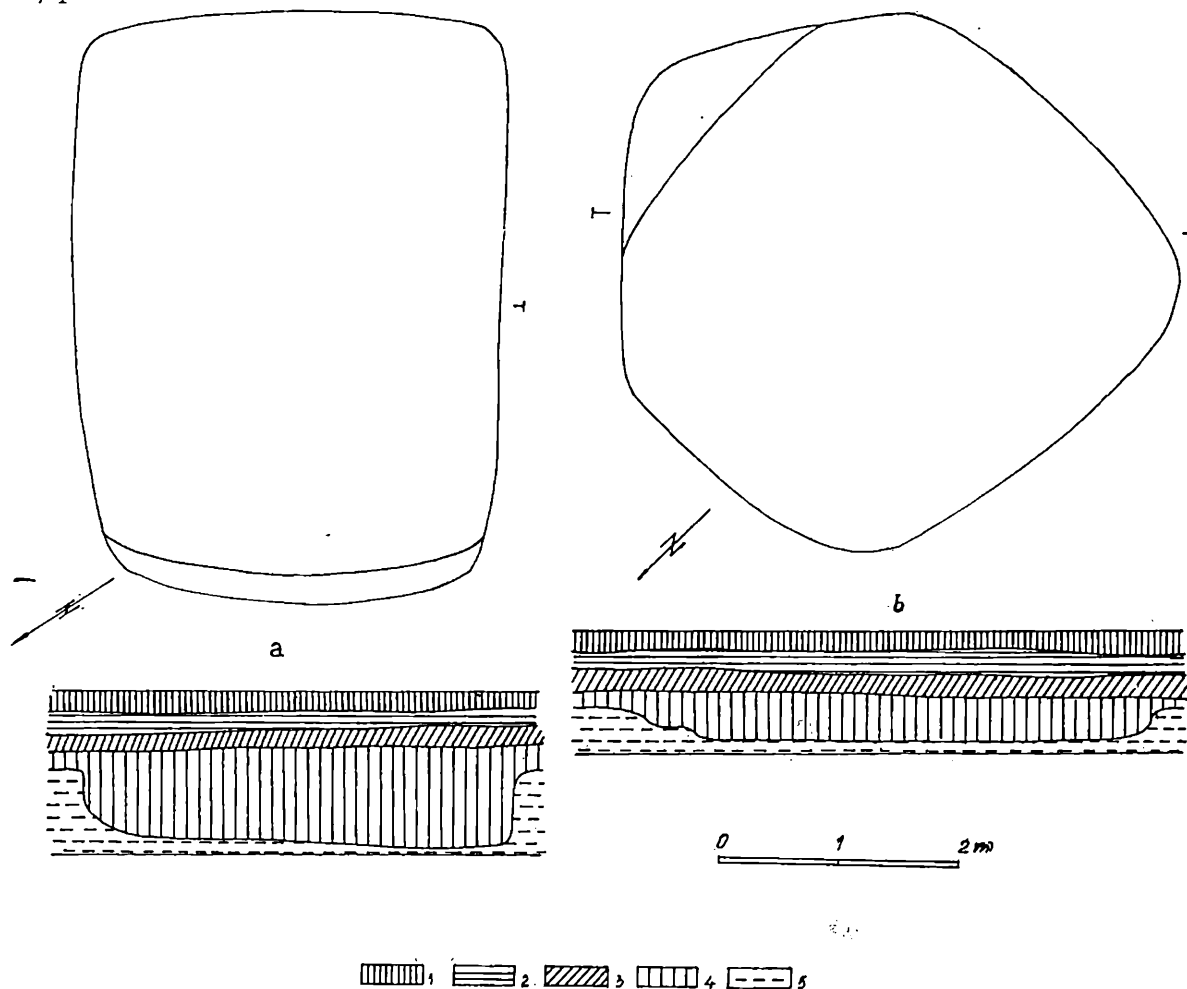

Fig. 5. — Planul și profilul bordeiilor 6 (a) și 10 (b): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III e.n.; 4, bordeie din a doua epocă a fierului; 5, sol virgin.

3. *Bordeiul 10* are forma rectangulară cu laturile de $4,20 \times 6,50$ m și adîncimea de $0,65-0,70$ m. Nici acest bordei nu are vatră, dar în umplutură se afla o mare cantitate de chirpici arși și arsură, care ar putea proveni și de la o vatră. Intrarea se găsea foarte probabil pe latura de est unde conturul gropii, pe o porțiune de $1,50$ m, făcea o buclă în exterior. Aproape peste tot s-a păstrat podeaua din lut bine bătut cu grosimea de $2-3$ cm, foarte clar deosebită de restul solului în care a fost săpată groapa (fig. 5/b).

Ceramica, reprezentată mai ales prin fragmente, cuprinde categoriile obișnuite pentru această fază Latène. Un grup mare de fragmente au aparținut unor tipsii groase de $1,50-2,5$ cm și cu diametrul de circa 30 cm (fig. 23/5, 6). Alte fragmente proveneau din străchini din pastă grosolane cu marginea verticală ușor curbată spre interior (fig. 22/6) sau evazată (fig. 21/1; 24/1—3). Cele mai numeroase sînt fragmentele de oale cu pereții drepecți sau arcuiți spre interior, decorate cu briie alveolate și proeminențe conice sau numai cu simple urechiușe plasate imediat sub buză (fig. 21/8; 23/1, 3, 9).

Din inventar mai fac parte cîteva fragmente atipice de vase lucrate la roată din pastă cenușie și de asemenea trei fusaiole (două fragmentare) bitronconice, din care una masivă (fig. 24/4, 7).

4. *Bordeiul 13* are formă neregulată, cele patru laturi fiind inegale. El a fost intersectat de trei gropi aparținând așezării din secolele II—III e. n., la rîndul lor acoperite de o locuință de suprafață din aceeași epocă (fig. 6/a). *Bordeiul 13* nu are vatră, dar s-ar putea ca resturile de chirpici și lipituri din umplutură să fi rezultat și de la o vatră care a fost distrusă pe parcurs. De asemenea, adîncimea mică de numai 0,80—0,95 m ar fi de natură să indice și existența unor pereți din birne și lipituri prăbușiți în groapă, în care s-au găsit resturi de arsură și cărbuni. Din conținutul bordeiului se remarcă ceramica lucrată cu mîna, care constă din fragmente de borcane decorate cu alveole pe margine sau briie alveolate și proeminente (fig. 35/4, 9; 36/3). S-au păstrat mai ales funduri groase de la vase mari și torți de secțiune rotundă sau din bandă lată (fig. 25/9; 26/1—6, 8; 28/15). Tot din pastă grosolană sînt și fragmentele de tipsii destul de numeroase în acest bordei (fig. 25/4; 35/10). Dintr-o ceramică de calitate mai bună s-au confecționat mai ales străchini cu suprafața exterioră lustruită, din care se păstrează numeroase fragmente de margini drepte sau înclinate spre interior și funduri de vase cu diametrul mic (fig. 25/1—3, 5).

În afară de ceramica lucrată cu mîna, s-au mai găsit și cîteva fragmente atipice lucrate cu roata din pastă fină de culoare cenușie.

Inventarul bordeiului mai cuprinde o fusaiolă bitronconică de dimensiuni relativ mari (fig. 25/8; 37/5).

5. *Bordeiul 14* era acoperit parțial de locuința de suprafață nr. 7 aparținînd așezării din secolele III—II î. e. n. Groapa bordeiului are formă neregulată, cu adîncimea de 0,75—0,90 m.

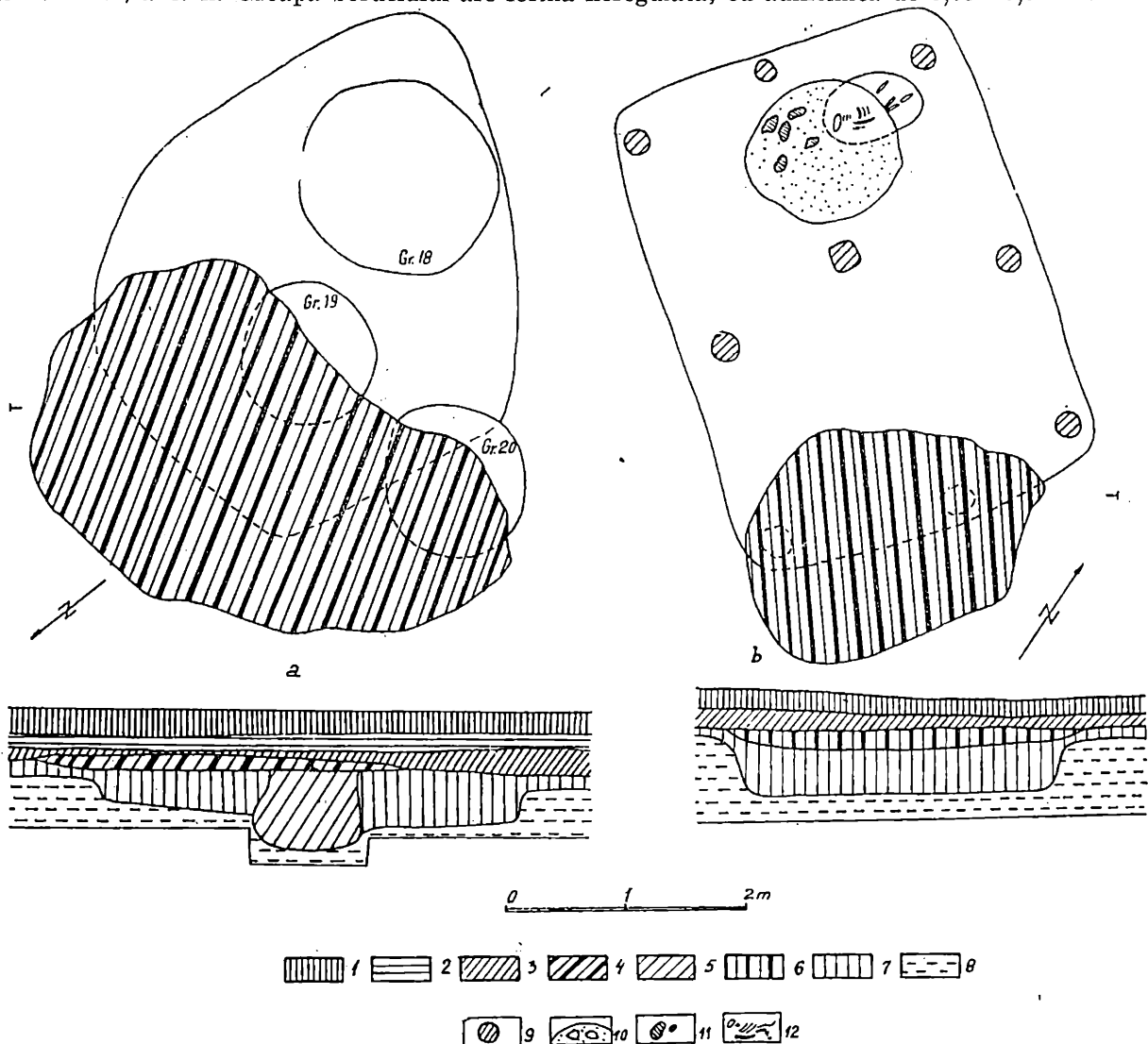

Fig. 6. — Planul și profilul bordeiilor 13 (a) și 14 (b), al locuințelor de suprafață 7 (a) și 8 (b) și al gropilor 18, 19 și 20 (a): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III e.n.; 4, locuință de suprafață din secolele II—III e.n.; 5, gropi din secolele II—III e.n.; 6, locuință de suprafață din a doua epocă a fierului; 7, bordeie din a doua epocă a fierului; 8, sol virgin; 9, gropi de la parii de susținere a acoperișului; 10, resturi de vatră; 11, fragmente ceramice; 12, schelet.

În acest bordei, în mod excepțional, s-au putut observa gropile de la parii care susțineau acoperișul. Ele erau dispuse câte trei pe fiecare latură și una la mijloc, avînd adîncimea pînă la 0,15 m și diametrul de 0,15 m. Resturile unei vetre distruse, formate dintr-o grămadă de chirpici arși, pietre și cenușă, se aflau în porțiunea de vest a gropii; pe o rază de 0,60 m în jur, pămîntul era ars și înnegrit (fig. 6/b). Sub vatră se afla un schelet de ciine. În pămîntul de umplutură și mai ales spre fundul bordeiului s-au găsit fragmente ceramice și cîteva obiecte. Foarte bine reprezentată este categoria ceramicii poroase lucrată cu mîna, din care s-au păstrat fragmente de borcane de dimensiuni mari, unele decorate cu striuri, briie alveolate și proeminențe (fig. 26/7 : 27/4 ; 28/9, 12 ; 36/2). Mai multe fragmente provin dintr-un vas de dimensiuni mari cu marginea evazată, gîtul înalt și corpul bombat, decorat cu briu simplu la baza gîtului, cu prelungiri sub formă de cîrlige îndreptate spre partea inferioară a vasului (fig. 27/6 ; 35/13). De asemenea, se mai pot remarca și cîteva fragmente care au aparținut unui borcan mai mic, decorat cu linii incizate paralele și mici butoni cilindrici (fig. 27/2 ; 35/6—8). Bine reprezentată este și ceramica din pastă mai fină de culoare măslinie, din care se păstrează o strachină cu marginea evazată și fundul îngust, deformată puțin de foc, avînd suprafața lustruită și acoperită cu angobă cenușie (fig. 29/10 ; 33/4, 9 ; 34/6) și un fragment de borcan cu gîtul strîmt și umărul reliefat (fig. 37/11). Inventarul bordeiului mai cuprinde : o fibulă din fier cu piciorul liber (rupt din vechime) (fig. 31/2), fragmentele unei rîșnite din tuf vulcanic, o mîrgică din pastă sticloasă cu ochiuri (fig. 31/6), un împungător din fier (fig. 31/1), altul din os (fig. 31/4 ; 37/6), un nasture din os (fig. 31/5) și alte fragmente de oase cu urme de prelucrare.

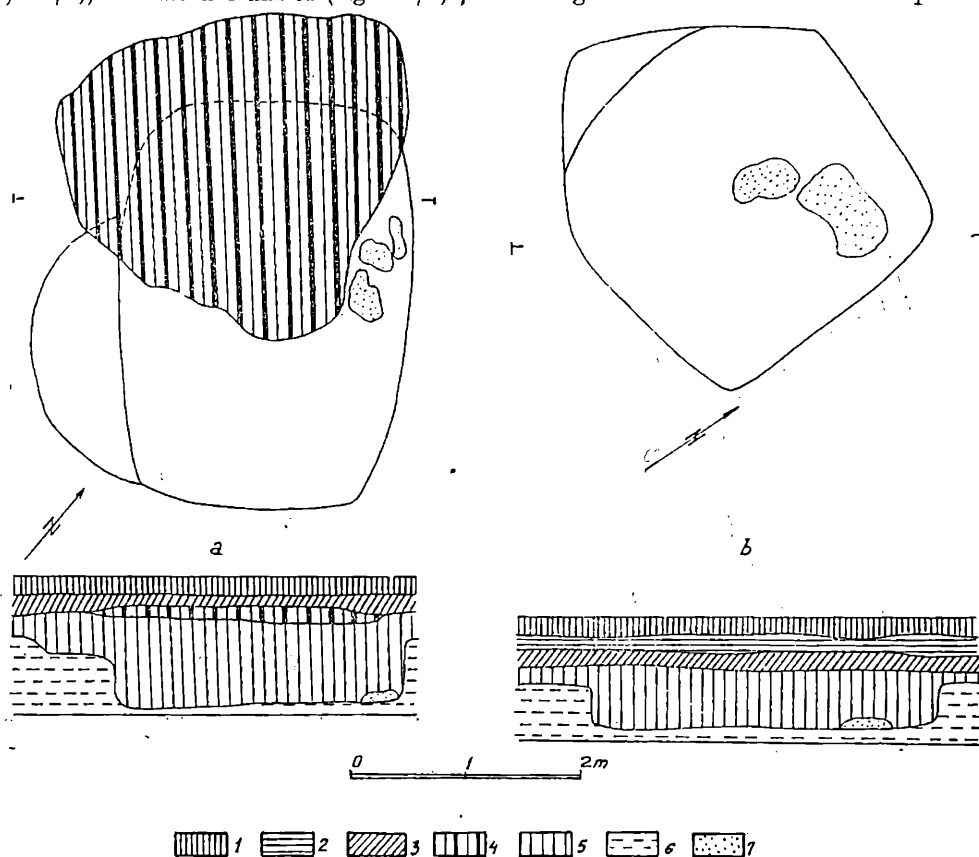

Fig. 7. — Planul și profilul bordeiilor 15 (a) și 18 (b) și al locuinței de suprafață 10 (a): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III e.n.; 4, locuință de suprafață din a doua epocă a fierului; 5, bordeie din a doua epocă a fierului; 6, sol virgin; 7, resturi de vatră.

6. *Bordeiul 15* este situat în marginea de nord a așezării din secolele III—II î. e. n. Groapa bordeiului este rectangulară, cu laturile de 3,50 × 2,75 m și are adîncimea de 1,4—1,20 m. În colțul nord-estic se păstrează cîteva resturi de vatră, care fusese construită din lut peste podeaua bine netezită a bordeiului. În acest sector podeaua era neagră, fiind arsă puternic și îmbibată cu cenușă. Pe latura sud-vestică se află o treaptă înaltă de 0,50 m față de podeaua bordeiului și lată de 0,50 m, care ar putea să reprezinte intrarea în locuință (fig. 7/a). Ceramica din acest bordei cuprinde din punct de vedere al tehnicii de lucru două grupe : ceramica grosieră din care se păstrează fragmente de borcane decorate cu linii alveolate și butoni (fig. 27/1 ; 28/11, 16) și ceramica fină, neagră sau

brun-roșcată, care este mai bine reprezentată prin fragmente mari de străchini cu fundul îngust și marginea evazată (fig. 25/6, 7; 37/10). În cuprinsul bordeiului s-au mai găsit: o fusaiolă plată cu cinci adâncituri mici (fig. 31/7; 37/4), o verigă din bronz (fig. 32/5), o lingură din lut ars (fig. 31/8; 37/1), două fusaiole bitronconice (fig. 32/7, 8), o figurină zoomorfa deteriorată, care reprezintă probabil un porc (fig. 32/4), mai multe așchii de os lustruite (fig. 24/6) și o carapace de broască țestoasă.

7. *Bordeiul 18* este situat în capătul vestic al așezării, are o formă pentagonală, cu laturile de circa $2,80 \times 2,70$ m și adâncimea de 0,75—0,95 m. În centrul și în colțul nord-estic podeaua era netezită și arsă (fig. 7/b). Ceramica din bordei lucrată cu mîna este reprezentată prin ambele grupe, grosieră și fină, fiind mai puțin numeroasă decît în celelalte bordeie din această așezare. Nu s-a putut întregi nimic. Puținele fragmente provin de la vasele decorate cu briu alveolat sau cu buza îngroșată și evazată (fig. 28/10, 13, 14). De asemenea, se remarcă cîteva fragmente de străchini cu marginea dreaptă sau evazată (fig. 28/1, 5, 7, 8). În bordei se mai aflau o fusaiolă (fig. 31/3; 37/2), două bile din lut cu diametrul de 1,50 cm (fig. 32/2, 3) și un cuțitaș din fier (fig. 30/2).

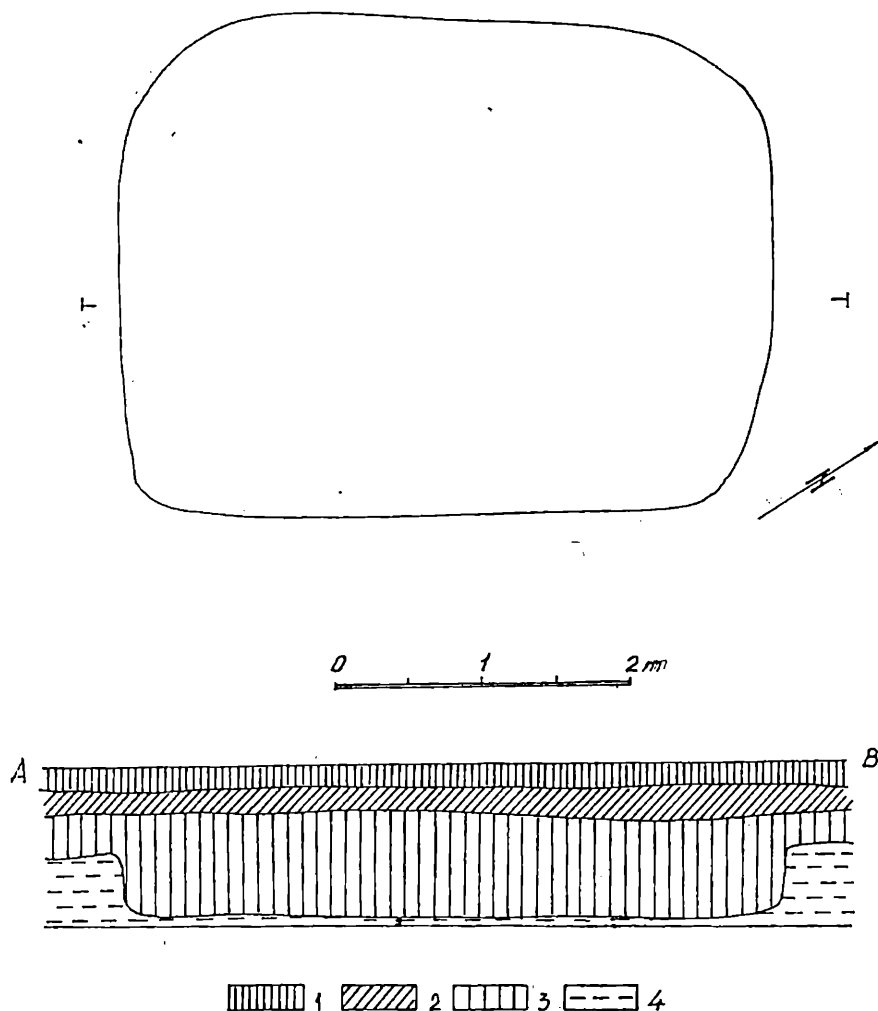

Fig. 8. — Planul și profilul bordeiului 21: 1, sol vegetal; 2, strat din secolele II — III e.n.; 3, bordei din a doua epocă a fierului; 4, sol virgin.

8. *Bordeiul 21* are formă rectangulară, cu laturile de $3,50 \times 4,50$ m și adâncimea de 1 m (fig. 8). Inventarul este în general mai redus în comparație cu alte bordeie. Ceramica din categoria grosieră este reprezentată prin fragmente de vase de forme și decor obișnuite (fig. 27/3, 7, 8), iar categoria ceramicii fine prin cîteva fragmente de străchini cu marginea evazată (fig. 28/2—4,6). Din acest bordei s-a mai recuperat o piatră folosită la ascuțit, de formă dreptunghiulară, trapezoidală în secțiune, partea dinspre tăiș de la un topor de fier (fig. 30/3), și o spatulă din coastă de animal (fig. 30/4).

B. LOCUINȚE DIN FAZA A DOUA DE LOCUIRE

Locuințele de suprafață aparțin unui nivel de locuire care suprapune imediat pe acela cu bordeie. Fiind la mică adâncime față de solul actual, acest nivel a fost deranjat în permanență de lucrările agricole, iar locuințele sînt foarte greu de delimitat.

1. *Locuința 7* suprapune parțial bordeiul 14 (fig. 6/b). Aglomerarea unor pietre și fragmente ceramice pe o suprafață de 2×2 m, bătătorită și arsă, ne face să atribuim acest complex unei locuințe de suprafață, care se afla doar la 0,30 m adâncime față de nivelul actual de călcare

Ceramica este lucrată cu mina, din pastă grosieră cu cioburi pisate, de culoare brună-roșcată. Formele de vase par să fi fost cele obișnuite de oale cu marginea evazată, cu gîtul mai mult sau mai puțin înalt și umărul bombat. Oalele decorate cu briu alveolat și proeminențe conice sau cilindrice (fig. 33/3, 12, 13; 36/1), ca și străchinile cu marginea evazată și umărul proeminent sînt destul de frecvente. Din această locuință provine și o fructieră din pastă relativ fină, cu picior nu prea înalt, umărul proeminent și marginea evazată (fig. 29/11; 34/7). De asemenea, în același context se mai afla un fragment de strachină din pastă neagră cu marginea evazată și fațetată (fig. 29/5).

2. *Locuința 10* era alcătuită dintr-o grămadă de chirpici sfărîmicioși la exterior și mai compacți în interior, care acopereau o suprafață de circa 4 m². Sub chirpici pămîntul era puternic ars, iar printre ei se aflau pietre mărunte, cenușă și cărbuni, fragmente ceramice și oase de animal. Aceste resturi zăceau parțial peste groapa acoperită a bordeiului 15 și imediat sub stratul de pămînt arabil la 0,35 m adâncime (fig. 7/a). Predomină ceramica grosieră lucrată cu mina, din care provin unele vase cu suprafața striată vertical și marginea alveolată (fig. 35/1, 2). După pastă și formă, ca și datorită fațetelor caracteristice, unele fragmente de străchini pot fi considerate bastarnice (fig. 33/1, 2). Tot aici s-a găsit o oglindă din bronz cu o ușoară muchie pe margine, care nu s-a menținut peste tot și cu minier, cu diametrul de 8,5 cm (fig. 30/1), precum și un fragment de lingură din lut ars (fig. 32/1).

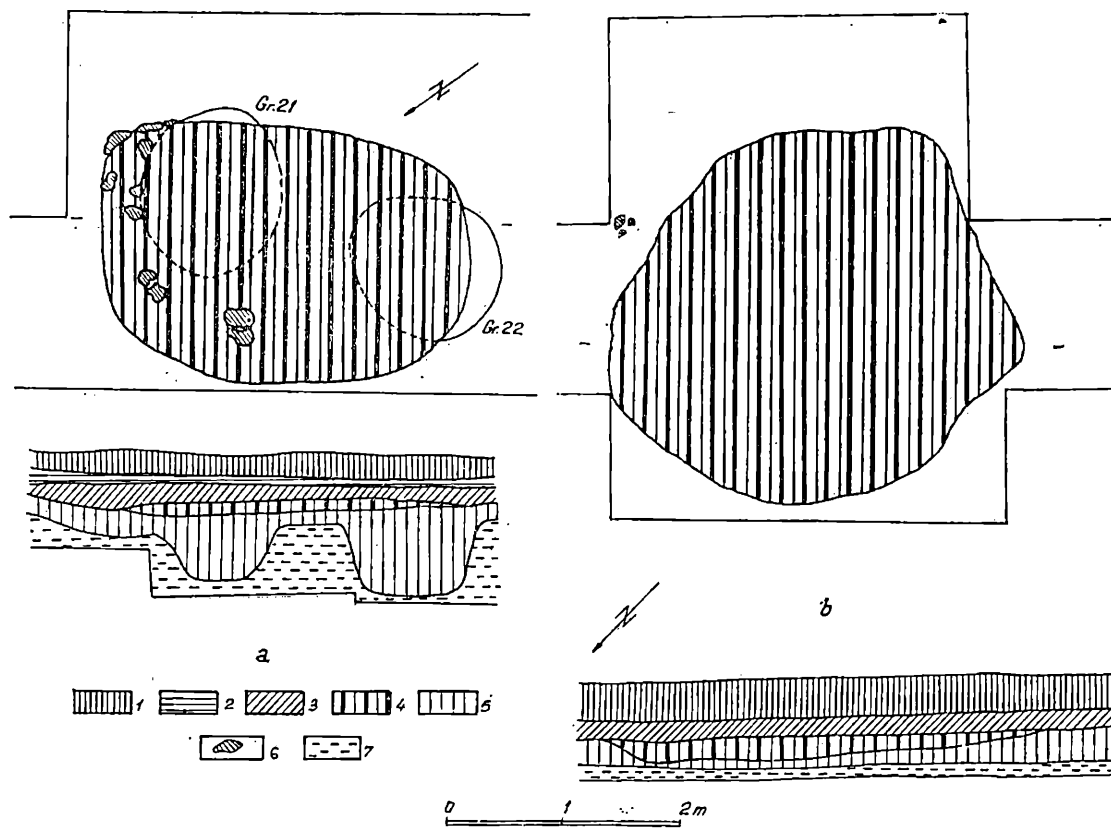

Fig. 9. — Planul și profilul locuințelor de suprafață 11 (a) și 14 (b) și al gropilor 21 și 22: 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III e.n.; 4, locuință de suprafață din a doua epocă a fierului; 5, strat și gropi din a doua epocă a fierului; 6, fragmente ceramice; 7, sol galben.

3. *Locuința 11* se prezintă ca o suprafață acoperită cu plăci de chirpici și arsură. Pe un sector de formă aproximativ dreptunghiulară, cu laturile de 2×1 m, pământul este puternic ars și înnegrit (fig. 9/a). Stratul de chirpici, arsură și cioburi a alunecat în două gropi (Gr. 21 și Gr. 22) cu material ceramic din epoca Latène (fig. 29/1, 2, 4).

4. *Locuința 12* a fost reperată printr-un grup compact de pietre de râu așezate pe pământ bătătorit de culoare brună-roșcată, pe o suprafață aproximativ rotundă de $1,75 \times 2$ m, la adâncimea de 0,35 m. Ceramica este foarte fărâmițată și nesemnificativă. De menționat ar fi doar câteva fragmente de vase bitronconice cu marginea fațetată (fig. 29/3).

5. *Locuința 13* cuprinde o suprafață relativ mică (2 m^2), cu aglomerații de chirpici dispersați și ceramică Latène, la adâncimea de 0,30 m. Ceramica lucrată cu mîna este destul de fărâmițată și atipică în ce privește forma și decorul. Cîteva fragmente de vase au briie alveolate și proeminențe (fig. 27/5; 29/8). De asemenea, s-au mai găsit și două fusaiole mici, lucrate neglijent din pastă brună-cenușie (fig. 32/9, 10), precum și cîteva pietre și oase de animale.

6. *Locuința 14* cuprinde o cantitate mai mare de chirpici sfărîmați, pietre și fragmente ceramice, aflate la adâncimea de circa 0,30 m (fig. 9/b). Din materialele descoperite amintim un vas lucrat cu mîna din pastă brună-negricioasă, de formă tronconică cu umărul bombat și marginea ușor evazată (fig. 29/9; 37/3) și un picior de fructieră lucrată cu mîna din pastă brună-cenușie (fig. 33/8; 37/8).

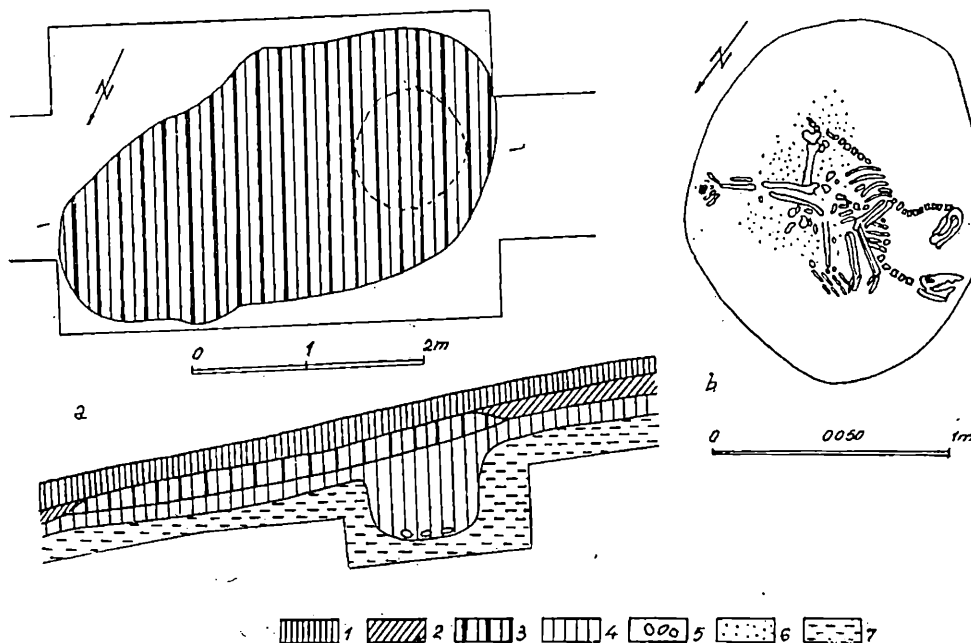

Fig. 10. — Planul și profilul locuinței 15 (a) și al gropii 25 (b): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele II—III e.n.; 3, locuință de suprafață din a doua epocă a fierului; 4, strat și groapă din a doua epocă a fierului; 5, schelete de cîini; 6, cenușă; 7, sol galben.

7. *Locuința 15* constă dintr-o aglomerare de chirpici sfărîmați și ceramică fragmentată, lucrată cu mîna din pastă grosieră, la 0,30 m adâncime (fig. 10/a). Ceramica este în cantitate foarte mică și în general atipică. Resturile locuinței suprapun groapa 25.

C. GROPI

1. *Groapa 4* are formă circulară, cu diametrul de 1,10 m și adâncimea de 1,10 m. Inventarul cuprinde cîteva fragmente de vase lucrate cu mîna, din pastă grosieră și oase de animale.

2. *Groapa 8* are formă cilindrică cu diametrul de 0,90 m și adâncimea de 1 m. Ea este întru totul asemănătoare gropii 4, conținînd numai ceramică lucrată cu mîna atipică și oase de animale.

3. *Groapa 10*, grupată în aceeași zonă de mijloc a terasei cu gropile 4 și 8, are formă cilindrică cu diametrul de 1,20 m și adâncimea de 1 m. Pământul de umplutură a gropii conține oase, pietre, fragmente foarte mici de chirpici, iar în jumătatea inferioară sau chiar pe fund s-au găsit și fragmente ceramice lucrate cu mîna din pastă grosieră. Dintre acestea se remarcă cîteva fragmente de margini de vase decorate cu briie și proeminențe conice.

4. *Groapa 16* are formă elipsoidală cu diametrele de 1,50 și 0,60 m și adâncimea de 1 m. Spre deosebire de alte gropi, în afară de fragmente ceramice această groapă mai conține mulți chirpici sfărâmați, iar uneori chiar bucăți destul de mari. Unele din aceste bucăți au marginile rotunjite, netezite intenționat și par să fi făcut parte din gardina unei vetre. Inventarul gropii mai conține o piatră de ascuțit cu urme de folosire.

5. *Groapa 21* se află sub locuința 11 (fig. 9/a). Ea are diametrul de 1,50 m în partea superioară și de 1,90 m spre fund. În partea inferioară a gropii se afla multă cenușă, chirpici zgurificați și cărbuni, iar pe fund mai multe fragmente dintr-o strachină lucrată cu mâna din pastă de culoare neagră cu suprafața lustruită, precum și dintr-o oală din pastă grosieră. Tot pe fund se afla și un bulgăre de grafit.

6. *Groapa 22* se află sub locuința de suprafață 11 ca și groapa 21. Ea are formă cilindrică cu diametrul de 1,50 m și adâncimea de 1,25 m și conține ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră, pietre de riu și case de animale (fig. 9/a).

7. *Groapa 23* are formă cilindrică cu diametrul de 1 m și adâncimea de 1,10 m. În pământul de umplutură se aflau câteva fragmente ceramice lucrate cu mâna, din care s-a întregit un vas mic cu pereții aproape drepecți, decorat cu cinci proeminențe cilindrice (fig. 29/7; 34/2).

8. *Groapa 25* are formă ovală cu adâncimea de 1,10 m și diametrele de 1,50 × 2,5 m și se află sub locuința 15. Nu conține în pământul de umplutură inventar arheologic. Pe fund se aflau scheletele a doi ciini, așezate aproximativ unul deasupra celuilalt, iar sub ei o cantitate nu prea mare de cărbuni (fig. 10/b).

9. *Groapa 26*, aflată în apropierea bordeiului 18, are formă cilindrică cu diametrul de 1,05 m și adâncimea de 1 m. Ea conține fragmente ceramice lucrate cu mâna, atipice.

10. *Groapa 27* se grupează împreună cu groapa 26 și alte gropi mici goale și puțin adânci (nenumerate în plan) lângă bordeiul 18. Ea conține numai puține fragmente lucrate cu mâna, de asemenea atipice.

11. *Groapa 29* are formă cilindrică, cu diametrul de 1,50 m și adâncimea de 1,30 m. Ea conține multă ceramică lucrată cu mâna din pastă mai fină și fragmente de vase mari din pastă poroasă. Fragmentele de vase decorate cu briu alveolat sau cu proeminențe predominantă. Din pastă mai fină sînt fragmentele de strachină cu marginea dreaptă sau evazată.

12. *Groapa 30* are formă cilindrică cu diametrul de 1,40 m și adâncimea de 1,60 m. În afară de ceramica fragmentară, ea conține o cantitate relativ mare de zgură de fier și un fragment dintr-un cercel de bronz (fig. 32/6).

13. *Groapa 31* are formă cilindrică cu diametrul de 1,50 m și adâncimea de 0,65 m. Ea conține puțină ceramică fragmentară, lucrată cu mâna, oase de animale și pietre de riu. De asemenea, în pământul de umplutură se aflau bucăți de zgură de fier, ca de altfel și în jurul gropii, pînă la adâncimea de 0,40 m, în solul răscolit de lucrările agricole.

În afara perimetrului bordeielor, locuințelor de suprafață și gropilor, în stratul corespunzător secolelor III—II î. e. n. s-au mai găsit câteva obiecte, vase mici (fig. 33/10; 29/6), numeroase fragmente ceramice (fig. 35/3, 5; 36/4—13; 37/7), din care pot fi remarcate multe fragmente ceramice „bastarnice” (fig. 33/5—7,11)¹⁰.

Bordeiele și locuințele de suprafață geto-dacice pot fi separate cronologic atît prin poziția lor stratigrafică, cît și prin inventar. Nivelul de locuire corespunzător bordeielor, fiind și cel mai vechi de la Cucorani — Medeleni, zace pe solul viu de culoare galbenă-roșcată și pătrunde în acest sol cu aproape toată adâncimea bordeielor. Acest nivel este foarte greu de deosebit față de cel al locuințelor de suprafață, cu care se aseamănă datorită culorii cenușii-violacee a pământului. În câteva cazuri însă locuințele de suprafață suprapun în întregime sau parțial bordeie, așa încît aceste două niveluri pot fi deosebite cu ușurință datorită podelei de lut ars și a resturilor de chirpici din locuințele de suprafață. Cele două niveluri mai pot fi diferențiate și prin unele deosebiri tipologice, mai evidente în ceea ce privește ceramica; obiectele sînt destul de puține și nu oferă criterii pentru separarea celor două niveluri.

După cum s-a putut observa din prezentarea de mai sus, locuințele din așezarea din a doua epocă a fierului sînt bordeie și locuințe amenajate la suprafața solului. Urmele locuințelor de suprafață, fiind răspindite într-un strat relativ subțire, pe suprafețe mai mult sau mai puțin întinse, nu pot fi delimitate în dimensiunile lor inițiale. S-a putut observa că locuințele 11, 12, 13, 14 și 15 se aflau grupate, destul de apropiat unele de altele, împreună cu patru gropi săpate din același nivel. Datorită faptului că resturile locuințelor de suprafață se aflau relativ la mică adâncime, circa 0,30 m sub nivelul actual de călcare, orientarea, forma și mărimea lor nu se pot determina decît cu destul de mare aproximație. Din aceleași motive, nici vetrele, care probabil au existat în locuințele de suprafață, nu se pot recunoaște și delimita. Locuințele adâncite sînt semibordeie, deoarece adâncimea

¹⁰ Numeroase fragmente din această categorie ceramică se află în Muzeul sătesc din Cucorani.

de maximum 1,20 m a gropilor nu era suficientă, ei trebuiau încă înălțate de pe margini și apoi construit acoperișul. Forma gropilor este rectangulară, având de obicei colțurile rotunjite, lungimea pereților fiind de $4,50 \times 3,50$ m sau $3 \times 2,5$ m. În bordeiul 14 s-au putut observa, în colțuri sau pe mijlocul laturilor, gropi de la parii care sprijineau pereții și acoperișul locuinței. Podeaua bordeielor era amenajată în majoritatea gropilor orizontal, indiferent de înclinarea pantei terenului, nefiind lăcuită special, ci numai puternic bătătorită, mai ales în apropierea vetrei. Gropile bordeielor prezintă uneori o treaptă și au tendința de a fi ușor mai strâmte la fund.

Intrarea a putut fi bine observată la bordeiele 6, 10 și 15 și constă dintr-o nișă la bordeiele 10 și 15 și dintr-o treaptă lungă de circa 3,50 m la peretele nord-vestic al bordeiului 6. În cele mai multe bordeie nu s-a observat o amenajare specială pentru intrare, acest serviciu făcându-l probabil o treaptă de lemn din interiorul gropii.

În aproape toate bordeiele se afla lemn carbonizat și cenușă, precum și resturi de chirpici proveniți de la acoperiș, pereți sau de la vatră. Resturi de vetre s-au păstrat numai în bordeiele 1 și 14, celelalte bordeie având urme foarte vagi, constând din resturi de lipitură sau având podeaua arsă și ușor înnegrită pe o anumită porțiune.

În bordeiul 14, sub vatră se afla un schelet mic de animal, probabil ciine; a cărui semnificație și legătură cu credințele locale pare să fie evidentă, dacă ținem seama că în cuprinsul așezării s-au mai găsit schelete de ciini în groapa 25 și izolat în stratul de cultură.

Ca tip de locuință, bordeiul este caracteristic mai multor perioade istorice, el fiind în general amenajat în funcție de condițiile oferite de locul ales pentru așezare. În perioada de început a celei de a doua epoci a fierului, locuința bordei nu prezintă nici o deosebire față de epoca anterioară. Același tip de locuință a fost amenajat și în așezările întărite din secolele V—IV î. e. n. de la Stîncești¹¹ și Cotnari¹², în aceste așezări fiind și niveluri cu locuințe de suprafață. În așezările deschise din secolele IV—III î. e. n. s-au amenajat de asemenea bordeie, ca de exemplu în așezările geto-dacice de la Poiana¹³, Băiceni—Mlada¹⁴, Lunca Ciurei¹⁵, Moșna¹⁶ și altele, precum și bordeie împreună cu locuințe de suprafață, ca la Botoșana¹⁷ și Șorogari¹⁸. Numai la Cucorăni—Medeleni și la Băiceni—Mlada locuințele de suprafață suprapun bordeiele, ceea ce arată un raport de timp diferit.

Printre descoperirile făcute în așezarea geto-dacică de la Cucorăni—Medeleni sînt și 13 gropi, interesante atît prin felul cum sînt făcute, cît și prin conținutul lor. Ele au formă cilindrică, uneori mai largi la partea inferioară, adîncimea lor variînd între 1 m și 1,70 m. Unele din ele au fost făcute pentru a se scoate lutul necesar la amenajarea locuințelor sau vetrelor, altele însă au fost special săpate, pentru păstrarea proviziilor, fiind lătuite și arse înspre fund. Gropile conțineau fragmente ceramice, cenușă, chirpici arși, cărbuni, rareori obiecte din lut și într-un singur caz bulgărași de grafit. Într-o groapă asemănătoare se aflau cele două schelete de ciini de care am amintit. Astfel de gropi s-au descoperit în toate așezările geto-dacice din Moldova cercetate pînă acum.

Analiza inventarului arheologic din așezarea geto-dacică de la Cucorăni—Medeleni ne permite să constatăm că în ambele niveluri de locuire, atît uneltele, cît și ceramica sînt în general unitare, cu deosebirea că în nivelul superior apare sporadic ceramică bastarnică.

În ceea ce privește uneltele, în majoritatea lor sînt din lut ars și mai puține din metal sau os. În ambele niveluri s-au descoperit în număr mare fusaiole, care în general sînt de formă bitronconică cu diametrul mai mare sau mai mic, plate ca niște discuri rotunde și găurite la mijloc, sau ca niște rotoarele cu suprafețele lustruite. Un astfel de disc perforat avea pe una din fețe cinci adîncituri așezate în rază, la distanțe egale de centru (fig. 31/7; 37/4). În bordeiul 15 se aflau trei greutatea piramidale din lut ars fragmentare, singurele de altfel din nivelul geto-dacic. Printre obiectele care se mai aflau în umplutura bordeielor sînt de amintit două linguri din lut ars, o rîșniță fragmentară din tuf vulcanic, nuclee din silex, mărgelile din pastă sticloasă cu ochiuri sau din lut, simple de formă cilindrică, împungătoare și un lustruitor din os. Obiectele din metal sînt destul de rare și în general foarte corodate. Dintre acestea se remarcă o fibulă din fier de tip Latène II¹⁹, cuțitele din fier cu tăiș rectiliniu și cu spatele curbat, împungătoare de secțiune rectangulară și o

¹¹ A. C. Florescu și Simeon Rață, *Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI—III î. e. n.) de la Stîncești-Botoșani, Studii și Materiale*, Suceava, 1969, p. 9—19.

¹² A. C. Florescu, *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mil. I î. e. n. de pe teritoriul Moldovei, Cercetări istorice*, II, 1971, p. 116—117; amănunte prețioase am primit și de la autorul cercetărilor, pentru care mulțumim și pe această cale.

¹³ Radu și Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana, Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 277—296.

¹⁴ Attila László, *Așezarea geto-dacică de la Băiceni (Sec. IV—II î. e. n.)*, AM, VI, 1969, p. 66—90.

¹⁵ Anton Nițu, *Lunca Ciurei (Șantierul arheologic Trușești)*, SCIV, VI, 1953, 1—2, p. 183—187.

¹⁶ A. C. Florescu și Gh. Melinte, *Cetatea traco-getică din a doua jumătate a mileniului I î. e. n. de la Moșna (Jud. Iași)*, SCIV, XIX, 1968, 1, p. 129—134.

¹⁷ Silvia Teodor, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoșana*, SCIV, XX, 1969, 1, p. 33—42.

¹⁸ Silvia Teodor, *Așezarea din secolele III—II î. e. n. de la Șorogari*, AM, VI, 1969, p. 322—327.

¹⁹ J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, p. 90, fig. XXVI/1; A. K. Ambroz, *Fibuly juga Evropejskoj časti SSSR, Archeologija S.S.S.R., Sred archeologičeskich istočnikov*, D 1—30, Moscova, 1966, p. 12, pl. 1/14.

verigă din bronz (fig. 32/5). Toate aceste obiecte se aflau în umplutura bordeielor. Izolat au mai apărut vîrfuri de săgeți din bronz „scitice” cu trei aripioare și gaură de înmănușare.

În locuințele de suprafață nu s-au păstrat prea multe obiecte, ca de altfel nici ceramică; fiind la mică adîncime față de nivelul actual de călcare, ele au fost în permanență antrenate spre suprafață de lucrările agricole. Așa se explică și faptul că prin cercetările de suprafață mai vechi s-a putut aduna o cantitate considerabilă de ceramică și obiecte, care se află în prezent într-o colecție particulară din satul Cucorâni. Singurul obiect găsit *in situ*, care se afla împreună cu resturile unei vetre și cîteva fragmente ceramice Latene II, este oglinda de bronz din locuința 10. Ea este o oglindă de mîină, simplă, cu discul rotund încadrat de o margine în relief, iar minierul terminat de asemenea cu un disc mult mai mic. Unele analogii s-ar putea face cu exemplarele elenistice produse la Olbia în secolul al V-lea î. e. n. și care în această epocă și mai târziu s-au răspîndit în regiunile înconjurătoare²⁰. Spre deosebire însă de oglinzile elenistice, la care minierul este prins de disc prin nituire sau lipire, la oglinda de la Cucorâni ambele părți sînt turnate, făcînd corp comun. O oglindă asemănătoare a fost descoperită la Nuntași lângă Histria, caracterizată în mare prin aceeași tehnică și atribuită influenței grecești exercitată în această zonă în secolele IV—III î. e. n.²¹

Ceramica din așezarea geto-dacică de la Cucorâni—Medeleni este unitară în ambele niveluri, cu deosebirea că în nivelul superior, deci în locuințele de suprafață, pe lângă faptul că apare sporadic ceramica bastarnică, ceramica autohtonă lucrată cu mîna se caracterizează prin forme mai evoluat. Tot în locuințele de suprafață apare foarte sporadic ceramică cenușie lucrată la roată.

Ceramica din ambele niveluri de locuire geto-dacice de la Cucorâni—Medeleni se încadrează în cele două mari categorii tipice culturii geto-dacice: a, ceramică de uz comun și b, ceramică fină.

Prima categorie cuprinde ceramica din pastă grosieră cu suprafața exterioară netedă sau aspră și cu urme de netezire care formează incizii verticale. În funcție de felul arderii, culoarea vaselor din această pastă diferă de la cenușie închisă la cenușie deschisă, predominînd nuanțele de la cafeniu deschis pînă la roz. Aceleași vase pot avea uneori pete diferite de culoare, provenind de la arderea neuniformă, făcută în cuptoare primitive sau de la flambări sau arderi secundare. Compoziția pastei în care se găsesc amestecate microprundișuri și cioburi pisate, ca și lustrul negru de pe multe fragmente, amintesc de ceramica hallstattiană.

Forma caracteristică acestei categorii ceramice este borcanul cu pereții aproape verticali, cu buza retezată sau cu corpul bombat și cu marginea evazată, mai mult sau mai puțin îngroșată. Decorul caracteristic pentru aceste borcane este alcătuit din șiruri de alveole, briuri simple sau alveolate, întrerupte sau nu de apucători în formă de butoni (fig. 21/8, 10, 11). Predomină borcanele decorate numai cu butoni, dispuși simetric imediat sub buză (fig. 22/11; 29/7; 34/2, 4). Proeminențele de pe borcanele din această vreme au o mare varietate de forme, putînd fi conice, mici sau mari, cilindrice cu trei sau patru adîncituri, sau alungite și împărțite în trei sau patru lobi (fig. 23/1, 7; 26/6, 7; 28/9—10). Un decor mai rar întîlnit este cel incizat, format din linii paralele oblice sau în zigzag pe umărul vasului, întrerupt de două sau patru proeminențe buton (fig. 24/8; 27/2; 35/7, 8, 11). De asemenea, se remarcă unele vase de mărime mijlocie, cu gîtul ușor înălțat și despărțit de restul corpului printr-un briu simplu, de la care pornesc spre partea inferioară două sau patru proeminențe alungite, de forma unor mari cîrlige (fig. 27/6; 35/13). Acest decor este mai rar întîlnit, dar prezența la Stîncești a borcanelor cu briu alveolat în jurul umărului, de la care pornesc trei sau patru șiruri de briuri alveolate spre fund, demonstrează continuitatea acestui procedeu decorativ, chiar dacă el este conceput puțin diferit pe o formă de vas evident evoluată. În secolul al III-lea î.e.n., acest decor mai apare în așezarea de la Lunca Ciurei și Botoșana pe aceleași tipuri de vase, la Poiana pe borcane mari cu pereții foarte groși, iar la Mlada — Băiceni numai pe cîteva fragmente de vase a căror formă pare să fie tot de borcan.

Din aceeași categorie de pastă cu aspect grosier s-au lucrat și discuri sau tipsii mari, bine netezite pe ambele fețe, cu marginea dreaptă sau îngroșată și rotunjită și uneori cu adîncituri pe una din fețe (fig. 23/5, 6; 25/4; 35/10). Ele au servit probabil drept capace sau suporturi de vase.

Tot în această categorie ceramică se încadrează fragmentele de străchini, cu marginea dreaptă sau ușor curbată spre interior, cu fundul îngust și suprafața netedă (fig. 22/6; 25/3).

Formă de tradiție hallstattiană, această strachină apare destul de rar în acest nivel și foarte rar în nivelul superior.

A doua categorie ceramică din așezările geto-dacice de la Cucorâni se caracterizează printr-o pastă mai fină, amestecată cu nisip sau cioburi pisate foarte mărunț, de culoare cenușie închisă sau cafeniu. Din această pastă sînt lucrate vase cu corpul bombat, gîtul îngust, înalt și lustruit, cu marginea evazată, străchini, fructiere și căni. Cele mai frecvente forme sînt străchinile cu marginea răsfîrîntă în exterior, corpul tronconic și fundul îngust (fig. 22/5, 10; 29/9, 10). Această formă de strachină este întîlnită fără excepție în toate așezările din Moldova datînd din această vreme, fiind

²⁰ N. N. Bondar, *Torgovye snošeniia Ol'vii so Skifiej v VI—V vv. do n. e.*, SA, XXIII, 1955, p. 64—75.

²¹ A. Rădulescu, *Noi mărturii arheologice din epoca elenistică la Nuntași*, SCIV, XII, 1961, 2, p. 387, fig. 1.

cunoscută în egală măsură și în celelalte regiuni ale țării noastre. Pentru străchini în general este caracteristică tehnica mai îngrijită în care au fost lucrate, dovadă fiind forma zveltă, subțierea evidentă a pereților, precum și prezența de fiecare dată a lustrului. Paralel cu străchinile de acest tip, în această perioadă se folosesc și fructierele cu slip, lustruite, de culoare neagră sau măslinie (fig. 22/7 ; 29/11 ; 33/8 ; 34/6 ; 37/8). Formă de tradiție mai veche, cu analogii în numeroase grupe hallstattiene, fructiera o întâlnim în nivelul Latène II de la Poiana²² și în ultimul nivel corespunzător secolelor IV—III î. e. n. de la Stîncești²³. Ea apare în majoritatea descoperirilor din secolul al III-lea î. e. n. din Moldova, printre care Lunca Ciurei²⁴, Botoșana²⁵, Băiceni—Mlada²⁶, continuând fără modificări esențiale în secolul al II-lea la Bîtea Doamnei²⁷, pentru a fi apoi transpusă la roată în perioada următoare.

O altă formă modelată din pastă fină este cana de diferite dimensiuni, de formă bitronconică sau tronconică, cu gura largă sau mai strînsă, prevăzută cu o singură toartă masivă. Starea fragmentară a materialului nu ne permite o precizare mai amănunțită a tuturor tipurilor, dar se remarcă frecvența unor vase cu fundul mic ușor adîncit, fără a forma *umbo* și pe care s-a incizat înainte de ardere o cruce formată din două linii care împart în patru părți egale suprafața fundului (fig. 23/2 ; 37/9). Acest semn, fiind făcut înainte de ardere, aparține desigur olarului care a executat vasul și care a dorit din anumite motive să-l însemne. Este pentru prima dată cînd întâlnim la ceramica geto-dacică de la noi din țară un semn de olar. Fenomenul nu este frecvent nici la Cucorăni, el apărînd doar pe două funduri mici de căni. Ținînd seama de forma lor, aceste vase, ca de altfel covârșitoarea majoritate a ceramicii geto-dacice, își au originile în mediul local mai vechi, la care se adaugă anumite elemente neesențiale apărute sub influențe străine.

Analiza materialului ceramic aparținînd nivelului de locuire cu bordeie de la Cucorăni indică, după cum am amintit, unele analogii cu ceramica din ultima fază de locuire surprinsă în cetatea II de la Stîncești. Această constatare are o importanță deosebită pentru încadrarea așezării de la Medeleni, întrucît începutul acestei așezări coincide aproximativ cu sfîrșitul locuirii în cetatea II de la Stîncești. Unele mici deosebiri observate la ceramică, cum ar fi flustru metalic negru la vasele mari, care mai persistă la Stîncești, dar care dispare aproape complet la Medeleni, precum și cămile cu torți supraînnălțate, care de asemenea nu apar la Cucorăni, ar putea fi un indiciu pentru o datare mai tîrzie a așezării de aici. O altă deosebire constă și în faptul că ultimului nivel de la Stîncești îi corespund locuințe de suprafață, pe cînd la Medeleni el este caracterizat prin bordeie. Aceste mici deosebiri, observate pînă acum între așezările încadrate în secolele IV—III î.e.n., ne-a permis să presupunem, cu unele rezerve firești, că încetarea ultimei faze de locuire de la Stîncești ar putea corespunde în timp aproximativ cu primul nivel de locuire de la Cucorăni, sau ar putea fi foarte apropiat de acesta. Așadar, limita de început a așezării geto-dacice de la Cucorăni ar fi în secolul al IV-lea î.e.n., nivel datat la Stîncești cu amfore de Thasos, iar cea superioară, nivelul al doilea de la Cucorăni, datat prin analogie cu așezarea geto-dacică de la Lunca Ciurei, în secolele III—II î.e.n.

Al doilea nivel geto-dacic de la Cucorăni — Medeleni, corespunzător locuințelor de suprafață, conține material ceramic în general asemănător cu acela din nivelul anterior, atît în ceea ce privește pasta, cît și unele forme. În acest caz este vorba de străchinile cu marginea evazată, cămile și borcanele cu corpul zvelt, decorate cu briu alveolat și butoni de toate tipurile. Pe de altă parte, se poate observa că unele vase prezintă un profil mai evoluat, remarcat la borcanele piriforme, cu gîtul înalt și neted sau lustruit și cu marginea evazată, mult mai frecvente în acest nivel. Proeminențele conice dispar în favoarea simplității și eleganței forme, întrucît și pereții vasului sînt mai subțiri. Totodată, unele tipuri de vase întîlnite în nivelul superior, ca străchinile de aspect grosier cu marginea dreaptă sau întoarsă în interior, nu mai apar în nivelul superior. Deosebit de importantă este apariția în acest nivel a ceramicii bastarnice, a cărei prezență încadrează așezarea cu locuințe de suprafață în secolele III—II î.e.n.

Cantitativ această ceramică se află într-un procentaj redus, de circa 5% față de ceramica geto-dacică și este reprezentată mai ales prin fragmente de străchini din pastă neagră amestecată cu nisip și mică, cu lustru negru și cu marginea evazată și fațetată. Alături de acestea ar putea fi încadrate și cîteva fragmente de borcane de dimensiuni mari, cu decor de striuri paralele verticale sau cu barbotină. Analogii pentru această grupă ceramică se găsesc în cadrul fazei I-a a culturii Przeworsk²⁸. Pînă acum pe teritoriul Moldovei există circa 50 descoperiri cu ceramică bastarnică, în așezări și

²² Radu și Ecaterina Vulpe, *op. cit.*, p. 288, fig. 40/1.

²³ Material inedit în Muzeul din Botoșani, care mi-a fost accesibil prin amabilitatea lui A. C. Florescu.

²⁴ Anton Nițu, *op. cit.*, p. 183—187.

²⁵ Silvia Teodor, *op. cit.*, SCIV, XX, 1969, 1, p. 38.

²⁶ Attila László, *op. cit.*, p. 79, fig. 14/9.

²⁷ N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova*, București, 1968.

²⁸ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań, 1923, p. 150; Teresa Dąbrowska, *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*, *Materiały Starożytności*, T. II, 1973, p. 165, pl. V/9,12; VI, 1.

mai puțin în cimitire, răspindite în exclusivitate în centrul și nordul Moldovei ²⁹. Răspindirea relativ asemănătoare a acestui grup ceramic în R. S. S. Moldovenească, cunoscută sub numele de cultura Lukasevca ³⁰, precum și în sudul R. S. Cehoslovacă, grupul Kobyls ³¹, demonstrează aria mare de răspindire a purtătorilor acestei ceramică.

La Cucorăni, ca și în alte așezări geto-dacice din această vreme, a fost semnalată și prezența amforelor grecești, în stare fragmentară, mai ales în nivelul superior. Caracterul atipic al fragmentelor face nesigură încercarea de reconstituire a lor și de identificare a centrului de producție. După aspectul pastei și prin analogie cu amforele cu mânuși ștampilate de la Lunca Ciurei, cele câteva fragmente de la Cucorăni ar putea fi din Rodhos sau Chios. În general, în comparație cu alte așezări din Moldova, se remarcă puținătatea fragmentelor de amfore. Dealtfel, în afară de așezarea geto-bastarnică de la Lunca Ciurei, unde cantitatea amforelor grecești este apreciabilă și unde ștampilele cu eponimii insulei Rodhos datează cu precizie această așezare la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n., fragmentele de amfore apar cu totul sporadic în restul așezărilor contemporane din Moldova. Această constatare a fost făcută cu prilejul cercetărilor de la Botoșana ³², Șorogari ³³, Arsura ³⁴, Băiceni — Mlada ³⁵ și alte așezări în care pe lângă ceramica autohtonă s-a remarcat apariția sporadică de ceramică bastarnică și grecească.

În comparație cu alte așezări contemporane, în așezarea geto-dacică de la Cucorăni se poate ușor observa sărăcia de material ceramic întreg sau întregibil. Pe temeiul acestei observații se poate emite ipoteza unei părăsiri relativ liniștite a așezării, motiv care ar explica și distrugerea vetrelor și raritatea obiectelor de metal sau a reprezentărilor plastice.

La Cucorăni au fost descoperite și câteva figurine zoomorfe fragmentare, care după unele caracteristici, cum ar fi corpul gros masiv și picioarele scurte și relativ subțiri, ar putea reprezenta porcul sau oaia. Această imprecizie se datorește faptului că atât capul, cât și părți ale corpului sînt incomplete. De asemenea, se mai constată o tratare neglijentă a întregii figurine, ceea ce denotă că modelarea ei nu s-a făcut cu o preocupare prea atentă.

Pe teritoriul Moldovei s-au mai descoperit figurine zoomorfe reprezentînd porci, considerate de influență celtică ³⁶, datînd mai ales din secolele III—II î.e.n., ca de exemplu la Băiceni — Mlada, așezare geto-dacică contemporană cu cea de la Cucorăni.

În ceea ce privește plastica antropomorfă, care în alte așezări din această vreme apare alături de ceramica Latène II, ca la Poiana, Lunca Ciurei, sau Băiceni — Mlada, ea nu a fost semnalată în așezarea de la Cucorăni — Medeleni. De asemenea, nici alte obiecte de podoabă n-au fost găsite în număr mai mare pentru a ne putea face o imagine fidelă asupra frecvenței anumitor tipuri. În bordeiul 14 s-a găsit o fibulă fragmentară din fier de tip Latène mijlociu, după cît se pare cu partea caudală neprinsă pe arc. Fiind foarte oxidată, pe alocuri păstrînd urme de trecere prin foc, încadrarea sa cronologică nu poate fi făcută cu prea multă precizie. Cîteva mărgelă din piatră, lut sau din pastă sticloasă cu ochiuri, cu analogii pe o arie foarte întinsă, corespunzătoare Hallstattului tîrziu și Latèneului, completează inventarul așezării de la Cucorăni.

Deosebit de importantă pentru începutul celei de-a doua epoci a fierului este sesizarea celor două etape de locuire, prima fază din secolele IV — III î.e.n. și a doua fază reprezentată prin mai multe urme răzlețe din așezarea cu locuințe de suprafață, în care ceramica bastarnică constituie elementul distinctiv. Numărul relativ mic al bordeiilor din nivelul inferior (secolele IV — III î.e.n.) se remarcă în aceeași măsură ca și raritatea locuințelor de suprafață. După cum s-a amintit, din acest nivel s-au semnalat numai opt bordeie, grupate cîte două sau trei, pe o suprafață cercetată de aproximativ 9 000 m².

În același timp, așezarea cu locuințe de suprafață, care succede imediat această etapă, este răscolită de lucrările agricole și amestecată cu resturile așezării caracterizată tot prin bordeie și locuințe de suprafață din secolele II—III î.e.n., așa încît delimitarea și atribuirea lor se face numai cu ajutorul inventarului, cum ar fi ceramica bastarnică pentru așezarea din secolele III—II î.e.n. și ceramica lucrată cu roata de diferite tipuri, precum și ceramica romană pentru așezarea din secolele II—III î.e.n. Avînd în vedere dificultățile menționate, considerațiile noastre reprezintă o primă încercare de clasificare cronologică, care va trebui încă verificată prin cercetările viitoare.

O situație similară s-a constatat și la Băiceni — Mlada, unde o așezare cu locuințe de suprafață și cu ceramica bastarnică suprapune o așezare geto-dacică din secolele IV — III î.e.n. Nu este exclus ca și la Lunca Ciurei să fi existat un nivel mai vechi decît cel cunoscut prin sondajul din anul

²⁹ Silvia Teodor, *Bastarnii pe teritoriul Moldovei, Studii și Materiale*, Suceava, 3, 1973.

³⁰ G. B. Fedorov, *Naselenie Prutsko — Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačelietii n. e.*, MIA, 89, 1960, p. 8—56.

³¹ Rolf Hachmann, *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, BRGK, 41, 1960, p. 113.

³² Silvia Teodor, *op. cit.*, p. 33—42.

³³ Idem, *op. cit.*, AM, VI, 1969, p. 322—327.

³⁴ Idem, *Celatea traco-getică de la Arsura (Vaslui), Materiale*, X, p. 53—60.

³⁵ Attila László, *op. cit.*, p. 66—90.

³⁶ Idem, *Elemente keltischen Ursprungs in der Dakisch-Getischen Siedlung von Băiceni*, AȘU, Iași, III, XV, 1969, p. 92—96.

1954, nivel care n-a fost încă sesizat și care ar explica multe din elementele pur hallstattiene tirzii din contextul ceramicii autohtone încadrate în secolele III — II î.e.n.

Descoperirile din ultimul timp din așezările deschise de la Cucorăni — Medeleni și Băiceni — Mlada, deși nu de amploare deosebită, sînt importante prin aceea că pentru prima dată au permis să se delimiteze un nivel intermediar între așezările întărite din hallstattul tîrziu, documentate mai ales prin săpăturile de amploare efectuate în cetățile de la Stîncești și Cotnari — Cătălina, și așezările din grupul Lunca Ciurei — Poienestii — Lucașevka. Ultima fază de locuire, din aceste cetăți încetează aproximativ în același timp cu apariția în Moldova a unor triburi bastarnice, care după relatările istoricilor antici au provocat unele tulburări în viața populației locale geto-dacice³⁷.

Deși ar fi fost normal ca în cetățile întărite să fi existat o continuitate de locuire a elementului autohton și după venirea bastarnilor, ca o dovadă a rezistenței populației locale împotriva acestora, tocmai aici locuirea geto-dacilor încetează la începutul secolului al III-lea î.e.n. În același timp, în așezările deschise din preajma cetăților se observă o continuitate de locuire, pe același loc sau în imediata apropiere, de data aceasta fiind vorba însă de complexe alogene autohtono-bastarne. Excepție face cetatea de la Cotnari, unde în ultimul timp s-a putut sesiza un nivel sporadic cu o categorie ceramică care ar putea să se dateze cu ajutorul amforelor de Cos și în secolul al III-lea î.e.n.³⁸.

O situație deosebită s-a remarcat în cetățile traco-getice de la Arsura și Moșna³⁹, unde apar complexe bastarnice amenajate în incinta cetății. Dacă cercetările din aceste obiective ar fi putut continua, ar fi fost posibilă poate sesizarea unui raport stratigrafic și cronologic între așezarea autohtonă și resturile de locuire bastarnice. La Arsura, ceramica autohtonă este în general atipică, iar la Moșna lipsesc elemente care să poată fi atribuite cu certitudine secolului al IV-lea sau primei jumătăți a secolului al III-lea î.e.n. Din această cauză, pot exista îndoieli asupra datării nivelului autohton peste care s-au suprapus bastarnii. De asemenea, poate fi reținută ipoteza că aceste două cetăți, care sub aspect tipologic aparțin așezărilor fortificate traco-getice, au putut fi părăsite anterior sfîrșitului secolului al III-lea î.e.n. și din alte motive. Cercetările din cetatea de la Moșna au permis ipoteza potrivit căreia amenințarea bastarnilor la sfîrșitul secolului al III-lea ar fi fost cauza încetării locuirii în toate cetățile traco-getice din jumătatea de nord a Moldovei⁴⁰. Tot din același motiv se consideră că s-au ridicat cetățile din secolele II—I î.e.n., ca acelea de la Piatra Neamț și Tirgu Ocna⁴¹.

Identificarea așezărilor pur autohtone din perioada de timp limitată de sfîrșitul cetăților traco-getice și a așezărilor deschise din secolele IV — III î.e.n., pe de o parte, și de cetățile din timpul regelui get Burebista, pe de altă parte, ne apare ca deosebit de importantă. Tocmai în această etapă se încadrează nivelul mai vechi cu bordeie de la Cucorăni — Medeleni și Băiceni — Mlada, singurele așezări cercetate deocamdată sistematic, care reprezintă momentul încetării locuirii în cetățile traco-getice, nefiind încă contaminate de elementul străin bastarnic. Așezările corespunzătoare acestei perioade apar în general încă destul de sporadic⁴², iar materialul arheologic se rezumă mai ales la ceramică și la un număr redus de obiecte.

După cum s-a remarcat și în alte regiuni ale țării noastre, mai ales în Transilvania, unde ceramica autohtonă din timpul contactului cu cultura materială celtică nu este contaminată de aceasta decît incidental, așezările geto-dacice de aspect hallstattian tîrziu continuă fără modificări esențiale pînă în jurul anului 200 î.e.n., cînd evoluția structurii economice primește un ritm accelerat de dezvoltare. Această continuitate neîntreruptă de forme și ornamente ale ceramicii, la care se adaugă anumite elemente neesențiale, apărute sub influențe străine, caracterizează cultura geto-dacică din secolele IV — II î.e.n., indiferent dacă o așezare sau alta este mai apropiată sau mai îndepărtată de centrele care se găseau pe o treaptă superioară de progres social-economic.

Așezările deschise din centrul și nordul Moldovei nu și-au încetat existența odată cu apariția noului element etnic, cel bastarnic, pe care-l găsim în această zonă atît în necropole cît și în așezări. Este vorba de o etapă relativ scurtă, în care elementul etnic autohton nu mai apare singur, ci amestecat cu o proporție foarte redusă de elemente străine. Amestecul etnic geto-bastarnic este dovedit nu numai de numeroasele descoperiri arheologice, ci și de izvoarele literare. Astfel, geograful Strabon tratînd despre regiunile de la sudul și nordul Dunării nu s-a limitat numai la o prezentare exclusiv geografică a ținuturilor descrise, ci aduce de fiecare dată știri prețioase asupra componenței etnice

³⁷ Justinus, *Historiae Philippicae*, XXXIII, 3, 16.

³⁸ A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 116—117.

³⁹ A. C. Florescu și Gh. Melinte, *op. cit.*, p. 128—134.

⁴⁰ A. C. Florescu, *Le problème des établissements hallstattiens fortifiés dans la zone orientale de la Roumanie, Actes du V¹¹e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protéohistoriques*, II, Praga, 1966, p. 885—888.

⁴¹ N. Gostar, *op. cit.*, p. 37.

⁴² În cercetările de suprafață efectuate, respectînd micro-

regiunile geografice, valorificate în volumul N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea* și în articolul M. Florescu și V. Căpitanu, *Cercetări arheologice de suprafață în jud. Bacău*, *AM*, VI, 1969, p. 213—273, materialele geto-dacice sînt grupate ori împreună cu cele hallstattiene tirzii din secolele V—IV î. e. n., sau sînt considerate de tip „Lunca Ciurei”, deci perioada de conviețuire cu bastarnii, de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î. e. n.

a populațiilor din această zonă⁴³. Caracterul mixt al așezărilor și chiar și al necropolelor arată coexistența sau poate mai exact conviețuirea pașnică a celor două elemente etnice, la care s-a ajuns nu mult după invazia bastarnică⁴⁴. Această conviețuire se va solda până la urmă cu dispariția bastarnilor în masa autohtonilor, fenomen petrecut și în Transilvania, unde după cum se știe, elementul etnic celtic a fost asimilat treptat de populația dacică. Faptul că fragmentele ceramice bastarnice apar în locuințele de suprafață în proporție așa de mică, de numai 5% ar putea fi interpretată ca o pondere foarte slabă a elementelor de cultură bastarnică în cadrul culturii materiale a așezărilor geto-dacice. Studiul atent al materialelor arheologice încadrate cronologic la începutul culturii Latene prezintă o deosebită importanță pentru istoria veche a României. În urma cercetărilor întreprinse la Poiana (descoperirile din nivelul I)⁴⁵, la Frumușița⁴⁶, ca și în cimitirul de la Bîrsești⁴⁷ în sudul Moldovei, urmate de cele mai vechi niveluri din cetățile de la Stîncești⁴⁸ și Cotnari⁴⁹ în jumătatea de nord a Moldovei, s-au putut stabili caracteristicile principale ale culturii hallstattiene târzii din Moldova. De asemenea, datele obținute prin cercetările întreprinse în așezările și cimitirile de la Alexandria⁵⁰, Cernavodă⁵¹, Histria⁵² și Tariverdi⁵³ la Dunărea de Jos sau Blaj, Dezmîr, Cluj — Mănăstur și Mediaș în Transilvania⁵⁴, coroborate apoi cu cele din Moldova, au permis să se schițeze, în limitele sale esențiale, procesul dezvoltării societății locale din etapa de sfîrșit a primei epoci a fierului pe teritoriul țării noastre.

Cercetările arheologice din Moldova și din restul țării au contribuit, de asemenea, la lămurirea numeroaselor aspecte privind problema apariției și dezvoltării culturii materiale Latene. Dezvoltarea forțelor de producție la triburile geto-dacice, fenomen pregătit printr-o lungă acumulare sub raport economic și sub impulsul schimburilor active cu negustorii greci, au determinat transformări profunde în viața populației autohtone, pe care le surprindem în secolul al IV-lea î.e.n., mai ales în sud-estul țării noastre. Abia acum se constată apariția simultană, alături de ceramica hallstattiană lucrată cu mîna, a unor vase geto-dacice lucrate cu mîna sau la roată după modele grecești. Acest fenomen, evident la Alexandria⁵⁵ și Zimnicea⁵⁶, constatat apoi și în Dobrogea la Murighiol⁵⁷ și Satu-Nou⁵⁸, iar în Moldova la Poiana, Stîncești și Cotnari, datează din secolul al IV-lea și începutul secolului III î.e.n. Începînd cu această vreme, ceramica de tradiție hallstattiană coexistă cu ceramica grecească de import, cu diferite copii după aceste vase, precum și cu o cantitate deocamdată redusă de vase geto-dacice lucrate la roată. Societatea geto-dacică depe ambele maluri ale Dunării de Jos ajunsese în această perioadă la acel stadiu de dezvoltare care să-i permită și chiar să-i impună imitarea unor forme ceramice mai elegante și adoptarea unei tehnici superioare, deși ritmul acestei dezvoltări n-a fost același peste tot. În jumătatea de nord a Moldovei, s-a observat o evoluție mai lentă și ceva mai târzie decît în nordul Dunării și Dobrogea, unde contactul cu lumea

⁴³ Strabon, VII, 3, 2: „Aceste populații ca și bastarnii, sînt chiar astăzi amestecați cu tracii, mai ales cu cei de dincolo de Istru, dar și cu cei de dincoace”; și mai departe „mai ales oamenii din zilele noastre ar putea să vorbească despre locuitorii de pe malurile Istrului, alți despre cei de dincoace, citi și despre cei de dincolo de fluviu, adică geți, tyrageți și bastarni”.

⁴⁴ În afară de necropola de la Poienestii, în care se află și șase morminte getice, celelalte cimitire din Moldova cunoscute prin sondaje de la Tirpești, Buhărești sau Costuleni n-au fost săpate în întregime pentru a se ști cu siguranță dacă toate necropolele din perioada secolelor III—II î. e. n. au fost mixte.

⁴⁵ Radu și Ecaterina Vulpe, *op. cit.*, p. 277—296; R. Vulpe și colab., *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950*, SCIV, II, 1951, 1, p. 177—216; idem, *Șantierul arheologic Poiana-Tecuci*, SCIV, III, 1952, p. 191—220.

⁴⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirile arheologice de la Frumușița*, SCȘ Iași, IV, 1—4, 1953, p. 497—509.

⁴⁷ S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești (r. Vrancea, reg. Galați)*, Materiale, III, 1957, p. 219—224; idem, *Săpăturile de la Bîrsești*, Materiale, V, 1959, p. 355—361; idem, *Săpăturile de la Bîrsești*, Materiale, VI, 1959, p. 231—236.

⁴⁸ A. C. Florescu și Simeon Rață, *op. cit.*, p. 9—18.

⁴⁹ Săpături efectuate de A. C. Florescu. Materialul ceramic inedit se află în colecția Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași.

⁵⁰ B. Mitrea și C. Preda, *Săpăturile de la Alexandria*, Materiale, V, 1959, p. 175; C. Preda, *Săpăturile de la Alexandria*, Materiale, VI, 1959, p. 251—262; idem, *Un nou aspect al începuturilor epocii Latene în Dacia (descoperirea de*

la Alexandria), SCIV, XI, 1960, 1, p. 25—36; idem, *Din nou despre cultura Alexandria*, SCIV, XXI, 1970, 4, p. 571—578.

⁵¹ S. Morintz, D. Berciu și P. Diaconu, *Șantierul arheologic Cernavodă*, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 151—163; D. Berciu, *Descoperirile de la Cernavodă*, Materiale, VI, 1958, p. 281—317.

⁵² Maria Coja, *La céramique autochtone d'Histria aux V—I siècles av. n. ère*, Actes du premier Congrès international d'études balkaniques et sud-est européennes, II, Sofia, 1969, p. 335—351.

⁵³ D. Berciu și C. Preda, *Săpăturile de la Tariverdi*, Materiale, VII, 1961, p. 273—279.

⁵⁴ O analiză amănunțită pentru ceramica din așezările și necropolele daco-getice din Transilvania a făcut I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu privire specială la Transilvania*, București, 1968.

⁵⁵ C. Preda, *op. cit.*, p. 25—36.

⁵⁶ I. Nestor și colab., *Raport asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, SCIV, I, 1950, 1, p. 96—100.

⁵⁷ E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 571—579, pl. II; idem, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, Materiale, III, 1957, p. 248; idem, *Șantierul arheologic Murighiol*, Materiale, V, 1959, p. 376; idem, *Șantierul arheologic Murighiol*, Materiale, VII, 1961, p. 297—299; idem, *O geto-dakijskoj kul'ture v Murighiol, Dacia*, N.S., II, 1958, p. 125.

⁵⁸ B. Mitrea, C. Preda și N. Angheliescu, *Săpăturile de salvare de la Satu-Nou. Cimitirul geto-dacic I*, Materiale, VII, 1961, p. 283—289; B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei, Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 409—413; B. Mitrea, *Șantierul Satu-Nou. Necropola geto-dacă*, Materiale, VIII, 1962, p. 368—372.

grecească a fost direct. Prin cercetările recente, în rîndul cărora se încadrează și descoperirile de la Cucorăni, s-au procurat dovezi suficiente pentru a încadra cultura locală geto-dacică din aceste părți ale Moldovei în faza a doua a Latênului, începînd cu prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n.

III. AȘEZAREA CARPICĂ (SECOLELE II—III e.n.)

Stratul corespunzător așezării din secolele II—III e.n., deculoare cenușie închisă cu granulație eterogenă, se caracterizează prin bogăția de material arheologic descoperit, precum și prin starea de conservare relativ mai bună a acestuia în comparație cu materialele aparținînd celorlalte epoci reprezentate pe acest loc. În total s-au săpat 22 locuințe și 18 gropi (fig. 1). Din cele 22 de locuințe descoperite, 12 erau adîncite în sol (bordeie sau semibordeie), iar zece erau construite la suprafață (probabil colibe). Acestea din urmă, ca și locuințele de suprafață din perioada Latène, fiind la mică adîncime și deranjate continuu de lucrările agricole, s-au păstrat doar parțial.

În afară de bordeie, au mai fost săpate 18 gropi de provizii, de formă cilindrică, în formă de butoi sau lărgite în partea inferioară, unele fără inventar, altele cu conținut ceramic bogat asemănător celui din locuințe.

Din punct de vedere stratigrafic, suprapunerea bordeielor de către locuințe de suprafață se observă numai în trei cazuri: locuința de suprafață 4 suprapune bordeiul 9; locuința de suprafață 6 suprapune bordeiul 12 și locuința 16 suprapune bordeiul 23.

Raportul cronologic dintre aceste două tipuri de locuințe pare să fie de contemporaneitate. Relativa lor coexistență se bazează pe analiza tipologică a materialului arheologic: atît în bordeie cît și în locuințele de suprafață, ceramica are aceleași categorii de pastă și tipuri de vase, iar obiectele din metal, os și lut sînt de asemenea comune pentru ambele tipuri de locuințe.

A. LOCUINȚE ADÎNCITE ÎN SOL

1. *Bordeiul 3* are formă rectangulară, cu laturile de $3 \times 2,60$ m și adîncimea de 0,80 m. Pe latura sa de sud-est se conturează o groapă de la un stîlp de susținere a acoperișului, cu diametrul de 0,15 m și adîncimea de 0,20 m. Resturi de vatră nu s-au păstrat. În pămîntul de umplură a gropii bordeiului se aflau mai multe pietre de rîu, chirpici mărunți și oase sfărîmate de animale (fig. 11/a). Ceramica din pămîntul de umplură al bordeiului cuprinde două categorii: una lucrată cu mîna din pastă poroasă, cu degresanți mari (fig. 39/1) și ceramică lucrată la roată din pastă fină (în proporție de 30%), de culoare cenușie (fig. 40/1, 2, 4, 5) și brună-roșcată (fig. 40/7; 44/1). Din această ultimă categorie se remarcă partea superioară de la un borcan din pastă cenușie deschisă. Vasul are formă bitronconică, cu diametrul nu prea mare, gîtul scurt, buza tăiată cu muchie în interior și rotunjită în afară. Suprafața exterioară este decorată prin lustruire cu linii orizontale. Pe partea superioară au rămas două zone nelustruite, pe care s-au trasat în aceeași tehnică cîte patru linii ondulate. Umărul vasului este conturat destul de slab printr-o linie adîncită, care uneori apare sub formă de prag (fig. 38/8; 56/3). Inventarul locuinței mai cuprinde cîteva fragmente de amfore romane (fig. 41/3,5).

2. *Bordeiul 5* are formă rectangulară, cu laturile de $2,75 \times 3,55$ m și adîncimea de 1,10 m. În colțul estic se află resturile unei vetre de formă neregulată, construită din lut și cîteva pietre de rîu. Din cauza unui șanț contemporan cu lățimea de 0,75 m, care străbate în diagonală bordeiul, o parte din vatră a dispărut (fig. 11/b). Sub chirpicii arși ai vetrei se aflau cărbuni, cenușă, cîteva fragmente ceramice și oase de animale. Ceramica din acest bordei cuprinde două categorii: prima categorie este formată din vase primitive lucrate cu mîna din pastă grosieră, din care s-a întregit o ceașcă bitronconică (fig. 39/5,8; 52/1; 54/1), iar a doua categorie cuprinde ceramică lucrată cu roata din pastă fină de culoare roșie (fig. 40/9) sau cenușie, cantitativ mai numeroasă (fig. 40/3; 41/2; 47/12; 49/3). Tot în cuprinsul locuinței au mai fost găsite și fragmente de amfore romane din pastă nisipoasă de culoare albicioasă. Dintre acestea, se remarcă partea superioară a unei amfore cu gît înalt și îngust, cu buza inelară îngroșată în exterior (fig. 41/1; 58/6).

3. *Bordeiul 7* are formă rectangulară, cu laturile de $4 \times 4,50$ m și adîncimea de 0,90 — 1,00 m. Latura de NV formează o buclă și o treaptă înaltă de 0,25 m, care ar putea indica intrarea în bordei (fig. 12/a). Inventarul locuinței cuprinde o mare cantitate de ceramică și mai multe obiecte. Ceramica este de factură autohtonă și de import. Ceramica autohtonă cuprinde grupa lucrată cu mîna, care păstrează formele și decorul tradițional din briu alveolat și proeminente și grupa lucrată la roată din pastă fină, care este destul de numeroasă. Din ultima categorie menționăm un picior de fructieră cu angobă cărămie (fig. 42/2), o margine de capac și una de oală din

pastă roșie lustruită (fig. 40/6,8), mai multe fragmente de căni și străchini din pastă cenușie (fig. 44/2 — 5; 57/8), din ambele forme deosebindu-se mai multe variante. Printre acestea, amintim un fragment din pastă superioară a unei căni cu gîtul înalt, decorat cu benzi lustruite verticale. În jurul marginii are un guler înalt în relief decorat cu linii incizate pe orizontală (fig. 38/1; 57/9). Alt fragment, tot de la marginea superioară a unei căni cu partea exterioară îngroșată, este decorat cu linii verticale, paralele lustruite (fig. 38/2). Decorul din linii ondulate lustruite se află și pe gîtul unui castron din pastă cenușie (fig. 38/6; 57/10). Ceramica de import constă din fragmente de amfore romane cu marginea inelară (fig. 43/4; 58/1) din pastă nisipoasă gălbuie roșcată. Inventarul mai cuprinde o fibulă din bronz cu arcu semicircular, triunghiular în secțiune, cu resortul format din cîte 12 spire pe fiecare parte. La punctul de întîlnire a arcului cu piciorul, fibula are un nod. Picio-

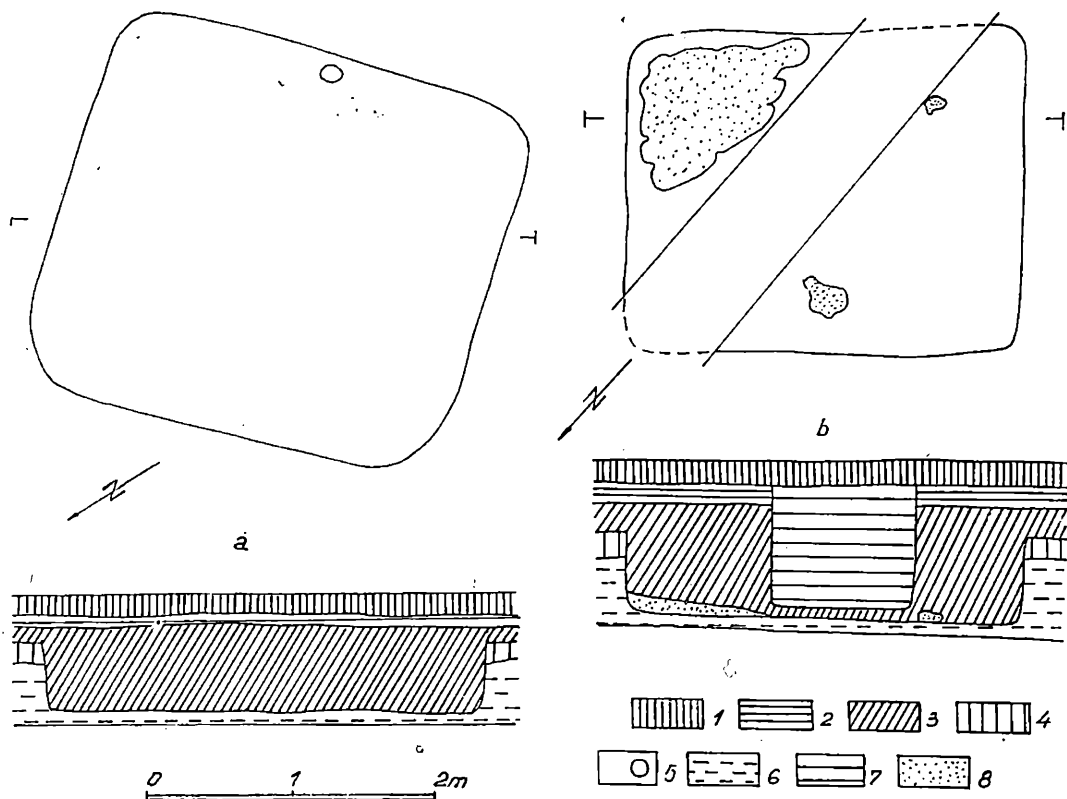

Fig. 11.—Planul și profilul bordeicilor 3 (a) și 5 (b): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI—VII; 3, bordei din secolele II—III e.n.; 4, strat din a doua epocă a fierului; 5, groapă de par; 6, sol virgin; 7, șanț contemporan; 8, resturi de vatră.

rul este înalt, de formă dreptunghiulară (fig. 46/5). În locuință au mai fost găsite: o dăltiță din bronz cu secțiunea rectangulară și un capăt ascuțit (fig. 46/6), o fusaiolă discoidală, confecționată dintr-un ciob de vas lucrat la roată din pastă cenușie (fig. 50/3) și trei greutăți piramidale din lut ars (fig. 51/9 — 11).

4. *Bordeiul 8* are laturile de $3,75 \times 3$ m, iar adîncimea medie de 0,90 m. Cîteva fragmente de chirpici găsite în umplutura bordeiului provin probabil de la pereți (fig. 12/b). Ceramica cuprinde categoriile obișnuite, autohtonă și de import, cea autohtonă fiind formată din fragmente de vase lucrate cu mîna și la roată. Din ceramica lucrată cu mîna se remarcă un fragment de oală cu marginea evazată și cu creștături la exterior, avînd între gît și umăr trei adîncituri rotunde, așezate în formă de triunghi (fig. 39/2; 55/4). Un alt fragment de oală cu marginea evazată are pe umăr o linie în val (fig. 39/7; 55/1), iar altul este decorat cu mai multe briie (fig. 39/9; 55/2). Ceramica lucrată la roată este din pastă fină cenușie (fig. 44/6; 47/6) și mai rar roșie. Se păstrează numeroase fragmente de străchini cu marginea dreaptă și îngroșată la exterior și un picior de fructieră (fig. 42/3). Ceramica de import este reprezentată prin torți și funduri de amfore romane din pastă albicioasă amestecată cu nisip (fig. 41/4). În conținutul bordeiului se mai afla o monedă de argint romană de la împăratul Titus Vespasian (71—81), destul de bine păstrată (fig. 58/2).

5. *Bordeiul 9* este acoperit parțial de locuința de suprafață 4, are laturile de $4 \times 5,60$ m și adâncimea de 0,90 m. În colțul de SE, pe o suprafață relativ mare, se află o aglomerare de chirpici și pietre de riu care acopereau o porțiune de pământ ars, unde probabil a fost vatra (fig. 13/a). Predomină ceramica lucrată cu roata din pastă fină cenușie. Cele mai multe fragmente aparțin unor străchini cu marginea verticală și rotunjită în interior (fig. 47/8) sau unor oale cu marginea orizontală (fig. 44/9). Din ceramica lucrată cu mina se remarcă un fragment de vas din pastă cenușie, cu gîtul înalt și marginea evazată, decorat pe umăr cu linii incizate ondulate (fig. 38/7), un alt fragment din pastă brună-roșcată destul de densă, cu pereți groși și decorat cu un brîu cu creștături oblice în ambele sensuri (fig. 41/9) și un fragment de vas decorat cu butoni (fig. 39/4). Printre fragmentele ceramice se afla o bilă din lut ars (fig. 51/8).

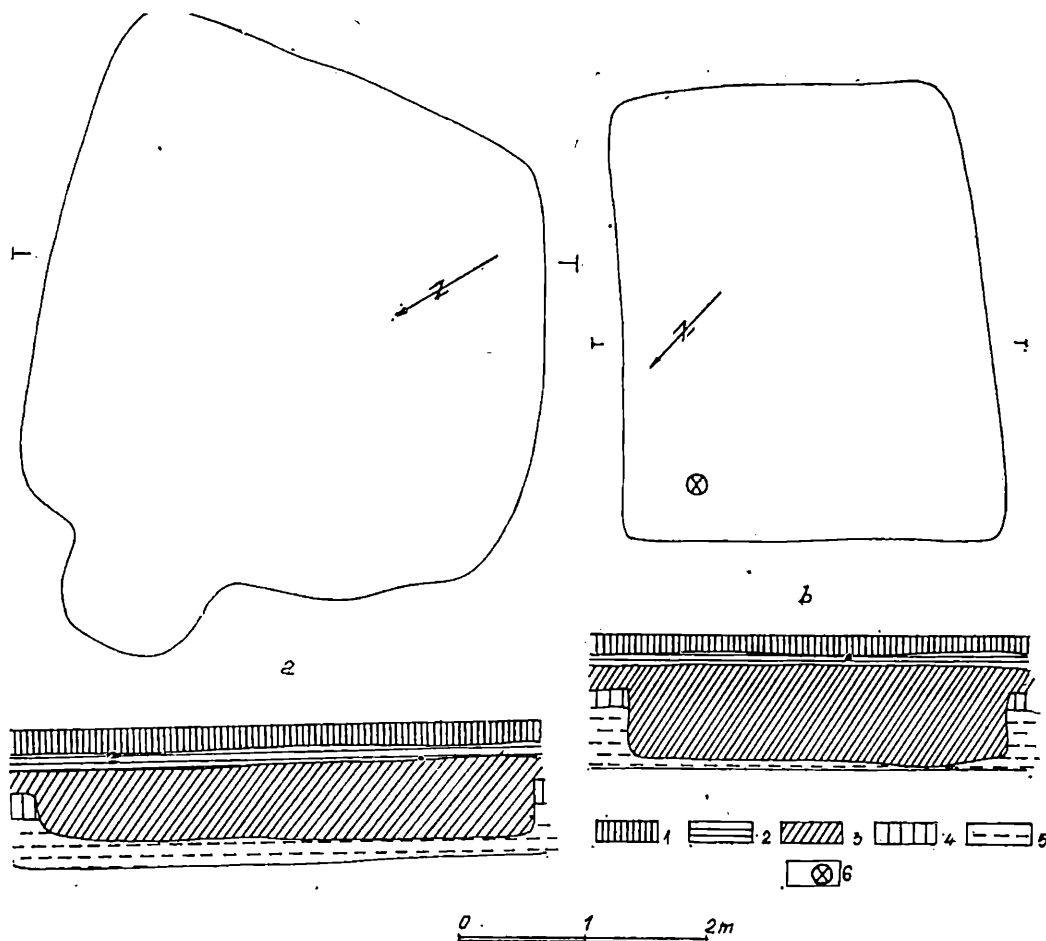

Fig. 12. — Planul și profilul bordeiilor 7 (a) și 8 (b): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI — VII e.n.; 3, bordei din secolele II—III e.n.; 4, strat din a doua epocă a fierului; 5, sol virgin; 6, monedă.

6. *Bordeiul 11* are formă dreptunghiulară cu colțurile mult rotunjite, laturile de $6,50 \times 4,25$ m și adâncimea de 0,80 — 1 m. Pe latura vestică a sa se află o treaptă lată de 0,30 m și înaltă de 0,20 m față de fundul gropii. În colțul de NE se mai păstrează câteva resturi de cărbuni, cenușă și resturi de chirpici, care s-ar putea să fi provenit de la o vatră distrusă (fig. 13/b). În umplutura bordeiului se mai afla foarte multă ceramică, oase de animale și pietre de riu. Ceramica se încadrează în cele două mari categorii: lucrată cu mina și la roată. Ceramica lucrată cu mina, din pastă poroasă de culoare brună-cenușie, cuprinde forme tradiționale dacice, cum este ceașca tronconică cu o toartă, din care s-au găsit două exemplare, una întreagă și o alta pe jumătate (fig. 45/4, 54/9), precum și numeroase fragmente de borcane de diferite dimensiuni, cu gîtul înalt și marginea evazată. Decorul constă din brîie alveolate pe umărul vaselor sau proeminențe de diferite forme (fig. 39/6). Ceramica lucrată la roată din pastă fină cuprinde vase din pastă cenușie, din care s-au păstrat multe fragmente de oale cu marginea îndoită la orizontală (fig. 44/7), precum și vase din pastă roșie cu angobă de aceeași culoare, lustruite, cuprinzînd fragmente de străchini cu marginea oblică (fig. 44/11) și căni înalte, uneori masive, cu fundul gros inelar. În cantitate mai mică, în acest

bordei s-au găsit și fragmente de amfore romane din pastă nisipoasă de culoare albicioasă (fig. 41/7; 58/3). În umplutura bordeiului se mai afla o fibulă fragmentară cu piciorul arcuit și portagrafa înaltă (fig. 46/4) și un disc neperforat dintr-un ciob de vas lucrat la roată (fig. 50/9).

7. *Bordeiul 12* are formă rectangulară cu laturile de $3,50 \times 3,20$ m și adâncimea de 0,70 – 0,95 m. Latura de NV face o nișă în exterior, formînd un prag înalt de 0,15 m față de fundul bordeiului. Parțial, deasupra gropii acestui bordei se afla locuința de suprafață 6 cu material asemănător celui din bordei. În colțul de SE s-au mai păstrat cîteva resturi de vatră, iar în zona

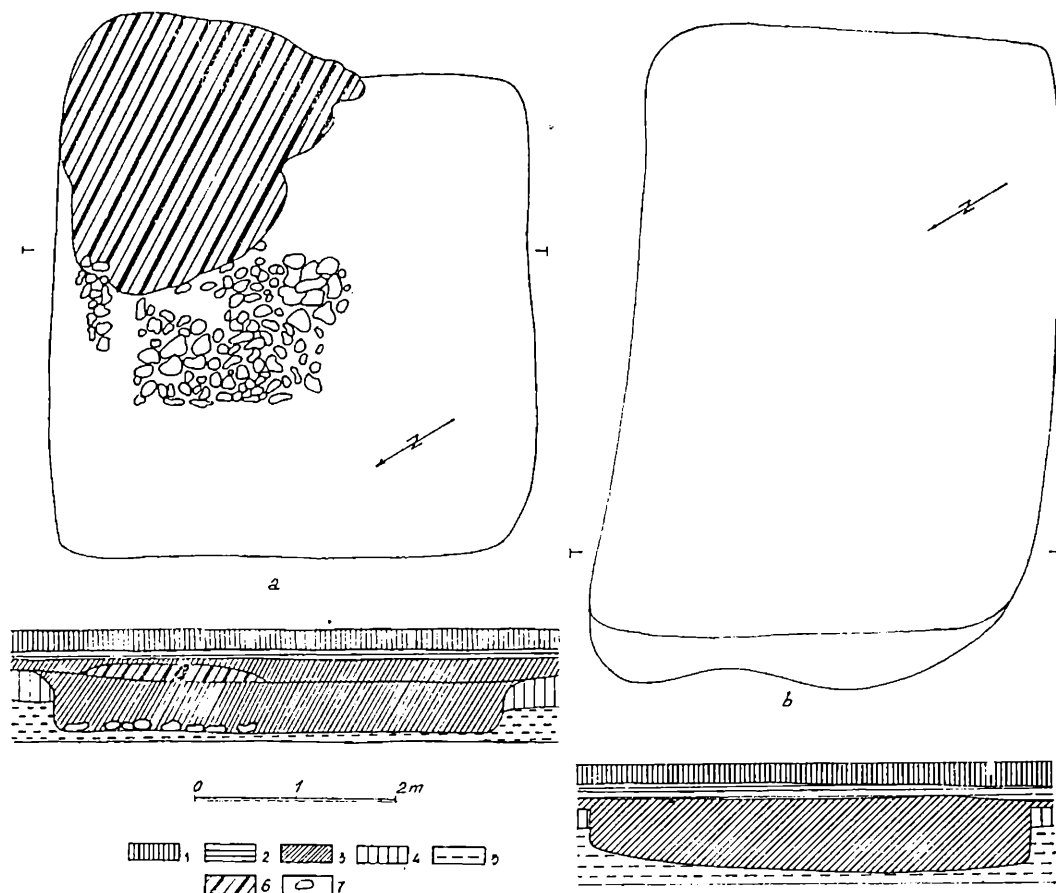

Fig. 13. — Planul și profilul bordeiilor 9 (a) și 11 (b) și al locuinței de suprafață 4 (a): 1, sol vegetal; 2, bordeie din secolele VI-VII; 3, bordeie din secolele II-III e.n.; 4, strat din a doua epocă a fierului; 5, sol virgin; 6, locuință de suprafață din secolele II-III e.n.; 7, pietre.

de mijloc o grămăjoară de pietre de râu (fig. 14/a). Ceramica cuprinde grupele caracteristice pentru această perioadă, lucrată cu mina și la roată. Din categoria ceramicii lucrate cu mina s-a întregit un vas cu pereții arcuiți și marginea ușor răsfrintă (fig. 45/8; 54/7). Ceramica lucrată la roată cuprinde grupele de culoare cenușie (fig. 47/14) și roșie (fig. 44/8,10), precum și fragmente de amfore romane (fig. 41/6; 43/5). În afară de ceramică, în acest bordei s-au mai descoperit discuri rotunde din cioburi de vase lucrate la roată, uneori perforate.

8. *Bordeiul 16*. Spre deosebire de gropile celorlalte bordeie, acesta se prezintă tot sub formă rectangulară, dar cu colțurile foarte mult rotunjite, încît pare a fi oval. Laturile sale au 4,25 și 2,60 m, adâncimea variază între 1,15 și 1,50 m, iar fundul este albiat. Nu se păstrează resturi de vatră (fig. 14/b). Ceramica este destul de abundentă și cuprinde categoriile lucrate cu mina și la roată. Din categoria ceramicii lucrate cu mina s-a întregit un vas de dimensiuni mici, cu pereții verticali, marginea tăiată și cu o mică proeminență mai jos de buză (fig. 45/1; 54/4). Fragmentele de vase din aceeași categorie ceramică sînt destul de numeroase, dar forma lor nu poate fi reconstituită. Din ceramica lucrată la roată se remarcă fragmente dintr-o strachină din pastă cenușie, cu marginea îngroșată în exterior (fig. 49/10). Un alt fragment provine de la o strecurătoare din pastă cenușie deschisă, cu pereții destul de subțiri (fig. 50/8). Ceramica de import este reprezentată prin

fragmente de amfore romane (fig. 58/4). Dintre acestea se remarcă gîtul unei amfore din pastă nisipoasă de culoare galbenă-roșcată, de formă tronconică și cu marginea inelară, pe partea inferioară a căreia este incizată o inscripție cu literele $\omega \pi$ (fig. 43/6; 58/7). Alte obiecte de inventar: două fusaiole discoidale (fig. 50/2), un cuțitaș din fier (fig. 46/8), o greutate piramidală din lut ars (fig. 51/12) și o fibulă din bronz cu areul semicircular ușor înălțat, avînd resortul bilateral și portagrafa înaltă (fig. 46/1).

9. *Bordeiul 22* are formă aproape rotundă. Groapa acestui bordei are laturile de 4×4 m, fiind foarte rotunjit la colțuri, și adîncimea la mijloc de 1,40 m. Nu se păstrează resturi de vatră. Pe latura vestică se conturează un cotlon, unde s-ar putea să fi fost intrarea (fig. 15/a). În umplutura gropii se afla ceramică, mulți chirpici, oase și pietre. Ceramica s-a găsit în cantitate relativ mare, dar destul de fragmentară. Din grupa lucrată cu mina s-au întregit două cești tronconice și partea inferioară de la o a treia (fig. 45/3; 52/2; 54/5,6). Majoritatea fragmentelor provin de la

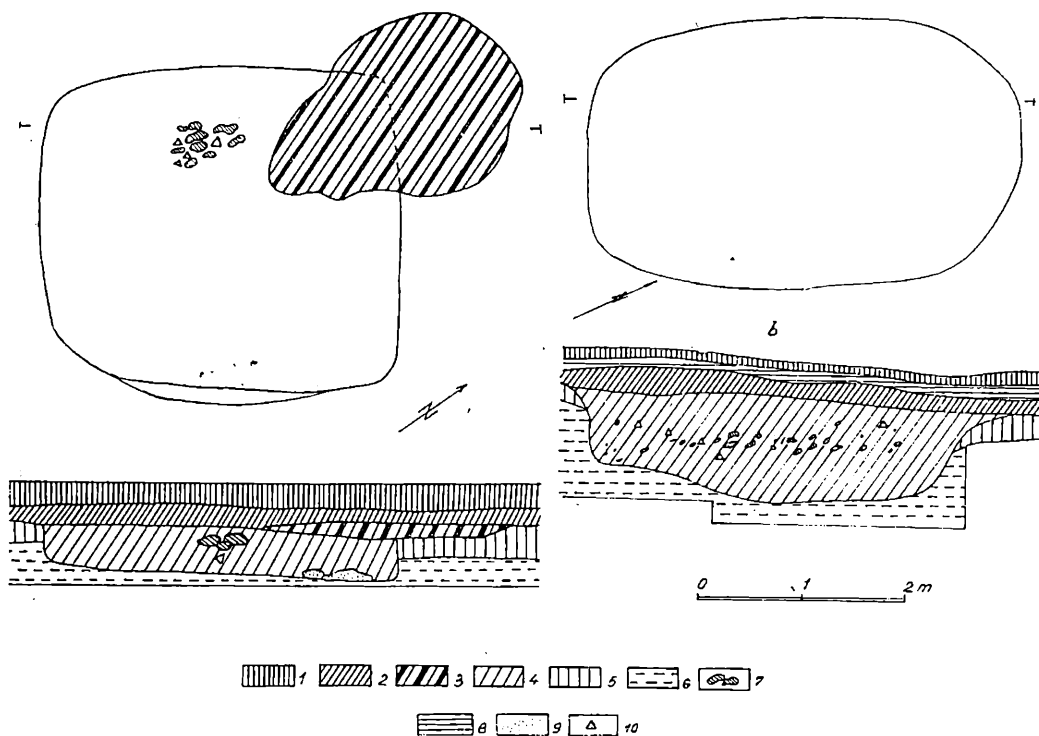

Fig. 14. — Planul și profilul bordeiilor 12 (a) și 16 (b) și al locuinței de suprafață 6 (a): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele II—III e.n.; 3, locuință de suprafață din secolele II—III e.n.; 4, bordeie din secolele II—III e.n.; 5, strat din a doua epocă a fierului; 6, sol virgin; 7, pietre; 8, nivel din secolele VI—VII; 9, resturi de vatră; 10, fragmente ceramice.

borcane mari cu corpul oval, gîtul înalt și marginea evazată, decorate cu butoni cilindrici (fig. 55/3). La ceramica lucrată cu roata se constată o mare varietate de forme, mai ales la străchinile din pastă fină de culoare cenușie. Din această categorie se mai remarcă un fragment de castron din pastă cenușie închisă, cu decor lustruit pe partea superioară (fig. 42/4), un fragment de capac din pastă cenușie (fig. 57/4), un fragment de oală din pastă asemănătoare, cu marginea dreaptă (fig. 57/1), alt fragment cu marginea îndoită la orizontală și briu în relief pe gît (fig. 42/7) și de asemenea, numeroase funduri inelare de vase și un fragment din piciorul unei fructiere. Ca și în alte complexe din această vreme, sînt și numeroase fragmente de amfore romane. Inventarul locuinței mai cuprinde o fusaiole (fig. 50/7), o verigă din fier cu secțiunea ovală, foarte oxidată (fig. 46/2), un fragment dintr-o piatră de ascuțit (fig. 50/1) și un tub, probabil o garnitură, din tablă de bronz (fig. 46/9). În pămîntul de umplură al bordeiului se mai afla un fragment de brățară din bronz formată dintr-o spirală din sîrmă încadrată în patru fire puternic răsucite, dispuse astfel încît dau impresia de tub cu secțiunea rectangulară (fig. 46/7).

10. *Bordeiul 23* are formă aproximativ pătrată, cu laturile de 5×5 m și adîncimea de 0,95 — 1,20 m (fig. 15/b). Deasupra acestui bordei se afla locuința de suprafață 16, cu material asemănător celui din bordei, alcătuiind o depunere de circa 0,30 m grosime. Ceramica din bordei, în cantitate

mare, cuprinde vase lucrate cu mâna și la roată. În ceramica lucrată cu mâna predomină vasele borcan (fig. 39/3), precum și ceștile tronconice cu o toartă (fig. 45/6; 54/12). Din ceramica lucrată cu roata, din pastă fină de culoare roșie, se remarcă un picior de fructieră cu angobă roșie lustruită, câteva fragmente de la castroane cu decor de linii lustruite pe partea superioară a corpului (fig. 42/1; 53/1; 57/2) și un fragment de capac din pastă roșie (fig. 42/5; 57/7). În bordei se mai aflau și numeroase fragmente de amfore romane de culoare albicioasă, cu marginea inelară, gîtul lung cilindric, torți cu nervură mediană și fundul îngust (fig. 43/1) și fragmente de greutăți piramidale din lut ars folosite la războiul de țesut (fig. 51/5,6).

11. *Bordeiul 24* are laturile de 4×4 m și adîncimea de 0,90 m (fig. 16/a). Ceramica lucrată cu mâna din pastă poroasă este reprezentată printr-o ceașcă tronconică cu toarta ruptă (fig. 45/5; 54/11). Ceramica lucrată cu roata este predominantă și cuprinde fragmente de străchini sau fructiere

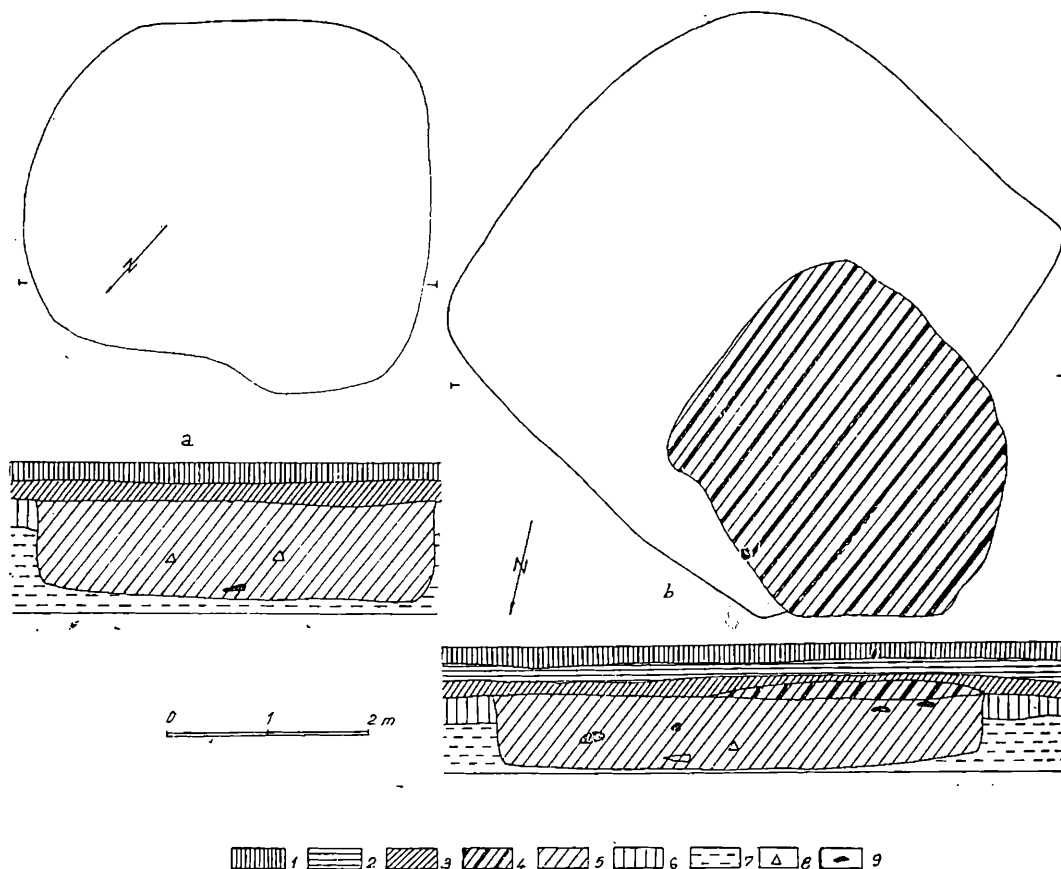

Fig. 15. — Planul și profilul bordeiilor 22 (a) și 23 (b) și al locuinței de suprafață 16 (b): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III e.n.; 4, locuință de suprafață din secolele II—III e.n.; 5, bordeie din secolele II—III e.n.; 6, strat din a doua epocă a fierului; 7, sol galben; 8, fragmente ceramice; 9, resturi de chirpici.

cu picior (fig. 53/4) din pastă fină de culoare roșie sau cenușie cu angobă lustruită (fig. 47/7). Dintre obiecte amintim un fragment de fusaiolă (fig. 50/4), partea superioară de la o greutate piramidală din lut ars (fig. 51/4) și o fibulă de bronz cu arcu semicircular, romboidal în secțiune, cu resortul lung și portagrafa înaltă (fig. 46/3).

12. *Bordeiul 25* are forma aproximativ pătrată, cu laturile de $3,50 \times 4$ m și adîncimea de 0,85 m (fig. 16/b). Groapa locuinței conține chirpici, cenușă și fragmente ceramice. Din ceramica lucrată cu mâna s-a întregit un vas în formă de butoi, cu marginea ușor evazată și suprafața aspră, de culoare cenușie deschisă (fig. 45/7; 54/8), precum și o ceașcă tronconică cu o toartă șanțuită vertical, prinsă la nivelul fundului (fig. 45/2, 54/2). De asemenea, au mai fost găsite mai multe fragmente de borcane din pastă poroasă, care au pe corp cîte două briie simple verticale, care se apropie către partea inferioară a vasului; briie de același fel înconjură umărul vasului (fig. 53/9; 55/6). Ceramica lucrată la roată din pastă fină cenușie cuprinde numeroase fragmente de străchini și căni,

din care se remarcă un fragment de gît decorat cu linii lustruite (fig. 38/5) și un fragment de capac (fig. 47/17). Tot în acest bordei au mai fost găsite fragmente de amfore romane, un creuzet de dimensiuni mici, de formă cilindrică (fig. 52/7) și numeroase bucăți de zgură de fier.

B. LOCUINȚE DE SUPRAFAȚĂ

1. *Locuința 1* a fost semnalată în secțiunea I la 0,30 m adâncime. Pe o suprafață de circa 4 m² se afla o aglomerație de chirpici împrăștiati și o mare cantitate de fragmente ceramice. La ceramică se remarcă de la început categoria lucrată la roată din pastă cenușie (fig. 47/1; 49/1,9; 56/4; 57/6). Amintim un fragment de la un vas mare de formă bitronconică, cu gîtul înalt și marginea rotunjită la exterior; pe gît este decorat cu benzi late verticale lustruite, iar pe umăr cu linii în zigzag, în aceeași tehnică (fig. 42/6). În zona acoperită cu chirpici s-au mai găsit un împungător din bronz

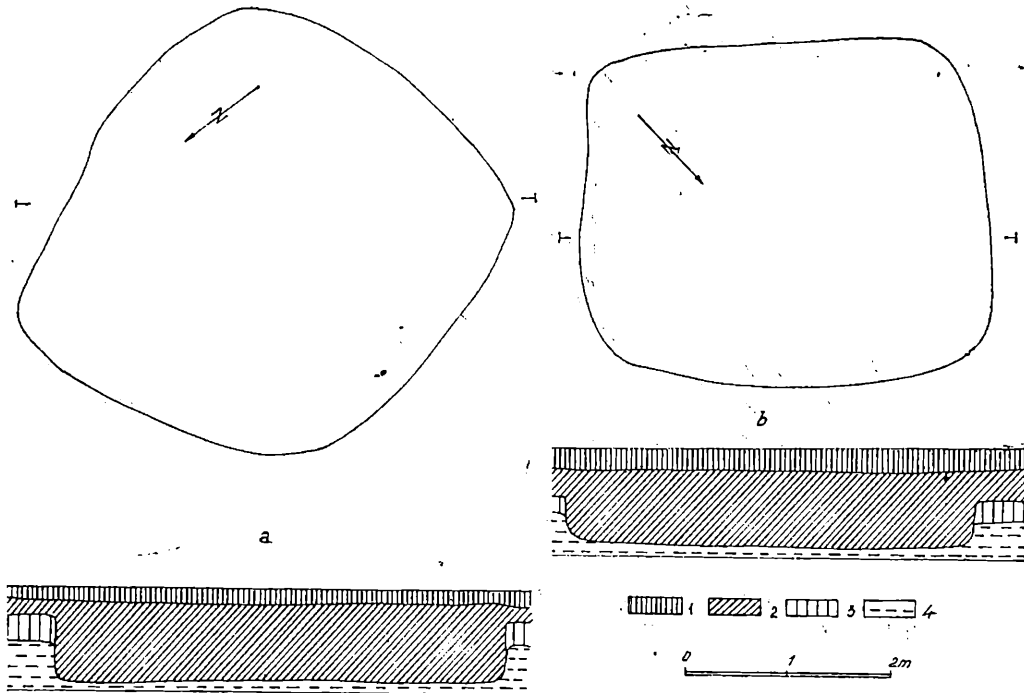

Fig. 16. — Planul și profilul bordeiilor 24 (a) și 25 (b): 1, sol vegetal; 2, bordeie din secolele II — III e.n.; 3, strat din a doua epocă a fierului; 4, sol galben.

de secțiune rectangulară, cu ambele capete ascuțite (fig. 48/8), o pilă din bronz de forma frunzei de salcie, cu secțiunea lenticulară și cu capătul de înmănușat mult subțiat (fig. 48/7) și o fibulă din bronz cu arcu foarte puțin curbat, format din placă lată cu secțiunea triunghiulară și resortul bilateral lung. Piciorul fibulei este terminat cu un buton vertical, conic, iar placa de oprire este lată și înaltă. Arcul are o creastă decorată pe mijlocul său și un semidisc la capătul dinspre resort (fig. 48/2).

2. *Locuința 2* se află în aceeași secțiune, la 6 m spre nord de locuința 1. Fragmentele de chirpici sînt împrăștiate pe o suprafață de circa 4 m², fără să se distingă în mod clar podeaua și vatra. Ceramica autohtonă cuprinde fragmente de vase primitive, lucrate cu mîna, din pastă poroasă amestecată cu degresanți cu particule mari și ceramică lucrată la roată, reprezentată mai ales prin fragmente din pastă cenușie (fig. 47/11) sau brună. S-a întregit o strachină din pastă cenușie cu corpul curbat, marginea evazată și îngroșată și cu fund îngust inelar. Ceramica de import, în cantitate mai mică, este reprezentată prin gituri de amfore din pastă nisipoasă de culoare albicioasă, care aparțin tipului cu gît înalt și subțire, cu margine inelară la exterior și muchie ascuțită în interior. Dintre obiecte menționăm un împungător din fier cu secțiune rectangulară, șanț longitudinal pe una din fețe și cu capetele ascuțite (fig. 48/1), un fragment de fusaiolă (fig. 50/6), precum și acul și un fragment de spirală de la o fibulă din bronz (fig. 48/10).

3. *Locuința 3* se află în capătul sudic al secțiunii II, la 0,40 m adâncime. Ea se prezintă ca o masă compactă de chirpici, probabil din pereții prăbușiți, răspinși pe o suprafață aproximativ rotundă de circa 9 m² (fig. 17/a). La demontarea chirpicilor s-a constatat o ușoară alveolare, în care se păstrau resturi ceramice fragmentare, mai numeroase fiind cele din categoria ceramicii lucrată cu mina (fig. 41/8; 55/7) și mai puține cele lucrate la roată din pastă fină cenușie și roșie (fig. 47/3; 57/5).

4. *Locuința 4* se află la 0,40 m adâncime, deasupra bordeiului 9. Această locuință se prezintă ca o masă compactă de chirpici și pietre de râu, concentrate pe o suprafață de circa 4 m². O cantitate mai mare de cărbuni și pământ ars, precum și ceramica zgurificată din zona de NE a acestei aglomerări, marchează probabil locul unde a fost vatra (fig. 13/a). Cea mai mare parte din ceramică este lucrată cu roata din pastă fină de culoare cenușie (fig. 47/4) și roșie (fig. 47/5). De asemenea, s-au mai găsit destul de multe fragmente de amfore romane cu gîtul strîmt și înalt și buza îngroșată în afară (fig. 43/2; 58/5). Ca obiecte s-au găsit două fusaiole din cioburi de vase lucrate la roată din pastă roșie.

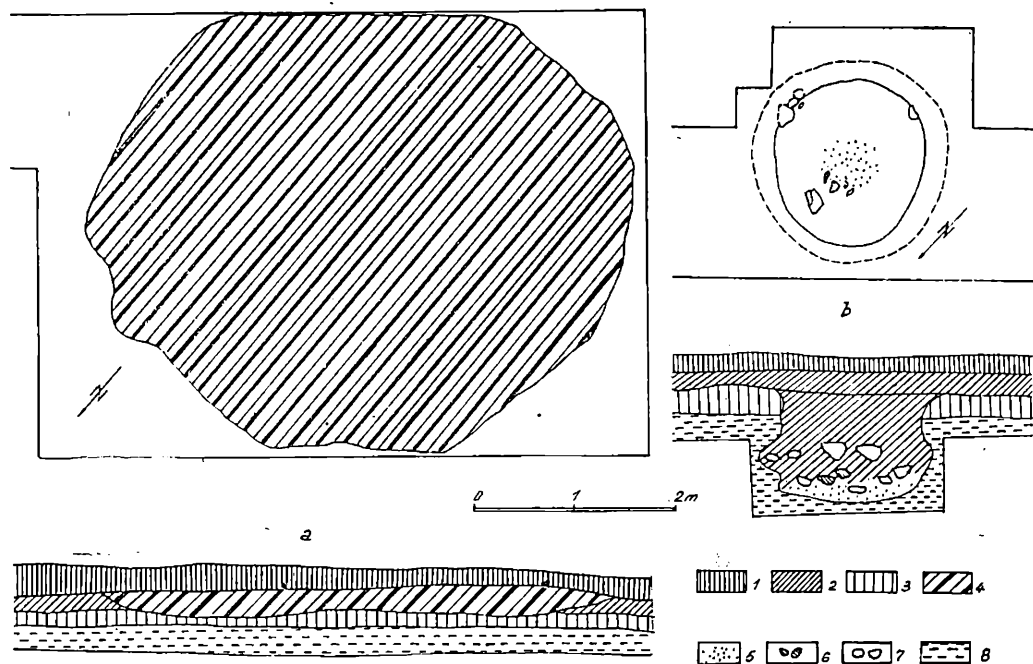

Fig. 17. Planul și profilul locuinței de suprafață 3 (a) și al gropii 17 (b): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele II—III e.n.; 3, strat din a doua epocă a fierului; 4, locuință de suprafață din secolele II—III e.n.; 5, cenușă; 6, pietre; 7, fragmente ceramice; 8, sol galben.

5. *Locuința 5* se află deasupra gropii 15. Ea este formată dintr-o aglomerare de chirpici și pietre, oase de animale și ceramică. Din ceramica lucrată la roată remarcăm un fragment de oală din pastă cenușie, decorată cu val dublu incizat, încadrat de linii drepte și un picior de fructieră din pastă galbenă-roșcată.

6. *Locuința 6* se află în secțiunea VII, suprapusă peste bordeiul 12, la adâncimea de circa 0,35 m. Ea se întinde pe o suprafață de formă neregulată de 3 × 4 m, sub forma unei aglomerări de chirpici, fragmente de vatră, ceramică fragmentară, pietre de râu și oase (fig. 14/a). Ceramica cuprinde categoriile de vase lucrate cu mina și la roată. Ceramica lucrată cu mina cuprinde fragmente din borcane cu buza dreaptă sau ușor evazată. Din ceramica lucrată la roată, din pastă roșie cărămizie, amintim câteva fragmente de cupe cu suprafața lustruită și cu marginea dreaptă sau ușor îngroșată (fig. 47/13, 16).

7. *Locuința 8* se află la adâncimea de numai 0,15 m față de nivelul actual de călcare, din care cauză a fost complet distrusă. Ea suprapune parțial bordeiul 13 și gropile 19 și 20 (fig. 6/a). Ceramica din această locuință este asemănătoare cu cea descoperită în celelalte locuințe de suprafață (fig. 49/8). În amestecul de chirpici și ceramică se afla un ac de bronz cu vârful rupt, rotund în secțiune și cu gămălie discoidală, decorat parțial cu linii paralele incizate (fig. 48/6).

8. *Locuința 9* este formată dintr-o aglomerare de chirpici și ceramică fragmentară concentrate pe o suprafață de 6 m², la adâncimea de 0,25 m. În afară de ceramica obișnuită, inventarul locuinței

mai cuprinde un ac de bronz deformat din vechime, cu gămălia ruptă. După cît se pare nu a fost decorat (fig. 48/12).

9. *Locuința 16* s-a conturat în capătul sudic al secțiunii XXVIII, sub forma unei aglomerări de chirpici sfărîmați care suprapune bordeiul 23 (fig. 15/b). Inventarul locuinței cuprinde ceramică fragmentară, în majoritate lucrată la roată din pastă fină de culoare cenușie (fig. 47/9) și roșie și o fusaiolă bitronconică.

10. *Locuința 17* se află la adîncimea de 0,35 — 0,40 m. În afară de bucățile de chirpici dislocate de lucrările agricole, în zona locuinței se mai afla o mare cantitate de ceramică lucrată cu mîna și la roată. Ceramica lucrată cu mîna cuprinde fragmente de oale cu marginea evazată, decorate cu briu alveolat (fig. 41/10). Vasele lucrate la roată sînt din pastă cenușie (fig. 47/10). Remarcăm de asemenea un fragment mare dintr-o fructieră din pastă roșie (fig. 53/2; 56/7), fragmente de amfore cu buza îngroșată în afară și torți lungi, un fragment dintr-un vas miniatură, lucrat cu mîna, întregit parțial (fig. 52/5; 54/10) și fragmente dintr-un vas mic cu suprafața acoperită cu culoare neagră nelustruită. Inventarul acestei locuințe mai cuprinde un cuțit de fier (fig. 48/9) zgură de fier și bucăți de sticlă vitrificată.

C. GROPI

Gropile din așezarea din secolele II—III e.n. sînt răspîndite aproximativ pe toată suprafața săpată, grupîndu-se mai ales în preajma locuințelor de suprafață.

1. *Groapa 1* are formă ovală, cu diametrele de $1,3 \times 0,70$ m și adîncimea de 0,09 m. Ea conține resturi ceramice, din care s-a întregit un vas lucrat la roată din pastă fină de culoare cenușie, de formă bitronconică, cu marginea ușor evazată și cu un mic prag între buză și gît (fig. 47/15; 49/7; 52/4; 56/1). Pe fundul gropii se mai aflau fragmente de vase lucrate cu mîna din pastă poroasă, care provin de la borcane mai mari, străchini și de la o ceașcă tronconică fără toartă (fig. 52/3; 54/3). În umplutura gropii se mai aflau pietre și oase de animale.

2. *Groapa 2* are formă ovală, cu diametrul mare de 1,20 m și adîncimea de 1,40 m. În cu-prinsul ei s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată și cu mîna și o cantitate apreciabilă de cărbuni și cenușă.

3. *Groapa 3* are formă rotundă, cu diametrul de 1,20 m și adîncimea de 1,10 m. În afară de fragmente ceramice, această groapă conține, în porțiunea dinspre fund, un strat de pietre, bucăți de chirpici cu urme de grinzi și resturi de vatră. Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată doar printr-un fragment de vas decorat cu briu alveolat și un alt fragment cu o șanțuire pe mij-locul buzei. Ceramica lucrată la roată din pastă densă, cenușie și roșie cu lustru, apare în cantitate mai mare. Din această categorie se remarcă cîteva bucăți mai mari de la o amforă cu gîtul înalt și gros. Groapa mai conține numeroase oase de animale.

4. *Groapa 5* are forma aproximativ rotundă, cu diametrul de 1,30 m la partea superioară și 1,50 la fund, unde se cuptoresște, și adîncimea 1,30 m. Inventarul său cuprinde ceramică fragmen-tară, care se găsește pe fundul gropii, oase de animale și resturi de vatră. Din ceramica lucra-tă cu mîna se păstrează partea superioară de la o oală cu marginea evazată și cîteva fragmente de vase lucrate cu mîna, decorate cu briu alveolat sau crestat.

5. *Groapa 6* are formă rotundă, cu diametrul de 1,10 m și adîncimea de 0,80 m. În cuprinsul ei s-au găsit fragmente dintr-un vas mare, lucrat la roată din pastă bună, roză-cărămizie, cîteva fragmente de castron lucrat la roată, cu marginea evazată și cîteva fragmente de vase lucrate cu mîna, decorate cu briu alveolat sau crestat.

6. *Groapa 7* are formă aproximativ rotundă, cu diametrul de 1,05 m și adîncimea de 0,60 m. Ea conține ceramică lucrată la roată, în majoritate din pastă fină cenușie, din care s-a întregit o cană de formă bitronconică cu gîtul înalt, buza orizontală și cu toartă din bandă lată (fig. 49/2; 56/6). De asemenea, se mai remarcă cîteva fragmente de castroane și chirpici din pastă roșie cu lustru, cu marginea îngroșată și evazată și umărul reliefat (fig. 47/18; 57/3).

7. *Groapa 9* are formă ovală, cu diametrele de 2,40 și 2 m și adîncimea de 0,80 m. Ea con-ține un fragment de fusaiolă acoperită peste tot cu creștături făcute cu unghia în pasta moale (fig. 51/3) și ceramică lucrată la roată cenușie și roșie, din care menționăm un fragment de chiup cu decor incizat în val (fig. 38/4) și străchini cu marginea dreaptă și evazată.

8. *Groapa 11* are formă rotundă, cu diametrul de 1 m, lărgindu-se spre fund cu 30 cm. Inven-tarul său cuprinde resturi ceramice (fig. 47/19), bucăți de lipitură cu urme de birne, precum și cenușă și cărbuni.

9. *Groapa 12* are formă ovală, cu diametrul de 1,20 m și adîncimea de 1,10 m. Ea conține ceramică lucrată la roată, cenușie și roșie, cu lustru și un gît cu ambele torți de la o amforă română din pastă roșie deschisă. De asemenea, menționăm cîteva funduri de la chiupuri de dimensiuni mari și fragmente de castroane. Din ceramica lucrată cu mîna amintim cîteva fragmente decorate cu briu alveolat, funduri masive și torți.

10. *Groapa 13* are formă ovală, cu diametrul mare de 1,40 m și adâncimea de 0,95 m. Inventarul său cuprinde multă ceramică lucrată cu mina, din care menționăm fragmente de borcane mari, cu corpul arcuit și marginea dreaptă, unele cu proeminențe cilindrice. Ceramică lucrată la roată din pastă cenușie și roșie este reprezentată prin partea superioară de la un castron de formă tronconică cu marginea groasă, evazată, decorat sub umăr cu linii verticale incizate (fig. 38/3). Groapa mai conține cenușă și resturi de vatră.

11. *Groapa 14* are formă rotundă. Ea are diametrul de 1,20 m, care descrește spre fund și adâncimea de 0,80 m. Pe fundul gropii se află o cantitate mare de lipitură de pereți, cenușă, cărbuni și ceramică fragmentară, lucrată cu mina și la roată.

12. *Groapa 15* are formă ovală, cu diametrele de 1,30 m și 0,90 m și adâncimea de 1 m. Ea conține ceramică, resturi de chirpici, oase și pietre. Ceramică cuprinde cele două categorii caracteristice secolelor II—III e.n. și fragmente de la vase de import. Ceramică lucrată cu mina, din care s-a întregit un castron de formă tronconică din pastă grosieră cu aspect primitiv (fig. 52/6; 54/13), este în cantitate mai mică. Dintre fragmentele lucrate la roată se remarcă câteva decorate cu val incizat mărginit de linii drepte (fig. 42/8). Inventarul gropii mai cuprinde două fusaiole plate, din care una lucrată dintr-un fund de vas (fig. 50/5; 51/7).

13. *Groapa 17* are formă cilindrică, care se lărgeste spre fund ca o pungă (fig. 17/b). Diametrul său este de 1,45 m la partea superioară și de 2 m spre fund, iar adâncimea ajunge la 1,60 m. Pereții neteziți și puternic arși, ca și resturile de cenușă, arată că inițial această groapă a servit pentru depozitarea proviziilor de cereale, după care a fost astupată cu diferite materiale, cum ar fi birne arse, resturi de pereți și de vatră și ceramică fragmentară. Ceramică lucrată cu mina, decorată cu șiruri de briuri alveolate, este plină de funingine și urme de cărbuni (fig. 55/5). Ceramică lucrată cu roata este puțină și atipică. În această groapă se mai află și un obiect cilindric de lut străpuns vertical, cu capetele circulare netezite (fig. 53/6). Pe fundul gropii s-au mai găsit o fusaiolă mare roșie, lucrată dintr-un ciob, un cui de fier (fig. 48/13) și un ac de fier îndoit la un capăt (fig. 48/11).

14. *Groapa 18* are formă cilindrică, boltită spre fund, cu diametrul de 1,70 m și adâncimea de 2,30 m (fig. 6/a). Ea conține ceramică lucrată la roată, din care unele cioburi cenușii cu decor din benzi negre lustruite, iar altele lucrate cu mina. Tot aici s-au mai găsit o mărgică sferoidală din pastă sticloasă de culoare roșie (fig. 48/4) și un ac de bronz cu gămălie, decorat cu incizii (fig. 48/5).

15. *Groapa 19* are formă de pungă, cu diametrul de 1,10 m și adâncimea de 1,20 m (fig. 6/a). Inventarul cuprinde fragmente ceramice lucrate la roată din pastă brună-roșcată, din care s-a întregit un castron de formă tronconică cu umărul înalt, buza puțin îngroșată, dreaptă, fund inelar și cu suprafața acoperită cu linii orizontale negre lustruite (fig. 49/5; 56/2). În groapă se mai află un fragment de capac (fig. 49/4) și fragmente de chirpici.

16. *Groapa 20* are formă cilindrică, cu diametrul de 1,20 m și adâncimea de 2 m (fig. 6/a). Ea nu conține decât resturile unui chiup cenușiu lucrat la roată și resturi de lipitură cu urme de fețuire, precum și o mărgică paralelipipedică din sticlă cenușie (fig. 48/3).

17. *Groapa 24* are formă rotundă, cu diametrul de 1,20 m și adâncimea de 0,75 m. Ea conține puțină ceramică, lucrată cu mina și la roată (fig. 49/6), precum și o mare cantitate de oase de animale.

18. *Groapa 28* are formă rotundă, cu diametrul de 1,15 m și adâncimea de 0,80 m. Ea nu conține decât câteva fragmente lucrate la roată și o mare cantitate de lipitură și pietre.

În stratul de cultură aparținând acestei așezări, la adâncimea de circa 0,20 — 0,30 m, se aflau diferite obiecte și fragmente ceramice. Dintre acestea o importanță deosebită o are un pinten din fier, incomplet, cu spinul în formă romboidală și părțile laterale terminate cu butoni ușor bombăți (fig. 53/7). De asemenea, s-au mai găsit un vas mic lucrat cu mina (fig. 52/8), un gît de amforă cu ștampilă adâncită (fig. 43/3), un disc din bronz cu 2 verigi pe spate (fig. 53/5), un fragment de fusaiolă (fig. 51/1), un obiect din ceramică zgurificată, cu perforație incompletă (fig. 51/2) și numeroase fragmente ceramice lucrate cu mina (fig. 55/8) și cu roata (fig. 47/2; 53/3,8; 56/5).

Așezarea carpică de la Cucorăni, punctul Medeleni, se încadrează prin caracteristicile sale în grupul așezărilor deschise, nefortificate, răspândite în număr relativ mare în jumătatea de nord a Moldovei, între Siret și Prut.

După cum s-a observat din catalogul descoperirilor, în cadrul aceleiași așezări s-au folosit colibe și bordeie, materialul arheologic prezentat provenind mai ales din gropi, bordeie și locuințe de suprafață.

Forma locuințelor adâncite în sol este rectangulară, cu colțurile rotunjite, sau chiar ovală, cu dimensiuni care oscilează între 6,50 × 4,25 m și 4 × 3 m. Acest tip de bordei s-a folosit și în așezările carpice de la Poiana-Dulcești⁵⁹, Butnărești⁶⁰, Căbești⁶¹ și Văleni-Roman⁶².

⁵⁹ Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes (IIe—IIIe siècles de n. è.) à la lumière des fouilles archéologiques de Poiana-Dulcești, de Butnărești et de Pădureni, Dacia, N.S., XI, 1967, p. 181, fig. 4.*

⁶⁰ *Ibidem*, p. 181, fig. 8.

⁶¹ *Ibidem*, p. 179, 183.

⁶² Informații de la I. Ioniță. Materialul inedit la Muzeul de istorie din Roman.

Coliba este o locuință la fel de frecventă ca și bordeiul, avînd inițial o formă patruleteră, cu pereții din chirpici, acoperită probabil cu stuf. La Cucorăni, numai în puține cazuri s-a putut observa forma locuinței, deoarece fiind la mică adîncime față de nivelul actual de călcare, acest strat a fost în cea mai mare parte deranjat de plug.

Așezări similare, caracterizate prin locuințe de suprafață și bordeie, care au aparținut aceleiași civilizații, sînt destul de frecvente în Moldova⁶³. Mai rare sînt cazurile cînd în locuințele adîncite în sol s-au amenajat vetre de foc, acestea fiind construite cu pîndilecție în afară, în preajma locuințelor, ca în cazul așezării carpice de la Poiana-Dulcești⁶⁴. În preajma locuințelor s-a constatat existența a numeroase gropi, din care majoritatea au servit ca gropi de provizii, fiind amenajate special în acest scop. Prin forma cilindrică sau de butoi, ca și prin arderea puternică a pereților, s-a asigurat o impermeabilitate mai mare a lor. După folosire, ele au fost umplute cu resturi diverse, printre care fragmente ceramice, bucăți de vatră, oase de animale și uneori diferite obiecte. Groapa 17 conținea aproape numai cenușă și cărbuni, în strat relativ gros, fragmente de chirpici arși proveniți de la vatră și foarte rare fragmente ceramice. În Moldova, gropi cu conținut asemănător s-au mai descoperit la Poiana — Dulcești — Varnița și Butnărești⁶⁵, precum și în așezări getice mai vechi ca Țifești — Panciu⁶⁶ și Poiana — Tecuci⁶⁷. În unele cazuri, acestora li s-a atribuit un caracter ritual⁶⁸. În afară de gropile amenajate special, ritual sau pentru provizii, au mai existat și gropi fără inventar, cilindrice, nu prea adînci, din care s-a scos probabil lutul necesar diferitelor construcții gospodărești.

Descoperirile de la Cucorăni, la fel ca altele din Moldova, în special cele de la Țifești, Butnărești și Poiana — Dulcești, prin inventarul lor demonstrează o viață economică destul de evoluată. O cantitate relativ mare de zgură de fier arată că metalurgia a constituit o ramură importantă a economiei carpilor. Numărul mare de gropi care au servit pentru depozitarea cerealelor și cantitatea mare de oase de animale descoperite în locuințe, gropi sau în stratul de cultură, dovedesc o preocupare deosebită pentru agricultură și creșterea vitelor. De asemenea, numărul mare de fusiole de diferite tipuri, ca și greutatea piramidale din lut ars, indică torsul și țesutul ca preocupări casnice importante.

Un loc cu totul aparte în inventarul așezării de la Cucorăni revine fibulelor, ca accesoriu vestimentar, grație cărora s-a putut face încadrarea cronologică și culturală a așezării.

Din punct de vedere tipologic, fibulele de la Cucorăni pot fi împărțite în două grupe. Prima grupă cuprinde patru fibule lucrate din bronz sau fier cu arcu semicircular ușor înălțat, piciorul mai lung și placa de oprire lată și înaltă. Unele exemplare de acest tip au cîte un nod la punctul de întîlnire a arcului cu piciorul (fig. 46/1, 3-5). Acest tip de fibulă se găsește frecvent în provinciile romane de la Dunăre, cu începere din secolul al II-lea e. n., precum și la nord de acest fluviu, pe un teritoriu mai larg⁶⁹. La noi în țară, această fibulă apare de obicei în așezările și cimitirele carpice, mai frecvent în a doua jumătate a secolului al II-lea e. n. și în secolul al III-lea e. n., ca de exemplu la Poienesti⁷⁰, Virteșcoiu, Pădureni⁷¹, Poiana — Dulcești⁷², Țifești⁷³, Băiceni⁷⁴ și Butnărești⁷⁵. Un alt tip de fibulă, reprezentat la Medeleni printr-un singur exemplar, este așa-zisa fibulă cu balama, lucrată din bronz, cu corpul drept, piciorul din placă lată terminat scurt cu un buton conic vertical și cu portagrafa înaltă (fig. 48/2). Ea are analogii apropiate mai ales cu fibulele din mormîntul 1 de la Gabăra-Moldovenii⁷⁶ și cu un exemplar de la Pădureni⁷⁷, cu resortul din bronz și arcu din fier. Spre deosebire de fibulele menționate, exemplarul de la Cucorăni are un semidisc la capătul dinspre resort al piciorului și o creastă decorată cu linii paralele la mijlocul arcului.

Fibulele de la Cucorăni, reprezentînd variante mai timpurii ale tipului cu portagrafa înaltă, vin în sprijinul încadrării cronologice a așezării în a doua jumătate a secolului al II-lea e. n. precum și în prima jumătate a secolului al III-lea e. n. Această datare este susținută și de pîntenu de fier descoperit în strat. Această piesă, răspîdită mai mult în regiunile nordice ale Europei se

⁶³ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 179—184.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 184, fig. 4.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 184.

⁶⁶ Sebastian Morintz și N. Harțuchi, *Săpăturile de la Țifești, Materiale*, VIII, 1962, p. 523.

⁶⁷ R. Vulpe și colab., *op. cit.*, p. 197; *idem*, *op. cit.*, SCIV, III, 1952, p. 194.

⁶⁸ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 185.

⁶⁹ J. Filip, *Pravěk Československa*, Praha, 1948, p. 358, pl. 22/24; A. Kietlińska, T. Dąbrowska, *Cmentarzyska z okresu wplywów rzymskich we wsł Spycymierz pow. Turck, Materiały Starożytnic*, IX, 1963, p. 143—255, pl. VII/18; IX/3—4; A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 36, fig. 7/10; Titus Kolnik, *Zur Typologie und Chronologie einiger Fibeln aus der jüngeren*

römischen Kaiserzeit in der Südbestslowakei, SIA, XIII, 1, 1965, p. 231—236.

⁷⁰ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienesti din anul 1949, Materiale*, I, 1953, p. 389, fig. 277/6.

⁷¹ Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni, Materiale*, VI, 1960, p. 492, fig. 3/1.

⁷² Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 208, fig. 9/7; 24/6.

⁷³ Sebastian Morintz și N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 523.

⁷⁴ Informații de la Ion Ioniță. Material inedit.

⁷⁵ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 205, fig. 24/1, 2.

⁷⁶ I. Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra-Porcesli, Materiale*, VI, 1960, p. 480, fig. 5/4.

⁷⁷ Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 492, fig. 3/3.

datează în secolele II—III e. n.⁷⁸. Un pinten relativ asemănător a fost descoperit în așezarea carpică de la Bălceni—Siliște⁷⁹, așezare datată pe bază de ceramică și fibule în secolele II—III e. n.

Ceramica așezării din secolele II—III e. n., ca de altfel și întreaga cultură carpică, lasă să se constate o puternică tradiție din Laténul geto-dacic, la care se adaugă influența romană. Spre deosebire de unelte, ceramica este foarte abundentă. Ea cuprinde trei categorii: 1, ceramică poroasă lucrată cu mîna; 2, ceramică cenușie lucrată la roată, alături de care apare ceramica roșie-cărămizie; 3, ceramică romană de import.

Ceramica poroasă este lucrată cu mîna din pastă amestecată cu cioburi pisate și mai rar cu pietricele, avînd culoare cenușie-cărămizie, cu nuanțe spre neagră-cenușie sau galbenă-cărămizie. Formele caracteristice acestei categorii sînt vasul-borcan și ceașca dacică. Borcanele sînt mai mult sau mai puțin înalte, cu profilul bombat, buza răsfrîntă și fundul plat. Ornamentul obișnuit la această grupă ceramică este format din cîte unul sau două brîie simple sau alveolate, precum și din butoni cilindrici sau conici. Numai două fragmente sînt ornamentate cu un decor format dintr-o linie ondulată incizată pe umărul vasului (fig. 39/7; 55/1). Forme asemănătoare se găsesc în Moldova mai mult în așezările carpice din secolele II—III e. n., ca Șcheia-Suceava⁸⁰ și Tîfești-Vrancea⁸¹, precum și în necropole, unde procentajul urnelor lucrate cu mîna este mult mai mic.

În afară de borcane, în această categorie ceramică se încadrează și ceștile tronconice cu o toartă sau fără torți, reprezentînd ca și tipul precedent o formă dintre cele mai frecvente ale ceramicii de tradiție dacică. În necropolele din această vreme s-au folosit drept capace de urnă, ca la Poieniști⁸², iar în așezări îndeplinesc rolul de opaiț pentru iluminat. Exemplare asemănătoare cu ceștile tronconice de la Cucorăni s-au mai găsit la Șcheia-Suceava⁸³, Bălceni⁸⁴, Hangu⁸⁵, Poiana-Dulcești, Butnărești⁸⁶ etc.

A doua categorie ceramică, predominantă din punct de vedere cantitativ, este cea lucrată la roată din pastă fină, compactă, arsă uniform, de culoare cenușie sau roșie. Cele mai frecvente forme sînt amforele cu torți din bandă lată, gîtul scurt, marginea îngroșată și fundul inelar, fructierele și castroanele largi, cu buza îngroșată sau lățită în afară și fundul inelar, cîmile cu o toartă, gîtul înalt, corpul bombat și fundul inelar și capacele cu mîner.

Numai puține vase lucrate la roată din pastă cenușie sînt ornamentate, majoritatea avînd suprafața exterioară bine lustruită. Tehnica de ornamentare este caracterizată, ca în epoca dacică, prin linii adîncite sau lustruite, formînd motive geometrice ori zone lustruite și nelustruite, care alcătuiesc prin contrastul de luciu nuanțări coloristice. Decorul incizat constă din benzi de linii ondulate sau orizontale, dispuse pe partea superioară a vasului (fig. 38/1—8; 42/1—8; 53/1, 3, 8; 56/3; 57/2, 6, 9, 10).

În marea sa majoritate, materialul ceramic este fragmentar, de aceea este dificil să facem o tipologie în cadrul fiecărei forme. În general, se constată că ceramica cenușie este de origine Latène geto-dacică, fiecare formă avînd însă și particularități specifice perioadei carpice. Astfel, s-a observat la Cucorăni, ca și în așezările de la Poiana-Dulcești⁸⁷, Butnărești⁸⁸ și altele, că fructierele au piciorul mai scurt și îngroșat, iar marginea puternic evazată și ușor subțiată. De asemenea, la cîmile cu una sau două torți se observă o oarecare suplețe a siluetei față de formele mai vechi, acest lucru datorîndu-se probabil unor influențe străine (romane și sarmatice).

Ceramica lucrată la roată de culoare roșie este la Cucorăni mai puțin frecventă decît cea cenușie. Arderea oxidantă s-a folosit atît pentru fructiere și străchini, cît și la amfore și capace. Și această ceramică este atribuită în general contactului cu lumea romană, a cărei influență s-a manifestat atît în tehnica de lucru, cît și în forme.

Ceramica de import constă dintr-o cantitate nu prea mare de fragmente de amfore, care după pastă pot fi separate în două categorii. Cele mai frecvente sînt amforele lucrate din pastă albicioasă, cu aspect aspru și cu o pigmentație negricioasă, căreia îi corespunde forma cu gîtul înalt, subțire, marginea inelară, torțile cu nervură longitudinală și fundurile terminate într-un mic cilindru. Alte fragmente provin de la amfore din pastă cărămizie, mai densă și mai puțin aspră, avînd gîtul mai scurt și mai larg, corpul foarte bombat și torțile din bandă lată. Aceste două categorii de amfore apar destul de frecvent în așezările din secolele II—III e. n. din Moldova. În mod deosebit se remarcă la Cucorăni o frecvență mai mică a celei de a doua categorii de amfore, care apare tot mai rar spre sfîrșitul secolului al III-lea⁸⁹.

⁷⁸ A. Kietlinska, T. Dabrowska, *op. cit.*, pl. XXVI/7.

⁷⁹ Informații de la Ion Ioniță. Material inedit.

⁸⁰ Gr. Foiț, *Așezarea dacică de la Siliștea-Scheit, Studii și Materiale*, Suceava, 1969, p. 29, fig. 5.

⁸¹ Sebastian Morintz și N. Harțuchi, *op. cit.*, 1962, p. 522, fig. 4.

⁸² R. Vulpe, *op. cit.*, p. 348, 410, fig. 172, 335/1.

⁸³ Gr. Foiț, *op. cit.*, p. 58, fig. 4.

⁸⁴ Informații de la I. Ioniță. Material inedit.

⁸⁵ D. Gh. Teodor și Silvia Teodor, *Șantierul arheologic Hangu-Celățule, Materiale*, VII, 1961, p. 42—43.

⁸⁶ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 190, fig. 11/2; 14/5.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 192, fig. 11/9.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 192, fig. 13/2, 3.

⁸⁹ La Poieniști predomină amfore cu gîtul înalt și subțire. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 290, fig. 79.

Literele $\omega\pi$ incizate pe gîtul unei amfore din bordeiul 16 (fig. 43/6) ca și ștampila $\Delta O\Omega$ (fig. 43/3) de pe un alt fragment găsit anterior pe locul așezării⁹⁰, arată că aceste amfore au ca proveniență centrele de producție din zonele nord pontice cu care carpicii din Moldova aveau relații de schimb în secolele II—III e. n.⁹¹. Inventarul așezării carpice de la Cucorăni mai cuprinde și alte obiecte, ca rondoale de ceramică, cataramă, ace ornamentate, mărgelile de sticlă colorată, cuie, cuțitașe și împungătoare. De asemenea, în bordeiul 8 se afla o monedă imperială de argint de la Titus Vespasian (fig. 58/2)⁹².

Așezarea de la Cucorăni, alături de alte așezări asemănătoare din Moldova, poate fi atribuită culturii carpice, datată pe bază de monede, fibule și alte elemente tipice în secolele II—III e.n. Cele mai apropiate analogii le oferă așezările carpice de la Pădureni, Poiana—Dulcești (Siliște și Var-niță), Șcheia — Suceava și Băiceni — Siliște. Din materialul publicat pînă în prezent, reiese că în Moldova aria de răspîndire a culturii materiale carpice, încadrată cronologic în secolele II și III e.n., a fost relativ întinsă, cuprinzînd întregul teritoriu dintre Carpați și Prut.

IV. AȘEZAREA PREFEUDALĂ DIN SECOLELE VI—VII

Stratul prefeudal este foarte subțire, pe alocuri confundîndu-se cu solul arabil, iar resturile de locuire sînt sporadice. În total s-au săpat cinci bordeie și un complex de cuptoare pentru copt pîine.

A. LOCUINȚE

1. *Bordeiul 2* are groapa de formă rectangulară, cu laturile de $3,50 \times 2,90$ m și adîncimea de 1—1,10 m față de nivelul actual de călcare (fig. 18/a). În colțul de nord-vest al bordeiului se afla cuptorul, de formă rectangulară, cu lipituri pe vatră și pe pereți. Bolta cuptorului era înaltă de 0,33 m. În jurul vetrei, eventual și deasupra, erau probabil pietre, care în momentul descoperirii se aflau răspîndite în groapa bordeiului împreună cu multe fragmente ceramice. În spatele cuptorului se afla un prag pe care s-au găsit fragmente de vase. Din cauză că bordeiul a fost secționat de un șanț contemporan, care străbate în diagonală groapa, vatra a fost distrusă, iar inventarul ceramic descompletat. Inventarul bordeiului cuprinde numai ceramică, reprezentată prin fragmente de borcane lucrate cu mîna din pastă poroasă cu cioburi pisate în compoziție. S-au păstrat mai ales funduri de vase groase și cu diametrul mic, precum și cîteva margini puțin evazate și ornamentate cu alveole (fig. 59/1; 60/12, 16; 61/5). De asemenea, mai menționăm partea inferioară de la un vas bitronconic cu suprafața aspră, cu ușoare urme de netezire (fig. 59/3). Tot din aceeași categorie de pastă sînt lucrate cîteva cioburi care au pe corp urme de decor format din striuri întretîiate (fig. 61/4) sau cercuri concentrice (fig. 61/7), precum și fragmente de tîpsii (fig. 61/6; 62/6).

2. *Bordeiul 4* are formă rectangulară, cu laturile de $3,30 \times 2,80$ m și adîncimea de 0,70—0,75 m. Pe latura de nord-vest se afla vatra construită din lut și pietre de rîu, de formă rectangulară. Pietrele, care inițial au mărginit trei laturi ale vetrei, sînt deranjate și prăbușite în față, peste cărbuni și cenușă (fig. 18/b). Pe vatră se aflau cîteva vase întregibile, precum și alte resturi fragmentare, mai ales funduri și bucăți de margini (fig. 59/4; 61/3, 16). Ceramică este lucrată din pastă grosieră, de culoare brună-negricioasă, cu suprafața aspră, avînd cioburi pisate ca degresant în compoziție. Vasele au forma de borcan cu corpul ușor bombat, mai strîmte la fund și la gură. Mărginea lor este ușor evazată, în cîteva cazuri decorată cu mici alveole (fig. 59/6).

3. *Bordeiul 17* se aseamănă cu precedentul în ceea ce privește adîncimea mai mică, de 0,70 m. Forma sa este rectangulară, cu laturile de 4 m fiecare (fig. 19/a). În colțul nord-vestic se afla vatra construită din piatră și lut. În jurul ei, precum și pe restul podelei, se afla multă cenușă, precum și fragmente de vase și tîpsii lucrate cu mîna din pastă grosieră (fig. 60/5, 6, 13; 62/7). Din acestea s-a putut întregi un vas de formă bitronconică, cu diametrul ușor rotunjit și cu marginea foarte scurtă (fig. 59/8). În umplutura gropii se mai aflau cîteva pietre, oase de animale și două fusaiole bitronconice din lut ars (fig. 61/10, 12).

4. *Bordeiul 19* are forma aproximativ rectangulară, cu laturile de $4,50 \times 3,80$ m și adîncimea de 0,80—1,20 m, în funcție de înclinarea pantei. În afară de acela dinspre nord-vest, în care se afla vatra, în toate celelalte colțuri, pe mijlocul laturilor și în centrul locuinței se aflau gropi de la stîlpii de susținere ai acoperișului (fig. 19/b). Toate aceste gropi au aproximativ aceleași dimensiuni și adîncimea de circa 0,30 m. Vatra a fost construită din pietre mici de rîu și lespezi mai mari de piatră și lipituri de lut, care formau parametrul în jurul unei suprafețe de formă rectangulară.

⁹⁰ Acest fragment de amforă cu ștampilă, găsit prin cercetările de suprafață anterioare săpăturilor, se află în colecția personală a învățătorului D. Cristea din Cucorăni, jud. Botoșani.

⁹¹ I. B. Zeest, *Keramičeskaja tara Bospora*, Moscova, 1960, p. 110, pl. XXVIII/64 a și b.

⁹² Determinarea monedei a fost făcută de Șeiva Sanie de la Muzeul de istorie a Moldovei din Iași.

Pe vatră și în fața ei se afla foarte multă cenușă și cărbuni. De asemenea, și pe fundul bordeiului s-au găsit bucăți mari de cărbuni, proveniți probabil de la pereți și acoperiș. Pământul de umplutură conținea oase de animale, printre care și de păsări, pietre și fragmente ceramice. Ceramica descoperită pe podeaua bordeiului consta din fragmente de vase cu pereții curbați, fundul gros și buza ușor evazată (fig. 60/3, 4, 7, 9; 62/3,—5) și tipsii cu fundul îngroșat și marginea verticală, ușor rotunjită

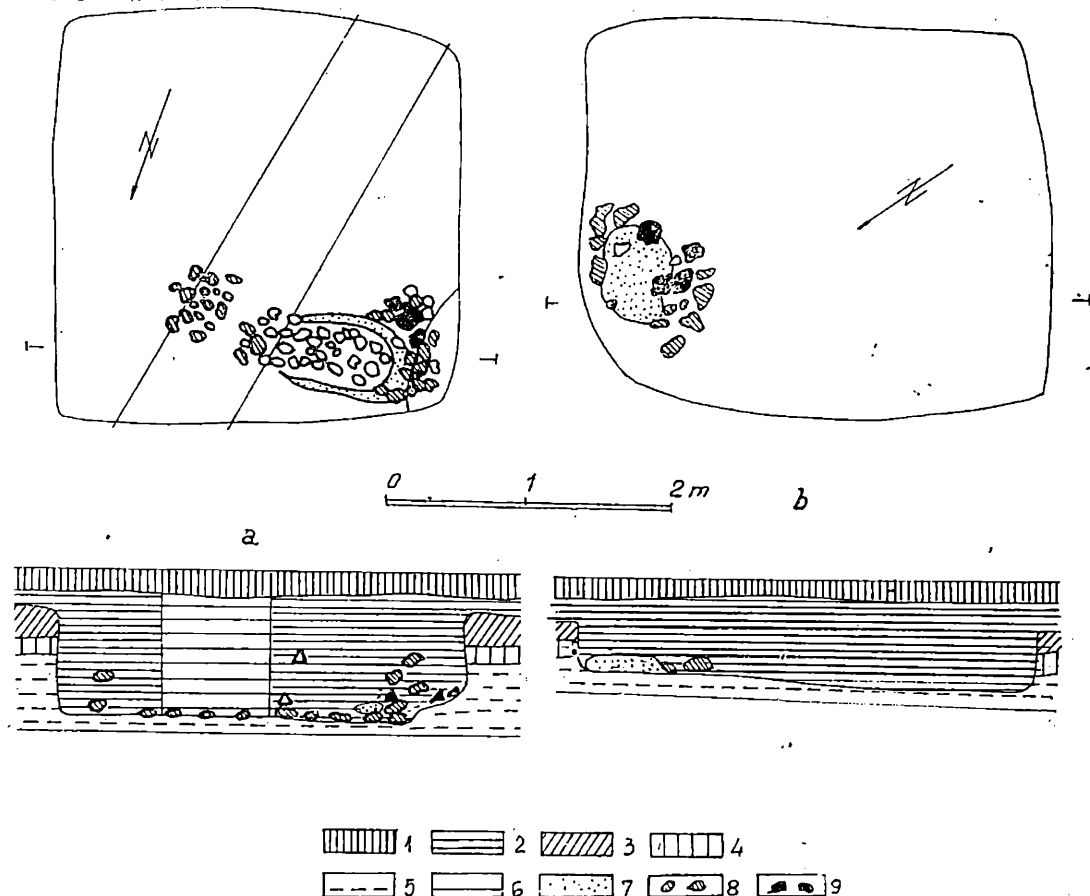

Fig. 18. — Planul și profilul bordeiilor 2 (a) și 4 (b): 1, sol vegetal; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III e.n.; 4, strat din a doua epocă a fierului; 5, sol galben; 6, șanț contemporan; 7, resturi de vatră; 8, pietre; 9, fragmente ceramice.

(fig. 60/8, 11, 14). Un vas miniatură din pastă poroasă, deformat, s-a păstrat întreg (fig. 59/5). În bordei se mai aflau două fusaiole bitronconice (fig. 61/14, 15), o mărgică de lut (fig. 61/9), un împungător de os (fig. 61/1) și o pastilă din sticlă verzuie (fig. 61/8).

5. *Bordeiul 20* are formă dreptunghiulară cu laturile de $3,50 \times 3,10$ m și adâncimea de 0,75—0,90 m (fig. 20). Pe fundul bordeiului se afla mult cărbune, provenit de la stâlpii care susțineau partea superioară a bordeiului. Vatra se afla în colțul nord-vestic, orientată cu deschiderea spre latura de est. Spre deosebire de vatra bordeiului 19, aceasta n-a avut în construcția ei decât pietre mărunte și lipitură din lut, care s-au răspândit pe un spațiu mai întins. Pe vatră se mai afla cenușă și cărbuni, precum și partea inferioară a unei oale lucrate cu mâna de aspect grosier. În restul bordeiului se mai aflau fragmente ceramice lucrate în aceeași tehnică, provenind de la oale cu pereții arcuiți, marginea puțin evazată și fundul gros (fig. 59/2, 7; 60/1, 2, 10, 17; 62/1, 2). În afară de oale, s-au mai găsit și câteva fragmente de tipsii (fig. 60/15), jumătate de fusaiole bitronconice (fig. 61/13) și o alta frumos decorată cu caneluri despărțite prin nervuri în relief (fig. 61/11).

B. CUPTOARE PENTRU COPT PÂINE

În afară de cele cinci bordeie, în așezarea prefeudală s-au mai descoperit două cuptoare de copt pîine, ambele cu deschiderea în aceeași groapă, de formă elipsoidală (fig. 4).

1. *Cuptorul 1* a fost construit din pietre și lipituri. El are formă rotundă cu boltă, cu diametrul de 0,80 m (fig. 4/C₁). Observațiile făcute asupra resturilor de cuptor păstrate duc la con-

cluzia că el a fost refăcut în decursul funcționării sale. Peste lipitura inițială s-a așezat un pat din pietre late, una lângă alta, peste care s-a întins o lipitură groasă de 3,5 cm. Între cele două lipituri se afla un strat de cenușă de 1 cm grosime. La refacere, pietrele au fost așezate mai ales spre fundul cuptorului. Cu toate că era spartă în multe locuri, cupola s-a păstrat destul de bine până la înălțimea de 30 cm de la nivelul vetrei.

2. Cuptorul 2 are gura mai jos decât cuptorul 1 și fundul ușor înclinat spre ieșire. El este construit în același mod ca primul cuptor, avînd stratul de lipitură cu grosimea de 2,5 cm (fig. 4/C₂). Groapa cuptoarelor conținea puțin material ceramic, asemănător celui din bordeiele descrise.

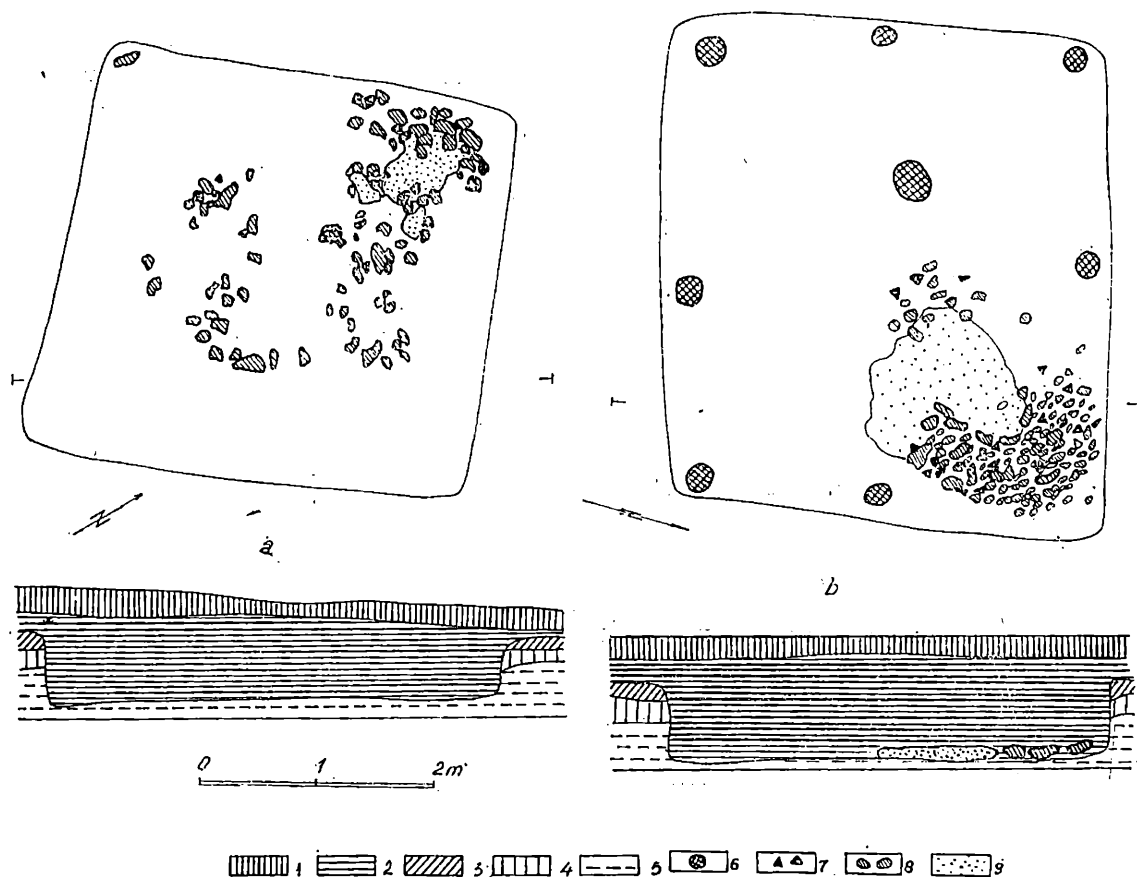

Fig. 19. — Planul și profilul bordeiilor 17 (a) și 19 (b) : 1, sol vegetal ; 2, strat din secolele VI—VII ; 3, strat din secolele II—III e.n. ; 4, strat din a doua epocă a fierului ; 5, sol galben ; 6, gropi de pari ; 7, fragmente ceramice ; 8, pietre ; 9, arsură și cenușă.

Avînd ambele deschideri în aceeași groapă, se poate afirma că aceste două cuptoare aparțin aceleiași perioade ; atît felul în care sînt construite, distanța relativ mică dintre ele, de circa 3,25 m, cît și raportul dintre cuptoare și umplutura gropii, ne indică o folosire a lor în aceeași vreme. Deosebirea dintre gradul de ardere al celor două cuptoare arată că cuptorul 1 a fost mai mult folosit, fiind și refăcut după o anumită perioadă de folosire.

Cercetările arheologice efectuate în Moldova, privind cultura materială din a doua jumătate a mileniului I e.n., au documentat un mare număr de așezări deschise de tipul siliștilor⁹³. Aceste așezări sînt situate asemeni aceleia de la Cucorăni, pe pantele line din apropierea apelor. Locuințele de tip bordei sau semibordei, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, au gropi cilindrice sau ovale în colțuri și pe mijlocul laturilor, în care se introduceau parii pentru susținerea acoperișului. Acest procedeu, observat și în așezarea din secolele VI—VII de la Șipot—Suceava⁹⁴, s-a folosit la locuințele a căror acoperiș a fost construit într-o singură pantă, ale cărei resturi, constînd din cenușă și resturi de cărbuni de esență moale, se afla pe podeaua locuinței. În locuințele-bordei

⁹³ M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 107, 108.

⁹⁴ M. D. Matei, *Șantierul arheologic Suceava, SCIV*, V,

1954, 1—2, p. 300 ; D. Gh. Teodor, *Șantierul arheologic Suceava. Sectorul Șipot, Materiale*, IX, 1970, p. 379—382.

se aflau vetre simple dispuse într-unul din colțuri, probabil în fața intrării. Astfel de bordeie s-au mai descoperit în așezarea de la Lozna Dorohoi⁹⁵, Botoșana⁹⁶, Dolhasca⁹⁷ și alte așezări din această perioadă. În așezarea de la Cucorâni nu s-au descoperit pietrare și nici vetre deschise în afara locuinței. Cele două cuptoare de copt piine descoperite izolat, au analogii apropiate în așezările din secolele VI—VII de la Șipot—Suceava⁹⁸, Botoșana⁹⁹, Crucea lui Ferentz¹⁰⁰, fiind atribuite în general populației autohtone, ele continuând să fie folosite pe scară largă și în secolele următoare, în cultura Dridu¹⁰¹.

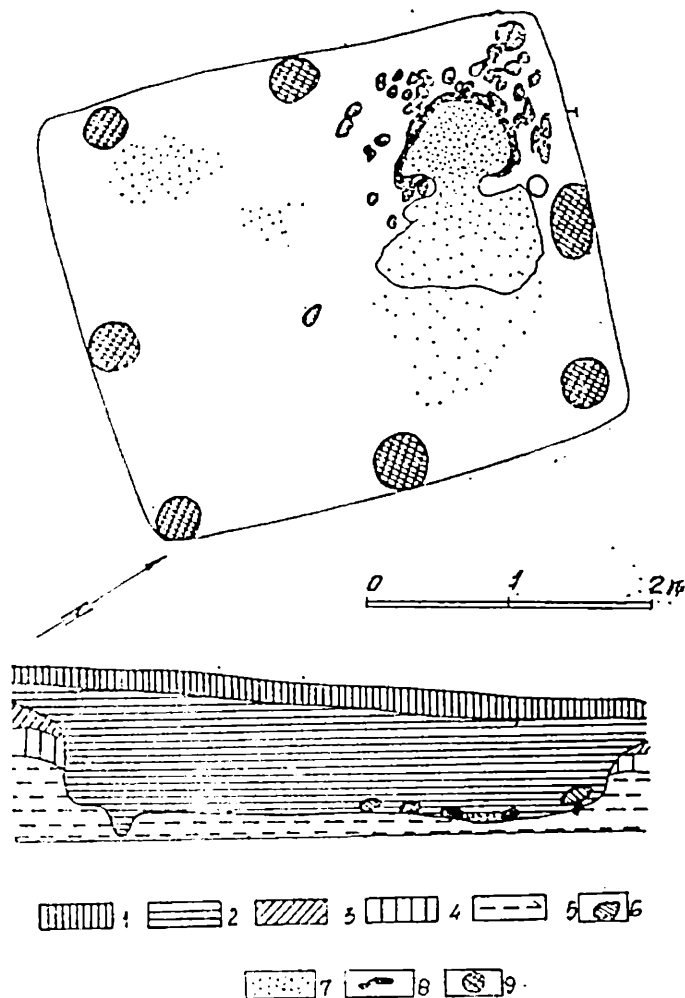

Fig. 20. — Planul și profilul bordeiului 20: 1, sol arabil; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III; 4, strat din a doua epocă a fierului; 5, sol galben; 6, pietre; 7, arsură și cenușă; 8, resturi de vatră; 9, gropi de pari.

tigaia de formă circulară, de dimensiuni mijlocii, cu marginile scunde, groase și rotunjite, fundul fiind și el îngroșat (fig. 60/8, 11, 14, 15; 61/6; 62/6,7). Pasta din care acestea au fost lucrate

Ceramica caracteristică așezării din secolele VI—VII de la Cucorâni aparține categoriei lucrate cu mîna și deși în majoritatea ei este fragmentară, se pot deosebi câteva tipuri. Astfel, în ceea ce privește forma, se remarcă mai întîi oalaborean, de dimensiuni mici sau mijlocii, cu buza puțin răsfrîntă în afară, umerii ușor rotunjiți, corpul bombat și fundul cu diametrul mai îngust decît gura. Aceste vase sînt modelate dintr-o pastă care conține cioburi pisate și o cantitate mică de micropundisuri. Cîteva fragmente din acest tip de vas au pe buză alveole sau creștături. Cele mai apropiate analogii pentru aceste vase se află în așezările de la Șipot—Suceava¹⁰² și Ibănești—Dorohoi¹⁰³, datate în aceeași vreme, precum și în așezări mai tîrzii din secolele VII—VIII, ca cele de la Lozna—Dorohoi¹⁰⁴, Dorobanțu—Iași¹⁰⁵, Fălcuș¹⁰⁶ și Vădeni—Birlad¹⁰⁷. Alt tip de vas este oala-borean de dimensiuni mici, cu buza dreaptă și scurlă, uneori fără umăr, alteori cu umerii prelinși, avînd fundul gros și îngustat. Un astfel de vas, dar cu corpul mult bombat pînă la bitroconicitate, provine din bordeiul 2 (fig. 59/3). Tot aici s-a descoperit și un fragment de borean, care avea pe umăr un briu în relief, tip de vas care după cît se pare este rar întîlnit în nordul Moldovei¹⁰⁸. O formă de vas mai rar atestată este cana de dimensiuni mici, de formă cilindrică, cu buza dreaptă și subțiată, iar fundul plat și îngroșat. Ultima formă remarcată la Cucorâni pentru această epocă este

⁹⁵ D. Gh. Teodor și Ion Mîltea, *Cercetări arheologice în așezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi*, AM, IV, 1966, p. 279—290, fig. 5/2; 6/3, 5.

⁹⁶ Săpături efectuate de D. Gh. Teodor, S. Teodor și Gr. Foit. Material inedit.

⁹⁷ Săpături efectuate de Silvia Teodor. Material inedit.

⁹⁸ M. D. Matei, *op. cit.*; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 379—382.

⁹⁹ Săpături efectuate de D. Gh. Teodor, S. Teodor și Gr. Foit.

¹⁰⁰ D. Gh. Teodor, *Descoperirile din secolele VI—VII, de la Crucea lui Ferentz—Iași, Cercetări istorice*, 2, 1971, p. 120, fig. 2.

¹⁰¹ D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, SCIV, XIX, 1968, 2, p. 235.

¹⁰² D. Gh. Teodor, *op. cit.*, *Material*, IX, 1970, p. 381, fig. 6.

¹⁰³ D. Gh. Teodor, *Evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X, Carpați*, II, 1969, p. 258, fig. 16/1—2.

¹⁰⁴ D. Gh. Teodor și Ion Mîltea, *op. cit.*, p. 279—290, fig. 5/2; 6/3—5.

¹⁰⁵ A. Nișu și D. Gh. Teodor, *Raport asupra sondajului din așezarea prefeudală de la Spinoasa, Material*, V, 1959, p. 489, fig. 5/3—1.

¹⁰⁶ Gh. Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei (stepa colinară Hortneca-Elan-Prut)*, AM, VI, 1969, p. 306, fig. 8/1,5.

¹⁰⁷ Idem, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI, SCIV*, XX, 1969, 2, p. 290.

¹⁰⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 285.

este grosolană, amestecată cu cioburi pisate. Exemplare asemănătoare s-au găsit în majoritatea așezărilor din secolele VI — IX, constituind o formă de vas specifică pentru această epocă¹⁰⁹. În așezarea prefeudală de la Cucorăni s-au descoperit relativ puține obiecte și unelte; inventarul bordeielor cuprindea câteva fusaiole din lut ars și o mărgică din același material și un os ascuțit, folosit probabil drept împungător. În stratul de cultură s-a mai găsit un împungător din os (fig. 61/2), frumos decorat cu cercuri concentrice și punct central, pe întreaga suprafață.

Așezarea din secolele VI — VII de la Cucorăni, prin caracteristicile sale, se încadrează în prima fază de dezvoltare a culturii materiale din Moldova din a doua jumătate a mileniului I¹¹⁰. Ea comportă analogii cu descoperirile de la Șipot — Suceava, Botoșana (nivelul al II-lea), Ibănești — Dorohoi și Iași — Crucea lui Ferentz, datate pe baza unor obiecte de podoabă (fibule digitate, aplici etc.) în secolele VI — VII. Această datare este sugerată și de analogiile apropiate cu descoperirile de la Nezvisko, pe Nistrul superior¹¹¹, Korceak¹¹², Kolocin¹¹³, din regiunea Niprului superior, precum și în grupul cultural Penkovka¹¹⁴, încadrându-se în epoca primelor contacte ale populației autohtone cu slavii, când se fac simțite influențele reciproce ale celor două elemente culturale și etnice.

SILVIA TEODOR

LES FOUILLES DE CUCORĂNI (DÉP. DE BOTOȘANI)

RÉSUMÉ

Les fouilles effectuées à Cucorăni (dép. de Botoșani) de 1964 à 1970 ont eu pour objet l'étude des établissements identifiés sur la colline de Medeleni. Ces fouilles furent étendues sur une surface assez grande mettant au jour des vestiges datant de quatre époques : a) tombes du premier âge du fer ; b) établissement du deuxième âge du fer ; c) établissement carpe des IIe — IIIe siècles de n. è. ; d) établissement préféodal des VIe — VIIe siècles de n. è. (fig. 1).

Les restes d'habitat des établissements cités constituent des couches superposées dont la grosseur est d'environ 0,50 — 0,70 m.

★

a) Le cimetière hallstattien, où on a découvert trois tombes d'incinération, conservées intactes, ainsi que quelques petits vases provenant de tombes détruites, a été anéanti en grande partie par les établissements ultérieurs. L'inventaire de presque toutes les tombes compte des vases ayant les trois formes suivantes : l'urne, le couvercle de l'urne et un petit vase secondaire (fig. 2/1 — 7 ; 3/1 — 4).

Au point de vue du rite et du rituel funéraire, les tombes de Cucorăni ont peu d'analogie en Moldavie. Quant à l'inventaire archéologique, il est semblable aux restes sporadiques des établissements de Corlăteni, Andrieșeni et Trușești — Movila de la plaine de Jijia, datés des IXe — VIIIe siècles av. n.è.

★

b) L'établissement du deuxième âge du fer a deux phases, dont une caractérisée par des cabanes et l'autre par des huttes, pouvant être séparées chronologiquement tant par leur position stratigraphique que par leur inventaire.

Les cabanes ont été aménagées à une petite profondeur et ont été très détériorées par les travaux agricoles. C'est pourquoi on n'a pu déterminer qu'approximativement leur orientation, leur forme et leurs dimensions (fig. 6/b ; 7/a ; 9/a, b ; 10/a).

La fosse des habitations creusées est de forme rectangulaire aux coins arrondis avec des trous aux quatre coins et au milieu des côtés, trous où ont été placés les pieux qui soutenaient le toit. L'entrée a pu être bien précisée pour quelques huttes et elle consiste dans une niche ou une marche plus longue sur un des côtés de la hutte. Les restes de l'âtre ont été conservés seulement dans les huttes 1 et 14, et ils consistent dans des fragments de torchis, de charbons et de pierres brûlées (fig. 4 ; 6/b).

¹⁰⁹ Ibidem, p. 291.

¹¹⁰ I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, RRH, III, 1964, p. 401 și urm. ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe au Xe siècle*, RRH, VI, 2, 1967, p. 181—199 ; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 255 ; idem, *Regiunile răsăritene ale României în secolele VI—VII*, MemAntiq, I, 1969, p. 181—206.

¹¹¹ G. I. Smirnova, *Ranneslavjanscoe poselenie v s. Nezvisko na Dnestre*, PA, LI, 1960, p. 222—238.

¹¹² I. P. Rusanova, *Poselenie u s. Korčak na r. Telerave*, MIA, 108, 1963, p. 37—50 ; idem, *O keramike rannesrednevekovykh pamjatnikov verchnego i srednego Podneprov' ja*, Slavjane i Rus', Moscova, 1968, p. 143—150.

¹¹³ E. A. Simonovici, *Rascopki gorodišča Koločin I v južnoj Belorussii*, în KS., 77, 1959, p. 70—76, fig. 30 ; idem, *O svjazjach lesnykh i lesostepnykh rannesrednevekovykh kul'tur podneprov' ja* în SA., 3, 1966, p. 38—51, fig. 1/1—3.

¹¹⁴ D. T. Berezoveț, *Poselenie uličej na r. Tjasmine*, MIA, 108, 1963, p. 145—208.

se aflau vetre simple dispuse într-unul din colțuri, probabil în fața intrării. Astfel de bordeie s-au mai descoperit în așezarea de la Lozna Dorohoi⁹⁵, Botoșana⁹⁶, Dolhasca⁹⁷ și alte așezări din această perioadă. În așezarea de la Cucorâni nu s-au descoperit pietrare și nici vetre deschise în afara locuinței. Cele două cuptoare de copt piine descoperite izolat, au analogii apropiate în așezările din secolele VI—VII de la Șipot—Suceava⁹⁸, Botoșana⁹⁹, Crucea lui Ferentz¹⁰⁰, fiind atribuite în general populației autohtone, ele continuând să fie folosite pe scară largă și în secolele următoare, în cultura Dridu¹⁰¹.

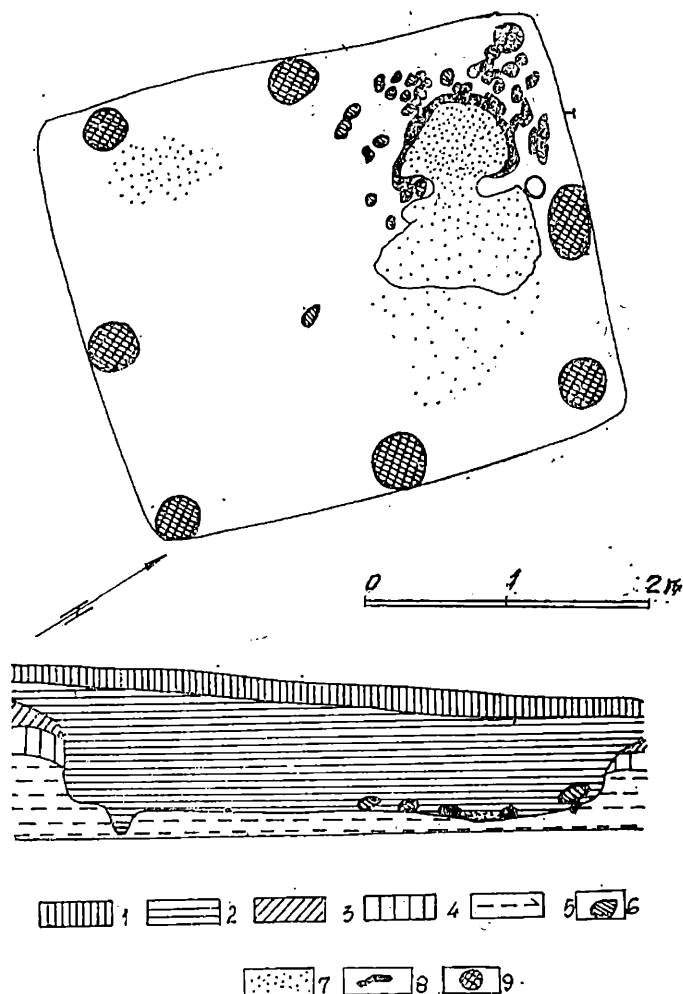

Fig. 20. — Planul și profilul bordeiului 20: 1, sol arabil; 2, strat din secolele VI—VII; 3, strat din secolele II—III; 4, strat din a doua epocă a fierului; 5, sol galben; 6, pietre; 7, arsură și cenușă; 8, resturi de vatră; 9, gropi de pari.

tigaia de formă circulară, de dimensiuni mijlocii, cu marginile scunde, groase și rotunjite, fundul fiind și el îngroșat (fig. 60/8, 11, 14, 15; 61/6; 62/6,7). Pasta din care acestea au fost lucrate

Ceramica caracteristică așezării din secolele VI—VII de la Cucorâni aparține categoriei lucrate cu mâna și deși în majoritatea ei este fragmentară, se pot deosebi câteva tipuri. Astfel, în ceea ce privește forma, se remarcă mai întâi oala-borcan, de dimensiuni mici sau mijlocii, cu buza puțin răsfântă în afară, umerii ușor rotunjiți, corpul bombat și fundul cu diametrul mai îngust decât gura. Aceste vase sînt modelate dintr-o pastă care conține cioburi pisate și o cantitate mică de micropundișuri. Cîteva fragmente din acest tip de vas au pe buză alveole sau creștături. Cele mai apropiate analogii pentru aceste vase se află în așezările de la Șipot—Suceava¹⁰² și Ibănești—Dorohoi¹⁰³, datate în aceeași vreme, precum și în așezări mai tirzii din secolele VII—VIII, ca cele de la Lozna—Dorohoi¹⁰⁴, Dorobanțu—Iasi¹⁰⁵, Fălcium¹⁰⁶ și Vădeni—Birlad¹⁰⁷. Alt tip de vas este oala-borcan de dimensiuni mici, cu buza dreaptă și scurtă, uneori fără umăr, alteori cu umerii prelinși, avînd fundul gros și îngustat. Un astfel de vas, dar cu corpul mult bombat pînă la bitroconicitate, provine din bordeiul 2 (fig. 59/3). Tot aici s-a descoperit și un fragment de borcan, care avea pe umăr un brîu în relief, tip de vas care după cît se pare este rar întîlnit în nordul Moldovei¹⁰⁸. O formă de vas mai rar atestată este cana de dimensiuni mici, de formă cilindrică, cu buza dreaptă și subțiată, iar fundul plat și îngroșat. Ultima formă remarcată la Cucorâni pentru această epocă este

⁹⁵ D. Gh. Teodor și Ion Mitrea, *Cercetări arheologice în așezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi*, AM, IV, 1966, p. 279—290, fig. 5/2; 6/3, 5.

⁹⁶ Săpături efectuate de D. Gh. Teodor, S. Teodor și Gr. Foit. Material inedit.

⁹⁷ Săpături efectuate de Silvia Teodor. Material inedit.

⁹⁸ M. D. Matei, *op. cit.*; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 379—382.

⁹⁹ Săpături efectuate de D. Gh. Teodor, S. Teodor și Gr. Foit.

¹⁰⁰ D. Gh. Teodor, *Descoperirile din secolele VI—VII, de la Crucea lui Ferentz—Iasi*, *Cercetări istorice*, 2, 1971, p. 120, fig. 2.

¹⁰¹ D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, SCIV, XIX, 1968, 2, p. 235.

¹⁰² D. Gh. Teodor, *op. cit.*, *Materialc*, IX, 1970, p. 381, fig. 6.

¹⁰³ D. Gh. Teodor, *Evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X*, *Carpica*, II, 1969, p. 258, fig. 16/1—2.

¹⁰⁴ D. Gh. Teodor și Ion Mitrea, *op. cit.*, p. 279—290, fig. 5/2; 6/3—5.

¹⁰⁵ A. Nițu și D. Gh. Teodor, *Raport asupra sondajului din așezarea prefeudală de la Spinoasa*, *Materialc*, V, 1959, p. 489, fig. 5/3—4.

¹⁰⁶ Gh. Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei (stea colinară Horincea-Elan-Prut)*, AM, VI, 1969, p. 306, fig. 8/1,5.

¹⁰⁷ Idem, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, SCIV, XX, 1969, 2, p. 290.

¹⁰⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 285.

este grosolană, amestecată cu cioburi pisate. Exemplare asemănătoare s-au găsit în majoritatea așezărilor din secolele VI — IX, constituind o formă de vas specifică pentru această epocă¹⁰⁹. În așezarea prefeudală de la Cucorăni s-au descoperit relativ puține obiecte și unelte; inventarul bordeielor cuprindea câteva fusaiole din lut ars și o mărgică din același material și un os ascuțit, folosit probabil drept împungător. În stratul de cultură s-a mai găsit un împungător din os (fig. 61/2), frumos decorat cu cercuri concentrice și punct central, pe întreaga suprafață.

Așezarea din secolele VI — VII de la Cucorăni, prin caracteristicile sale, se încadrează în prima fază de dezvoltare a culturii materiale din Moldova din a doua jumătate a mileniului I¹¹⁰. Ea comportă analogii cu descoperirile de la Șipot — Suceava, Botoșana (nivelul al II-lea), Ibănești — Dorohoi și Iași — Crucea lui Ferentz, datate pe baza unor obiecte de podoabă (fibule digitate, aplici etc.) în secolele VI — VII. Această datare este sugerată și de analogiile apropiate cu descoperirile de la Nezvisko, pe Nistrul superior¹¹¹, Korceak¹¹², Kolocin¹¹³, din regiunea Niprului superior, precum și în grupul cultural Penkovka¹¹⁴, încadrându-se în epoca primelor contacte ale populației autohtone cu slavii, când se fac simțite influențele reciproce ale celor două elemente culturale și etnice.

SILVIA TEODOR

LES FOUILLES DE CUCORĂNI (DÉP. DE BOTOȘANI)

RÉSUMÉ

Les fouilles effectuées à Cucorăni (dép. de Botoșani) de 1964 à 1970 ont eu pour objet l'étude des établissements identifiés sur la colline de Medeleni. Ces fouilles furent étendues sur une surface assez grande mettant au jour des vestiges datant de quatre époques : a) tombes du premier âge du fer ; b) établissement du deuxième âge du fer ; c) établissement carpe des IIe — IIIe siècles de n. è. ; d) établissement préféodal des VIe — VIIe siècles de n. è. (fig. 1).

Les restes d'habitat des établissements cités constituent des couches superposées dont la grosseur est d'environ 0,50 — 0,70 m.

★

a) Le cimetière hallstattien, où on a découvert trois tombes d'incinération, conservées intactes, ainsi que quelques petits vases provenant de tombes détruites, a été anéanti en grande partie par les établissements ultérieurs. L'inventaire de presque toutes les tombes compte des vases ayant les trois formes suivantes : l'urne, le couvercle de l'urne et un petit vase secondaire (fig. 2/1 — 7 ; 3/1 — 4).

Au point de vue du rite et du rituel funéraire, les tombes de Cucorăni ont peu d'analogie en Moldavie. Quant à l'inventaire archéologique, il est semblable aux restes sporadiques des établissements de Corlăteni, Andrieșeni et Trușești — Movila de la plaine de Jijia, datés des IXe — VIIIe siècles av. n.è.

★

b) L'établissement du deuxième âge du fer a deux phases, dont une caractérisée par des cabanes et l'autre par des huttes, pouvant être séparées chronologiquement tant par leur position stratigraphique que par leur inventaire.

Les cabanes ont été aménagées à une petite profondeur et ont été très détériorées par les travaux agricoles. C'est pourquoi on n'a pu déterminer qu'approximativement leur orientation, leur forme et leurs dimensions (fig. 6/b ; 7/a ; 9/a, b ; 10/a).

La fosse des habitations creusées est de forme rectangulaire aux coins arrondis avec des trous aux quatre coins et au milieu des côtés, trous où ont été placés les pieux qui soutenaient le toit. L'entrée a pu être bien précisée pour quelques huttes et elle consiste dans une niche ou une marche plus longue sur un des côtés de la hutte. Les restes de l'âtre ont été conservés seulement dans les huttes 1 et 14, et ils consistent dans des fragments de torchis, de charbons et de pierres brûlées (fig. 4 ; 6/b).

¹⁰⁹ Ibidem, p. 291.

¹¹⁰ I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, RRH, III, 1964, p. 401 și urm. ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe au Xe siècle*, RRH, VI, 2, 1967, p. 181—199 ; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 255 ; idem, *Regiunile răsăritene ale României în secolele VI—VII*, MemAntiq, I, 1969, p. 181—206.

¹¹¹ G. I. Smirnova, *Ranneslavjanscoe poselenie v s. Nezvisko na Dnestre*, P.A., LI, 1960, p. 222—238.

¹¹² I. P. Rusanova, *Poselenie u s. Korčak na r. Telereve*, MIA, 108, 1963, p. 37—50 ; idem, *O keramike rannesrednevekovykh pamjatnikov verchnego i srednego Podneprov'ja, Slavjane i Rus'*, Moscova, 1968, p. 143—150.

¹¹³ E. A. Simonovici, *Rascopki gorodišča Koločin I v južnoj Belorussii*, în KS., 77, 1959, p. 70—76, fig. 30 ; idem, *O svjazjach lesnykh i lesostepnykh rannesrednevekovykh kul'tur podneprov'ja* în SA., 3, 1966, p. 38—51, fig. 1/1—3.

¹¹⁴ D. T. Berezoveț, *Poselenie uličej na r. Tjasmine*, MIA, 108, 1963, p. 145—208.

Près des huttes et des cabanes on a découvert aussi treize fosses en forme de cylindre, élargies à la partie inférieure (fig. 1; 9/a; 10/a).

L'analyse de l'inventaire archéologique de l'établissement géto-dace a permis de constater que les objets et la céramique sont généralement unitaires dans les deux niveaux d'habitation, mais que le niveau supérieur contient sporadiquement de la céramique bastarne.

Les outils sont en majorité en terre cuite (fig. 24/4, 7; 25/8; 31/3, 7, 8; 32/1, 7 — 10; 37/1, 2, 4, 5), en métal (fig. 24/9; 30/2; 31/1) ou en os (fig. 24/6; 31/4; 37/6). Dans la cabane 10 on a trouvé un miroir en bronze ayant des analogies avec les miroirs hellénistiques confectionnés à Olbia aux IVe — IIIe siècles av. n.è. (fig. 30/1).

La céramique des deux niveaux d'habitation de Cucorăni s'encadre dans les deux grandes catégories typiques pour la culture géto-dacique : a) la céramique d'usage commun et b) la céramique fine. La première catégorie contient de la céramique provenant d'une pâte grossière avec la surface extérieure polie ou rude, d'une couleur grise ou brune-foncée (fig. 21/8, 10, 11; 22/11; 23/1, 3 — 9; 24/8; 25/4, 9; 26/1 — 8; 27/2 — 8; 28/9 — 12, 14 — 16; 29/6 — 8; 33/3; 34/2, 4; 35/1 — 13; 36/1 — 13).

La seconde catégorie de céramique est caractérisée par une pâte plus fine, mêlée de sable ou de tessons pilés finement, de couleur grise foncée ou brune (fig. 21/1 — 7, 9; 22/1 — 10; 24/1 — 3; 25/1 — 3, 5, 6; 28/1 — 8; 29/9 — 11; 33/4, 8 — 10; 34/1, 3, 5 — 7; 37/3, 7 — 9).

En tenant compte de leur forme, ces vases, comme d'ailleurs la grande majorité de la céramique géto-dace, ont leur origine dans le milieu local plus ancien.

L'analyse du matériel céramique appartenant au niveau d'habitation caractérisé par les huttes de Cucorăni conduit à quelques analogies avec la céramique de l'établissement des IVe — IIIe siècles av. n. è. de Stîncești — Cité II, avec de petites différences qui indiquent les premières décennies du IIIe siècle av. n.è. pour le début de l'établissement de Cucorăni.

Le second niveau géto-dace de Cucorăni, qui correspond aux habitations de surface, contient un inventaire archéologique semblable au premier, mais aussi de la céramique bastarne en proportion de 5%, ayant des analogies dans le cadre de la culture Przeworsk et surtout dans le groupe Poienesti-Lukaševka (fig. 25/7; 29/1 — 5; 33/1, 2, 5 — 7, 11; 37/10). D'une grande importance pour la connaissance du commencement de la seconde époque du fer est la distinction faite à Cucorăni de deux étapes d'habitation, datées de la fin du IVe siècle et du début du IIIe siècle av. n.è. et respectivement des IIIe — IIe siècles av. n.è. On a constaté une situation similaire à Băiceni — Mlada.

Les découvertes faites dans ces établissements, sans être d'une grande ampleur, sont toutefois importantes car, pour la première fois, elles ont mis en évidence un niveau intermédiaire entre les établissements fortifiés du Hallstatt tardif, que nous connaissons notamment par les investigations de Stîncești et Cotnari, et les établissements appartenant au groupement Lunca Ciurei — Poienesti — Lukaševka, identifiés au centre et dans le nord de la Moldavie.

Les investigations archéologiques de Cucorăni contribuent, à l'instar des fouilles effectuées dans d'autres établissements et cimetières de la Moldavie, à la connaissance du processus évolutif de la société locale depuis la première à la seconde époque du fer. En comparaison des établissements contemporains situés dans le sud de la Moldavie, ainsi que dans le reste du territoire de la Roumanie, cette évolution s'est déroulée plus lentement dans le centre et le nord de la Moldavie. Les découvertes de cette zone ont fourni des preuves suffisantes pour faire placer la culture locale géto-dace à la seconde phase La Tène, le début de cette culture datant de la première moitié du IIIe siècle av. n.è.

c) La couche qui correspond à l'établissement appartenant aux IIe — IIIe siècles de n.è. se caractérise par la richesse du matériel archéologique découvert, ainsi que par son état de conservation relativement meilleur par rapport aux matériaux appartenant aux autres époques représentées en cet endroit. On a fouillé 22 habitations (10 habitations de surface et 12 huttes) et 18 fosses qui contenaient des restes ménagers. Quoique parfois on constate la superposition des huttes par des habitations de surface, ces deux types d'habitations, selon toute apparence, sont contemporaines. Leur relative coexistence est basée sur l'analyse typologique des matériaux archéologiques, qui contiennent les mêmes catégories de céramique et les mêmes objets en métal, en os ou en argile.

L'inventaire archéologique découvert dans l'établissement de Cucorăni prouve qu'aux IIe — IIIe siècles de n.è. la vie économique y était assez évoluée. Une grande quantité de scories de fer met en évidence que la métallurgie a été une branche importante de l'économie des Carpes. Le grand nombre de fosses (6/a; 17/b), dont quelques-unes ont certainement servi pour déposer des grains, et la grande quantité d'ossements d'animaux découverts dans les habitations, les fosses ou dans la couche même de culture, indiquent une préoccupation spéciale pour l'agriculture et

l'élevage. Le grand nombre de fusaïoles de divers types (fig. 50/2 — 7,9; 51/1,3) et les poids pyramidaux en argile brûlée (fig. 51/4—6, 9—12) prouvent que le filage et le tissage furent des préoccupations domestiques importantes.

L'encadrement chronologique et culturel de l'établissement a été fait aussi à l'aide de fibules, qui au point de vue typologique ont été divisées en deux groupes. Le premier groupe contient quatre fibules en bronze ou en fer, avec l'arc demi-circulaire légèrement élevé, le pied long et la plaque d'arrêt large et haute (fig. 46/1,3 — 5). Un autre type de fibule, représenté à Cucorăni par un seul exemplaire en bronze, est la fibule à charnière, le corps droit et le pied en forme de plaque large, terminé par un bouton vertical et un porte-agrafe haut (fig. 48/2). Les exemplaires de Cucorăni sont des variantes plus précoces du type de fibule avec le porte-agrafe haut, type fréquent dans les provinces romaines du Danube à partir du IIe siècle de n.è., ainsi qu'au nord de ce fleuve, sur un territoire plus étendu. Un éperon en fer, découvert dans la couche de culture, est daté des IIe — IIIe siècles de n.è. par analogie avec des exemplaires appartenant aux régions du nord de l'Europe (fig. 53/7).

La céramique de l'établissement de Cucorăni des IIe — IIIe siècles de n.è. met en évidence une puissante tradition du La Tène géto-dace, à laquelle s'ajoute des influences romaines. Elle comprend trois catégories : 1) la céramique poreuse travaillée à la main ; 2) la céramique fine, grise et rouge-brique, travaillée au tour et 3) la céramique romaine d'importation.

La céramique poreuse travaillée à la main comprend des pots ornements de boutons ou de ceintures alvéolées et de lignes incisées (fig. 38/7; 39/1—9; 41/8—11; 45/1, 7, 8; 52/5—7; 53/9; 54/4, 7, 8, 10, 13; 55/1—8), ainsi que des tasses tronconiques (fig. 45/2—6; 52/1—3; 54/1—3, 5, 6, 9, 11, 12), les deux formes étant de tradition dace. La seconde catégorie de céramique, prédominante au point de vue quantitatif, est celle travaillée au tour dans une pâte fine de couleur grise ou rouge (fig. 38/1—6, 8; 40/1—9; 42/1—8; 44/1—11; 47/1—19; 49/1—10; 50/8; 52/4; 53/1—4, 8; 56/1—7; 57/1—10). La technique de l'ornementation est caractérisée, comme à l'époque dace, par des lignes creusées ou polies, en forme géométrique (fig. 38/1—6, 8; 42/1—8; 53/1, 2, 8; 56/3; 57/1, 2, 6, 9, 10).

La céramique d'importation consiste en une quantité pas trop grande de fragments d'amphores, confectionnées les unes d'une pâte blanchâtre à l'aspect âpre et avec une pigmentation noirâtre à laquelle correspondent des formes à haut col, et les autres confectionnées en pâte rougeâtre, plus dense et un peu moins âpre, ayant le col court et large. La seconde catégorie est plus rare. Les lettres $\omega\pi$ incisées sur la partie supérieure d'une amphore (fig. 43/6) et l'empreinte $\Delta\sigma\pi$ sur un autre fragment (fig. 43/3) (les deux exemplaires appartiennent à la première catégorie) indiquent que les zones nord-pontiques ont été le centre de la production de ces amphores.

Dans la hutte 8 de cet établissement on a trouvé une monnaie impériale en argent du temps de l'empereur Titus Vespasianus (fig. 58/2).

Par analogie aux autres établissements datant des IIe — IIIe siècles de n.è. en Moldavie, l'établissement de Cucorăni pourrait être attribué à la culture carpique, dont l'aire de dispersion, comprenant tout le territoire à l'est des Carpates jusqu'au Prut, a été relativement étendue.

★

d) À l'établissement féodal des VIe — VIIe siècles correspond une couche fine qui, par endroits, se confond avec le sol cultivable, les restes d'habitation étant intermittents. On a fouillé cinq huttes (fig. 18—20) et un ensemble de fours (fig. 1).

L'établissement se caractérise par des habitations du type hutte, en forme rectangulaire avec les encoignures arrondies ayant dans les coins et au centre des côtés des trous où étaient placés les pieux qui soutenaient le toit. Dans ces huttes se trouvait un âtre construit d'argile et de pierres. On n'a pas découvert des fours en pierre, ni des âtres ouverts à l'extérieur des habitations.

Les fours isolés ont de sensibles analogies avec ceux des établissements autochtones des VIe — VIIe siècles de Șipot — Suceava, Botoșana et Crucea lui Ferentz. Ils ont été nombreux durant la culture Dridu, aux siècles suivants.

La céramique caractéristique des établissements de Cucorăni datant des VIe — VIIe siècles appartient à la catégorie travaillée à la main en pâte grossière, mêlée de tessons broyés. Plusieurs types de vases ont été remarqués : pots de grandes ou petites dimensions, décorés d'alvéoles ou d'entailles (fig. 59/1—4, 6—8; 60/1—7, 9, 10, 12, 13, 16, 17; 61/3—5, 7, 16; 62/1—5); pot de petites dimensions, en forme cylindrique (fig. 59/5); casserole en forme ronde de dimensions moyennes, aux bords peu élevés, gros et arrondis (fig. 60/8, 11, 14, 15; 61/6; 62/6, 7). À ce niveau on a découvert peu d'objets en argile brûlée et en os (fig. 61/1, 2, 8—15).

L'établissement préféodal de Cucorâni fait partie de la première phase du développement de la culture matérielle en Moldavie, c'est-à-dire, de la seconde moitié du premier millénaire de n.è. Il a des analogies avec les découvertes de Șipot — Suceava, Botoșana, Ibănești — Dorohoi et Iași — Crucea lui Ferentz, datées des VIe — VIIe siècles grâce à des objets d'ornement. Cette datation est suggérée aussi par les analogies avec les découvertes de Nezvisko, Korceak ou Kolocin sur le Dniestr et le Dniepr Supérieur et aussi avec le groupe culturel Penkovka. Cet établissement appartient donc à l'époque des premiers contacts de la population autochtone avec les Slaves.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Cucorâni. Plan des fouilles : 1, huttes de la deuxième époque du fer ; 2, huttes des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 3, huttes des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 4, habitations de surface de la deuxième époque du fer ; 5, habitations de surface des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 6, tombeaux de la première époque du fer ; 7, fosses de la deuxième époque du fer ; 8, fosses des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 9, fours préféodaux ; 10, âtres.

Fig. 2. — Céramique et fragment de bracelet trouvés dans les tombes hallstattiens : 3—4, tombe 1 ; 6—7, tombe 2 ; 1, 2, 5, tombe 3.

Fig. 3. — Céramique trouvée dans les tombeaux hallstattiens : 1, 3—4, vases isolés ; 2, vase trouvé dans le tombeau 2.

Fig. 4. — Plan et profil de la hutte 1 et des fours préféodaux 1 et 2 : 1, sol végétal ; 2, fosse des fours ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, hutte et niveau de la deuxième époque du fer ; 5, murs des fours ; 6, sol vierge ; 7, fossé contemporain ; 8, restes d'âtre ; 9, pierres ; 10, fragments céramiques.

Fig. 5. — Plan et profil des huttes 6 (a) et 10 (b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, huttes de la deuxième époque du fer ; 5, sol vierge.

Fig. 6. — Plan et profil des huttes 13 (a) et 14 (b), des habitations de surface 7 (a) et 8 (b) et des fosses 18—20 (a) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, habitation de surface des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 5, fosses des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 6, habitation de surface de la deuxième époque du fer ; 7, huttes de la deuxième époque du fer ; 8, sol vierge ; 9, fosses des pieux ; 10, restes d'âtre ; 11, fragments céramiques ; 12, squelette.

Fig. 7. — Plan et profil des huttes 15 (a) et (18) b et de l'habitation de surface 10 (a) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, habitation de surface de la deuxième époque du fer ; 5, huttes de la deuxième époque du fer ; 6, sol vierge ; 7, restes d'âtre.

Fig. 8. — Plan et profil de la hutte 21 : 1, sol végétal ; 2, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 3, hutte de la deuxième époque du fer ; 4, sol vierge.

Fig. 9. — Plan et profil des habitations de surface 11 (a) et 14 (b) et des fosses 21 et 22 : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, habitation de surface de la deuxième époque du fer ; 5, niveau et fosses de la deuxième époque du fer ; 6, fragments céramiques ; 7, sol jaune.

Fig. 10. — Plan et profil de l'habitation 15 (a) et de la fosse 25 (b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 3, habitation de surface de la deuxième époque du fer ; 4, niveau et fosse de la deuxième époque du fer ; 5, squelettes de chien ; 6, cendres ; 7, sol jaune.

Fig. 11. — Plan et profil des huttes 3 (a) et 5 (b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, hutte des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, niveau de la deuxième époque du fer ; 5, fosse d'un pieu ; 6, sol vierge ; 7, fossé contemporain ; 8, restes d'âtre.

Fig. 12. — Plan et profil des huttes 7 (a) et 8 (b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, hutte des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, niveau de la deuxième époque du fer ; 5, sol vierge ; 6, monnaie.

Fig. 13. — Plan et profil des huttes 9 (a) et 11 (b) et de l'habitation de surface 4 (a) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, hutte des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, niveau de la deuxième époque du fer ; 5, sol vierge ; 6, habitation de surface des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 7, pierres.

Fig. 14. — Plan et profil des huttes 12 (a) et 16 (b) et de l'habitation de surface 6 (a) : 1, sol végétal ; 2, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 3, habitation de surface des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, huttes des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 5, niveau de la deuxième époque du fer ; 6, sol vierge ; 7, pierres ; 8, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 9, restes d'âtre ; 10, fragments céramiques.

Fig. 15. — Plan et profil des huttes 22 (a) et 23 (b) et de l'habitation de surface 16 (b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, habitation de surface des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 5, huttes des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 6, niveau de la deuxième époque du fer ; 7, sol jaune ; 8, fragments céramiques ; 9, restes de torchis.

Fig. 16. — Plan et profil des huttes 24 (a) et 25 (b) : 1, sol végétal ; 2, huttes des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 3, niveau de la deuxième époque du fer ; 4, sol jaune.

Fig. 17. — Plan et profil de l'habitation de surface 3 (a) et de la fosse 17 (b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 3, niveau de la deuxième époque du fer ; 4, habitation de surface des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 5, cendres ; 6, pierres ; 7, fragments céramiques ; 8, sol jaune.

Fig. 18. — Plan et profil des huttes 2 (a) et (4) b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, niveau de la deuxième époque du fer ; 5, sol jaune ; 6, fossé contemporain ; 7, restes d'âtre ; 8, pierres ; 9, fragments céramiques.

Fig. 19. — Plan et profil des huttes 17 (a) et 19 (b) : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, niveau de la deuxième époque du fer ; 5, sol jaune ; 6, fosses des pieux ; 7, fragments céramiques ; 8, pierres ; 9, brûlure et cendres.

Fig. 20. — Plan et profil de la hutte 20 : 1, sol végétal ; 2, niveau des VIe—VIIe siècles de n.è. ; 3, niveau des IIe—IIIe siècles de n.è. ; 4, niveau de la deuxième époque du fer ; 5, sol jaune ; 6, pierres ; 7, brûlure et cendres ; 8, restes d'âtre ; 9, fosses de pieux.

Fig. 21. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, 8, hutte 10 ; 2—7, 9—11, hutte 1.

Fig. 22. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1—5, 7—11, hutte 6 ; 6, hutte 10.

Fig. 23. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, 3, 5, 6, 9, hutte 10 ; 4, 7, 8, hutte 1 ; 2, hutte 6.

Fig. 24. — Céramique travaillée à la main et objets de l'établissement La Tène : 1—4, 7, hutte 10 ; 5, 8, 9, hutte 6 ; 6, hutte 15.

- Fig. 25. — Céramique travaillée à la main et fusaïole de l'établissement La Tène : 1—5, 8, 9, hutte 13; 6, 7, hutte 15.
- Fig. 26. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1—6, 8, hutte 13; 7, hutte 14.
- Fig. 27. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, hutte 15; 2, 4, 6, hutte 14; 3, 7, 8, hutte 21; 5, habitation 13.
- Fig. 28. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, 5, 7, 8, 10, 13, 14, hutte 18; 2—4, 6, hutte 21; 9, 12, hutte 14; 11, 16, hutte 15; 15, hutte 13.
- Fig. 29. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, 2, 4, habitation 11; 3, habitation 12; 5, 11, habitation 7; 6, de la couche de la deuxième époque du fer; 7, fosse 23; 8, habitation 13; 9, habitation 14; 10, hutte 14.
- Fig. 30. — Objets de l'établissement La Tène : 1, habitation 10; 2, hutte 18; 3, 4, hutte 21.
- Fig. 31. — Objets de l'établissement La Tène : 1, 2, 4—6, hutte 14; 3, hutte 18; 7, 8, hutte 15.
- Fig. 32. — Objets de l'établissement La Tène : 1, habitation 10; 2, 3, hutte 18; 4, 5, 7, 8, hutte 15; 6, fosse 30; 9, 10, habitation 13.
- Fig. 33. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, 2, habitation 10; 3, 12, 13, habitation 7; 4, 9, hutte 14; 5—7, 10, 11, de la couche de la deuxième époque du fer; 8, habitation 14.
- Fig. 34. — Vases travaillés à la main de l'établissement La Tène : 1, 3—5, hutte 6; 2, fosse 23; 7, habitation 7; 6, hutte 14.
- Fig. 35. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, 2, habitation 10; 3, 5, de la couche de culture; 4, 9, 10, hutte 13; 6—8, 13, hutte 14; 11, 12, hutte 6.
- Fig. 36. — Céramique travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, habitation 7; 2, hutte 14; 3, hutte 13; 4—13, de la couche de culture.
- Fig. 37. — Objets et céramique fine travaillée à la main de l'établissement La Tène : 1, 4, 10, hutte 15; 2, hutte 8; 3, 8, habitation 14; 9, hutte 6; 5, hutte 13; 6, 11, hutte 14; 7, de la couche de culture.
- Fig. 38. — Céramique travaillée à la main et au tour de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 2, 6, hutte 7; 3, fosse 13; 4, fosse 9; 5, hutte 25; 7, hutte 9; 8, hutte 3.
- Fig. 39. — Céramique travaillée à la main de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 3; 2, 9, hutte 8; 3, hutte 23; 4, 7, hutte 9; 5, 8, hutte 5; 6, hutte 11.
- Fig. 40. — Céramique grise (1—5) et rouge (6—9) travaillée au tour, de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 2, 4, 5, 7, hutte 3; 3, 9, hutte 5; 6, 8, hutte 7.
- Fig. 41. — Céramique travaillée à la main (8—10) et céramique d'importation de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 2, hutte 5; 3, 5, hutte 3; 4, hutte 8; 6, hutte 12; 7, hutte 11; 8, habitation 3; 9, hutte 9; 10, habitation 17; 11, habitation 9.
- Fig. 42. — Céramique grise (1, 4, 6—8) et rouge (2, 3, 5) travaillée au tour de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 23; 2, hutte 7; 3, hutte 8; 4, 7, hutte 22; 5, hutte 23; 6, habitation 1; 8, fosse 15.
- Fig. 43. — Céramique d'importation de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 23; 2, habitation 4; 3, de la couche de culture; 4, hutte 7; 5, hutte 12; 6, hutte 16.
- Fig. 44. — Céramique grise (2—7, 9) et rouge (1, 8, 10, 11) travaillée au tour de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 3; 2—5, hutte 7; 6, hutte 8; 7, 11, hutte 11; 8, 10, hutte 12; 9, hutte 9.
- Fig. 45. — Céramique travaillée à la main de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 16; 2, 7, hutte 25; 3, hutte 22; 4, hutte 11; 5, hutte 24; 6, hutte 23; 8, hutte 12.
- Fig. 46. — Objets de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 16; 2, 7, 9, hutte 22; 3, hutte 24; 4, hutte 11; 5, 6, hutte 7; 8, hutte 16.
- Fig. 47. — Céramique grise (1, 2, 4, 6—12, 14, 15, 17, 19) et rouge (3, 5, 13, 16, 18) travaillée au tour de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, habitation 1; 2, de la couche de culture; 3, habitation 3; 4, 5, habitation 4; 6, hutte 8; 7, hutte 24; 8, hutte 9; 9, habitation 16; 10, habitation 17; 11, habitation 2; 12, hutte 5; 13, 16, habitation 6; 14, hutte 12; 15, fosse 1; 17, hutte 25; 18, fosse 7; 19, fosse 11.
- Fig. 48. — Objets de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 10, habitation 2; 2, 7, 8, habitation 1; 3, fosse 20; 4, 5, fosse 18; 6, habitation 8; 9, habitation 17; 11, 13, fosse 17; 12, habitation 11.
- Fig. 49. — Céramique grise travaillée au tour de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 9, habitation 1; 2, fosse 7; 3, hutte 5; 4, 5, fosse 19; 6, fosse 24; 7, fosse 1; 8, habitation 8; 10, hutte 16.
- Fig. 50. — Objets de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 7, hutte 22; 2, 8, hutte 16; 3, hutte 7; 4, hutte 24; 5, fosse 15; 6, habitation 2; 9, hutte 11.
- Fig. 51. — Objets de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 2, de la couche de culture; 3, fosse 9; 4, hutte 24; 5, 6, hutte 23; 7, fosse 15; 8, hutte 9; 9—11, hutte 7; 12, hutte 16.
- Fig. 52. — Céramique travaillée à la main (1—3, 5—8) et au tour (4) de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 5; 2, hutte 22; 3, 4, fosse 1; 5, habitation 17; 6, fosse 15; 7, hutte 25; 8, de la couche de culture.
- Fig. 53. — Céramique travaillée au tour (1—4, 8) et à la main (9) et divers objets de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 23; 2, habitation 17; 3, 5, 7, 8, de la couche de culture; 4, hutte 24; 6, fosse 17; 9, hutte 25.
- Fig. 54. — Céramique travaillée à la main de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 5; 2, 8, hutte 25; 3, fosse 1; 4, hutte 16; 5, 6, hutte 22; 7, hutte 12; 9, hutte 11; 10, habitation 17; 11, hutte 24; 12, hutte 23; 13, fosse 15.
- Fig. 55. — Céramique travaillée à la main de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 2, 4, hutte 8; 3, hutte 22; 5, fosse 17; 6, hutte 25; 7, habitation 3; 8, de la couche de culture.
- Fig. 56. — Céramique travaillée au tour de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, fosse 1; 2, fosse 19; 3, hutte 3; 4, habitation 1; 5, de la couche de culture; 6, fosse 7; 7, habitation 17.
- Fig. 57. — Céramique grise (1, 2, 4—6, 8—10) et rouge (3, 7) travaillée au tour de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, 4, hutte 22; 2, 7, hutte 23; 3, fosse 7; 5, habitation 3; 6, habitation 1; 8—10, hutte 7.
- Fig. 58. — Céramique d'importation et monnaie impériale romaine de l'établissement des IIe—IIIe siècles de n.è. : 1, hutte 7; 2, fosse 8; 3, hutte 11; 4, 7, hutte 16; 5, habitation 4; 6, hutte 5.
- Fig. 59. — Céramique de l'établissement des VIe—VIIe siècles de n.è. : 1, 3, hutte 2; 2, 7, hutte 20; 4, 6, hutte 4; 5, hutte 10; 8, hutte 17.
- Fig. 60. — Céramique de l'établissement des VIe—VIIe siècles de n.è. : 1, 2, 10, 15, 17, hutte 20; 3, 4, 7—9, 11, 14, hutte 19; 5, 6, 13, hutte 17; 12, 16, hutte 2.
- Fig. 61. — Céramique et objets de l'établissement des VIe—VIIe siècles de n.è. : 1, 8, 9, 14, 15, hutte 19; 2, de la couche de culture; 3, 16, hutte 4; 4—7, hutte 2; 10, 12, hutte 17; 11, 13, hutte 20.
- Fig. 62. — Céramique de l'établissement des VIe—VIIe siècles de n.è. : 1, 2, hutte 20; 3—5, hutte 19; 6, hutte 2; 7, hutte 17.

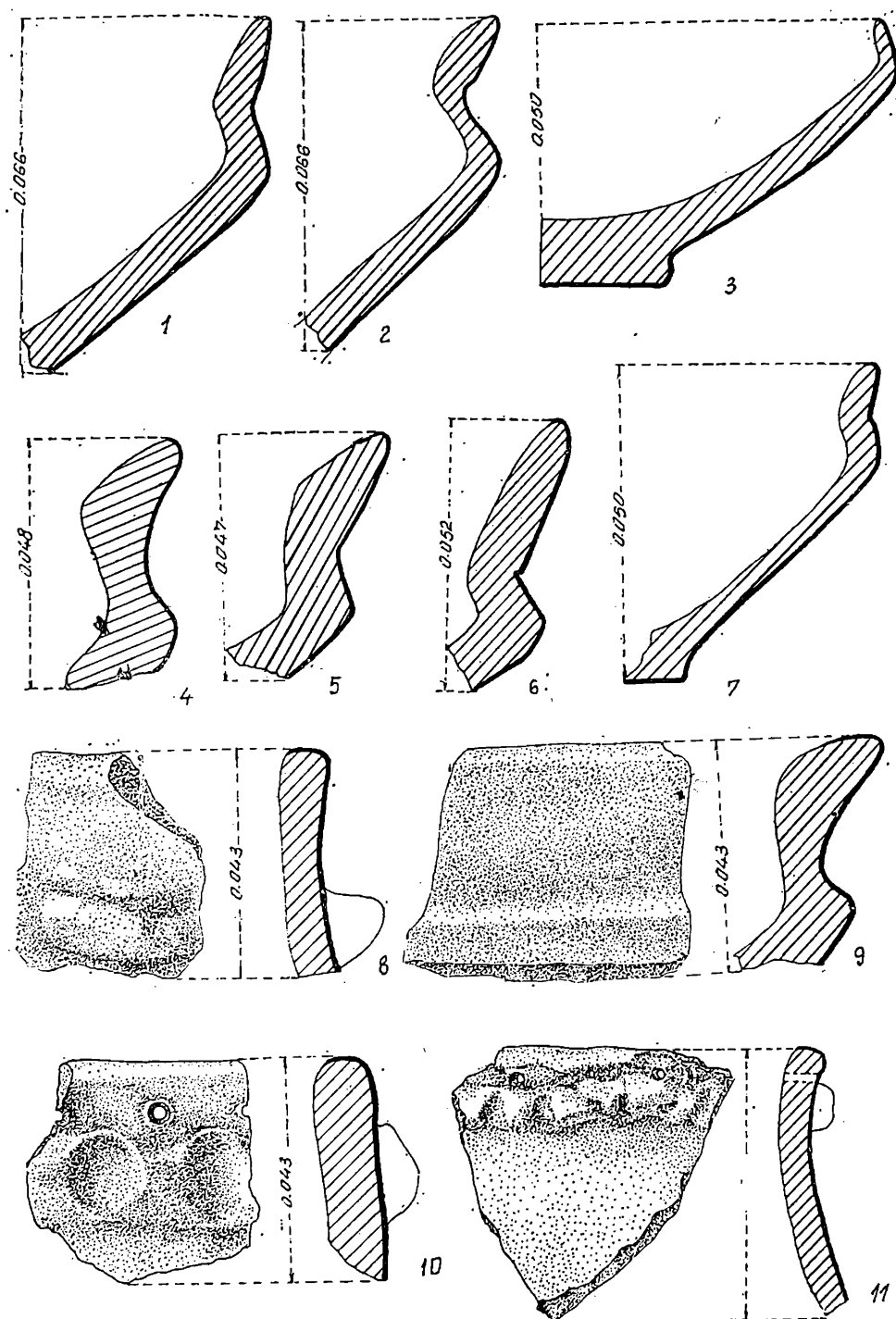

Fig. 21. — Ceramică lucrată cu mîna din aşezarea Latène : 1, 8, bordeiul 10 ; 2—7, 9—11, bordeiul 1.

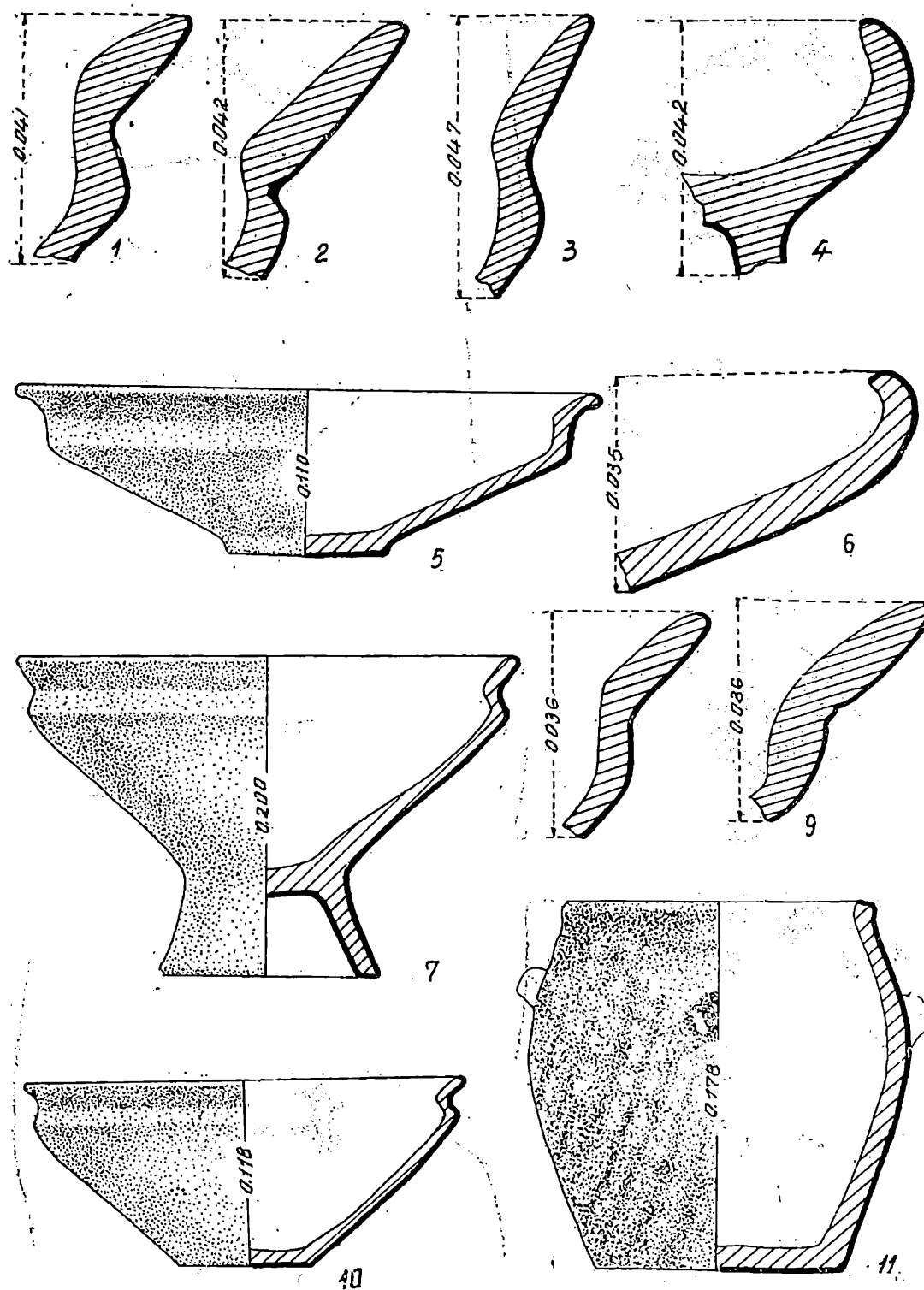

Fig. 22. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea Latène : 1–5, 7–11, bordeiul 6 ; 6, bordeiul 10.

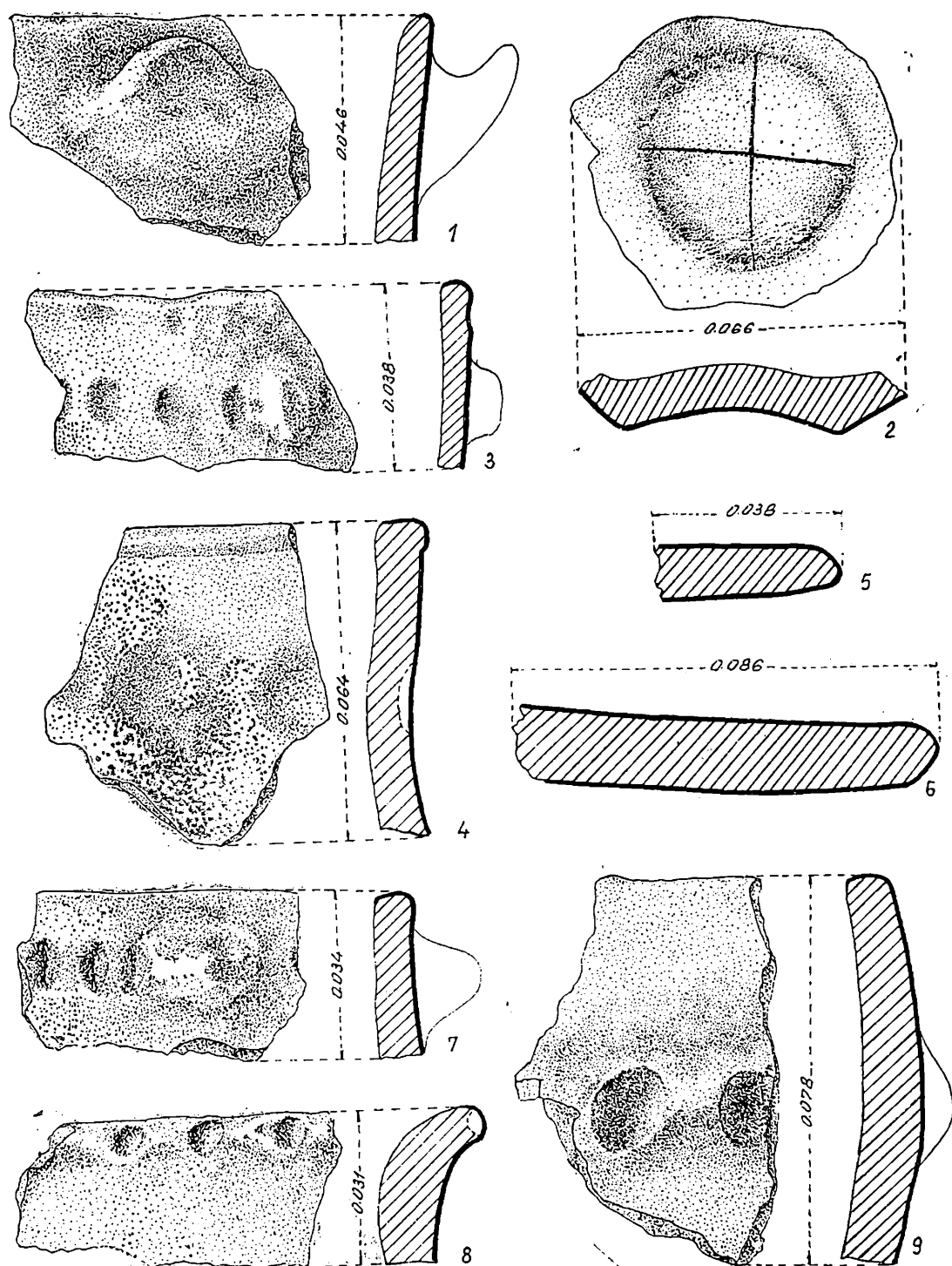

Fig. 23. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea Latène: 1, 3, 5, 6, 9, bordeiul 10; 4, 7, 8, bordeiul 1; 2, bordeiul 6.

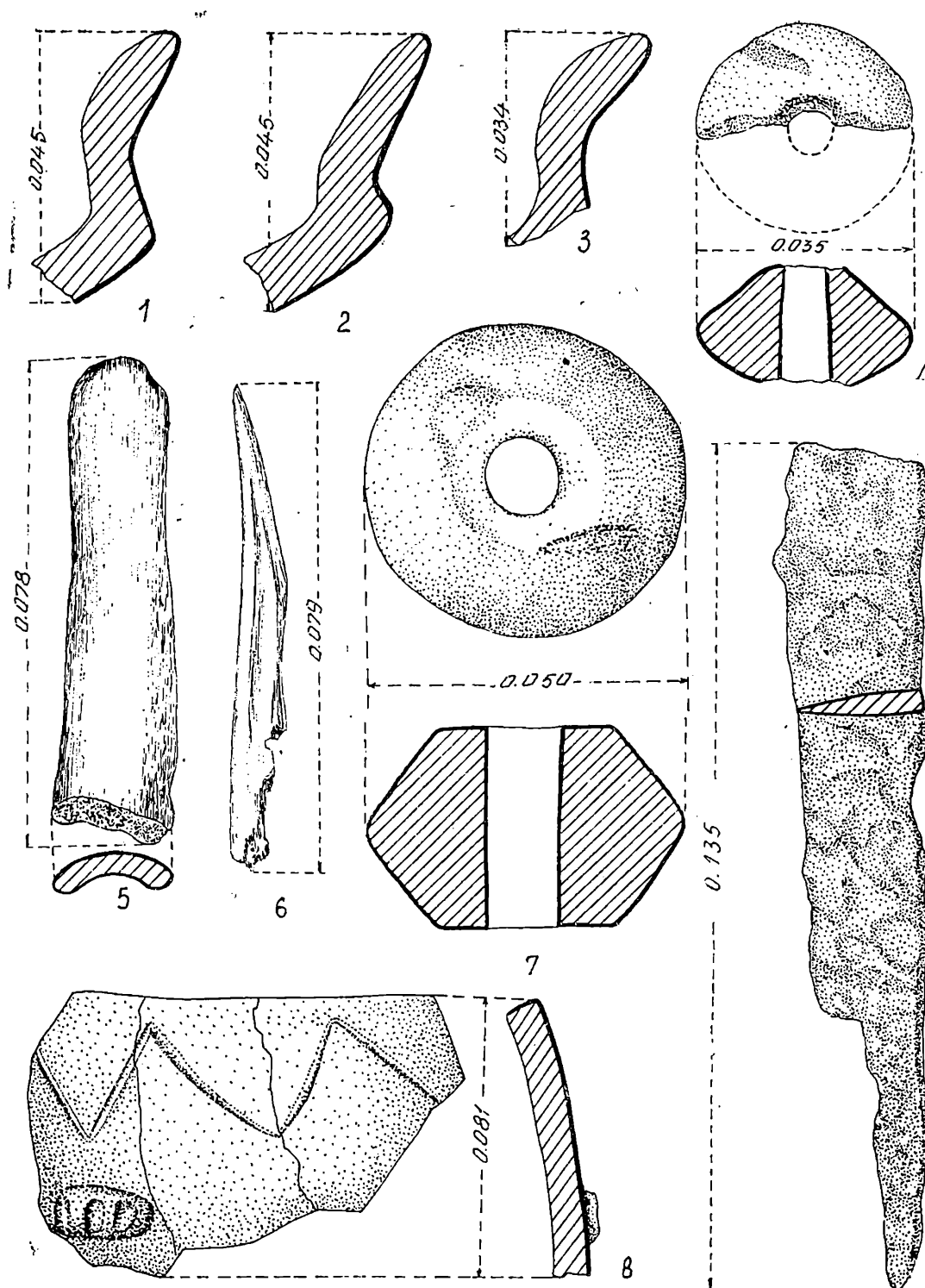

Fig. 24. — Ceramică lucrată cu mîna și obiecte din așezarea Latène : 1 — 4, 7, bordeiul 10 ; 5, 8, 9, bordeiul 6 ; 6, bordeiul 15.

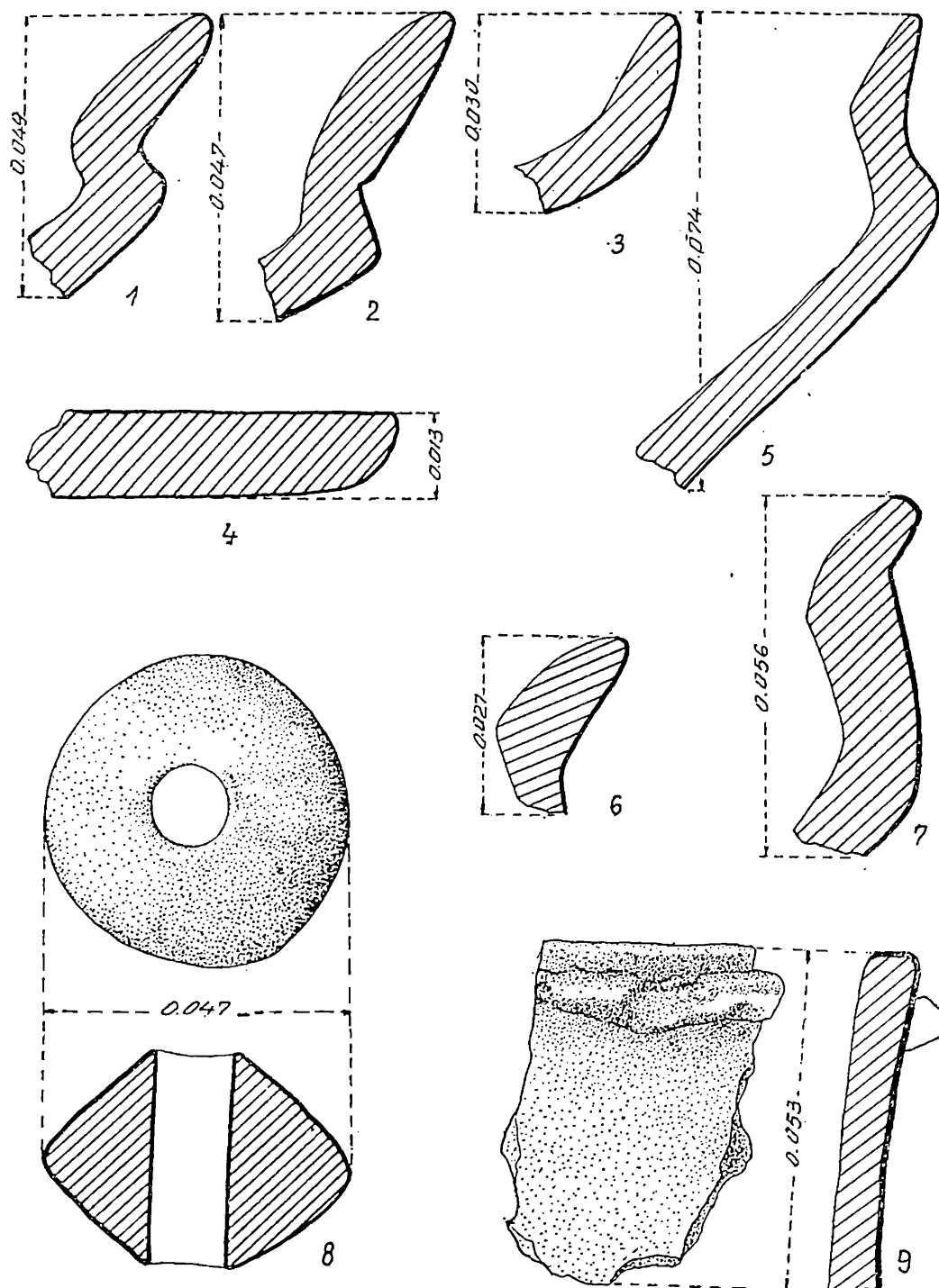
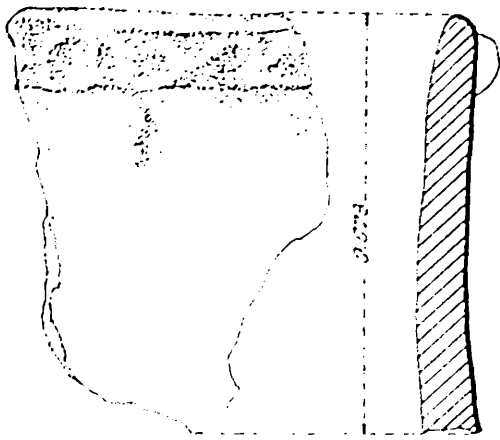
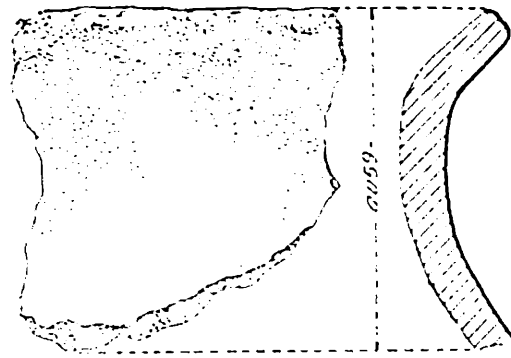

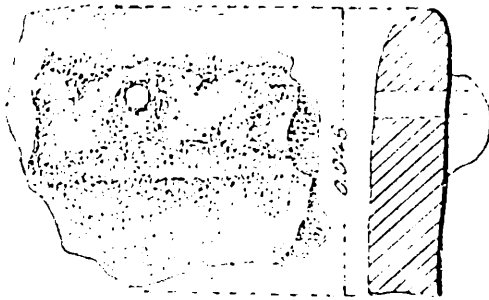
Fig. 25.—Ceramică lucrată cu mîna și fusaiolă din așezarea Latène : 1—5, 8, 9, bordeiul 13 ; 6, 7, bordeiul 15.

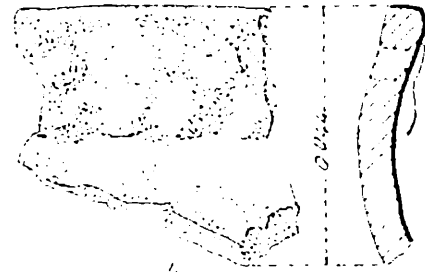
1

2

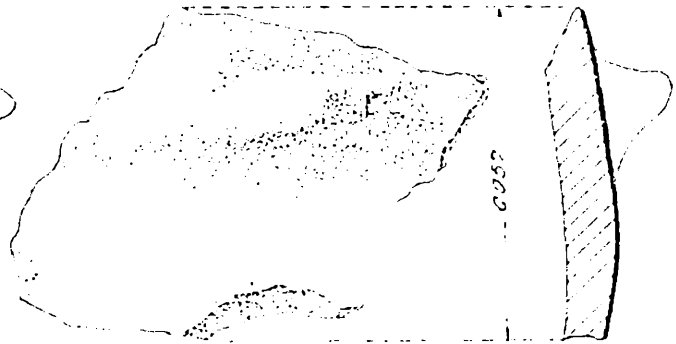
3

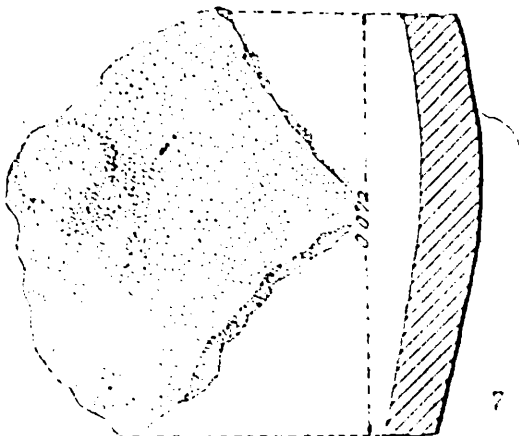
4

5

6

7

8

Fig. 26. — Ceramică lucrată cu mina din așezarea Latène: 1–6, 8, bordeiul 13; 7, bordeiul 14.

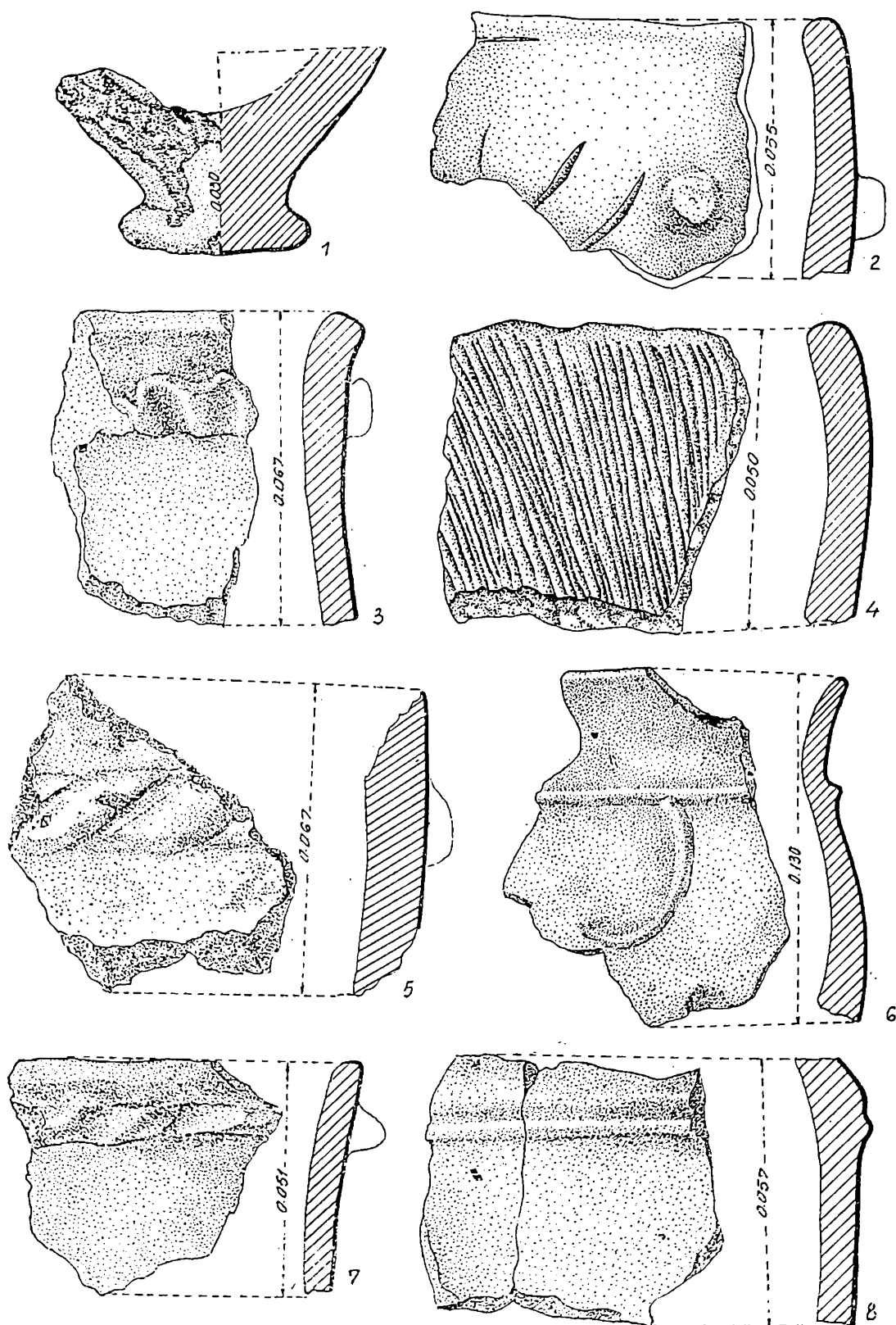

Fig. 27. — Ceramică lucrată cu mlna din așezarea Latène : 1, bordeiul 15 ; 2, 4, 6, bordeiul 14 ; 3, 7, 8, bordeiul 21 ; 5, locuința 13.

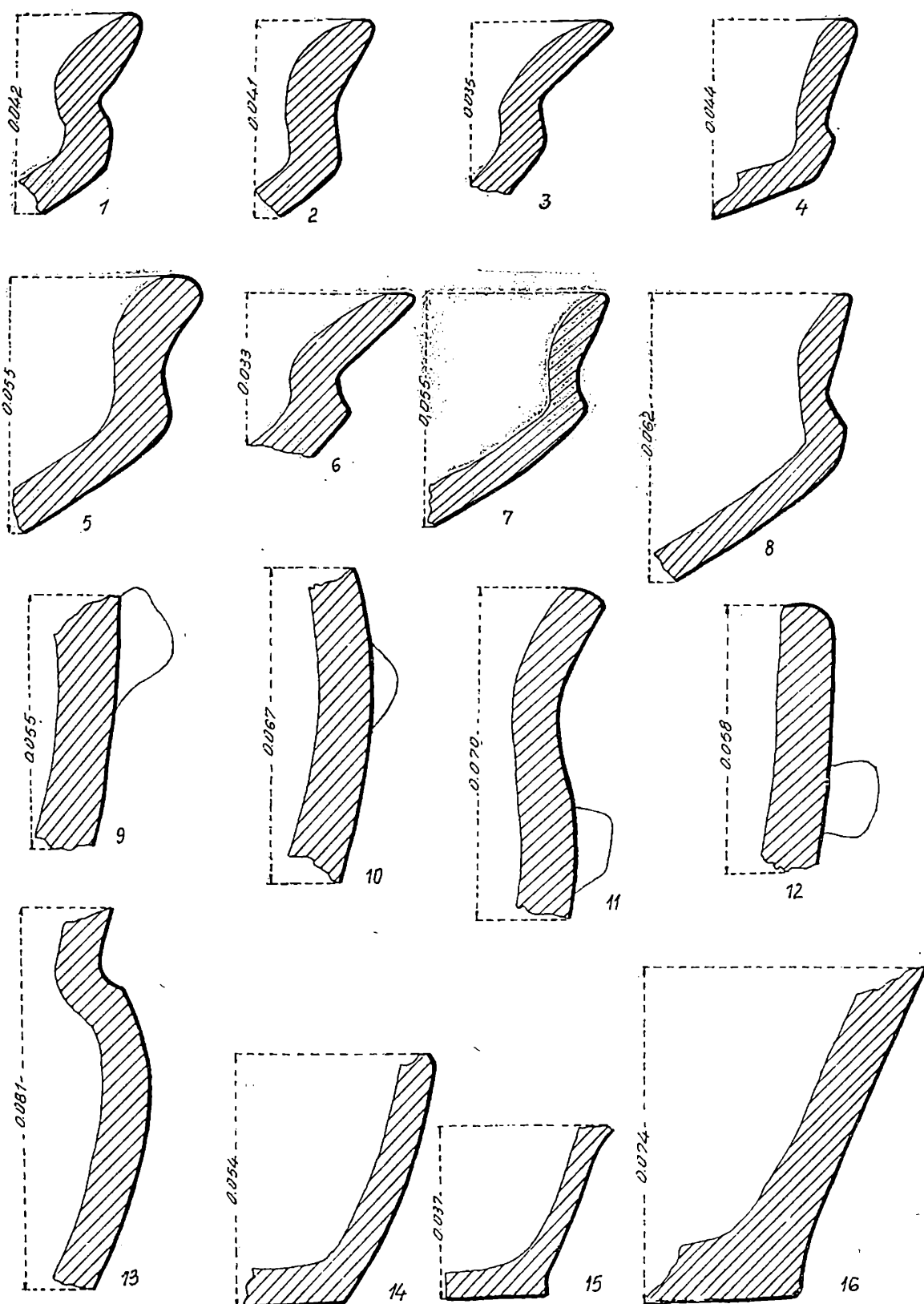

Fig. 28. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea Latène: 1, 5, 7, 8, 10, 13, 14, bordeiul 18; 2-4, 6, bordeiul 21; 9, 12 bordeiul 14; 11, 16, bordeiul 15; 15, bordeiul 13.

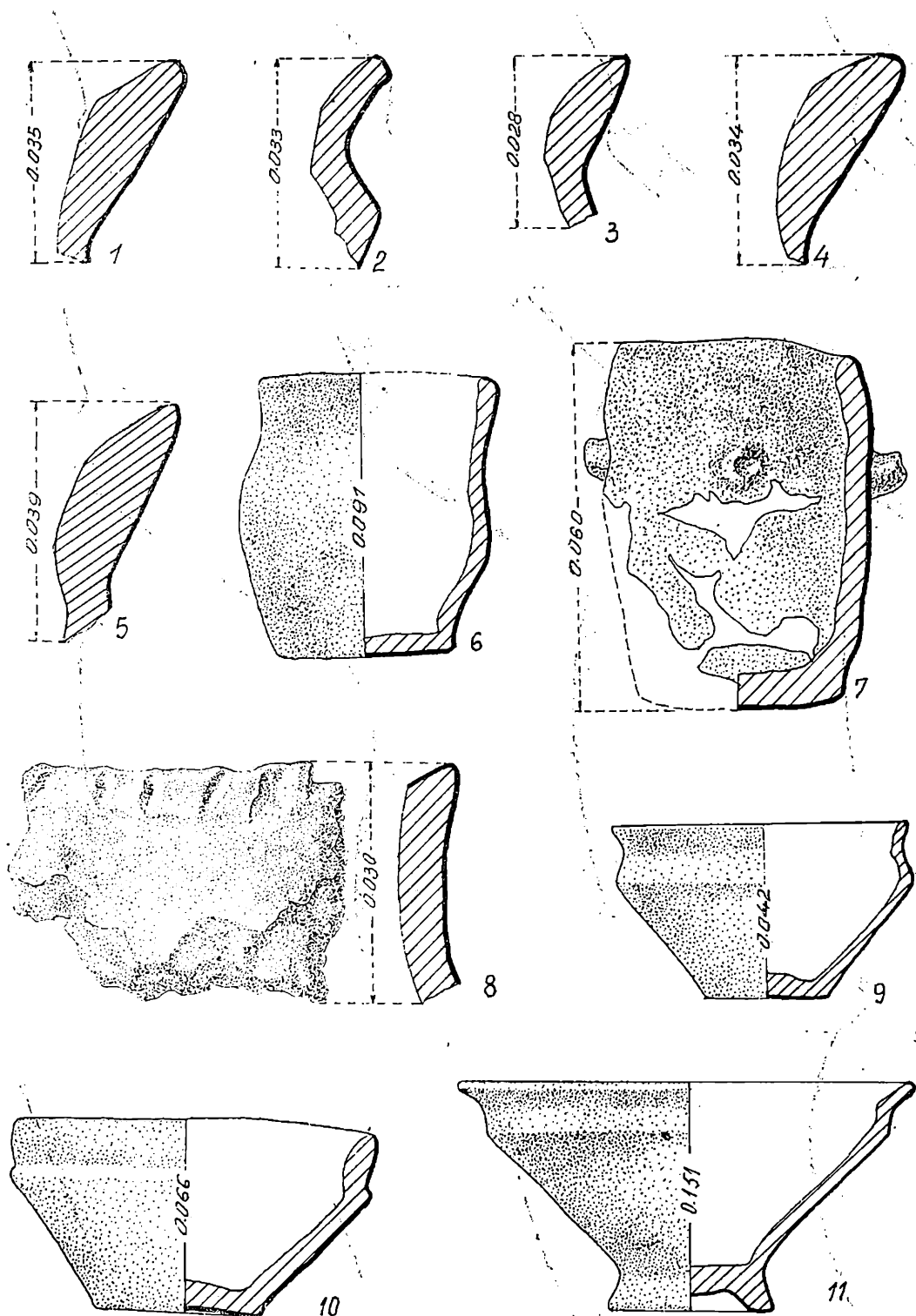

Fig. 29. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea Lalène: 1, 2, 4, locuința 11; 3, locuința 12; 5, 11, locuința 7; 6, în stratul de cultură; 7, groapa 23; 8, locuința 13; 9, locuința 14; 10, bordeiul 14.

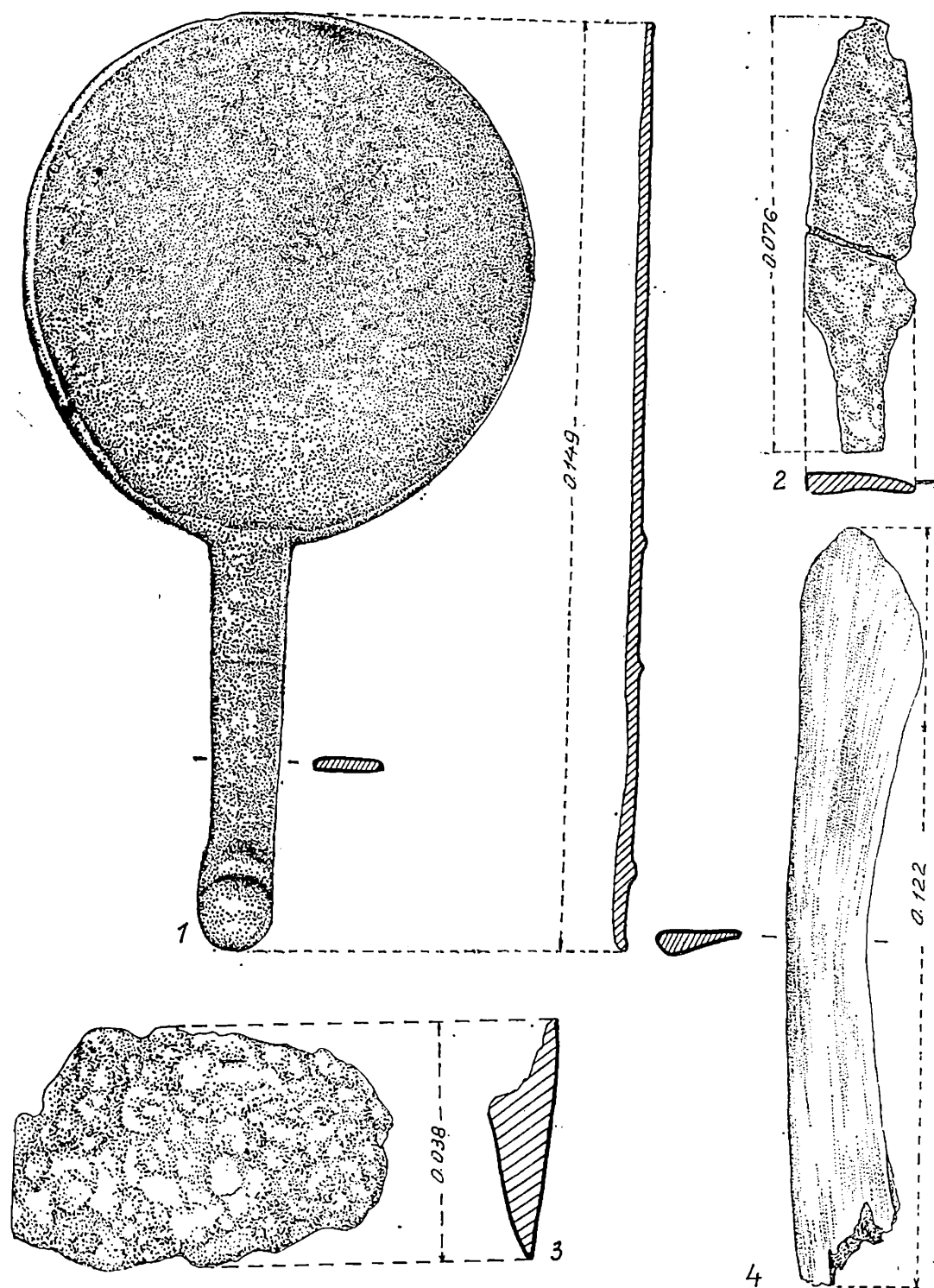

Fig. 30. — Obiecte din așezarea Latène: 1, locuința 10; 2, bordeiul 18; 3, 4, bordeiul 21.

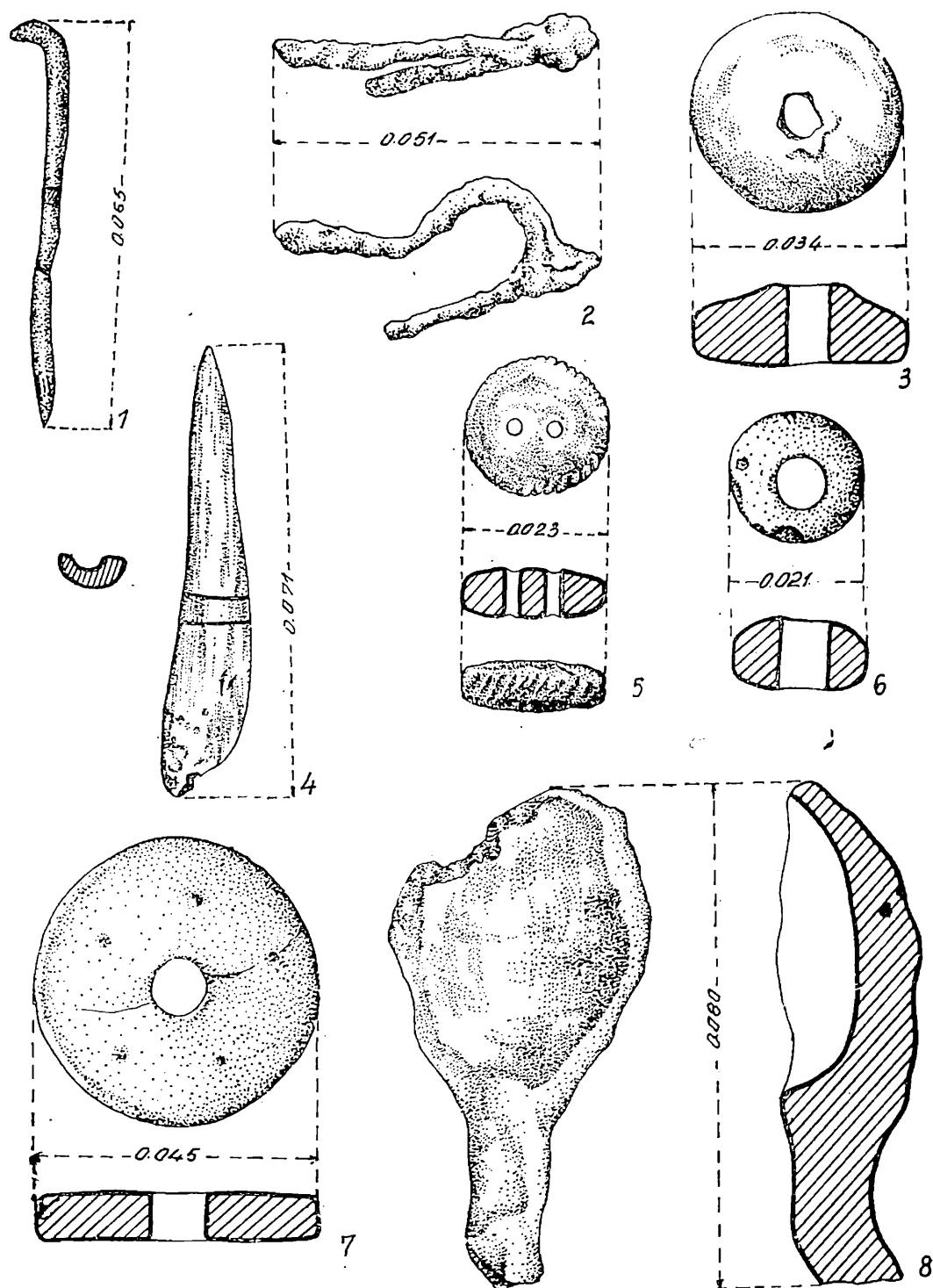

Fig. 31. — Obiecte din așezarea Latène: 1, 2, 4—6, bordeiul 14; 3, bordeiul 18; 7, 8, bordeiul 15.

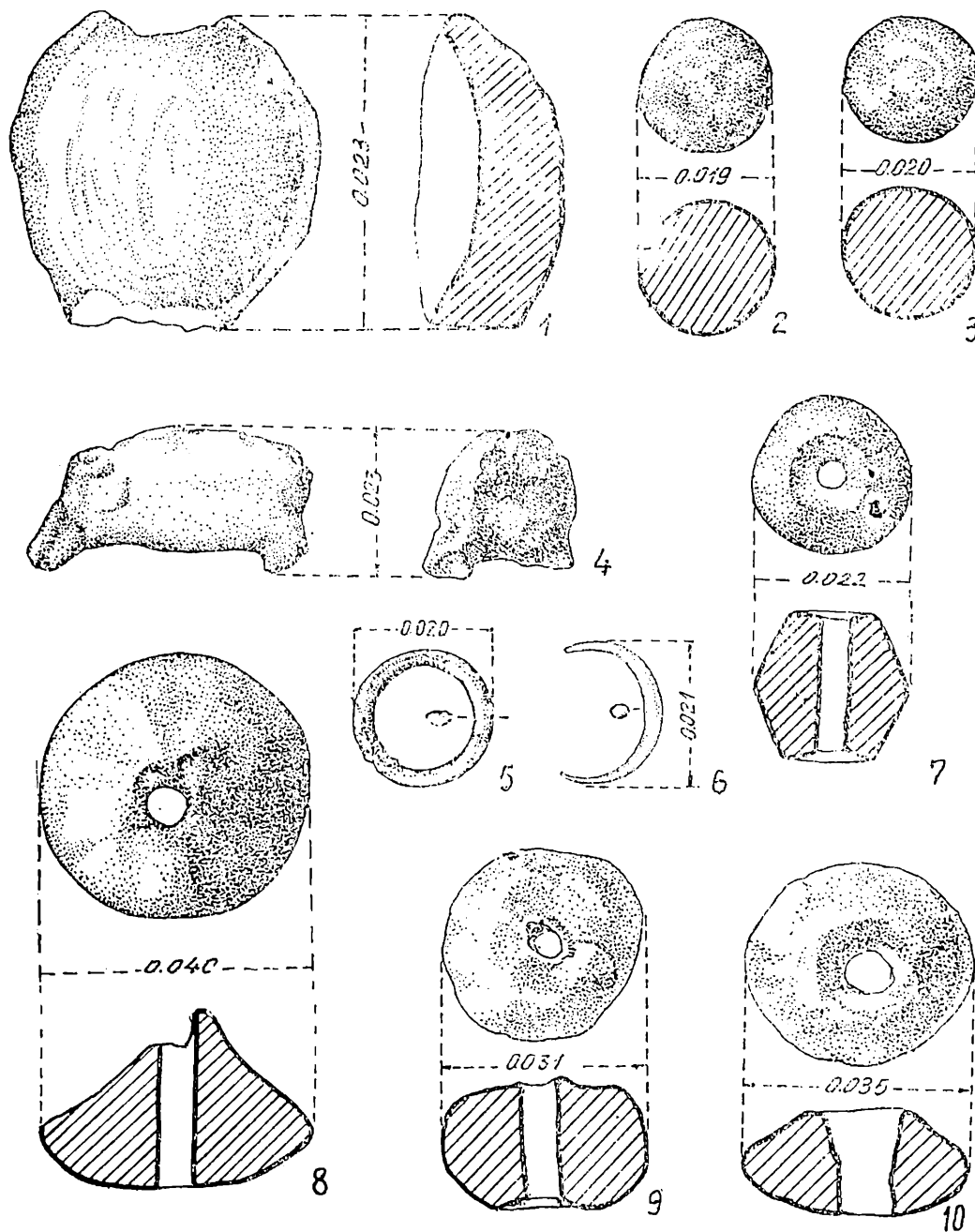

Fig. 32. — Obiecte din așezarea Latène: 1, locuința 10; 2, 3, bordeiul 18; 4, 5, 7, 8, bordeiul 15; 6, groapa 30; 9, 10, locuința 13.

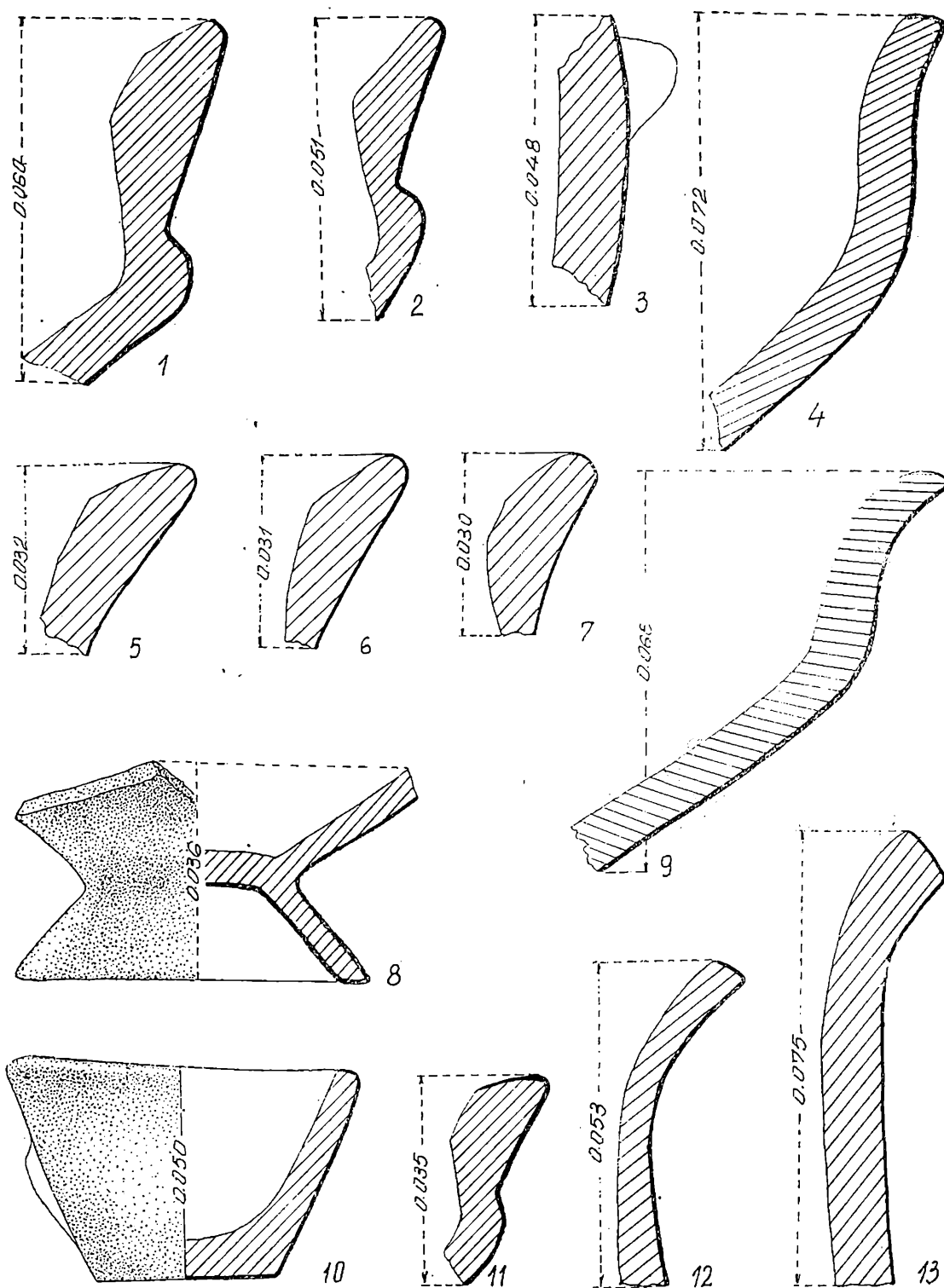

Fig. 33. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea Latène: 1, 2, locuința 10; 3, 12, 13, locuința 7; 4, 9, bordeiul 14; 5—7, 10, 11, în stratul de cultură; 8, locuința 14.

Fig. 34. — Vase lucrate cu mîna din aşezarea Latène: 1, 3, 4, 5, bordeiul 6; 2, groapa 23; 7, locuinţa 7; 6, bordeiul 14.

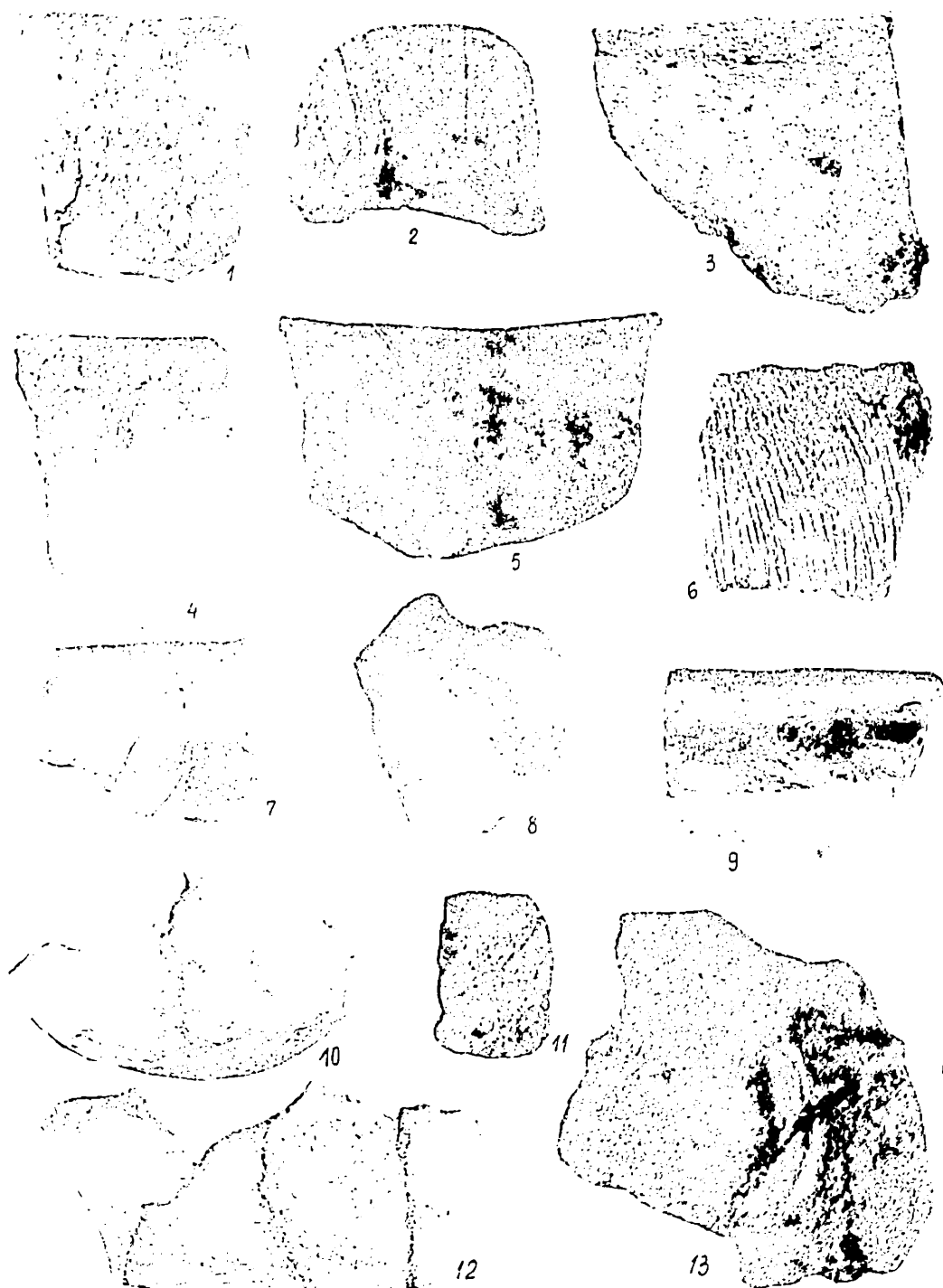

Fig. 35. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea Latène: 1, 2, locuința 10; 3, 5, în stratul de cultură; 4, 9, 10, bordeiul 13; 6—8, 13, bordeiul 14; 11, 12, bordeiul 6.

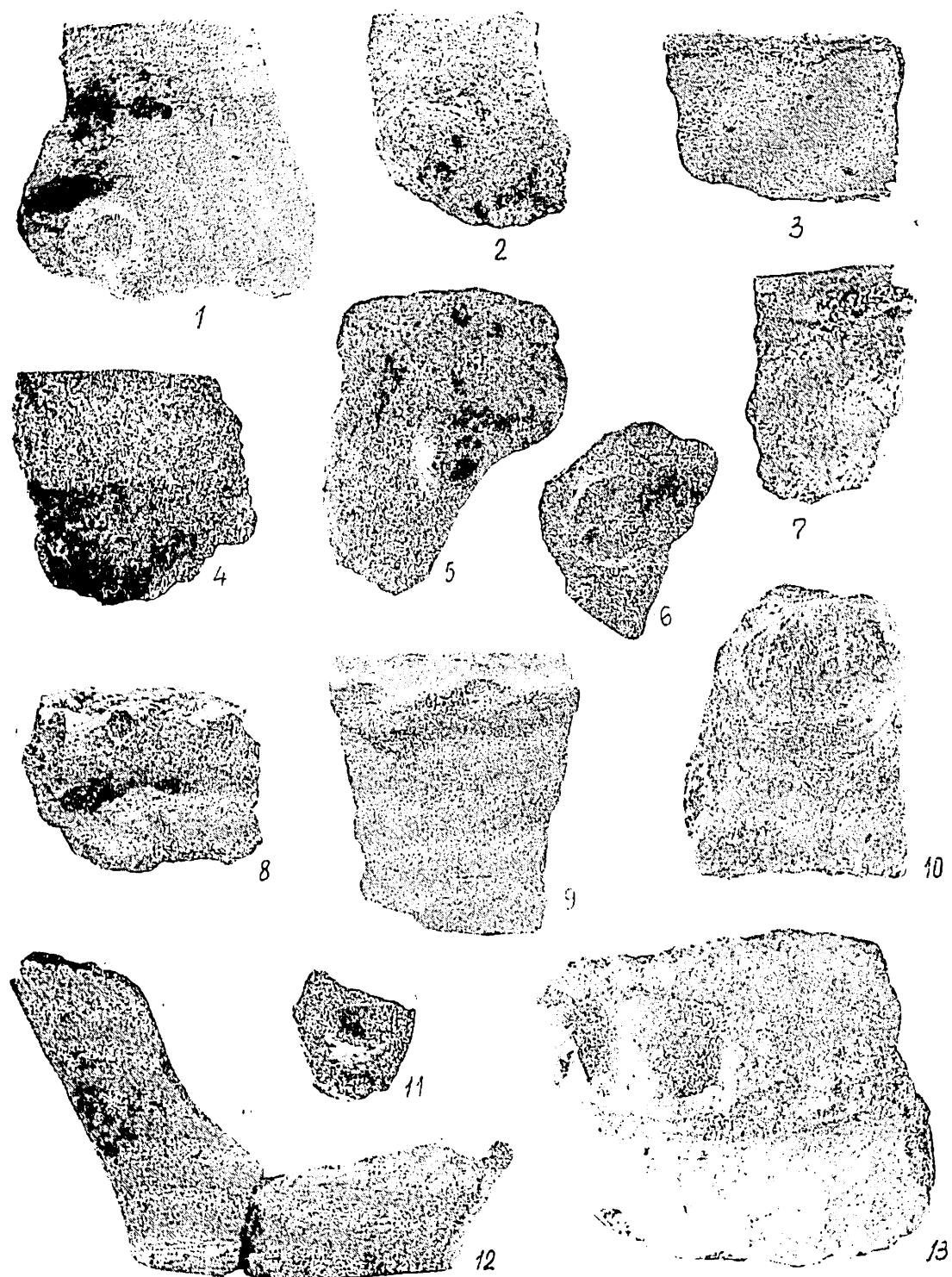

Fig. 36. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea Latène: 1, locuința 7; 2, bordeiul 14; 3, bordeiul 13; 4—13, în stratul de cultură.

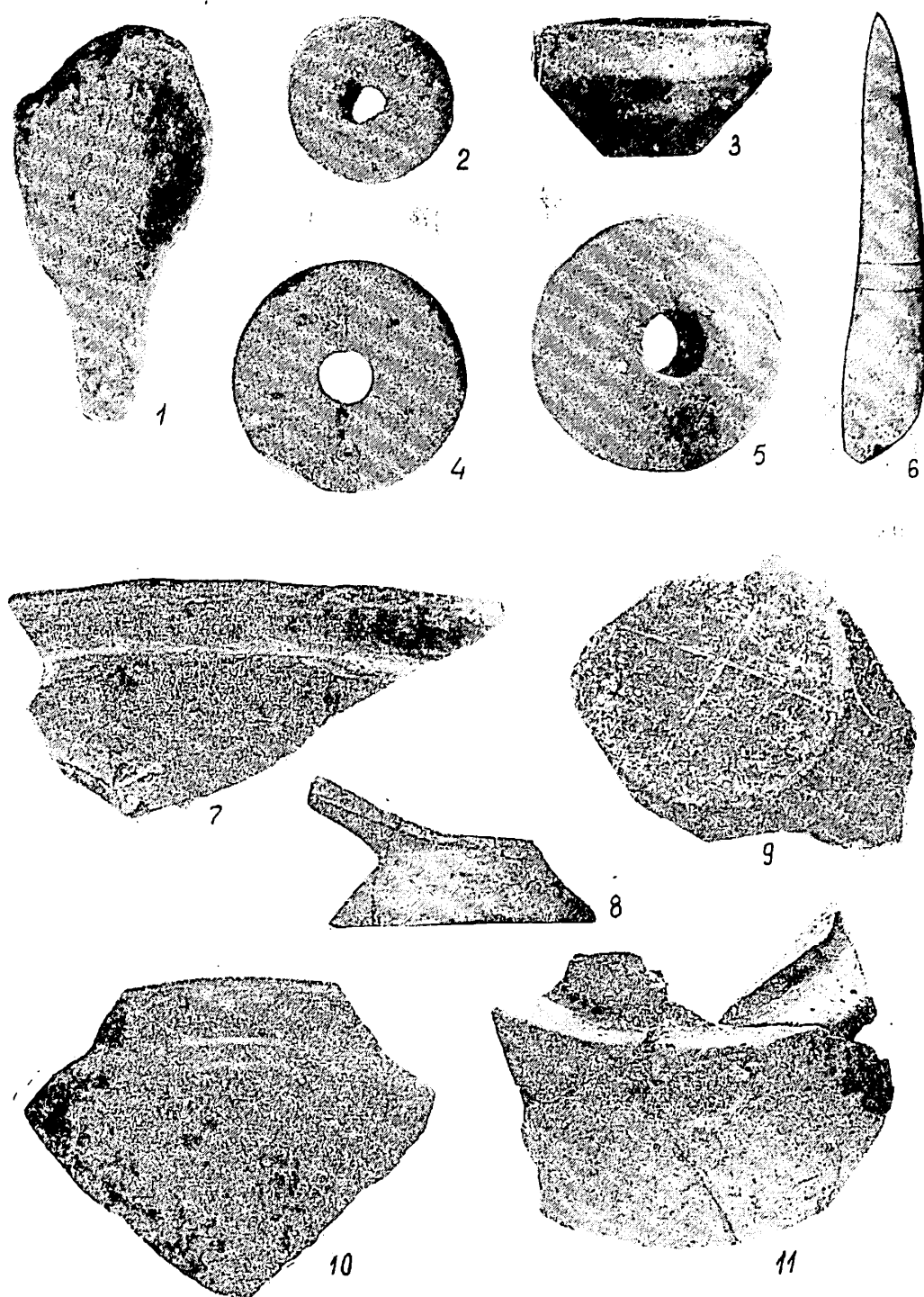

Fig. 37. — Obiecte și ceramică fină lucrată cu mîna din așezarea Latene: 1, 4, 10, bordeiul 15; 2, bordeiul 8; 3, 8, locuința 14; 9, bordeiul 6; 5, bordeiul 13; 6, 11, bordeiul 14; 7, în stratul de cultură.

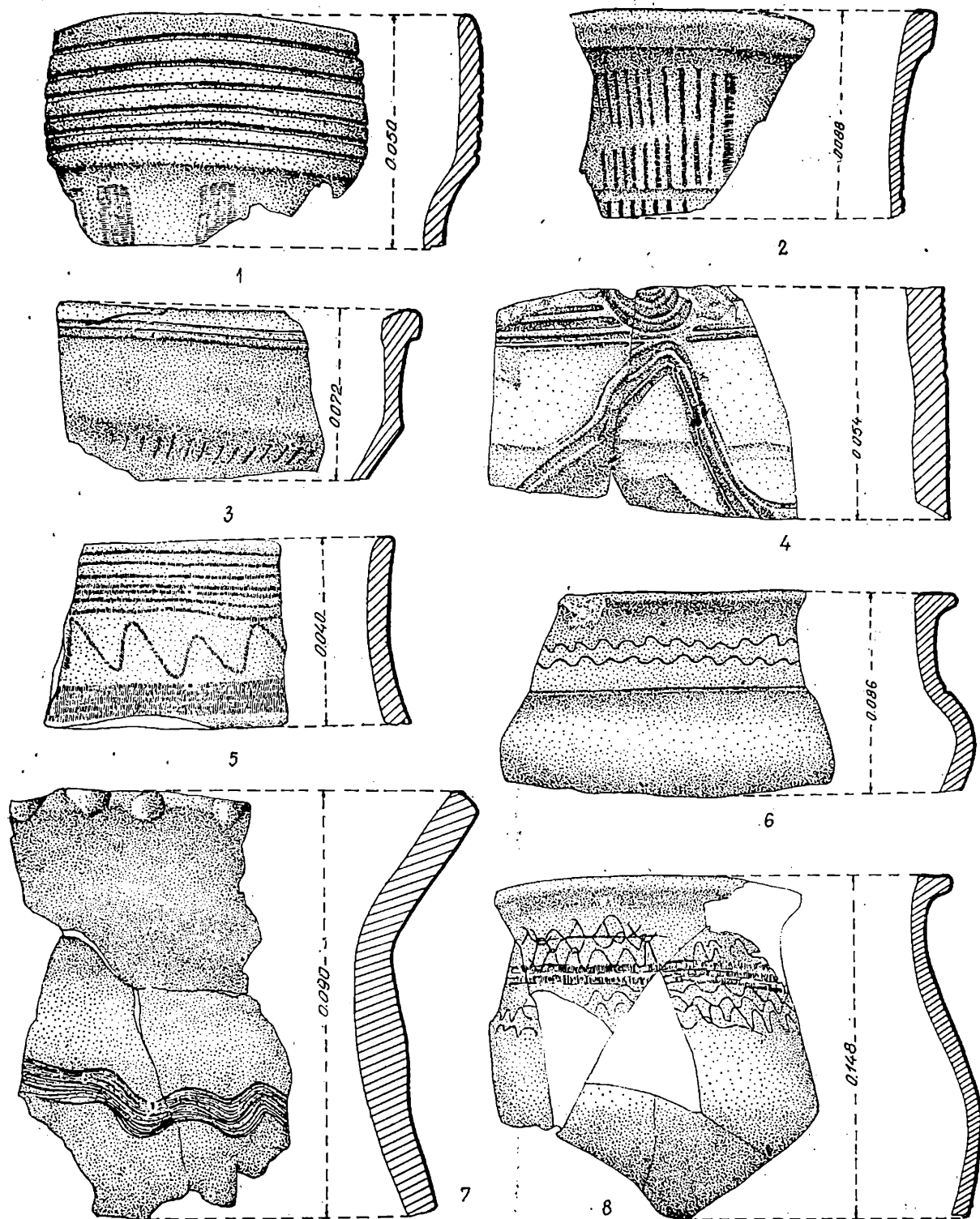

Fig. 38. — Ceramică lucrată cu mina și la roată din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, 2, 6, bordeiul 7; 3, groapa 13; 4, groapa 9; 5, bordeiul 25; 7, bordeiul 9; 8, bordeiul 3.

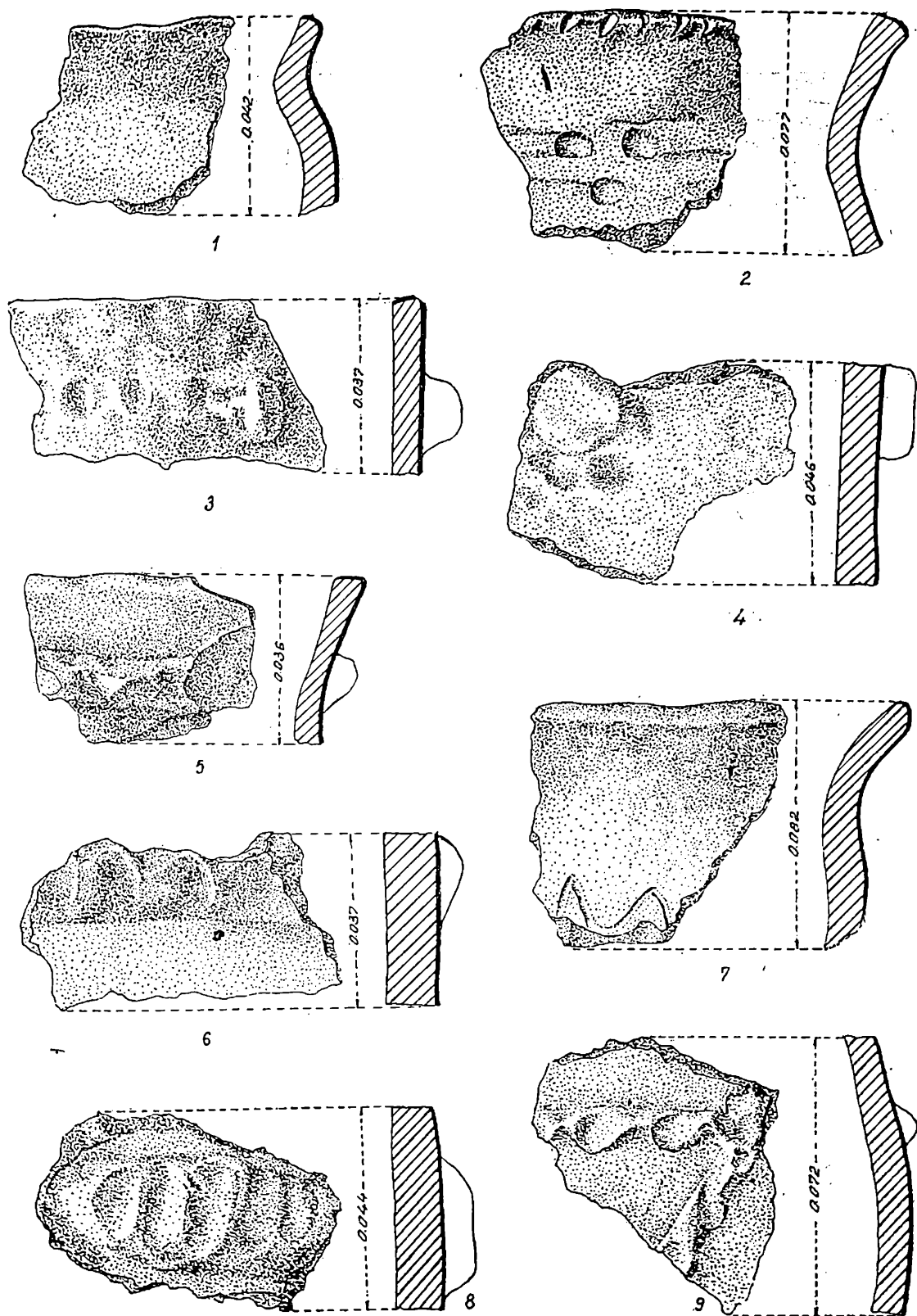

Fig. 39. — Ceramică lucrată cu mina din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, bordeiul 3; 2, 9, bordeiul 8; 3, bordeiul 23; 4, 7, bordeiul 9; 5, 8, bordeiul 5; 6, bordeiul 11.

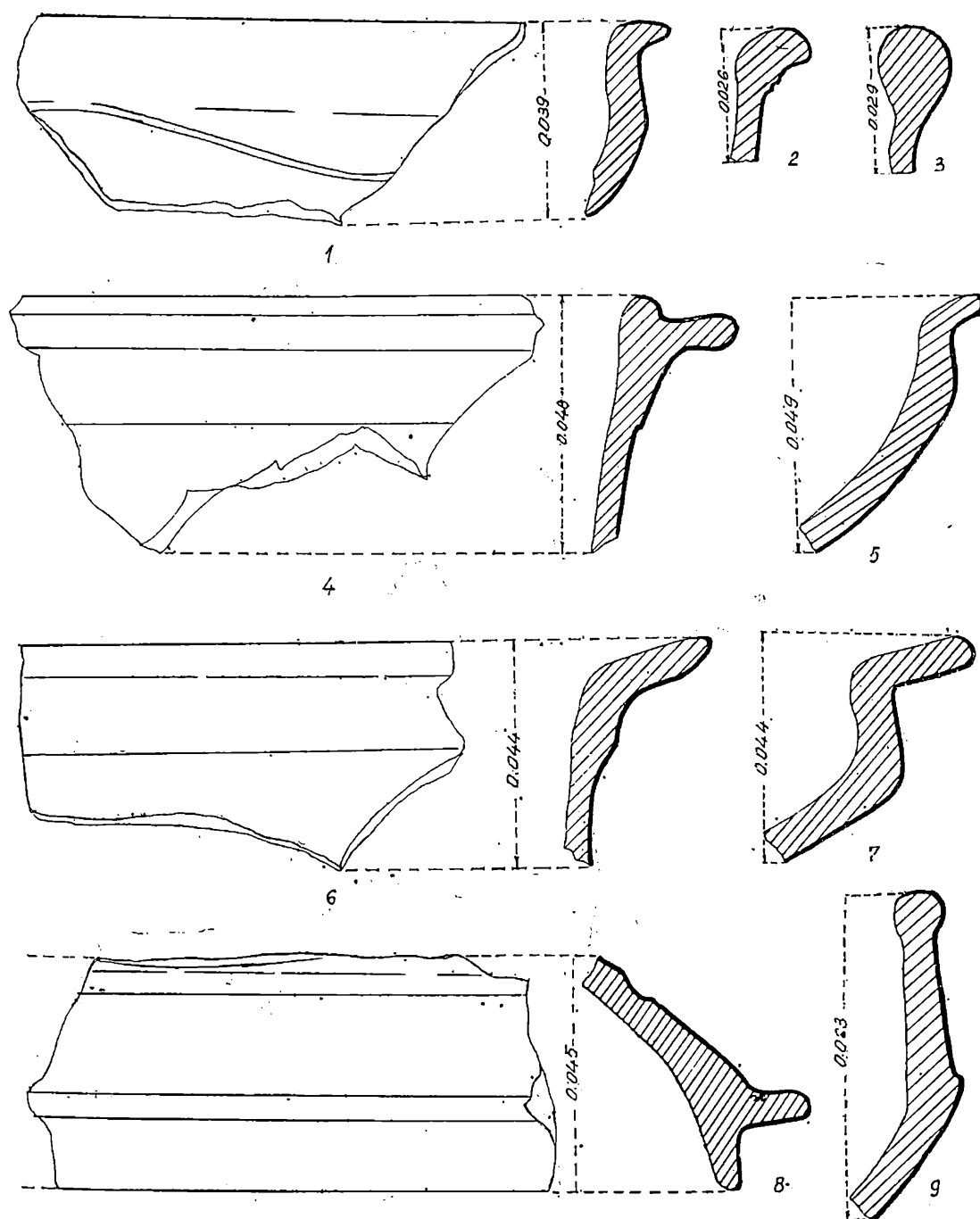

Fig. 40. — Ceramică cenușie (1—5) și roșie (6—9) lucrată la roată din așezarea din secolele II — III e.n.: 1, 2, 4, 5, 7, bordeiul 3; 3, 9, bordeiul 5; 6, 8, bordeiul 7.

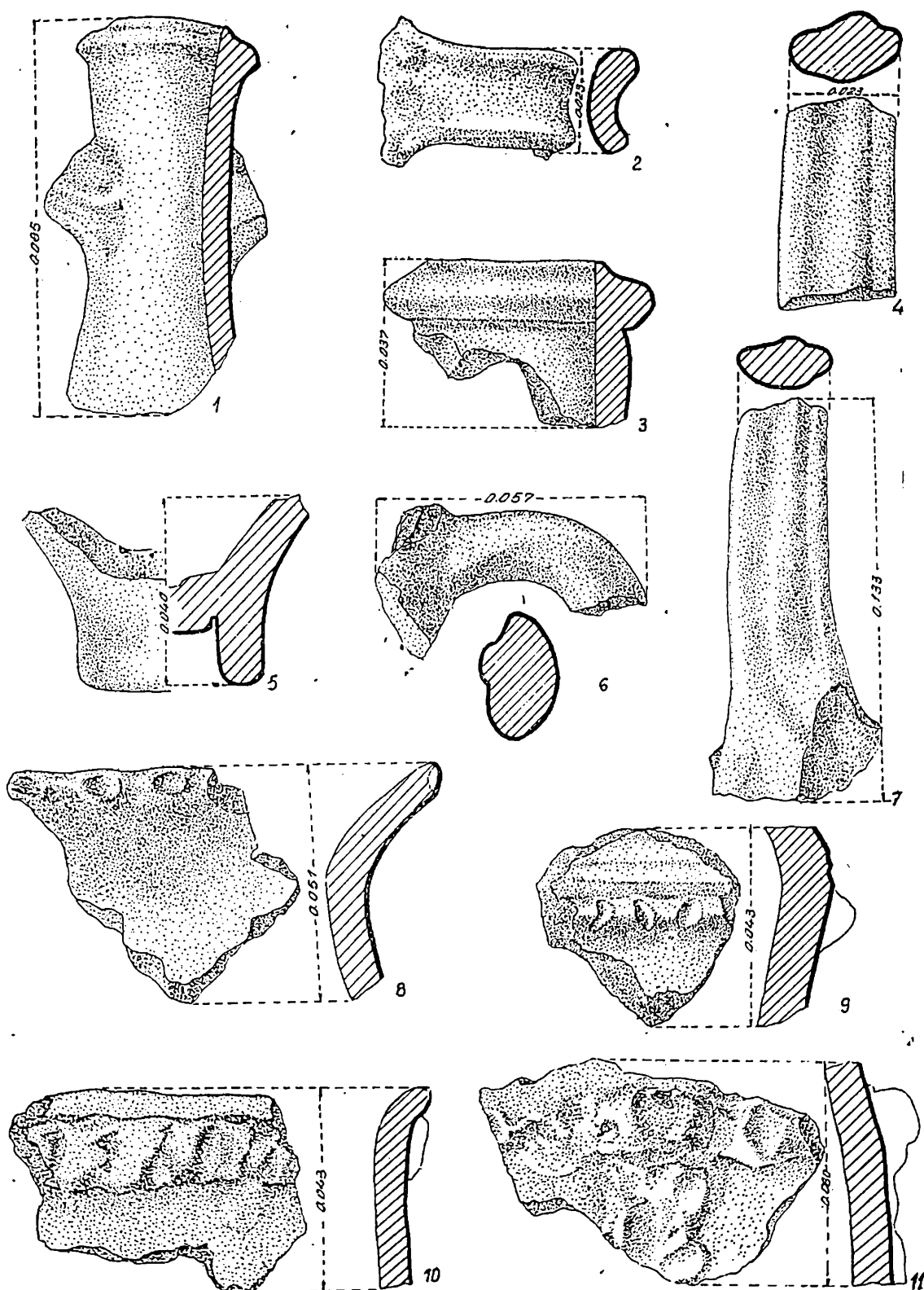

Fig. 41. — Ceramică lucrată cu mla (8—11) și ceramică de import (1—7) din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, 2, bordeiul 5; 3, 5, bordeiul 3; 4, bordeiul 8; 6, bordeiul 12; 7, bordeiul 11; 8, locuința 3; 9, bordeiul 9; 10, locuința 17; 11, locuința 9.

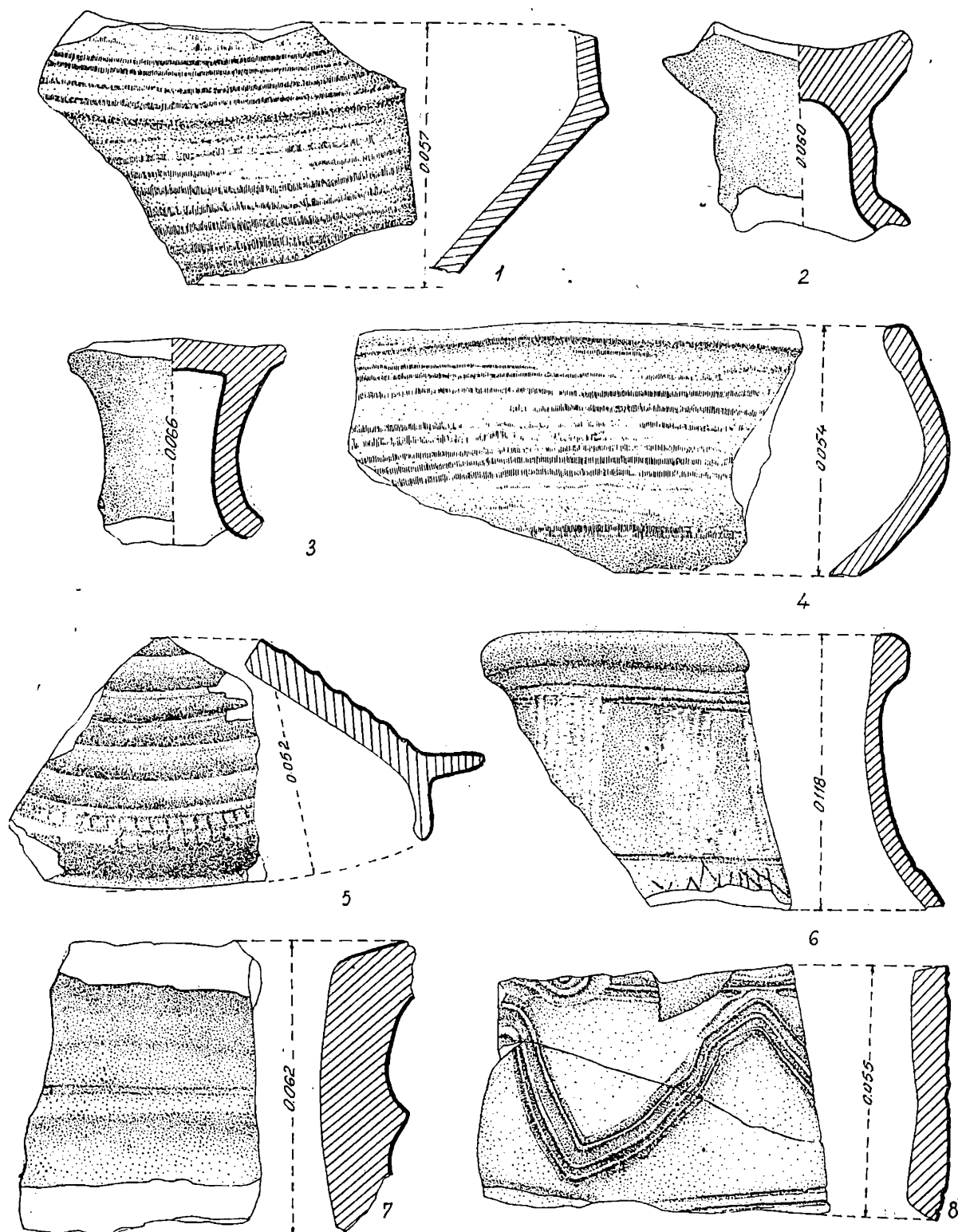

Fig. 42. — Ceramică cenușie (1, 4, 6–8) și roșie (2, 3, 5) lucrată la roată din așezarea din secolele II–III e.n.: 1, bordeiul 23; 2, bordeiul 7; 3, bordeiul 8; 4, 7, bordeiul 22; 5, bordeiul 23; 6, locuința 1; 8, groapa 15.

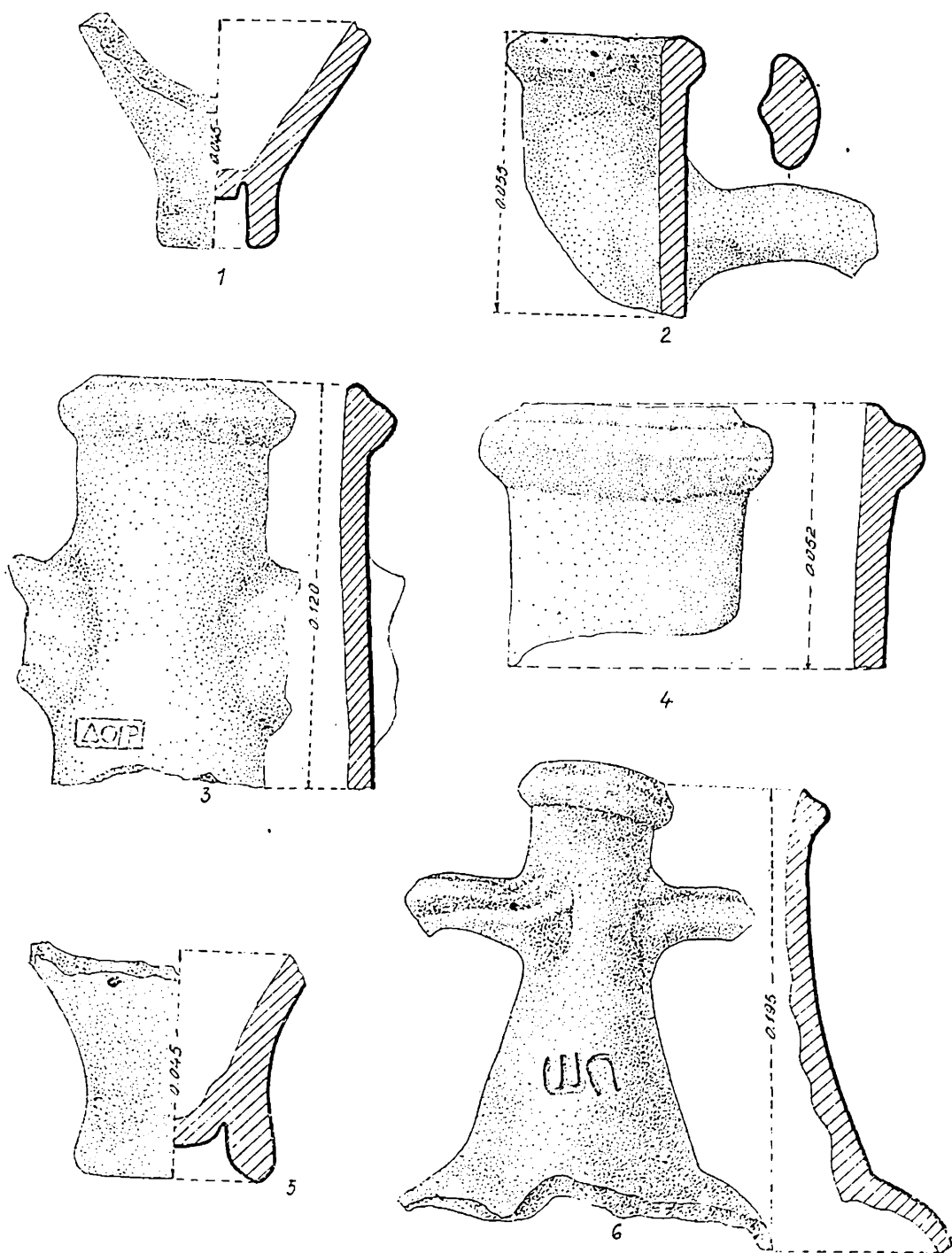

Fig. 13. — Ceramică de import din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, bordeiul 23; 2, locuința 4; 3, din stratul de cultură; 4, bordeiul 7; 5, bordeiul 12; 6, bordeiul 16.

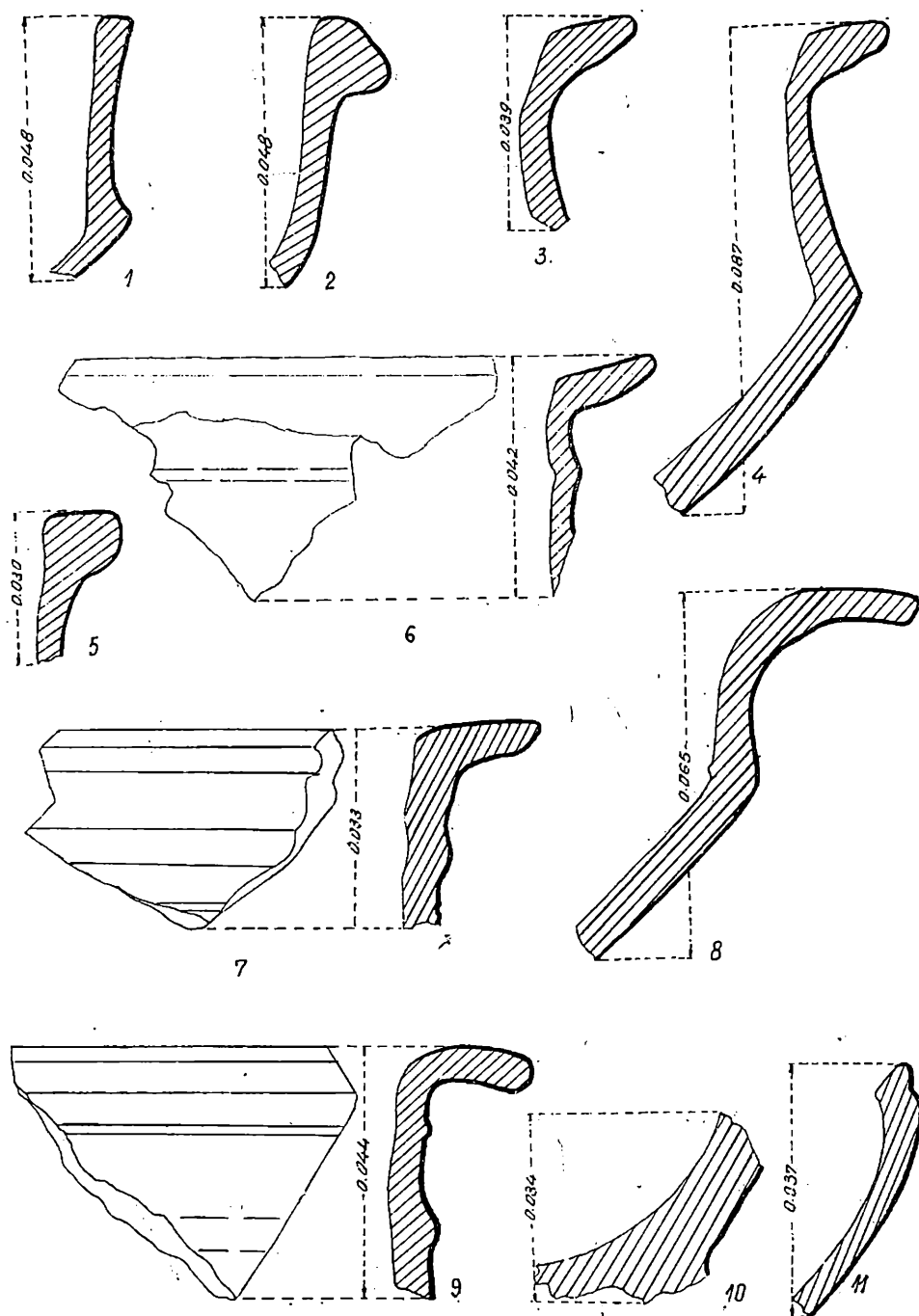

Fig. 44. — Ceramică cenușie (2-7, 9) și roșie (1, 8, 10, 11) lucrată la roată din așezarea din secolele II-III e.n.: 1, bordeiul 3; 2-5, bordeiul 7; 6, bordeiul 8; 7, 11, bordeiul 11; 8, 10, bordeiul 12; 9, bordeiul 9.

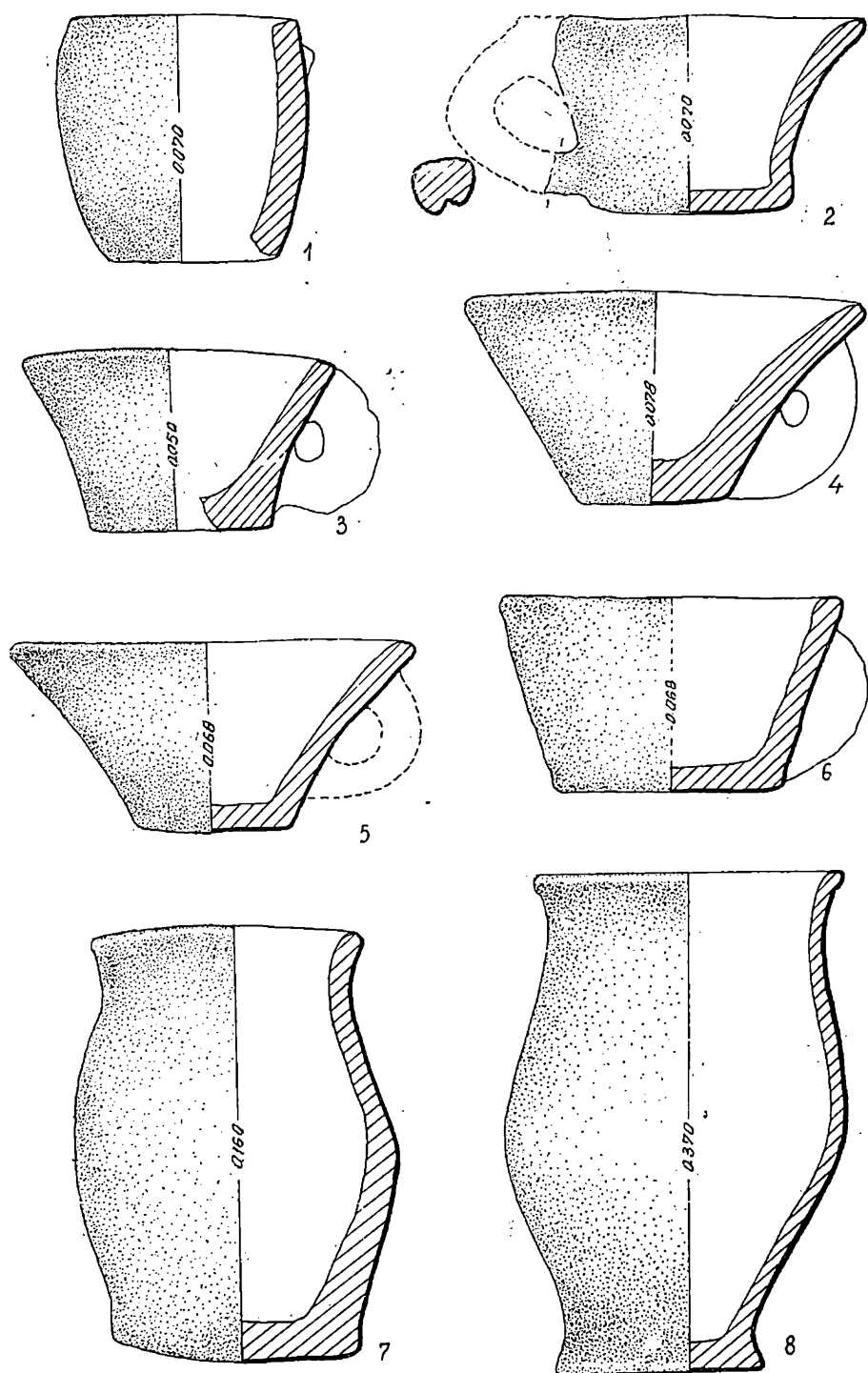

Fig. 45. — Ceramică lucrată cu mina din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, bordeiul 16; 2, 7, bordeiul 25; 3, bordeiul 22; 4, bordeiul 11; 5, bordeiul 24; 6, bordeiul 23; 8, bordeiul 12.

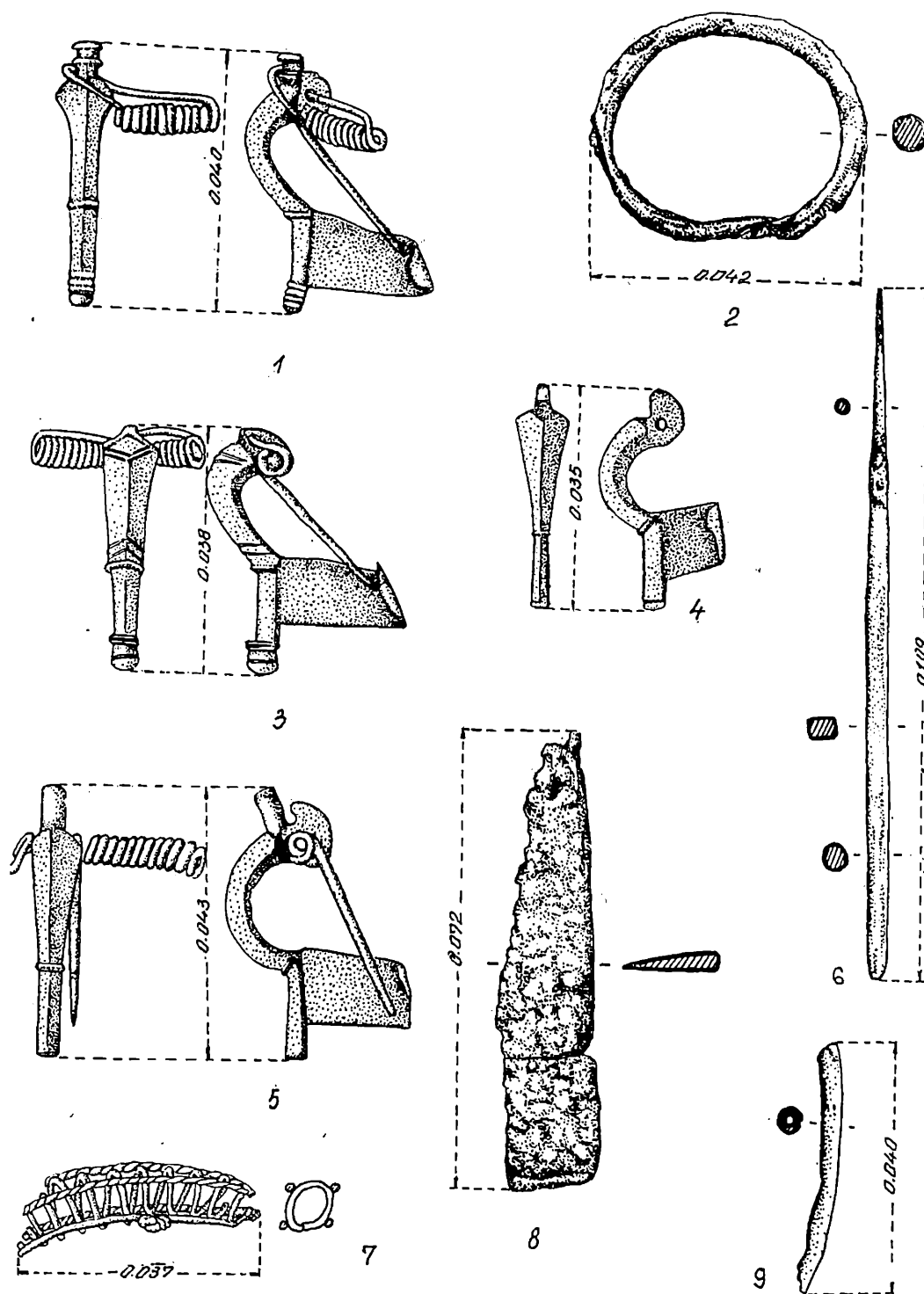

Fig. 46. — Obiecte din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, bordeiul 16; 2, 7, 9, bordeiul 22; 3, bordeiul 24; 4, bordeiul 11; 5, 6, bordeiul 7; 8, bordeiul 16.

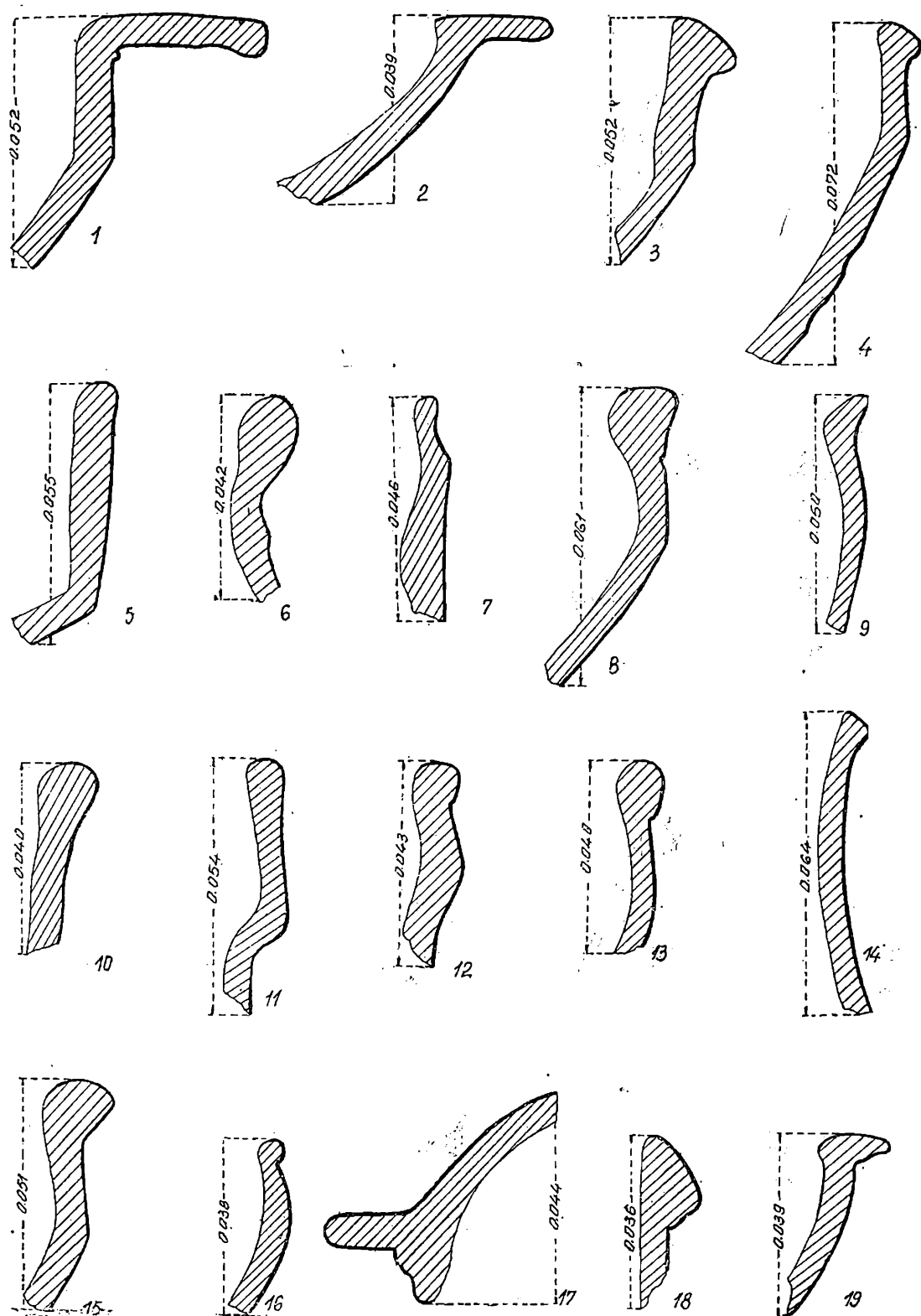

Fig. 47. — Ceramică cenușie (1, 2, 4, 6—12, 14, 15, 17, 19) și roșie (3, 5, 13, 16, 18) lucrată la roată, din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, locuința 1; 2, în stratul de cultură; 3, locuința 3; 4, 5, locuința 4; 6, bordeiul 8; 7, bordeiul 24; 8, bordeiul 9; 9, locuința 16; 10, locuința 17; 11, locuința 2; 12, bordeiul 5; 13, 16, locuința 6; 14, bordeiul 12; 15, groapa 1; 17, bordeiul 25; 18 groapa 7; 19 groapa 11.

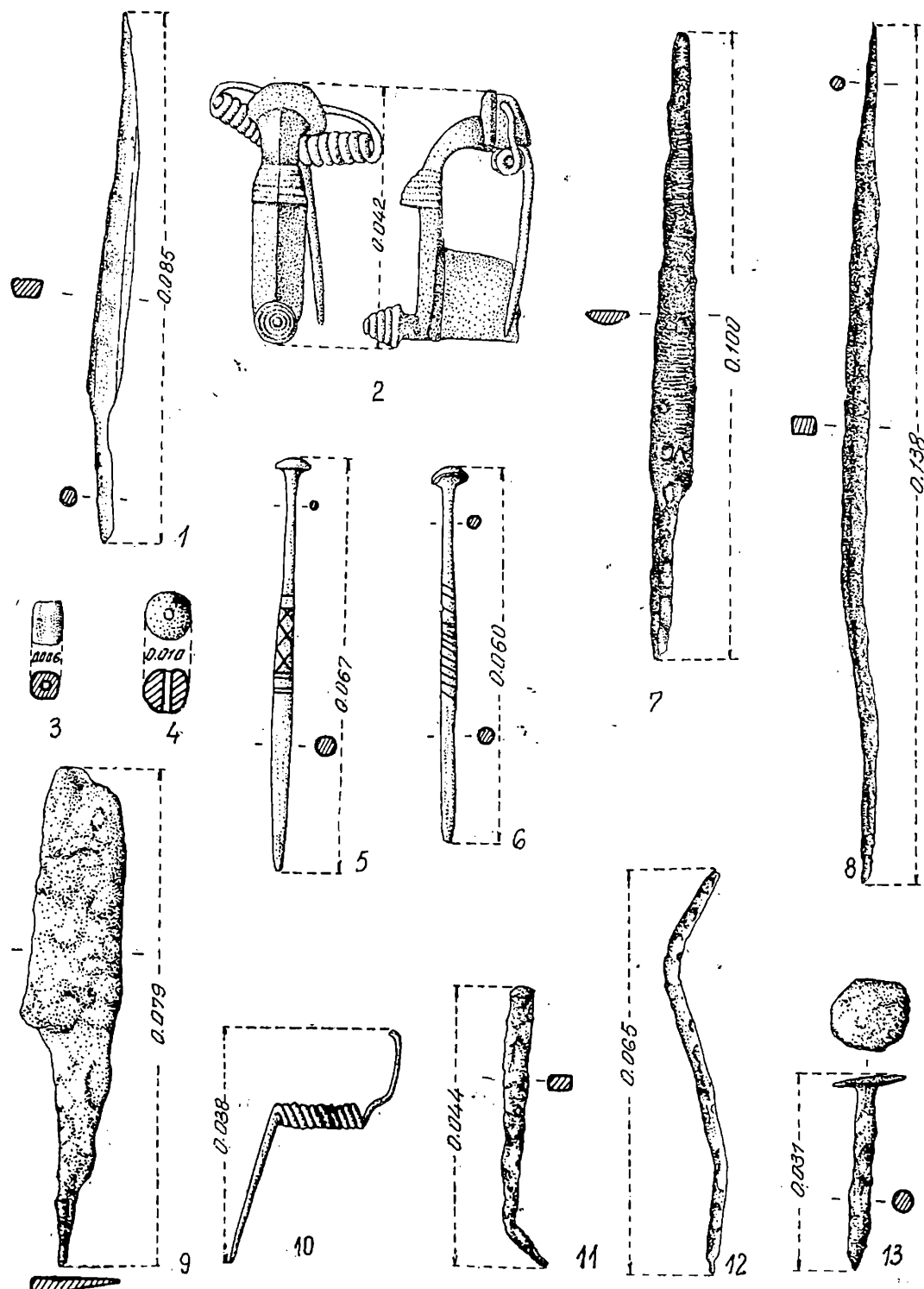

Fig. 48. — Obiecte din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, 10, locuința 2; 2, 7, 8, locuința 1; 3, groapa 20; 4, 5, groapa 18; 6, locuința 8; 9, locuința 17; 11, 13, groapa 17; 12, locuința 11.

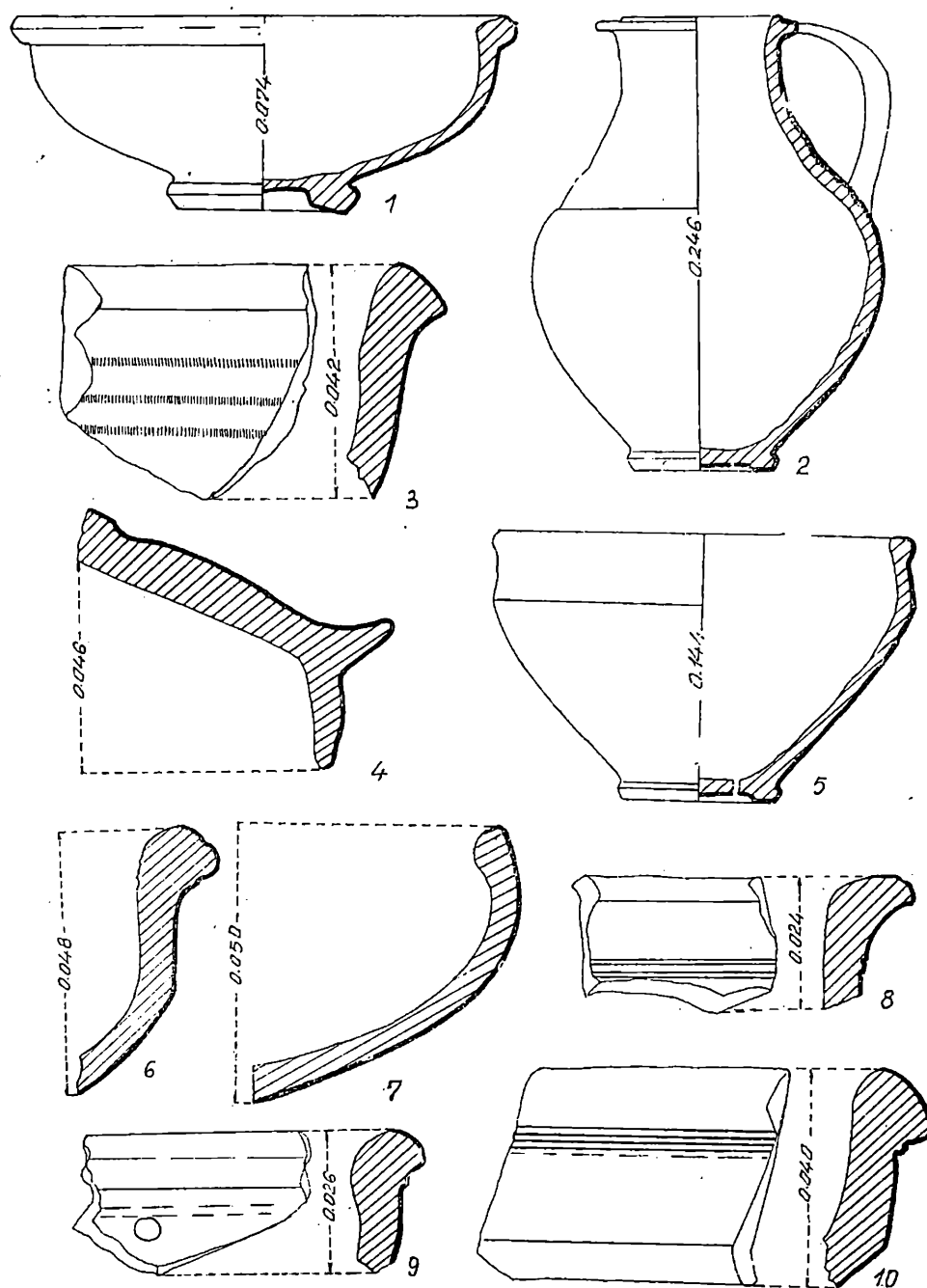

Fig.49. — Ceramică cenușie lucrată la roată din așezarea din secolele II—III e.n. : 1, 9, locuința 1 ; 2, groapa 7 ; 3, bordeiul 5 ; 4, 5, groapa 19 ; 6, groapa 24 ; 7, groapa 1 ; 8, locuința 8 ; 10, bordeiul 16.

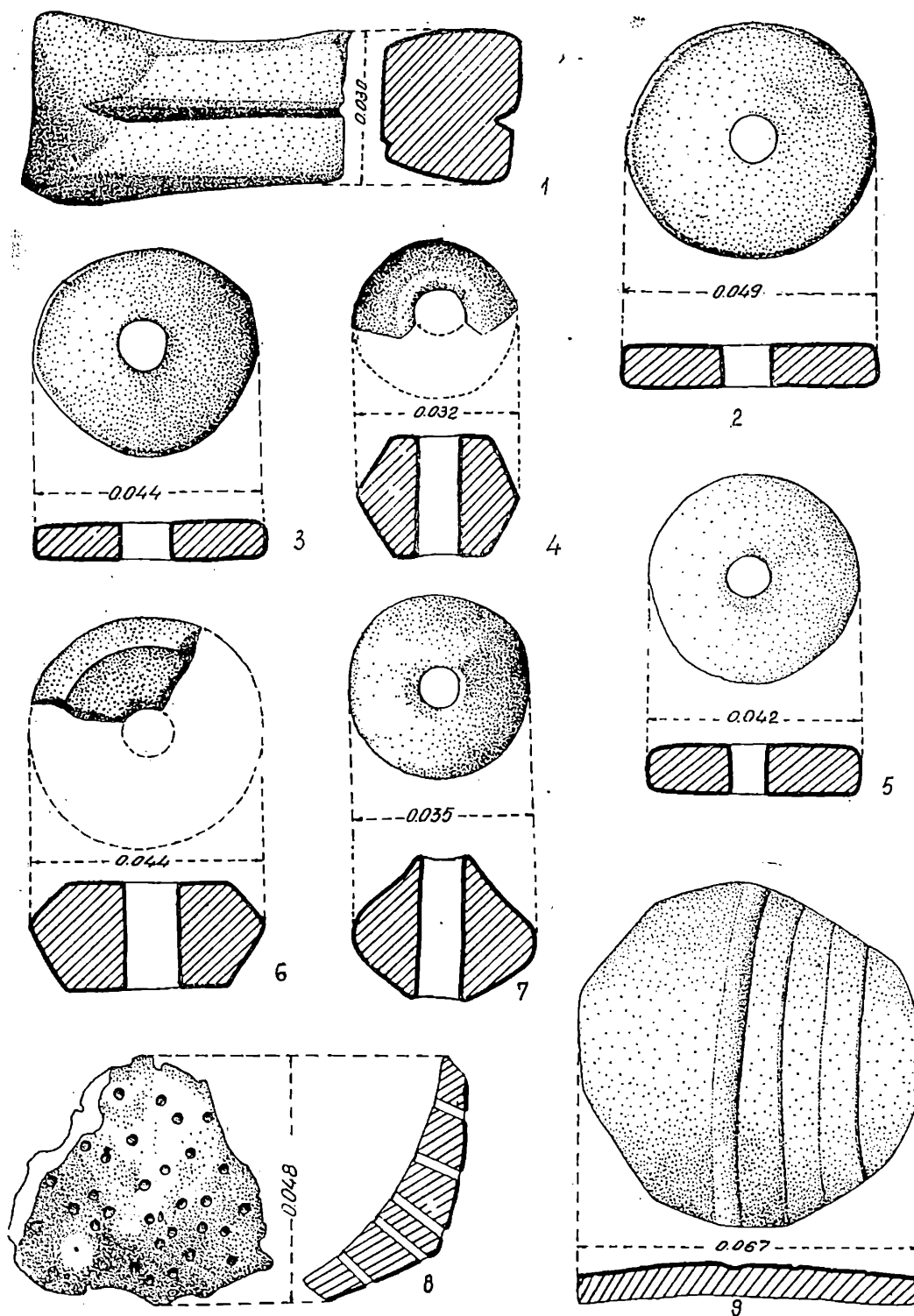

Fig. 50. — Obiecte din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, 7, bordeiul 22; 2, 8, bordeiul 16; 3, bordeiul 7; 4, bordeiul 24; 5, groapa 15; 6, locuința 2; 9, bordeiul 11.

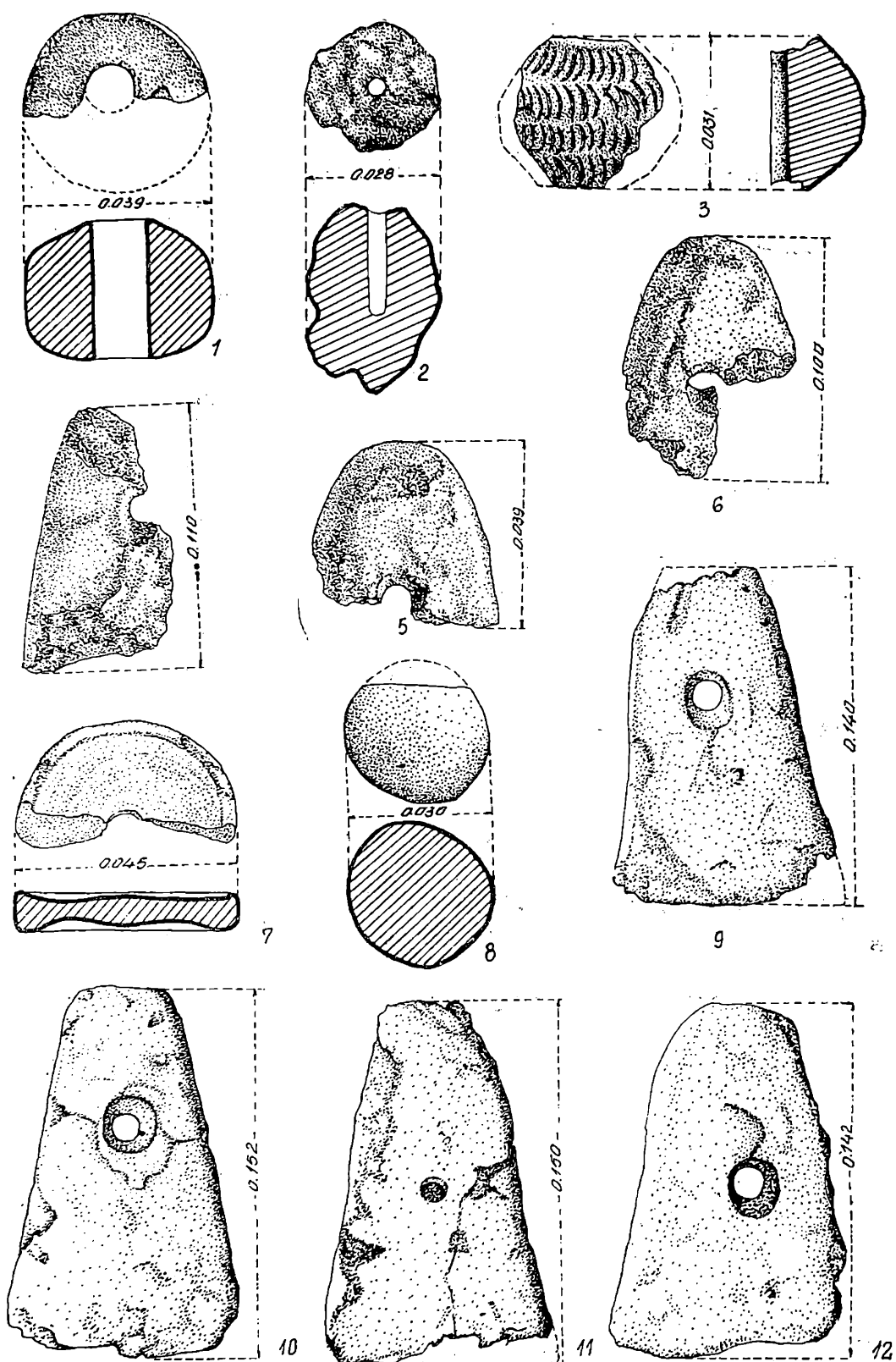

Fig. 51. — Obiecte din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, 2, din stratul de cultură; 3, groapa 9; 4, bordeiul 24; 5, 6, bordeiul 23; 7, groapa 15; 8, bordeiul 9; 9—11, bordeiul 7; 12, bordeiul 16.

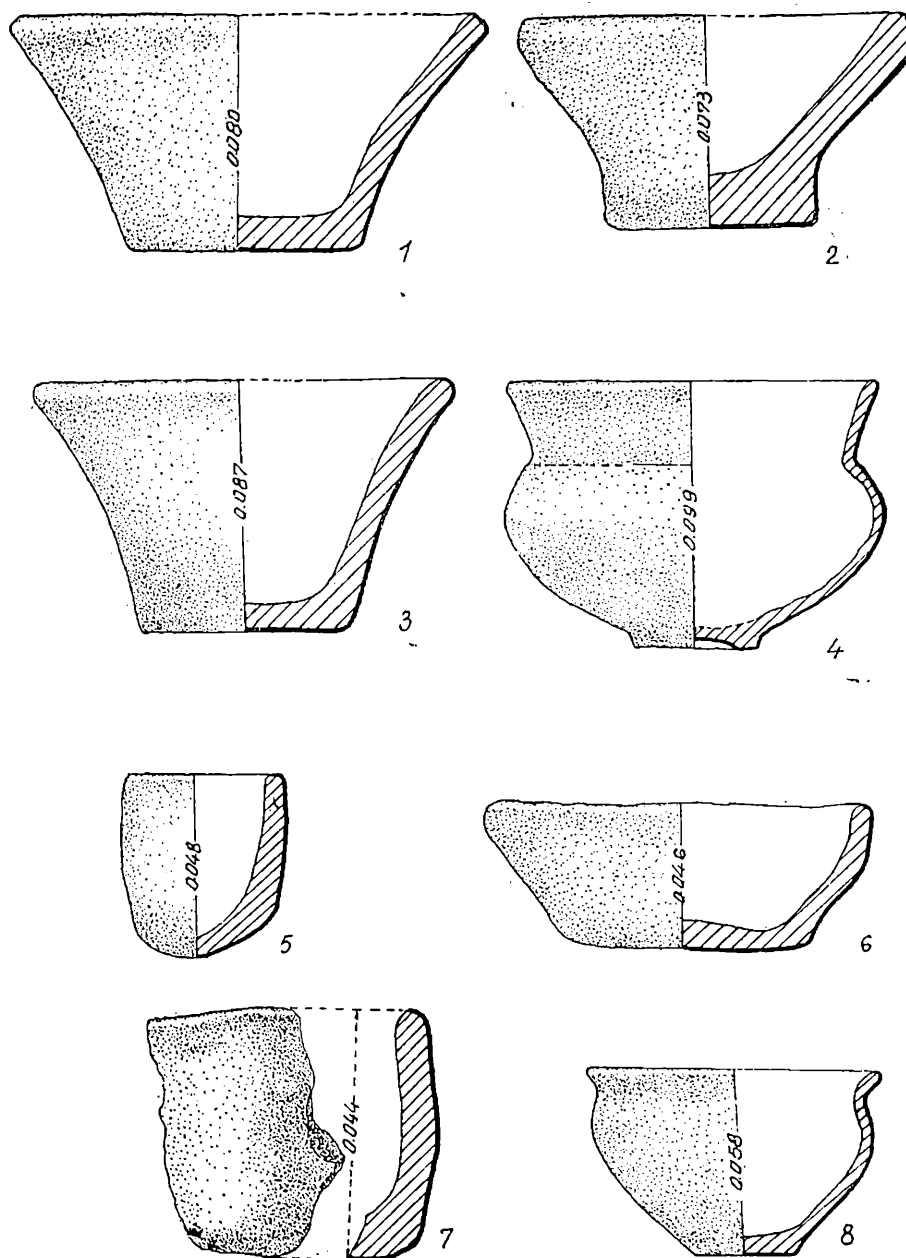
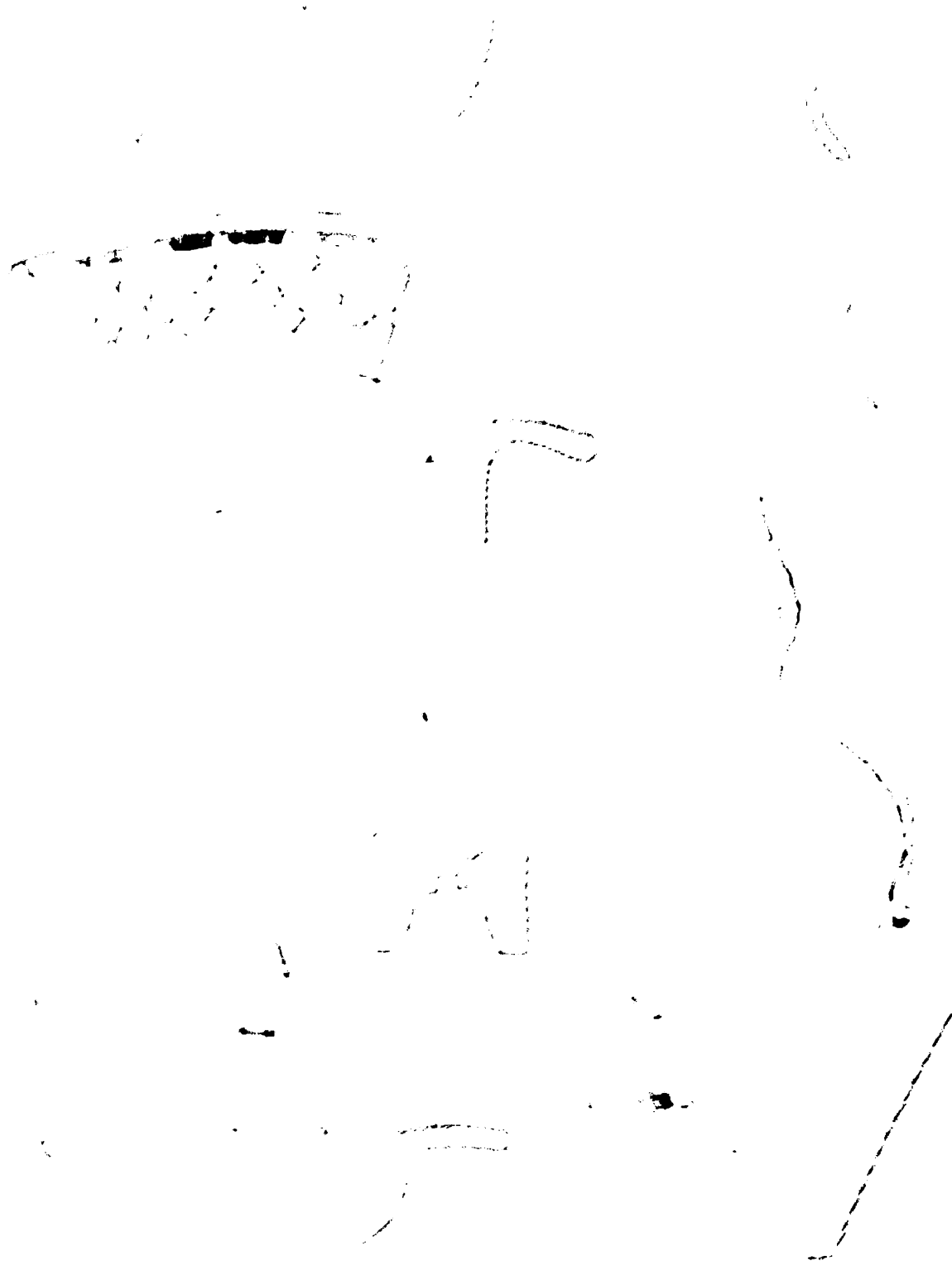

Fig. 52. — Ceramică lucrată cu mîna (1 — 3, 5 — 8) și la roată (4) din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, bordeiul 5; 2, bordeiul 22; 3, 4, groapa 1; 5, locuința 17; 6, groapa 15; 7, bordeiul 25; 8, în stratul de cultură.

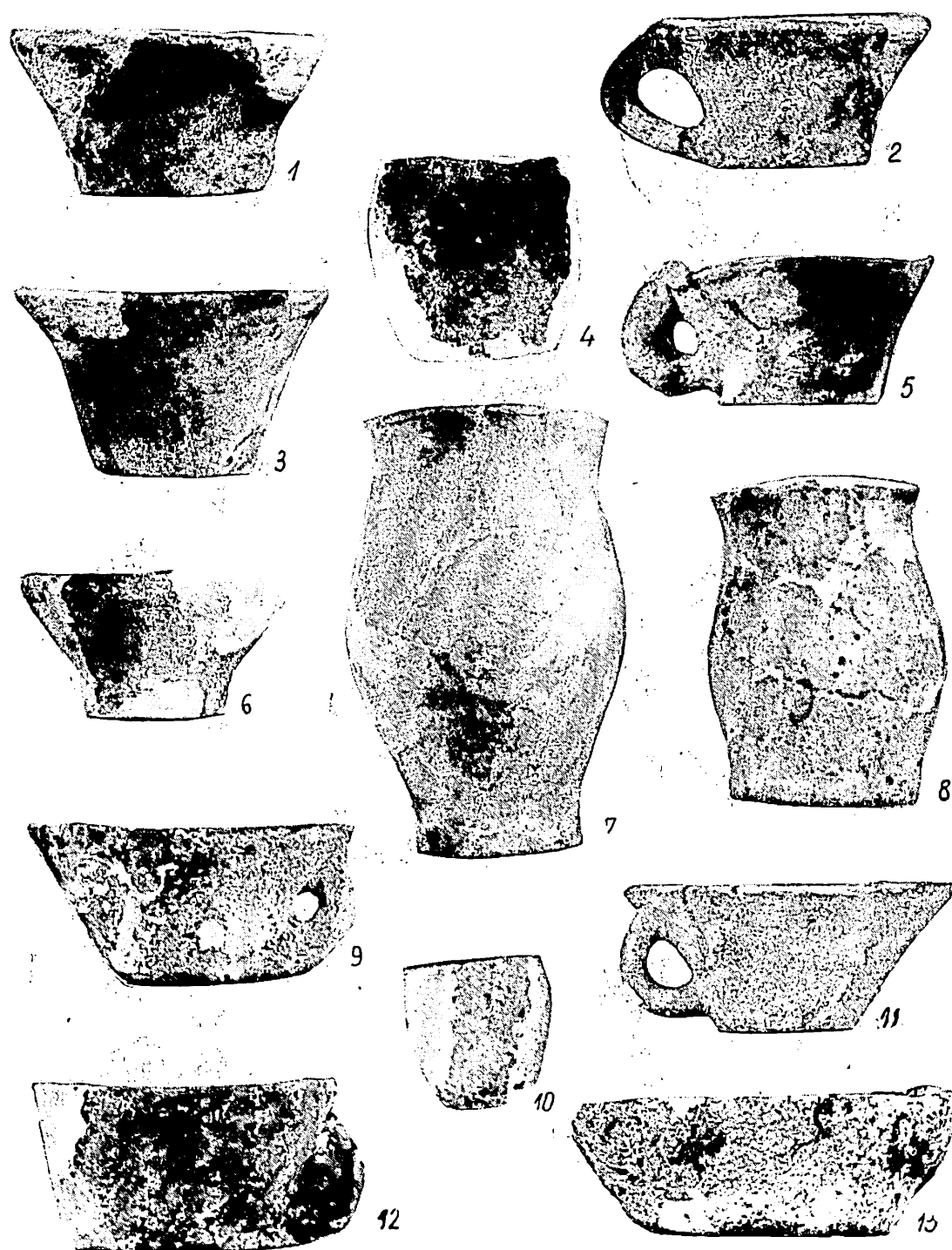

Fig. 54. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea din secolele II — III e.n. : 1, bordeiul 5; 2, 8, bordeiul 25; 3, groapa 1; 4, bordeiul 16; 5, 6, bordeiul 22; 7, bordeiul 12; 9, bordeiul 11; 10, locuința 17; 11, bordeiul 24; 12, bordeiul 23; 13, groapa 15.

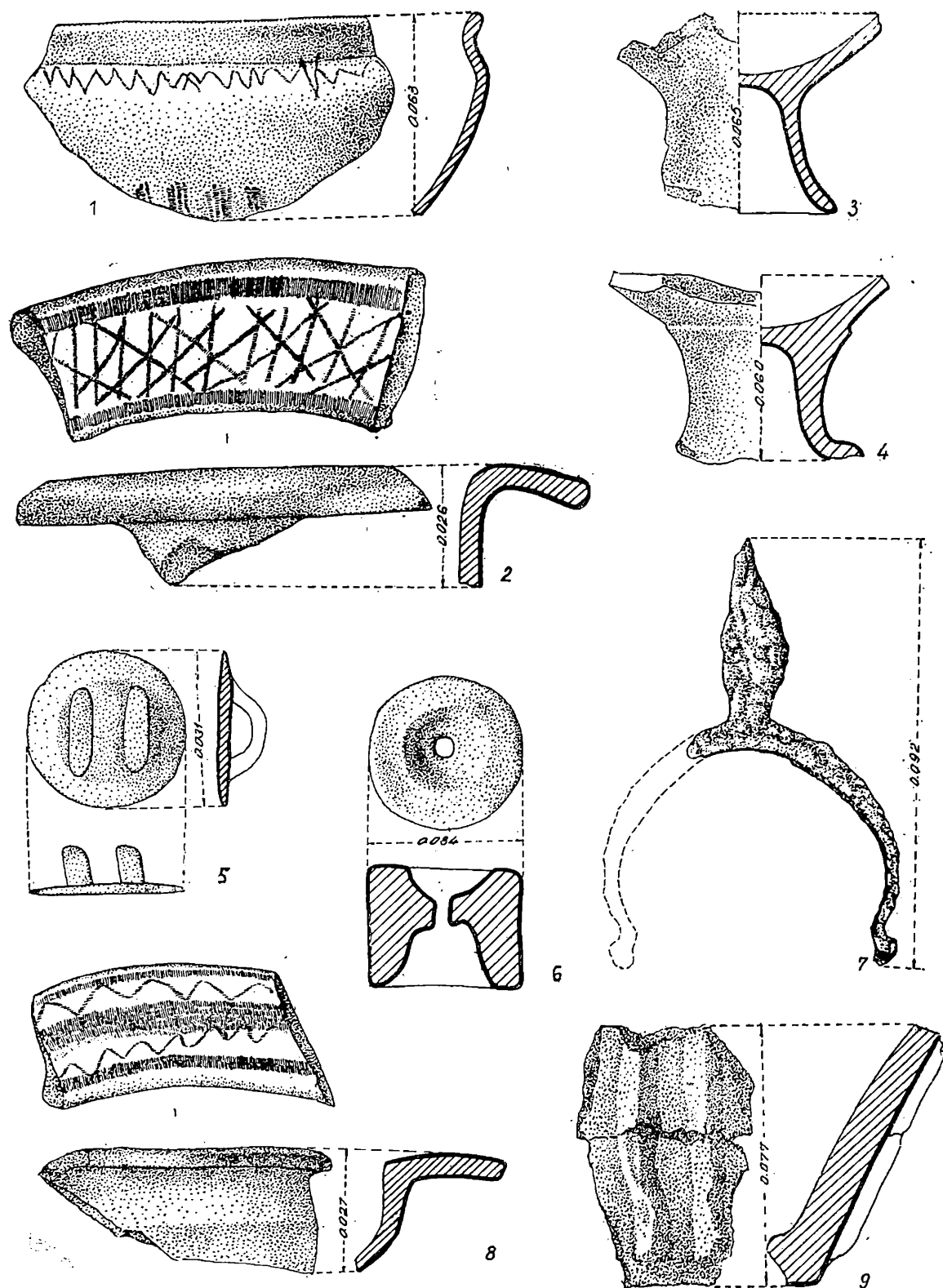

Fig. 53. — Ceramică lucrată la roată (1—4, 8) și cu mina (9) și diferite obiecte din așezarea din secolele II—III e.n.: 1, bordeiul 23; 2, locuința 17; 3, 5, 7, 8, în stratul de cultură; 4, bordeiul 24; 6, groapa 17; 9, bordeiul 25.

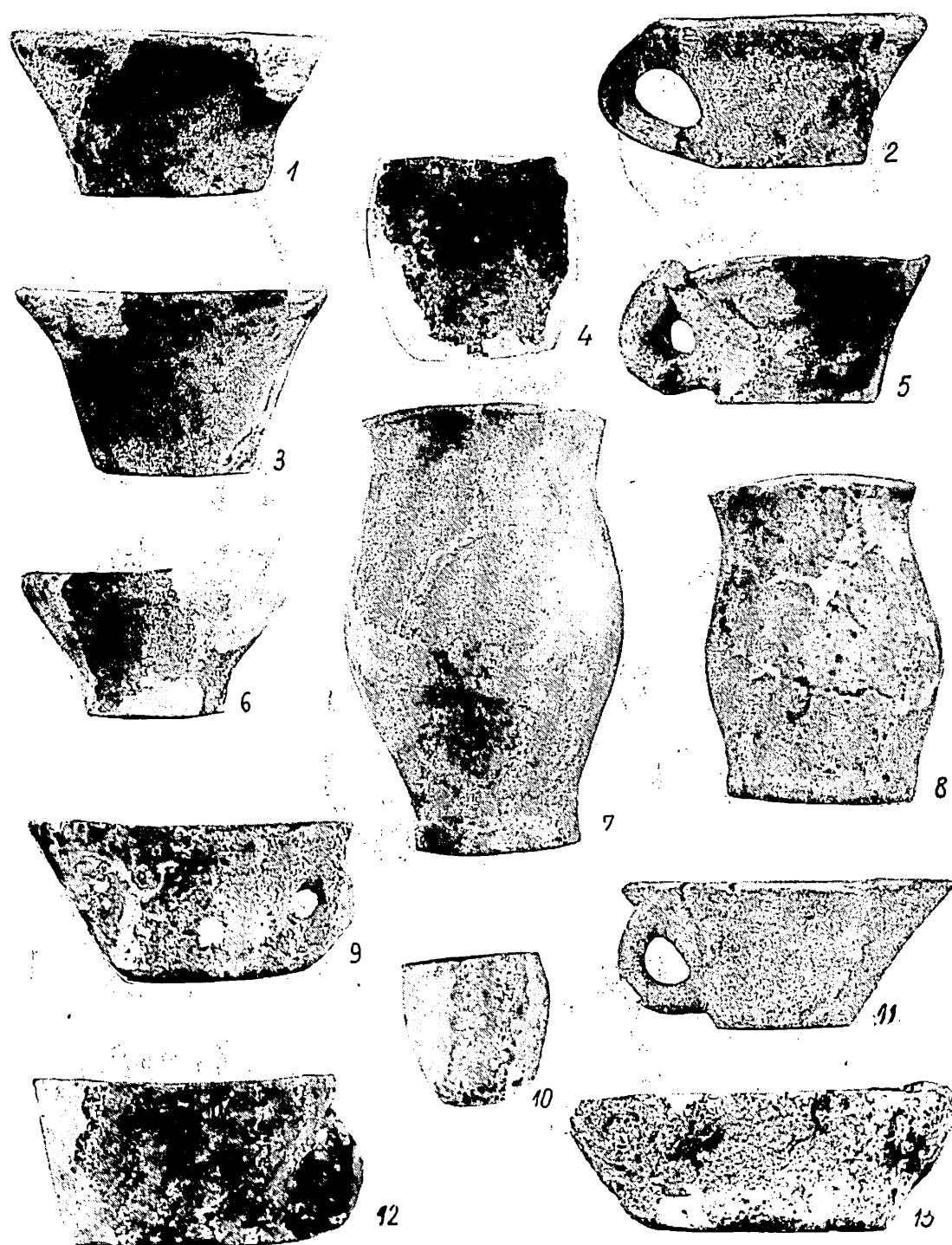

Fig. 54. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea din secolele II — III e.n.: 1, bordeiul 5; 2, 8, bordeiul 25; 3, groapa 1; 4, bordeiul 16; 5, 6, bordeiul 22; 7, bordeiul 12; 9, bordeiul 11; 10, locuința 17; 11, bordeiul 24; 12, bordeiul 23; 13, groapa 15.

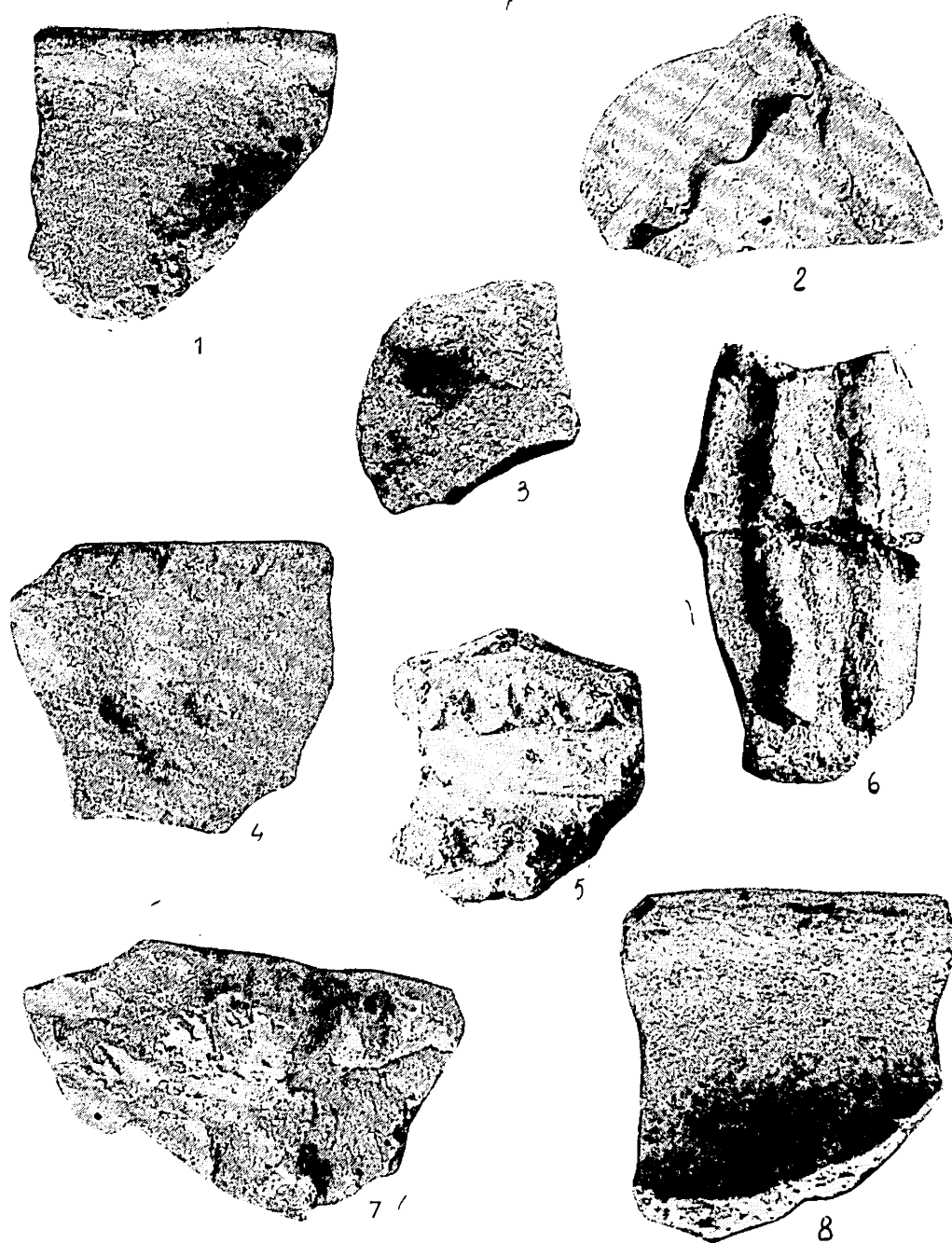

Fig. 55. — Ceramică lucrată cu mîna din așezarea din secolele II — III e.n.: 1, 2, 4, bordeiul 8; 3, bordeiul 22; 5, groapa 17; 6, bordeiul 25; 7, locuința 3; 8, din stratul de cultură.

Fig. 56. — Ceramică lucrată cu roata din așezare din secolele II—III e.n.: 1, groapa 1; 2, groapa 19; 3, bordeiul 3; 4, locuința 1; 5, din stratul de cultură; 6, groapa 7; 7, locuința 17.

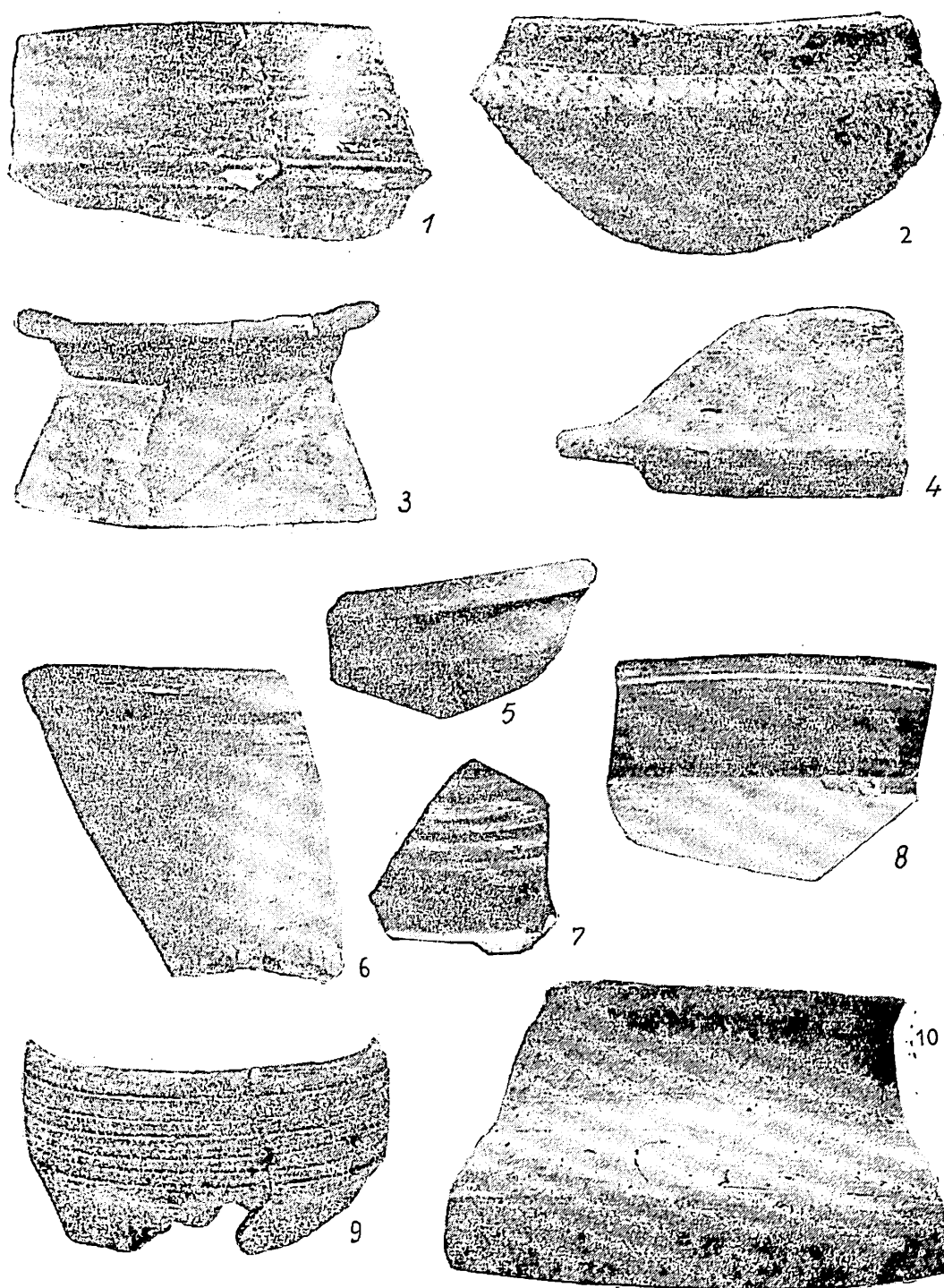

Fig. 57. — Ceramică cenușie (1, 2, 4–6, 8–10) și roșie (3, 7) lucrată la roată din așezarea din secolele II–III e.n.: 1, 4, bordeiul 22; 2, 7, bordeiul 23; 3, groapa 7; 5, locuința 3; 6, locuința 1; 8–10, bordeiul 7.

Fig. 58. — Ceramică de import și monedă din așezarea din secolele II – III e.n.: 1, bordeiul 7; 2, bordeiul 8; 3, bordeiul 11; 4, 7, bordeiul 16; 5, locuința 4; 6, bordeiul 5.

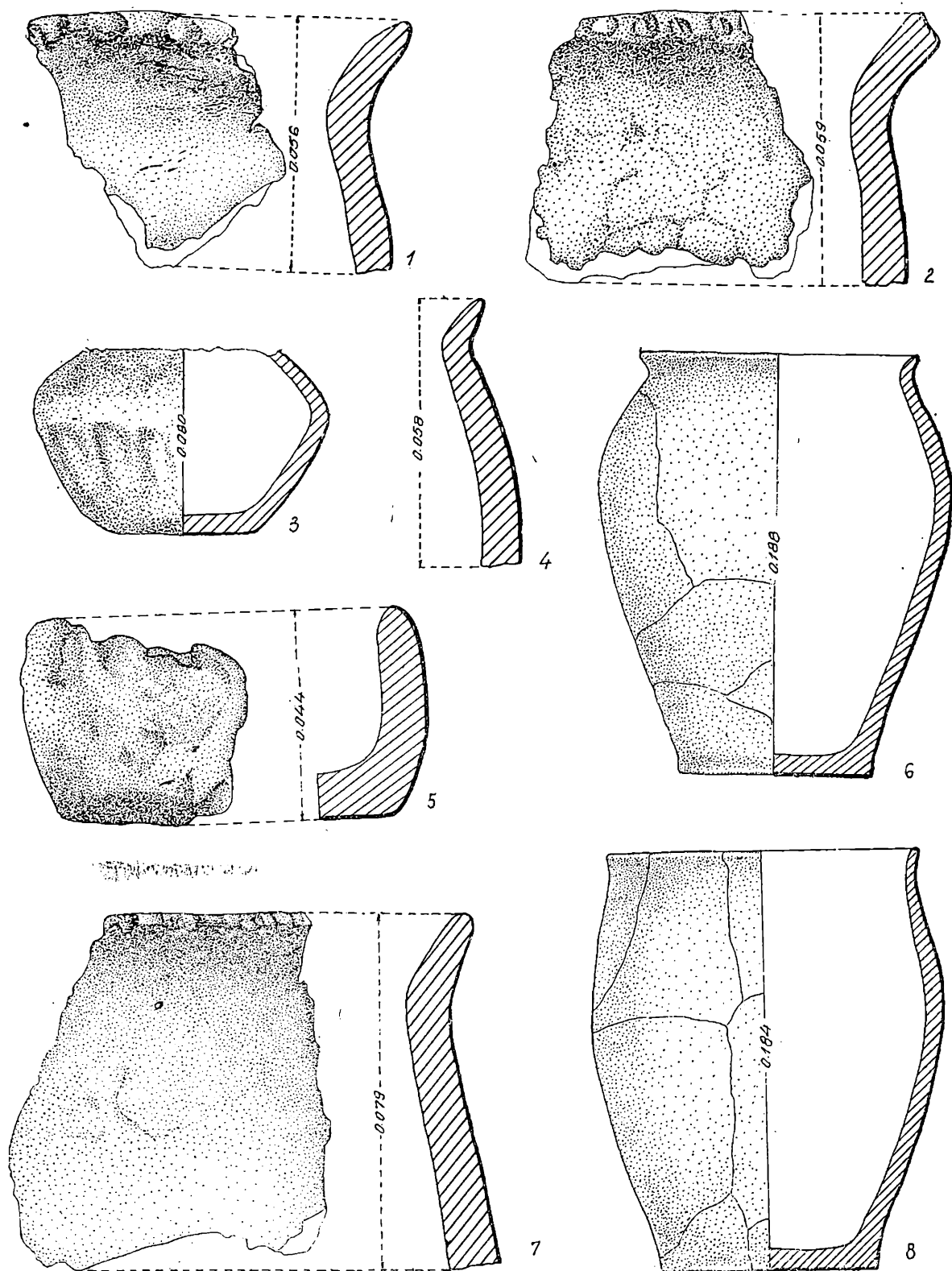

Fig. 59. — Ceramică din așezarea din secolele VI—VII e.n. : 1, 3, bordeiul 2 ; 2, 7, bordeiul 20 ; 4, 6, bordeiul 4 ; 5, bordeiul 10 ; 8, bordeiul 17.

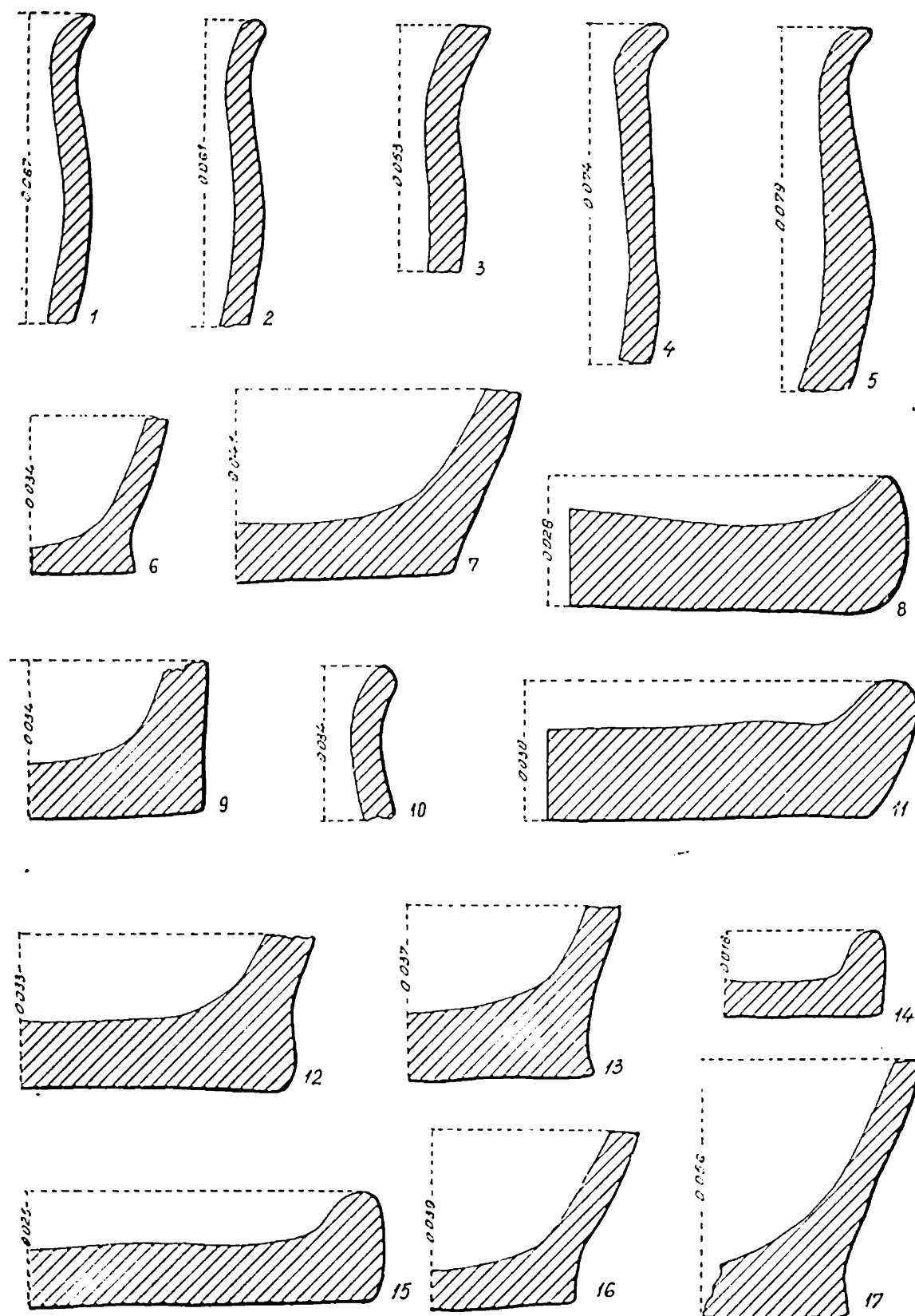

Fig. 60. — Ceramică din așezarea din secolele VI—VII e.n.: 1, 2, 10, 15, 17, bordeiul 20; 3, 4, 7—9, 11, 14, bordeiul 19; 5, 6, 13, bordeiul 17; 12, 16, bordeiul 2.

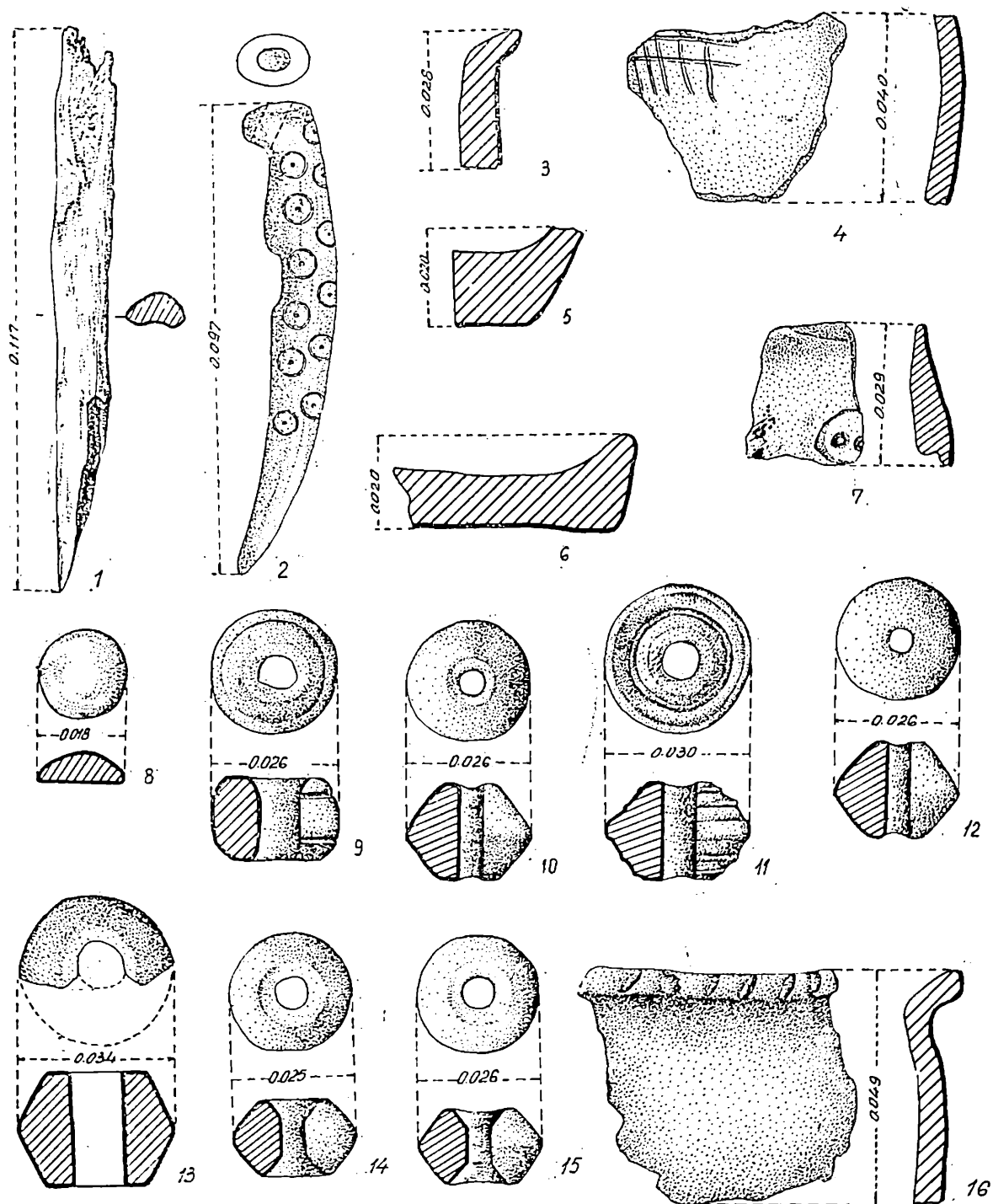

Fig. 61. — Ceramică și obiecte din așezarea din secolele VI—VII e.n. : 1, 8, 9, 14, 15, bordeiul 19; 2, din stratul de cultură; 3, 16 bordeiul 4; 4—7, bordeiul 2; 10, 12, bordeiul 17; 11, 13, bordeiul 20.

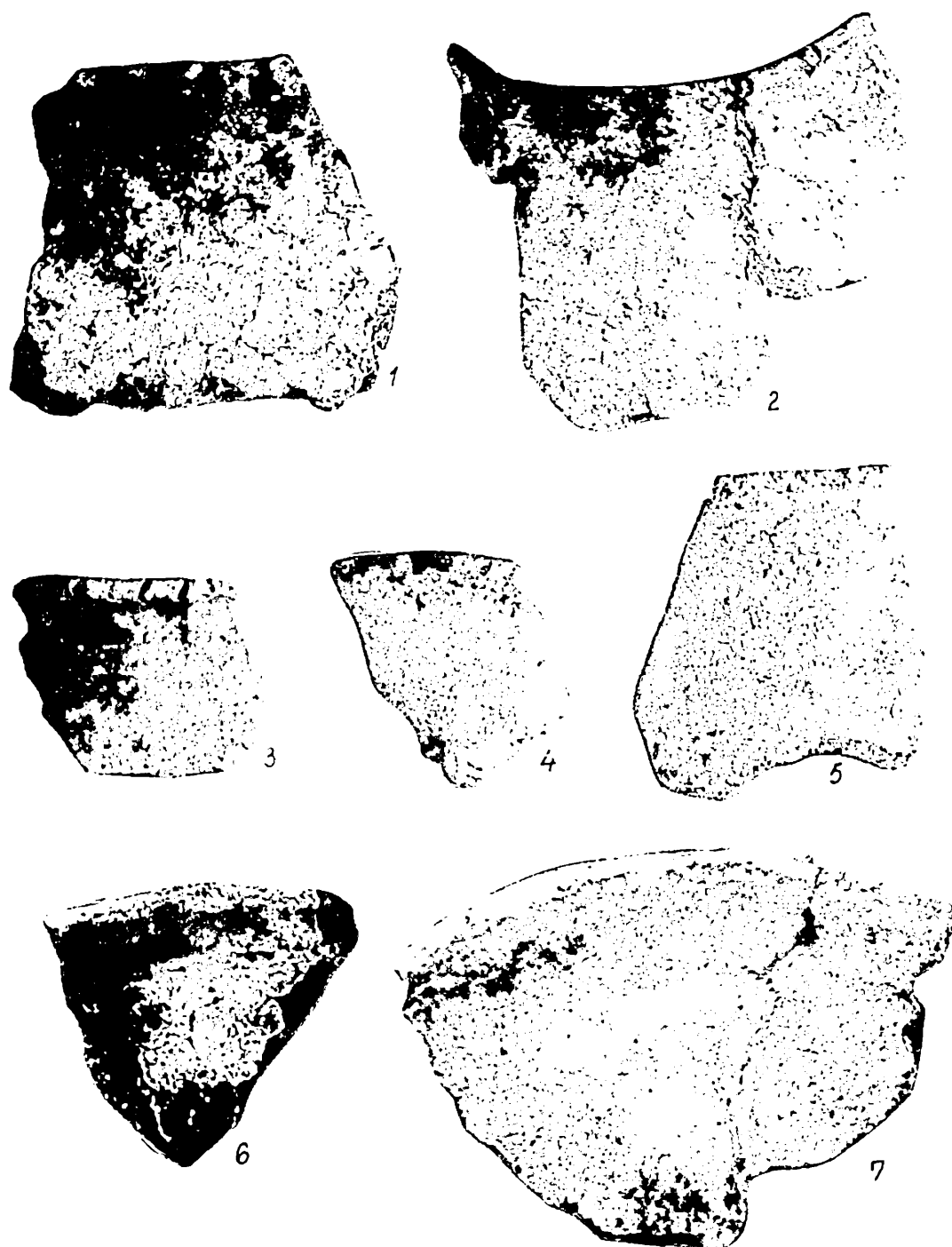

Fig. 62. — Ceramică din aşezarea din secolele VI—VII e.n. : 1, 2, bordeiul 20 ; 3—5, bordeiul 19 ; 6, bordeiul 2 ; 7, bordeiul 17.

NECROPOLA DIN SECOLUL AL IV-LEA E. N. DE LA LEȚCANI (JUD. IAȘI)

Migrația popoarelor, de la care au rămas multe dovezi pe teritoriul țării noastre, constituie, prin ansamblul ei de aspecte ale vieții materiale și spirituale, un larg și interesant domeniu de investigație științifică. Explicarea acestui fenomen istorico-social, petrecut timp de mai multe secole pe un spațiu locuit în mare parte de o populație receptivă la nou, care a păstrat însă multe din caracteristicile culturale proprii, solicită o cercetare complexă. În această privință, alături de vestigiile arheologice și izvoarele scrise, un aport deosebit îl aduc antropologia, paleozoologia, lingvistica, ca și diferitele analize de laborator. Studiarea amănunțită a tuturor acestor informații este cu atât mai necesară cu cât componența etnică a culturilor materiale din perioada migrației popoarelor, răspândite citeodată pe spații foarte largi, apare mai eterogenă, fapt care a dus uneori la interpretarea contradictorie a aceluiași fenomene istorice. Asemenea ipoteze diferite au fost formulate și referitor la cultura Sintana de Mureș — Cerneahov¹, cunoscută prin mai multe variante regionale².

Identificată prin numeroase descoperiri de așezări și necropole datând din întreg secolul al IV-lea e.n., cultura Sintana de Mureș, care alături de autohtoni cuprinde între purtătorii ei populații germanice și sarmatice, continuă să suscite încă mult interesul arheologilor. Astfel, săpăturile efectuate în cimitirul și așezarea de la Lețcani — Iași aduc importante contribuții la cunoașterea unor probleme referitoare la riturile și ritualurile funerare, cronologia și etnicul acestei culturi pe teritoriul est-carpatic al României.

Satul Lețcani este situat la 13 km nord-vest de Iași (fig. 1), pe șoseaua Iași — Tîrgu Frumos. Această zonă din stînga riului Bahlui a fost populată în diferite epoci istorice³, o locuire intensă dovedindu-se și în secolul al IV-lea e.n.⁴.

În primăvara anului 1966, locuitorul C. Onofrei, săpînd groapa unei pivnițe, a dat la iveală un mormînt de înhumatie, din inventarul căruia au putut fi recuperate cîteva vase de lut, un pieptene de os, o cataramă de bronz, un fragment din minerul unui cuțit de fier și resturile unui resort de fibulă de bronz⁵. În toamna aceluiași an au fost începute cercetări sistematice⁶, prin care, pe parcursul a șase campanii, s-au dezvelit un număr de 48 morminte, patru locuințe și două gropi cu resturi menajere⁷.

¹ Pentru problematica și bibliografia generală referitoare la cultura Sintana de Mureș — Cerneahov vezi István Kovács, *A maroszentannai népvándorlásokori temető, DolgCluj*, III, 1912, 2, p. 250—367; Ion Nestor, *Von dem Abzug der Römer aus Dakien bis zur slawischen Einwanderung, Rapports*, II, XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 21—28 Août 1960, p. 129—137; idem, în *Istoria României*, I, 1960, p. 682—694; Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III—IV e. n.*, București, 1965; B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966; I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sintana de Mureș — Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, AM, IV, 1966, p. 189—259; K. Horedt, *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sintana de Mureș — Cerneahov în România*, SCIV, 18, 1967, 4, p. 575—592; pentru teritoriul U.R.S.S. vezi în special MIA, 82 (1960), 89 (1960), 116 (1964), 139 (1967) și E. A. Rikman, *Pamjatnik epochi velikogo pereselenija narodov. Po raspokam posselenija i mogil'nika černjachovskoj kul'tury u sela Budești, Chișinău*, 1967.

² M. A. Tihanova, *O lokal'nyh variantach černjachovskoj kul'tury*, SA, 4, 1957, p. 168—194.

³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, în care sînt menționate descoperirile neolitice (p. 27—28, 31, 34), epoca metalelor (p. 42, 52), perioada geto-dacică (p. 64), epoca migrațiilor (p. 72, 207) și epoca feudală (p. 150, 155).

⁴ *Ibidem*, p. 78, 207; Cătălina Bloșu, *Sonda jul din necropola de tip Sintana de Mureș de la Lețcani — Iași*, AM, VI, 1969, p. 137—148; idem, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani — Iași*, MemAntiq, I, 1969, p. 167—180.

⁵ Inventarul recuperat, cît și primele informații obținute de la localnici cu privire la acest mormînt ne-au fost oferite de I. Ioniță, căruia îi aducem și cu acest prilej mulțumirile noastre.

⁶ Săpăturile au fost organizate de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași în colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei.

⁷ Primul sondaj în așezarea din secolul al IV-lea a fost efectuat în anul 1969, cercetările fiind apoi reluate în anul 1972.

Cercetarea celor două obiective a fost destul de dificilă, întrucât atât așezarea cât și necropola se aflau pe vatra satului actual, fapt ce nu a permis dezvelirea complexelor arheologice decât parțial. În felul acesta, planul general al săpăturilor a trebuit să fie conceput în funcție de spațiile rămase disponibile.

Așezarea din secolul al IV-lea e.n. este situată pe un promontoriu nu prea înalt, rămas din terasa inferioară a Bahluiului⁸, iar cimitirul în imediată apropiere, la circa 200 m spre NNV, pe un loc ceva mai ridicat⁹.

Cercetările în necropolă, obiectivul propriu-zis al lucrării de față, începute în curtea lui C. Onofrei, au fost continuate spre est, în grădinile lui C. Coțovanu și a lui Gh. Cebere și spre nord, pe teritoriul C.A.P.-ului Lețcani¹⁰. Din motivele deja arătate nu a putut fi cercetat întreg cimitirul,

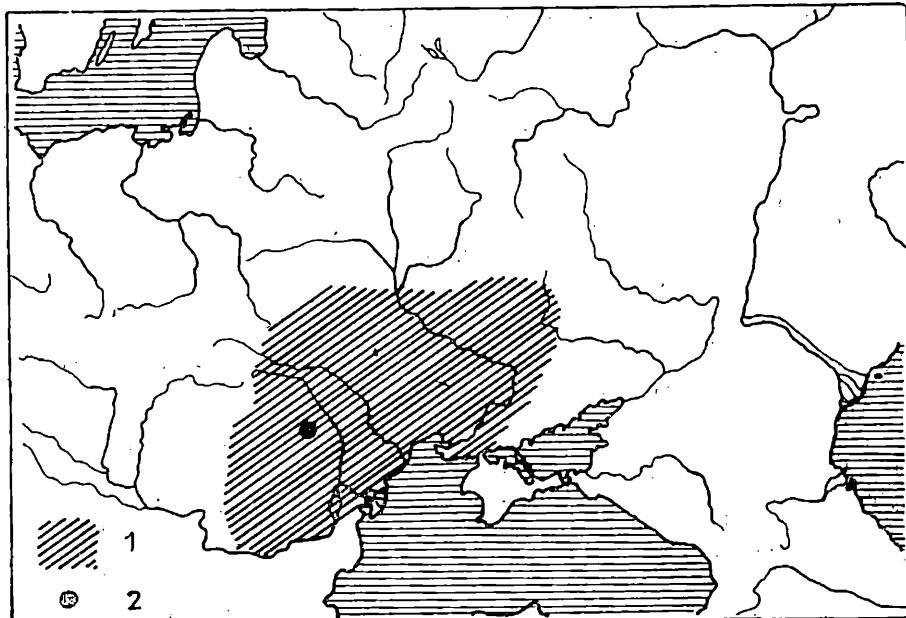

Fig. 1. — Poziția necropolei de la Lețcani (2) în aria de răspândire a culturii Sântana de Mureș—Cerneahov (1).

datorită fie construcțiilor gospodărești, situate spre nord-vest, fie culturilor de viță de vie, aflate spre vest și sud, fie drumului de acces spre grajdurile și grădina de zarzavat a C.A.P.-ului de la est. Cu toate acestea, se constată că mormintele lipsesc în părțile de nord, est și sud-est ale zonei săpate, ceea ce ne face să presupunem că aici ar putea fi limita, dacă nu a întregului cimitir, cel puțin a unui important grup de morminte.

Săpăturile arheologice, însumind o suprafață de circa 1 300 m², s-au efectuat prin secțiuni orientate nord-sud sau est-vest, cu lungimi diferite și lățimi de 1,50 și 2 m; spațiile de câte 0,50 m lăsate între secțiuni au fost și ele ulterior săpate.

În ceea ce privește dispoziția mormintelor în planul cimitirului, nu se observă o anumită grupare a lor potrivit ritului practicat. În schimb, s-ar putea observa o oarecare intenție de aliniere în mai multe șiruri a mormintelor pe direcția nord-sud; distanțele dintre ele, deși inegale, permiteau cu ușurință accesul pe întreg teritoriul necropolei fără a împieta asupra altor morminte (fig. 2)¹¹.

Necropola de la Lețcani prezintă o situație stratigrafică simplă, fără nici un alt nivel de locuire în afara aceluia din secolul al IV-lea e.n. Aflat direct sub stratul vegetal, de aproximativ 0,30 — 0,35 m, stratul corespunzător necropolei avea o culoare brună-cenușie și o grosime de circa 0,15 — 0,20 m. În cuprinsul lui au fost descoperite mai multe fragmente ceramice, o fibulă, un vîrf de lance și oase de animale. Între acest strat și solul viu se mai afla o depunere de circa 0,45 — 0,50 m, de culoare brună-roșcată, fără resturi arheologice. Toate gropile mormintelor de incinerare fuseseră săpate în acest strat, în timp ce mormintele de înhumare ajungeau de cele mai multe ori pînă în solul galben, care începea de la aproximativ 1,20 m adîncime.

⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 207.

⁹ De obicei, necropolele Sântana — Cerneahov sînt situate pe pante line, așa cum a constatat G. B. Fedorov (*O dvuch obrjadach pogrebeni ja v černjachovskoj kul'ture*, SA, 3, 1959, p. 237) și B. Mitrea și C. Preda (*op. cit.*, p. 117).

¹⁰ Mormintele 1—5 au fost descoperite în 1966, mormin-

tele 6—16 în 1967, mormintele 17—43 în 1968, iar mormintele 44—48 în 1969.

¹¹ Aceeași observație o face Gh. Diaconu pentru necropola de la Tirgșor (*Considerații preliminare asupra necropolei de la Tirgșor din secolele III—IV e. n.*, SCIV, XI, 1960, 1, p. 56, 57) și B. Mitrea și C. Preda, pentru cele mai multe necropole din Muntenia (*op. cit.*, p. 119).

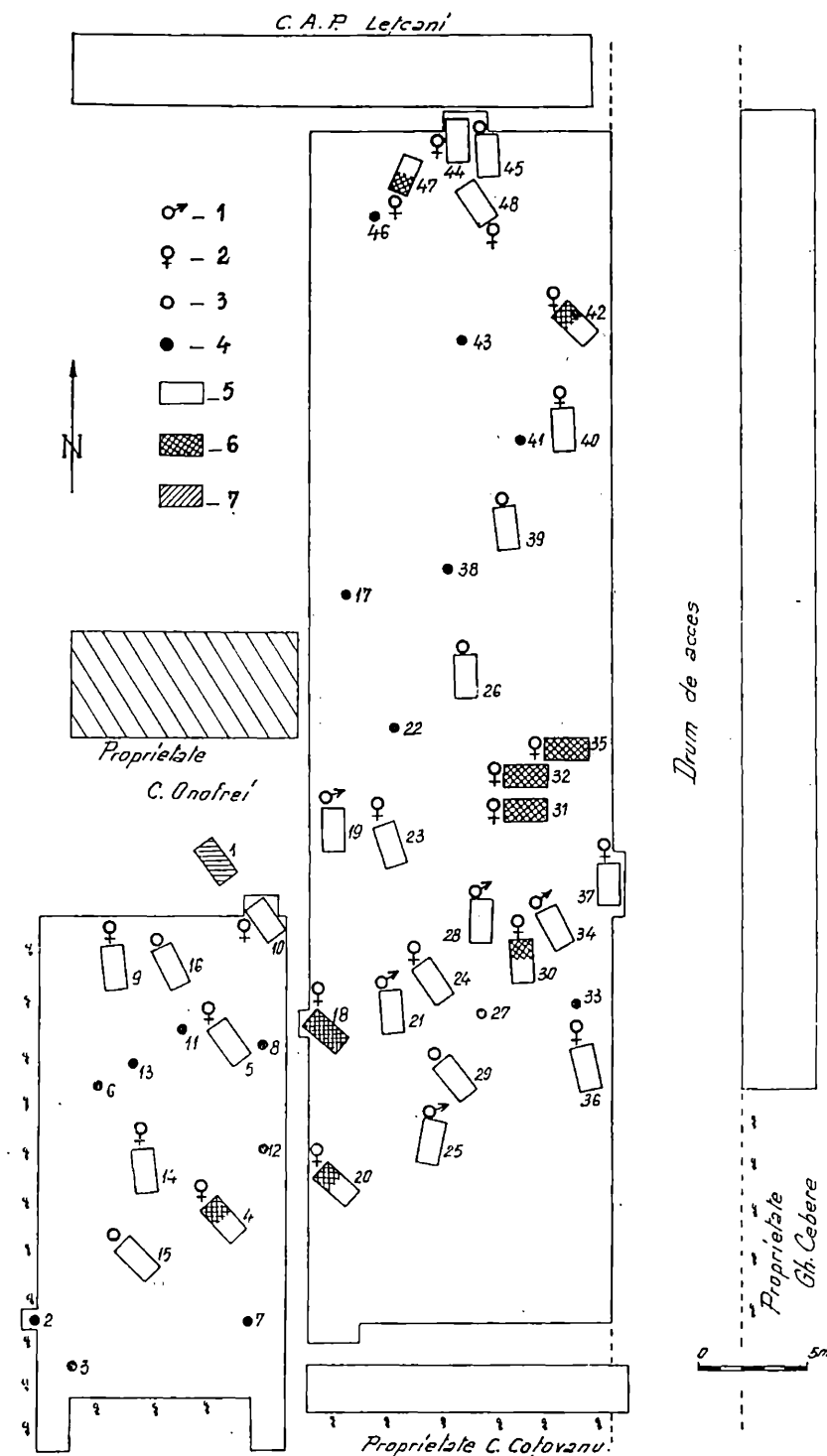

Fig. 2. — Planul general al necropolei: 1, mormint de bărbat; 2, mormint de femeie; 3, mormint de copil; 4, mormint de incinerare; 5, mormint de înhumare; 6, mormint de înhumare (sau zonă de mormint) deranjat; 7, mormint de înhumare pentru care nu s-au putut face observații de teren (informații de la localnici).

La Lețcani nu a fost semnalat nici un caz de suprapunere a gropilor de morminte¹², ceea ce presupune că în etapa celor mai târzii înmormântări chiar se mai păstrau încă semnele de la suprafață ale mormintelor mai vechi — vreo moviliță simplă de pământ, eventual o piatră sau un grup de pietre — care bineînțeles nu s-au mai păstrat pînă în prezent pentru a fi sesizate¹³. O situație specială a fost surprinsă doar în mormîntul de înhumatie 37, în care se mai aflau și oase calcinate. Acestea erau depuse într-un castron mic, lucrat la roată din pastă fină, aflat la rîndul lui într-un castron mai mare, lucrat în aceeași tehnică, așezat sub tibia stîngă¹⁴. Datorită puternicei calcinări, ca și a numărului foarte mic de fragmente, analiza osteologică nu a putut stabili dacă oasele arse provin de la un schelet uman sau de la un animal. Prezența oaselor într-un vas depus la picioarele înhumatului ar putea duce la presupunerea că ne găsim în fața unei obișnuite ofrande de carne. Incinerarea animalului de ofrandă este însă o practică necunoscută pentru ritualul depunerii resturilor de la banchetul funerar în mormintele de înhumatie. Dealtfel, în același mormînt s-au găsit și oase rămase într-adevăr de la ofrandă de carne. Mult mai plauzibil ar fi ca oasele calcinate să fi aparținut unui mormînt de incineratie. Adîncimea foarte mare (1,85 m) la care s-au găsit exclude însă posibilitatea ca oasele să fi fost la data descoperirii în poziție *in situ*, mai ales că toate celelalte morminte de incineratie din această necropolă nu depășeau adîncimea de 0,75 m. Totodată, practica înmormîntărilor în urnă depusă într-un alt vas nu este documentată deocamdată în cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov¹⁵. Mai mult chiar, nici castronul din pastă fină în care s-au găsit oasele calcinate nu poate fi considerat drept urnă inițială, întrucît în necropola în discuție de cîte ori în inventarul unui mormînt de incineratie se întîlnește un singur vas el este întotdeauna lucrat din pastă zgrunțuroasă și păstrează urme de ardere secundară. Prin urmare, este posibil ca resturile unui mormînt de incineratie (notat cu 37 b), surprins la săparea gropii mormîntului 37 a de înhumatie, să fi fost depuse într-o urnă improvizată, așezată într-o groapă mică, săpată de sub nivelul aceleia de înhumatie.

MORMINTE DE INCINERAȚIE

Cele 17 morminte de incineratie de la Lețcani reprezintă aproximativ o treime din numărul total de morminte. Avînd această proporție pentru mormintele de incineratie, descoperirea de la Lețcani își găsește numeroase analogii în alte necropole de tip Sîntana de Mureș — Cerneahov, în care numărul incineratilor este mult mai mic decît cel al înhumaților¹⁶.

Adîncimea mormintelor de incineratie era cuprinsă între 0,40 și 0,75 m de la suprafața actuală a solului. Grupate sub acest aspect, cinci morminte (circa 31%) au adîncimea între 0,40 și 0,50 m, 10 morminte (circa 63%) au adîncimea între 0,50 și 0,65 m și un singur mormînt (circa 6%) are adîncimea de 0,75 m¹⁷. Forma gropilor a fost greu — sau chiar imposibil — de stabilit. Gropile cărora li s-a surprins conturul aveau formă rotundă, cu diametrul de 0,55 m (M. 33) și de 0,60 m (M. 11, 27), sau ovală, cu diametrele de 0,45 × 0,55 m (M. 43) și de 0,55 × 0,65 m (M. 41).

Lipsa oricăror urme de arsură pe fundul sau pe pereții gropilor presupune că arderea morților se făcea pe ruguri speciale, de unde erau aduse resturile cinerare (oase calcinate, cenușă, cărbuni, vase întregi sau sparte ritual); locul cremației nu a putut fi identificat pînă în prezent la Lețcani, nici pe teritoriul necropolei și nici în preajma acesteia¹⁸. Amenajarea rugului pare să fi fost astfel concepută încît să asigure o ardere lentă și cit mai completă a cadavrelor; numai așa ar putea să se explice cantitatea redusă de oase puternic calcinate depuse în morminte. Fragmentarea și mai mult a oaselor, datorată diferitelor procese fizice și chimice survenite pe parcurs, nu permite de cele mai multe ori realizarea unui examen antropologic. Doar în cazul mormîntului 11, cu oasele calcinate depuse în urnă, s-a stabilit că rămășițele cinerare aparțineau unui copil (infans II), sub 14

¹² Dealtfel, aceeași constatare este făcută pentru cele mai multe din necropolele acestei culturi G. B. Fedorov, *Naselenie prutsko-dnestrovskogo mezhdurečija*, MIA, 89, 1960, p. 236—243; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 119; doar la Tirgșor pentru toate mormintele din secolul IV e. n. deranjate au fost clar surprinse întretăieri cu alte morminte, din faze diferite ale necropolei sau din perioade mai târzii, prefeudale și feudale (Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, p. 16—18).

¹³ Cum este cazul mormîntului 42 de la Tirgșor, în care „colțurile gropii mormîntului erau marcate la nivelul de la care a fost săpat mormîntul” (*ibidem*, p. 51).

¹⁴ Obiceiul depunerii unui vas în altul este considerat de origine sarmatică, Al. Andronic, *Un mormînt sarmatic descoperit la Vaslui, SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 350—353; I. Ioniță, *op. cit.*, p. 233.

¹⁵ În necropola birituală de la Spanțov sînt două urne în mormîntul 15, dar alături de B. Mitrea și C. Preda, *op.*

cit., p. 24). O situație cu totul deosebită din acest punct de vedere a fost surprinsă în mormîntul 24 de incineratie de la Tirgșor, unde în urnă alternau oasele calcinate și cioburi din alte două vase (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 48, pl. CLXXIII/1).

¹⁶ Pentru proporția dintre mormintele aparținînd celor două rituri funerare în diferite necropole vezi B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 119—122.

¹⁷ Observațiile făcute asupra mormintelor de incineratie de la Lețcani nu au avut în vedere și mormîntul 37b, care a fost descoperit în condiții speciale; el nu a fost inclus nici în tabelul 1.

¹⁸ Ca dealtfel niciăieri în alte cimitire, B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 129. Singurul indiciu în acest sens l-a constituit descoperirea unui rug la Lunca-Galați, pe locul căruia s-ar fi găsit resturi de la mai multe cadavre (informații I. T. Dragomir).

ani¹⁹. Lipsa totală a obiectelor (întregi sau fragmentare), cu sau fără urme de trecere prin focul rugului, la toate mormintele de incinerare de aici²⁰, sugerează practica unui ritual deosebit, potrivit căruia cadavrul era urcat pe rug învelit doar într-un giulgiu, probabil fără vestimente.

Mormintele de incinerare sînt de două tipuri: 1. Morminte cu oase umane calcinate amestecate cu pușini cărbuni, depuse în urnă zgrunțuroasă, fără capac (M. 11)²¹; 2. Morminte cu oase umane calcinate depuse direct pe fundul gropii. Unul dintre aceste morminte este lipsit cu totul de inventar²². La celelalte morminte din această grupă resturile cinerare sînt acoperite cu vase mici sau cioburi, așezate întotdeauna cu gura în jos²³. Numărul de vase diferă de la un mormint la altul, ajungîndu-se pînă la cel mult șapte exemplare (tabelul 1)²⁴.

Ceramica descoperită în mormintele de incinerare este toată lucrată la roată; vasele lucrate cu mîna, ca și cele de import romane, lipsesc în toate mormintele de acest fel. Proportia ceramicii din pastă zgrunțuroasă (26 vase = 63,40%) se dovedește a fi net superioară celei din pastă fină (15 vase = 36,60%). Demn de subliniat este faptul că din cele 26 de vase din pastă zgrunțuroasă, toate avînd forma de borcan, 24 de exemplare prezentau urme clare de ardere secundară. Această presupune că arderea pe rug a unor vase din pastă zgrunțuroasă era o cerință aproape obligatorie a ritualului incinerării²⁵. Dealtfel, vasul zgrunțuros cu ardere secundară nu lipsește din nici unul dintre mormintele de incinerare cu inventar. În resturile unui asemenea vas, de obicei jumătatea lui inferioară, erau aduse de la rug spre a fi depuse în groapă resturile cremației, peste care se așezau alte vase (sau cioburi de vase), arse sau nu pe rug.

MORMINTE DE ÎNHUMAȚIE

Mormintele de înhumare, în număr de 32, reprezintă circa 2/3 din totalul mormintelor din acest cimitir.

Surprinse de cele mai multe ori în profilul secțiunilor, gropile mormintelor de înhumare apăreau ca o pată întunecată, compactă, cu pereții oblici, îngustîndu-se ușor spre fund. Privite în plan, ele aveau de regulă forma unui dreptunghi cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite, ajungînd uneori la o formă ovoidală, mai îngustă la picioare (M. 14, 19, 34 și 47) sau la cap (M. 10, 21 și 45). Adîncimea acestor morminte era foarte variată, măsurînd de la suprafața actuală a solului valori între 0,55 și 2,85 m. Pentru copii erau pregătite gropi nu prea adînci, între 0,95 și 1,65 m²⁶. Adîncimea mormintelor sigure de bărbați era cuprinsă întotdeauna între 1,20 m (M. 21) și 1,75 m (M. 34), în timp ce pentru femei adulte erau șapte gropi începînd de la 0,55 m (M. 44) pînă la 2,85 m (M. 32). O asemenea corelație (tabelul 2) între adîncimea mormintelor, sexul și vîrsta celor înhumați nu a fost semnalată în alte necropole asemănătoare.

¹⁹ Determinările osteologice pentru mormintele de incinerare au fost făcute de către Șt. Cîmănescu de la Catedra de morfologie animală și antropologie de la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, căruia îi aducem mulțumirile noastre.

²⁰ Faptul rămîne ca o particularitate pentru necropola de la LȚcani, în alte necropole menționîndu-se prezența obiectelor (cu sau fără urme ale trecerii prin foc) în morminte de incinerare (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 38).

²¹ La Tîrșor, astfel de morminte au fost încadrate în tipul III (mormintele 65, 13 și 242, *ibidem*, p. 36); B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 129) au inclus mormintele asemănătoare din Muntenia în tipul a.

²² Asemănător mormintelor de tipul c din Muntenia (*ibidem*) sau de tip I de la Tîrșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 36).

²³ Mormintele 41, 112 și 144 de la Tîrșor, asemănătoare celor de la LȚcani au fost încadrate în tipul IX, variantele

Tabelul 1
Inventarul mormintelor de incinerare

mormint nr.	vase din pastă zgrunțuroasă	vase din pastă fină	grupe
7			I
2	●		a
11	●		
12	●		
13	●		
41	●		
6	● ●		
17	● ●		
43	●	▽	II
22	● ● ●		
46	● ●	▽	
8	●	▽ ▽	
27	● ●	▽ ▽	
38	● ● ○	▽ ▽	
33	● ●	▽ ▽ ▽	
3	● ● ○	▽ ▽ ▽ ▽	
total	26 vase =63,40 %	15 vase =36,60 %	

● vas din pastă zgrunțuroasă cu ardere secundară;
○ vas din pastă zgrunțuroasă fără ardere secundară;
▽ vas din pastă fină fără ardere secundară.

a și c (*ibidem*, p. 37); B. Mitrea și C. Preda (*op. cit.*, p. 129) includ mormintele de acest fel din Muntenia, în tipul d.

²⁴ Vezi nota 17.

²⁵ Obiceiul arderii vaselor pe rug a fost dealtfel comentat pentru unele morminte de Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 37.

²⁶ Aceași constatare rămîne valabilă și pentru alte necropole. Spre exemplu, din cele 18 morminte de copii de la Spanțov 16 rămîn sub 1,50 m adîncime. La Alexandru Odobescu, patru din cinci morminte de copii nu depășeau adîncimea de 1 m; La Tîrșor, din cele 36 de morminte de copii numai două depășesc adîncimea de 1,10 m. În necropolele în care media de adîncime este mai mare și mormintele de copii sînt mai adînci. Spre exemplu, cele șase morminte de copii de la Independența au adîncimi între 1,40 și 1,80 m. În necropola de la Izvoru nu se constată o anumită regulă în acest sens, cele cinci morminte de copii avînd adîncimi de la 0,90 m pînă la 2,10 m.

Gropile nu depășeau de obicei cu mult dimensiunile scheletelor, rar prezentând unele largiri, mai ales atunci când inventarul ceramic era numeros. Mult mai mică decât lungimea probabilă a înhumatei în poziție întinsă trebuie să fi fost groapa mormintului 35 ($0,95 \times 0,65$ m), îngustată spre fund prin cele două trepte de la capete (fig. 26/1).

Cele mai multe gropi au fundul drept sau ușor albiat, fără amenajări speciale. O singură groapă prezenta un prag de pământ cruțat pe toată lățimea ei, înalt de 12 cm, pe care zăcea capul (M. 19). O formă deosebită aveau gropile mormintelor 31, 32, și 35, amenajate cu una sau două trepte. Pe fundul ultimei trepte a mormintului 35 se aflau resturile a două birne groase de lemn, așezate de-a lungul pereților, pe care le putem interpreta ca rămase de la o platformă de coborîre a cadavrului (fig. 26/1, b)²⁷.

Tabelul 2
Morminte de înhumăție. Caracteristici generale

mormint nr.	adâncime	vîrstă și sex			cobșervare			orientare						poziție				
		femeie	bărbat	copil	nederanjat	deranjat parțial	deranjat total	V - E	SSV - NNE	VNV - ESE	NNV - SSE	N - S	NNE - SSV	îngenunchiat	chircit	picioare întinse		
																mini indoite	o mîna îndoită	mini întinse
44	0,55	○			○													
9	0,90	○			○										○			○
26	0,95			○	○													○
24	1,10	○			○						○						○	
21	1,20		○		○						○							
29	1,20			○	○						○							○
39	1,30			○	○						○							○
45	1,35			○	○						○							○
16	1,40			○	○						○							○
10	1,45	adult			○					○								○
28	1,50		○		○						○							○
15	1,55			○	○				○									○
37	1,65			○	○						○							○
42	1,70	○			○						○			○				
25	1,70		○		○						○							○
47	1,70	○			○				○					○				
14	1,75	○			○						○						○	
30	1,75	○			○						○							○
34	1,75		○		○					○								○
48	1,75	○			○				○						○			
19	1,75		○		○						○							○
1	1,85	adult			○					○								○
40	1,85	○			○						○							○
20	1,90	○			○						○							○
36	1,90	○			○						○							○
5	2,05	○			○						○							○
18	2,15	○			○						○							○
4	2,30	○			○						○							○
23	2,35	○			○						○							○
31	2,80	adult					○	○										
35	2,80	○					○	○						○				
32	2,85	○					○	○										

Orientarea cea mai frecventă a mormintelor este aceea în jurul axei N-S cu diverse variații, capul revenind astfel spre NNE, N, NNV, NV, pînă la VNV; aceasta este grupa cea mai numeroasă, cuprinzînd circa 81% din morminte. A doua grupă o formează mormintele cu orientarea SSV - NNE, în care apare poziția cea mai sudică a capului la înhumății din această necropolă. În sfîrșit, o a treia grupă o constituie mormintele cu orientarea gropii V-E; în aceste morminte nu avem suficiente elemente pentru a stabili dacă înhumății fuseseră așezați cu capul spre vest sau eventual spre est.

Devierea de la direcțiile de orientare principale constatată la unele morminte ar putea să fie explicată probabil prin anume tradiții, potrivit cărora expunerea spre „lumină” a capului trebuia

²⁷ Mormintele cu gropi foarte adînci, uneori coborînd în trepte și păstrînd urme de birne, descoperite în necropolele

Sintana de Mureș - Cerneahov au fost atribuite componente sarmatice a acestei culturi.

să fie cât mai directă. Interpretarea este sugerată și de studiul paleofaunistic asupra resturilor osoase provenite de la ofrandele de carne depuse în morminte²⁸. Desigur, o asemenea încercare de reconstituire a unor eventuale cunoștințe empirice de cosmogonie în lumea „barbară” a secolului al IV-lea solicită încă numeroase cercetări.

Studiul antropologic al scheletelor din necropola de la Lețcani²⁹ arată că din cele 32 de morminte de înhumatie, 7 sînt de copii (infans I și II), 5 sînt de bărbați și 17 de femei; pentru 3 indivizi s-a putut stabili cu certitudine doar vîrsta, nu însă și sexul. Media de vîrstă a adulților este cuprinsă între 40 și 45 de ani la bărbați și între 30 și 35 de ani la femei.

În ceea ce privește poziția scheletelor în groapă, ea nu a putut fi precizată la mormintele de copii de vîrstă foarte fragedă (M. 15, 16, 39), ca și la mormintele deranjate parțial (M. 4, 20, 30, 42 și 47) sau răvășite total (M. 18, 31, 32 și 35). Observațiile făcute asupra scheletelor mai bine conservate și nederanjate au permis ca după poziția corpului, precum și a mîinilor și picioarelor, să se stabilească trei grupe principale de înmormîntări.

A. Schelete întinse pe spate, avînd următoarea poziție a mîinilor și picioarelor :

1. Picioarele întinse și alăturate; a, cu mîinile pe lingă corp (M. 15, 19, 25, 29, 40, 45); b, cu mîinile îndoite și aduse pe bazin (M. 21, 23 și 48); c, cu mîna stîngă pe lingă corp, iar cea dreaptă îndoită și adusă pe bazin (M. 36, 37).

2. Picioarele întinse și încrucișate în regiunea tibiilor: a, cu mîinile pe lingă corp (M. 10, 34); b, cu mîna dreaptă pe lingă corp, iar cea stîngă îndoită și adusă cu palma pe piept (M. 28) sau pe umărul stîng (M. 14).

3. Picioarul stîng întins, iar dreptul îndoit și adus cu talpa spre tibia stîngă (M. 24, 30); la mormîntul 24 mîna stîngă este întinsă, iar dreapta este îndoită și adusă pe bazin.

B. Schelete în poziție chircită pe partea dreaptă (M. 9, 42, 47).

C. Schelet (M. 35) în poziție probabil șezîndă³⁰ sau ingenunchiată (?).

Se impun cîteva observații privind poziția în care erau depuși înhumații, cu sublinierea de la început că unele privesc numai necropola în discuție. Astfel, dacă prima poziție, cu toate variantele ei, a fost folosită la înhumarea atît a adulților (femei și bărbați) cît și a copiilor (în cazurile în care observația aceasta s-a mai putut face: M. 16, 26, 39), în cea de a doua poziție, chircită, au fost depuse numai femei. Într-o poziție cu totul deosebită, poate unică pentru toate descoperirile din aria de răspîndire a culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, pare să fi fost depusă femeia din mormîntul 35. În acest mormînt scheletul a fost găsit cu genunchii sprijiniți pe fundul celei de a doua trepte a gropii, femurele apărînd oblic în profil; porțiuni de craniu se aflau cu circa 1 m deasupra fundului gropii, în timp ce alte oase rămăseseră împrăștiute în toată umplutura, începînd cu nivelul ultimei trepte. Se poate deci presupune o poziție ingenunchiată și apoi răsturnată sub greutatea pămîntului. Deși nu s-au putut face observații în ceea ce privește poziția scheletului din mormîntul 31, prin toate celelalte caracteristici ale sale (adîncime, orientare, groapă, lipsa inventarului) acesta face grup comun cu mormintele 32 și 35. Coroborînd însă toate particularitățile acestor trei morminte, constatăm că ele fac o notă absolut aparte față de restul necropolei, de aceea credem că nu ar fi greșit să le interpretăm ca o dovadă a unor practici religioase cu totul deosebite.

Mormîntul 18, deranjat și el în întregime, cu craniul aflat la 40 cm deasupra celorlalte oase, complet răvășit, prin adîncimea, orientarea și inventarul lui, rămîne caracteristic mormintelor obișnuite a culturii Sintana de Mureș — Cerneahov. Același lucru se poate spune și despre cele șase „morminte deranjate din vechime” (M. 4, 18, 20, 30, 42 și 47), a căror poziție în planul general al necropolei nu urmărește o regulă anume. Asupra lor se pot face însă cîteva observații interesante. În multe dintre necropolele de tip Sintana de Mureș — Cerneahov au fost semnalate asemenea „deranjări” de morminte, de reținut, cu nimic deosebite ca orientare, formă și dimensiune a gropii, poziție și inventar rămas, față de restul mormintelor. În schimb, proporția lor numerică este mică în fiecare din necropolele date³¹; foarte rare, de-a dreptul excepție, pot fi considerate deran-

²⁸ S. Haimovici, *Studiul resturilor faunistice depuse ca ofrandă în cimitirul de la Lețcani*, în acest volum, p. 287—291.

²⁹ S. Antoniu și M. Onofrei, *Studiul antropologic al scheletelor din necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani* (jud. Iași), în acest volum, p. 281—285.

³⁰ Această poziție o are și scheletul de copil din M. 3 de la Cluj, orientat tot V—E, N. Vlăsa, *Descoperiri arheologice în orașul Cluj, Materiale*, IX, 1970, p. 531, fig. 2/3.

³¹ Spre exemplu, la Spanțov 10 din 59 de morminte, la Independența două din 27 de morminte, la Izvoare șapte din opt morminte, la Pietriș două din 14 morminte. Observația rămîne valabilă și pentru adîncimea mormintelor. La Spanțov, din 10 asemenea morminte unul singur are adîncimea de 0,50 m (M. 47), restul coborînd între 1,50—2,15 m. La Independența cele două morminte deranjate din vechime au adînc-

cimea de 2,30 m și 2,35 m, iar la Izvoru șase morminte deranjate au adîncimea între 1,60 m și 2,40 m și doar unul are adîncimea de 0,85 m (M. 3). La Lețcani, toate aceste morminte au adîncimea de peste 1,70 m. În privința orientării, analogiile cu mormintele deranjate din vechime din alte necropole sînt perfecte. Spre exemplu, orientarea N—S o au toate cele șapte morminte menționate de la Izvoare, cele două morminte de la Independența, cele zece morminte de la Spanțov și altele. Vezi și nota 38. În ceea ce privește inventarul, se pare totuși că unele morminte fac excepție de la această regulă, păstrînd în zona deranjată unele obiecte. Dintre acestea, menționăm doar mormîntul 7 de la Independența și mormintele 15 și 17 de la Izvorul. În mormintele deranjate de la Spanțov s-au găsit numai vase (M. 3, 33, 47, 66) și o singură fibulă (M. 40).

jările mormintelor de copii ³². În legătură cu aceste morminte este de semnalat interesanta particularitate că mai totdeauna, atunci când ele nu sînt total răvășite, să fie deranjată doar jumătatea superioară a mormintului, picioarele, uneori și bazinul, rămînînd în poziția lor anatomică ³³.

Care ar putea fi cauzele acestor dezveliri ulterioare ale mormintelor? Întrebarea a suscitât mult interes, formulîndu-se deja cîteva ipoteze și anume: 1, practici rituale care ar putea să se refere la înmormîntări parțiale ³⁴; 2, eventuale datini de dezgropare și reînhumare ²⁵; 3, profanări sau „jefuiri din antichitate” ³⁶.

Un lucru trebuie să rămînă stabilit de la început, și anume că în porțiunea de mormînt răvășită oasele zăceau în totală neorînduială, ceea ce înseamnă că intervenția avea loc după un anume timp, în care sistemul osos rămînea aproape fără mușchi și ligamente, putînd fi împrăștiat la manevrarea cadavrului (circa 5—10 ani).

În legătură cu ipoteza unor înmormîntări parțiale, trebuie arătat că ruperea și împrăștierea oaselor rămase ar presupune o adevărată hăcuire a unei părți din trup, în timp ce cealaltă parte s-a păstrat întreagă și într-o poziție care dovedește reguli stricte de înmormîntare (ne referim numai la mormintele deranjate parțial, cele complet răvășite rămînînd încă în discuție din acest punct de vedere).

Folosirea unei singure gropi pentru doi indivizi înhumați împreună (din considerații matrimoniale, pe linie de filiațiune sau raporturi sociale), nu este dovedită nici prin studiul antropologic, nici prin cel arheologic ³⁷. Ipoteza unor eventuale datini de dezgropare și reînhumare a aceluiași individ este greu de asemenea de acceptat.

Cea mai plauzibilă ipoteză rămîne aceea a jefuirii, a profanării intenționate, făcută de niște răuvoitori față de comunitatea ce folosea cimitirul respectiv, față de datinile rituale practicate de ea. În sprijinul acestei păreri s-ar părea că vin toate argumentele care resping ipotezele precedente, la care se adaugă lipsa unor obiecte, pe atunci prețioase, din metal (fibule, pandantive, cercei), din os sau din sticlă (mărgelile de tot felul), observată pentru cele mai multe din mormintele deranjate. De asemenea, nu este exclus ca jefuitorii să fi fost familiarizați deja cu tradițiile de orientare a scheletelor în groapă, mormintele mai recente fiind și mai ușor de reperat. De aici o primă concluzie, și anume că intervenția se făcea concomitent în cîteva morminte, în acelea pe care jefuitorii le găseau mai bine conturate. Între acestea, ei se obișnuiseră să insiste în primul rînd asupra mormintelor cu groapa mai mare, în care contau pe un inventar mai bogat ³⁸.

Nu se poate explica deocamdată de ce mormintele de copii, dintre care unele cu un inventar foarte bogat, nu erau profanate și jefuite ³⁹. De asemenea, nu se poate încă stabili cine erau profanatorii care, într-o perioadă relativ scurtă și pe un spațiu atît de întins, uzau de aceleași procedee. Faptul că ritualurile funerare practicate la înmormîntarea celor jefuiți par să fi fost destul de bine cunoscute, ar putea fi un indiciu că jefuitorii aparțineau aceleiași populații.

Inventarul mormintelor de înhumație de la Lețcani se caracterizează printr-o mare bogăție și varietate, cuprinzînd: 17 fibule, 15 cataramă, 18 piepteni, 9 cuțite, 8 fusaiole, 5 pandantive, 4 verigi, 1 cercl, 2 împungătoare de fier, 1 împungător de os, 4 ace de cusut, 2 tuburi de os pentru păstrat ace, 335 de mărgelile, 2 vîrfuri de lance, 1 vîrf de săgeată, resturile unui scut (apărătoare?), 1 pahar de sticlă, 100 de vase și resturi de la ofrande de carne în 12 morminte. În ceea ce privește repartitia sa pe morminte, constatăm că 23 de morminte (circa 72%) aveau atît vase cît și obiecte, 3 morminte (circa 9,35%) aveau numai obiecte (M. 9, 14, 25), 3 morminte aveau numai vase (M. 26, 28, 45), iar alte trei morminte erau lipsite de inventar (M. 31, 32, 35).

INVENTARUL MORMINTELOR

Așa după cum s-a menționat, toate obiectele de la Lețcani au fost găsite numai în mormintele de înhumație, cu excepția unui vîrf de lance și a unei fibule, descoperite la adîncimea corespunzătoare vechiului nivel de călcare. Pentru acest motiv procentele referitoare la proporția mai mare sau mai mică a diferitelor categorii de obiecte în morminte de înhumație au fost calculate în funcție numai de numărul acestora.

³² Cele două situații de la Spanjov, cu răvășiri totale de morminte de copii, ar putea fi puse poate și pe seama condițiilor proaste de conservare, la care nu rezistă scheletele copiilor de vîrstă foarte fragedă (sub 2 ani).

³³ Poziția scheletelor din mormintele din această categorie este greu de stabilit. În cazurile în care s-au putut face totuși unele observații, scheletele aveau picioarele întinse și alăturate; vezi, spre exemplu, mormintele comentate la nota 31. Situația se repetă perfect în întreaga arie culturală în discuție. Se pare că mormîntul 43 de la Spanjov, în care s-a păstrat nederanjată tocmai jumătatea superioară a corpului, rămîne un caz izolat (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 32).

³⁴ I. Ioniță, *op. cit.*, AM, IV, 1966, p. 224—225.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 125, nota 130.

³⁷ Pentru unele morminte de incinerare s-au putut identifica doi indivizi înmormîntați împreună, doar pe baza materialelor arheologice, I. Ioniță, *op. cit.*, p. 228. Morminte de înhumație duble au apărut rar și atunci cuprindeau de obicei un adult (mama?) și un copil. Vezi mormintele 52 și 182 de la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. LXXX și CXIII).

³⁸ Faptul că mormintele largi și adînci conțin un inventar bogat de obiecte a mai fost deja menționat. Vezi, spre exemplu, mormintele 5, 23 și 36 de la Spanjov.

³⁹ Vezi nota 32.

Fibule. Din cele 18 fibule descoperite cu prilejul cercetării cimitirului de la Lețcani, 17 s-au aflat în morminte și una a fost descoperită întâmplător pe teritoriul necropolei.

Poziția fibulelor față de schelet a putut fi înregistrată numai la mormintele nederanjate, în număr de 10, în care s-au găsit 15 fibule, cîte una sau pereche (tabelul 3). Ele fuseseră prinse pe piept, mai sus sau mai jos, simetric, de o parte și de alta cînd erau două și întotdeauna pe partea stîngă cînd era numai una⁴⁰. Perechile de fibule erau alcătuite din piese asemănătoare pînă la identitate (M. 39, 44). Numai în mormîntul 23 apar două fibule de bronz de tipuri total diferite, una cu piciorul întors și înfășurat, într-o variantă certă de secolul al IV-lea (fig. 20/3), iar cealaltă de tipul cu portagrafa înaltă, formă databilă indeobște în secolul al III-lea (fig. 20/2). Situația reprezintă o raritate pentru mormintele Sintana de Mureș — Cerneahov⁴¹, iar combinarea celor două tipuri de fibule este după cît cunoaștem unică⁴². Precizarea că toate fibulele din această necropolă apar numai în morminte de femei și fete⁴³, are o deosebită importanță pentru încercarea de a reconstitui diferențiat, pe sexe, îmbrăcămîntea purtătorilor acestei culturi⁴⁴. În ceea ce privește metalele din care au fost lucrate, 15 fibule sînt din bronz, iar trei exemplare din argint, cele două din M. 39 avînd acele din bronz.

După formă și sistemul lor de închidere, fibulele de la Lețcani se grupează în patru tipuri cu variante, pe care le vom prezenta în ordinea frecvenței:

Tipul I. Fibule cu piciorul întors și înfășurat, în variantele:

a. Fibule cu corpul de lungime mijlocie (3,4—4,5 cm), cu arcuire asimetrică în jumătatea superioară, resortul simplu, cu două-trei spirale laterale și tija trecută printr-o perforație a corpului fibulei, piciorul întors și subțiat, înfășurat o dată sau de două ori (fig. 9/14; 13/3; 20/3; 22/5; 33/3, 4; 36/3, 4; 39/2)⁴⁵. Această formă de fibulă, care circula în toate regiunile Sintana de Mureș—Cerneahov cît și în afara ei pe tot parcursul secolului al IV-lea, este cea mai frecventă⁴⁶. În ceea ce privește datarea, cei mai mulți arheologi se pronunță pentru a doua jumătate a secolului al IV-lea⁴⁷, chiar spre sfîrșitul lui⁴⁸.

⁴⁰ În alte necropole nu s-a constatat aceeași regulă în privința locului pe care-l au fibulele singulare în morminte (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 93).

⁴¹ Spre exemplu, în mormintele 5 și 182 de la Tirgșor (*ibidem*, pl. LXXXIII/1, 2; CXIII/1, 2), în mormintele 40 și 55 de la Sintana de Mureș (I. Kovács, *op. cit.*, fig. 52/3, 4; 74/2, 3) și în mormîntul 8 de la Izvoru (Gh. Rădulescu și M. Ionescu Noi morminte de secolul IV e. n. descoperite la Cacaleți (r. Giurgiu), SCIV, XIV, 1963, 1, p. 176, fig. 3/5, 6).

⁴² Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 28, nota 49) semnalase absența acestui tip de fibulă din mormintele culturii Sintana de Mureș — Cerneahov.

⁴³ Vezi mai jos p. 216

⁴⁴ Desigur, rămîne de văzut în ce măsură și celelalte descoperiri ale acestei culturi, cel puțin din zona României, confirmă situația de la Lețcani.

⁴⁵ Aceasta este forma încadrată de A. Ambroz în grupa 16, subgrupa 2, seria I, varianta 3 (A. Ambroz, *Fibuly Joga Evropejskoj časti SSSR II v. do n. e. — IV v. n. e.*, Moscova, 1966, pl. 11/12, 15; harta 24/3: 1), de G. B. Fedorov în tipul 5(2), (*Naselenie prutsko-dnestrovskogo meždurečja, MIA*, 89, 1960, fig. 36) și de Gh. Diaconu în tipul I a-d, cînd se referă la necropola de la Tirgșor (*op. cit.*, p. 92) sau tipul gotic (*Über die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Dazien, Dacia, N.S., XV, 1971, p. 251, pl. VIII/7, 9*).

⁴⁶ În România la Olteni, Independența, Izvoru, Căscioarele (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 10/1, 2; 47, 1; 54/1; 158/7; 107/4; 188/3, 6; 196/1) Măicănești, Mogoșani (Gh. Diaconu, *op. cit.*, în *Dacia, N.S., XV, 1971, pl. IX/10*), Tirgșor (*idem, Tirgșor...*, pl. LXXII/2; LXXXIV/2, 3; LXXXVIII/5; LXXXIX/2; XCVII/4, 5; CXI/6; CXIII/1; CXVI/13; GXXXV/1, 2, 4), Mitreni (Suzana Dolinescu-Ferche, *Necropola din secolul al IV-lea de la Mitreni, SCIV, XVII, 1966, 1, p. 151*), Sintana de Mureș (I. Kovács, *op. cit.*, fig. 21/1, 2; 23/3; 32/1, 3; 36/1, 3; 65; 83/2; 98/1, 2; 104/1, 2; 136—140) sau Izvoare (R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948, București, 1957, fig. 329/2, 3*), pentru a nu da decît cîteva exemple. Pe teritoriile învecinate, piesele asemănătoare sînt de asemenea foarte numeroase.

⁴⁷ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 94; A. Ambroz, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁸ Aceleași tipuri de piese sînt date de M. Párducz la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea atunci cînd se referă la descoperirile de la Tápé-Lebű, lângă Seghed, unde le găsește asociate cu fibule din secolul V și cu unele exemplare cu picior întors și înfășurat din argint de circa 4 cm. (M. Párducz, *Archeologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn, ActaArch, XI, 1—4, 1959, p. 374—375, pl. XVIII/1—4*). Vezi și exemplarele de la Lețcani din M. 39.

Tabelul 3

Frecvența accesoriilor vestimentare și podoabelor în mormintele de înmormîntare

mormînt nr.	vîrstă și sex	fibule	coliere	cataramă	pandantive	verigi	cercei	grupe
16	copil							
9	femeie	○	○○					
24	femeie	○○	○○			○		
10	femeie	○○	○○		○○			I
5	femeie	○○	○○		○○			
36	femeie	○○	○○		○○			
23	femeie	○○	○	○○				
44	femeie	○○	○○	○○	○			
39	copil	○○	○	○○	○	○		II
37	copil	○○		○				
14	femeie	○○						
19	bărbat			○○				
25	bărbat			○○			○	III
34	bărbat			○				
21	bărbat							

b. Fibule de formă asemănătoare cu cele precedente, avînd segmentul pentru înfășurarea piciorului lat, petrecut o singură dată în jurul acestuia și despîcat în trei fișii (fig. 11/6)⁴⁹. Această variantă de fibule se întîlnește destul de rar⁵⁰ și este datată de cele mai multe ori în secolul al IV-lea⁵¹, uneori chiar spre sfîrșitul lui⁵².

c. Fibule cu placă romboidală la picior (fig. 11/3)⁵³. Piese de acest tip sînt menționate destul de rar în teritoriile nord-dunărene⁵⁴ și din ce în ce mai rar cu cît ne îndepărtăm de acestea⁵⁵, fiind datate de cei mai mulți arheologi în a doua jumătate a secolului al IV-lea⁵⁶, pînă la începutul secolului al V-lea⁵⁷.

d. Fibule cu piciorul și resortul lung, format din cîte 5 spirale pe fiecare braț (fig. 31/4)⁵⁸. De data aceasta analogiile sporesc numeric⁵⁹, iar aprecierile de datare sînt unanime pentru sfîrșitul secolului al IV-lea pînă la începutul celui următor⁶⁰; în unele teritorii din afara ariei Sintana de Mureș — Cerneahov acest tip de fibulă persistă pînă în a doua jumătate a secolului al V-lea⁶¹.

Tipul II. Fibule cu teacă laterală pe toată lungimea piciorului⁶², nu prea înalte, cu corpul și piciorul mai lat, de circa 0,8 cm (fig. 26/3). Piese de acest tip se întîlnesc foarte rar⁶³, fiind datate îndeosebi în secolul al IV-lea⁶⁴.

Tipul III. Fibule de argint cu semidisc și picior romboidal (fig. 30/5)⁶⁵, cu analogii mai numeroase în Transilvania⁶⁶ și mai puține în Muntenia⁶⁷ și Moldova⁶⁸. Dealtfel, tipul este bine cunoscut⁶⁹ și precizat ca element de datare a complexelor în care apare, cel mai devreme la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor⁷⁰, cînd începe să se generalizeze în forme evoluate.

⁴⁹ După A. Ambroz în grupa 16, subgrupa 2, seria I, varianta 2 (op. cit., pl. 11/10 și harta 24/3:1), după G. B. Fedorov în tipul 5 (2) (op. cit., fig. 36), după Gh. Diaconu în tipul germanic (op. cit., în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 251, pl. VIII/12).

⁵⁰ Analogii spre exemplu la Mogoșani (Gh. Diaconu, op. cit., pl. VIII/12), Koșibeev, Budești și Verbicea (A. Ambroz, op. cit., p. 63—64).

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Gh. Diaconu, op. cit., p. 253.

⁵³ Încadrată de A. Ambroz în grupa 16, subgrupa 4, seria a III-a (op. cit., pl. 12/9, 11; harta 25/1:4), de G. B. Fedorov în tipul 5 (3) (op. cit., fig. 36), de Gh. Diaconu în tipul II a (Tirgșor..., p. 92) și tipul gotic (op. cit., *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 251, pl. VIII/10, 11) și de B. Mitrea și C. Preda în „al doilea tip” (op. cit., p. 137).

⁵⁴ Pînă în prezent numai la Tirgșor (Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, pl. CXXXI/8; CXXXV/6), Independența, Mitreni (B. Mitrea și C. Preda, op. cit., fig. 132/1, p. 215) și Sintana de Mureș (I. Kovács, op. cit., *DoljCluj*, III, 1912, fig. 78/1, 2).

⁵⁵ A. Ambroz le menționează ca rarități, citînd exemplarele de la Nikolaevka (op. cit., pl. 12/9), Budești (E. A. Rikman, op. cit., fig. 15/12) și Luca Vrublevskia (M. A. Tihanova, op. cit., fig. 9/13, 21).

⁵⁶ A. Ambroz, op. cit., p. 68, după tabelul de la pl. 16, cu mențiunea „din acest tip va deriva mai tirziu cel cu două plăci”; B. Mitrea și C. Preda, op. cit., p. 139; Gh. Diaconu, op. cit., *Dacia* N. S., XV, 1971, p. 253, unde datează asemenea fibule între anii 330—400.

⁵⁷ Pentru R. P. Ungară, vezi în special M. Párducz, I. Kórk, *Les éléments germaniques dans la civilisation sarmatique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös*, AÉ, 1946—1948, 1948, pl. LV/4; LX/9.

⁵⁸ Tipologic, încadrată de A. Ambroz în grupa 16, subgrupa 2, seria I, varianta 4 (op. cit., pl. 11/11; 24/3:2), iar de Gh. Diaconu în tipul gotic (op. cit., p. 251, pl. VIII/13).

⁵⁹ Vezi exemplarele de la Izvoare (R. Vulpe, *Izvoare...*, fig. 329/1), Tirgșor (Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, pl. CLXVI/5, 8), Mogoșani (Gh. Diaconu, op. cit., în *Dacia*, N. S., XV, 1971, pl. VIII/13), Olbia (A. I. Furmanska, *Fibuli z rozkopok Ol'vij, Arh.*, VIII, 1953, p. 83, pl. IV/8), Gavrilovka (E. A. Simonovici, *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury stepnogo Podneprov'ja*, S.A., XXIV, 1955, fig. 14/8), Stara Zagora (A. Ambroz, op. cit., p. 66, fig. 11/17).

⁶⁰ Gh. Diaconu, op. cit., *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 253; A. Ambroz, op. cit., p. 66; Christian Pescheck, *Ein germanisches Gräberfeld in Oberfranken, Germania*, 47, 1—2, 1969, p. 132, fig. 8/4.

⁶¹ A. Ambroz, op. cit., p. 66; J. Werner, *Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine*, St, VII, 2, 1959, p. 424.

⁶² Gh. Diaconu include exemplarul de la Tirgșor în tipul III cu piedică laterală (*Tirgșor...*, p. 93); A. Ambroz plasează aceste fibule în grupa 17, subgrupa 1, seria I, variantele a, b, (op. cit., p. 70, pl. 10/18—20; 21/2:2).

⁶³ Numai la Tirgșor (Gh. Diaconu, op. cit. pl. CXXXI/2), Cerneahov (V. P. Petrov, op. cit., fig. 11/6—14), Kiev, Koșibeev și Dubrovici (A. Ambroz, op. cit., pl. 10/18, 19).

⁶⁴ Gh. Diaconu, op. cit., p. 93; A. Ambroz, op. cit., p. 70, pl. 16.

⁶⁵ B. Mitrea și C. Preda numesc aceste fibule „tipul cu semidisc” (op. cit., p. 138); Gh. Diaconu le numește tipul IIB de la Tirgșor (op. cit., p. 92) și tipul gotic (op. cit., în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 251, pl. VIII/14); K. Horedt le include între fibulele cu semidisc, tipul I, cu lățimea maximă în jumătatea de jos sau la mijloc (*Unele probleme privind răspîndirea culturii Sintana de Mureș — Cerneahov în România*, SCIV, 18, 1967, 4, p. 589—590); A. Ambroz le încadrează în grupa 21, varianta IAA (op. cit., p. 82, fig. 4/7; pl. 13/12; 25/3:4); G. B. Fedorov le încadrează în tipul B (op. cit., fig. 36).

⁶⁶ Vezi harta de răspîndire și bibliografia la K. Horedt, op. cit., p. 575—592.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Prin descoperirea exemplarelor de la Mălăiești (G. B. Fedorov, op. cit., fig. 36), Cerneahov (V. P. Petrov, op. cit., fig. 11/17, 18), Maslovo (idem, *Maslovskij mogil'nik na r. Toumač*, MIA, 116, 1964, fig. 6/20), Pantikapea (A. Ambroz, op. cit., p. 82, pl. 13/12).

⁷⁰ I. Kovács, op. cit., p. 365—367; J. Werner, op. cit., StA, VIII, 1959, p. 422—427; M. Párducz, op. cit., p. 375, arată că „această formă nu apare mai devreme de epoca hunică”; G. B. Fedorov, op. cit., fig. 36; A. Ambroz, op. cit., p. 82; Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, p. 94; B. Mitrea și C. Preda, op. cit., p. 139; K. Horedt, op. cit., p. 577—581; Gh. Diaconu, op. cit., în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 253. Datarea la sfîrșitul secolului al II-lea făcută acestor fibule de H. J. Eggers rămîne solitară (*Zur absoluten Chronologie der Römischen Kaiserzeit in Freien Germanien*, *JahrbRGZM*, 2, 1955, p. 243).

Tipul IV. Fibulă cu portagrafă înaltă, cu corpul masiv, carenat median, piciorul îngustat mult ⁷¹. Portagrafa ruptă a fost reîndoită pentru a fi folosită în continuare, deci un timp mai îndelungat (fig. 20/2). Aşa se explică de ce tipul acesta, găsit de obicei în medii sarmatice databile în secolele II—III şi III e. n.⁷², apare pentru prima dată în contextul unei descoperiri: Sintana de Mureş—Cerneahov de pe teritoriul României cu certitudine de la sfîrşitul secolului al IV-lea, fiind împreună cu o fibulă tîrzie, de tipul „mit umgeschlagenem Fuss”.

Catarama. Într-un număr de 11 morminte (adică 41%) s-au descoperit 14 catarama, dintre care 6 de fier şi 8 de bronz. Ele se aflau fie pe bazin, în această poziţie găsindu-se numai catarama de bronz (M. 19, 25, 37, 39), fie la picioare, catarama de bronz şi de fier. În trei morminte s-au aflat perechi de catarama la picioare (fig. 20/4, 5; 29/2, 3; 36/2, 5), desigur rămase de la încălţăminte ⁷³. Un amănunt rămîne demn de luat în seamă şi anume perechea de catarama de bronz din mormîntul 34, care se aflau simetric în dreptul mijlocului tîbiilor (fig. 29/1), aplicate probabil la un sistem de ghele mai înalte. Observaţia că acest mormînt aparţine unui bărbat, în timp ce mormintele 23 şi 44, în care perechile de catarama s-au găsit la glezne, aparţineau unei femei, ar putea oferi, în măsura în care descoperirile similare ar confirma-o, interesante indicii cu privire la încălţămînta purtată, poate diferenţiat, de femei şi bărbaţi.

În grupa cataramelor de fier, toate fără plăcuţă pentru cureaua, se deosebesc două tipuri, în funcţie de forma verigii: a, catarama cu veriga ovală, nu prea groasă, subţiată în porţiunea unde se încheiau capetele (fig. 19/2; 36/2, 5; 37/6), toate exemplarele încheind o cureaua de circa 1,5 cm lăţime; b, catarama cu veriga rotundă, masivă, subţiată pe porţiunea care cuprindea o cureaua de circa 1 cm lăţime (fig. 20/4, 5).

Cataramele de bronz se aflau aşezate de obicei în regiunea bazinului, sugerînd nivelul la care erau purtate cureaua-centură ⁷⁴. În mormîntul 34 apare o pereche de catarama de bronz la picioare. Toate exemplarele au veriga ovală, nu prea groasă, rotundă în secţiune. În această grupă de obiecte, tipurile se stabilesc potrivit sistemului de prindere la cureaua: a, catarama cu veriga simplă ⁷⁵, cu cureaua străpunsă de spin, îndoită şi apoi cusută (?), cum sînt exemplarele din mormintele 19 (fig. 17/2), 25 (fig. 23/2); 34 (fig. 29/2, 3), 39 (fig. 33/8); b, catarama cu veriga simplă şi plăcuţe duble pentru cureaua ⁷⁶, de formă rotunjită şi prinse cu trei nituri (fig. 8/13), ori cu două nituri (fig. 31/6) atunci cînd plăcuţa era dreptunghiulară.

Indiferent de tipul cataramelor, spinul a fost realizat prin turnare, în mai multe variante, poate şi cu scop ornamental. În total au fost stabilite patru variante: a, spin cu prag înălţat la bază (fig. 6/7); b, spin cu prag înălţat la bază şi coborît pe mijloc (fig. 31/6); c, spin cu şa rectangulară pe mijloc şi prag înălţat la bază (fig. 8/13; 17/2); d, spin cu prag înălţat la bază, şa albiată la mijloc, faţete laterale şi protomă de animal (fig. 23/2)⁷⁷.

Referitor la datare, cataramele de la Letcani pledează toate pentru a doua jumătate a secolului al IV-lea ⁷⁸, cu analogii numeroase pe întreg spaţiul culturii Sintana de Mureş—Cerneahov.

Tot între piesele de centură, menţionăm şi aţel capăt de cureluşă secundară, de care se atîrnau probabil alte obiecte mai mici ⁷⁹, descoperit în mormîntul 23 (fig. 20/11). Această categorie de piese nu este obişnuită în mediul culturii Sintana de Mureş—Cerneahov ⁸⁰.

Pandantive. Tot ca podoabe au fost folosite şi pandantivele de diferite tipuri, aflate fie la şold sau în regiunea picioarelor (M. 5, 10, 36, 39), uneori într-un vas (M. 39), fie la gît (M. 39). O primă grupă cuprinde pandantivele de os şi scoică, iar o a doua grupă pe cele din metal, fiecare dintre ele fiind reprezentată prin diferite tipuri de obiecte.

⁷¹ În tabelul tipologic al descoperirilor dintre Prut şi Nistru din mileniul I e.n. al lui G. B. Fedorov apare ca tipul 4 (*op. cit.*, fig. 36); la A. Ambroz, grupa 18, tipul 1, seria „sarmatică de vest” de pe Tisa mijlocie (*op. cit.*, p. 72, pl. 12/20; 21/3:7). Ca analogii apropiate sînt citate puţine exemplare pe teritoriul U.R.S.S., unde sînt importuri rare, ca de exemplu, cele două exemplare de la Kersones (*ibidem*, p. 72, pl. 12/20). Pentru R. P. Ungară analogiile sporesc, apărînd în complexe sarmatice (M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, I, ArchHung, XXV, 1941, pl. VI/6; *ibidem*, II, XXVIII, 1944, p. 84, pl. VII/9, XXX/1; XXXV/1; XXXVI/2; XXXVII/1, 21; XXXVIII/1; XXXIX/1; XL/2; XLI/4, 11; XLVI/1; XLVIII/3; *ibidem*, III, XXX, 1950, pl. VIII/8; XIV/5; XC/16; idem, *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn, im II und III. Jahrhundert*, ActaArch, VII, 1—4, 1956, p. 159—196.

⁷² G. B. Fedorov, *op. cit.*, în MIA, 89, 1960, fig. 36; A. Ambroz, *op. cit.*, p. 72.

⁷³ Cele două catarama din mormîntul 179 de bărbat de la Tirgşor ar putea fi interpretate, după părerea noastră,

una ca aparţinînd unei centuri, iar cealaltă unei cureluşe secundare, care agăţa un obiect de centură.

⁷⁴ Gh. Diaconu consideră această situaţie ca generală la Tirgşor (*Tirgşor...*, p. 90).

⁷⁵ Pentru descoperirile de la Tirgşor, categoria a (*ibidem*, p. 89).

⁷⁶ Pentru aceeaşi necropolă, categoria b (*ibidem*).

⁷⁷ *Ibidem*, p. 91, pl. XCV/8; CXXXIV/1.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Această piesă de centură va rămîne bine reprezentată, spre exemplu şi în cimitirul datat mai tîrziu de la Körny (Agnes Salamon, Istvan Erdélyi, *Das Völkerwanderung, zeitliche Gräberfeld von Környe, Studia Archaeologica*, V, Budapesta, 1971, p. 41—48), pe care R. Harhoiu îl atribuie pe mai multe considerente „unei populaţii (germanice?) aflată într-un proces intens de avarizare” (*op. cit.*, în SCIV, XXIII, 1972, 3, p. 503).

⁸⁰ Dacă ţinem cont de părerea lui R. Harhoiu *op. cit.*, p. 504, 505) nu ar surprinde cu totul prezenţa unor astfel de obiecte într-o formă mai timpurie la unele seminţii germanice apropiate.

Foarte rar întâlnite, rozetele din corn de cerb, prelucrate ca pandantiv inelar de os (fig. 9/2), au fost socotite drept brățări⁸¹, poate și pentru faptul că se aflau în preajma încheieturii mâinii, ca în mormintul 5 de la Tirgșor sau mormintul 3 de la Lețcani. Este greu să credem că deschiderea mai mică de 4 cm a unei asemenea verigi, din material rigid și cu marginea interioară neregulată, ar fi permis ca ea să fie trecută peste palmă spre încheietura mâinii, fie chiar și mina unei femei adolescente, ca cea din mormintul de la Tirgșor. Adăugând și observația că pe exemplarul descoperit la Lețcani se păstrează o ușoară șanțuire transversală, rămasă de la firul de care piesa era suspendată, și că părțile mai reliefate de pe una din fețe aveau urme de tocire, datorate probabil frecării de vestimente, rezultă că un astfel de obiect ar trebui interpretat mai curând ca pandantiv și nu ca brățară. Evident, observațiile asupra descoperirilor viitoare vor putea confirma sau nu această ipoteză. Asupra apartenenței etnice a pandantivelor de corn de cerb nu ne putem pronunța deocamdată datorită prezenței lor cu totul rare în necropole.

Cele două exemplare de scoici, una întreagă (M. 10) și alta fragmentară (M. 36)⁸², aduc în discuție semnificația prezenței acestor obiecte în mormintele de înhumatie. Desigur, ghiocul purtat la brâu rămâne o certă tradiție a populațiilor sarmatice, prin intermediul cărora unele categorii de scoici erau vehiculate din regiunile golfului Persic până în ținuturi mult îndepărtate⁸³. Obiceiul este bine păstrat și ușor acceptat și de neamurile germanice, care se adaugă și se suprapun la un moment dat celor sarmatice, deoarece depunerea de gasteropode în morminte nu le era nici lor străină cu totul⁸⁴.

Pandantivele de metal cuprind obiecte de categorii diferite.

În mormintul 39 s-a descoperit un pandantiv-căldărușă din bronz (fig. 33/11), foarte prost conservat⁸⁵, care făcea parte probabil din colierul de la gât, mai ales că nu departe de el se găsea o verigă mică de bronz (fig. 33/2) la care nu ar fi exclus să fi fost montat pandantivul. În același mormint se mai afla și un alt tip de pandantiv, descoperit în castronul cu trei torți (fig. 34/1), alcătuit din două plăcuțe de bronz romboidale (diagonalele de 3 × 5 cm) ornamentate cu chenar de puncte înepate spre exterior, ca și piesa de centură din mormintul 23; prin orificiile din cele patru colțuri ale fiecărei plăcuțe trecea câte o verigă de tipul cu capetele răsucite și înfășurate (în total 8 verigi), dintre care s-au păstrat numai 5, trei întregi și două fragmentare. Cele două plăcuțe intrau în structura unui singur obiect și închideau ca două valve un al treilea element al ansamblului, reprezentat printr-o bandă de bronz rulată de circa 1 cm lățime (fig. 33/7). Obiectul rămâne, după cât cunoaștem deocamdată, un unicat pentru întreaga cultură Sintana de Mureș. Luate separat, cele două plăcuțe mai pot fi întâlnite sub formă de pandantive romboidale, spre exemplu, alcătuind coliere de argint la Sintana de Mureș.⁸⁶ Găsit împreună cu cele două fibule de argint, tot de tip gotic, cu pandantivul-căldărușă și cu castronul cu trei torți, acest pandantiv nu rămâne deci singurul element germanic din acest mormint. Datat prin contextul în care a fost găsit, ca și prin analogiile pe care le invocă, pandantivul romboidal devine încă un element de datare la sfârșitul secolului al IV-lea pentru întreaga necropolă⁸⁷.

Tot ca pandantiv apare și singura monedă descoperită în mormintul 21, o emisiune de argint foarte bine conservată de la Constantius II⁸⁸.

Av. DN CONSTAN TIUSPFAUG. Capul împăratului cu diademă spre dreapta.

Rv. VOTIS XXV; MULTIS XXX. Totul într-o cunună. În exergă AN T.

AR 3,01 g; 20 mm; siliqua. Cohen², 340, anul 354.

Moneda era purtată de un bărbat (fig. 18/8). Ea nu era perforată, în schimb i s-a adăugat o verigă din sîrmă de argint, striată transversal⁸⁹, montată prin presare. Interesantă este observația că aplicarea acestei verigi de susținere s-a făcut se pare la întimplare, astfel încît atîrnată fiind moneda nu cădea cu efigia împăratului în poziție verticală, ci aproape răsturnată, ceea ce denotă că operația de montare a fost făcută de un „barbar” care nu și-a dat seama de legenda

⁸¹ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 53.

⁸² Aceași specie de scoici a apărut și la Spanțov, Independența (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 87/6; 107/7; 132/3), Mălăești (G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 342, fig. 35/10, 11), Cerneahov (V. P. Petrov, *op. cit.*, fig. 14/19) și alte necropole.

⁸³ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 151; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 114.

⁸⁴ Spre exemplu, M. 17 de la Vellinge — Suedia (Berta Stjernquist, *Simris, On Cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age, Acta Archaeologica Lundensia*, s. in 4—0, nr. 2, Bonn—Lund, 1955, pl. XLIV/8, unde apare împreună și cu 4 melci.

⁸⁵ Vezi condițiile de găsit în descrierea mormintului 39.

⁸⁶ Ele se găsesc destul de frecvent atât în mormintele sarmatice și carpice, cit și în cele ale populațiilor nordice timpurii, unde alcătuiesc adevărate coliere (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 95 și notele 109—112). Ioan I. Pop, *Pandantive în formă de căldărușă din sud-estul Transilvaniei*, SCIV, 17, 1966, 1, p. 175—179.

⁸⁷ Pentru referiri cronologice asupra pandantivelor romboidale vezi K. Horedt, *Tezaurul de la Cluj — Someșeni*, ActaMN, VII, 1970, p. 194; idem, *Zur Deutung des Grabfeldes von Soporul de Cimpie*, ActaMN, VIII, 1971, p. 587; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 95.

⁸⁸ Monedă determinată de Mariana Chișescu și Bucur Mitrea cărora le aducem mulțumiri și pe această cale.

⁸⁹ Așa cum apare la unele fibule de argint cu semidisc, cum ar fi spre exemplu și cea de la Lețcani.

monedei, sau nu a dat atenție piesei ca monedă, ci doar ca podoabă din argint. Moneda este foarte puțin sau de loc circulantă⁹⁰, nemaiafiind deci pentru purtători valoare de schimb. Prin tehnica sa, veriga de susținere amintește, dacă nu un atelier în care asemenea monede de argint constituiau materia primă de prelucrare⁹¹, cel puțin o fibulă de argint cu semidisc ornamentată cu un astfel de inel⁹². Ținând seama de anul emisiunii monedei (354 e. n.), cit și de datarea târzie, în secolul al IV-lea dacă nu la începutul celui de-al V-lea, a fibulelor cu semidisc ornamentate cu asemenea inele striate, credem că nu este greșită aprecierea că acest mormânt este dintre cele mai târzii din întreaga necropolă de la Letcani.

Verigi. Obiectele de acest tip, de diverse mărimi (cu diametrele de 1—5 cm), au fost descoperite în cinci morminte (M. 4, 10, 24, 39, 42), în regiunea picioarelor sau a bazinului. Locul în care ele au fost găsite, precum și situațiile în care au rămas montate ca inele de susținere, îndreptățesc părerea potrivit căreia cel puțin în parte asemenea verigi aveau rolul de suport pentru pandantive, arme, obiecte de uz casnic sau cu altă destinație, fiind agățate de cingătoare prin curelușe secundare sau șnururi.

Verigile se grupează, în funcție de metalul din care au fost lucrate și de forma lor, în două tipuri: a, verigi de bronz lucrate dintr-o sîrmă subțire, rotundă în secțiune, cu capetele îndoit și înfășurate (fig. 8/12; 11/5; 33/2); b, verigi de fier turnate și închise, de obicei prost conservate (fig. 22/6; 35/4)⁹³.

Pandantivele atîrnate la șold sînt puse în general pe seama unei mode sarmatice⁹⁴. Prin urmare, este verosimil ca ele să se fi păstrat în lumea goto-sarmatică în regiunile Dunării de Jos și nord-pontice în secolul al IV-lea, apărînd agățate în verigi de bronz de tipul descris mai sus. Cit privește verigile de fier, destul de solide ca să poată susține obiecte mai grele (arme?), ele apar frecvent în lumea germanică, dar și la Tirgșor⁹⁵, Budești⁹⁶, Bokany⁹⁷ ș. a. La Tirgșor, o astfel de verigă se asociază cu un cuțit de fier, care nu este exclus să fi atîrnat de aceasta⁹⁸. Uneori verigile de bronz și de fier au fost interpretate ca brățări de mîna sau de picior. În ceea ce ne privește, credem că o asemenea interpretare dată verigilor de fier, de dimensiuni relativ reduse, poate fi plauzibilă numai în cazurile în care ele sînt găsite pe mîna sau pe picior și nu alături de acestea⁹⁹. Luate în totalitatea lor, verigile nu aduc precizări cronologice, fiind încadrate pe baza celorlalte obiecte de inventar.

Cercei. Singurul cercel descoperit se află într-un mormînt de bărbat, imediat în stînga capului, și era reprezentat printr-o verigă de bronz turnată, închisă, aproape rotundă, cu diametrul de circa 1,5 cm (fig. 23/4). Fiind întreagă, veriga nu a putut fi trecută prin lobul urechii, prin care trecea probabil numai un fir subțire; ca o dovadă că cercelul a fost purtat timp îndelungat, veriga păstrează o șanțuire adîncă pe locul unde a fost prinsă cu acest fir. În mormintele din cultura Sîntana de Mureș—Cerneahov cerceii apar foarte rar, ceea ce înseamnă că obiceiul de a purta astfel de podoabe nu făcea parte din moda timpului¹⁰⁰. Prezența acestui cercel-verigă în mormîntul 25 poate fi interpretată mai degrabă ca simbol al unei diferențieri etnico-sociale a bărbatului luptător care îl purta¹⁰¹.

Mărgele. Găsite frecvent în mormintele de înhumatie, la circa 44% dintre acestea, mărgelele alcătuiau coliere în jurul gîtului, sau mai rar brățări la mîna, ca cele din mormintele 5 și 36. Din cele 335 de exemplare s-au alcătuit șiraguri, uneori mai lungi (cel mai mare șirag aflat în mormîntul 5 cuprindea 86 de mărgele), iar altele mai scurte, numai de 3—6 mărgele. Marea lor majoritate (92%) fac parte din grupa mărgelelor de sticlă de diferite tipuri și culori, simple sau ornamentate. Printre acestea apar mai rar și altele de chihlimbar, cornalină, os și lut.

⁹⁰ Nota informativă asupra monedei de la Constantius II este primită de la Bucur Mitrea.

⁹¹ Cantitatea mare de monede — și noi ne referim în special la cele de argint — puse în circulație în timpul lui Constantius II este documentată prin numeroase descoperiri din afara imperiului, respectiv și de pe arealul culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov; vezi pentru exemplificare K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1957, p. 259, tabel 6; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 187—189; Zoltán Székely, *Materiale ale culturii Sîntana de Mureș din sud-estul Transilvaniei*, Alula, I, 1969, p. 7—115; R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneni din anul 1949, Materiale*, I, 1953, p. 309.

⁹² Vezi notele 65—70 care cuprind analogiile pentru fibula din mormîntul 36 de la Letcani.

⁹³ Spre exemplu, în mormintele 79, 121 și 201 de la Tirgșor.

⁹⁴ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 114; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 151.

⁹⁵ În descrierea mormîntului 79 de la Tirgșor, la p. 57 a lucrării citate mai sus, s-a omis explicarea figurilor 4 și 5 de pe pl. LXXXV, pentru care s-ar putea deduce ca fiind două obiecte mai lungi de fier (arme? unelte?).

⁹⁶ E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 128, fig. 41/8.

⁹⁷ G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 343, fig. 37/15.

⁹⁸ Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. LXXXV/II.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 57; I. Ioniță, *op. cit.*, p. 236.

¹⁰⁰ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 99.

¹⁰¹ Caracteristicile antropologice ni-l prezintă ca un tip dolico cran, protoeuropoid, nordic (S. Antoniu și M. Onofrei, *op. cit.*, în acest volum, p. 284). Referindu-se la cei 4 cercei de bronz, de argint și de aur de la Tirgșor, după tehnica de lucru și contextul mormintelor în care se află, Gh. Diaconu îi atribuie, pe bună dreptate, componentei sarmatice (*op. cit.*, p. 98).

A. Mărgelile de sticlă sînt de mai multe tipuri:

1. Mărgelile mici discoidale sau globulare, uneori îngemănate cîte două sau cîte trei, de obicei de culoare albastră (181 de exemplare).

2. Mărgelile mijlocii și mari, globulare și inelare, uneori îngemănate cîte două și cîte trei, iar în două situații chiar cîte patru; de culoare întunecată, ele sînt decorate cîteodată cu ochiuri, fie galbene și roșii încadrate cu alb (M. 5), fie cenușii și roșii (M. 15)¹⁰², iar altele cu linii în zigzag duble, una roșie și alta galbenă (M. 36), sau cu o singură linie albă încadrată cu galben (M. 16)¹⁰³. Unele mărgelile din această categorie sînt lucrate în mozaic, împărțit în suprafețe romboidale în patru culori pastelate, galben, alb și nuanțe diferite de cenușiu (M. 4)¹⁰⁴, sau acoperite cu o foiță aurie (M. 10)¹⁰⁵.

3. Mărgelile de mărime mijlocie, poliedrice, de culoare albastră închisă (8 exemplare).

4. Mărgelile tubulare, de diferite culori, de formă simplă sau răsucită în spirală (M. 36), ori decorată cu nervură realizată dintr-o pastă albă lăptoasă (M. 39).

5. Mărgelile globulare cu un colț prelungit, încovoiat, de culoare albă transparentă (3 exemplare în M. 4 și 5)¹⁰⁶.

6. Mărgică pentalobată de culoare albastră (M. 24)¹⁰⁷.

B. Mărgelile de chihlimbar de formă discoidală (11 exemplare) și tubulară (1 exemplar).

C. Mărgelile de os, globulare sau tubulare (6 exemplare).

D. Mărgelile de cornalină, polifațetate, galbene sau vișinii (6 exemplare).

E. Mărgelile de lut, toate ornamentate, fie vopsite cu roșu (M. 36), fie acoperite cu ochiuri galbene încadrate cu alb pe un fond brun (M. 24), sau cu ochiuri galbene pe fond albastru (M. 4)¹⁰⁸.

Toate aceste grupe și tipuri de mărgelile se asociază de obicei fără o vădită preferință. Totuși, cele trei mărgelile din mormîntul 9 sînt toate de sticlă albastră, poliedrice (fig. 11/2). În mormîntul 10, din cele 48 mărgelile din sticlă, 42 sînt de sticlă albastră, mici, discoidale, patru sînt globulare, îngemănate cîte trei și cîte patru, acoperite cu foiță aurie, singurele asemenea exemplare la Lețcani (fig. 11/7) și două sînt de cornalină, poliedrice. Din cele 20 de mărgelile din mormîntul 44, 19 sînt din sticlă, albastre, discoidale și numai una de os, tubulară (fig. 36/6). În mormîntul 47, din totalul de șase mărgelile, cinci sînt de sticlă, albastre, discoidale și numai una inelară de chihlimbar (fig. 37/8). În aceste situații este vorba poate de un simplu gust estetic, dar nu este exclus ca ele să reprezinte și anume tradiții conservatoare la purtătoarele colierelor respective.

Dacă privim în ansamblu obiectele de podoabă și accesoriile vestimentare descoperite în mormintele de înhumatie, putem formula cîteva concluzii interesante asupra preferințelor pentru unele sau altele din aceste piese (vezi tabelul 3; fig. 3; 4). De la început se detașează net grupa mormintelor de bărbați, care nu au fibule și coliere, ci numai cataramă, o monedă folosită ca pandantiv și un cercel, singurul de acest fel din întreaga necropolă. Mormintele de femei conțin în plus totdeauna fibule și coliere, iar uneori și diferite pandantive. Această diferențiere netă apare și la mormintele de copii, cele de fete avînd coliere sau perechi de fibule (M. 16, 37 și 39).

Dintre populațiile care de la început au participat la formarea acestei culturi, și sarmații și goții își înhumau morții¹⁰⁹. De aici probabil și tendința de generalizare a înhumatiei pe măsura consolidării acestei culturi. Între înhumatii celor două grupe etnice se constată unele deosebiri. Sarmatii manifestă preferințe pentru multe mărgelile, la gît sau cusute pe îmbrăcăminte, pandantive din scoici și os și numai cîte o fibulă pe haină (tabelul 3, grupa I). Goții poartă și ei mărgelile, dar mai puține și numai la gît; de asemenea, ei mai folosesc pandantive de metal și cîte două fibule (tabel 3, grupa II)¹¹⁰.

Aceste deosebiri, sesizate în cimitirul de la Lețcani și în altele asemănătoare, nu înseamnă însă o adîncire a diferențierilor etnice, deoarece interpătrunderea multiplelor tradiții rămîne sesizabilă atît în ansamblul necropolei, cît și în unele morminte luate individual, ceea ce reprezintă de fapt omogenizarea lor. De aceea, în morminte cu două fibule și pandantive germanice apar adesea una sau două fusaiole, perechi de cataramă și scoici, care inițial constituiau caracteristici ale înhumărilor sarmatice (M. 23, 39, 44), în vreme ce în mormintele cu puternice tradiții sar-

¹⁰² Cu o mare frecvență în mormintele sarmatice.

¹⁰³ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 109; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 144—145 arată că ele sînt găsite de timpuriu în colierele sarmatice.

¹⁰⁴ Deocamdată unicat pentru cultura Sintana de Mureș; o mărgică identică s-a descoperit într-un mormînt de la Balokra (B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. XLIV/16).

¹⁰⁵ Vezi și Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 108, 110, tipul III c, dar mai ales Simris, M. 47 (Berta Stjernquist, *op. cit.*, p. 19, pl. XX/17).

¹⁰⁶ Analogii la Cerneahov, V. P. Petrov, *op. cit.*, fig. 14/20.

¹⁰⁷ Mărgelile cu mai mulți lobi de diferite culori apar frecvent, vezi Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CXXXVIII/23; CXIV/3.

¹⁰⁸ Decor asemănător unor mărgelile din sticlă, vezi Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CXXXVIII/10.

¹⁰⁹ Deși la aceștia din urmă biritualismul este documentat și pentru vremuri mai tîrzii. B. Stjernquist, *op. cit.*, p. 65—68.

¹¹⁰ *Istoria României*, I, p. 690 (capitol redactat de I. Nestor); Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sintana—Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tirgșor*, SCIV, XII, 1961, 2, p. 286; idem, *op. cit.*, *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 299—300.

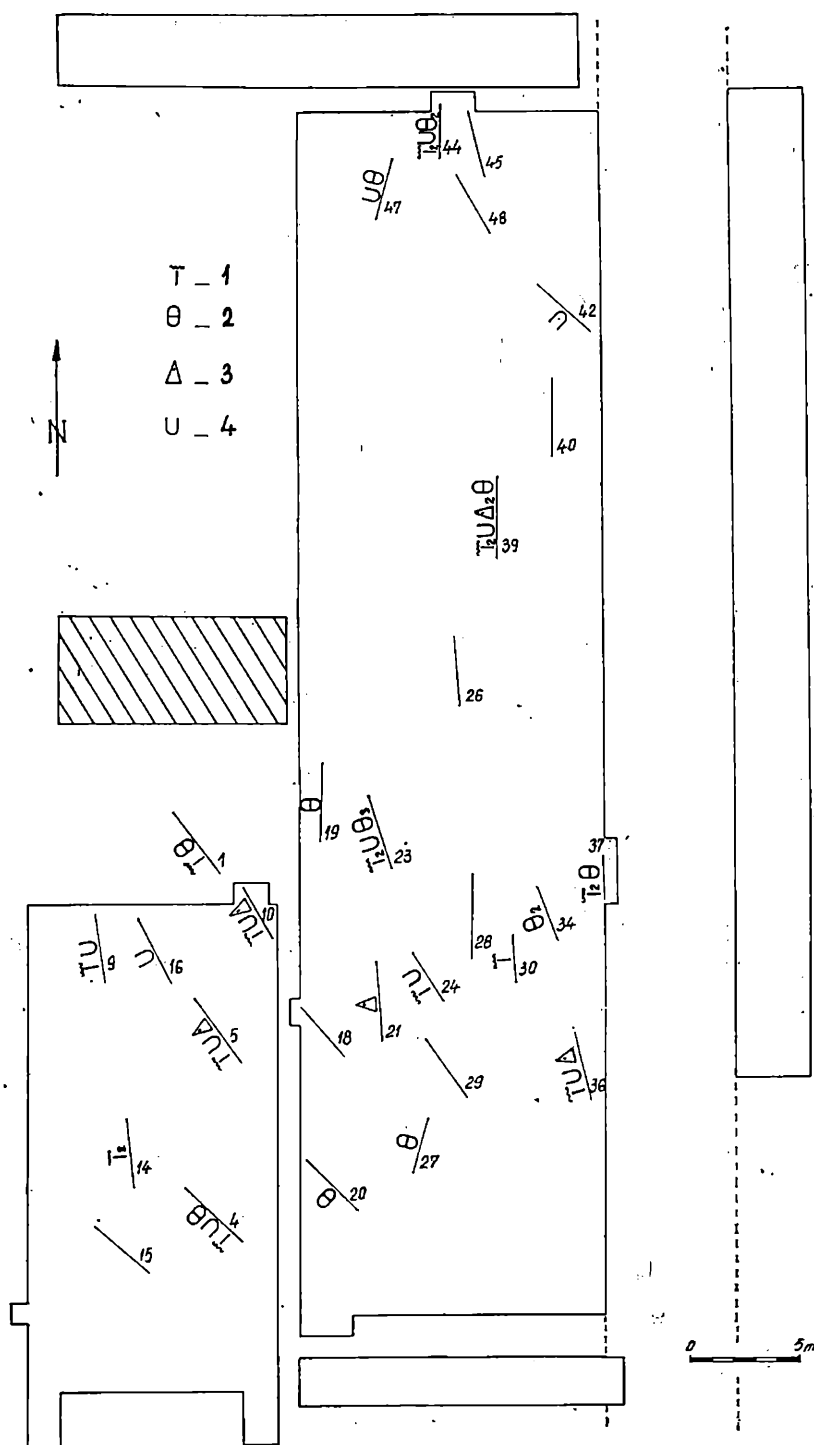

Fig. 3. — Răspîndirea obiectelor de podoabă și a accesoriilor vestimentare pe teritoriul necropolei : 1, fibulă ; 2, cataramă ; 3, pandantiv ; 4, colier de mărgele.

matice de port sau de ritual chiar, apar fibule și piepteni de tip germanic sau fusaiolă cu semne runice (M. 9, 24, 36). În ceea ce privește legăturile existente cu lumea romană, ele nu pot fi puse numai pe seama factorului etnic băstinaș, ci și a sarmaților nord-pontici și goților; aceste legături erau, dealtfel, mai vechi decât începuturile culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov.

Tabloul se întregeste pe măsură ce urmărim aceleași raporturi și pentru restul inventarului depus cu scop ritual: arme, obiecte de toaletă sau de uz gospodăresc, ofrande de carne — resturi ale banchetelor funerare — și ceramică.

Arme. Două dintre mormintele de înhumatie aveau în inventarul lor arme (M. 25, 21), și anume, un virf de lance, o săgeată și un pumnal de fier, din categoria armelor ofensive și miezul unui scut-apărătoare, ca armă defensivă.

Lancea se afla așezată de-a lungul corpului, cu virful în dreptul capului (fig. 23/1). Ea este de mărime mijlocie, cu tub de înmănușare lung de 6 cm rotund în secțiunea de la bază, corpul alungit, slab carenat median. Tubul de înmănușare era fixat de partea lemnoasă a armei printr-un cui de fier (fig. 23/5; 41/6)¹¹¹. Un exemplar absolut asemănător a fost descoperit la adîncimea care marca nivelul vechi de călcare (fig. 39/1). Nu este exclus ca el să fi provenit de la un mormînt de incineratie distrus¹¹², deși nu există nici un indiciu în acest sens. Pe de altă parte, așa cum deja s-a menționat, în mormintele de incineratie de la Lețcani nu au fost găsite nici un fel de obiecte.

Săgeata de fier, prost conservată, se afla cu virful spre picioare, sub una dintre coastele din partea dreaptă, la nivelul mijlocului humerusului, părînd a fi fost așezată intenționat sub cadavru, sau rămasă de la vreo rană (fig. 23/1). Exemplarul, de un tip foarte rar întîlnit între descoperirile din această vreme, avea corpul triunghiular, în două muchii și peduncul lat, care se înmănușa ca un miner de cuțit (fig. 23/3)¹¹³.

Virful de cuțit din mormîntul 21 (fig. 18/2) va fi discutat împreună cu celelalte cuțite de fier.

O piesă cu totul deosebită este aceea descoperită în mormîntul 21, pe care am interpretat-o ca miezul unui scut-apărătoare, ținînd seama mai ales de forma și dimensiunile ei, cît și de locul și modul cum a fost depusă, pe bazin, cu partea ușor concavată în jos (fig. 18/1). Ea este lucrată dintr-o tablă de fier și are forma pătrată cu colțurile mult rotunjite (9 × 9 cm). Prin nituri de fier, pe partea ei concavă s-a atașat o foiță de bronz de mărime egală; pe partea convexă, piesa mai păstrează resturi de lemn, de circa 0,7 cm grosime, judecînd după mărimea niturilor (fig. 18/9; 41/8). Obiectul nu poate fi considerat drept piesă de centură, atît pe motivul dimensiunilor, cît și prin lipsa de justificare în acest caz a părții de lemn de la exterior. În schimb, el poate fi interpretat ca o apărătoare sau scut, de dimensiuni nu prea mari, cu miezul greu de fier, pentru cumpănire, și lăcașul pumnului și curelei din bronz, cu o suprafață mai netedă. Dificultatea pentru o astfel de interpretare constă în aceea că încă nu am întîlnit o piesă care să comporte analogii măcar parțiale, într-o vreme cît de cît apropiată¹¹⁴.

Apartenența etnică a individului din acest mormînt, îngropat după toate regulile cerneahoviene, ca ritual și inventar, dar cu asemenea armament, este greu de precizat deocamdată. Însăși prezența mormintelor de luptători *inhumați* este o noutate pentru cultura Sîntana de Mureș¹¹⁵. Dacă armele din mormintele de incineratie sînt puse pe seama tradițiilor taifailor, ca vehiculatori ai culturii Przeworsk¹¹⁶, mormîntul de înhumatie 25 de la Lețcani, cu lance și săgeată, aparținînd unui tip antropologic bine definit nordic¹¹⁷, vădește neîndoios un got ai cărui predecesori mai îndepărtați fuseseră inhumați aproape după aceleași reguli în Gothlanda, patria lor de băștină¹¹⁸.

Piepteni de os. Raportate la numărul de morminte care conțineau și inventar de obiecte, cele în care au fost găsiți piepteni reprezintă o proporție de aproape 67%¹¹⁹. Cei 18 piepteni întregi sau fragmentari au fost depuși fără vreo preferință anume, atît în mormintele de adulți, cît și în cele de copii. Se pare că și la Lețcani prezența lor este mai mult legată de un specific ritual decît de o folosire ca obiecte de toaletă¹²⁰, deoarece atunci cînd au fost descoperiți pe locul inițial de depunere a lor se aflau fie în regiunea picioarelor (11 exemplare = 68,5%), unul chiar sub un vas (M. 40)¹²¹, fie lîngă palmă (3 exemplare = 20%) și numai două exemplare (12,5%) în

¹¹¹ Analogiile pentru acest tip de lance sînt multiple printre descoperirile germanice, timp îndelungat și pe spații largi.

¹¹² Dacă avem în vedere multe din mormintele de incineratie ale culturii Przeworsk, dar și unele descoperiri din țara noastră, ca cele din M. 15 de la Mogoșani (Gh. Diaconu, *op. cit.*, SCIV, XV, 1964, 4, p. 475, fig. 4) sau din U.R.S.S., în complexele funerare prezentate de G. B. Fedorov, *op. cit.*, fig. 19/5, 6.

¹¹³ Analogii la Lopatna. G. B. Fedorov, *op. cit.*, fig. 19/7.

¹¹⁴ Celelalte scuturi și umbo-uri de scut sînt cu totul de altă formă.

¹¹⁵ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 237.

¹¹⁶ *Ibidem*; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 116.

¹¹⁷ Vezi nota 101.

¹¹⁸ B. Stjernquist, *op. cit.*, p. 65.

¹¹⁹ Sub acest aspect, al numărului mare de piepteni descoperiți în morminte, necropola de la Lețcani rămîne net detașată față de celelalte. Spre exemplu, la Tirgșor proporția este de numai 9%, la Spanțov de 16%, la Independența de 27%, la Izvoru de circa 20%, la Alexandru Odobescu de circa 18%, la Sîntana de Mureș de circa 32%.

¹²⁰ Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, p. 103.

¹²¹ În această ordine de idei, observația făcută de I. Ioniță (*op. cit.*, p. 236) cu privire la locul pieptenilor în morminte poate fi completată în momentul de față.

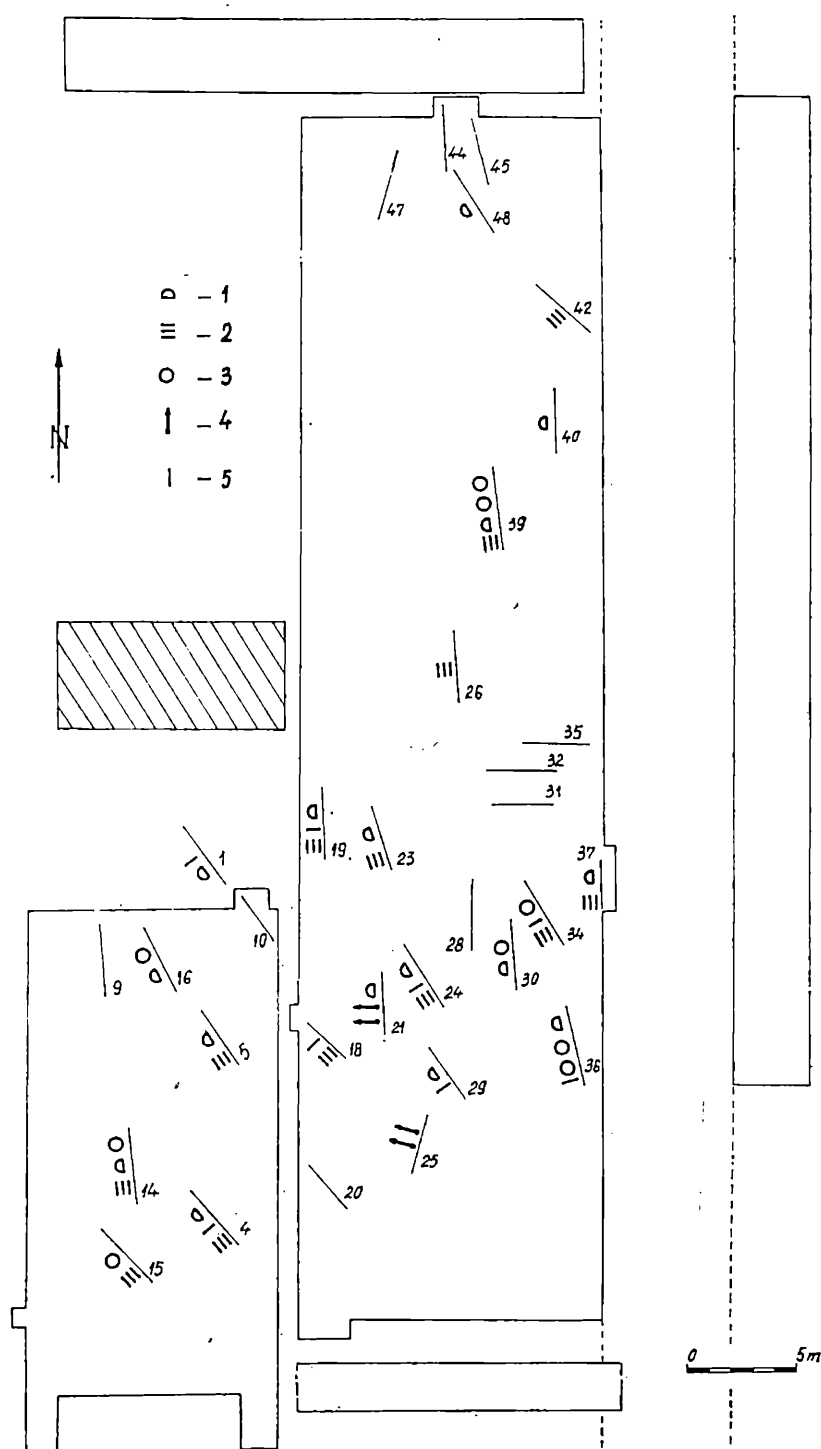

Fig. 4. — Răspândirea obiectelor de uz casnic și de toaletă, a armelor și a ofrandelor de carne pe teritoriul necropolei: 1, pieptene; 2, ofrandă de carne; 3, fusioară, ac de cusut sau împungător; 4, armă; 5, cuțit.

preajma capului; chiar și în acest ultim caz numai cel din mormîntul 37 ar sugera, prin locul și poziția sa, un accesoriu al pieptănăturii (fig. 31/1)¹²².

În ceea ce privește tehnica lor de lucru, ea este cunoscută și demonstrată în diferite împrejurări¹²³; două plăcuțe laterale cuprindeau și fixau prin nituri de bronz sau de fier porțiunea mediană, alcătuită din segmentul semicircular al apucătorii și plăcuțele cu dinți. De la această regulă se abate doar pieptenele din mormîntul 19, la care porțiunea mediană este unitară (fig. 17/6). Potrivit formei, pieptenii de la Lețcani se înscriu în două grupe, cu mai multe tipuri și variante.

Grupa A. Piepteni cu plăcuțe laterale ale mînerului întregi, în care se deosebesc tipurile:

Tip I. Pieptene cu mînerul semicircular, înalt, simplu. Un singur exemplar (fig. 17/6)¹²⁴.

Tip II. Pieptene cu mînerul semicircular și aripi laterale, ridicate albiat. Trei exemplare (fig. 22/10 : 29/5 ; 34/7)¹²⁵.

Tip III. Pieptene cu mînerul semicircular, cu alveole laterale și aripi drepte. Trei exemplare (fig. 13/4 ; 31/5 și 38/6)¹²⁶.

Tip IV. Pieptene cu mînerul semicircular și aripi laterale drepte. Patru exemplare, în două variante: a, piepteni cu toți dinții egali (fig. 26/2 ; 33/9)¹²⁷; b, piepteni cu dinții tăiați în trepte ascendente și mînerul în formă de clopot înalt (fig. 9/3)¹²⁸.

Grupa B. Piepteni cu plăcuțele laterale ale mînerului alcătuite din două bucăți: una semicirculară, sprijinită pe cea de a doua, rectangulară. Trei exemplare (fig. 6/1 ; 8/14 ; 15/4)¹²⁹.

Fragmentele de piepteni descoperite în mormintele 21, 23, 29 și 36 sînt foarte greu sau chiar imposibil de identificat ca formă.

Cei mai mulți piepteni de la Lețcani nu sînt ornamentați; opt dintre ei prezintă însă un decor realizat fie prin incizii și împunsături, fie pur și simplu prin dispoziția niturilor. În ceea ce privește numărul niturilor, ei apar de obicei la baza mînerului, corespunzînd segmentelor cu dinți ai plăcuței mediane, pe care le fixează (spre exemplu: patru nituri la pieptenii din mormintele 1 și 16; șase nituri la pieptenii din mormintele 24, 34, 40; șapte nituri la pieptenele din mormîntul 44) și în porțiunea semicirculară, unde prind cele trei plăci prin unul (M. 19), două (M. 4, 23, 34, 40) și în trei (M. 1, 4, 14, 16) nituri. Indiferent de numărul lor, niturile sînt așezate cu o căutată simetrie. Atunci cînd depășesc numărul necesar pentru asamblarea părților componente ale pieptenului, prin dispoziția lor, niturile alcătuiesc adevărate motive ornamentale. De reținut că întotdeauna sînt folosite cu această funcție niturile tubulare din foiță de bronz, mai aspectuoase prin formă și culoare.

¹²² Vezi mormîntul 8 de la Izvoare, mormîntul 14 de la Sintana de Mureș și mormîntul 79 de la Tirgșor.

¹²³ V. Palade, *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e. n. de la Birlad – Valea Seacă*, AM, IV, 1966, p. 261–275; idem, *Un nou centru de prelucrare a cornului de cerb în secolul al IV-lea e. n. la Fedest, com. Șuletea, jud. Vaslui, Carpica*, IV, 1971, p. 207–214. Material inedit și de la Dodești, săpături D. Teodor și Cătălina Bloșiu.

¹²⁴ Considerat ca tipul I pentru mormintele din Muntenia (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 140) și categoria I tipul 1 de la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 102); încadrat de I. Ioniță în tipul 1 de la Independența (*op. cit.*, Bonn, 1971, p. 15, fig. 3/1). Pentru analogii vezi B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 117/10; 125; 217/1; 238/8; Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. LXXXIX/10; XCIV/10; XCVI/7; XCVIII/8; XCIX/2; CIX/12; CXXVI/11; idem, *op. cit.*, SCIV, 23 1972, 3, p. 464, fig. 1/2; I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice întreprinse la Băleni, Materiale*, VIII, 1962, p. 14, fig. 3/4; E. A. Rikman, *op. cit.*, fig. 19/11. Același tip de pieptene se mai prezintă și sub alte variante, cum ar fi aceea cu mînerul triunghiular (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 89/1; 238/9; I. Ioniță, *op. cit.*, AM, VI, 1969, fig. 20), mîner trapezoidal (Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CVII/7; E. A. Rikman, *op. cit.*, fig. 49/5) și mîner semicircular applatizat, variantă caracteristică pentru neamurile germanice aflate încă în teritoriile lor de origine (B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. XVI/4; XIX/2; XXI/1; XXIII/11; XXXIV/11; XLIV/1; XLIX/14), ca și la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. XC/3; idem, *op. cit.*, SCIV, 23, 3, 1972, p. 464, fig. 1/1).

¹²⁵ Pentru analogii: B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 47/3; 73/3; 196/4; 251/12; I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 3/5; I. Mitrea, *Necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Obrișeni – Voinești, Carpica*, II, 1969, fig. 5/5; E. A. Rikman, *op. cit.*, fig. 31/6. O altă variantă a aceluiași tip de pieptene apare la Izvoru. B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 194/1.

¹²⁶ Gh. Diaconu, (*Tirgșor...*, p. 103), socotește aceste alveole laterale și ca un decor. Analogii: B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 11/1, 2; 61/7; 66/5; Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. LXXXV/2; CXXIII/6; CXXXI/10; I. Kóvacs, *op. cit.*, fig. 26; 59; 67/1, 88/1 a; Z. Székely, *op. cit.*, Aluta, I, 1969, fig. 10/17. Alte variante ale aceluiași tip ar fi cele cu mînerul scund de la Sf. Gheorghe – Eprestet (datat cu monedă Constantius II) și de la Bezid (Z. Székely, *op. cit.*, p. 24, 64, pl. X/18, 19), cu mînerul foarte înalt, cum sînt unii piepteni de la Spanțov, Independența, Izvoru (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 36; 40; 111; 176/5), Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. XCI/2; CXII/4; CXXVII/8) și Sintana de Mureș (I. Kóvacs, *op. cit.*, fig. 115/6).

¹²⁷ Corespunde tipului 2 pentru descoperirile din Muntenia (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 140) și categoriei I, tipul 2, la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 103). Ion Ioniță (*op. cit.*, Bonn, 1971, p. 15, fig. 3/3) încadrează acest exemplar de la Independența în tipul 2 b; pentru analogii: Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. LXXXIX/8; D. Protase, *op. cit.*, p. 107, fig. 32/2; I. Kóvacs, *op. cit.*, *DolgCluj*, VI, 1915, p. 291, fig. 50/1, idem, *op. cit.*, *DolgCluj*, III, 1912, fig. 40/3; 52/5; 100/1; 107/1a, 1b; G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 87, fig. 13/2; E. A. Rikman, *op. cit.*, fig. 14/20. O altă variantă ar fi la Izvoru, B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 135/6.

¹²⁸ *Ibidem*, fig. 183 /6.

¹²⁹ Tipul II în clasificările lui B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 14; tipul 3 în tipologia făcută de I. Ioniță (*op. cit.*, Bonn, 1971, p. 15, fig. 3/4), pentru Independența. Analogii: B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 147; Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CIV, 10; I. Kóvacs, *op. cit.*, *DolgCluj* III, 1912, fig. 91/1; idem, *DolgCluj* VI, 1915, fig. 37; 40/3; E. Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad, Materiale*, IX, 1970, p. 446, fig. 2/2; N. Vlăssă, *op. cit.*, Materiale, IX, 1970, p. 530, fig. 3/1; E. A. Rikman, *op. cit.*, fig. 18/11.

În acest sistem s-au realizat diferite motive cum ar fi: a, șirag simplu, alcătuind un chenar interior pentru toată suprafața plăcuțelor exterioare (fig. 26/2; 38/6)¹³⁰; b, șirag dublu la baza minierului și pe arcuirea maximă a acestuia (fig. 9/3)¹³¹.

Tot pentru înfrumusețarea obiectelor din această categorie apar și acele incizii orizontale, plasate la baza minierului (fig. 18/7, 22/10)¹³², sau motivul de cercuri concentrice, în număr de patru, cu un punct la mijloc (fig. 30/4)¹³³.

Cu totul deosebit prin realizare și motiv este decorul de pe pieptenele din mormîntul 1. Chenarul dublu de împunsături dese de pe apucătoare cuprinde un motiv zoomorf realizat în aceeași tehnică, reprezentînd un animal suplu, cabrat în fața unui obstacol (fig. 6/1). După toate caracteristicile — corpul suplu, picioarele lungi și zvelte, gîtul înalt și puternic arcuit, fără (sau cu foarte mică) coadă, capul alungit, împodobit cu urechi-cornițe, îndreptate către spate — s-ar părea că ne aflăm în fața reprezentării unui cervideu în mișcarea caracteristică, saltul cu detentă.

O primă reprezentare zoomorfă apărută pe un pieptene descoperit într-un mormînt de tip Sintana de Mureș — Cerneahov de pe teritoriul României este aceea de pe un exemplar de la Tg. Mureș¹³⁴. Exemplarul de la Lețcani are analogii aproape perfecte cu această descoperire, prin tipul de pieptene, sistem de executare a decorului și motivul zoomorf al ornamentului, cu deosebirea că la Lețcani decorul este identic pe ambele plăcuțe laterale, în timp ce la Tg. Mureș cea de a doua plăcuță este ornamentată cu motiv geometric în zigzag, urmărind în interior chenarul de împunsături duble, iar figura reprezentată aici, tot un animal în mișcare, pare a fi mai degrabă un iepure în coborîrea unei pante¹³⁵. Acest ornament, ca și decorul de cercuri concentrice¹³⁶, dovedesc puternica tradiție a unui etnic germanic¹³⁷, dealtfel bine conturat și prin alte elemente din această necropolă din nordul Moldovei.

Revenind la unele considerații generale asupra pieptenilor de la Lețcani, și anume la problema datării lor, putem conchide că prin tipurile și variantele lor ei acoperă în timp cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea în întregime, ținînd seama de acel singur exemplar de tipul I din mormîntul 19, a cărui datare pornește cel mai timpuriu de la începutul secolului al IV-lea¹³⁸, precum și de cele mai multe dintre ele, care se datează către sfîrșitul acestui secol.

Fusaiole. În total s-au descoperit opt exemplare în șase morminte (22%), toate fiind numai de femei și fete ([?])¹³⁹. De obicei, ele erau depuse în regiunea picioarelor, mai rar în apropierea capului (M. 39 și probabil 30). Potrivit materialului din care au fost lucrate, fusaiiolele se grupează în:

A. Fusaiole lucrate din lut (6 exemplare), de tipurile: 1, bitronconice cu bazele drepte (fig. 30/2) sau concave (fig. 14/3; 26/4; 33/6); 2, globulare (fig. 30/3); 3, apatisate (fig. 13/6).
B. Fusaiolă executată prin șlefuirea unui ciob (fig. 33/5).

C. Fusaiolă executată în mozaic de sticlă de formă globulară, prost conservată.

Decorul apare sub forma unui lanț de fațete laterale romboidale-alungite, formînd spații triunghiulare între ele, acoperite toate cu angobă negricioasă lustruită, dînd astfel laturii circulare un aspect heptagonal (fig. 13/6). Ornamentul în ghirlandă de fațete, apărut și pe o cană din aceeași necropolă, constituie un element decorativ al ceramicii nord-germanice¹⁴⁰. Un alt orna-

¹³⁰ Ca pe exemplarele de la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. XCI/2; CVII/7); Spanțov (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 36), Sintana de Mureș (I. Kóvacs, *op. cit.*, *DolgyCluj*, III, 1912, fig. 53/3; 103/1), Budești (E. A. Rikman, *op. cit.*, fig. 29/11), Simris (B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. XV/4). O variantă ar fi aceea de șiruri simple de nituri la baza minierului, ca la exemplarele descoperite în așezarea de la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, SCIV, 23, 3, 1972, p. 464, fig. 1/1).

¹³¹ Analogii la Independența (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 128/4). Într-o altă variantă apar grupate cîte trei nituri, numai la baza minierului (Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, pl. CXXXI/10) ori pe toată suprafața lui (I. Kóvacs, *op. cit.*, fig. 67/1).

¹³² Ca la descoperirile de la Obirșeni (I. Mitrea, *op. cit.*, *Carpica*, II, 1969, fig. 5/5), Spanțov (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 36), Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CXVI/11).

¹³³ Analogii la Alexandria (I. Ioniță, *op. cit.*, *AM*, IV, 1966, fig. 19/1), Izvoru (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 210/2), Gherășeni (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 105, nota 148), Rogojeni (I. T. Dragomir, *Descoperirile arheologice de la Rogojeni, valea Ilorincii, județul Galați, Materiale*, IX, 1970, p. 505), Simris (B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. XVI/4; *XXIII/11*).

¹³⁴ Vezi exemplarele de la Tirgu-Mureș (I. Kóvacs, *op. cit.*, *DolgyCluj*, VI, 1915, p. 281, fig. 37), Mediaș și Intercisa (M. Alföldi, *Intercisa II. (Knochengegenstände)*, *Arch Hung.*, XXXVI, 1957, fig. 84/10, 11).

¹³⁵ I. Kóvacs, *op. cit.*, p. 280, fig. 37.

¹³⁶ Decorarea cu împunsături dese, în motive geometrice din arcui frînte sau rotunjite, dispuse în jurul niturilor, rămîne ca o caracteristică dominantă a pieptenilor de la Simris și *Balkdkra* (B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. XLIV/14) și în general pentru regiunile ocupate de populații germanice. În România, în afară de cele menționate, s-au mai făcut descoperiri la Bezid (Z. Székely, *op. cit.*, p. 64, pl. X/18), Arad — Grădiște (E. Dörner, *op. cit.*, *Materiale*, IX, 1970, p. 446, fig. 2/2) și la Dodești (Săpături D. Teodor și C. Bloșiu, material inedit). Dealtfel, însăși prezența pieptenilor în mormintele Sintana de Mureș — Cerneahov a fost recunoscută ca o caracteristică a înmormintărilor gotice, în cuprinsul cărora apar depuși cu scop ritual la picioarele scheletului (Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, *MemAntig*, I, 1969, p. 172, nota 14; B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. VIII; XI).

¹³⁷ Motivul cu cercuri concentrice apare de obicei și pe alte obiecte de os (J. Werner, *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, *JahrbRGZM*, 11, 1964, fig. 1/15; 2).

¹³⁸ Dată propusă printre alții și de Gh. Diaconu, *op. cit.*, SCIV, 23, 3, 1972, p. 164.

¹³⁹ Ținînd seama de restul inventarului mormintelor 39, 16 și 15, care prezintă elemente caracteristice mormintelor de femei adulte (două fibule, coliere, fusaiole, împunătoare), este de presupus că acestea aparțin unor fete.

¹⁴⁰ Vezi p. 228.

ment este acela alcătuit din cinci șiraguri orizontale de împunsături dese, primul și ultimul inter-spațiu cuprinzând și câte o linie în zigzag larg, realizate în aceeași manieră (fig. 30/3), care împart zonele respective în triunghiuri. În general, ornamentele incizate de pe fusaiole imită pe cele dispuse pe vase, între care unele — și aici ne referim la sistemul de decorare — sînt socotite ca fiind introduse în cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov prin filieră germanică¹⁴¹.

Runelor incizate pe fusaiola din mormîntul 36 (fig. 30/2) li se atribuie un scop mult mai complex, ele depășind cu totul sfera unui simplu decor¹⁴². Totodată, mozaicul de sticlă colorată din care a fost făcută fusaiola (?) din mormîntul 16 este un sistem de prelucrare a sticlei și nu decor propriu-zis.

Ace și împungătoare. În mormintele 23 și 37 se aflau așezate sub sau alături de palma dreaptă tuburi din os pentru păstrat acele de cusut din bronz¹⁴³; în același loc au fost depuse și ace de formă împungător din fier. Pentru tuburile de ace erau folosite oase de pasăre¹⁴⁴, a căror femur zvelte aveau pereții subțiri și cu mai puține asperități interioare (fig. 31/2).

Cele două ace de bronz erau de formă cunoscută, lungi de 5,7 cm, cu vîrful ascuțit, capul plat și cu urechiușă (fig. 20/19)¹⁴⁵. Acele din fier erau mai degrabă împungătoare, lungi de 6–7 cm, cu vîrful ascuțit și capul îngroșat, neperforat (fig. 13/4 și 31/2). Un alt tip de împungător a fost descoperit în mormîntul 15; el este lucrat din os (cu lungimea de 7,5 cm), ascuțit la ambele capete și neornamentat (fig. 14/2)¹⁴⁶.

Toate aceste obiecte, legate de meșteșugul confecționării unei îmbrăcămînti mai subțiri sau mai groase (cu unele accesorii din piele?), aflate în morminte de femei și de fete, constituie un atribut al culturii Sîntana de Mureș — Cernahov¹⁴⁷, ele semnăindu-se aproape în fiecare necropolă. Obiceiul de a depune ace în morminte este atestat și la unele populații nordice¹⁴⁸. În ceea ce privește împungătoarele, de fier sau de os, ele rămîn deocamdată legate de ținuturile nord și nord-vest pontice.

Cuțite. În nouă morminte (33 %) ¹⁴⁹ au fost descoperite cuțite de fier, toate aflate în regiunea picioarelor. Ca forme, ele erau de tipul cu lama dreaptă și mîner fără urme de nituri, marcat prin îngustarea în linie oblică unilaterală a cefei, formînd un fel de gardă (fig. 17/5; 36/10), sau bilaterală (fig. 8/11) și montat în prăsele de lemn, ale căror resturi s-au păstrat la exemplarele din mormintele 1 și 4, înmănușate probabil printr-o legare strînsă imediat la baza lamei. Prin forma lor, exemplarele întregi amintesc de cuțitașele și de cuțitele-pumnal de diferite mărimi prezente în lumea goților scandinavi¹⁵⁰ și la triburile germanice ale culturii Przeworsk, după cum cuțitele cu ceafa dreaptă, lama curbată la vîrf și mînerul cruțat prin îngustarea bilaterală (fig. 8/11) amintesc mai mult de cuțitele Latène-ului tîrziu geto-dacic.

În funcție de dimensiunile lor, cuțitele pot fi împărțite în două categorii: a, cuțite mici cu lama de circa 7 cm lungime și 1,4 cm lățime (fig. 8/11; 16/5; 30/10); b, cuțite mari cu lungimea de peste 15 cm și lățimea de 2,1 cm (fig. 17/5; 29/4). O formă deosebită pare a avea vîrfurile de cuțit descoperite în mormîntul 21, a cărui lamă foarte subțire se îngustează simetric de ambele părți către un vîrf ascuțit (fig. 18/2). După resturile de oxid păstrate în sol s-a putut aprecia că obiectul a fost mult mai lung, dar calitatea metalului din care a fost făcut a determinat ca el să reziste foarte prost în timp. Cuțitul se afla lîngă femurul drept, depus alături sau atîrnat de briu, cu vîrfurile spre labele picioarelor (fig. 18/1). Pe mai multe considerente¹⁵¹, s-ar părea că ne aflăm în fața unui adevărat pumnal¹⁵², cum presupunem că ar fi fost și exemplarul din mormîntul 79 de la Tirgșor¹⁵³, ca și altele de altfel. Oricum, semnificația prezenței sale într-un mormînt de bărbat, în care nu existau nici un fel de indicii referitoare la eventuale sacrificii de animale, rămîne cu totul diferită de aceea a celorlalte cuțite aflate printre resturile de oase de animale

¹⁴¹ Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 163, notele 18–20.

¹⁴² Prezența unei inscripții runice pe o fusaiolă, într-un mormînt în care apare și o a doua fusaiolă, care amintește prin decorul ei tot lumea germanică, indică și alte tradiții de depunere a acestor obiecte în morminte, puse pînă acum aproape întotdeauna numai pe seama sarmaților.

¹⁴³ Acesta este locul în care se găsesc de obicei asemenea ace (Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, p. 102; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 53, 99). Observația făcută asupra tuburilor de os pentru ace, aflate „în palma” înhumatelor, nu trebuie însă trecută cu vederea.

¹⁴⁴ Aceași observație o face și Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 101.

¹⁴⁵ Numai pentru acele de bronz, vezi Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 102.

¹⁴⁶ Un exemplar asemănător s-a descoperit și la Bocani. G. B. Fedorov, *op. cit.*, fig. 44/2. Din acest punct de vedere,

mormîntul 6 de la Tirgșor rămîne printre puținele morminte de bărbați la care s-au găsit ace de cusut.

¹⁴⁷ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 102.

¹⁴⁸ B. Stjernquist, *op. cit.*, p. 169, pl. XLIV/16.

¹⁴⁹ Proporția este semnificativ de mare comparativ cu cea de 8 % pentru Tirgșor. În celelalte necropole din Muntenia, cuțitele din fier apar de asemenea foarte rar, B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 139.

¹⁵⁰ R. Vulpe, *Izvoare...*, p. 313, 315. În mormintele gotice din Suedia asemenea cuțite-arme apar foarte des. Spre exemplu, la Simris în mormintele 10, 19, 21, 30, 46, 47, 54, 77 și 90, iar la Vellinge în mormîntul 17 (B. Stjernquist, *op. cit.*).

¹⁵¹ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 237 și nota 160.

¹⁵² Vezi spre exemplu asemănarea mare a exemplarelor menționate cu unele din mormintele de la Simris, B. Stjernquist, *op. cit.*, M. 5, 30, 77.

¹⁵³ Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. LXXXV/5.

(M. 4, 18, 29 și 34) sau în vasele cu asemenea rămășițe (fig. 17/1 și 30/1), vădit legate ritual de această formă de ofrandă de carne.

Resturi de la ofrande de carne. Astfel de ofrande au fost determinate în 12 morminte de înhumatie¹⁵⁴, ceea ce înseamnă 37,50% din totalul mormintelor din această categorie. O asemenea proporție vădește o particularitate rituală bine definită pentru necropola în discuție (tabelul 4)¹⁵⁵. Deși în mormintele de incineratie nu au fost descoperite și oase de animale, prezența lor la incineratie nu trebuie exclusă cu totul, știut fiind faptul că este foarte greu ca ele să poată fi recunoscute printre celelalte fragmente de oase umane calcinate.

În necropola de la Letcani, la banchetele funerare se sacrificau exemplare tinere de ovicaprine de cel mult un an și păsări¹⁵⁶, ale căror resturi — rar exemplare întregi, ci mai ales porțiuni mai puțin cărnoase ale membrelor și capului¹⁵⁷ — erau oferite înhumatului.

În mormintul 23, într-un pahar de sticlă zăcea un ou de găină¹⁵⁸, care a fost reconstituit în întregime (fig. 20/1, 9)¹⁵⁹. În ceea ce privește locul unde au fost depuse ofrandele în această necropolă, el pare să fi fost stabilit anume, deoarece în afară de trei morminte de copil (M. 15, 37 și 39), în care au fost găsite la cap, în restul de opt morminte (între care și două de copii) se aflau la picioare, fie în groapă lingă și sub schelet, fie în vase (M. 4, 19, 23, 34)¹⁶⁰ (tabel 5). Tot convențional era probabil ales și exemplarul pe care-l depuneau în groapă, fie ovicaprină fie pasăre. Totodată, aceste resturi de ofrandă proveneau uneori de la câte un singur exemplar și alteori de la câte două exemplare, așa cum se prezintă situația, spre exemplu, în mormintele 24 și 45, în care au fost aruncați câte doi miei (rămășițe ale unui banchet funerar mai îmbelșugat). Singura situație în care avem de a face cu reprezentarea a două specii este aceea din mormintul 24, în care printre oasele a doi miei apare și un os de găină. Tocmai prin această notă aparte se întărește concluzia că la Letcani sacrificiul cornutelor mici dobândește rol de simbol, fie și numai al potențialului economic al comunității care folosea cimitirul, dacă nu și al rolului pe care-l avea păstoritul în modul de producție specific societății respective. În acest sens, o semnificație etnico-socială ar putea să aibă sacrificiul (implicit folosirea) bovinelor în special în necropolele în care caracteristicile componenței dacice a culturii Sintana de Mureș apar mai evidente¹⁶¹; sarmații și popoarele germanice în migrație sînt recunoscuți mai mult ca păstori decît agricultori.¹⁶² Un studiu amănunțit asupra acestei probleme, făcut pentru fiecare din necropolele Sintana de Mureș — Cerneahov, ar aduce, credem, elemente noi pentru determinarea uneia sau alteia dintre componentele etnice ale populației care folosea necropola respectivă.

În încheierea capitolului consacrat armelor, obiectelor de toaletă, de uz casnic și ofrandelor de carne, care prin prezența lor în morminte semnifică stricte tradiții sepulcrale, este necesar

Tabelul 4
Morminte de înhumatie. Ofrande de carne

mormint nr.	ofranda		locul depunerii			grupe	
	pasăre	ovicaprină	la picior	la cap	împrăștiate		
39		○		○		a	I
15		○	○				
37		○	○				
5		○	○				
42		○	○				
26		○	○				
4		○	○				
19		○	○				II
34		○	○				
24	○	○	○			a	
23	○		○			b	
18	○				○		
%	25 %	83 %	66 %	25 %	8 %		

○ resturi de la ofranda de carne descoperite și în vase

¹⁵⁴ Mormintele 31, 32 și 35, fără inventar, nu au nici resturi de la ofrande de carne; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 52, face aceeași observație.

¹⁵⁵ În cele mai multe necropole au fost descoperite resturi provenite de la ofranda de carne a animalelor sacrificate cu prilejul înmormintării, dar nu într-o asemenea proporție ridicată, dacă ne referim la numărul de morminte (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 52; I. Ioniță, *op. cit.*, notele 164—166).

¹⁵⁶ Pentru alte necropole, cf. Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 52; I. Ioniță, *op. cit.*, nota 169; I. Kóvacs, *op. cit.*, *DoligCluj*, III, 1912, p. 274—296.

¹⁵⁷ Cătălină Bloșiu, *op. cit.*, AM, VI, 1969, M. 4; S. Haimovici, *op. cit.*, p. 289.

¹⁵⁸ Specia *Gallus domesticus*, S. Haimovici, *op. cit.* p. 287. Ofrande de ouă s-au găsit și în alte morminte (I. Ioniță, *op. cit.*, p. 239).

¹⁵⁹ Oul a fost restaurat în Secția de restaurare a Muzeului de istorie a Moldovei din Iași, Dan Vicoveanu, *Melodă pentru restaurarea oului antic, Cercetări istorice*, Seria nouă, II, 1971, Iași, p. 69—75.

¹⁶⁰ Aceeași observație a fost făcută și pentru mormintele de la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 52).

¹⁶¹ Vezi și precizările în acest sens făcute de I. Ioniță, *op. cit.*, p. 240.

¹⁶² *Ibidem*.

să se stabilească raporturile dintre diferitele categorii de obiecte, în funcție de combinarea și gruparea cărora pot fi scoase în evidență practicile rituale proprii acestei necropole (tabelul 5).

Urmărind considerațiile de vîrstă și sex, constatăm că în timp ce depunerea pieptenilor și ofrandelor de carne este caracteristică tuturor categoriilor de morminte, cuțitele apar numai în mormintele de adulți (M. 37 fiind al unui copil spre adolescent), armele numai în mormintele de bărbați, iar fusaiolele, acele și împungătoarele numai în mormintele de femei și fete. De asemenea, faptul că toate meșteșugurile casnice (tors, cusut, pielărie) erau atribuite matrimoniale ale femeilor, care aveau grijă să-și transmită îndeletnicirile, fie și simbolic, riguros fiecărei generații, explică și prezența fusaiolelor, a acelor și a împungătoarelor numai în mormintele de femei și fete. Depunerea armelor numai în mormintele de bărbați se explică prin atribuția de luptători pe care aceștia o aveau în diferite împrejurări.

Tabelul 5

Frecvența obiectelor de uz casnic și de toaletă și a ofrandelor de carne în mormintele de înămășie

mormint nr.	vîrstă și sex	piepteni	arme	fusaiole	ace	cercei	cuțite	ofrande de carne	grupe
21	bărbat	○	○						I
25	bărbat		○			○			
26	copil							○	II
42	femeie							○	
5	femeie	○						○	
36	femeie	○		○			○	○	
39	copil	○		○				○	
15	copil	○		○	○			○	
14	femeie	○		○	○			○	
23	femeie	○			○			○	
30	femeie	○		○				○	III
16	copil	○		○				○	
37	copil	○			○		○	○	
24	femeie	○					○	○	
19	bărbat	○					○	○	
18	femeie	○					○	○	
4	femeie	○					○	○	
34	bărbat	○					○	○	

împungătoarele se asociază de trei ori cu ofrande de carne, de două ori cu fusaiole și o singură dată cu un cuțit (M. 37).

Excluderea reciprocă în morminte a armelor, pe de o parte, și a cuțitelor legate de sacrificii de animale și a fusaiolelor, pe de altă parte, invocă o tradiție mai conservatoare germanică (gotică?, taifalică?) pentru mormintele cu arme și respectiv sarmatică pentru mormintele cu fusaiole și cu cuțite legate de sacrificiile de animale. Cele două simboluri au avut la un moment dat o mare pondere rituală, așa încît dacă se admite aproape unanim că între noțiunile de tradiție sarmatică și prezența fusaiolelor sau ofrandelor de animale cu cuțit între ele în morminte se poate pune semnul de egalitate, tot așa prezența armelor și cuțitelor fără ofrande de animale în morminte este egală cu ritualul nord-germanic. Firește, asemenea observații pe care încercăm să le facem rămîn a fi argumentate încă prin cercetările ulterioare.

Ceramica. Considerate ca trebuitoare celui dispărut, ofrandele de hrană erau depuse împreună cu vasele în care se păstrau de obicei (unele chiar mai purtînd încă urmele folosirii pe vatră), potrivit unor reguli bine stabilite, se pare mai ales în funcție de numărul vaselor. Acolo unde aceste vase au fost găsite în poziția inițială în care au fost depuse, adică în mormintele nederanjate, numărul lor oscila de la 1 pînă la 10 exemplare. În funcție de acest număr, cît și de locul în care fuseseră așezate, se pot stabili mai multe grupe de morminte (tabelul 6) și anume: I, morminte cu 1—3 vase (șapte morminte); II, morminte cu 4—5 vase (nouă morminte); III, morminte cu 7—10 vase (trei morminte). Pentru prima categorie de morminte se desprinde observația că, fie cîte două, fie cîte trei, vasele erau grupate ori în jurul capului, ori la

¹⁶³ Prin aceste caracteristici necropola de la Lețcani se apropie mai mult de cele din Transilvania decît de cele din Muntenia.

¹⁶⁴ După mărime, formă și locul unde a fost găsit, acest cuțitaș ar putea să fie unul dintre acele obiecte de toaletă

semnalate și la Tirgșor pentru care Gh. Diaconu (*op. cit.*, p. 89) afirmă că „la origine romane, au fost preluate de către purtătorii culturii Cerneahov—Sintana de Mureș, de la populațiile nordice, care le-au folosit încă de timpuriu”.

picioare. Investigând asupra mormintelor din mai multe necropole asemănătoare, am reținut aceeași așezare a vaselor, toate alăturate, ori de câte ori numărul era de două sau de trei¹⁶⁵. Faptul are o semnificație de particularitate rituală, care deși afirmată pe un teritoriu destul de întins, rămâne unitară din punct de vedere cultural. Pe măsură ce numărul vaselor sporește, poziția lor se diversifică evident, mai ales din motive de spațiu al mormintului¹⁶⁶, dar întotdeauna, măcar unul, dacă nu mai multe, va fi așezat la picioare (pe considerente de conținut?)¹⁶⁷.

Mormintele de copii nu aveau mai puțin de patru vase, dintre care unul așezat de obicei pe torace (M. 26, 29), pe sau sub cap (M. 16). Tot ca o datină, se pare numai în necropola de la Letcani, este aceea a depunerii cănilor și ulcioarelor mai ales la cap (șase cazuri din zece). Faptul că aceste recipiente au fost așezate uneori vădit culcate — observație ce apare deseori menționată și pentru alte necropole — ne face să credem că ele nu erau pline în momentul cind au fost depuse, sau dimpotrivă erau vărsate ritual, după cum și unele castroane au fost așezate inițial cu gura în jos, vărsind sau numai acoperind simbolic ceva (M. 36)¹⁶⁸. Desigur că cele mai multe devieri de la poziția normală — în special a recipientelor mai înalte și cu o stabilitate redusă — se datorește presiunii solului¹⁶⁹.

În sfârșit, lăsând la o parte cazul cu totul deosebit al mormintului 37, discutat mai înainte, menționăm că niciodată nu s-a semnalat, în această necropolă, practica depunerii unor vase în cuprinsul altora, sesizată adesea în mormintele altor cimitire¹⁷⁰.

Pentru a sublinia încă o dată caracterul unitar al acestei necropole birituale, realizat mai ales prin caracteristicile asemănătoare ale vaselor din ambele categorii de morminte, vom

prezenta inventarul ceramic în totalitatea lui, cu singura precizare că din cele 141 de vase descoperite 41 provin din morminte de incinerare și 100 din cele de înhumare (tabel 7). Din punct de vedere al tehnicii de lucru, se deosebesc două mari categorii ceramice, cu totul inegale ca număr de vase: I, ceramică lucrată cu mîna, în proporție de 1,4%; II, ceramică lucrată la roată, în proporție de 98,6%.

I. Cele două vase lucrate cu mîna au fost descoperite în mormintele de înhumare, la capul unor copii, alături de un inventar bogat (vezi în special M. 39). Sublinierea din urmă întărește și mai mult afirmația că prezența vaselor lucrate cu mîna în morminte reprezintă doar intenția de continuare a unor tradiții și nicidecum frecvența mare a acestor tipuri de vase în dotarea uzuală a gospodăriilor¹⁷¹.

Primul vas, descoperit în mormîntul 16, este un borcan mic, lucrat din pastă insuficient frământată, cu pietriș, de culoare cărămizie-gălbui. Diametrul gurii este egal cu al fundului, iar baza subțiată este ușor evazată; uneori sînt înalți, profilați, iar fundul masiv, drept, tras mult spre exterior. Sub buză apar incizii nu prea adinci, făcute cu unghia și dispuse câte două la intervale de 1 cm (fig. 15/7; 42/1). La exterior prezintă urme puternice de afumare, iar în interior resturi de cărbuni care fuseseră așezați pe fundul vasului. Prin toate detaliile de execuție¹⁷², ca și prin prezența cărbunilor în cuprinsul vasului¹⁷³, detaliu care lasă să se întrevadă utilizarea sa într-un anume ritual funerar, vasul prezintă elemente sarmatice tradiționale, evidente de altfel și în această necropolă.

Tabelul 6

Morminte de înhumare. Inventar ceramic

mormint nr.	vîrstă și sex	număr de vase										grupe
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
40	femeie	□										I
10	femeie	□										
19	bărbat	□										
34	bărbat	□										
24	femeie	○	○	○								
44	femeie	○	○	○								
28	bărbat	□	□	□								II
26	copil	□	○	○	△							
29	copil	□	□	○	○							
45	copil	□	□	○	○							
48	femeie	□	□	○	○							
36	femeie	□	□	△	△							
21	bărbat	□	□	□	□							
16	copil	□	○	○	○							III
37	copil	□	□	△	△	△						
39	copil	□	□	○	○	△						
23	femeie	□	□	○	○	○	○					III
5	femeie	□	□	○	○	○	○	△				
15	copil	□	△	○	○	○	○	○	○	○		

○ vas deșus la cap
 □ vas deșus la picioare
 △ vas deșus lângă bazin

¹⁶⁵ Cîteva exemple de la Tirgșor (M. 58, 71, 107, 119, 157, 160, 167, 181, 186, 202, 207, 222, 224, 256, 281), Spantov (M. 1—5, 17, 25, 26, 28, 31, 34), Olteni (M. 35, 36, 38), Izvoru (M. 11, 16) și Pietriș (M. 4) sînt edificatoare. Abateri de la această regulă sînt foarte rare: M. 135, 276 de la Tirgșor, M. 8, 37 de la Izvoru M. 16, 22 de la Independența.

¹⁶⁶ Fiind grupate fie la cap, fie la picioare, de o parte și de alta a corpului,

¹⁶⁷ În mormîntul 15, cele 10 vase au fost, totuși, grupate împreună.

¹⁶⁸ Cazuri similare în M. 3 de la Independența și M. 58 de la Tirgșor.

¹⁶⁹ B. Mitrea și C. Preda *op. cit.*, p. 126.

¹⁷⁰ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 233.

¹⁷¹ Această părere a mai fost formulată (*Ibidem*, p. 232).

¹⁷² Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 223, pl. LXXXIII/1; CXX/4, 5; LXVI/4;

¹⁷³ *Ibidem*, p. 114.

Cel de-al doilea vas, descoperit în mormîntul 39, este lucrat dintr-o pastă asemănătoare — poate mai compactă totuși — ca a primului exemplar. El este de formă aproape sferoidală, cu baza subțiată și abia perceptibil evazată, umerii proeminenți și coboriți, fundul drept și ușor-profilat (fig. 34/3), prezentînd puternice urme de afumare la exterior. Și acest vas, prin întreaga lui înfățișare, amintește aceeași factură sarmatică.

II. Ceramica lucrată la roată poate fi subîmpărțită la rîndul ei, după compoziția pastei, în două grupe : A, vase lucrate din pastă zgrunțuroasă ; B, vase lucrate din pastă fină (tabelul 7).

A. Aspectul zgrunțuros al vaselor din prima grupă, reprezentată prin cele 64 de exemplare (în proporție de 45,4 %), este dat de încorporarea în pastă a unui nisip cu bobul nu prea fin, uneori cu microprundișuri. Datorită arderii diferențiate, în funcție de temperatură și de cantitatea de oxigen folosită în diverse cuptoare, culoarea vaselor variază de la cenușie spre galbenă-cărămizie, chiar spre neagră¹⁷⁴.

Din această pastă au fost executate, cu excepția unei străchini mici (fig. 36/12), numai borcane de mărimi diferite ; ele variază ca înălțime între 7 cm (fig. 25/4) și 18,2 cm (fig. 26/8), iar ca profil de la globular, uneori turtit, alteori mai înălțat (fig. 18/5 ; 26/7), pînă la forme zvelte (fig. 8/2 ; 30/12). Celelalte dimensiuni, cum sînt deschiderea gurii și diametrul fundului, diferă și ele la fiecare exemplar în parte, dar întotdeauna se păstrează un echilibru tectonic individual. De cele mai multe ori ele sînt fără picior, iar atunci cînd apare, slab figurat, el este realizat fără inel, păstrînd cîteodată urmele desprinderii cu sfoara de pe roata olarului. Aceasta este categoria ceramică cea mai mult folosită pentru nevoile gospodărești și mai ales pe vatră, multe mai păstrînd urme de afumare la exterior. Confectionate în număr foarte mare, serii întregi, ele rămîneau de cele mai multe ori neornamentate ; peste 60 % dintre borcanele zgrunțuroase din necropola de la Lețcani nu prezintă nici un fel de decor. Chiar atunci cînd există o intenție de ornamentare a lor, aceasta este mai simplistă, realizată fără migală, constituind de obicei elemente arhitectonice ale vasului, care delimitează gîtul de corpul acestuia. Acestea puteau fi nervurile (fig. 7/7 ; 15/5 ; 26/8 ; 38/5), pragurile (fig. 7/5) și chiar canelurile, realizate printr-o simplă apăsare mai insistentă a degetelor la ultimele învîrtiri ale roții olarului (fig. 9/16, 17 ; 10/3 ; 28/5 ; 21/10 ; 31/13). Ornamentul propriu-zis este numai incizat și este realizat prin linie în val (fig. 30/12), dar mai ales prin linii drepte, cîte una, două sau trei pe umăr (fig. 7/4 ; 11/9 ; 19/4 ; 30/15), în adevărată bandă striată tot pe umăr (fig. 32/4 ; 35/6), sau incizii dispuse pe umăr și spre fundul aceluiași vas (fig. 7/4 ; 11 ; 24/6 ; 26/7). De remarcat că ultimul decor apare numai pe borcanele din pastă zgrunțuroasă neagră. Singurul vas din pastă zgrunțuroasă cenușie pe care apare o incizie în val este acela din mormîntul 36 (fig. 30/12 ; 42/9)¹⁷⁵. Adăugînd și observația că exemplarele din pastă cărămizie-gălbui nu sînt deloc decorate, putem bine deosebi în cadrul ceramicii zgrunțuroase trei tipuri, și anume : 1, vase din pastă zgrunțuroasă cărămizie-gălbui, nedecorate ; 2, vase din pastă zgrunțuroasă cenușie deschisă, rar decorate ; 3, vase din pastă zgrunțuroasă neagră, frecvent decorate. În ceea ce privește frecvența celor trei tipuri de vase în morminte, se constată că primul tip apare în special în morminte de incinerare, tipul al treilea aproape numai în morminte de înhumare, iar tipul al doilea în egală măsură în ambele categorii de morminte.

Prin proporția în care apar reprezentate aceste tipuri de vase, cimitirul de la Lețcani se aseamănă mai puțin cu necropolele Sintana de Mureș — Cerneahov din regiunile sudice ponto-dunărene și mai mult cu cele din nord și nord-vest. Avem în vedere, cînd facem această afirmație, atît forma (fig. 26/7), cît mai ales decorul vaselor (fig. 7/4, 11 ; 24/6 ; 26/7) din pastă neagră lucrate la roată, care transpun destul de fidel pe acela al vaselor lucrate cu mîna din teritoriile germanice în general, unde ele apar în morminte de incinerare din zona Vistulei¹⁷⁶ și Elbei¹⁷⁷, precum și în cele de înhumare din Scandinavia¹⁷⁸. Acestea din urmă au transmis unele elemente și culturii Sintana de Mureș — Cerneahov din secolul al IV-lea din regiunile noastre¹⁷⁹. Aici însă ceramica din pastă cu microprundișuri, din care

¹⁷⁴ Este recunoscut, cu cît ne depărtăm de regiunile dunărene cu atît sporește cantitatea ceramicii din pastă negricioasă, fapt dovedit prin complexele anterioare culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, ca de exemplu la Zvorîștea (M. Ignat, *op. cit.*, p. 675—682). Această ceramică, tributară tradițiilor de construcție a cuptoarelor de ars vase din regiunile Vistulei și Elbei, a ajuns în acest spațiu odată cu primele contacte ale populației din această zonă cu triburile nordice în migrație. Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 115—117 ; idem, *op. cit.*, *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 299—301 ; idem, *op. cit.*, *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 476 ; idem, *op. cit.*, *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 445—448.

¹⁷⁵ Mai rar întîlnit pe borcanele lucrate la roată, rămîne obișnuitul decor în bandă a multor vase de provizii mari, care nu apar niciodată în mormintele de înhumare, I. Ioniță, *op. cit.*, *AI*, p. 276.

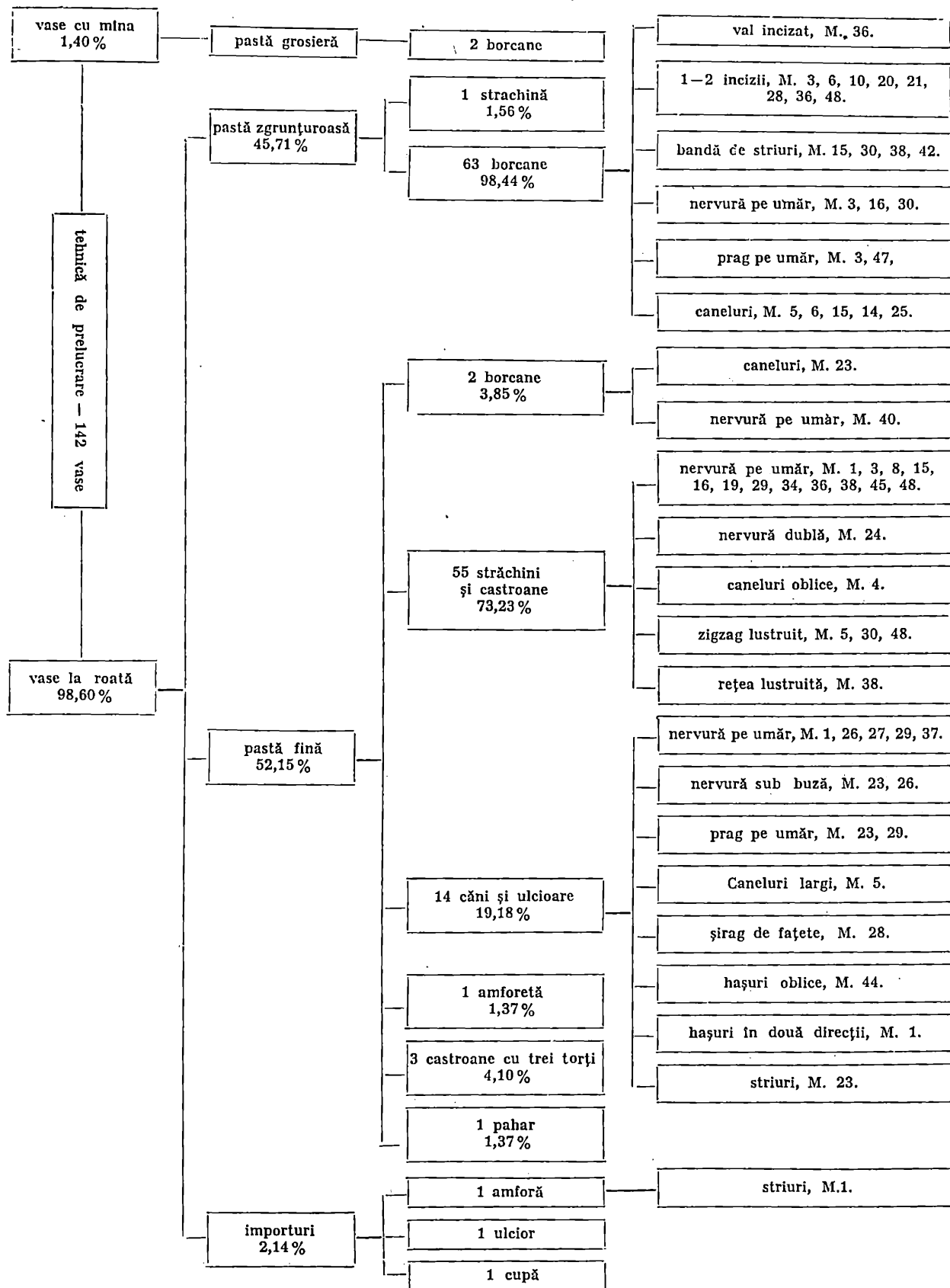
¹⁷⁶ B. Zielonka, *Cmentarzysko z okresu ceserstwa rzymskiego w Lachmitowicach w pow. inowrocławskim, Przegląd Arch.*, IX, 1951—1952, 2—3, p. 355 și urm. ; L. Okuliczowa, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tuchlinie, pow. Wyszaków, Wiad Arch.*, XXX, 1964, 3—4, p. 372—379 ; L. Leciejewicz, *Nowy grób z importami rzymskimi w łęgu Piekarskim, pow. Turek, Archeologia*, VII, 1 (1955), Varșovia — Wrocław, 1957, p. 102—112.

¹⁷⁷ R. Laser, *Die Brandgräber des spätrömischen Kaiserzeit in nördlichen Mitteledeutschland*, I, 1965, Berlin.

¹⁷⁸ B. Stjernquist, *op. cit.*, p. 97—99, pl. XXXVIII/12. Cele mai multe dintre vase, indiferent de repertoriul decorului, prezintă și asemenea linii adîncite drepte, alăturate sau la intervale mai mari.

¹⁷⁹ I. Ioniță, *Un cimitir din secolul al IV-lea e. n. de la Negrești-Vaslui, SCIV*, 19, 1968, 2, p. 293—296, fig. 2/1.

Ceramica de la Lețcani: categorii, forme și ornamente

se fac vase galbene-cărămizii și mai ales cenușii deschise, domină cantitativ, lucru de înțeles dacă avem în vedere legăturile mult mai lesnicioase cu zonele epicentrice nord-dunărene, de unde este luată tehnica acestei ceramici¹⁸⁰. Așa se explică și linia în val care ornamează borcanul cenușiu zgrunțuros menționat¹⁸¹.

B. Ceramica din pastă fină, reprezentată în proporție de 54,5 %, este mult mai variată ca forme și motive decorative. Forma care abundă este aceea a străchinilor și castroanelor, care prin cele 58 de exemplare reprezintă circa 77 % din totalul acestei categorii; apoi urmează, păstrând ordinea cantitativă a diferitelor forme, cămile și ulcioarele (14 exemplare = 19 %), borcanele (2 exemplare = 3,8 %), amforeta și paharul.

Străchinile și castroanele, de cele mai diferite dimensiuni (vezi pentru comparație fig. 8/3 și 14/4), caracterizate printr-un bitronconism de multiple simetrii, carenat sau rotunjit, cu buzele îngroșate sau evazate sub diferite unghiuri, sau în forma literei T la castroanele cu trei torți, au aproape întotdeauna fundul inelar; inelul pe fund lipsește de obicei la exemplarele de dimensiunile cele mai mici¹⁸².

O categorie aparte o constituie castroanele cu trei torți în bandă lată (fig. 6/9; 21/2; 34/1; 43/4), toate trei exemplare aflându-se în morminte de înhumatie. În legătură cu această constatare s-au purtat numeroase discuții referitoare la originea și evoluția lor. Este adevărat că ele au fost descoperite în întreaga arie a culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, dar se recunoaște faptul că ele nu au fost cunoscute nici de goți și nici de sarmații timpurii. În schimb, ele apar în fondul Przeworsk și în cel dacic din Moldova¹⁸³, din Muntenia¹⁸⁴ și din Transilvania¹⁸⁵, ca și în aspectul Lipița¹⁸⁶, de unde este foarte posibil să se fi răspândit în cultura Sintana de Mureș — Cerneahov¹⁸⁷. Castroanele cu trei torți de la Lețcani nu prezintă nici un decor¹⁸⁸, în schimb celelalte străchini și castroane au frecvent nervuri (simple sau duble), caneluri oblice, precum și ornamente lustruite în rețea sau zigzag. Nervura constituie cu adevărat un decor numai atunci când ea apare dublă, deci ca un adaos strict ornamental; altfel, ea poate fi legată — ca la toate celelalte categorii și forme de vase — de structură tectonică a vaselor, cu rolul de a marca linia de separație între corpul și gîtul vasului. Decorul lustruit în rețea (fig. 32/6) sau liniile în zigzag frînt sau rotunjit este cel care apare frecvent în toate necropolele asemănătoare¹⁸⁹, în care s-au păstrat unele din formele dacice locale din culturile Poienesti și Lipița¹⁹⁰. Canelurile oblice dispuse pe umărul vasului (fig. 8/3) reprezintă unul dintre motivele ornamentale mai puțin întâlnite¹⁹¹, dar oricum răspândite în teritorii largi. E. A. Simonovici leagă greșit acest decor de tectonica vasului¹⁹². Destul de frecvent pe unele exemplare, încă lucrate cu mîna ale culturii Cerneahov incipiente, acest decor este considerat tot ca un element caracteristic factorului germanic, participant activ la formarea și răspîndirea culturii discutate¹⁹³.

Cămile și ulcioarele au gîtul zvelt (fig. 6/8; 21/5; 23/10; 25/7; 43/5,6) sau larg (fig. 9/23; 24/9; 37/7), cite o toartă din bandă lată cu șanțuire mediană, sau din bandă groasă ovală în secțiune, și fundul inelar. La ele apare de asemenea o nervură la baza gîtului, care de obicei se dublează cu o a doua la partea lui superioară (fig. 21/5; 23/10). Apariția nervurilor în condițiile arătate întărește propunerea de a nu fi interpretate ca elemente decorative, ci cu un rol legat de forma vaselor. La fel trebuie interpretate și canelurile slabe și largi de pe cana-halbă din mormîntul 5 (fig. 9/23). Lanțul de fațete care taie partea carenată a corpului cămii din mormîntul 28 (fig. 24/9) este un decor mai rar întâlnit¹⁹⁴. Forma de cană pe care apare însă amintește perfect de exemplarele lucrate cu mîna de la Simris, tot cu partea carenată a corpului decorată¹⁹⁵. În schimb, banda de hașuri în direcții diferite

¹⁸⁰ Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, p. 77; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 132.

¹⁸¹ Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, *MemAntiq*, I, 1969, p. 169.

¹⁸² Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 79; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 132—133.

¹⁸³ R. Vulpe, *op. cit.*, *Materiale*, I, 1953, fig. 202, 297.

¹⁸⁴ S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia, Materiale*, VII, 1962, p. 444, fig. 3/1.

¹⁸⁵ D. Protase, *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie, Materiale* VII, 1962, p. 426, fig. 3/4.

¹⁸⁶ M. Smiszko, *Kytlury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w. Malopolsce Wschodniej*, Lwów, 1932, pl. X/3.

¹⁸⁷ R. Vulpe, *Izvoare...*, p. 312, nota 7; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 80.

¹⁸⁸ Cele mai multe exemplare sînt ornamentate. „Decorul apare aici mai frecvent decît la alte tipuri de vase”, B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 133.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 136; E. A. Simonovici, *Ornamentacîjæ čern-jachovskoj keramiki*, *MIA*, 116, 1964, p. 293—310, fig. 11—19.

¹⁹⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, *Materiale*, I, 1953, fig. 151; 173; 221; 309; M. Smiszko, *op. cit.*, pl. VII; VIII.

¹⁹¹ Decor aplicat de obicei pe castroane, ca la Spanțov, Olteni (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 97/1; 164/3, 4), Teleșevka (E. A. Simonovici, *op. cit.*, fig. 24/3) și mai rar pe cămile și ulcioare, ca la Spanțov, Urleasca (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 49/3; 224/3), Fedorovka (E. A. Simonovici, *op. cit.*, fig. 23/13) ș.a.

¹⁹² E. A. Simonovici le încadrează în grupa numită „cu profil suplimentar”, care „aduc modificări esențiale profilului vasului” (*op. cit.*, p. 322); Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, *AM*, VI, 1969, p. 144.

¹⁹³ Ne referim la vasele cu angobă neagră de la Luka—Vrublevkaia. E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 340. Pentru exemplarele găsite în regiunile nordice vezi R. Laser, *op. cit.*, pl. 41/8; 45/25.

¹⁹⁴ Analogii la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. XCI/1), Cerneahov (V. P. Petrov, *op. cit.*, *MIA*, 116, 1964, fig. 6/19), Maslovo (idem, *op. cit.*, fig. 14/10), Korovinți (E. A. Simonovici, *op. cit.*, fig. 24/1).

¹⁹⁵ B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. XXXVI/9, 10. Dealtfel, acest decor lustruit de linii oblice dispuse în direcții antitetice apare și pe o cană prezentată de E. A. Simonovici, *op. cit.*, fig. 23/9.

de pe cana din mormîntul 1 (fig. 6/8)¹⁹⁶ reprezintă un cunoscut decor gotic prezent în ceramica lucrată cu mîna¹⁹⁷, ea și pe unele vase Sintana de Mureș — Cerneahov lucrate la roată, indiferent de forma lor¹⁹⁸.

Cele două borcane din pastă fină au fost descoperite în mormînte de înhumatie și prezintă ca decor o nervură la baza gîtului (fig. 34/8) și caneluri mai pronunțate pe umăr (fig. 21/7).

Amforeta este de tipul cu gîtul scurt și are baza ușor subțiată, corpul globular, fundul drept, torți scurte pe umăr și suprafața acoperită cu striuri dese orizontale (fig. 21/4)¹⁹⁹. Forma ei imită vasele romane din pastă roșie; prin fundul îngust și tăiat drept capătă însă o stabilitate independentă²⁰⁰.

Paharul din mormîntul 15 este nedecorat, de formă tronconică, cu corpul ușor bombat și buza subțiată (fig. 14/8)²⁰¹. Vasele de acest tip, des întîlnite în necropole, sînt interpretate ca transpuneri în lut a unor pahare romane din sticlă²⁰².

C. Ceramica de import, adică de strictă proveniență din factoriile romano-bizantine, este reprezentată în necropola de la Lețcani prin trei exemplare, și anume: o amforetă (M. 1), o cană cu gura treflată (M. 15) și postamentul unui picior de vas (M. 23). Aceste vase sînt lucrate dintr-o pastă fină, ușor friabilă, de culoare roșie-cărămizie; pe pereții căni cu buza treflată se păstrează urmele unui strat subțire de vopsea roșie.

Amfora din mormîntul 1 (fig. 6/5), atît prin formă — gîtul scurt, bitronconic, ușor carenat, delimitat prin două nervuri (buza lipsă), corpul sferoidal, terminat prin vîrf slab rotunjit și cu două torți scurte, ovale în secțiune, sprijinite pe umăr, — cit și prin decorul de striuri dese, care acoperă 2/3 din suprafață, își găsește apropiate analogii printre descoperirile de la Aldeni²⁰³, Komarov²⁰⁴ și Koroviney²⁰⁵. Referitor la cronologia amforelor de acest tip, ele au fost datate în secolul al IV-lea și chiar în a doua jumătate a lui²⁰⁶.

Cana din mormîntul 15, cu gura trilobată, gîtul nu prea înalt, marcat printr-o nervură, corpul globular, cu o toartă ovală în secțiune și fundul ușor inelat (fig. 14/10; 43/7), este forma de vas cunoscută sub numele de „oenohoe”, cu evidente analogii printre descoperirile de la Spanțov²⁰⁷, Izvorul²⁰⁸, Radu Negru²⁰⁹ ș.a. În necropolele de tip Sintana de Mureș s-a întîlnit nu rareori acest tip de vas imitat din pastă cenușie. Indiferent de factura lor, romano-bizantină sau Sintana de Mureș — Cerneahov, aceste căni se găsesc din ce în ce mai rar pe măsura îndepărtării spre nord și nord-est de bazinul ponto-dunărean²¹⁰. În același timp, necropolele care se înșiră pe lingă Dunăre au dat la iveală aproape fiecare asemenea căni, cele mai multe fiind imitații din pastă cenușie²¹¹, răspindite dintr-un centru din nordul Dunării²¹². Observația rămîne ca un element specific pentru varianta sud-vestică, de pe teritoriul României, a culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, unde amprente de lumii romano-bizantine au o mai mare pondere²¹³.

Fragmentul de vas din pastă roșie descoperit în mormîntul 23 (fig. 21/1) nu permite să se precizeze forma de vas de la care provine. Oricum, prin pastă și tehnică de execuție, el face parte din categoria ceramicii de import romano-bizantine, prezentă și în această necropolă din nordul Moldovei.

Pahar de sticlă. Singurul exemplar se afla în mormîntul 23, la picioare și conținea ca ofrandă un ou de găină²¹⁴. El aparține tipului conic, cu pereții subțiri și foarte irizați (fig. 20/12)²¹⁵, datat la

¹⁹⁶ Vezi mai jos, pentru analogii, nota 198.

¹⁹⁷ B. Stjernquist, *op. cit.*, pl. XIV/9; XLIV/8; R. Laser, *op. cit.*, pl. II/1; IV/1; V/2; VI/8; VIII/31.

¹⁹⁸ Analogii la Tirgșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, SCIV, VI, 1, 1960, p. 62, fig. 92/2), Radu Negru, Alexandru Odobescu și Spanțov (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 150, fig. 228/3).

¹⁹⁹ Analogii la Nicolae Bălcescu și Alexandru Odobescu, B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 233/1; 246/6.

²⁰⁰ Exemplarele romano-bizantine descrise de V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija vostočnoj Evropy (II v. do n. e. — V v. n. e.)*, *Arheologija SSSR, Sred archeologičeskich istočnikov*, D1—27, Moscova, 1970, la numerele 78 și 295, fig. 33/4, 5 și datate în secolul al IV-lea ar fi putut servi drept model unor imitații de felul aceluia din mormîntul 23 de la Lețcani.

²⁰¹ Apropiate ca formă de descoperirile de la Tirgșor (Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, pl. CLX/6), Spanțov și Alexandru Odobescu (B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 92/4; 235/3).

²⁰² Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 83.

²⁰³ Gh. Ștefan, *Une tombe de l'époque des migrations à Aldeni, Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 217; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 226/2.

²⁰⁴ V. V. Kropotkin, *op. cit.*, fig. 32/6; 34—35/3.

²⁰⁵ E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 27, fig. 3,6.

²⁰⁶ V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 69.

²⁰⁷ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 92/2.

²⁰⁸ *Ibidem*, fig. 228/4, 5.

²⁰⁹ *Ibidem*, fig. 228/3, 4.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 135; G. B. Fedorov, *op. cit.*, în *MIA*, 82, 1960, p. 300.

²¹¹ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 96/2; 106/8; 127/7; 178/3; 181/3; 182/5; 186/4; 192/3; 205/3; 210/7; 249/6. Utleloarele romane cu smalț de la Spanțov și Nicolae Bălcescu (*ibidem*, p. 235, fig. 80; 246/4) sînt necunoscute încă în restul ariei culturii Cerneahov.

²¹² În preajma, deci, a unor orașe romano-bizantine de la Dunăre sau Marea Neagră.

²¹³ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 81.

²¹⁴ Vezi mai jos descrierea mormîntului 23.

²¹⁵ V. V. Kropotkin îl numește tipul conic ascuțit (*op. cit.*, p. 108), B. Mitrea și C. Preda îl încadrează în tipul I (*op. cit.*, p. 143), iar Gh. Diaconu în tipul conic cu pereții subțiri (*op. cit.*, p. 106).

sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea²¹⁶ și avînd analogii apropiate atît cu descoperiri din România²¹⁷, cît și din U.R.S.S.²¹⁸. Paharele de acest tip apar în întreaga arie a culturii Sintana de Mureș — Cerneahov și sînt considerate ca importuri din lumea romano-bizantină²¹⁹.

Privită din punct de vedere al densității mormintelor, aflate în număr de 48 pe o suprafață de circa 1300 m² (fig. 2), necropola de la Lețcani nu a fost folosită un timp prea îndelungat; aglomerările și suprapunerile de morminte lipsesc. Observația concordă de altfel și cu cvasicontemporaneitatea tuturor elementelor de inventar descoperite. Totuși, ținînd seama că trei din laturile dinspre sud-est și nord au putut fi stabilite cu mai multă certitudine, s-ar putea ca întinderea ei să nu fi fost mult mai mare decît cea sugerată de mormintele descoperite pînă în prezent (deci un cimitir cu laturile de circa 60 × 26 m), fiind una dintre necropolele de mărime mijlocie²²⁰. Acest cimitir are toate mormintele plane, orînduite în șiruri coborînd în sensul pantei, de la nord spre sud; grupări pe familii, așa cum s-a încercat a se reconstitui pentru alte necropole contemporane necropolei de la Lețcani²²¹, este greu să recunoaștem, în afară de aceea poate a mormintelor 44—48 de pe latura de nord a cimitirului. Fără a se diferenția după inventarul ceramic de celelalte morminte, s-ar părea că incinerării se înșiră cu preferință de-a lungul laturii nord-vestice a cimitirului. Zona nu le este însă rezervată în exclusivitate, iar două dintre morminte (M. 27, 33) se află în sectorul sud-estic al necropolei. Nu credem deci că am avea de a face cu două faze, ci poate cu o tradiție de înmormintare de un specific strict tribal, diferită de a celorlalți locuitori ai așezării respective, dar în același timp tolerată de această²²².

Pentru că ritul incinerării pare să fi fost menținut în cultura Sintana de Mureș — Cerneahov la mai multe grupe etnice — dacii²²³, goții²²⁴ și purtători ai culturii Przeworsk (taifalii)²²⁵ — discuțiile asupra datării și atribuirii etnice a diferitelor practici rituale legate de incinerare nu au dus încă la o părere unanim acceptată. Deocamdată ne mărginim la observația făcută anterior și anume că inventarul tuturor mormintelor de incinerare din necropola în discuție cuprinde numai ceramică și că, în fiecare mormint, unul dacă nu toate vasele sînt lucrate din pastă zgrunțuroasă și prezintă urme de ardere pe rug din timpul cremației. Prin această din urmă caracteristică, incinerării de la Lețcani se încadrează în grupa necropolelor de aspect „Tîrgșori—Olteni”²²⁶. Lipsa totală a obiectelor din inventarul mormintelor de incinerare, care pînă nu demult părea un fenomen izolat, își găsește prin descoperirile recente un precedent în cimitirul din secolul al III-lea de la Zvoriștea²²⁷. În aceleași morminte, așa cum s-a menționat, nu apar deloc vase de import romano-bizantine și nici ceramică lucrată cu mină. Sintetizînd deci toate aceste detalii ale incinerării, deducem că pe ruguri erau urcați descendenții ai unor triburi care împărtășeau credința în purificare prin ardere, la care se adăugau vasele cu ofrandă, precum și resturile de vase în care se aduceau și cu care se acopereau puținele oase puternic arse. Aceste morminte sînt atribuite de obicei — după toate considerentele deja arătate, ca și după prezența armelor²²⁸ în unele din mormintele din alte necropole — taifalilor²²⁹, purtători ai culturii Przeworsk. Tot despre ei se știe că nu foloseau încă înhumația, specifică goților, cărora li se alătură ca parteneri înrudiți prin strămoși și, fapt recunoscut, continuînd să le împărtășească soarta. La Lețcani apar însă și luptători înhumați (M. 25, 21 ?) cu armament de tip germanic. De data aceasta

²¹⁶ V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 108; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 107.

²¹⁷ Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CXVI/8; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 143, fig. 216; 178/1; 179/1; I. Kóvacs, *op. cit.*, *Dolgozások*, III, 1912, fig. 108.

²¹⁸ E. A. Simonovici, *op. cit.*, *MIA*, 82, 1960, p. 206, pl. IX/14; idem, *Raboty na černjachovskich pamjatnikach v Pridneprov'e*, *KS*, 94, 1963, p. 84; idem, *Stekljanje kubki, iz Žuravki*, *KS*, 102, 1964, p. 9, fig. 1/3; E. A. Rikman, *op. cit.*, fig. 25/5; G. B. Fedorov, *op. cit.*, *MIA*, 82, 1960, p. 287, fig. 12; idem, *op. cit.*, *MIA*, 89, 1960, p. 335, pl. 49/3.

²¹⁹ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 107.

²²⁰ Comentarii pentru întinderea necropolelor la B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 118.

²²¹ G. Bakó, *Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sintana—Cerneahov din Transilvania*, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 63.

²²² Nu ar fi exclus ca însuși locul stabilit rugurilor să fi fost plasat undeva în această direcție, poate pe coama nu prea îndepărtată a pantei; vezi și C. Preda, *Noi descoperiri*

arheologice de la Spanșov, *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 269—270; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 39.

²²³ R. Vulpe, *Izvoare...*, p. 313—315; I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1969, p. 690—694; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 32—35, 112—113; idem, *op. cit.*, *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 281—286; idem, *Noi contribuții la cunoașterea culturii Sintana de Mureș—Cerneahov*, *SCIV*, XIX, 1968, 3, p. 447—449; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 153—160; M. Smiszko, *op. cit.*, p. 97 și urm.

²²⁴ R. Schindler, *Die Bestattungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum*, Leipzig, 1940, p. 97—113.

²²⁵ Gh. Diaconu, *Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tîrgșor—Olteni)*, *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 467—483.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ M. Ignat, *op. cit.*, p. 676, menționează că toate mormintele (descoperite deocamdată) sînt cu ceramică arsă pe rug și fără inventar de obiecte.

²²⁸ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 476 și urm.; C. Preda, *op. cit.*, p. 271, 272.

²²⁹ I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 696; Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 116; Gh. Ștefan, *IR*, II, 1970, p. IX.

avem motive întemeiate să recunoaștem niște goți, de care putem lega foarte bine și biritualismul ²³⁰, cu incinerarea contaminată prin simbioza mai timpurie goto-Przeworsk, portul cu două fibule (la Lețcani mai toate de tip germanic), depunerea rituală de piepteni, diferite pandantive din metal și ceramică încă tradițională ca forme, dar mai ales ca decor.

Opinia de mai sus este confirmată pe deplin de inscripția runică de pe fusaiola din mormintul de înhumatie 36 ²³¹. Această inscripție (fig. 5), de o valoare științifică excepțională, în ceea ce privește semnele utilizate, cât și spațiul, timpul și în parte tipul de obiecte pe care astfel de inscripții erau aplicate, vine în sprijinul ideii că unele triburi germanice puteau folosi în acea vreme în ținuturile respective scrierea runică veche ²³².

Semnele au fost realizate cu un obiect ascuțit, prin apăsare destul de adâncă în pasta încă moale. Inscripția este dispusă în două registre (respectiv pe cele două jumătăți tronconice ale obiectului) citirea făcându-se de pe cel inferior, cu direcția de la stînga la dreapta ²³³. Începutul și sfîrșitul formulării este marcat prin așa-zise semne de punctuație, care aici sînt realizate prin liniuțe scurte, oblice, dispuse pe verticală, grupate câte două și respectiv câte trei ²³⁴. Lectura și traducerea textului aparțin regretatului prof. W. Krause din Göttingen ²³⁵ și este următoarea :

I. Idons (oder Adons) uft he(r)

II. Rango

în traducere :

I. A lui Ido (Ado) țesătură se află aici

II. Rango-

în care Ido (Ado) este un nume propriu, iar Rango reprezintă prescurtarea numelui propriu feminin Rangahilda, specifice onomasticii vest-gotice.

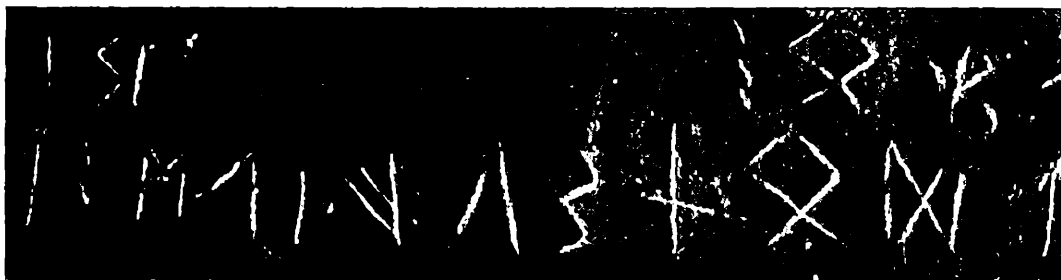

Fig. 5. — Negativul inscripției runice de pe fusaiola din mormintul 36.

Rolul apotropaic este recunoscut celor mai multe dintre inscripțiile runice de pe diferite obiecte de podoabă, amulete, fibule sau pietre funerare ²³⁶. Aceași credință și dorință de ocrotire o exprimă prin gestul său și Rangahilda, care depune în mormînt însuși obiectul cu care ar fi fost lucrat vestmintul înhumatei ²³⁷, simbol al unora dintre cele mai proprii îndeletniciri ale femeii, torsul și țesutul, primite și transmise peste generații.

O scriere cu caractere cert runice, datînd din această perioadă, ar fi deci, față de cele publicate pînă în prezent, pentru a treia oară descoperită în România. Prima inscripție atestată la noi în țară

²³⁰ Gh. Diaconu, *op. cit.*, dealtfel, asupra temperamentului războinic al goților se revine mereu în scrierile antice contemporane. Ulfilas... „a tradus în limba lor toată Scriptura, afară de Cărțile regilor, pentru că ele cuprind istoria războaielor, iar neamul acesta este războinic și e nevoie mai degrabă de o înfrînare a pornirii lor spre războaie și nu de un imbold către acestea...” (Philostorgios, *Istoria bisericească*, II, 5; cf. *IR*, II, 1970, p. 201, 203.)

²³¹ Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, *MemAntiq*, I, 1969, p. 169.

²³² Pentru bibliografie cităm T. E. Karsten, *Les anciens Germains*, Paris, 1931, p. 143; H. Arnz și H. Zeiss, *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes*, Leipzig, 1939, pl. XXX; I. Bóna, *Die Langobarden in Ungarn*, *ActaArch*, I, VII, 1956, p. 196; G. Neckel, *Kultur der Altgermanen*, în *Handbuch der Kulturgeschichte*, Potsdam, 1939, p. 119; Walter Steinhauser, *Die Runeninschrift von Rubring an der Enns und der Eisriesen Iring*, *Archaeologia Austriaca*, Viena, 44, 1968, p. 15; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 151, nota 251; M. Părdueț, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, III, *ArchHung*, 30, 1950, pl. XXXII; Al. Odobescu, *Le trésor de Pietroasa. Étude sur l'orfèvrerie antique*, Paris, 1889—1900, p. 331—477; M. Cohen, *La grande invention de l'écriture*

et son évolution, Paris, I, 1958; Günter Jantzen, *Runen-Steine. Schicksalszeichen, Medizin und Amulette, Materia Medika Nordmark*, XV, 1963, p. 625—641.

²³³ M. Cohen, *op. cit.*, p. 197.

²³⁴ *Ibidem*; vezi și colanul de aur al lui Gallehus de la Schleswig (G. Jantzen, *op. cit.*, p. 637, fig. 10; T. E. Karsten, *op. cit.*, p. 146), și inscripția de la Sigtryggstein (F. Behn, *Altgermanische Kultur. Ein Bilderatlas*, Leipzig, 1935, pl. 83, fig. 1; H. Arnz și H. Zeiss, *op. cit.*, pl. XIX).

²³⁵ W. Krause, *Die gotische Runeninschrift von Lețcani*, *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*, LXXXIII, 1969, I, p. 153—161; idem, *Runen, Sammlung Götschen*, 1244/1244a, 1970, p. 87.

²³⁶ Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, Berlin—Leipzig, II, 1937, p. 56—64; G. Neckel, *op. cit.*, p. 112—126; M. Cohen, *op. cit.*, p. 196; J. Werner, *Das Aufkommen von Bild und Schrift in Nordeuropa*, München, 1966, p. 29 și urm.; Günter Jantzen, *op. cit.*, p. 625—641; M. Izbășescu, *Inscripția de pe colanul din tezaurul de la Pietroasa*, *Revista de filologie romanică și germanică*, I, 1957, p. 94 și 137.

²³⁷ Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 176.

este aceea de pe cunoscutul colan de aur de la Pietroasa ²³⁸. A doua ar fi reprezentarea de semne, încă nedescifrate, considerate tot runice, pe un vas din cimitirul de la Radu Negru ²³⁹.

Așa cum o arată însăși cele două nume proprii Ido și Rangahilda, obiectul cu scriere runică veche provine de la o familie din triburile germanice, care fără îndoială nu trăia singură în aceste părți ale Moldovei. Nu trebuie însă să se piardă din vedere că pe lângă elementele de tradiție germanică, care predomină în inventarul necropolei și mai ales în mormintul cu inscripție runică, proporția elementelor de tradiție locală și provincial-romană țirzie, ca și a elementelor sarmatice, rămâne totuși apreciazabilă. Factorul dacic prezent în această variantă zonală se manifestă prin ceramica zgrunțuroasă, cenușie și cărămizie-gălbuie, provenită din cuptoare proprii, decorată într-un caz și cu o linie vălurită, la care se adaugă și câteva dintre obiectele de inventar.

Elementele sarmatice la care ne vom referi, subliniate în repetate rânduri pînă acum, rămîn portul cu pandantive din os și scoici, cite o fibulă, multe mărgelile — între care unele tipice ținutului pontic oriental — ca și depunerea de fusaiole și vase lucrate cu mîna, avînd cărbuni în ele, la cap. Folosirea în exclusivitate a ritualului înhumatîiei, ca și amenajarea uneori a gropilor de morminte cu praguri cruțate (M. 19) sau trepte (M. 31, 32, 35) rămîn caracteristici legate tot de lumea sarmatică. Prin toate atributele lor, mormintele cu trepte 31, 32 și 35 alcătuiesc o grupă aparte ca adîncime, orientare, groapă, poziția scheletului și lipsa totală de inventar. În cadrul descoperirilor de la Lețcani, gruparea oarecum centrală a acestora față de restul mormintelor (fig. 2) îndreptățește ideea prezenței unor credințe și obiceiuri cu totul deosebite, tolerate dar nepractice de cei mai mulți care foloseau cimitirul. Morminte cu detalii asemănătoare sînt documentate în mai multe necropole Sintana de Mureș — Cerneahov, începînd de la Dunărea de Jos ²⁴⁰ și pînă în regiunea Nistrului și Niprului ²⁴¹, integrîndu-se perfect de fiecare dată în planul cimitirelor și încadrîndu-se ca timp în a doua jumătate a secolului al IV-lea ²⁴². De cele mai multe ori, astfel de morminte au fost socotite ca o continuare în timp și spațiu a unui obicei sarmatic. Mai mult, M. Párducz consideră unele descoperiri singulare din R. P. Ungară, cum ar fi acela de la Bodrogonostorszeg, Bajnok, Szöreg, Békéscsaba și Hács — Béndekpuszta, ca datînd între 375 și 380 e.n. și le atribuie unei seminții sarmatice caucaziene pătrunsă în bazinul carpatic împreună cu hunii ²⁴³.

În ultima vreme capătă noi adepți și o altă interpretare, și anume că ritul și ritualul acestor morminte ar face dovada unor practici de nuanță creștină ²⁴⁴. Ipoteza nu rămîne neîntemeiată dacă ne gîndim că vechile izvoare scrise menționează activitatea tot mai îndrăzneată a misionarilor creștini printre goții din regiunea nord-pontică și de la Dunărea de Jos către sfîrșitul secolului al IV-lea. Acești misionari nu rămîn fără adepți ²⁴⁵, deși cu mari primejdii în lumea gotică păgînă, în numele căruia însuși regele Athanaric „iudex potentissimus” ²⁴⁶ a pornit o prigoană îndelungată (între anii 350—375). Prigoana împotriva noii religii a avut momente de mare intensitate ²⁴⁷, în urma cărora au fost declarați martiri cei 27 de creștini arși de vii împreună cu Nichita în anul 372 sau Sava Gotul înecat în riul Buzău, ca să nu amintim decît cele mai des pomenite întîmplări de acest fel în istoriografia religioasă a vremii ²⁴⁸. Creștinismului timpuriu, îmbrăcînd de la început mai multe forme sectante, îi este dator ascetismul în timpul vieții, manifestat și cu prilejul ceremoniilor funerare, fapt dovedit prin lipsa inventarului de obiecte de podoabă sau a ofrandelor în morminte. Și goții care îmbrățișaseră una dintre aceste forme ale creștinismului, cu evident substrat protestatar, vor fi tot mai mult tolerați să trăiască în aceste comunități ale confrăților încă păgîni. Izvoarele menționează pe acei audieni, poate cei mai legați spiritualicește de aceste morminte cu elemente rituale deosebite ²⁴⁹. Oricum, dacă nu ar fi avut suficienți adepți, Ulfila nu ar fi putut predica noua religie la nord de Dunăre și în

²³⁸ M. Izbășescu, *op. cit.*, p. 100, cu toată bibliografia problemei.

²³⁹ Gh. Diaconu și N. Angheliescu, *Despre necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Radu Negru, r. Călărași, SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 172, fig. 4.

²⁴⁰ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 160; N. Vlassa, *op. cit.*, p. 531. Este adevărat că morminte cu aceeași orientare, în jurul axei est — vest sau vest-est, au mai fost descoperite, dar cu alte caracteristici în ceea ce privește detaliile cu privire la groapă, poziție și inventar. Astfel de morminte se găsesc în proporție de 20% la Independența și de 4,9% la Spanțov. La Lețcani proporția este de 9,4%.

²⁴¹ G. B. Fedorov, *op. cit.*, MIA, 89, 1960, p. 89—90; E. A. Simonovici, *Novye raboty v sele Černjachove, MIA*, 139, 1967, p. 15, 16, fig. 8, 8A.

²⁴² *Ibidem*.

²⁴³ M. Párducz, *op. cit.*, *ActaArch.*, XI, 1959, p. 381, 390; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 113.

²⁴⁴ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 160.

²⁴⁵ Se mai spune că „sînt șase secte deosebite și cîte nu-s

în ... țara germanilor sau în Sarmația...?” Epiphanius, *Expunerea credinței*, 10, 3 (cf. IR, II, 1970, p. 175).

²⁴⁶ Radu Vulpe, *Le titre de judea porté par Athanaric, Swiatowit*, XXIV, 1962, p. 313 și urm.

²⁴⁷ Această prigoană, desfășurată timp de un sfert de secol, este punctată uneori cu ample expuneri și comentarii, în special de istoricii bisericești, Philostorgios, *Istoria bisericească*, II, 5 (cf. IR, II, 1970, p. 201); Auxențiu din Durostor, *Scrisoare despre credința, viața și moartea lui Ulfila* (cf. IR, II, 1970, p. 113); Eusebius din Caesarea, *Cronica*, 245, 1 (cf. IR, II, 1970, p. 11); Epiphanius, *Despre schisma audianilor*, 15, 2 (cf. IR, II, 1970, p. 175); Vasile cel Mare, *Scrisoarea CLX. Către Soranus, comandantul militar al Scitiei Mici*, PG, XXXII, col. 612—613 (cf. IR, II, 1970, p. 89); *Acta Sanctorum. Pătimirea sfîntului Nichita*, 5 (cf. IR, II, 1970, p. 725).

²⁴⁸ Ultimii opt ani din *Acta Sanctorum* cuprind o listă de mucenici goți, bărbați și femei, cf. IR, II, 1970, p. 727.

²⁴⁹ Epiphanius, *Despre schisma audianilor*, 14, 5 (cf. IR, II, 1970, p. 173—175).

limba goților ²⁵⁰, pentru care a tradus pasaje din biblia care circula la acea vreme folosind alfabetul runic, alcătuit pe baza celui deja existent ²⁵¹. Din același motiv a fost nevoit să se refugieze în Imperiul roman un număr de vizigoți conduși de Fritigern, persecutat fiind de mai puternicul Athanaric. Acest refugiu s-a făcut probabil și din motive de nonconformism religios politeist ²⁵², Ulfila predicând deopotrivă partizanilor ambelor grupări ²⁵³.

Indiferent care din cele două ipoteze s-ar dovedi în viitor mai argumentată, rămâne ca un bun cîștigat datarea acestor morminte în unanimitate în ultima parte a secolului al IV-lea. Aceasta este de altfel încadrarea în timp pentru întreaga necropolă, stabilită atât prin caracteristicile rituale, cât și prin inventarul tuturor mormintelor. Dintre acestea menționăm: foarte puțină ceramică lucrată cu mîna; formele și ornamentele vaselor de tip Sintana de Mureș — Cerneahov, ca și a celor de import romano-bizantine; cele mai multe din obiecte (fibule, piepteni, pandantive de metal, pahar de sticlă); caracterele runice ale inscripției ²⁵⁴; moneda pandativ de la Constantius II.

În concluzie, cimitirul de la Letcani aparține unei colectivități majoritar gotice în acest punct, care locuia într-o așezare relativ restrînsă, dar nu izolată de altele, aflate în imediata apropiere. Aici este locul să menționăm descoperirile cele mai recente de la Letcani, din anul 1972, cînd au apărut un număr de alte cinci morminte de înhumatie, la o distanță de circa 500 m spre vest de prima necropolă. Această descoperire nu este surprinzătoare dacă ținem seama de suprafața mare — lungă de circa 7—8 km în linie dreaptă — din zona actualului sat Letcani pe care s-a întins locuirea din secolul al IV-lea, desfășurată, credem noi, în câteva așezări mici dar mult apropiate, care controlau teritoriul din jurul acestui nucleu. Observații asemănătoare au fost făcute și pentru alte descoperiri recente, contemporane și asemănătoare celor de la Letcani, de pe teritoriul orașului Tecuci ²⁵⁵. De altfel, dacă privim harta descoperirilor de tip Sintana de Mureș de pe teritoriul României, ca și a celor din toate celelalte variante regionale ale acestei culturi, remarcăm o anume densitate de locuire pe culoare nu prea largi în Moldova ²⁵⁶ și Muntenia ²⁵⁷ și grupate în Transilvania ²⁵⁸. Acestea sînt tocmai vadurile de stabilire temporară a goților și sarmaților, împinși de alte triburi migratoare spre noi teritorii. Inferioară numeric populațiilor deja existente în tot acest spațiu (cu care încă nu s-a dovedit o cîonerie violentă de interese), populația goto-sarmatică rămîne în mare măsură mai grupată pe motive economice ²⁵⁹ și strategice ²⁶⁰. Declinul puterii lor social-politice coincide cu momentul împrăștierei lor de către șuvoaiele hunice ²⁶¹, care de multe ori le mergeau pe urme. Regrupările ulterioare, mai greu închegate, manifestă totuși în continuare tradiții materiale și spirituale amintind multă vreme încă apogeul acestei culturi în secolul al IV-lea pînă la începutul secolului al V-lea e.n.

DESCRIEREA MORMINTELOR

Mormintul 1: înhumatie (descoperit întîmplător, informații primite de la localnici); —1,85 m; NNV—SSE (?); scheletul zăcea în poziție întinsă pe spate cu mîinile pe lingă corp și picioarele alăturate (?). Inventarul recuperat cuprinde șase vase, toate lucrate la roată, un pieptene de os, minerul unui cuțit de fier, un fragment din resortul unei fibule și o cataramă de bronz.

1. Borcan (partea inferioară) din pastă zgrunțuroasă, cenușie (fig. 6/2); 2. castron din pastă fină, cenușie, cu o nervură pe umăr (fig. 6/4); 3. castron din pastă fină, cenușie, cu trei torți din bandă lată (fig. 6/9); 4. cană din pastă fină, cenușie, cu o toartă din bandă lată, un briu larg sub buză, prag și decor lustruit realizat dintr-o bandă împărțită în triunghiuri hașurate pe umăr (fig. 6/8); 5. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu trei caneluri pe umăr (fig. 6/10); 6. amforă romană din pastă fină, de culoare roșie, cu corpul globular, terminat printr-un vîrf conic, acoperită pe circa 2/3 cu striuri (fig. 6/5); 7. pieptene de os cu miner semicircular și plăcuțe laterale din două părți, prinse cu nituri de fier și decor zoomorf punctat pe ambele fețe (fig. 6/1); 8. miner de cuțitaș din fier (fig. 6/6); 9. cataramă de bronz cu verigă ovală, spin lat cu prag și cu plăcuță dublă dreptunghiulară (fig. 6/7); 10. fragment de resort din fier de la o fibulă (fig. 6/3).

Mormintul 2: incineratie; —0,65 m; limitele gropii n-au putut fi precizate; oasele umane calcinate, amestecate cu cenușă și cărbuni, au fost depuse direct pe pămînt și acoperite cu un borcan din pastă zgrunțuroasă lucrat la roată (fig. 7/2), așezat cu gura în jos (fig. 7/1).

²⁵⁰ Auxentius din Durostor, *Scrisoare, despre credința, viața și moartea lui Ulfala* (cf. *IR*, II, 1970, p. 111); Philostorgios, *Istoria bisericească*, II, 5, (cf. *IR*, II, 1970, p. 201).

²⁵¹ *Ibidem* (Auxentius și Philostorgios); Sozomenos, *Istoria bisericească*, VI, 37, (cf. *IR*, II, 1970, p. 227); Iordanes, *Originea goților*, LI (cf. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei României*, II, p. 145).

²⁵² Oricum, „... acest prilej a fost un pretext că mulți dintre barbari s-au făcut creștini”, Socrates Scolasticul, *Istoria bisericească*, IV, 33, 1 (cf. *IR*, II, p. 219).

²⁵³ „Pentru că Ulfilas propovăduia creștinismul nu numai la barbarii aflați sub Fritigern, ci și la cei rinduiți sub Athanaric”, *Acta Sanctorum. Pătimirea sfințului Nichita* (cf. *IR*, II, 1970, p. 723).

²⁵⁴ Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 178.

²⁵⁵ Material inedit în colecțiile Muzeului de istorie Tecuci.

²⁵⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia și Em. Zaharia, *op. cit.*, harta 9.

²⁵⁷ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, fig. 252.

²⁵⁸ K. Horedt, *op. cit.*, în *SCIV*, XVIII, 1967, 4, p. 578.

²⁵⁹ „Locuirea de scurtă durată a așezărilor dovedește pe de o parte practicarea unei agriculturi, probabil extensive și apoi căutarea de locuri prielnice creșterii vitelor”, I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 690.

²⁶⁰ „... poporul goților... își puseră în căruțe copiii, femeile și toate acareturile pe care erau în stare să le ducă”, Procopius din Cezarea, *Războiul cu goții*, I, 1 (12, 13) (cf. Popa Lisseanu, *op. cit.*, p. 26).

²⁶¹ I. Nestor, *op. cit.*, în *Rapports, II, XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 21—28 Août 1960*, p. 129—137.

Mormintul 3: incineratie; —0,60 m; limitele gropii n-au putut fi precizate; oasele umane calcinate, amestecate cu cenușă și cărbuni, au fost depuse direct pe pământ și acoperite cu un vas așezat cu gura în jos, peste care au fost depuse fragmente de la alte șase vase, toate lucrate la roată (fig. 7/3).

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu o incizie largă pe umăr (fig. 7/6); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu incizii largi orizontale, dispuse rar, probabil pe corpul vasului și cu urme de ardere secundară (fig. 7/4, 11); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu nervură pe umăr (fig. 7/7); 4. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu gîtul înălțat și prag pe umăr (fig. 7/5); 5. castron din pastă fină, cărămizie-gălbuie, cu nervură pe umăr (fig. 7/8, 12); 6. castron din pastă fină, cărămizie, cu nervură pe umăr (fig. 7/9); 7. căniță din pastă fină, cenușie-gălbuie, cu toartă din bandă groasă (fig. 7/10, 13).

Mormintul 4: înhumatie; —2,30 m; NNV 6000^{0/00}—SSE 2800^{0/00}; groapă rectangulară, ușor îngustată la picioare (2,40 × 0,85 m); mormint deranjat din vechime de o groapă surprinsă în solul galben, cu dimensiunile de 1,50 × 0,95 m; scheletul, aparținând unei femei adulte, păstrează nederanjate doar oasele picioarelor, care zăceau în poziție întinsă, cu tibia dreaptă ușor deplasată în afară (fig. 8/1). Inventarul este alcătuit din patru vase lucrate la roată, cinci mărgelile, o verigă de bronz, un cuțit de fier, o cataramă de bronz, un pieptene de os și resturi de la ofrandă de carne.

1. Strachină din pastă fină, cenușie, aflată în zona deranjată (fig. 8/4); 2. castron mic din pastă fină cenușie, aflat în zona deranjată (fig. 8/5); 3. borcan înalt din pastă zgrunțuroasă, cenușie, aflat în zona deranjată (fig. 8/2; 42/7); 4. castron mare din pastă fină, cenușie, cu nervură puternic reliefată sub buză și caneluri oblice pe umăr, așezat deasupra gambei stîngi (fig. 8/3); 5. pieptene fragmentar de os, cu plăci laterale din două părți prinse cu nituri de fier, imprăștiat în porțiunea deranjată (fig. 8/14); 6. mărgelile imprăștiite în zona deranjată: una din chihlimbar, discoidală, spartă (fig. 8/10); una din sticlă albă transparentă, sferoidală cu colț prelungit, rupt din vechime și șlefuit (fig. 8/8); una din sticlă albastră, sferoidală (fig. 8/7); una de sticlă mată, alburie, sferoidală, acoperită cu o foiță în mozaic de romburi albe, galbene-cenușii deschise și întunecate (fig. 8/6); una din lut vopsită cu albastru închis, cu ochiuri galbene (fig. 8/9); 7. cataramă de bronz cu verigă ovală și plăcuță dublă semicirculară, prinsă cu trei nituri, aflată în zona deranjată; pe partea interioară a pieșei se păstrează un fragment de țesătură (fig. 8/13); 8. cuțit de fier cu ceafa groasă, dreaptă, aflat lângă femurul stîng, la interior (fig. 8/11); 9. verigă de bronz cu capetele răsucite și înfășurate, aflată lângă genunchiul drept, la exterior (fig. 8/12); 10. resturi osoase de la ofrandă de carne, provenind de la ovicaprine tinere, reprezentate prin masivi faciali și zone terminale ale membrilor, depuse sub femurul stîng și în castronul așezat pe gamba stîngă.

Mormintul 5: înhumatie; —2,05 m; NNV 6050^{0/00}—SSE 2850^{0/00}; groapă rectangulară cu colțurile rotunjite (1,95 × 0,58 m); scheletul, aparținând unei femei adulte(?), zăcea întins pe spate, cu craniul întors spre stînga, mina stîngă și brațul drept (antebrațul lipsește) pe lângă corp, picioarele alăturate (fig. 9/1). Inventarul cuprinde opt vase, toate lucrate la roată, o fibulă de bronz, un pieptene de os, 86 de mărgelile, o verigă de os și oase de la ofrandă de carne.

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu două caneluri pe umăr, depus lângă bazin, în partea dreaptă (fig. 9/16). 2. strachină din pastă fină, cenușie, depusă pe tibia dreaptă (fig. 9/19); 3. borcan mic din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu urme de afumare, depus lângă laba piciorului drept (fig. 19/21); 4. cană din pastă fină cenușie, cu o toartă din bandă lată șanțuită median, depusă lângă bazin, în partea stîngă (fig. 9/23); 5. borcan din pastă zgrunțuroasă cu pietriș, cenușie, depus lângă femurul stîng (fig. 9/20); 6. castron din pastă fină, cenușie, cu o linie lustruită în val pe umăr, depus lângă genunchiul stîng (fig. 9/22); 7. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, depus lângă glezna stîngă (fig. 9/17); 8. castron din pastă fină, cenușie, depus lângă glezna stîngă (fig. 9/18); 9. fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat, aflată pe piept, în partea stîngă; pe partea exterioră a corpului fibulei se păstrează un fragment de țesătură (fig. 9/14); 10. șirag de mărgelile la gît (fig. 9/15); 73 de sticlă albastră, mici, discoidale și globulare, simple și îngemănate cîte două sau cîte trei; două de cornalină, gălbuie, poliedrice; una de lut vopsită cu roșu, globulară; 11. pieptene de os cu minerul înalt în formă de clopot, umărul scurt și drept și nituri de bronz dispuse pe cîte două șiruri, depus lângă cotul minii drepte (fig. 9/3); 12. șirag de mărgelile la mina dreaptă (lângă pieptene): șase de sticlă albastră, globulare și discoidale (fig. 9/4—8, 13); una mare din pastă sticloasă neagră, cu ochiuri galbene și roșii, încadrate cu alb (fig. 9/10); două de sticlă albă transparentă, globulare, cu un colț prelungit încovoiat (fig. 9/11, 12); una din pastă sticloasă, globulară, cu ochiuri de culoare roșie și cenușie deschisă (fig. 9/9); 13. verigă de os realizată din rozeta unui corn de cerb lângă mina stîngă (fig. 9/2); 14. resturi osoase de la ofrandă de carne, reprezentate de zone terminale ale membrilor și masivi faciali, provenind de la exemplare tinere de ovicaprine, depuse lângă femurul drept, în afară.

Mormintul 6: incineratie; —0,50 m; limitele gropii n-au putut fi precizate; resturile cinerare, depuse direct pe fundul gropii, au fost acoperite cu două vase lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 10/1).

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, cărămizie-gălbuie, cu fundul profilat (fig. 10/2); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu trei caneluri nu prea adînci pe umăr (fig. 10/3).

Mormintul 7: incineratie; —0,45 m; limitele gropii n-au putut fi precizate; foarte puține oase calcinate, amestecate cu cenușă și cărbuni, depuse direct pe fundul gropii, fără inventar.

Mormintul 8: incineratie; —0,60 m; groapă de formă circulară; oasele umane calcinate, împreună cu puține fragmente de cărbuni, au fost depuse pe fundul ușor albiat al gropii și acoperite cu trei vase mici, lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 10/4).

1. Castron din pastă fină, cenușie-gălbuie, cu o nervură pe umăr (fig. 10/5; 43/1); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cărămizie-gălbuie, cu urme de ardere secundară (fig. 10/7; 42/8); 3. strachină din pastă fină, cenușie (fig. 10/6).

Mormintul 9: înhumatie; —0,90 m; N—S; groapă rectangulară (1,30 × 0,65 m); scheletul, aparținând unei femei mature, zăcea chiruit pe partea dreaptă, cu brațul stîng de-a lungul corpului, piciorul stîng îndoit de la genunchi în unghi drept, iar cel drept adus cu genunchiul spre piept (fig. 11/1; 40/2). Inventarul cuprinde trei mărgelile de sticlă albastră, poliedrice, aflate sub bărbie (fig. 11/2).

Deasupra scheletului cu circa 10 cm, în colțul de SE al gropii, s-a găsit o fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat și cu placa romboidală asimetrică (fig. 11/3).

Mormintul 10: înhumatie; —1,45 m; VNV 5200^{0/00}—ESE 2000^{0/00}; groapă rectangulară rotunjită la cap și tăiată oblic la picioare (1,85 × 0,65 m); scheletul, aparținând unui adult greu de identificat ca sex, zăcea întins pe spate, cu craniul răsturnat spre stînga, minile pe lângă corp, picioarele alăturate (fig. 11/4). Inventarul cuprinde două vase lucrate la roată, o fibulă de bronz, un ghioc cu verigă de bronz și 49 mărgelile.

1. Strachină din pastă fină, cenușie, așezată lângă laba piciorului (fig. 11/5); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie-gălbuie, depus lângă glezna dreaptă (fig. 11/9); 3. fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat, aflată pe umărul stîng (fig. 11/6); 4. ghioc cu verigă de bronz, aflat în stînga bazinului (fig. 11/5; 41/2); 5. șirag de mărgelile la gît (fig. 11/7); 42 mici de sticlă albastră, discoidale; două grupuri îngemănate de cîte trei și două grupuri de cîte patru de sticlă globulare, irizate aurii; două mari de cornalină, vișinii, poliedrice.

Mormintul 11: incineratie; 0,60 m; groapă de formă rotundă (diametru de circa 0,60 m); oasele umane calcinate ale unui copil — infans II sub 14 ani — împreună cu cărbuni și cenușă, umpleau pînă la jumătate o urnă fără capac (fig. 12/1).

1. Borcan lucrat la roată din pastă zgrunțuroasă, gălbuie — cărămizie, cu puternice urme de ardere secundară (fig. 11/2; 42/3).

Mormîntul 12: incineratie; -0,55 m; limitele gropii nu au putut fi precizate; resturile cinerare, împreună cu cenușă și cărbuni, au fost depuse pe fundul gropii și acoperite cu jumătatea inferioară a unui vas așezat cu gura în jos (fig. 12/3).

1. Borcan lucrat la roată din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu urme de ardere secundară (fig. 12/4).

Mormîntul 13: incineratie; -0,55 m; limitele gropii nu au putut fi precizate; resturile cinerare, puține, au fost depuse pe fundul gropii și acoperite cu partea inferioară a unui vas așezat cu gura în jos (fig. 12/5).

1. Borcan lucrat la roată din pastă zgrunțuroasă cu pietriș, cu aspect zgurificat datorat unei puternice arderi secundare (fig. 12/6).

Mormîntul 14: înhumatie; -1,75 m; N-S; groapă de formă ovală, mult îngustată spre picioare (1,75 × 0,50 m); scheletul, aparținând unei femei între 25 și 30 de ani, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu capul ușor întors spre dreapta; mîna dreaptă de-a lungul corpului, iar cea stîngă îndoită, cu palma pe umărul stîng; picioarele întinse și trecute dreptul peste stîngul (fig. 13/1). Inventarul cuprinde un pieptene, un împungător din fier, acul și resortul unei fibule de bronz, o fibulă de bronz întreagă, o fusaiole și resturi provenite de la ofrandă de carne.

1. Pieptene de os, fragmentar, cu mînerul înalt, umăr scurt, cu alveole laterale și nituri de fier, aflat pe tibia dreaptă (fig. 13/4); 2. împungător de fier aflat lângă genunchiul stîng (fig. 13/5); 3. resortul și acul din bronz al unei fibule, aflată lângă humerusul drept (fig. 13/2); 4. fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat, aflată pe omoplatul stîng (fig. 13/3); 5. fusaiole de lut aplatisată, cu 6-7 fațete romboidale laterale, acoperită cu angobă neagră, aflată lângă glezna dreaptă (fig. 13/6).

Mormîntul 15: înhumatie; -1,55 m; SE 2400°/00 - NV 5600°/00; groapă rectangulară (1,15 × 0,70 m); scheletul aparținând unui copil (infans I, 5-6 ani), foarte prost conservat, din care se păstrează doar fragmente de craniu în colțul de SV al gropii și cîteva porțiuni de oase lungi de la picioare, care nu permit să i se stabilească poziția (fig. 14/1). Inventarul cuprinde 10 vase lucrate la roată, toate grupate în colțul de SV al gropii, probabil în jurul capului, un împungător de os, o fusaiole de lut și resturi de la ofrandă de carne.

1. Strachină mică din pastă fină, cenușie, cu angobă neagră la exterior (fig. 14/4); 2. castron mic din pastă fină, cenușie (fig. 14/5); 3. castron mic din pastă fină, cu o nervură slabă pe umăr (fig. 14/7); 4. pahar din pastă fină, cenușie (fig. 14/8); 5. castron înalt din pastă fină, cenușie, cu două caneluri slabe pe umăr (fig. 14/9); 6. borcan scund, din pastă fină, cenușie, cu două caneluri largi pe umăr (fig. 14/13); 7. borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu decor incizat pe umăr (fig. 14/6); 8. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie (fig. 14/11); 9. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie-gălbuie (fig. 14/12); 10. ulcior roman din pastă fină, roșie, cu buza trilobată și toată din bandă cu două șanțuri longitudinale (fig. 14/10; 43/7); 11. fusaiole de lut bitronconice (fig. 14/2); 12. împungător de os cu ambele capete ascuțite (fig. 14/2); 13. resturi de ofrandă de carne, provenind de la un exemplar tânăr de ovidu de 8-9 luni, se aflau în colțul de SE al gropii (fig. 14/1).

Mormîntul 16: înhumatie; -1,40 m; NNW 5750°/00 - SSE 2550°/00; groapă rectangulară (1,10 × 0,40 m); scheletul, aparținând unui copil infans I (4-5 ani), păstrează doar craniul, care zăcea căzut într-un castron așezat inițial sub ceață (fig. 15/1). Inventarul cuprindea cinci vase, un pieptene de os și cinci mărgelile.

1. Castron mare lucrat la roată din pastă fină, cenușie, cu o nervură reliefată pe umăr și două orificii circulare sub buză; vasul se afla în poziție oarecum centrală în planul mormintului, în interiorul său aflîndu-se craniul copilului (fig. 15/9); 2. castron mic, lucrat la roată din pastă fină, cenușie, depus în dreapta craniului (fig. 15/8); 3. borcan lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, depus tot în dreapta capului (fig. 15/6); 4. borcan mic, lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu o nervură, depus în colțul de SE al gropii, probabil la picioare (fig. 15/5); 5. borcan lucrat cu mîna, din pastă gălbuie-cenușie, depus în stînga capului (fig. 15/7; 42/1); 6. pieptene de os cu mînerul înalt și plăcuțe laterale din două bucăți, prinse în nituri de fier, aflat lângă peretele de sud al gropii (fig. 15/4); 7. cinci mărgelile aflate lângă castronul nr. 1: trei din sticlă negricioasă, inelare (fig. 15/2); una mare de sticlă, globulară, în mozaic roșu, alb, galben și albastru; una din lut neagră, sferoidală, cu o linie mediană albă, încadrată cu galben, în zigzag larg (fig. 15/3).

Mormîntul 17: incineratie; -0,55 m; limitele gropii n-au putut fi precizate; resturile cinerare, împreună cu cenușă și cărbuni, au fost depuse direct pe fundul gropii și acoperite cu două vase, lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 16/1).

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie-gălbuie, cu urme de ardere secundară (fig. 16/2); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu urme de ardere secundară (fig. 16/3).

Mormîntul 18: înhumatie; -2,15 m; NNW 5850°/00 - SSE 2650°/00; groapă rectangulară (2,30 × 0,85 m); mormînt deranjat din vechime, groapa deranjamentului fiind surprinsă în peretele de vest al mormintului; scheletul, aparținând unei femei de 30-35 ani, a fost găsit complet răvășit, cu capul zcînd în umplutura gropii deranjamentului, la circa 40 cm deasupra nivelului celorlalte oase (fig. 16/4). Inventarul cuprinde un vas, un cuțit de fier și resturi de ofrandă de carne.

1. Castron înalt, lucrat la roată, din pastă fină, cenușie, aflat în colțul de sud al gropii (fig. 16/6); 2. vîrf de cuțit de fier, găsit printre resturile de la ofrandă de carne (fig. 16/5); 3. resturi de la ofrandă de carne, provenite de la o găină depusă lângă peretele de nord al gropii mormintului.

Mormîntul 19: înhumatie; -1,75 m; N-S; groapă ovală, îngustată spre picioare (2,20 × 0,65 m), cu un prag de lut cruțat pe toată lărgimea ei, înalt de 12 cm, pe care zăcea capul; scheletul, aparținând unei femei de 30-40 ani, zăcea întins pe spate, cu mîinile pe lîngă corp și picioarele alăturate (fig. 17/1). Inventarul cuprinde două vase lucrate la roată, un pieptene de os, o cataramă de bronz, un cuțit de fier, fragmente de cărbuni de lemn și resturi de la ofrandă de carne.

1. Castron din pastă fină, cenușie, depus la picioare (fig. 17/4); 2. strachină înaltă din pastă fină, cenușie, depusă la picioare (fig. 17/3); 3. cuțit mare de fier, cu ceafa dreaptă și nituri de fier pe mîner, pe care s-au mai păstrat urme ale prăselelor de lemn, aflat în castron (fig. 17/5); 4. cataramă de bronz cu verigă ovală și spin lat cu șa rectangulară, aflată în stînga bazinului (fig. 17/2); 5. pieptene de os cu mîner semicircular și nituri de fier (fig. 17/6); 6. cărbuni de lemn provenind de la un obiect paralelipipedic (5 × 2 × 3 cm); 7. fragment de țesătură păstrat pe un os lipit de cuțitul descris mai sus, sub care a fost găsit dealtfel, țesătura păstrînd imprîmăta forma mînerului cuțitului; 8. resturi de ofrandă de carne aparținînd unui ovidu abia matur, depuse în castronul în care se afla cuțitul.

Mormîntul 20: înhumatie; -1,90 m; NNW 5850°/00 - SSE 2650°/00; groapă rectangulară (1,90 × 1,00 m); mormînt deranjat din vechime în jumătatea lui superioară; scheletul aparținînd unei femei mature, este răvășit în jumătatea dinspre cap, cu craniul aruncat în colțul de NE al gropii, păstrînd nederanjate numai picioarele întinse și alăturate (fig. 19/2). Inventarul cuprinde două vase lucrate la roată și o cataramă.

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, aflat în zona deranjată (fig. 19/4); 2. strachină din pastă fină, cenușie, aflat în zona deranjată (fig. 19/3); 3. cataramă de fier cu verigă ovală și spin rotund cu vîrf ascuțit (fig. 19/2).

Mormîntul 21: înhumatie; -1,20 m; N-S; groapa rectangulară cu colțurile rotunjite, mai îngustă spre cap (42,00 × 0,75 m); scheletul, aparținînd unui bărbat de 30 de ani, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu mîinile îndoită din cot și aduse pe bazin, picioarele întinse și alăturate (fig. 18/1). Inventarul cuprinde patru vase lucrate la roată, un vîrf de cuțit, un pieptene fragmentar, o monedă de argint și partea centrală a unui scut (?).

1. Strachină din pastă fină, cenușie, depusă lângă genunchiul drept (fig. 18/4); 2. castron din pastă fină, cenușie, cu o nervură pe umăr, depus lângă laba piciorului drept (fig. 18/3); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie-cărămizie, cu trei caneluri largi pe umăr, depus lângă tibia dreaptă; prezintă urme de ardere secundară (fig. 18/5; 42/2); 4. borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, depus în marginea gropii, în dreptul tibiei drepte (fig. 18/6); 5. vîrf de cuțitaș de fier, aflat lângă femurul drept (fig. 18/2); 6. pieptene de os, fragmentar, cu nituri de bronz, depus lângă glezna stîngă (fig. 18/7); 7. monedă

de argint (Constantius II) prinsă într-o verigă de argint cu striuri dese transversale, purtată ca pandantiv, aflată sub bărbie (fig. 18/8; 41/1); 8. partea centrală a unui scut (?) alcătuită dintr-o placă cvasipatrată de fier, bombată, cu nituri de fier prelungite spre ambele fețe, pentru a prinde pe partea concavă o foiță de bronz, de mărime și formă egală cu miezul de fier și pe fața convexă o parte de lemn, depusă pe bazin (fig. 18/9; 41/8).

Mormîntul 22: incineratie; -0,50 m; limitele gropii nu au putut fi precizate; resturile cinerare, cu cenușă și cărbuni, depuse pe fundul gropii, erau acoperite cu trei vase lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 19/5).

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu urme de ardere secundară (fig. 19/6); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu urme de ardere secundară (fig. 19/7); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă cenușie, cu urme de ardere secundară (fig. 19/8).

Mormîntul 23: înhumatie; -2,35 m; NNV 6 000‰₀₀ - SSE 2 800‰₀₀; groapă rectangulară cu colțurile mult rotunjite la picioare: scheletul, aparținând unei femei de 25-30 ani, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu capul ușor răsturnat spre stînga, brațele îndoit din cot și aduse pe bazin, picioarele întinse și alăturate (fig. 20/1). Inventarul cuprinde șapte vase lucrate la roată, două fibule de bronz, două cataramă de fier, un vîrf de curea de bronz, un pahar de sticlă, un ou, un tub cu ace de cusut, trei mărgelă și un pieptene de os.

1. Cană din pastă fină, cenușie, cu toarta din bandă lată ușor șanțuită median, culcată lângă umărul drept (fig. 21/5); 2. castron din pastă fină, cenușie, cu o nervură slabă pe umăr, deus la dreapta capului (fig. 21/3); 3. borcan mare din pastă fină, cenușie, cu trei caneluri largi orizontale pe umăr, așezat lângă craniu (fig. 21/7); 4. amforetă din pastă fină, cenușie, cu două torți scunde și cu striuri adînci și dese, așezată culcat în stînga capului (fig. 21/4; 43/8); 5. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, culcat lângă umărul stîng (fig. 21/6); 6. castron din pastă fină, cenușie, cu trei torți din bandă lată, deus la picioare (fig. 21/2); 7. fund de vas roman din pastă fină, roșie, deus la picioare (fig. 21/1); 8. pahar de sticlă, conic, cu pereții subțiri și irizați, deus la picioare (fig. 20/12; 41/9; 9). ou de găină, găsit în paharul de sticlă (fig. 20/9); 10. cataramă de fier cu verigă ovală, aflată lângă glezna stîngă (fig. 20/4); 11. cataramă de fier cu verigă ovală, aflată lângă glezna dreaptă (fig. 20/5); 12. plăcuță dublă de bronz, dreptunghiulară, cu decor de puncte înțepate pe margine, prinsă în patru nituri de bronz, aflată în dreptul bazinului (fig. 20/11); 13. fibulă de bronz cu portagrafa înaltă, aflată lângă umărul drept (fig. 20/2); 14. fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat, aflată pe clavicula stîngă (fig. 20/3); 15. tub din os cu două ace de cusut din bronz, aflat sub cotul minii stîngi (fig. 20/10); 16. trei mărgelă de sticlă, din care două albastre și una albă, aflate sub bărbie (fig. 20/6-8); 17. pieptene de os cu placă mediană groasă de circa 1,5 cm și nituri de bronz, deus la picioare (fig. 20/13).

Mormîntul 24: înhumatie; -1,10 m; NNV 5 700‰₀₀ - SSE 2 500‰₀₀; groapă rectangulară cu colțurile rotunjite (1,80 × 0,55 m); scheletul, aparținând unei femei de 40-45 de ani, zăcea întins pe spate cu mina stîngă pe lângă corp, iar dreapta îndoită și adusă pe bazin; piciorul stîng era întins, iar dreptul îndoit, sprijinindu-se cu talpa pe mijlocul tibiei stîngi (fig. 22/1). Inventarul cuprinde trei vase lucrate la roată, o fibulă de bronz, o verigă de fier, un pieptene de os, un cuțit de fier, trei mărgelă și resturi de la ofrandă de carne.

1. Castron din pastă fină, negricioasă, deus în dreapta capului (fig. 22/8); 2. borcan mare din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu ușoare caneluri largi, orizontale, pe tot corpul, deus la cap (fig. 22/9); 3. castron din pastă fină, cu nervură puternic reliefată pe umăr, deus în stînga capului (fig. 22/7; 43/3); 4. verigă de fier aflată sub palma stîngă (fig. 22/6); 5. fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat, aflată lângă umărul stîng (fig. 22/5); 6. pieptene de os, cu minierul scund, umăr înălțat și nituri de bronz, aflat lângă cotul minii drepte (fig. 22/10); 7. trei mărgelă la git: una de lut, globulară, brună-roșcată, cu ochiuri galbene încadrate cu alb (fig. 22/4); una de sticlă albastră, pentalobată (fig. 22/3); una de sticlă albastră, poliedrică (fig. 22/2); 8. cuțit de fier, foarte prost conservat, lângă genunchiul stîng; 9. resturi de la ofrandă de carne provenind de la două exemplare de ovine de cel mult 10-12 luni și de la o găină au fost depuse în colțul de SE al gropii.

Mormîntul 25: înhumatie; -1,70 m; NNE 250‰₀₀ - SSV 3 450‰₀₀; groapă rectangulară, cu colțurile rotunjite, mult îngustată spre picioare (2,10 × 0,78 m); scheletul, aparținând unui bărbat de 25-30 de ani, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu minile pe lângă corp și picioarele alăturate (fig. 23/1). Inventarul cuprinde un vîrf de lance, o săgeată, o cataramă și un cercel.

1. Vîrf de lance de fier cu corpul lenticular în secțiune, slab carenat median și tub de înmănușare cilindric, păstrînd urme ale părții de lemn, deusă lângă cap (fig. 23/5; 41/6); 2. vîrf de săgeată de fier, cu corpul triunghiular în două muchii, baza dreaptă și pedunculul lăsat spre capăt, aflat lângă humerusul drept (fig. 23/3); 3. cataramă de bronz cu verigă subțire, ovală și spin cu prag, fațete laterale și protomă de animal, aflat în partea dreaptă pe bazin (fig. 23/2); 4. verigă-cercel de bronz, aflat în dreapta capului (fig. 23/4).

Mormîntul 26: înhumatie; -0,95 m; NNV 5 850‰₀₀ - SSE 2 650‰₀₀; groapă rectangulară cu colțurile rotunjite (0,65 × 0,45 m). Scheletul prost conservat, aparținând unui copil, pare a indica o poziție întinsă pe spate, cu minile pe lângă corp și picioarele alăturate; pe cap fusese deus un ulcior (fig. 23/6). Inventarul cuprinde patru vase lucrate la roată și resturi de la ofrandă de carne.

1. Ulcior din pastă fină, cenușie, cu toartă ovală în secțiune, așezat pe craniu (fig. 23/10; 43/5); 2. borcan mic din pastă zgrunțuroasă, cenușie, deus lângă ulcior, în stînga capului (fig. 23/7); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, deus în stînga corpului, probabil lângă bazin (fig. 23/9); 4. castron mic din pastă fină, negricioasă, deus la picioare (fig. 23/8); 5. resturi de la ofrandă de carne provenind de la un ovidiu, femelă de 8-9 luni, depuse lângă peretele de est al gropii.

Mormîntul 27: incineratie; -0,40 m; limitele gropii nu au putut fi precizate; resturile cinerare, împreună cu cenușă și cărbuni, au fost depuse pe fundul gropii și acoperite cu patru vase fragmentare lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 24/1).

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, neagră, cu incizii adînci pe umăr și urme de ardere secundară (fig. 24/6); 2. castron din pastă fină, cărămizie-gălbui (fig. 24/5); 3. cană (?) din pastă fină, gălbui-cărămizie, cu o nervură la baza gîtului (fig. 24/2,4); 4. borcan mic din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu urme de ardere secundară (fig. 24/3).

Mormîntul 28: înhumatie; -1,50 m; N-S; groapă rectangulară cu colțurile mult rotunjite (1,70 × 0,52 m); scheletul, aparținând unui bărbat de 30-40 de ani, zăcea întins pe spate, cu mina dreaptă întinsă și așezată cu palma pe femurul drept, iar stînga îndoită și adusă pe piept; picioarele erau întinse și așezate cu stîngul peste dreptul (fig. 24/1). Inventarul cuprinde trei vase, toate lucrate la roată.

1. Cană din pastă fină, cenușie, cu toartă groasă, ușor șanțuită median și cu lanț de fațete orizontale pe circumferința maximă, deusă lângă genunchiul stîng (fig. 24/9); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, deus alături de cană (fig. 24/8); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu trei incizii largi pe umăr, deus alături de celelalte vase (fig. 24/10).

Mormîntul 29: înhumatie; -1,20 m; NNV 5 850‰₀₀ - SSE 2 650‰₀₀; groapă rectangulară cu colțurile mult rotunjite (1,20 × 0,50 m); scheletul, aparținând unui copil (infans II) sub 14 ani, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu minile pe lângă corp și picioarele alăturate (fig. 25/1). Inventarul cuprinde patru vase lucrate la roată, un cuțit de fier și resturi de la un pieptene de os.

1. Ulcior din pastă fină, cenușie, cu toartă din bandă lată, adînc șanțuită median, deus la cap (fig. 25/7; 43/6); 2. strachină înaltă din pastă fină, deusă la cap (fig. 25/3); 3. borcan mic din pastă zgrunțuroasă, cenușie, deus la picioare, în

dreapta (fig. 25/4); 4. borean scund din pastă fină, cenușie, depus la picioare, în dreapta (fig. 25/5); 5. pieptene de os, cu nituri de fier, greu de precizat ca formă, aflat în preajma palmei drepte (fig. 25/6); 6. cuțit de fier aflat lângă palma stângă (fig. 25/2).

Mormîntul 30: înhumăție; -1,70 m; NNV 5 650‰ - SSE 2 450‰; groapă rectangulară cu colțurile puțin rotunjite (1,65 × 0,65 m); mormîntul a fost deranjat din vechime; scheletul, aparținînd unei femei de 25-30 de ani, păstrează nederanjată doar regiunea bazinului și picioarele, dintre care stîngul zăcea întins, iar dreptul îndoit de la genunchi și adus cu talpa pe tibia stîngă; peste labele picioarelor a fost depus un vas (fig. 26/1). Inventarul cuprinde patru vase lucrate la roată, o fibulă de bronz, o fusaiolă de lut și un pieptene de os.

1. Borean din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu o nervură largă ușor reliefată pe umăr, aflat în partea stîngă a scheletului, probabil la cap (fig. 26/8); 2. borean din pastă zgrunțuroasă, cenușie, aflat în stînga scheletului, probabil lângă mîna (fig. 26/5); 3. borean din pastă zgrunțuroasă, neagră, cu o incizie largă pe umăr și alta aproape pe fundul vasului, depus în partea stîngă lângă bazin (fig. 26/7); 4. castron din pastă fină, cenușie, decorat cu o linie lustruită în zigzag, depus pe picioare (fig. 26/6); 5. fibulă de bronz cu piciorul lat și portagrafa laterală, aflată în zona deranjată (fig. 26/3); 6. fusaiolă de lut bi-tronconică, aflată în porțiunea deranjată (fig. 26/4); 7. pieptene de os cu minerul înalt, umărul scurt și drept și cu nituri de bronz, aflat la picioare, lângă castron (fig. 26/2).

Mormîntul 31: înhumăție; -2,80 m; V-E; groapă rectangulară cu colțurile rotunjite cobora de la adîncimea de 1,80 m cu o treaptă (1,75 × 0,65 m; 1,30 × 0,65 m); din schelet s-au păstrat doar câteva oase mici și porțiuni din oasele sfărîmate ale picioarelor, răvășite fără nici o ordine (fig. 27/1); fără inventar.

Mormîntul 32: înhumăție; -2,85 m; V-E; groapă rectangulară, cu colțurile rotunjite, cobora de la adîncimea de 1,65 m cu o treaptă (1,80 × 0,70 m; 1,40 × 0,70 m); scheletul, aparținînd unei femei de 50 de ani, păstra în poziție inițială doar capul și câteva vertebre; antebrațul drept și oase ale picioarelor zăceau fără nici o ordine (fig. 27/2); fără inventar.

Mormîntul 33: incinerare; -0,75 m; groapă rotundă cu diametrul de 0,55 m; resturile cinerare, împreună cu cenușă și cărbuni, au fost depuse direct pe fundul gropii și acoperite cu cinci vase fragmentare, toate lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 28/1).

1. Castron înalt din pastă fină, cenușie deschisă, cu o nervură pe umăr (fig. 28/6); 2. strachină din pastă fină, cenușie-gălbui (fig. 28/4,5); 3. borean din pastă fină, cărămizie-gălbui (fig. 28/7) 4. borean din pastă zgrunțuroasă, cenușie deschisă, cu urme de ardere secundară (fig. 28/2); 5. borean din pastă zgrunțuroasă, cărămizie-gălbui, cu urme de ardere secundară (fig. 28/3).

Mormîntul 34: înhumăție; -1,70 m; VNV 3 350‰ - ESE 2 150‰; groapă rectangulară cu colțurile mult rotunjite la picioare (1,65 × 0,55 m); scheletul, aparținînd unui bărbat de 40-45 de ani, zăcea întins pe spate, cu mîinile pe lângă corp, picioarele întinse și încrucișate în regiunea tîbiilor, cu dreptul peste stîngul (fig. 29/1). Inventarul cuprinde două vase lucrate la roată, un cuțit de fier, un pieptene de os, două cataramă de bronz și resturi de la ofrandă de carne.

1. Castron înalt din pastă fină, cenușie, depus la picioare (fig. 29/7); 2. castron mic din pastă fină, cenușie, cu o nervură proeminentă pe umăr, așezat la picioare (fig. 29/6); 3. cuțit de fier cu lama lată și ceafa îngustă și dreaptă, aflat în castronul nr. 2 (fig. 29/4); 4. cataramă de bronz cu verigă ovală, aflată lângă tibia dreaptă la exterior (fig. 29/3); 5. cataramă de bronz cu veriga ovală și plăcuță dublă semicirculară prinsă în trei nituri, aflată lângă tibia stîngă la exterior (fig. 29/2); 6. pieptene de os cu minerul semicircular scund, umărul scurt și ușor înălțat și nituri de bronz, așezat la picioare (fig. 29/5); 7. resturi de la ofrandă de carne, reprezentate printr-un singur os de la un oviden tânăr, aflat în castronul nr. 2.

Mormîntul 35: înhumăție; -2,80 m; V-E; groapă rectangulară cu două trepte, una de-a lungul celor patru laturi, la adîncimea de 1,35 m, iar alta numai pe laturile înguste, la adîncimea de 1,80 m (1,90 × 0,80 m; 1,30 × 0,65 m; 0,95 × 0,65 m); scheletul, aparținînd unei femei de peste 50 de ani, foarte prost conservat, păstrează doar femurele, parțial craniul, un humerus, câteva vertebre, oase de bazin sfărîmate și oase ale palmelor, împrăștiate în umplutura gropii; poziția, foarte greu de precizat, după cum o dovedesc maxilarul aflat pe muchia de nord a ultimei trepte și femurele oblice sprijinite cu genunchii pe fundul gropii, pare a fi fost îngenuzită și apoi deplasată prin presiunea solului (fig. 27/3). De-a lungul pereților laterali se aflau două birne de lemn putrezite, cu diametrul de circa 10 cm, așezate pe fundul gropii. Fără inventar.

Mormîntul 36: înhumăție; -1,90 m; NNV 6 000‰ - SSE 2 800‰; groapă rectangulară (1,75 × 0,70 m); scheletul, aparținînd unei femei de 25-30 de ani, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu mîna stîngă pe lângă corp, dreapta îndoită și adusă pe bazin și picioarele întinse, cu călciele mult apropiate (fig. 30/1; 40/4). Inventarul cuprinde patru vase lucrate la roată, două fusaiole, o fibulă, un cuțit, un pieptene și 70 de mărgăle.

1. Borean din pastă zgrunțuroasă, cenușie, cu o incizie în val întreruptă pe umăr (fig. 30/12; 42/9); 2. borean din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu două incizii largi paralele și orizontale pe umăr, aflat lângă femurul drept (fig. 30/15); 3. castron din pastă fină, cenușie, depus lângă cotul drept (fig. 36/14); 4. castron din pastă fină, cenușie, așezat cu gura în jos lângă glezna dreaptă (fig. 30/13); 5. fusaiolă de lut bitronconică, cu inscripție runică, incizată, aflată lângă genunchiul stîng, la interior (fig. 30/3; 41/7); 6. fusaiolă de lut sferoidală, cu decor de cinci șiruri de împunsături dese orizontale, primul și ultimul interspațiu cuprinzînd și cîte o linie în zigzag larg, realizate în aceeași manieră, aflată lângă genunchiul stîng, la interior (fig. 30/3; 41/4); 7. fibulă de argint, cu placă semicirculară, resort simplu și picior romboidal, aflată în partea stîngă a toracelui (fig. 30/5; 41/5); 8. cuțit de fier, aflat sub oasele bazinului (fig. 30/10); 9. ghioc, aflat în dreptul femurului stîng (fig. 30/6); 10. pieptene de os, fragmentar, cu decor de patru cercuri concentrice cu un punct la mijloc și nituri de fier, găsit la picioare în stînga (fig. 36/4); 11. șirag de mărgăle la gît (fig. 30/7); 58 de sticlă albastră, discoidale; două de os, una de lut ars și două de sticlă verde, toate cilindrice; una de sticlă albastră, răscutită, cu opt spire; două poliedrice de cornalină, vișinie și galbenă; una de sticlă verde, bitronconică; 12. grup de mărgăle mari, aflate la încheietura mîinii stîngi; una de sticlă albastră, globulară turtită fig. 30/9); două globulare de sticlă negricioasă, mată, cu decor de cîte două linii paralele, galbenă și roșie, în zigzag (fig. 30/8, 11).

Mormîntul 37 a: înhumăție; -1,65 m; N-S; groapă rectangulară (1,70 × 0,55 m); scheletul, aparținînd unui copil (infans II sub 14 ani), zăcea întins pe spate, cu mîna dreaptă pe lângă corp, iar cu stînga îndoită din cot și cuprinzînd o cană; picioarele întinse și alăturate, tibia stîngă trecînd peste un castron (fig. 31/1; 40/3); Inventarul cuprinde cinci vase lucrate la roată, resortul și acul unei fibule, o fibulă întreagă, un pieptene, o cutie de ace cu un ac de fier, o cataramă, un cuțit și resturi de la ofrandă de carne.

1. Cană din pastă fină, cenușie, cu o toartă din bandă lată, șănțuită median, așezată între cotul stîng și torace (fig. 31/12); 2. castron din pastă fină, cenușie, depus lângă cotul stîng (fig. 31/8); 3. strachină din pastă fină, cenușie, depusă pe bazin și palma dreaptă (fig. 31/7); 4. castron mare, din pastă fină, cenușie, cu angobă negricioasă, așezat sub tibia stîngă (fig. 31/9); 5. castron mic din pastă fină, cenușie, cu oase umane calcinate (vezi mormîntul 37 b), depus în vasul de sub tibia stîngă (fig. 31/11); 6. resortul și acul de bronz al unei fibule, aflat lângă umărul stîng (fig. 31/3); 7. fibulă întreagă de bronz cu piciorul întors și înfășurat, aflat pe partea dreaptă (fig. 31/4); 8. pieptene de os, greu de reconstituit ca formă, cu nituri de bronz, aflat în dreapta craniului (fig. 31/5); 9. cataramă de bronz cu verigă ovală, spin lat cu prag înalt și plăcuță dublă dreptunghiulară, prinsă în două nituri, aflată lângă osul iliac drept (fig. 31/6); 10. tub din os păstrînd un ac de fier, aflat în regiunea palmei drepte (fig. 31/2); 11. vîrf de cuțit de fier lângă vasul nr. 4 (fig. 31/10); 12. resturi de la ofrandă de carne, aparținînd unui oviden de circa un an, depus lângă peretele gropii, în stînga capului.

Mormintul 37 b: incineratie; oasele calcinate se aflau depuse în vasul nr. 5 din mormintul de înhumatie 37 a (fig. 31/11).

Mormintul 38: incineratie; —0,50 m; limitele gropii n-au putut fi precizate; oasele calcinate, împreună cu cenușă și cărbuni, au fost depuse pe fundul gropii și acoperite cu cinci vase fragmentare, lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 32/1).

1. Castron din pastă fină, cenușie, decorat cu o rețea de linii oblice lustruite, cuprinsă între două nervuri în formă de șnur răsucit (fig. 32/6); 2. castron din pastă fină, negricioasă, cu o nervură sub buză (fig. 32/2); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, cărămizie-gălbui, cu urme de ardere secundară (fig. 32/3); 4. borcan din pastă zgrunțuroasă, cărămizie-gălbui, cu incizii adânci dese pornind de sub buză (fig. 32/4); 5. borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu puternice urme de fum (fig. 32/5).

Mormintul 39: înhumatie; —1,30 m; N—S; groapă rectangulară cu colțurile ușor rotunjite (0,90 × 0,45 m); scheletul, aparținând unui copil (infans 1, sub 2 ani), este foarte prost conservat; capul ocupă un loc oarecum central în groapă, pentru restul oaselor neputându-se preciza poziția (fig. 33/1). Inventarul cuprinde cinci vase, două fibule, un pieptene, o verigă, două fusaiole, un pandantiv romboidal, un pandantiv-căldărușă, o cataramă, 62 mărgelile și resturi de la ofrandă de carne.

1. Strachină lucrată la roată din pastă fină, cenușie deschisă, cu angobă negricioasă, așezată în stînga capului (fig. 34/2); 2. borcan lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu o nervură îngustă pe umăr, depus în partea stîngă (îngă cot?) (fig. 34/5); 3. borcan lucrat cu mîna din pastă cenușie-gălbui, depus în dreapta capului (fig. 34/3); 4. castron mare cu trei torți, depus în partea dreaptă (îngă bazin?) (fig. 34/1; 43/4); 5. borcan lucrat la roată din pastă zgrunțuroasă, cenușie-închisă, depus în partea dreaptă (la picioare?) (fig. 34/4); 6. fibulă cu piciorul întors și înfășurat, cu corpul din argint, iar resortul și acul din bronz, aflată îngă craniu, în partea stîngă (fig. 33/3); 7. fibulă asemănătoare, aflată în dreptul craniului, îngă peretele de vest al gropii (fig. 33/4); 8. pieptene de os fragmentar, cu minier semicircular și nituri de fier, aflat în colțul de NE al gropii (fig. 33/9); 9. verigă de bronz cu capetele răsucite și înfășurate, aflată sub bărbie (fig. 33/2); 10. fusaiolă plată de lut, vopsită cu roșu, aflată în stînga craniului (fig. 33/5); 11. fusaiolă bitronconică de lut, aflată în colțul de NV al gropii (fig. 33/6); 12. pandantiv de bronz format din două plăcuțe romboidale, legate între ele la colțuri prin verigi mici și avînd între ele o panglică de bronz rulată, găsită în castronul nr. 4 (fig. 33/7; 41/3); 13. cataramă de bronz, aflată îngă borcanul nr. 2 (fig. 33/8); 14. grup de mărgelile în jurul craniului (fig. 33/10); 41 de sticlă albastră, discoidală, mici; 18 de sticlă albastră, sferoidale și inelare; două de sticlă neagră, globulare mari, îngemănate; una mare de sticlă negricioasă, tubulară, cu decor de nervuri în zigzag reliefate, realizate din pastă albă lăptoasă; 15. pandantiv-căldărușă din bronz, prins de un mic os tubular, împreună cu un fragment de țesătură, aflat sub bărbie; 16. resturi de la ofrandă de carne, provenind de la un exemplar de ovidu, femelă, în vîrstă de 3—4 luni, aflate în jumătatea de nord a gropii.

Mormintul 40: înhumatie; —1,85 m; NNV 6 250‰ — SSE 3 050‰; groapă rectangulară (1,80 × 0,65 m); scheletul, aparținând unei femei de 20—25 ani, zăcea întins pe spate cu capul răsturnat spre stînga, minile pe îngă corp și picioarele întinse și alăturate (fig. 34/6). Inventarul cuprinde un vas și un pieptene.

1. Borcan lucrat la roată din pastă fină, gălbui, cu angobă neagră pe ambele fețe și cu o nervură pronunțată pe umăr, depus îngă glezna dreaptă (fig. 34/8; 43/2); 2. pieptene de os, cu minier scund, unăr scurt și drept, nituri de fier, depus sub vas (fig. 34/7).

Mormintul 41: incineratie; —0,55 m; groapa de formă ovală (0,65 × 0,55 m); resturile cinerare depuse pe fundul gropii și acoperite cu un vas așezat cu gura în jos (fig. 35/1).

1. Borcan lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă, cenușie-cărămizie, cu urme de ardere secundară (fig. 35/2—3).

Mormintul 42: înhumatie; —1,70 m; NNV 5 650‰ — SSE 2 450‰; mormint deranjat din vechime; scheletul, aparținând unei femei mature, din care s-au păstrat în situ doar oasele picioarelor pînă la genunchi, zăcea probabil chircit pe partea dreaptă (fig. 35/4). Inventarul cuprinde un vas, o verigă, 23 mărgelile și resturi de la ofrandă de carne.

1. Borcan lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă, cenușie, decorat cu o bandă de 5 cm de striuri dese pe umăr, cu puternice urme de afumare, găsit la picioare, îngă peretele de vest al gropii (fig. 35/6); 2. fragment de verigă din fier, aflat îngă genunchiul stîng (fig. 35/5); 3. mărgelile împrăștiute în porțiunea deranjată (fig. 35/7); trei mărgelile de chihlimbar, discoidale; două de os, tubulare; una de sticlă albă transparentă, bitronconică; una de chihlimbar, cilindrică; două de cornalină galbenă-roșcată, poliedrice; trei de sticlă albastră, poliedrice; două de sticlă albastră, tubulare; una de os, globulară; una din sticlă mată, globulară, mică; una de sticlă verzuie, mată, discoidală; una de sticlă neagră, globulară; 4. resturi de ofrandă de carne, aparținând unui exemplar de ovidu în vîrstă de 6—7 luni, depuse sub genunchiul și tibia dreaptă.

Mormintul 43: incineratie; —0,60 m; groapă ovală (0,50 × 0,55 m); resturile cinerare, împreună cu cenușă și cărbuni, au fost depuse pe fundul gropii și acoperite cu două vase lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 35/8).

1. Cană mică din pastă fină, gălbui-roșatică, cu nervură slabă la baza gîtului și cu toartă subțire, ușor șanțuită median (fig. 35/9, 10); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie-gălbui, cu urme de ardere secundară (fig. 35/11).

Mormintul 44: înhumatie; —0,55 m; N—S; limitele gropii n-au putut fi precizate; scheletul, aparținând unui adult, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu capul răsturnat ușor spre dreapta, minile pe îngă corp și picioarele întinse și alăturate (fig. 36/1). Inventarul cuprinde două vase, două fibule, două cataramă, 20 de mărgelile și un pieptene de os.

1. Borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie-negricioasă, cu trei caneluri slabe pe umăr, așezat în dreapta capului (fig. 36/8); 2. cană din pastă fină, cenușie-deschisă, cu o bandă nelustruită pe umăr, umplută cu linii dese oblice, lustruite, în dreapta capului (fig. 36/7); 3. fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat, aflată pe clavicula dreaptă (fig. 36/3); 4. fibulă asemănătoare, aflată pe o coastă stîngă (fig. 36/4); 5. cataramă de fier cu verigă ovală, aflată îngă glezna stîngă (fig. 36/2); 6. cataramă de fier cu verigă ovală, aflată îngă glezna dreaptă (fig. 36/5); 7. șirag de mărgelile la gît (fig. 36/6); una tubulară din bronz; 21 discoidale de sticlă albastră; 8. fragment de pieptene de os cu nituri de fier, prost conservat, depus la picioare.

Mormintul 45: înhumatie; —1,35 m; N—S; groapă rectangulară cu colțurile rotunjite mult (1,45 × 0,40 m); scheletul, aparținând unui copil, zăcea în poziție întinsă pe spate, cu capul răsturnat pe stînga, minile pe îngă corp, picioarele alăturate; pe vertebrele superioare și clavicula stîngă zăcea un castron răsturnat (fig. 36/9). Inventarul cuprinde patru vase, toate lucrate la roată.

1. Castron înalt, din pastă fină, cenușie-deschisă, cu o nervură slabă pe umăr, depus pe piept (fig. 36/10); 2. strachină mică, din pastă zgrunțuroasă, cenușie, depusă în stînga capului (fig. 36/12; 42/6); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu decor de striuri slabe și dese pe o lărgime de 4 cm pe umăr, depus în dreapta capului (fig. 36/13); 4. borcan din pastă zgrunțuroasă, depus în stînga capului (fig. 36/11).

Mormintul 46: incineratie; —0,65 m; groapă rotundă (0,60 m); resturile cinerare, împreună cu cărbuni, au fost depuse pe fundul gropii și acoperite cu trei vase lucrate la roată, așezate cu gura în jos (fig. 37/1).

1. Cană mică din pastă fină, gălbui, cu angobă negricioasă și nervură slabă la baza gîtului, cu o toartă ușor șanțuită median (fig. 37/2); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, cenușie-gălbui, cu urme de ardere secundară (fig. 37/4); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, cărămizie (fig. 37/3).

Mormintul 47: înhumatie; —1,70 m; SSV 5 700‰ — NNE 2 500‰; groapă rectangulară cu colțurile mult rotunjite (1,70 × 0,55 m); mormint deranjat din vechime; scheletul prost conservat, aparținând unui adult (?), zăcea chircit pe partea dreaptă, cu gleznele depărtate; între glezne era așezat un castron (fig. 37/9). Inventarul cuprinde trei vase lucrate la roată, o cataramă și șapte mărgelile.

1. Castron din pastă fină, cenușie, cu o nervură proeminentă pe umăr, depus între glezne (fig. 37/9); 2. cană din pastă fină, cenușie, cu gîtul larg și o toartă din bandă lată, depusă lângă tibia stîngă (fig. 37/7); 3. borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu două incizii pe umăr, depus lângă laba piciorului drept (fig. 37/10; 42/5); 4. cataramă de fier cu verigă ovală, aflată sub călcîiul stîng (fig. 37/6); 5. mărgelile împrăștiute în zona deranjată a mormîntului (fig. 37/8): una de chihlimbar și șase de sticlă albăstruie.

Mormîntul 48: înhumatie; -1,85 m; SSV 5 800 ‰—NNE 2 600 ‰; groapă rectangulară (1,90 × 0,70 m); scheletul, aparținînd unei femei de 40—45 de ani, zăcea în poziție înrînsă pe spate, cu minile indoite din cot și aduse pe bazin, picicarele întinse cu călcîiele depărtate (fig. 38/1). Inventarul cuprinde patru vase lucrate la roată și un pieptene.

1. Castron din pastă fină, cenușie, cu o nervură îngustă pe umăr, depus în dreapta capului (fig. 38/2); 2. borcan din pastă zgrunțuroasă, negricioasă, cu o nervură pe umăr, depus lângă genunchiul stîng (fig. 38/5); 3. strachină înaltă din pastă fină, depusă lângă femurul stîng (fig. 38/3); 4. castron din pastă fină, cenușie, cu o nervură pe umăr și linie lustruită în zigzag, așezat lângă tibia stîngă (fig. 38/4); 5. pieptene de os cu minier înalt, umăr alveolat, drept și nituri de bronz, aflat lângă tibia dreaptă (fig. 38/6).

Descoperiri izolate: 1. Fibulă de bronz cu piciorul întors și înfășurat (fig. 39/2); 2. vîrf de lance din fier cu corpul lenticular în secțiune, ușor carenat median și tub de înmănușare cilindric (fig. 39/1); 3. resturile ceramice împrăștiute în nivelul de călcare corespunzător folosirii necropolei sînt absolut sporadice și ele nu aduc nimic în plus pentru tehnica de execuție, formă sau decor față de vasele din mormînte.

CĂTĂLINA BLOȘIU

LA NÉCRÓPOLE DE LETCANI (DÉP. DE JASSY) DATANT DU IVe SIÈCLE DE N. È.

RÉSUMÉ

Situé sur un promontoire relativement peu élevé de la terrasse inférieure de la rive gauche du Bahlui, la village de Letcani se trouve à 13 km sud-ouest de Jassy (fig. 1).

Les recherches pratiquées dans la nécropole birituelle de type Sîntana de Mureș — Černjachov ont commencé à l'automne 1966 et ont continué au cours de six campagnes. Au cours des fouilles archéologiques, recouvrant environ 1300 m², on a découvert 48 tombes (fig. 2).

Au point de vue stratigraphique, le territoire occupé par la nécropole présente une situation simple, avec un seul niveau d'habitation ancien, à savoir celui du IVe siècle.

TOMBES D'INCINÉRATION

Les 17 incinérés découverts à Letcani constituent environ 1/3 du nombre des tombes. La profondeur des fosses des tombes d'incinération varie entre 0,40 m (T. 7) et 0,75 m (T. 33). En ce qui concerne les limites des fosses, elles n'ont pu être précisées que pour les tombes 11, 27 et 33, dont la fosse était en forme ronde, ou pour les tombes 41 et 43, dont la fosse était en forme ovale. Aucune des fosses ne présentait des traces de brûlure sur les parois ou sur le fond.

Les tombes d'incinération sont de deux types : 1, avec des os humains calcinés déposés avec quelques charbons dans une urne sans couvercle (T. 11); 2, avec des os humains calcinés déposés directement au fond de la fosse, sans aucun mobilier (T. 7), ou couverts de petits vases ou de tessons posés à l'envers, au nombre de 1 à 7 exemplaires (tableau 1). Tous ces vases sont façonnés en pâte granuleuse (en proportion de 65,40 %) mêlée d'une pâte fine (en proportion de 36,60 %). Des 26 exemplaires de pots granuleux, 24 portent des traces de cuisson secondaire. On n'a pas trouvé des vases travaillés à la main, ni des vases romains d'importation, ni d'autres objets.

TOMBES D'INHUMATION

En proportion de 2/3 par rapport au total des tombeaux, les 32 tombeaux d'inhumation présentent une plus grande variété de formes rituelles (tableau 2). Creusés à des profondeurs très variées, à partir de 0,55 m (T. 44) jusqu'à 2,85 m (T. 32), les fosses des tombeaux étaient simples, généralement sans aménagements spéciaux. Seulement dans le tombeau 19 la tête gisait sur un seuil de terre réservé 12 cm de haut, cependant que les fosses des tombeaux 31, 32 et 35 étaient resserrées par un ou deux gradins. Le squelette dans la fosse est orienté en général suivant un axe N—S, avec des variations diverses, la tête étant orientée vers le NE, N, NNO, NO (81 % des cas) jusqu'au SO (9,4 %). Trois tombeaux (9,4 %) ont les fosses orientées O—E (T. 31, 32 et 35). La position dans laquelle les inhumés étaient déposés, reconstituée pour 28 tombeaux, était soit étendue sur le dos, avec plusieurs variantes (20 tombeaux), soit recroquevillée, sur la droite (3 tombeaux), soit assise ou agenouillée (?) (T. 35).

LE MOBILIER DES TOMBEAUX

La plupart des tombeaux (environ 70 %) contenaient des vases, ainsi que différents objets ; dans trois tombeaux (environ 10 %) on n'a trouvé que des objets (T. 14, 9 et 25), 3 tombeaux ont eu seulement de la céramique (T. 26, 28 et 45) et 3 tombeaux n'ont eu aucune pièce de mobilier (T. 31, 32 et 35).

Le mobilier des tombeaux d'inhumation se caractérise par une grande abondance et une grande variété.

Les 18 fibules découvertes une à une ou par paires sont de différents types : I, fibules avec le pied replié et enroulé, ayant quatre variantes (fig. 9/14 ; 13/3 ; 20/3 ; 22/5 ; 33/3, 4 ; 36/3, 4 ; 39/2) ; II, fibule avec le fourreau latéral sur toute la longueur du pied (fig. 26/3) ; III, fibule avec semi-disque et pied rhomboïdal (fig. 30/5) ; IV, fibule avec le porte-agrafe haut (fig. 20/2).

Les 15 boucles de ceinture découvertes dans 41 % des tombeaux, ont été trouvées aux pieds ou à la région du bassin. Les boucles sont en fer (fig. 19/2 ; 36/2,5) ou en bronze, les dernières, ayant l'anneau simple (fig. 17/2 ; 23/3 ; 31/8 et 29/2,3) ou avec une petite plaque double pour la ceinture (fig. 6/7 ; 8/10 ; 30/6). Parmi les pièces de ceinture, nous mentionnons le bout de lanière secondaire du tombeau 23.

Comme pendentifs furent utilisées des coquilles (fig. 11/2 ; 30/6), une rosette en bois de cerf (fig. 9/2), une monnaie en argent de Constantius II de l'an 354 (fig. 18/9), un pendentif en forme de petit chaudron (fig. 33/11) et un autre d'un type spécial composé de petites plaques rhomboïdales (fig. 33/7).

Les anneaux découverts dans cinq tombeaux étaient en bronze (fig. 8/12 ; 11/2 ; 33/2) ou en fer (fig. 22/6 ; 35/4). Une seule boucle d'oreille fut découverte dans le tombeau d'un combattant (fig. 23/4).

Les 335 perles de différentes formes et dimensions étaient en verre, ambre jaune, cornaline, os, argile et bronze formant des colliers et des bracelets dans 44 % des tombeaux.

Comme armes, on a découvert une pointe de lance (fig. 23/5 ; 41/6), une flèche (fig. 23/2), un couteau-poignard (fig. 18/2) et le milieu d'un bouclier (?) (fig. 18/9 ; 41/8), tous ces objets étant en fer.

Des peignes en os, au nombre de 18, ont été découverts dans 67 % des tombeaux d'inhumation. D'après leur forme, ils se divisent en 2 groupes à plusieurs types. Groupe A : Peignes à plaques latérales d'une seule pièce : type I — peignes à manche semi-circulaire, haute et simple (fig. 17/6) ; type II — peignes à manche semi-circulaire avec ailes latérales relevées (fig. 22/10 ; 29/5 ; 34/7) ; type III — peignes à manche semi-circulaire avec alvéoles latérales et ailes droites (fig. 13/4 ; 31/5 ; 38/6) ; type IV — peignes à manche semi-circulaire et ailes latérales droites, comportant deux variantes : a) peignes ayant toutes les dents égales (fig. 26/2 et 33/9) et b) peignes avec les dents taillées en gradins ascendants et le manche en forme de cloche haute (fig. 9/3). Groupe B : Peignes à plaques latérales formées de deux pièces, l'une semi-circulaire et l'autre rectangulaire (fig. 6/1 ; 8/3 ; 15/1). La décoration a été obtenue soit par la simple disposition des rivets (fig. 26/2 ; 38/6 ; 9/3), soit par incisions, lignes horizontales à la base du manche (fig. 18/7 ; 22/10), cercles concentriques (fig. 30/4), ou pointillages serrés, réalisant un motif décoratif zoomorphe (fig. 6/1).

Des huit fusaïoles, découvertes dans 6 tombeaux, six étaient en argile cuite, bitronconiques (fig. 30/2 ; 14/3 ; 26/6 et 33/6), sphéroïdales (fig. 30/3) ou aplaties (fig. 13/6), une était taillée dans un vieux tesson poli (fig. 33/5) et la dernière, plus grande, était en verre très friable (tombeau 16). Parfois, elles sont décorées de rangées de pointillages (fig. 30/3), ou ont des facettes latérales rhomboïdales-allongées (fig. 13/6). L'une d'elles a des signes runiques incisés (fig. 30/2). Dans les tombeaux 23 et 37 on a trouvé deux tubes en os pour garder les aiguilles, chacun contenant deux aiguilles en bronze (fig. 20/10), ainsi qu'une alêne en fer (fig. 31/2). Une autre aiguille en fer se trouvait dans le tombeau 14 (fig. 13/5). Dans le tombeau 15 il y avait un poinçon bilatéral en os (fig. 14/2). Dans neuf tombeaux (33 %) on a découvert des couteaux, disposés dans la région des pieds, d'habitude ensemble ou dans les vases d'offrande de viande. Des restes d'offrande de viande ont été trouvés dans 12 tombeaux d'inhumation (37,5 %), restes provenant le plus souvent de jeunes exemplaires d'ovi-caprines ; dans trois des tombeaux furent déposés des os ou un œuf de poule (fig. 20/9) (tableau 4).

En ce qui concerne les vases rituels dans les tombeaux d'inhumation, en dehors d'un verre découvert dans le tombeau 23 (fig. 20/12), tous les autres vases, au nombre de 100 et présents dans des tombeaux de 1 à 10 (tableau 6), étaient en argile cuite. Contrairement aux tombeaux d'incinération, la céramique des tombeaux d'inhumation est beaucoup plus variée en ce qui concerne la technique du travail, la forme et la décoration. Selon la technique de travail, on distingue deux catégories : I, céramique façonnée à la main (1,40 %) représentée par 2 vases (fig. 15/7 ; 34/3) ; II, céramique travaillée au tour (98,60 %), divisée à son tour en : A, vases en pâte granuleuse (45,71 %) ; B, vases en pâte fine (52,25 %). Une dernière catégorie serait celle des vases d'importation, romaines (2,14 %). En pâte granuleuse, excepté une petite écuelle (fig. 36/12), on a déposé seulement des pots en forme de bocal, de différentes dimensions. Ceux-ci ont été rarement décorés et seulement par des nervures

sur l'épaule du vase et des incisions groupées sur l'épaule ou dispersées sur toute la surface du vase. Une seule fois apparaît une ligne incisée en ondulation (fig. 30/12). La céramique en pâte fine est représentée par diverses formes d'écuelles et terrines, cruches et cruchons, terrines à trois anses, pots en forme de bocal, une petite amphore et un verre. Sur toutes ces formes d'écuelles et de terrines il y a des nervures et des seuils sur l'épaule du vase, des canelures faibles horizontales ou obliques prononcées, des incisions serrées, ou des motifs polis en zigzag, ondulés et en réseaux, ou des groupes de lignes en diverses directions. La céramique d'importation est représentée par une amphore (fig. 6/5), une œnoché à bouche trilobée (fig. 14/10) et le piédestal d'un vase à pied (fig. 21/1).

En dehors du mobilier provenant des tombeaux, on a découvert, au niveau de l'ancien sol de la nécropole, plusieurs fragments céramiques, une fibule en bronze (fig. 39/2) et un fer de lance (fig. 39/1).

La nécropole birituelle de Letcani a été abandonnée assez tôt, si l'on considère la faible densité des tombeaux et l'absence presque totale de tombeaux superposés. Cependant au tombeau 37, dans la fosse d'un inhumé, on a trouvé déposée dans un vase une petite urne avec les os calcinés d'un tombeau d'incinération (T. 37 b), trouvé par hasard en creusant la fosse pour l'inhumé.

Le cimetière de Letcani étant lui aussi du type à tombes planes, présente des rangées de tombeaux, orientées dans la direction N—S. Dans le cadre général de la nécropole, il n'y a pas un groupement spécial des tombeaux d'après le rite et les rituels utilisés. Il n'y a que les tombeaux 31, 32 et 35, avec des caractéristiques qui les différencient du reste de la nécropole (profondeur très grande, orientation O—E, les fosses en gradins, ainsi que l'absence du mobilier), qui sont groupés à peu près au centre du périmètre étudié. Des tombeaux aux caractéristiques générales semblables à ce groupe de Letcani se trouvent en plusieurs autres nécropoles dans toute l'aire de la culture Sintana de Mureș — Cernjakhov. Ils furent considérés généralement comme appartenant à la composante sarmatique de cette culture. Récemment, une seconde interprétation, considérant les tombeaux comme preuve de certaines pratiques funéraires de nuance chrétienne, a acquis de nouveaux adeptes. Mais, n'importe laquelle des deux hypothèses serait la plus fondée, ces tombeaux ont été unanimement considérés comme datant de la fin du IVe siècle et reconnus comme faisant partie intégrante des nécropoles auxquelles ils appartiennent.

On peut soutenir la même thèse pour les tombeaux dérangés partiellement ou totalement dans les temps anciens (T. 4, 18, 20, 30, 42 et 47), qui par leurs caractéristiques (profondeur des fosses, orientation, position, mobilier resté) ne diffèrent point des autres tombeaux. Mais il s'agit de tombeaux pillés dans les temps anciens. Le fait que les rituels funéraires pratiqués à l'enterrement de ceux qui ont été pillés semblent avoir été assez bien connus par ceux qui pillaient (ces interventions ultérieures ont eu pour objet, dans la grande majorité des cas, la moitié supérieure des tombeaux) pourrait être un indice que ceux-ci faisaient partie de la même population.

Revenant à l'inventaire des objets découverts dans les tombeaux de Letcani, on peut faire de nombreuses observations concernant la préférence pour certaines catégories d'objets, en fonction de l'âge et du sexe. Ainsi, par rapport aux objets vestimentaires et aux bijoux, se détache nettement le groupe des tombeaux de femmes (et fillettes), avec des fibules, colliers, pendentifs, fusaïoles, aiguilles et divers poingons (tableaux 3 et 5). Des armes n'ont été trouvées que dans les tombeaux d'hommes. Des peignes, des couteaux ainsi que des offrandes de viande ont été découverts dans toutes ces catégories de tombeaux.

En ce qui concerne le cadre chronologique de la nécropole par rapport à quelques caractéristiques rituelles relatives à la position des défunts, mais surtout en tenant compte du mobilier habituel — très peu de céramique travaillée à la main ; les formes et la décoration des vases de type Sintana de Mureș — Cernjakhov et aussi des vases d'importation romaine ; de nombreuses variantes des types d'objets ; la monnaie de Constantius II (post 354) — on apprécie qu'il pourrait être fixé à une époque allant de la deuxième moitié du IVe siècle jusqu'au commencement du Ve siècle.

Au point de vue des composantes ethniques mises en évidence par différentes caractéristiques matérielles et culturelles, on constate que dans la nécropole de Letcani est assez bien représentée la tradition locale et provinciale-romaine tardive, par une grande quantité de céramique granuleuse, grisâtre et brune-jaunâtre, provenant des propres fours et décorée parfois d'une ligne ondulée incisée en ondulation ; il faut aussi tenir compte de quelques objets de mobilier découverts dans les tombeaux d'inhumation.

Comme éléments traditionnels sarmatiques nous mentionnons l'orientation N—S, l'aménagement des fosses en gradins, l'inhumation en position recroquevillée, les pendentifs en os et en coquille, quelques fibules et de nombreuses perles en verre, parmi lesquelles quelques-unes typiques de la région pontique-orientale. Comme éléments bien définis dans cette nécropole, il y a aussi ceux de tradition gothique, comme, par exemple, la coutume de déposer des armes dans les tombes (à Letcani, même dans les tombes d'inhumation), ainsi que la cuisson secondaire obligatoire d'au moins un des pots en pâte granuleuse provenant de l'incinération, habitude qui rapproche les tombeaux de cette catégorie

à ceux du groupe nommé « Tirgșor-Olteni ». Il y a aussi d'autres éléments germaniques, comme, par exemple, le coutume à deux fibules (presque tous de type germanique), le dépôt rituel de peignes, divers pendentifs en métal, certains vases traditionnellement gothiques d'après leur forme et leur décor et surtout l'inscription runique incisée sur une fusaiole en argile. Il résulte des deux noms propres, Ido et Rangahilda, que l'objet à écriture runique ancienne provient d'une famille de tribus germaniques, qui probablement n'était pas seule dans cette région de la Moldavie, à la fin du IVe siècle.

Considéré dans son ensemble, le cimetière de Lețcani a appartenu à une collectivité qui a cohabité dans un habitat relativement restreint, mais qui ne fut pas isolé des autres, situés à proximité. L'habitation du IVe siècle s'est étendue dans quelques petits villages, très rapprochés et qui ont contrôlé le territoire autour de ce noyau.

Le déclin de leur pouvoir social-politique a coïncidé avec leur dispersion par les invasions des Huns qui souvent ont suivi leurs traces. Les regroupements ultérieurs, difficilement reconstitués, ont conservé certaines traditions matérielles et spirituelles, rappelant longtemps l'apogée de cette culture du IVe siècle de notre ère.

LÉGENDE DE FIGURES

- Fig. 1. — Position de la nécropole de Lețcani (2) dans l'aire d'expansion de la culture Sântana de Mureș — Cernjachov (1).
- Fig. 2. — Plan général de la nécropole : 1, tombe d'homme; 2, tombe de femme; 3, tombe d'enfant; 4, tombe d'incinération; 5, tombe d'inhumation; 6, tombe d'inhumation (ou zone de tombe) dérangée; 7, tombeau d'inhumation pour lequel on n'a pas pu faire des observations de terrain (informations fournies par les gens du pays).
- Fig. 3. — Diffusion des objets de parure et des accessoires vestimentaires dans la nécropole; 1, fibule; 2, boucle de ceinture; 3, pendentif; 4, collier de perles.
- Fig. 4. — Diffusion des objets d'usage courant et de toilette, des armes et des offrandes de viande sur le territoire de la nécropole; 1, peigne; 2, offrande de viande; 3, fusaiole, aiguilles et poinçons; 4, arme; 5, couteau.
- Fig. 5. — Négatif de l'inscription runique de la fusaiole du tombeau 36.
- Fig. 6. — Tombe 1.
- Fig. 7. — Tombes 2 (1, 2) et 3 (3-13).
- Fig. 8. — Tombe 4.
- Fig. 9. — Tombe 5.
- Fig. 10. — Tombes 6 (1-3) et 8 (4-7).
- Fig. 11. — Tombes 9 (1-3) et 10 (4-9).
- Fig. 12. — Tombes 11 (1, 2), 12 (3, 4) et 13 (15, 6).
- Fig. 13. — Tombe 14.
- Fig. 14. — Tombe 15.
- Fig. 15. — Tombe 16.
- Fig. 16. — Tombes 17 (1-3) et 18 (4-6).
- Fig. 17. — Tombe 19.
- Fig. 18. — Tombe 21.
- Fig. 19. — Tombes 20 (1-4) et 22 (5-8).
- Fig. 20. — Tombe 23.
- Fig. 21. — Tombe 23.
- Fig. 22. — Tombe 24.
- Fig. 23. — Tombes 25 (1-5) et 26 (6-10).
- Fig. 24. — Tombes 27 (1-6) et 28 (7-10).
- Fig. 25. — Tombe 29.
- Fig. 26. — Tombe 30.
- Fig. 27. — Tombes 31 (1), 32 (2) et 35 (3).
- Fig. 28. — Tombe 33.
- Fig. 29. — Tombe 34.
- Fig. 30. — Tombe 36.
- Fig. 31. — Tombe 37.
- Fig. 32. — Tombe 38.
- Fig. 33. — Tombe 39.
- Fig. 34. — Tombes 39 (1-5) et 40 (6-8).
- Fig. 35. — Tombes 41 (1-3), 42 (4-7) et 43 (8-11).
- Fig. 36. — Tombes 44 (1-8) et 45 (9-13).
- Fig. 37. — Tombes 46 (1-4) et 47 (5-10).
- Fig. 38. — Tombe 48.
- Fig. 39. — Découvertes dans la couche archéologique datant du IVe siècle.
- Fig. 40. — Tombeaux de Lețcani : 1, section III avec les tombeaux 8 (d'incinération) et 9 (d'inhumation); 2, tombe 9; 3, tombe 37; 4, tombe 36.
- Fig. 41. — Objets provenant des tombeaux d'inhumation; tombe 21 (1, 8); tombe 10 (2); tombe 39 (3); tombe 36 (4, 5, 7); tombe 25 (6); tombe 23 (9).
- Fig. 42. — Céramique granuleuse des tombeaux 8 (8) et 11 (3) des tombes d'incinération et 4 (7), 16, (1), 21 (2), 36 (9), 39 (4), 45 (6) et 47 (5) des tombes d'inhumation.
- Fig. 43. — Céramique en pâte fine grisâtre et d'importation romaine des tombes d'inhumation 40 (2), 24 (3), 39 (4), 26 (5), 29 (6), 15 (7), 23 (8) et de tombe 8 d'incinération (1).

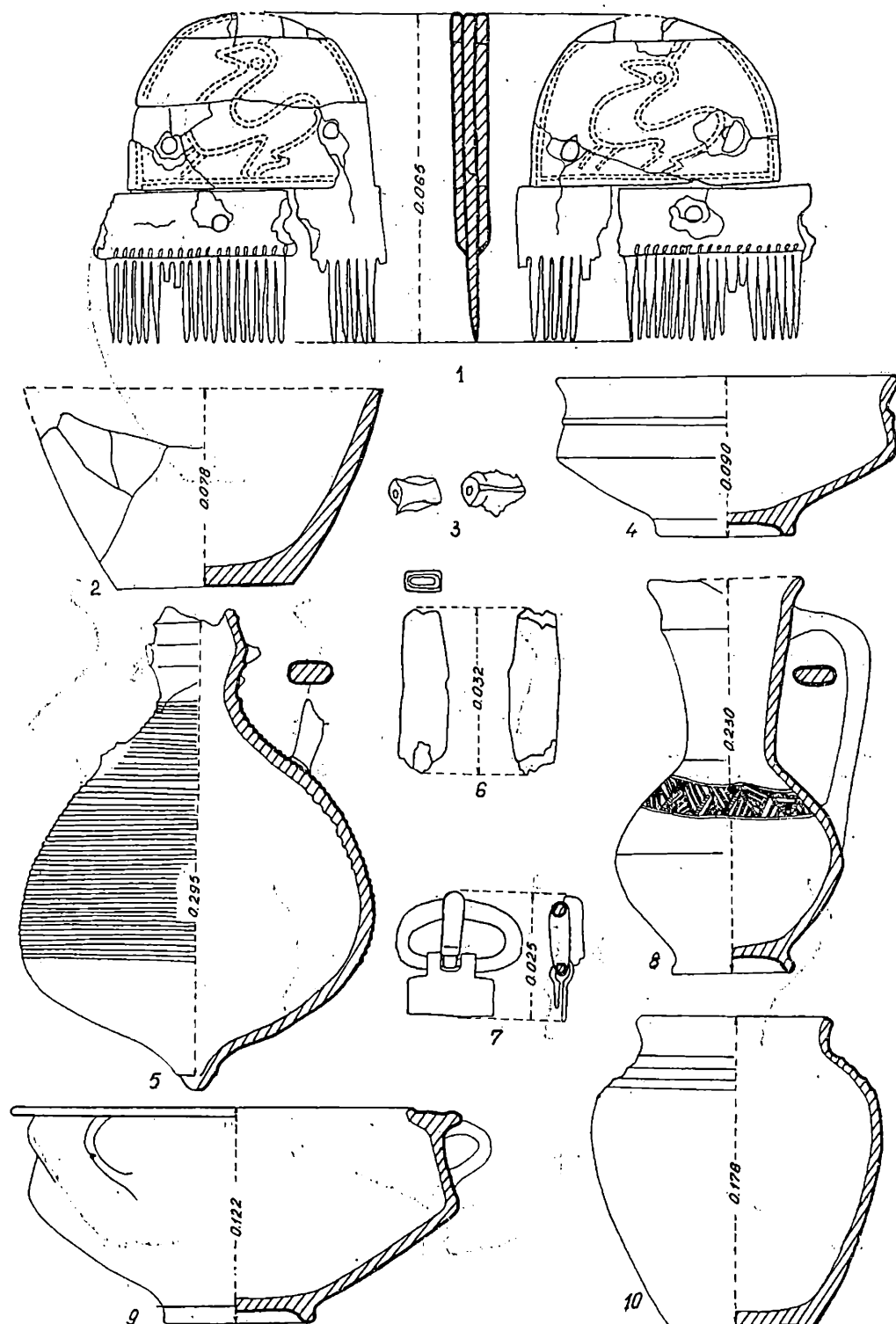

Fig. 6. — Mormintul 1.

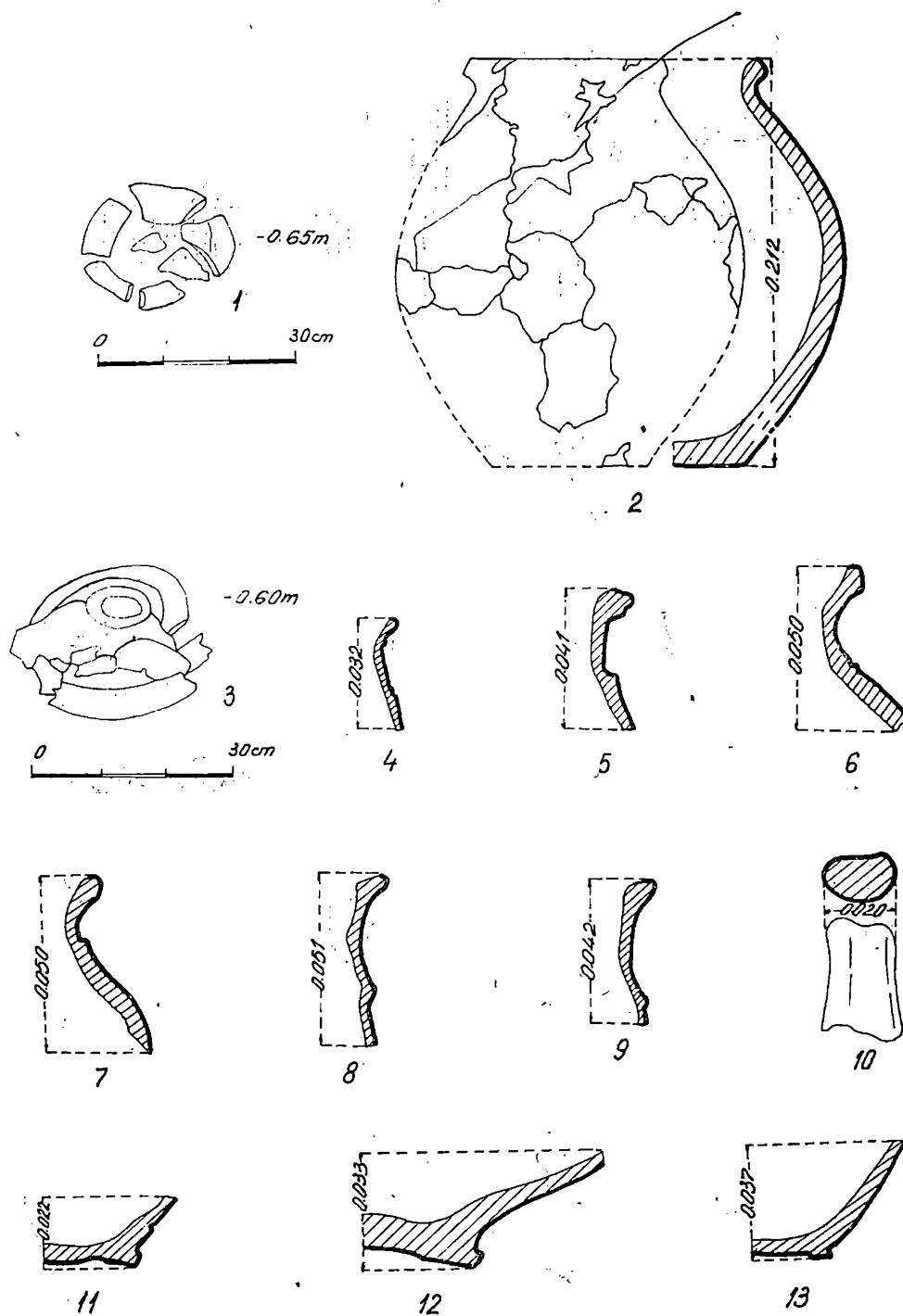

Fig. 7. — Mormintele 2 (1, 2) și 3 (3—13).

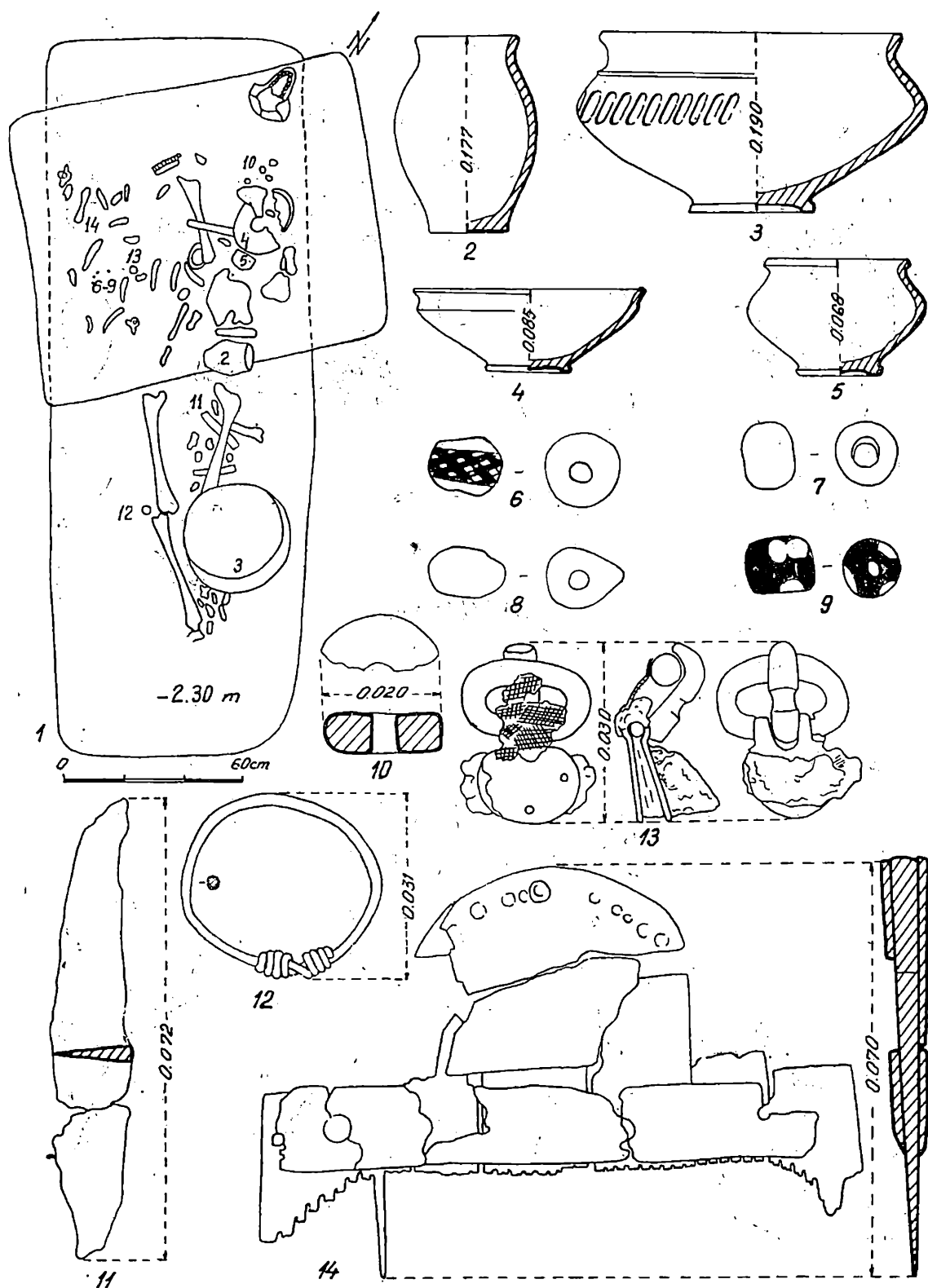

Fig. 8. - Mormintul 4.

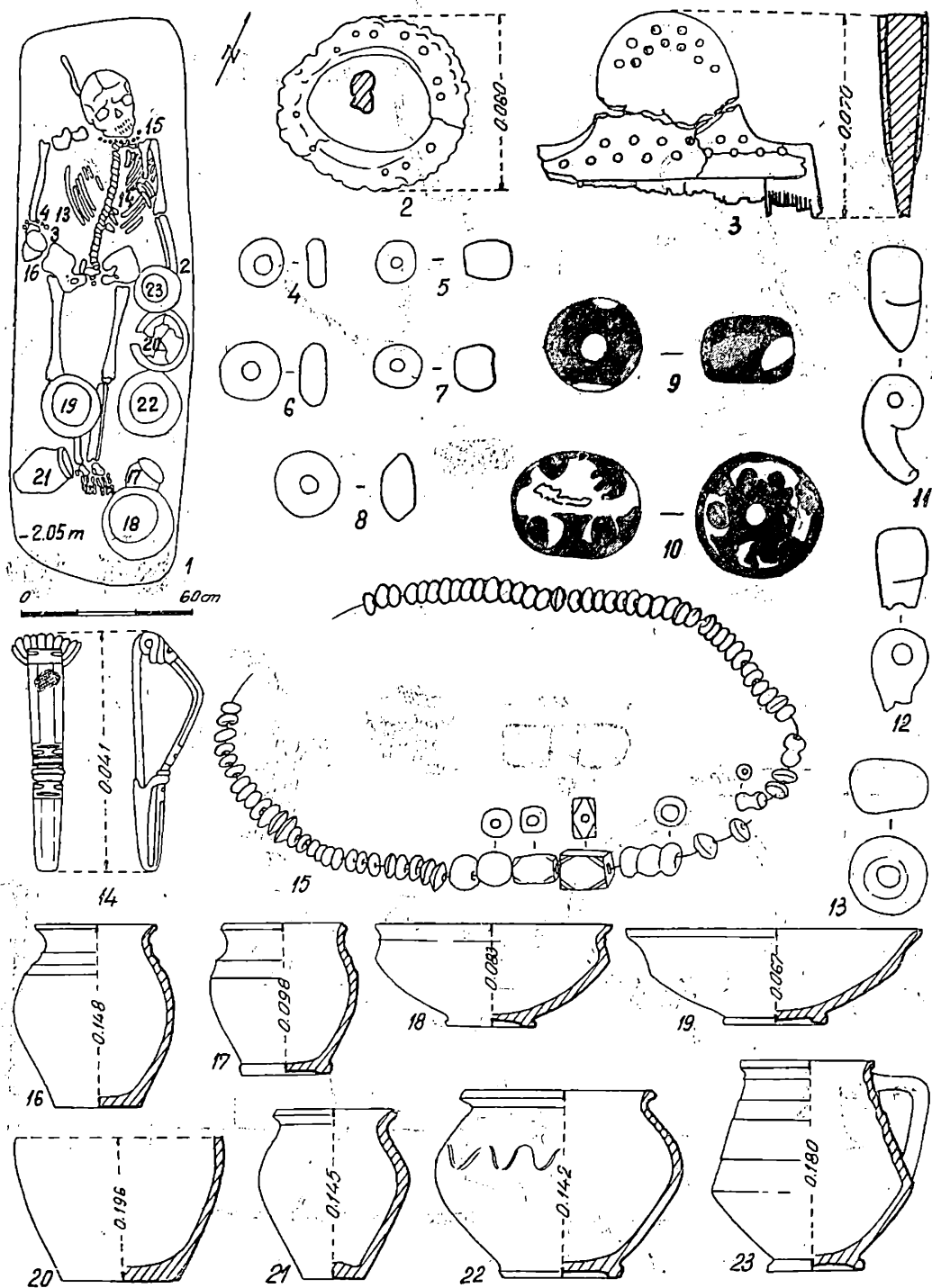

Fig. 9. — Mormintul 5.

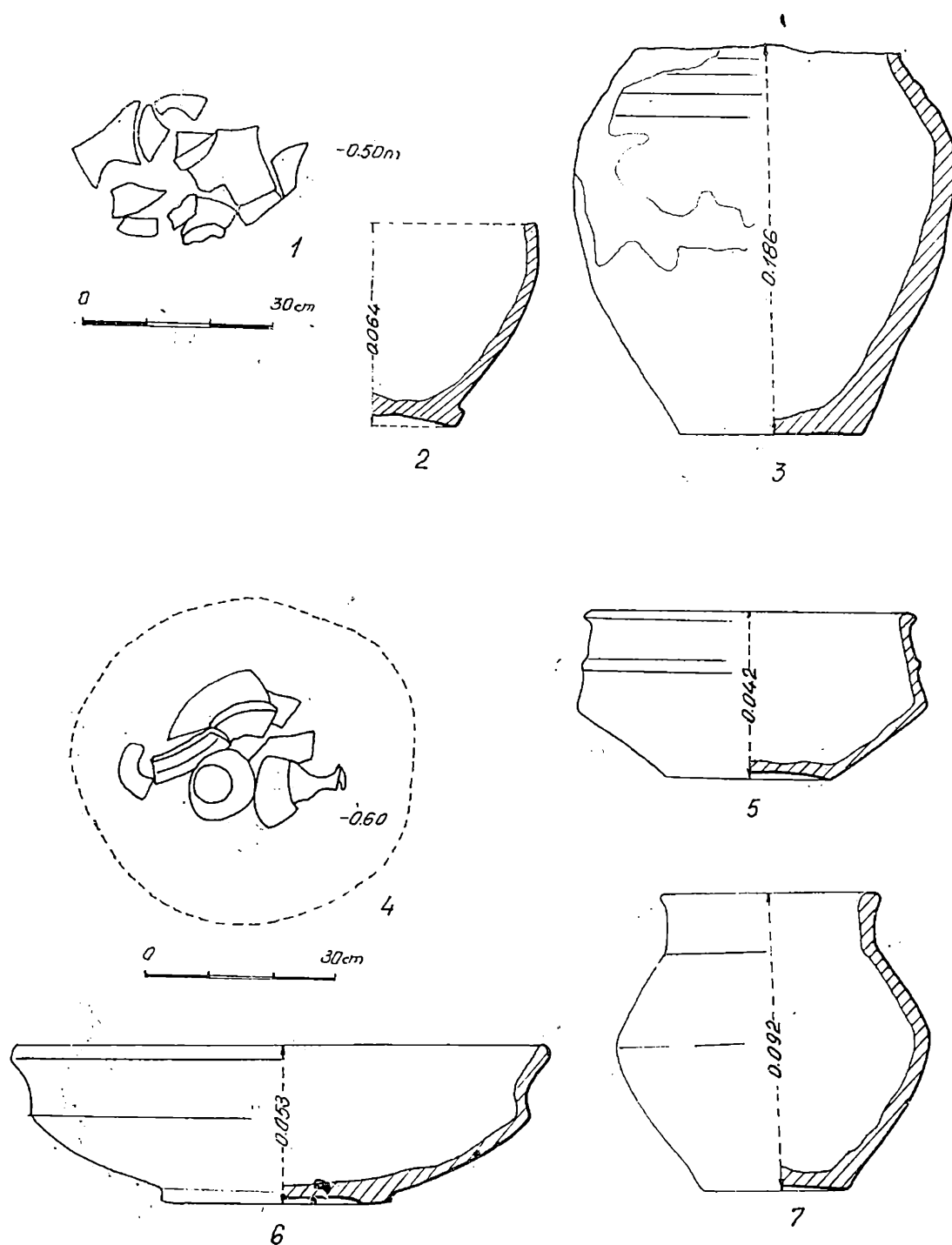

Fig. 10. — Mormintele 6(1—3) și 8(4—7).

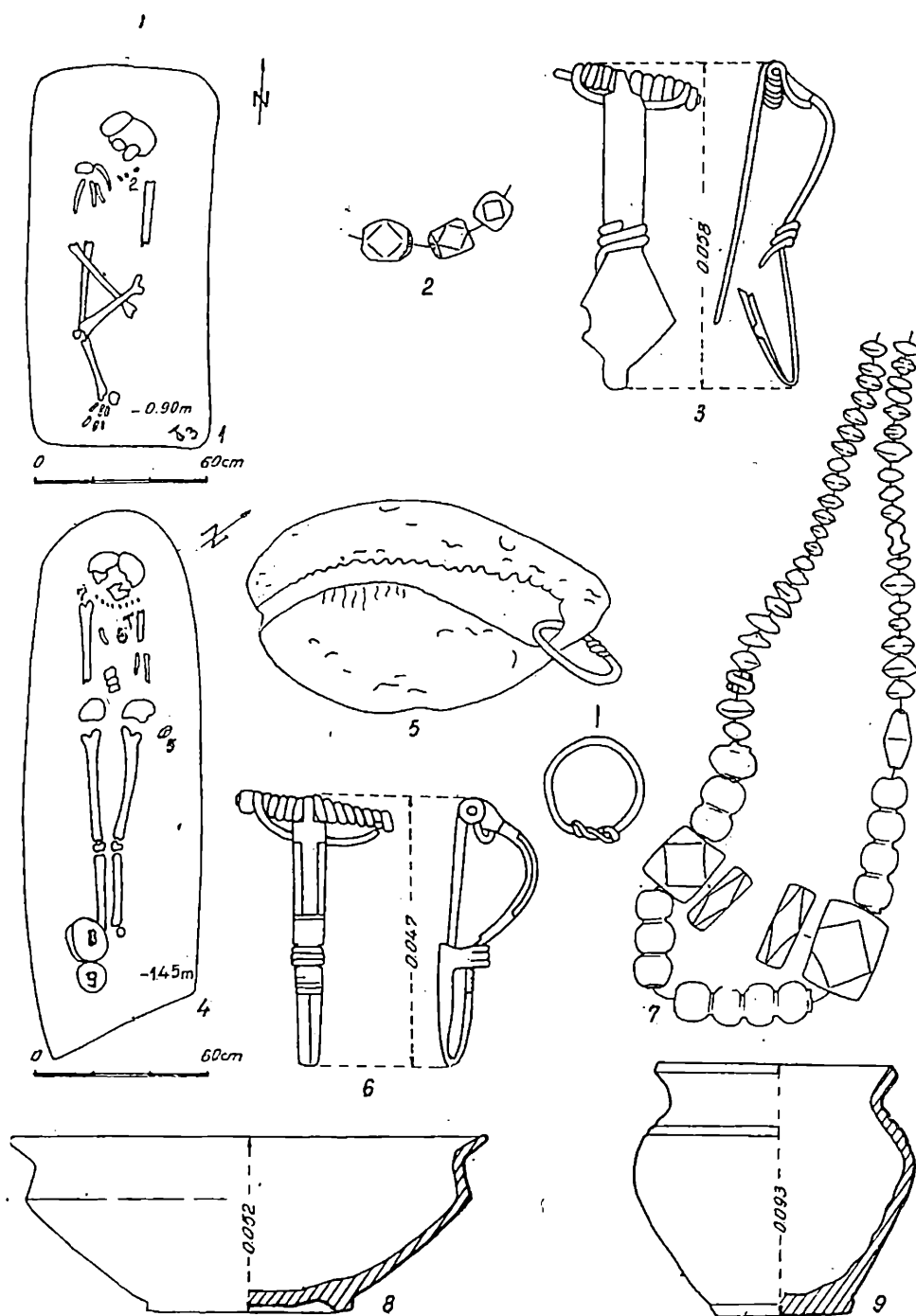

Fig. 11. — Mormintele 9(1-3) și 10(4-9).

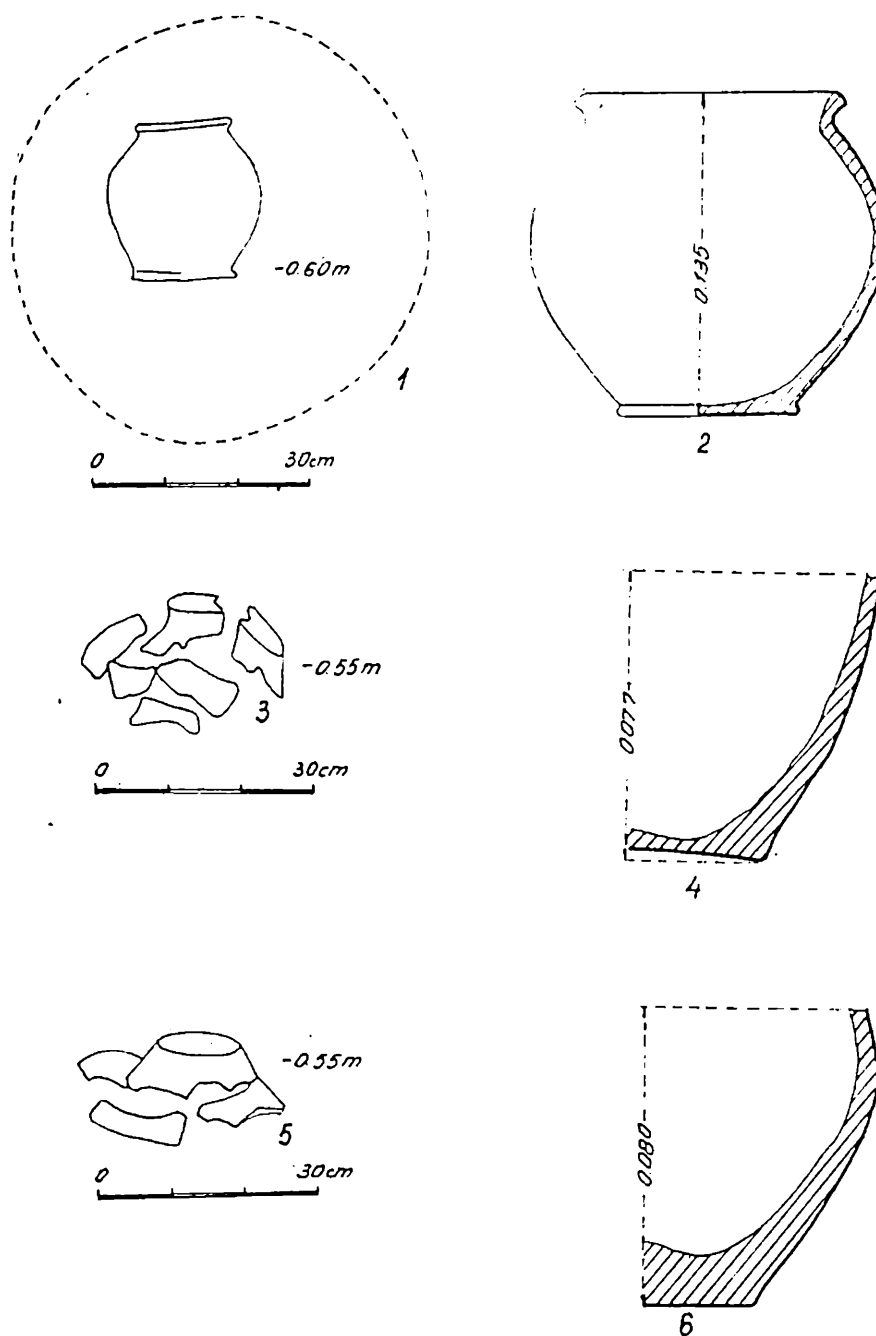

Fig. 12. — Mormintele 11 (1, 2), 12 (3, 4) și 13 (5, 6).

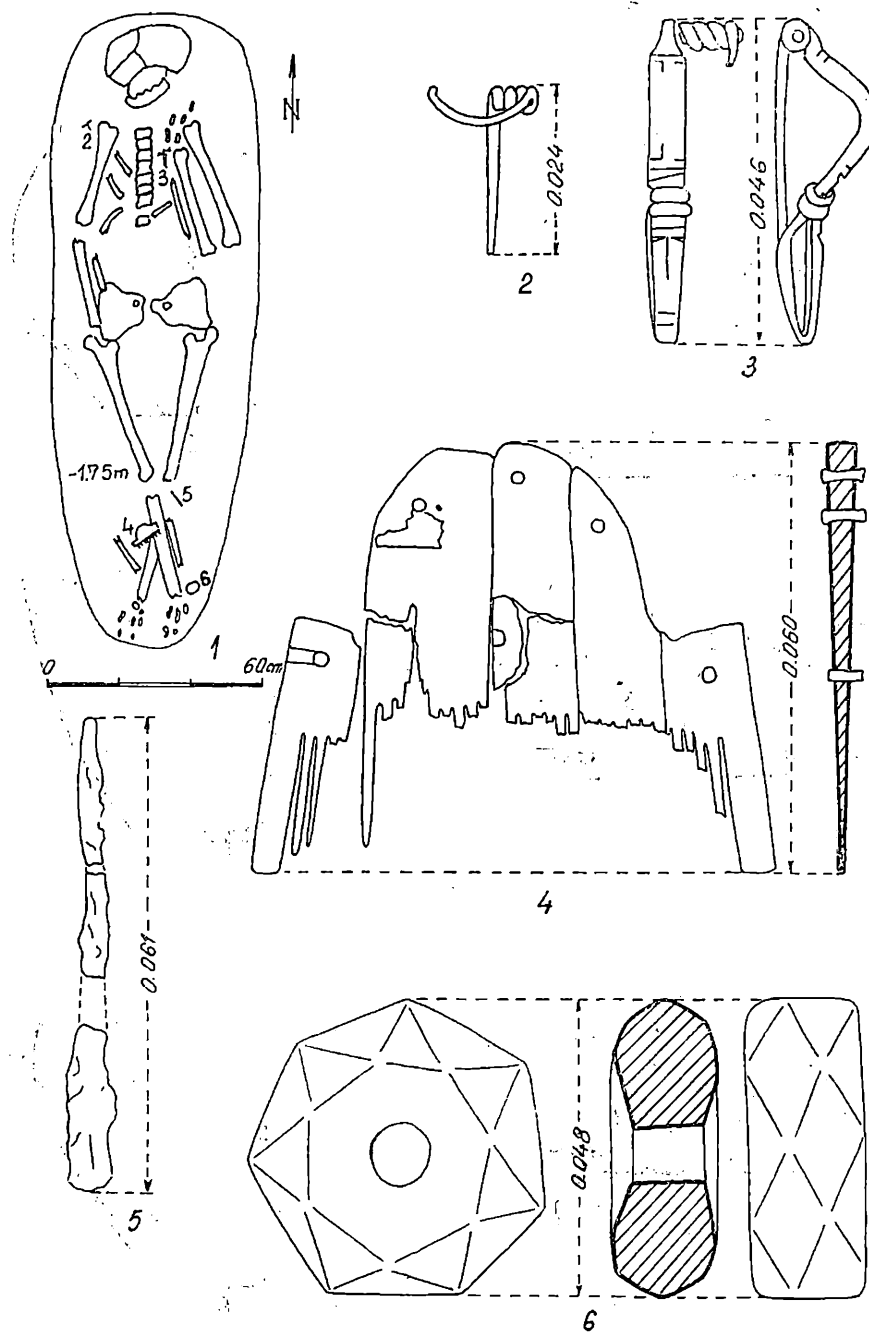

Fig. 13. — Mormintul 14.

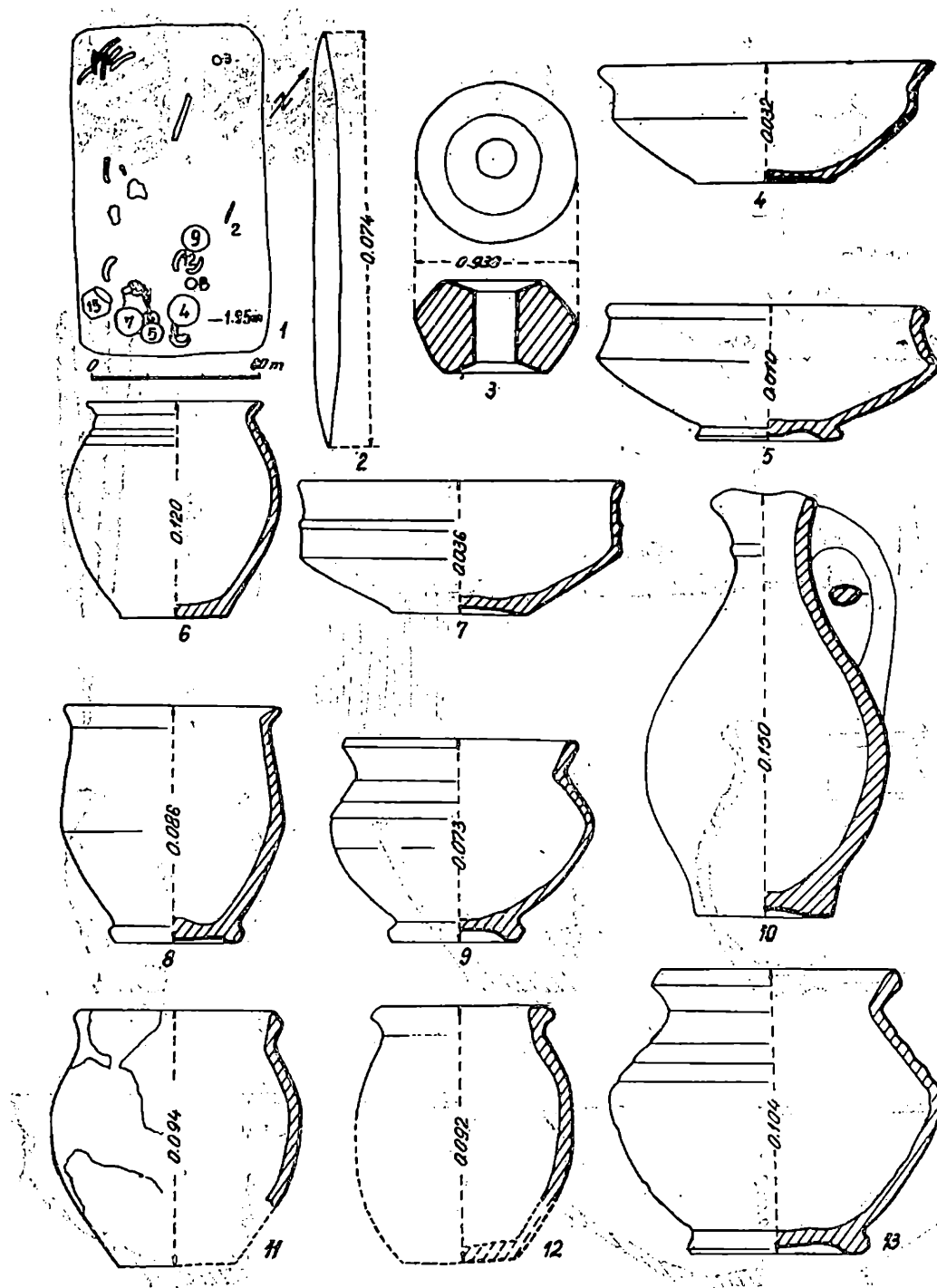

Fig. 14. — Mormintul 15.

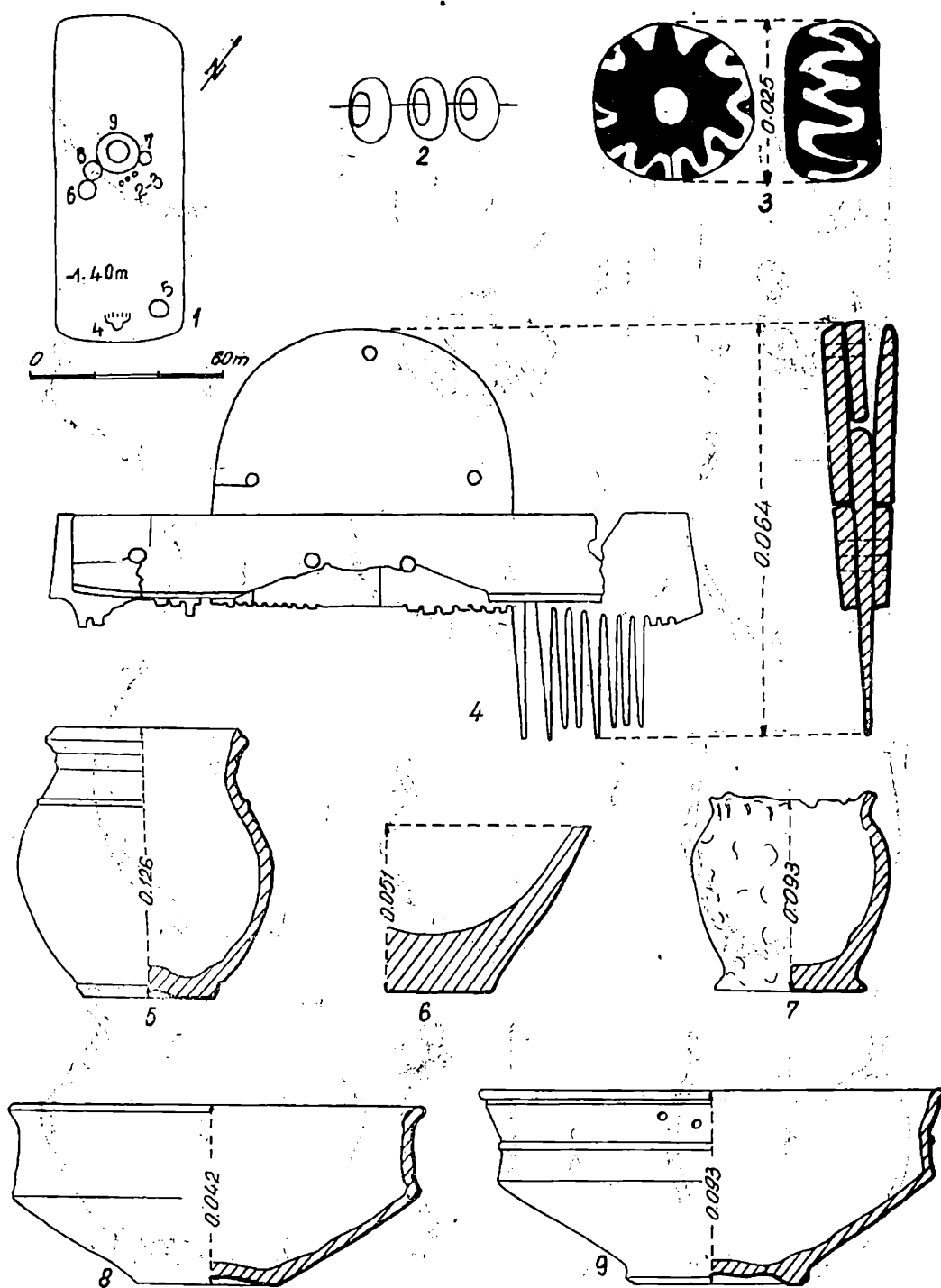

Fig. 15. — Mormintul 16.

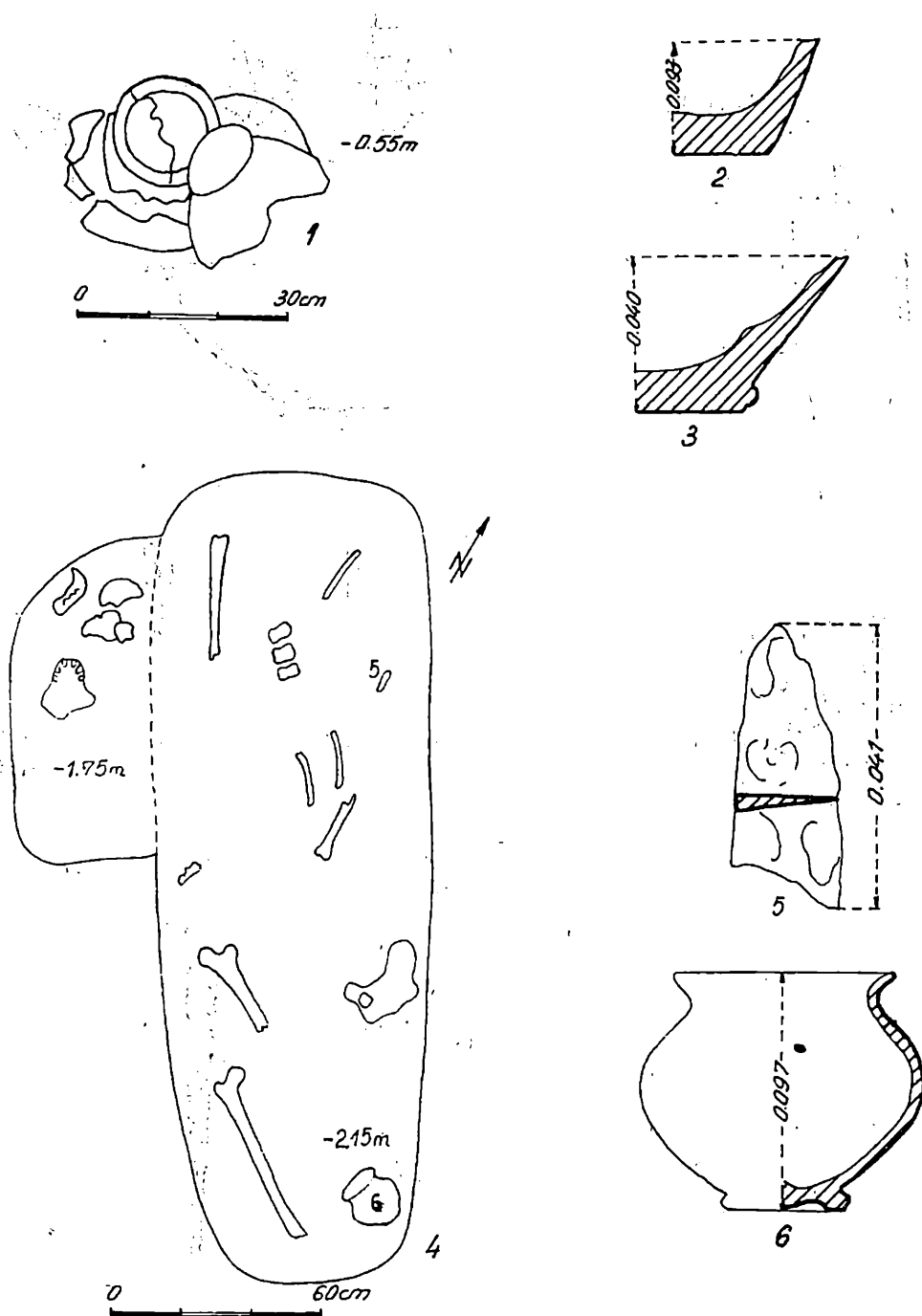

Fig. 16. — Mormintele 17 (1—3) și 18 (4—6).

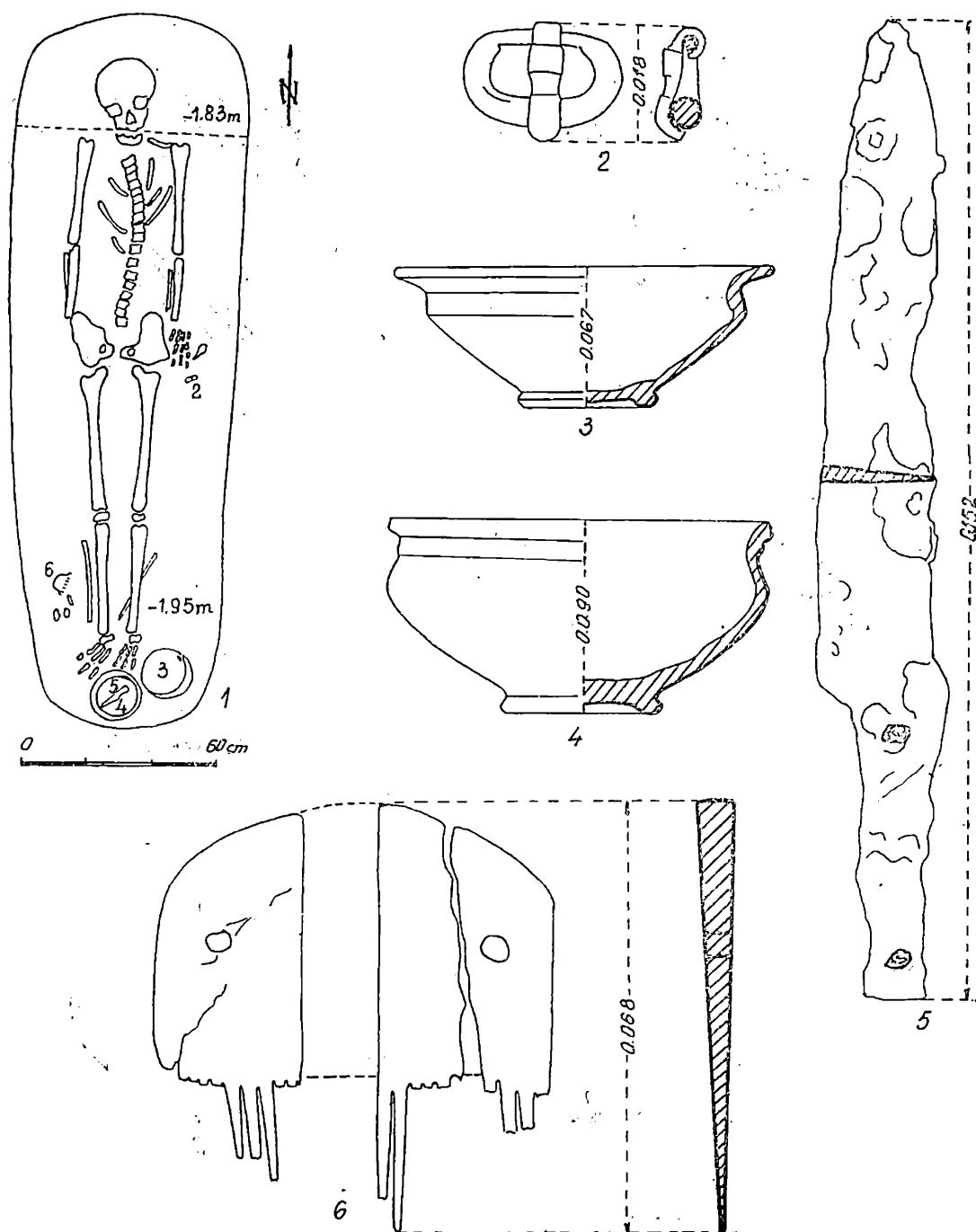

Fig. 17. — Mormintul 19.

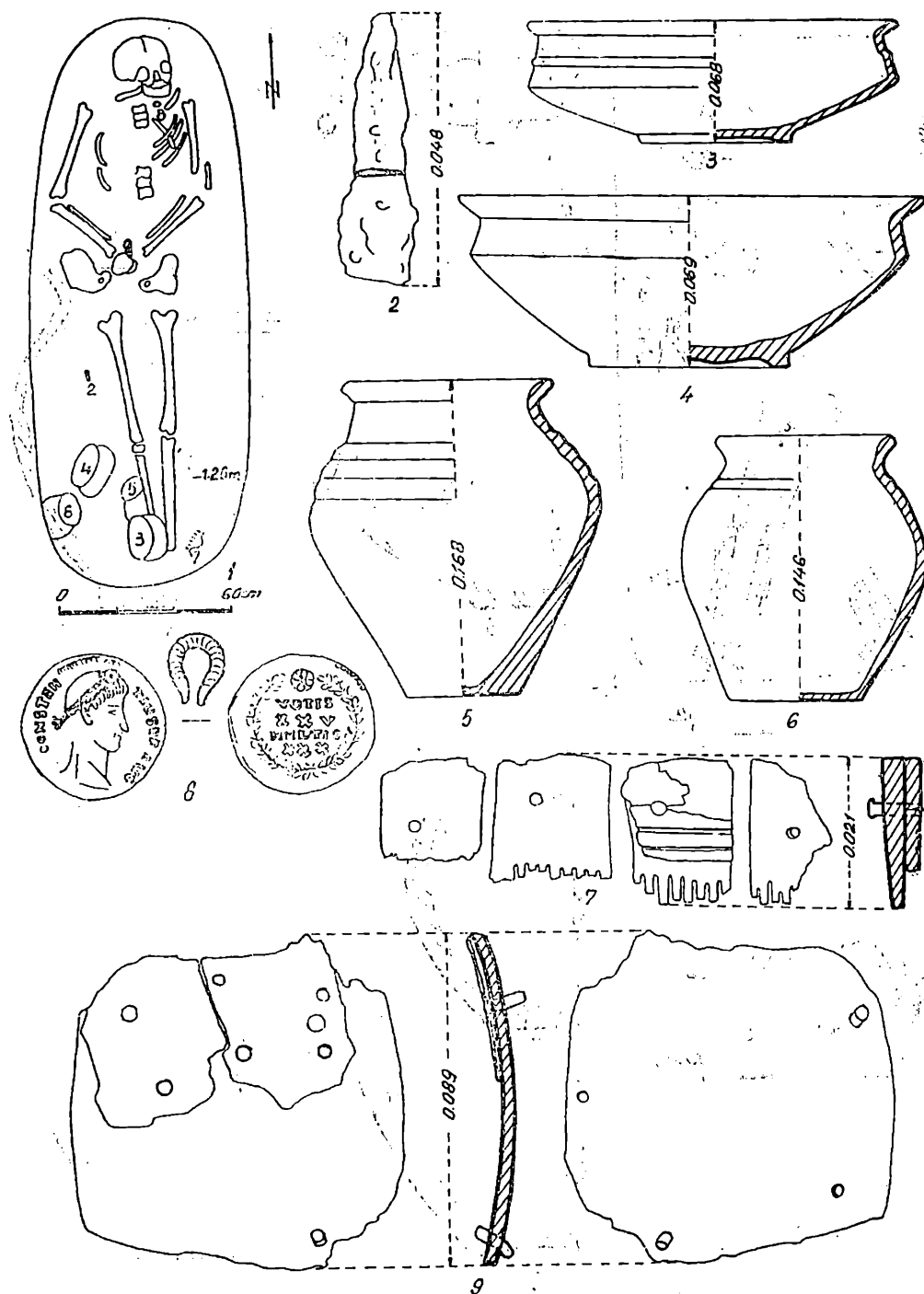

Fig. 18. — Mormintul 21.

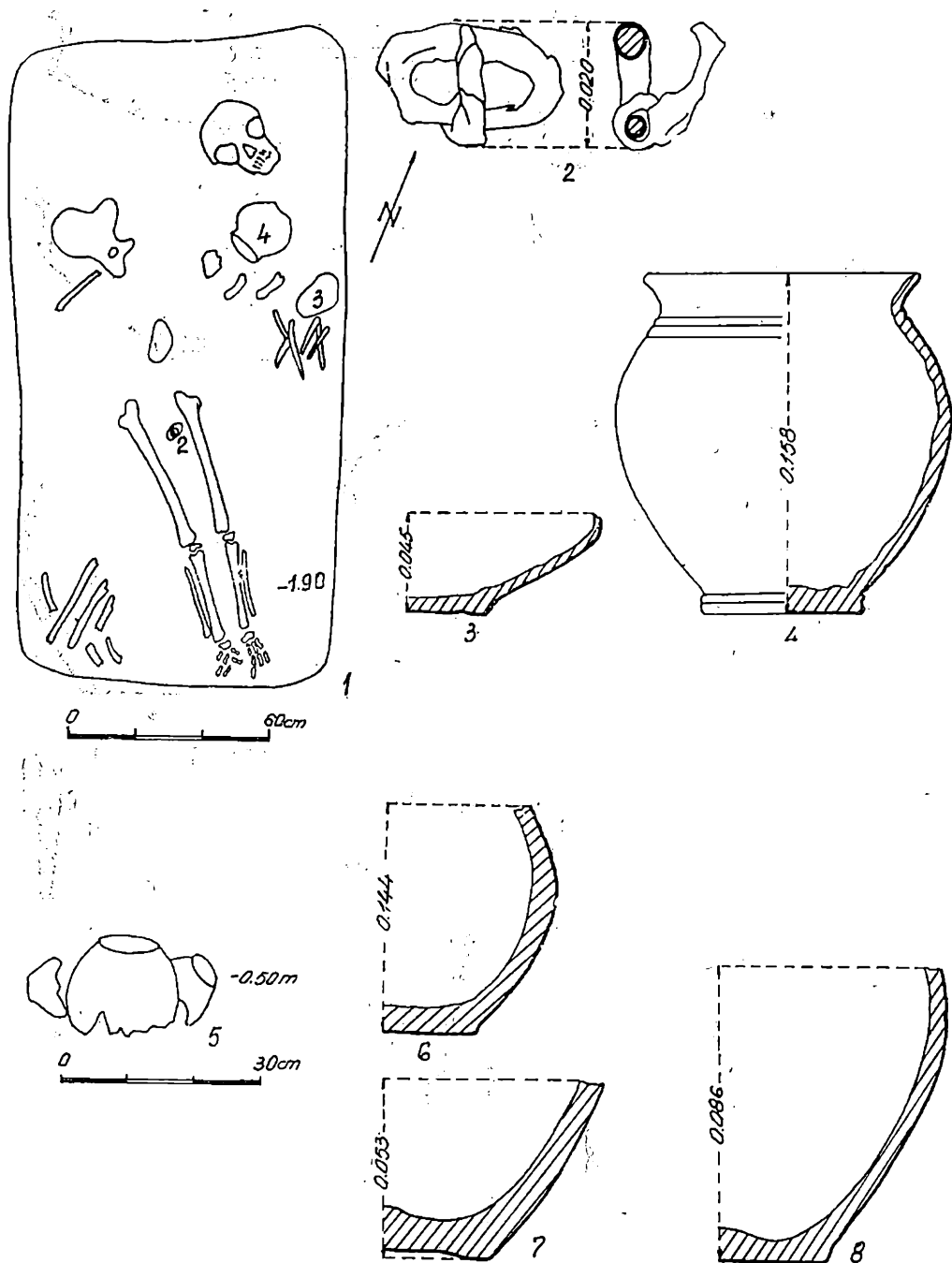

Fig. 19. — Mormintele 20 (1—4) și 22 (5—8).

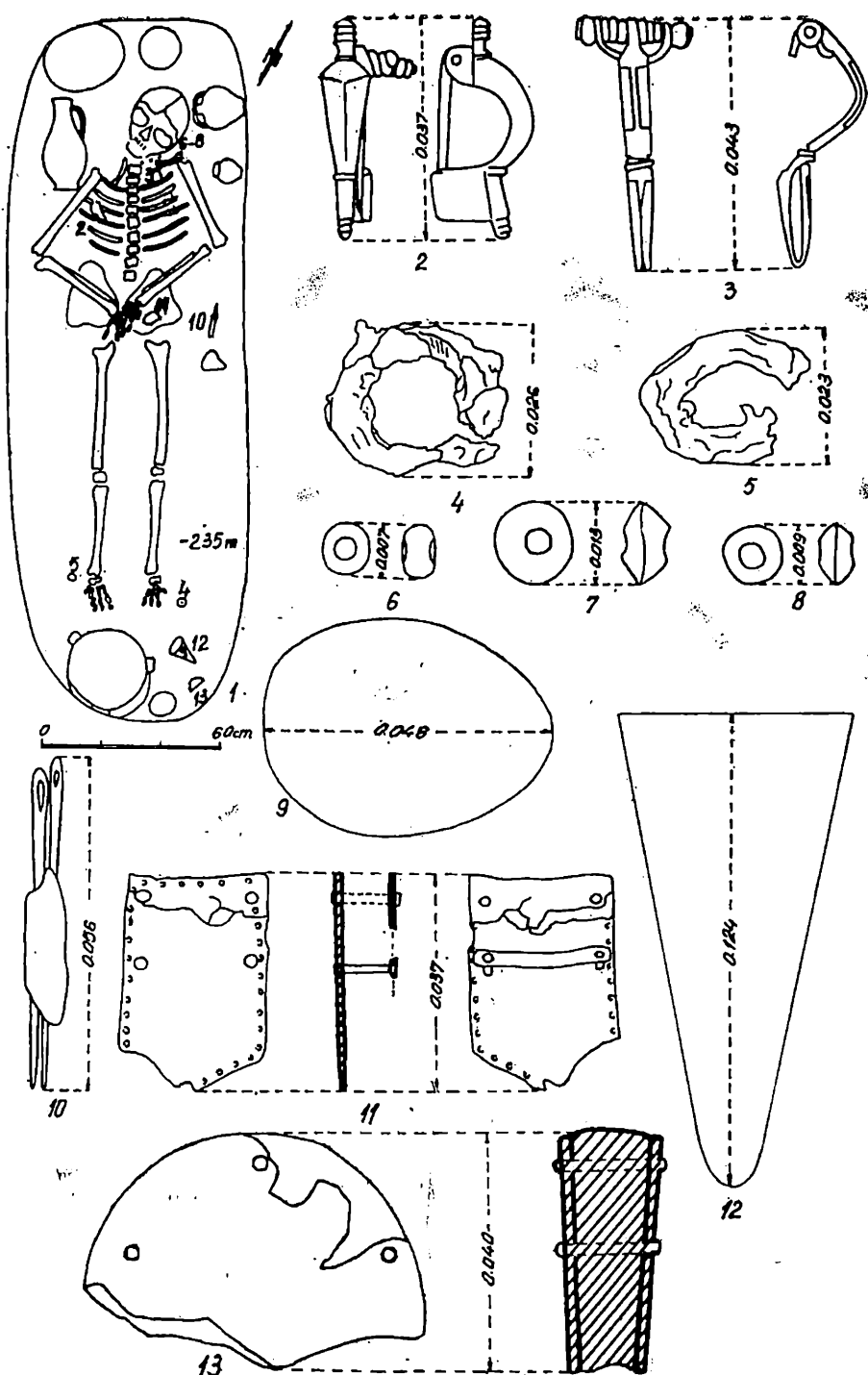

Fig. 20. — Mormintul 23.

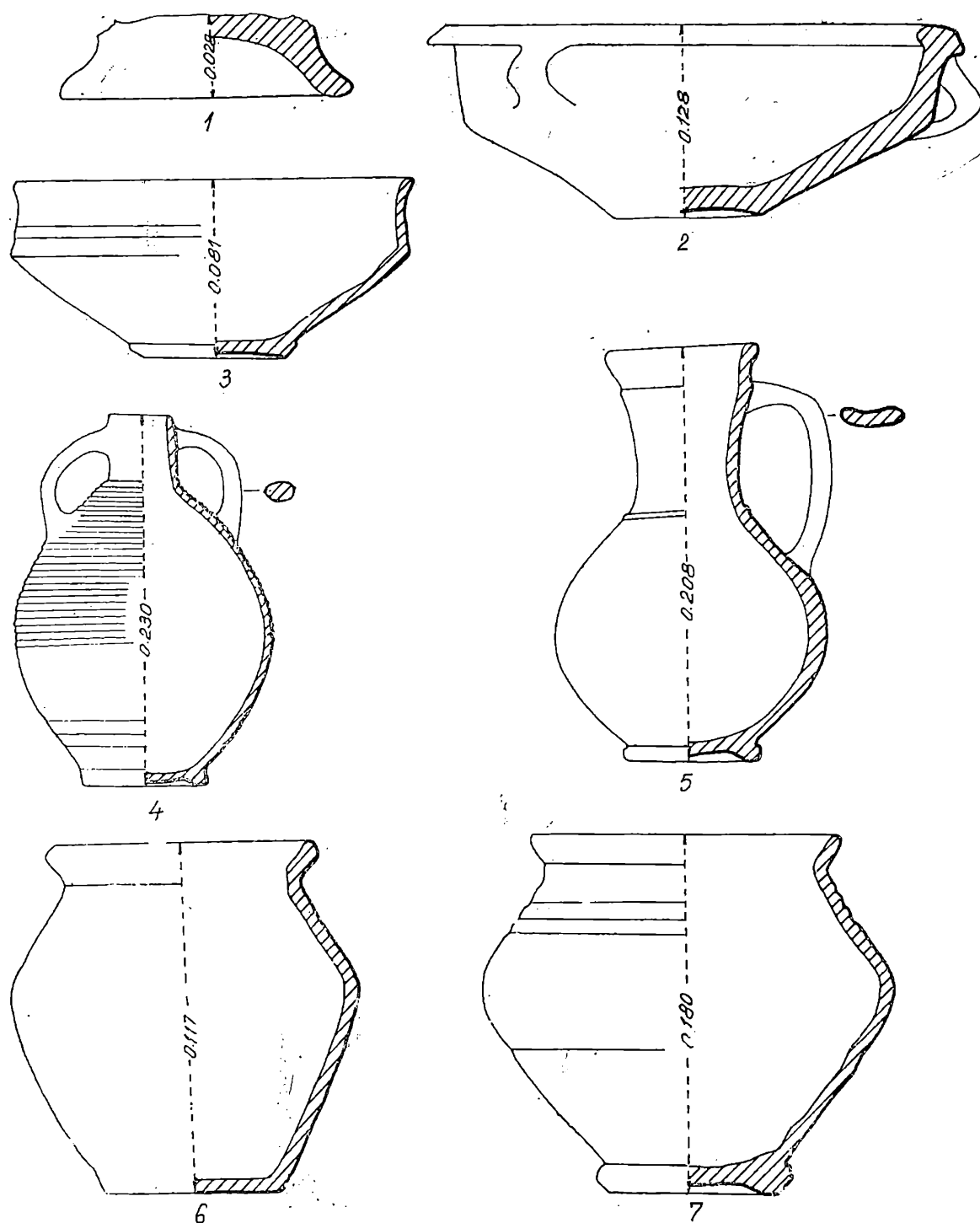

Fig. 21. — Mormintul 23.

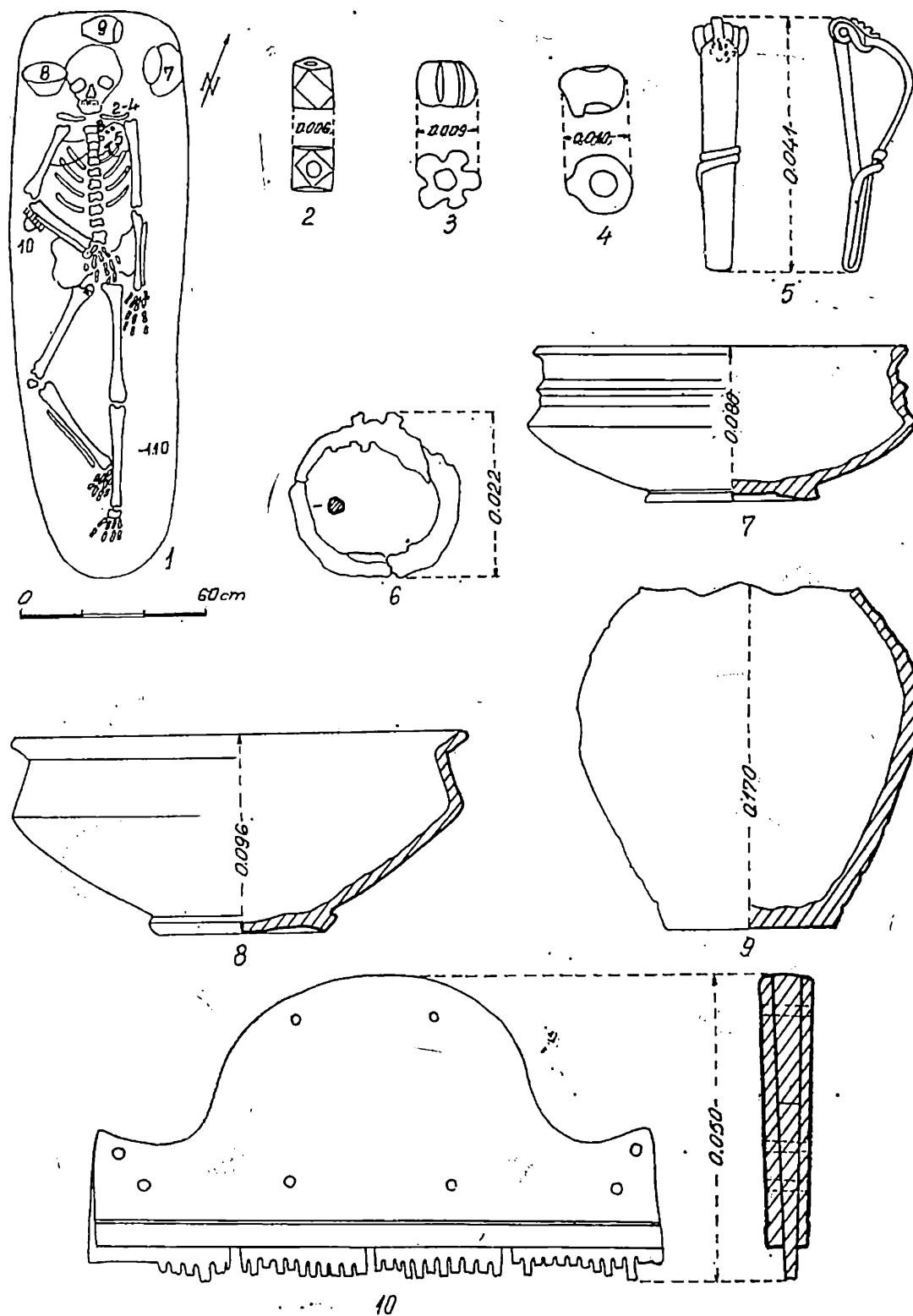

Fig. 22. — Mormintul 24.

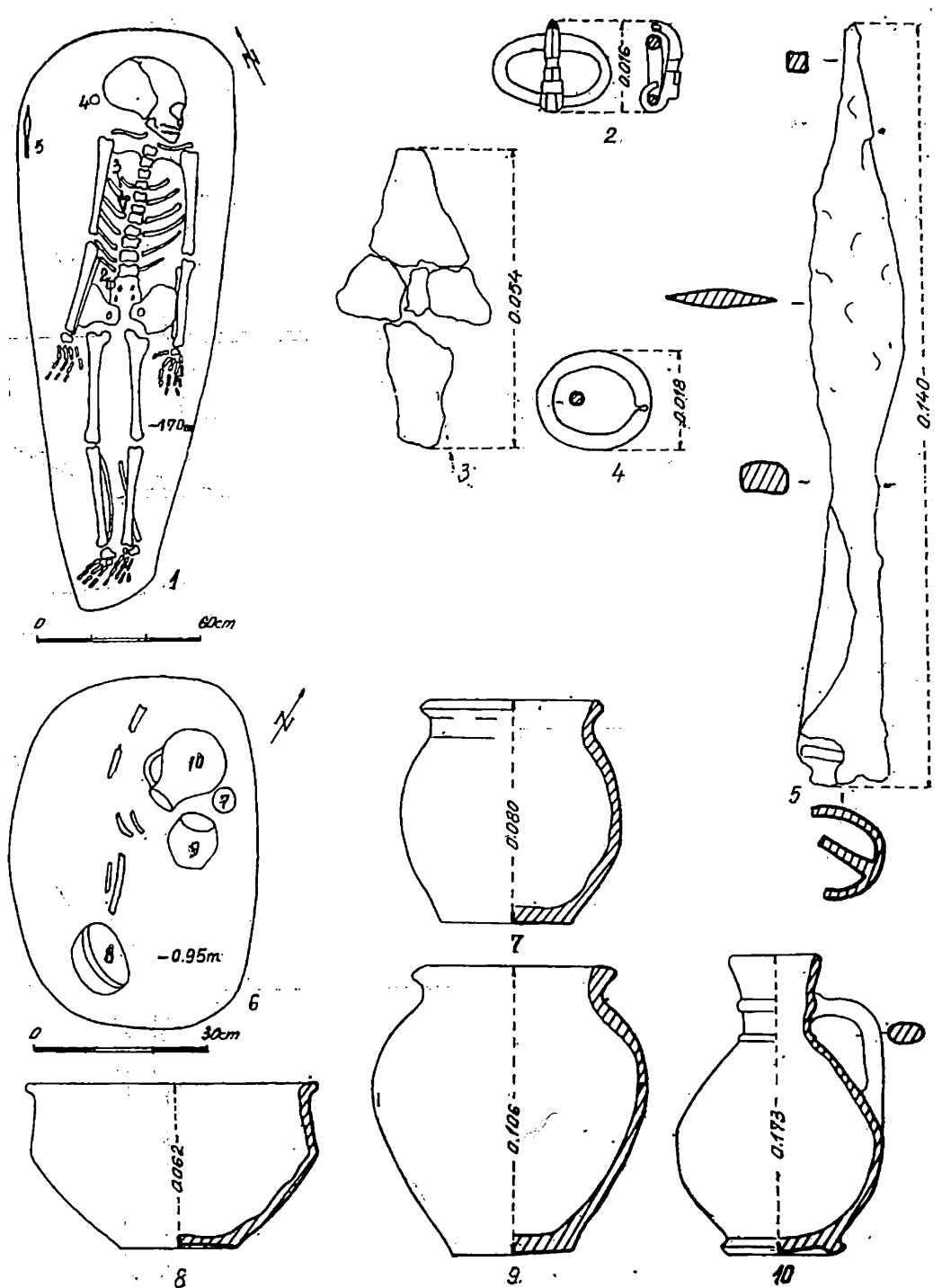

Fig. 23. — Mormintele 25 (1—5) și 26 (6—10)..

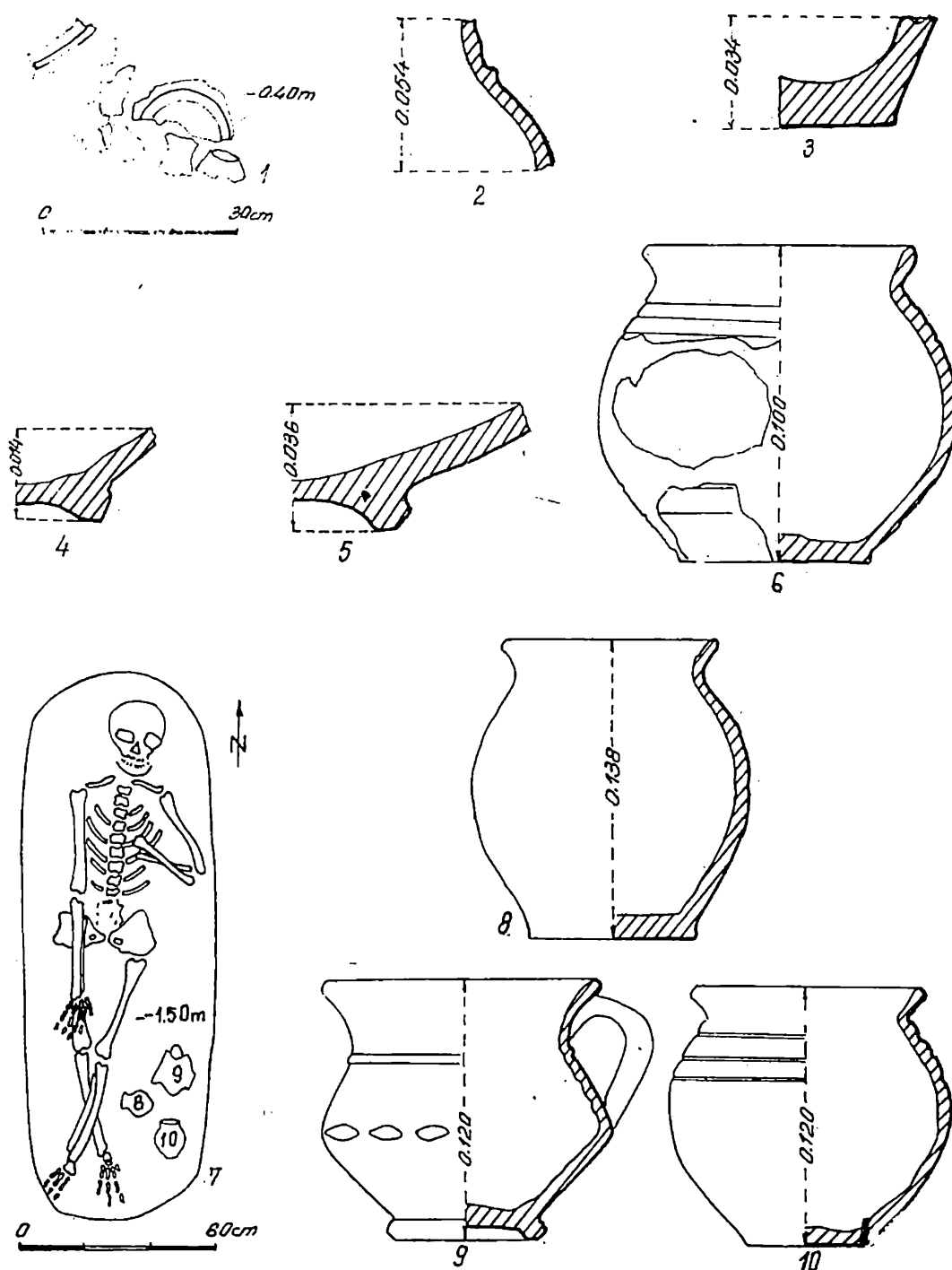

Fig. 24. — Mormintele 27 (1-6) și 28 (7-10).

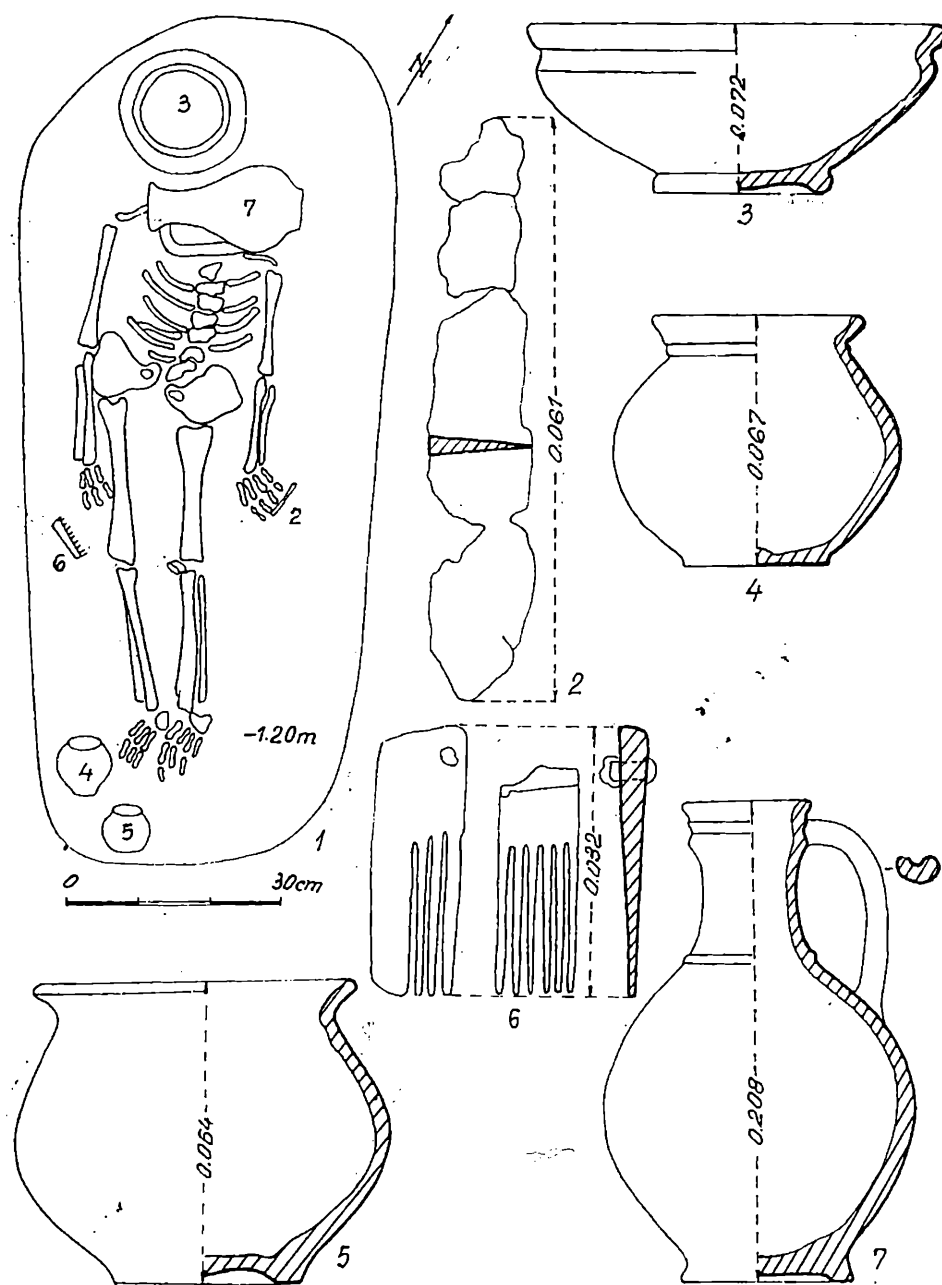

Fig. 25. — Mormintul 29.

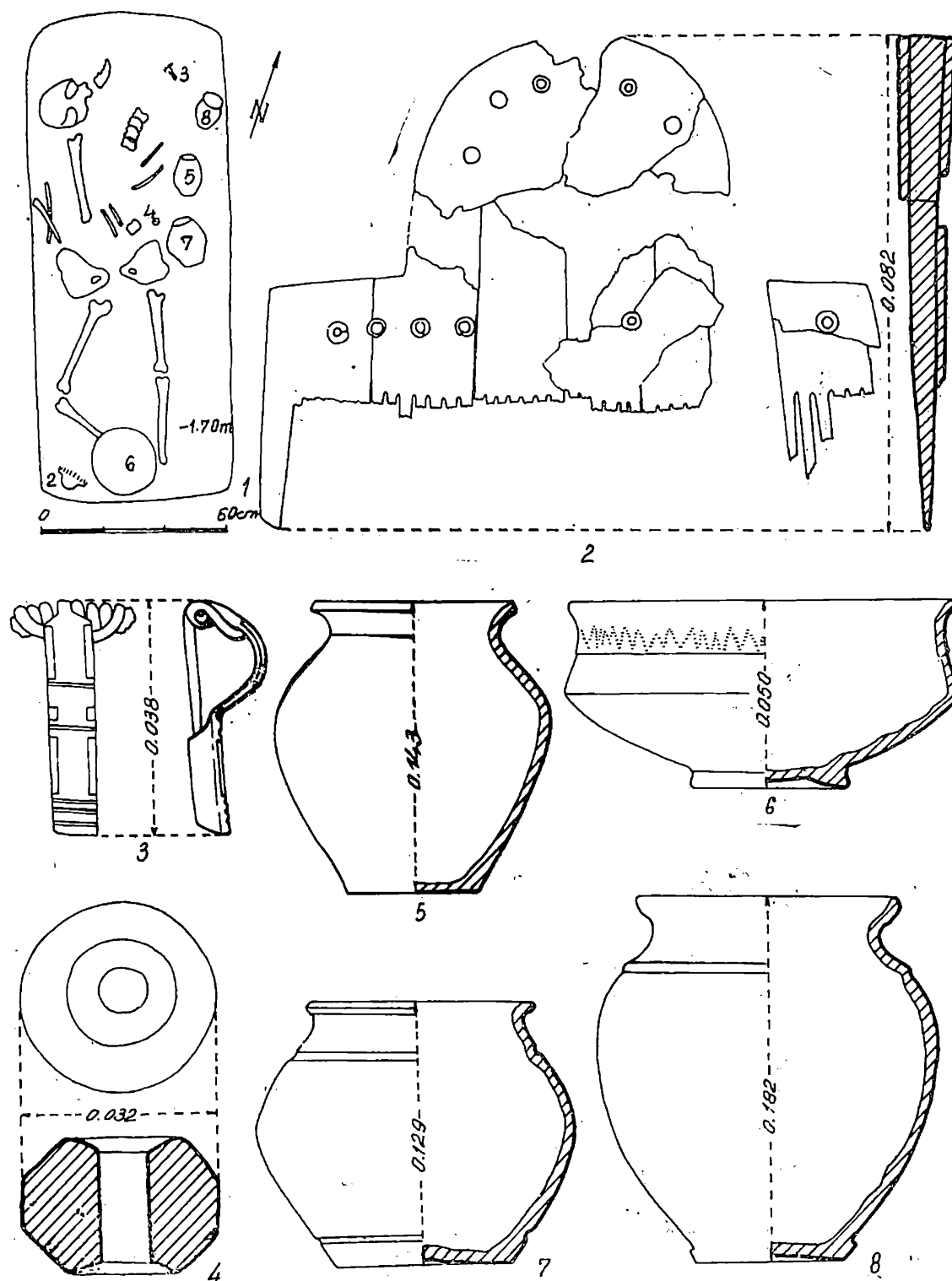

Fig. 26. — Mormintul 30.

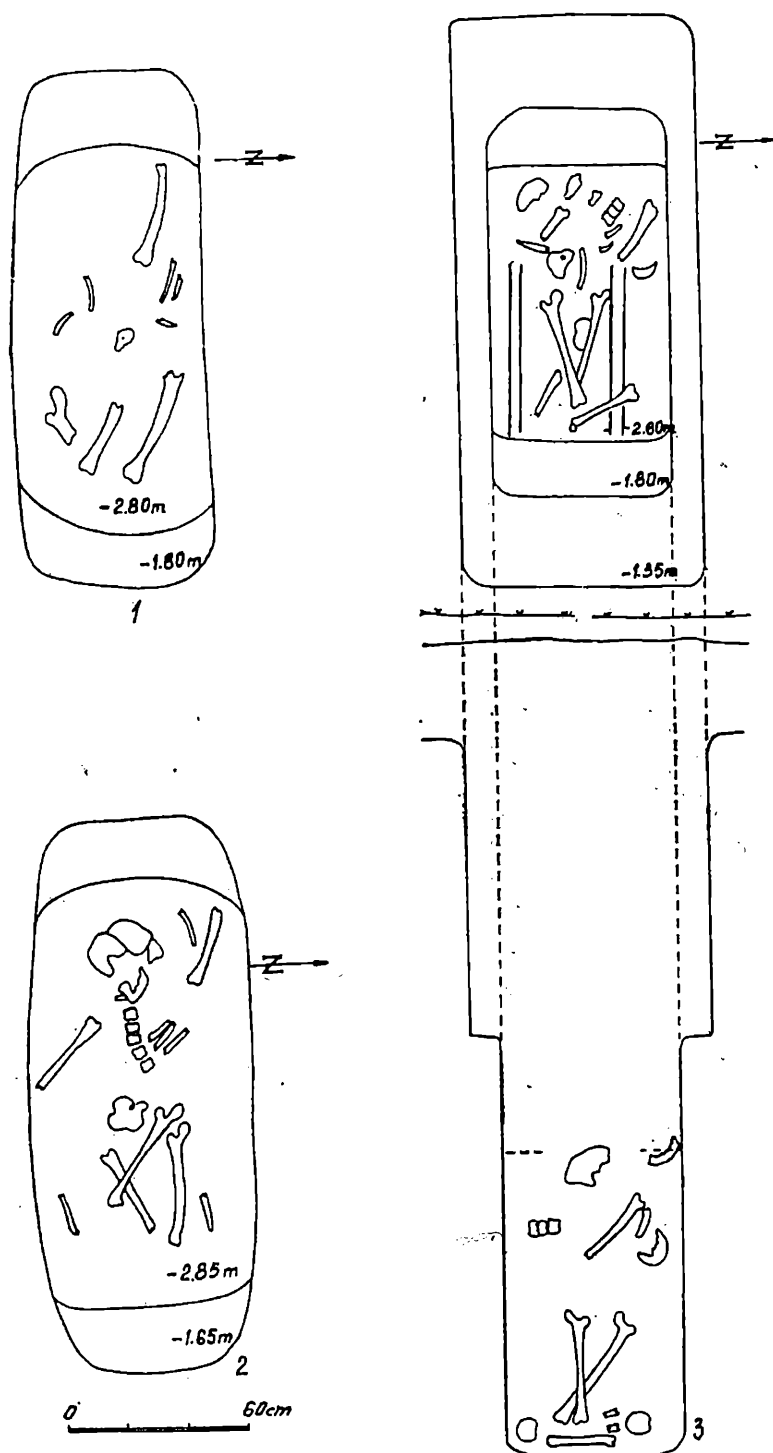

Fig. 27. — Mormintele 31 (1), 32 (2) și 35 (3).

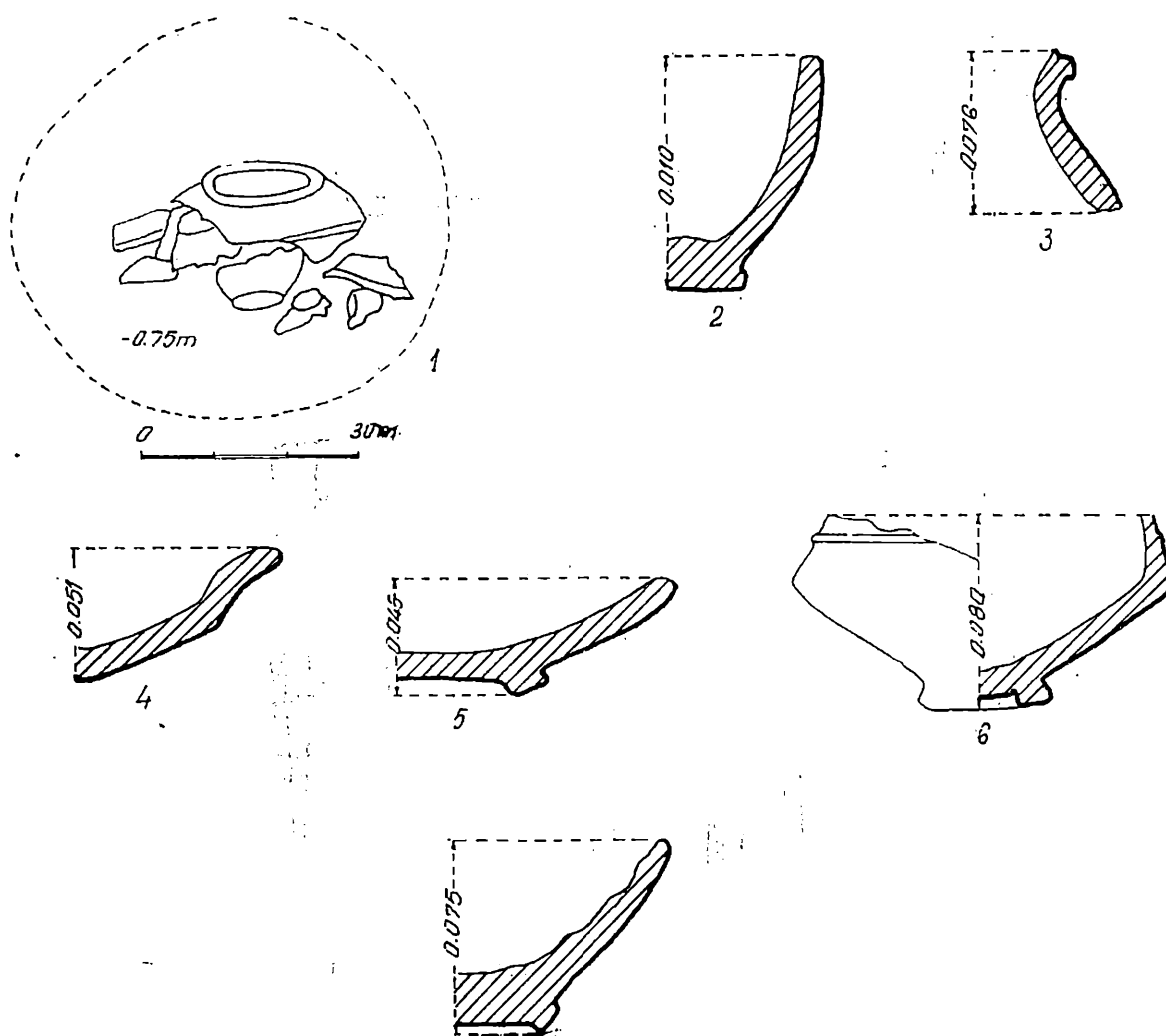

Fig. 28. — Mormintul 33.

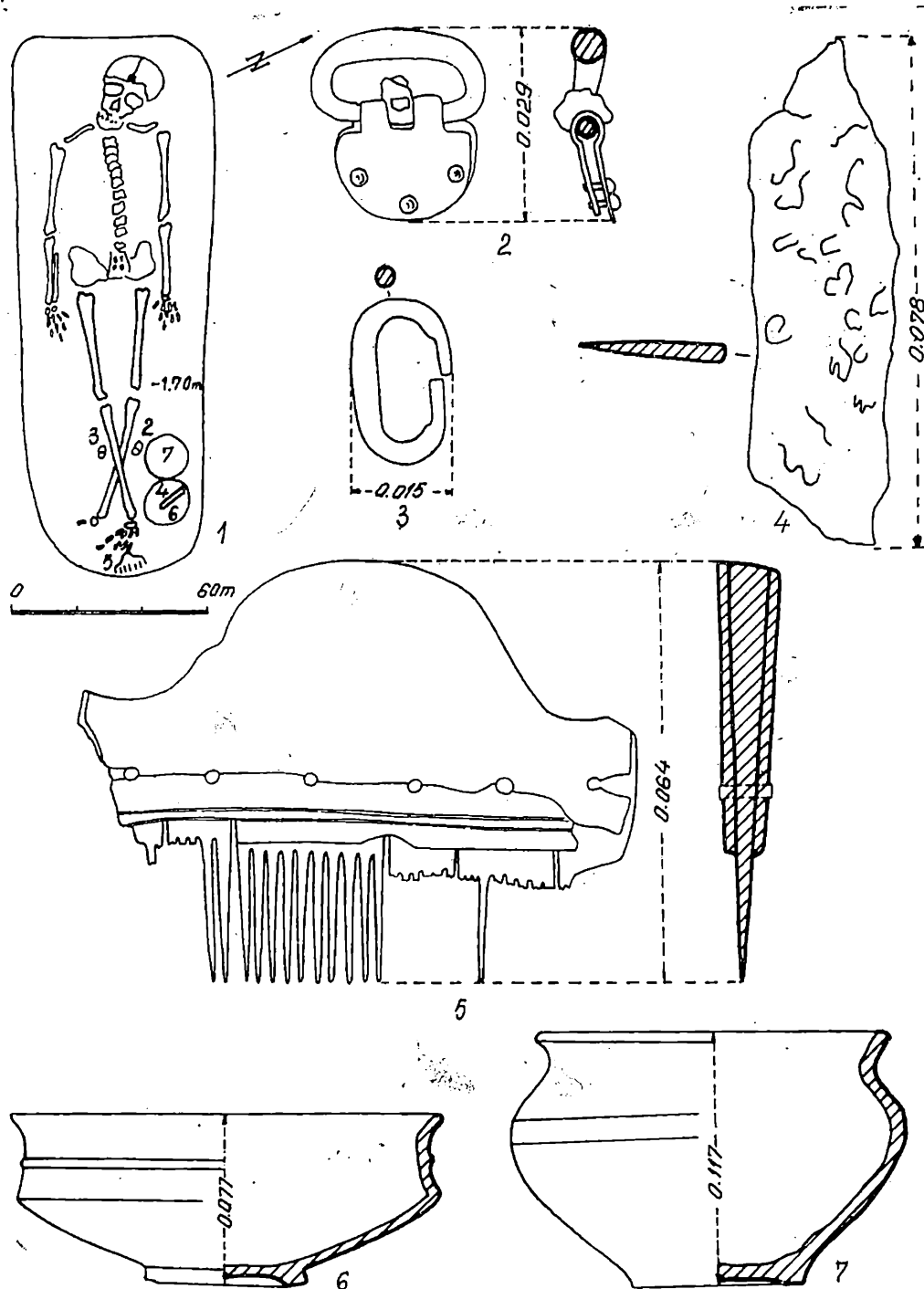

Fig. 29. — Țormintul 34.

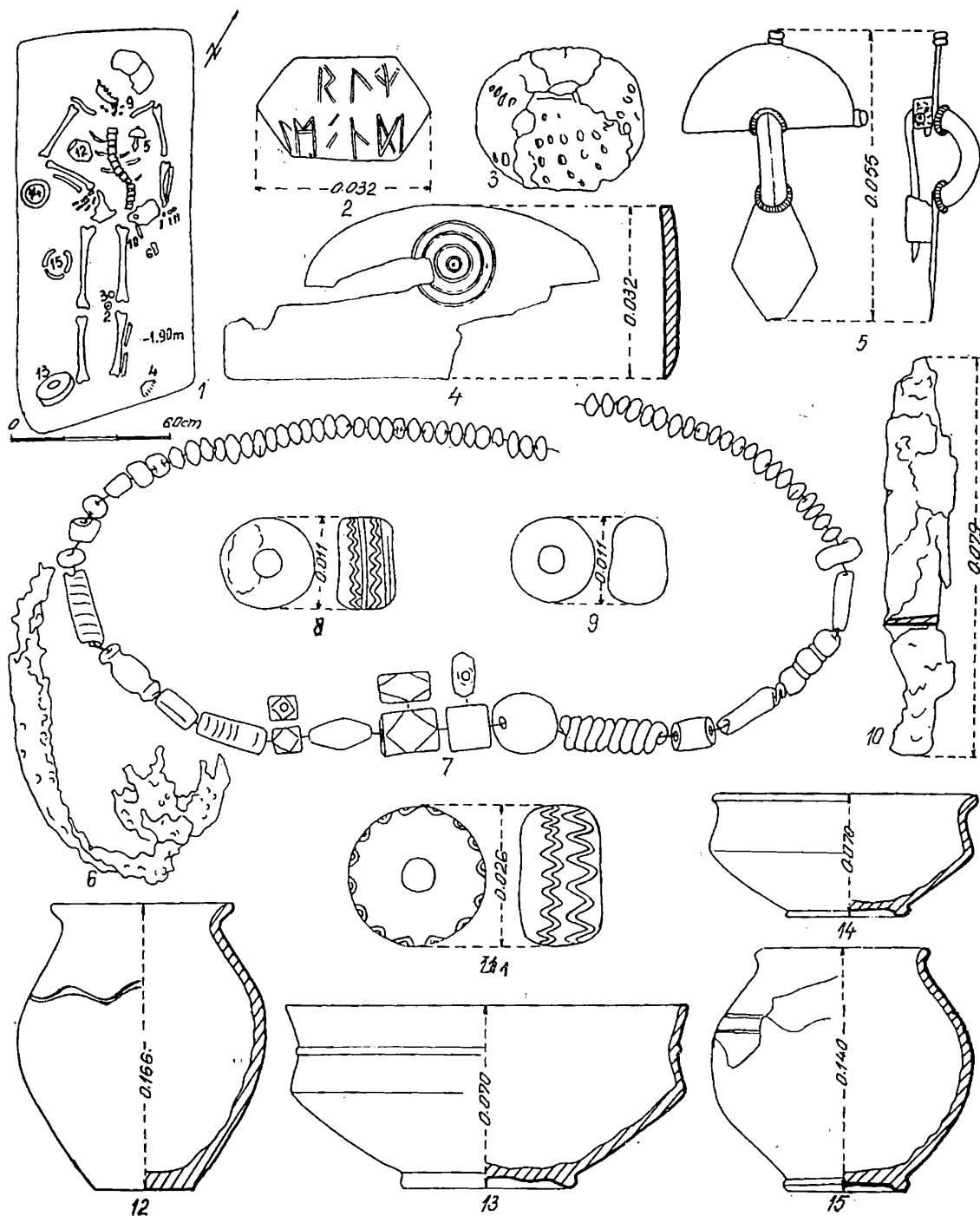

Fig. 30. — Mormintul 36.

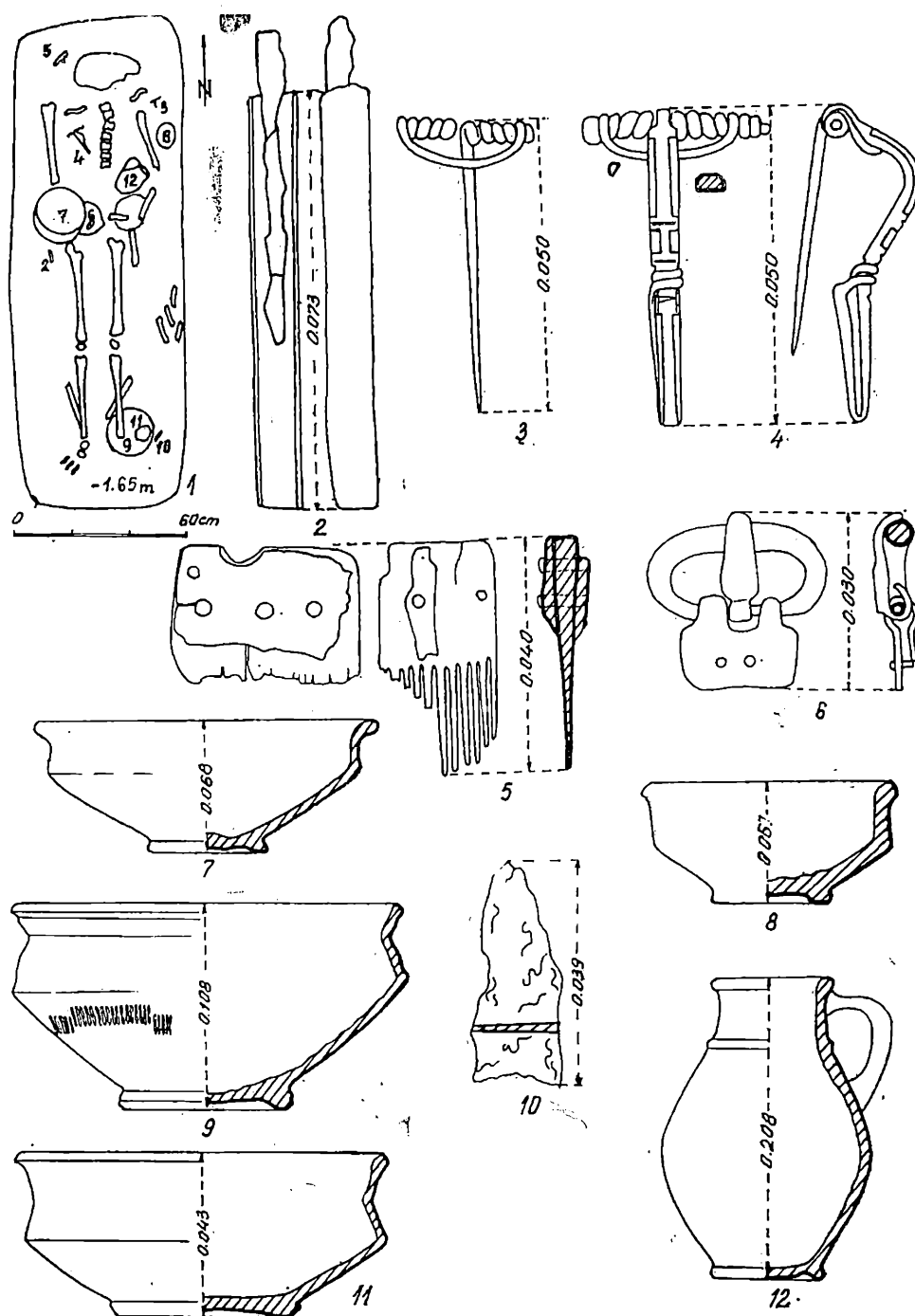

Fig. 31. — Mormintul 37a.

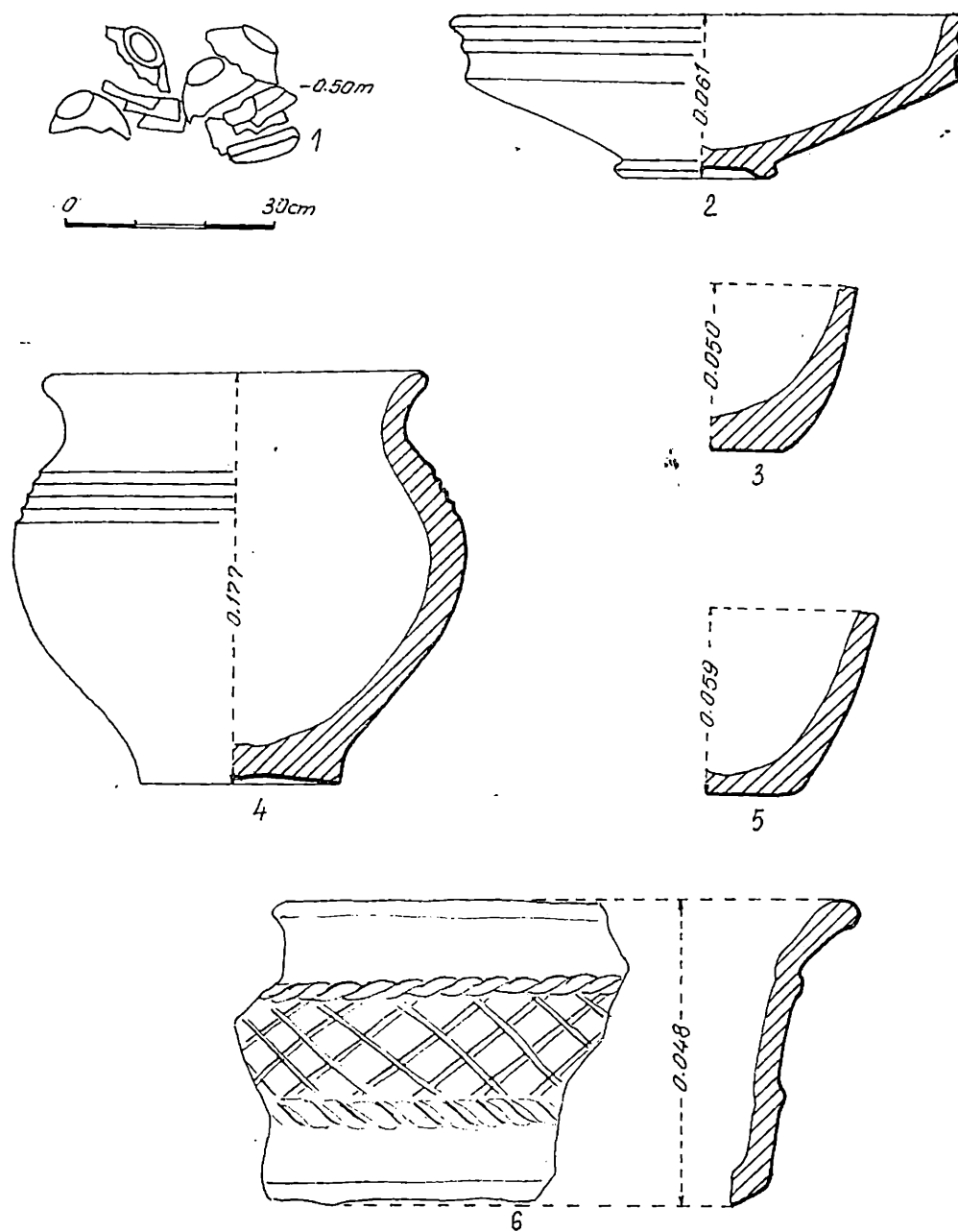

Fig. 32. — Mormintul 38.

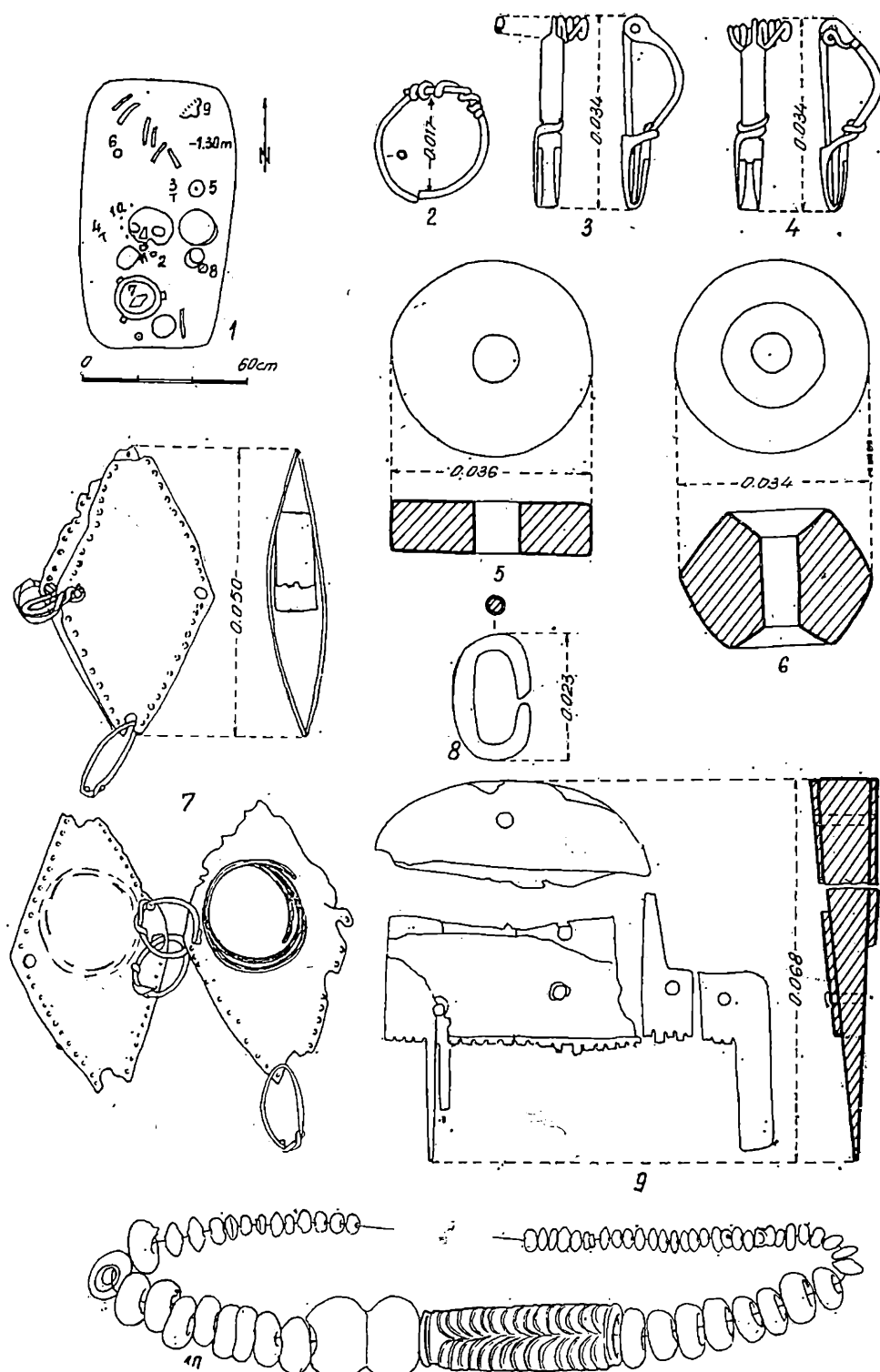

Fig. 33. — Mormintul 39.

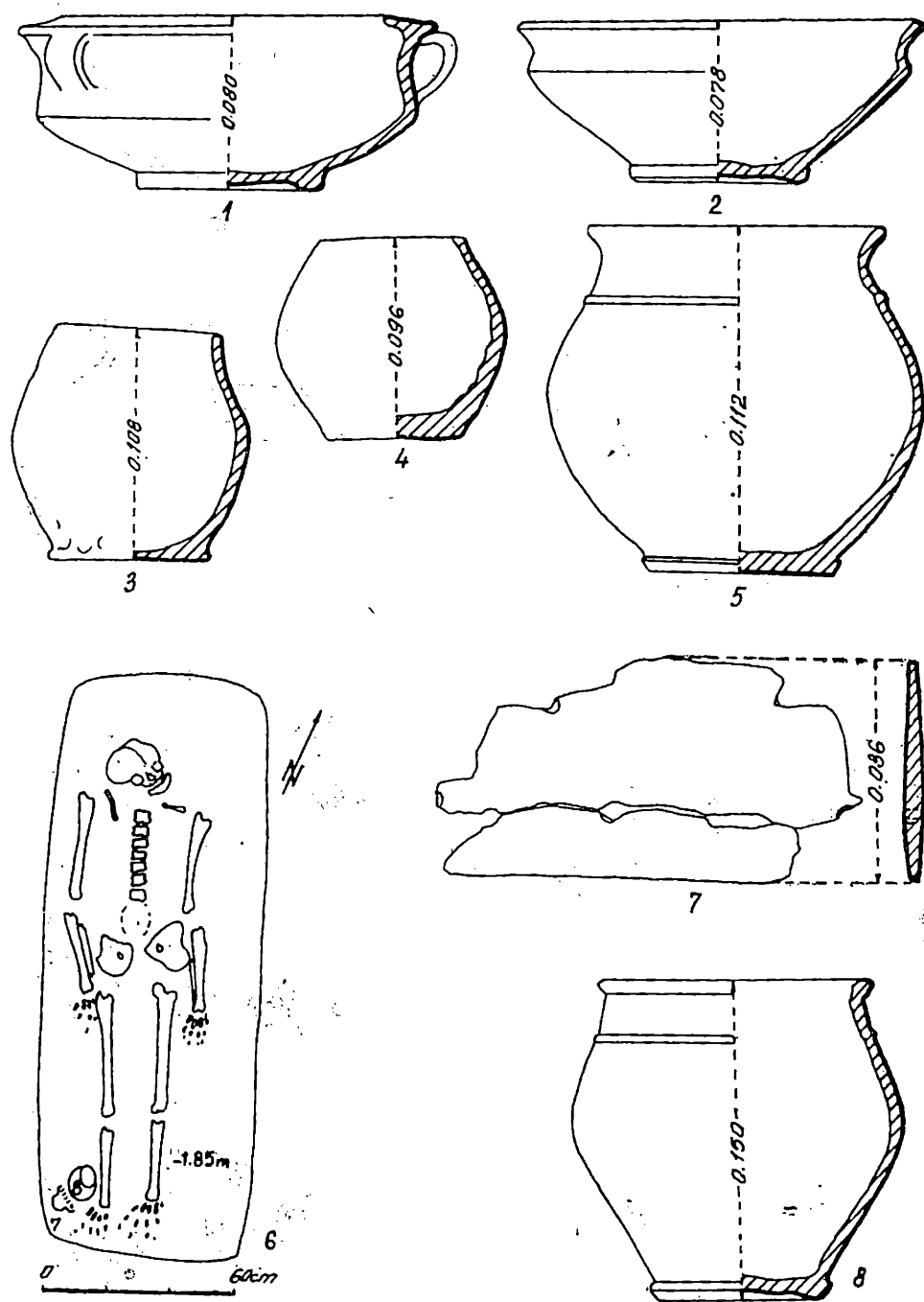

Fig. 34. — Mormintele 39 (1—5) și 40 (6—8).

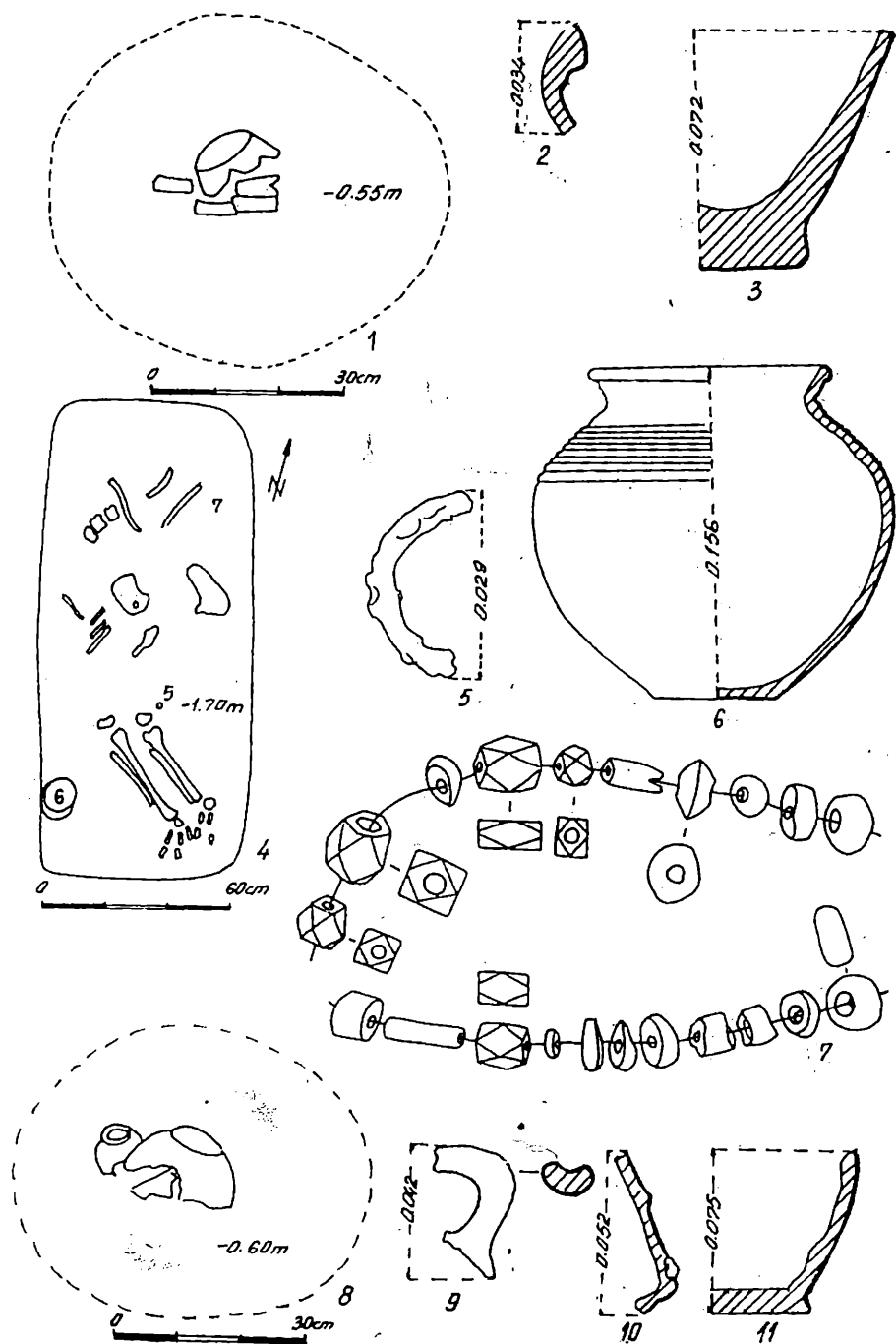

Fig. 35. — Mormintele 41 (1-3), 42 (4-7) și 43 (8-11).

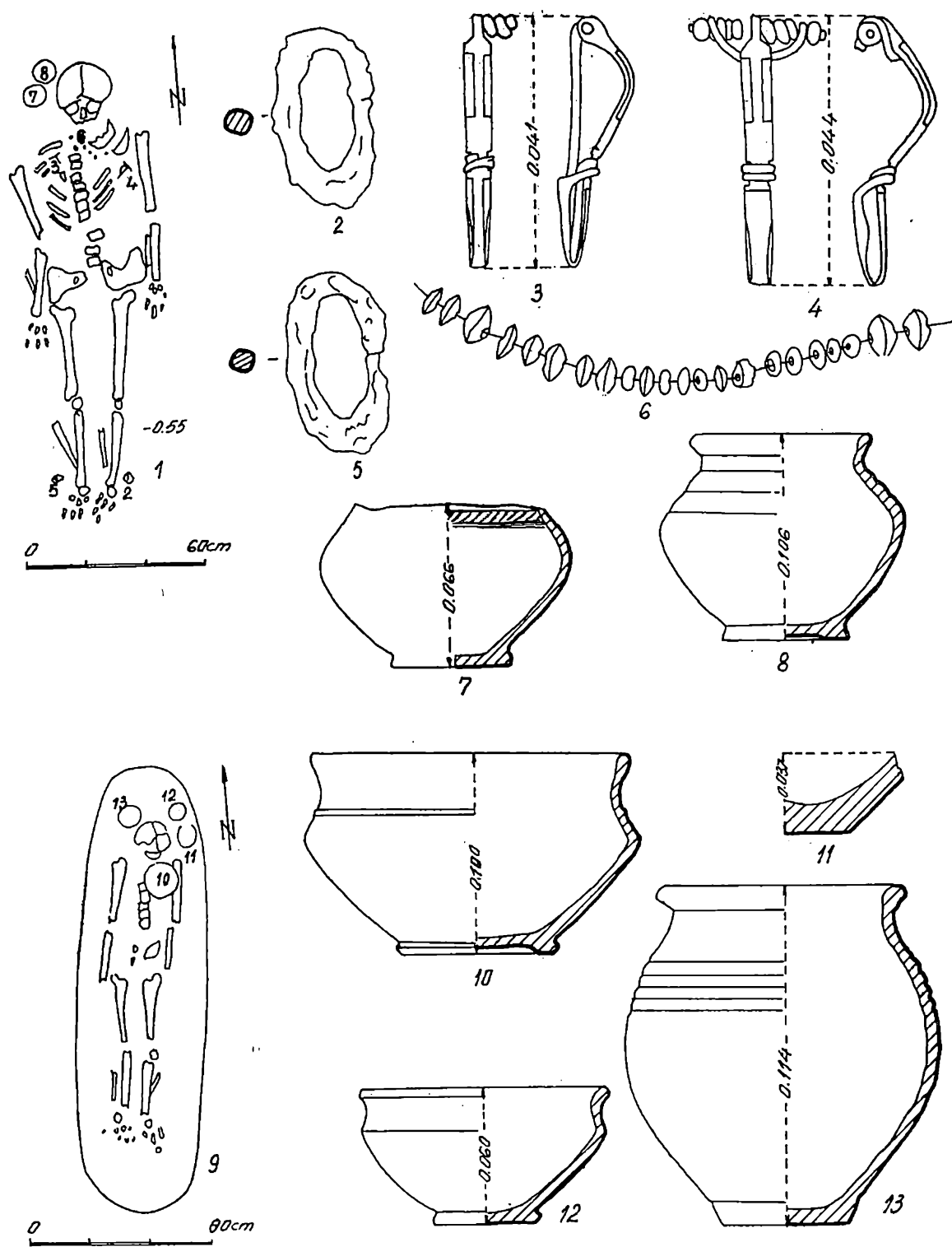

Fig. 36. — Mormintele 44 (1—8) și 45 (9—13).

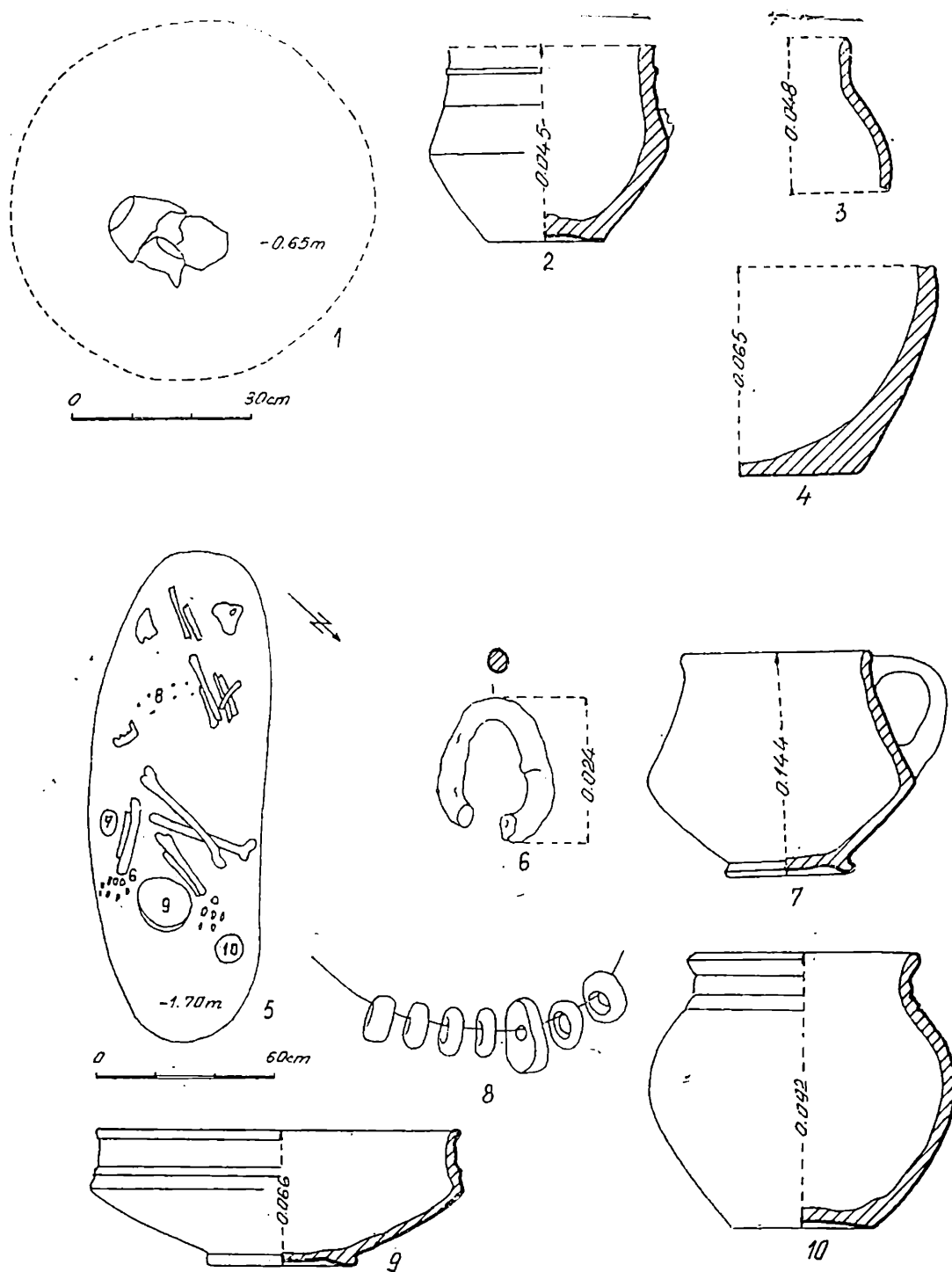

Fig. 37. — Mormintele 46 (1—4) și 47 (5—10).

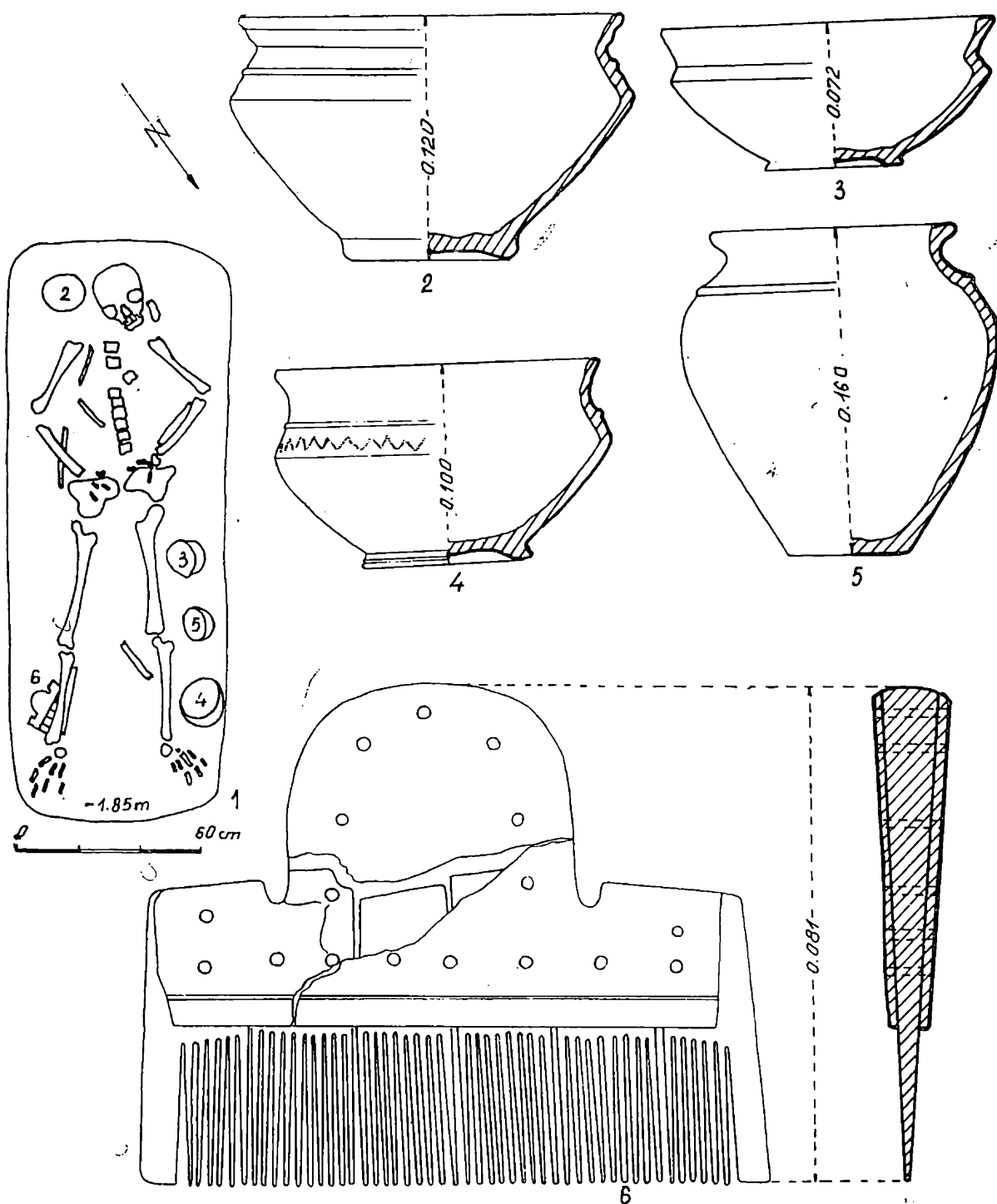

Fig. 38. — Mormintul 48.

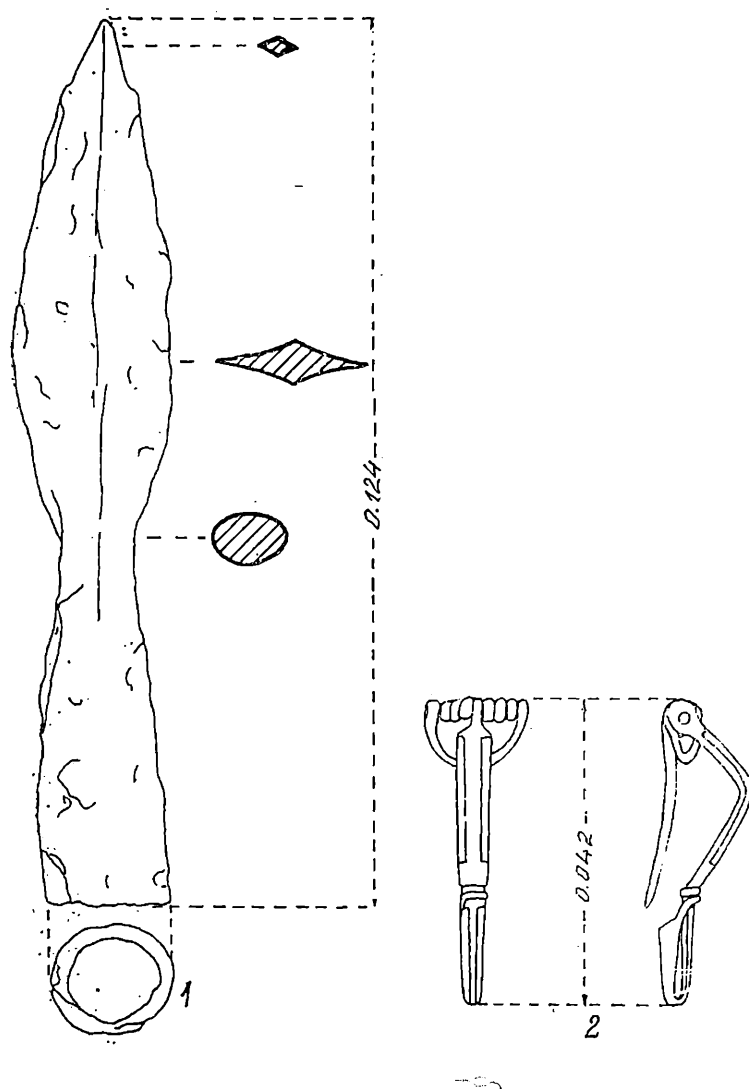
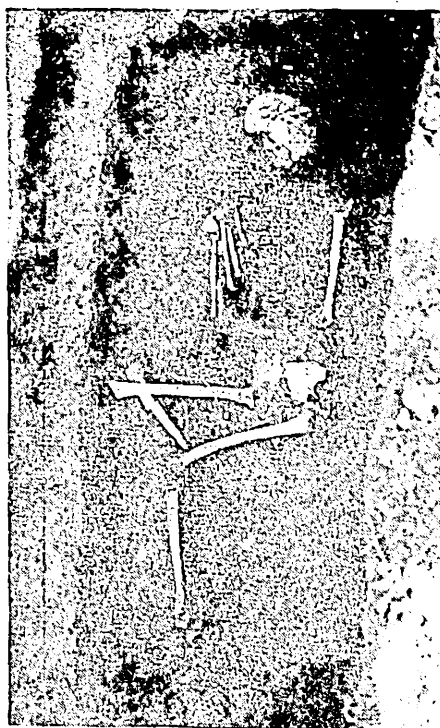

Fig. 39. — Descoperiri din stratul arheologic datînd din secolul al IV-lea.

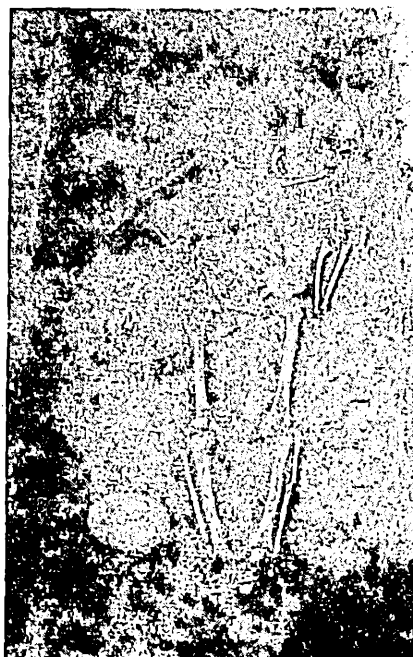
1

2

3

4

Fig. 40. — Morminte de la Lețcani: 1, secțiunea III cu mormintele 8 (de incinerare) și 9 (de înhumare); 2, mormintul 9; 3, mormintul 37 a; 4, mormintul 36.

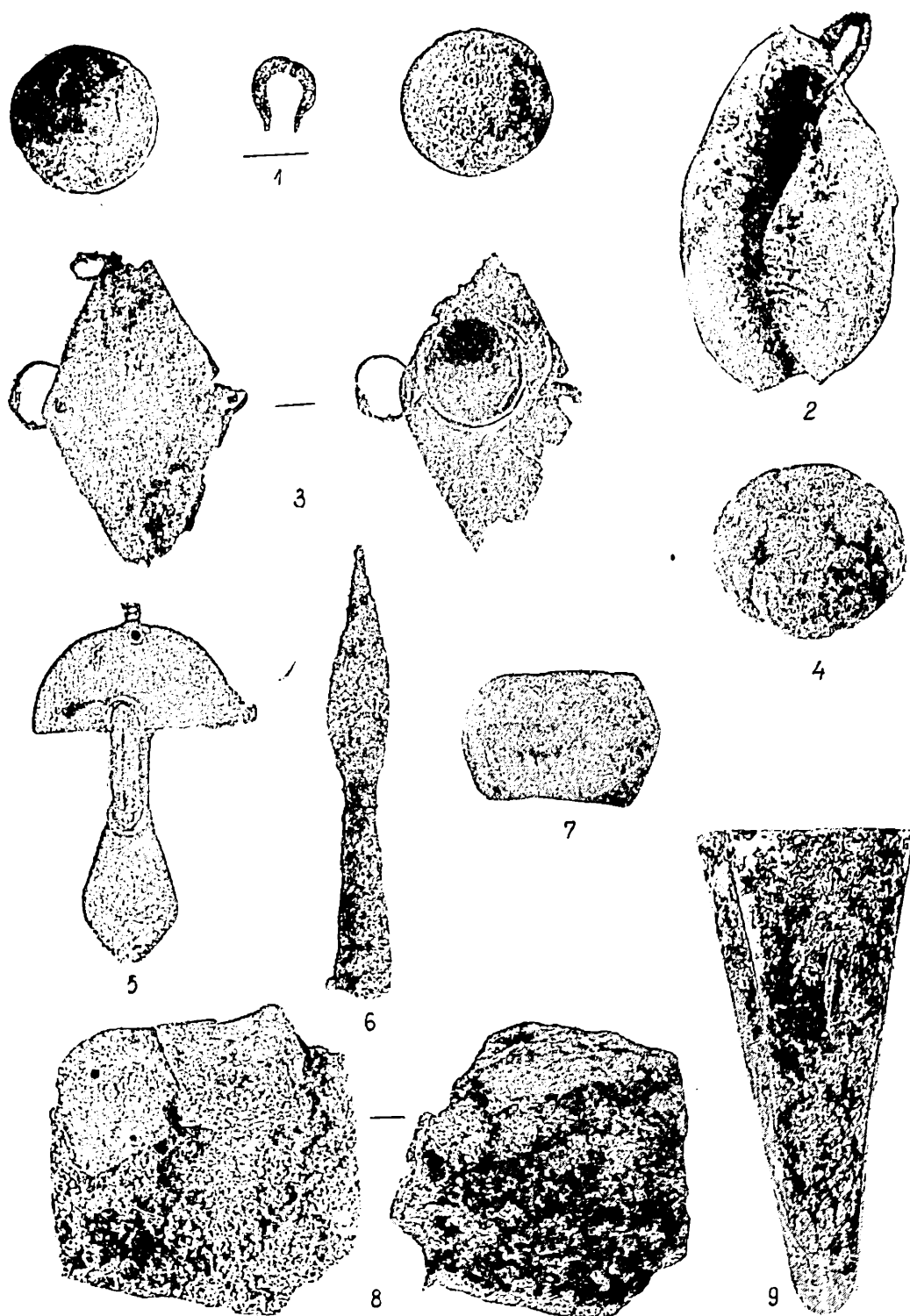

Fig. 41. — Obiecte din mormintele de înhumație : 21(1, 8), 10 (2), 39 (3), 36 (4, 5, 7), 25 (6) și 23 (9).

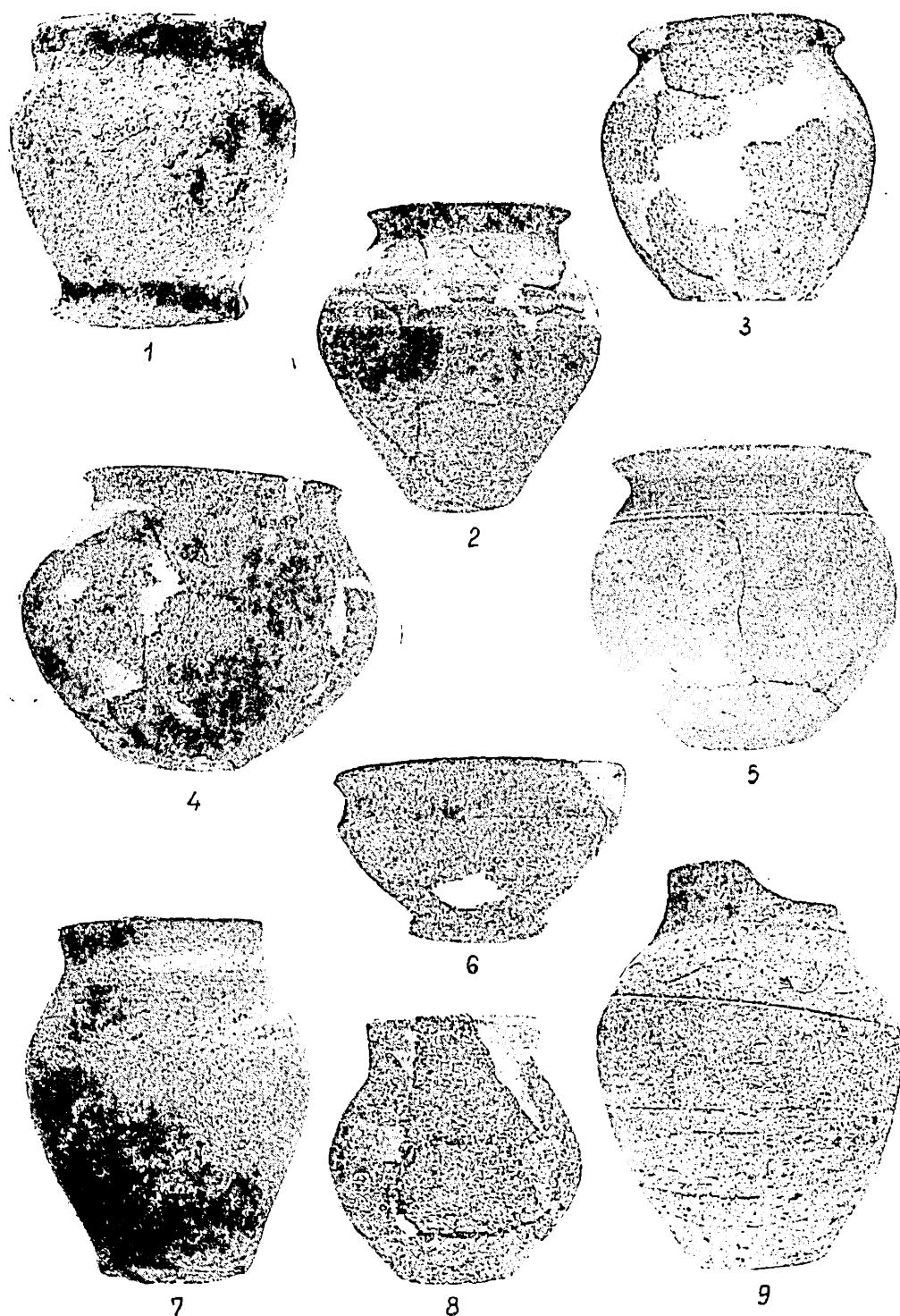

Fig. 42. — Ceramică din mormintele de incinerație 8 (8) și 11 (3) și din mormintele de înhumare 4 (7), 16 (1), 21 (2), 36 (9), 39 (4), 45 (6) și 47 (5).

Fig. 13. — Ceramică din pastă fină cenușie și de import romană din mormintele de înhumare : 40 (2), 24 (3), 39 (4), 26 (5), 29 (6), 15 (7), 23 (8) și mormintul 8 de incinerare (1).

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR DIN NECROPOLA DIN SECOLUL AL IV-LEA E.N. DE LA LEȚCANI (JUD. IAȘI)

Dacă din punct de vedere arheologic cultura Sintana de Mureș — Cerneahov, răspîdită pe un areal atît de vast, de la est de Don pînă în Carpații Apuseni, a devenit cunoscută prin numeroase necropole și așezări, datele antropologice asupra creatorilor acestei culturi rămîn încă destul de sărace în ceea ce privește teritoriul țării noastre.

Studiile antropologice referitoare la populațiile de tip Sintana de Mureș se rezumă doar la datele asupra unui schelet de la Erbiceni (Olga Necrasov și Maria Cristescu), precum și la cele rezultate din studiul scheletelor provenite din necropola de la Independența (jud. Ialomița) efectuat de Maria Cristescu și colaboratori. Datele antropologice asupra altor serii scheletice aparținînd aceleiași culturi descoperite în necropolele de la Tirgșor, Olteni, Spanțov și Lunca (studiate de D. Nicolăescu-Plopșor și Wanda Wolski) sînt de ordin destul de general, privind în special latura demografică și tipologică a populației. În schimb, dispunem în prezent de date ceva mai bogate asupra populației de tip Cerneahov de pe teritoriul U. R. S. S., ca rezultat al studiilor efectuate de G. F. Debeș asupra populațiilor de pe Niprul mijlociu, de T. S. Konduktorova asupra seriei scheletice de la Cherson, de M. S. Velikanova asupra populației provenite din necropolele aparținînd secolului al IV-lea de pe teritoriul R. S. S. Moldovenească de la Mălăiești și Budești.

Seria de schelete care ne-a fost încredințată spre studiu de către Cătălina Bloșiu a fost obținută prin săpăturile întreprinse în anii 1966—1969 în necropola de la Lețcani (jud. Iași), în urma cărora ne-au parvenit 48 schelete, dintre care 31 din morminte de înhumare, iar 17 din morminte de incinerare.

MATERIALUL ȘI METODA DE LUCRU

O mare parte din scheletele provenite din mormintele de înhumare se află într-o stare de degradare destul de accentuată, unele fiind reprezentate doar prin fragmente de schelet postcranian, iar altele, prezentînd un înalt grad de deformare post-mortem a neurocraniului (probabil din cauza presiunii solului), ceea ce le face improprii unui studiu biometric. Cu tot efortul depus în munca minuțioasă de restaurare, nu a fost posibilă decît reîntregirea unui număr mic de schelete (8) care să se preteze unui studiu antropometric. Totuși, studiul materialului osteologic al seriei scheletelor de la Lețcani ne-a permis, într-o oarecare măsură, obținerea unor date antropologice privitoare la sexul și vîrsta populației de tip Sintana de Mureș de aici, cît și unele date metrice și tipologice.

SEXUL ȘI VÎRSTA

Din totalul de 24 indivizi adulți, sexul a putut fi precizat numai la 23 dintre ei, un individ adult fiind reprezentat prin resturi scheletice destul de neconcludente în acest sens.

Din cele 23 schelete ale indivizilor adulți de la Lețcani, 5 au aparținut unor bărbați, iar 18 unor femei. Alte 7 schelete, aparținînd unor indivizi tineri (copii), la care creșterea nu s-a terminat și demorfismul sexual este departe de a fi realizat, nu ne pot oferi date în problema apartenenței la un sex sau altul. Cu atît mai mult resturile osoase provenite din mormintele de incinerare, fiind foarte mici și adeseori puțin numeroase, ne pun în situația de a nu le putea determina nici sexul și, de cele mai multe ori, de a nu le putea aprecia nici vîrsta.

Referindu-ne la vîrsta indivizilor din seria de la Lețcani, putem afirma că longevitatea acestora era destul de scăzută. Din totalul de 31 schelete din morminte de înhumare, 7 sînt de copii (4 infans I

și 3 infans II), 14 au aparținut unor adulți, 8 sînt de maturi și numai 2 au aparținut unor bătr. ii. Mortalitatea era destul de ridicată, copiii reprezentînd 22,58 %, adulții 45,16 %, iar bătrînii abia 6,45 %.

Datele din necropola de la Lețcani privind mortalitatea sînt asemănătoare cu cele constatate în studiul asupra scheletelor de la Independența (Maria Cristescu și colaboratori), care reprezintă pînă în momentul de față studiul antropologic cel mai aprofundat asupra unor schelete aparținînd culturii Sintana de Mureș — Cerneahov de pe teritoriul țării noastre. Dăm mai jos tabelul comparativ

vîrsta	Lețcani		Independența	
	nr. cazuri	%	nr. cazuri	%
infans I	4	22,58	1	16,67
infans II	3		0	
juvenis	0		2	
adultus	14	45,16	8	44,44
maturus	8	25,81	5	27,78
senilis	2	6,45	2	11,11

al vîrstei mortalității seriei noastre de studiu și a aceleia de la Independența.

În ceea ce privește longevitatea pe sexe, păstrînd rezerva numărului mic de indivizi avuți la dispoziție, se remarcă o diferență destul de mare între bărbați și femei. La bărbați, vîrsta medie este de 43 ani, în timp ce la femei ea este de 33 ani.

Cercetările anterioare referitoare la determinarea vîrstei, efectuate de Olga Necrasov și colaboratori

pe o serie de 1000 cranii actuale, din colecția Rainer, au dovedit că sinostozarea oaselor craniene se petrece la femei mai lent decît la bărbați, așa încît aprecierea vîrstei numai pe baza acestui criteriu ar produce o întînărire a vîrstei feminine. Pentru evitarea erorilor, în scopul aprecierii vîrstei pe sexe s-au luat în considerare și alte criterii ca : erodarea dentiției, aspectul faciesului simfizar și altele.

Diferențe referitoare la longevitatea pe sexe au fost puse în evidență și de datele rezultate din studiul scheletelor de la Independența (jud. Ialomița), cît și de cele obținute asupra seriei de la Sintana de Mureș (studiată de I. G. Russu, M. Șerban și N. Motioc).

Longevitatea pe sexe la cele trei serii :

localitate	Lețcani		Independența		Sintana de Mureș	
sex	♂	♀	♂	♀	♂	♀
vîrsta medie	43 ani	33 ani	42 ani	30 ani	44 ani	31 ani

UNELE CARACTERISTICI ANTROPOLOGICE ALE SERIEI DE SCHELETE DE LA LEȚCANI

Craniul neural la bărbați este destul de lung (184 mm) și mijlociu de larg (144 mm), ceea ce dă un indice cefalic, în medie, de tip mezocran (75,58). La femei, indicele cefalic este în medie de tip dolocran (76,61).

În tabelul alăturat dăm repartitia pe categorii a indicelui cefalic al scheletelor de la Lețcani (în paranteză numerele mormintelor)

Forma calotei craniene în norma verticală, la ambele sexe, este ovoidală sau ovoid-pentagonală. Fruntea prezintă un relief glabelar slab dezvoltat la femei și mijlociu de accentuat la bărbați. În norma occipitală, cutia craniană este în mod predominant în formă de bombă.

Masivul facial a putut fi reîntregit, din toată seria, doar la doi indivizi, unul de sex masculin, care prezintă un indice facial de tip eurien (49,63) și unul de sex feminin, cu un indice facial de tip hipereurien (43, 07). La ceilalți indivizi adulți s-au putut reîntregi doar anumite părți constitutive ale craniului facial, pe baza cărora s-au putut face unele considerații de ordin tipologic.

Referindu-ne la talia indivizilor seriei de schelete de la Lețcani, la care scheletul posteranian s-a conservat în condiții mai mulțumitoare în comparație cu cel cranian, ea a putut fi calculată la un număr de 14 schelete (9 femei și 5 bărbați).

categoria	bărbați	femei	seria întreagă
ultradolocran	—	—	—
hiperdolocran	—	—	1 (9)
dolocran	1	1	2 (14, 34)
mezocran	1	2	3 (25, 30, 40)
brahocran	1	—	1 (19)

Aprecierea taliei indivizilor de la Letcani s-a făcut atât prin metoda Manouvrier, cât și prin metoda Trotter-Gleser. Cele două metode, după cum se știe, diferă destul de mult între ele în ceea ce privește evaluarea taliei după diverse piese scheletice, de aceea unii indivizi încadrați într-o anumită categorie de talie după scara Manouvrier aparțin altei categorii din scara Trotter-Gleser. Luându-se în considerație ambele scări dimorfice, s-a remarcat absența taliilor mici, atât la indivizii de sex feminin cât și la indivizii de sex masculin; la aceștia din urmă, într-un singur caz, este prezentă și categoria de talie foarte mare. Dăm mai jos repartitia pe categorii a taliei indivizilor de la Letcani, atât după scara Manouvrier cât și după scara Trotter-Gleser (în paranteză numerele morimintelor).

categoria	bărbați		femei	
	Manouvrier	Trotter-Gleser	Manouvrier	Trotter-Gleser
mică	—	—	—	—
submijlocie	1 (21)	—	1 (9)	—
mijlocie	1 (28)	—	4 (23, 30, 36, 40)	2 (9, 23)
supramijlocie	2 (19, 34)	1 (21)	3 (18, 24, 42)	3 (30, 36, 40)
mare	—	3 (19, 28, 34)	1 (20)	4 (18, 20, 24, 42)
foarte mare	1 (25)	1 (25)	—	—

Media taliei la bărbați este de 168 cm după metoda Manouvrier și de 174 cm după metoda Trotter-Gleser, în timp ce la femei ea este de 156 cm apreciată prin prima metodă și de 159 cm apreciată prin cea de-a doua. Atât mediile taliilor masculine, cât și cele ale taliilor feminine (apreciate prin ambele metode), diferă puțin de cele constatate de Maria Cristescu la seria de la Independența, unde media taliilor masculine era de 170 cm după metoda Manouvrier și de 174 cm după metoda Trotter-Gleser, în timp ce taliile feminine ofereau o medie de 156 cm după prima metodă și de 158 cm după cea de-a doua.

Relieful osos al scheletului postcranian este mijlociu de dezvoltat la bărbați, dar la femei el este destul de slab, scheletele feminine fiind foarte gracile.

Femurul la indivizii de sex masculin prezintă un pilastru mai accentuat, în timp ce la indivizii de sex feminin el este prevăzut, în cea mai mare parte a cazurilor, cu un pilastru slab. Forma femurelor la ambele sexe, este în majoritate hiperplatimeră și platimeră, foarte rar eurimeră, iar tibia este predominant mezocnemă, arareori euricnemă.

DIAGNOZA TIPOLOGICĂ A SERIEI DE LA LETCANI

Cu toate greutățile întâmpinate, datorate atât stării proaste de conservare a materialului osteologic, cât și diagnozei diferențiale între tipul nordic și cel mediteranoid, se poate afirma totuși că există deosebiri apreciabile în apartenența tipologică a bărbaților și femeilor de la Letcani. În timp ce bărbații sînt predominant nordici, unii dintre ei prezentînd elemente nordice asociate cu caractere protoeuropoide, femeile sînt predominant mediteranoide, acest tip antropologic fiind combinat, în unele cazuri, cu elemente est-europoide.

CONCLUZII

Geneza culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov nu este pe deplin clarificată pînă în momentul de față. Dacă după unii autori, creatorii acestei culturi ar fi fost goții, după alții, această cultură ar reprezenta o sinteză, la realizarea căreia și-au adus contribuția mai multe populații care au trăit în aria ei vastă de răspîndire, printre ele fiind daco-carpici, sarmații și goții.

Din punct de vedere antropologic, atât din studiul seriei de schelete de la Letcani, cât și din studiile anterioare efectuate asupra scheletelor aparținînd culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov de pe teritoriul țării noastre, s-a remarcat o neomogenitate în ceea ce privește apartenența tipologică. Așa cum s-a arătat mai sus, bărbații de la Letcani aparțin în mod predominant tipului nordic, în timp ce femeile sînt mediteranoide cu unele influențe est-europoide.

În fața acestei situații, se naște întrebarea, dacă această eterogenitate tipologică oglindește și o apartenență etnică diferită? Populațiile autohtone care au precedat în timp cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov sînt puțin cunoscute antropologic, dat fiind practicarea ritului de incinerare. În schimb, studiile asupra populațiilor neolitice și a celor din epoca bronzului au relevat predominanța tipului mediteranoid în fondul local. În acest caz s-ar putea afirma, păstrînd rezerva numărului mic de indivizi, că seria feminină de la Letcani, predominant mediteranoidă, ar fi de origine locală, în

timp ce seria masculină ar aparține unei populații străine, cu probabilitate de origine gotică. Starea defectuoasă de conservare a materialului nu ne permite comparații și concluzii mai ample.

Rămâne, deci, ca săpăturile ulterioare să completeze materialul de studiu și să aducă date antropologice mai precise cu privire la originea culturii Sintana de Mureș — Cerneahov.

TABEL

cu vîrsta, sexul și diagnoza tipologică a scheletelor de la Letcani

mormînt nr.	vîrsta	sexul	diagnoza tipologică
4	adultă	♀?	—
5	adultă	♀	—
9	matură	♀	mediteranoidă
10	matură	♀	—
14	adultă	♀	—
15	infans I	—	—
16	infans I	—	—
18	adultă	♀	—
19	senil	♀	nordic
20	adultă	♀	—
21	adultă	♀	—
23	adultă	♀	mediteranoidă
24	matură	♀	—
25	adult	♀	nordic
26	infans I	—	—
28	adult	♀	nordic + elemente protocuropoide
29	infans II	—	—
30	adultă	♀	mediteranoidă + elemente esteuropoide
31	adultă	♀	—
32	senilă	♀	—
34	adult	♀	nordic
35	matură	♀	—
36	adultă	♀	mediteranoidă
37a	infans II	—	—
39	infans I	—	—
40	adultă	♀	mediteranoidă + elemente esteuropoide
42	matură	♀?	—
44	adultă	♀	—
45	infans II	—	—
47	adultă	♀	—
48	matură	♀	—

BIBLIOGRAFIE

- MARIA CRISTESCU, R. KLÜGER, M. GRAMATOPOL-ROȘCA, *Contribuții la cunoașterea structurii antropologice a populației din cultura Sintana de Mureș — Cerneahov*, AM, VI, 1969, p. 130—152.
- G. F. DEBET, *Paleoantropologija SSSR*, Moscova, 1948.
- GH. DIACONU, *Probleme ale culturii Sintana — Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrșor*, SCIV, XII, 1961, 2, p. 273—289.
- G. B. FEDOROV, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al e. n.*, SCIV, X, 1959, 2, p. 371—408.
- O. NECRASOV, M. CRISTESCU, *Caracterizarea antropologică a unui schelet de la Erbiceni de la sfîrșitul sec. IV e. n.*, AM, I, 1961, p. 219—223.
- D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, *Contribuții paleoantropologice la rezolvarea problemei originii etnice a populației de sec. IV din necropola plană de la Histria, sectorul bazilica extra muros, Studii și cercetări de antropologie*, VI, 1, 1969, p. 17—24.
- Idem, *Beiträge der historischen Anthropologie in bezug auf die Niederdonaubevölkerung während der Völkerwanderungszeit*, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 6, 1969, p. 2—38.
- D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, WANDA WOLSKI, *Ein Beitrag der historischen Anthropologie zur Frage der Permanenz im Bestattungsritual*, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 6, 1969, p. 3—20.
- M. S. VELIKANOVA, *Paleoantropologičeskij material iz mogil'nikov černjachovskoj kul'tury Moldavii*, *Antropologičeskij Sbornik*, III, 1961, p. 26—52.

S. ANTONIU și M. ONOFREI

ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES SQUELETTES DE LA NÉCROPOLE DU IVe SIÈCLE DE N. È. DE LETCANI (DÉP. DE JASSY)

R É S U M É

Cette étude se réfère à la nécropole de Letcani, datant de l'époque de la civilisation de Sintana de Mureș — Černjachov, où l'on a découvert 48 tombes, dont 32 d'inhumation et 16 d'incinération. Du nombre total de 24 squelettes d'adultes, 5 sont de sexe masculin, 18 de sexe féminin et un squelette dont le sexe n'a pu être précisé.

Le crâne neural des hommes est assez long et d'une largeur moyenne, ce qui donne un indice céphalique moyen mésocrâne, tandis que chez les femmes le crâne est généralement de type dolicochrâne. Le massif facial a été reconstitué seulement pour un squelette d'homme, ayant un indice facial de type eurien, et pour le squelette d'une femme avec l'indice facial de type hypereurien.

La longueur moyenne du squelette, selon la méthode de Manouvrier, est généralement de 168 cm chez les hommes et, selon la méthode de Trotter-Gleser, elle est de 174 cm, ce qui indique une taille masculine assez grande. Chez les femmes, selon la première méthode, elle est en moyenne de 156 cm et de 159 cm selon la seconde.

Le relief osseux du squelette post-crânien des hommes est d'une massivité moyenne, tandis que chez les femmes il est assez gracile.

Diagnose typologique. Parmi les squelettes masculins prédomine le type nordique, quant aux squelettes féminins, y prédomine le type méditerranéoïde, dans un seul cas ce type étant mêlé d'éléments est-européïdes.

Conclusions. La comparaison au point de vue anthropologique de notre série avec d'autres séries de Roumanie appartenant à la même civilisation ne permet pas de constater une structure anthropologique hétérogène. Le problème qui se pose est celui de savoir si cette hétérogénéité anthropologique correspond à une variabilité ethnique. On sait que les populations qui précèdent celles de la civilisation Sintana de Mureș — Černjachov ont pratiqué fréquemment le rite d'incinération; les populations néolithiques et celles de l'âge du bronze, qui ont été bien étudiées, font partie surtout du type méditerranéoïde. Nous pouvons donc conclure, avec quelque certitude, que le groupe féminin de Letcani, prédominant méditerranéoïde, est d'origine locale, tandis que le groupe masculin, qui présente des traits prédominants nordiques, appartient peut-être à une population étrangère, probablement d'origine gothique. L'état dans lequel ce matériel osseux a été conservé ne nous permet pas de faire des comparaisons avec les populations gothiques.

STUDIUL RESTURILOR FAUNISTICE DEPUSE CA OFRANDĂ ÎN CIMITIRUL DE LA LEȚCANI (JUD. IAȘI)

În decursul săpăturilor executate în cimitirul datînd din secolul al IV-lea e. n. de la Lețcani, au fost găsite unele morminte de înhumăție care aveau în cadrul inventarului și ofrande de animale. În cele ce urmează vom face determinarea și caracterizarea acestor resturi faunistice, pe care Cătălina Bloșiu a avut amabilitatea să ni le ofere pentru studiu.

Mormîntul 15. Au fost determinate un număr de 25 de resturi de oase și dinți, toate aparținînd lui *Ovis aries*. Ele sînt repartizate astfel: două fragmente mici de craniu; două resturi (drept și stîng) de maxilar superior, la care M^2 abia începe să apară; două fragmente de maxilar inferior (tot drept și stîng), la care M_2 abia își face apariția; un atlas și un axis fragmentare; un rest din humerusul stîng cu epifiza inferioară, la care se mai disting porțiuni ale discului de creștere; un cubitus stîng cu olecranul desprins; un radius stîng cu epifiza inferioară desprinsă și lipsă; fragmente de la metacarpul drept și stîng; fragmente de la metatarsul drept și stîng; patru falange I, din care una probabil anterioară și trei posterioare, toate cu epifizele desprinse din dreptul discului de creștere; trei resturi de falange II, de asemenea cu epifizele desprinse.

Au fost deci depuse în mormînt, ca ofrandă, capul sau mai curînd părți ale acestuia, tot membrul anterior stîng și partea distală a celui anterior drept, cît și părțile distale ale membrelor posterioare.

Materialul aparține unui individ tînăr de aproximativ 8—9 luni; sacrificarea sa a avut deci loc aproximativ la începutul iernii, deducîndu-se astfel momentul cînd s-a făcut înhumarea.

Mormîntul 18. S-au determinat 19 resturi osoase aparținînd lui *Gallus domesticus*: un fragment de coastă; două coracoide (drept și stîng) complete; un humerus stîng; cubitusul stîng întreg, cel drept fragmentar; un radius stîng; un carpometacarp drept fragmentar; trei resturi de sacrum și centură; un femur drept și fragmente ale celui stîng; tibiotars stîng complet și cel drept fragmentar; tarsometatars drept întreg și cel stîng fragmentar (fig. 1/7).

S-au depus așadar în mormînt cele două aripi, cît și partea posterioară a corpului găinii, împreună cu membrele.

Resturile găsite aparțin toate unui singur individ matur de sex femel.

Mormîntul 19. S-au determinat următoarele resturi osoase, toate provenind de la *Ovis aries*: porțiunea articulară a unui omoplat drept; fragment de humerus drept cu epifiza inferioară; fragmente cuprinzînd epifiza inferioară și cea superioară a unui radius drept; porțiune din tibia stîngă cu epifiza superioară, la care se mai disting urme ale discului de creștere în dreptul tuberozității anterioare; un calcaneu stîng (fig. 1/5).

Prin urmare au fost depuse drept ofrandă porțiunea proximală cărnoasă a unui membru anterior, cît și o parte tot cărnoasă a celui posterior.

Credem că toate resturile găsite provin de la un același individ abia matur și probabil mascul.

Mormîntul 23. Au fost găsite resturi de coajă, din care s-a reconstituit un ou care aparține lui *Gallus domesticus*.

Mormîntul 24. Au fost determinate 10 fragmente aparținînd lui *Ovis aries* și doar un singur rest de la *Gallus domesticus*.

Găina este reprezentată printr-o porțiune de pelvis, cu cavitatea cotiloidă dreaptă.

Oaia prezintă următoarele piese: un fragment din ramul drept al mandibulei cu arcada dentară, la care se observă că M_2 este în creștere, dar nu a ajuns la nivel; un humerus stîng fragmentar cu epifiza inferioară prezentînd încă urme ale discului de creștere; un rest mic de humerus drept cu epifiza inferioară, la care nu mai există urme ale discului, fiind mai masiv decît cel stîng; un cubitus stîng cu olecranul neconcreșcut; un radius stîng cu epifiza inferioară desprinsă,

dar existentă; un fragment de metacarp stîng; falanga I anterioară stîngă externă, un metatars drept și altul stîng, însă fragmentare cu epifizele inferioare lipsă.

Este de menționat că aici s-au găsit în mormînt resturi osoase de la trei indivizi. De la *Ovis* o porțiune de cap, un membru anterior stîng complet și porțiunile distale de la membrele posterioare ale aceluiași individ, dar și o mică porțiune (humerus) din membrul anterior drept, de la un individ mai robust; de la găină un rest mic de centură. Ne punem întrebarea dacă nu cumva doar resturile unui singur exemplar au fost depuse ca ofrandă, fragmentul de humerus de oaie și cel de pasăre ajungînd în groapă fie prin aruncare, fie mai degrabă odată cu pămîntul de umplutură, ele provenind de la ospățul funerar organizat cu ocazia înmormîntării individului din mormîntul 24, sau de la o altă masă anterioară desfășurată pe teritoriul necropolei.

Individul de *Ovis*, căruia îi aparțin majoritatea resturilor osoase, avea în momentul sacrificării cam 10—12 luni, deci înhumarea s-a făcut la sfîrșitul iernii sau în primăvară; individul cu humerusul drept era deja matur.

Mormîntul 26. S-au determinat 15 fragmente osoase, toate aparținînd lui *Ovis aries*. Ele sînt repartizate astfel: două fragmente de craniu cu regiunea orbitală și frontală (fig. 1/6); cîte două resturi de maxilare superioare (fig. 1/3) și inferioare prezentînd arcadele dentare, la care se observă că M^2 și M_2 își fac apariția; un atlas și un axis fragmentare, cît și vertebrele 3 și 4 cervicale; metacarpul drept și stîng cu epifizele inferioare desprinse și lipsă; metatarsul drept și stîng cu aceleași caracteristici ca la metacarpe.

Au fost deci depuse în mormînt capul sau o parte a acestuia, cît și porțiunile distale necărnoase ale celor patru membre.

Individul căruia îi aparțin resturile era o femelă de circa 8—9 luni care a fost sacrificată așadar în decursul iernii.

Mormîntul 34. În groapă a fost găsit un singur rest de *Ovis aries*: un metacarp drept fragmentar cu epifiza inferioară desprinsă și lipsă, aparținînd deci unui individ tînăr.

Mormîntul 37. S-au determinat 14 resturi de oase și dinți, toate provenind de la *Ovis aries*. Repartiția lor este următoarea: 7 dinți jugali reprezentați prin $M1$ și $M2$ superiori și inferiori, $M2$ abia ajunsă la nivel, dar încă deloc erodată; fragment din diafiza unui humerus drept; un radius drept cu epifiza inferioară desprinsă dar existentă; fragmente din femurul drept și stîng, cît și din metatarsul drept și stîng.

Au fost probabil depuse în groapă o porțiune de cap, partea proximală a membrului anterior drept, precum și ambele membre posterioare (nu se știe dacă acestea erau întregi, deoarece lipsesc tocmai segmentele intermediare — tibiile).

Exemplarul de mai sus avea la sacrificare ceva peste un an, așadar individul la care a fost depus drept ofrandă a fost înmormîntat aproximativ spre sfîrșitul primăverii sau chiar verii.

Mormîntul 39. S-au determinat 19 resturi osoase, toate aparținînd lui *Ovis aries*. Repartiizarea fragmentelor este următoarea: trei resturi de craniu cu regiunea frontală și orbitală; patru fragmente de maxilar superior și inferior cu dinții în arcadă (se observă că M^1 și M_1 au ieșit, dar nu sînt la nivel) (fig. 1/2); un omoplat drept cu regiunea articulară, la care tuberculul este încă desprins; un rest de humerus drept, la a cărei epifiză inferioară este încă foarte distinctă o porțiune a discului de creștere; o parte din radiusul drept; cele două metacarpe (fig. 1/4), cît și două metatarse fragmentare; patru falange I și o falangă II, toate cu epifizele desprinse și lipsă.

S-au depus deci în groapă o porțiune de cap, membrul anterior drept în întregime, cît și partea distală necărnoasă a celui stîng; de asemenea, și regiunile distale ale membrelor posterioare. Toate resturile aparțin aceluiași individ.

Exemplarul sacrificat era o femelă foarte tînără, de circa 3—4 luni și deci el a fost depus ca ofrandă cam pe la începutul verii.

Mormîntul 42. Au fost determinate opt resturi osoase, toate provenind de la *Ovis aries*. Ele sînt repartizate astfel: un fragment de atlas, constînd din jumătatea dreaptă a arcului încă neconcrecută cu porțiunea stîngă a acestuia (fig. 1/1); un axis fragmentar; o epifiză inferioară fragmentară a radiusului stîng; un fragment de metapod (metacarp?); metatarsele drepte și stîngi cu epifizele inferioare desprinse și lipsă; o falangă I și o falangă II cu epifizele desprinse.

Probabil că în groapă s-au depus o parte de cap sau gît, poate o porțiune dintr-un membru anterior, cît și regiunile distale ale celor două membre posterioare.

Resturile aparțin unui individ care probabil avea la sacrificare doar 6—7 luni, așadar fiind pus în groapă ca ofrandă la începutul toamnei.

Din studiul detaliat al resturilor faunistice găsite în cele 10 morminte se pot pune în evidență unele caracteristici mai generale cu privire la aceste ofrande.

Mai întîi apare evident faptul că erau folosite ca animale de ofrandă numai două specii: găina și într-o măsură mai mare ovinele. Este greu de spus în ce măsură acest fapt ține de un ritual

oarecare sau mai degrabă are un substrat strict economic, preferindu-se pentru sacrificare animale de talie specifică mică (păsări și ovine). Totodată trebuie de remarcat că dintre cornutele mici doar oaia este reprezentată, caprinele lipsind cu totul (diagnoza pentru *Ovis* a fost cu precizie pusă în toate cazurile). De asemenea, nu apar deloc resturi de animale sălbatice comestibile, chiar de talie relativ mică: iepure, căprior. În morminte se depuneau resturi ale unui singur individ (situația existentă în mormântul 24 a fost arătată). Credem că și acest fapt de asemenea se explică satisfăcător pornind de la factori de ordin economic și nu ritual.

Fig. 1. — Resturi faunistice din necropola de la Lețcani : 1, atlas fragmentar de *Ovis aries* (M. 42); 2, mandibulă fragmentară de *Ovis aries* (M. 39); 3, maxilar superior fragmentar de *Ovis aries* (M. 26); 4, metacarp de *Ovis aries* (M. 39); 5, fragment de humerus și radius de *Ovis aries* (M. 19); 6, fragment de craniu de *Ovis aries* ♀ (M. 26); 7, tarsometatars și femur de *Gallus domesticus* ♀ (M. 18).

În general, indivizii de ovine de la care proveneau porțiunile depuse ca ofrande erau nematuri. Totodată se observă că de obicei se depuneau în morminte tocmai părțile cele mai de apreciat din punct de vedere culinar; capul (mai degrabă părți ale acestuia, probabil după ce era extras creierul) și regiunea distală a membrelor; porțiunile cu mai multă carne erau desigur folosite de către cei vii în cadrul ospățului funerar. Poate tocmai din această cauză erau alese pentru sacrificare animalele tinere, care sînt mai apreciate din punct de vedere culinar decît cele mature sau bătrîne.

În altă ordine de idei, pe baza măsurărilor executate, se constată că găina de la Lețcani era o formă primitivă de talie mică. Ovinele aveau o talie mijlocie. Astfel, calculînd înălțimea la

greabăn, aplicînd coeficienții lui Haak la trei oase care au fost găsite întregi (un radius, un metacarp și un metatars), găsim o talie care variază de la 54,8 la 59,6 cm. Dat fiind faptul că indivizii respectivi erau tineri, mai trebuie adăugați încă cîțiva centimetri pentru a o avea pe cea a maturilor. Așa cum se constată pe cei doi indivizi de la care avem resturi mai mari de craniu, femelele nu purtau coarne.

MĂSURĂTORILE EXECUTATE PE SEGMENTELE OSOASE (în mm)

OVIS ARIES

<i>Omoplat</i>	M19						
	dr.						
1. Lung. cap. artic.	(31)						
2. Lung. cavit. artic.	26						
3. Diam. minim gît	22						
<i>Humerus</i>	M15	M19	M24	M39			
	st.	dr.	st.	dr.			
1. Lărg. epif. infer.	30	34	28	(26)			
	t.		t.	t.			
<i>Radius</i>	M15	M19	M24	M37			
	st.	dr.	st.	dr.			
1. Lung. max.	—	—	(148)	—			
2. Lărg. epif. super.	28,5	35	28	—			
3. Lărg. epif. infer.	—	33	27,5	31			
	t.		t.	t.			
<i>Metacarp</i>	M15	M26	M26	M39	M39		
	dr.	dr.	st.	dr.	st.		
1. Lung. max.	—	—	—	—	(113)		
2. Lărg. epif. super.	23	22	22,5	(25,5)	(26)		
	t.	t.	t.	t.	t.		
<i>Tibia</i>	M19						
	st.						
1. Lărg. epif. super.	45						
<i>Calcaneu</i>	M19						
	st.						
1. Lung. max.	60						
<i>Metatars</i>	M24	M24	M26	M26	M39	M42	M42
	dr.	st.	dr.	st.	dr.	dr.	st.
1. Lung. max.	—	—	—	(131)	—	—	—
2. Lung. epif. super.	(16,5)	(17)	20,5	20	19	20	20
	t.	t.	t.	t.	t.	t.	t.

GALLUS DOMESTICUS

(Toate piesele provin de la M 18).

<i>Coracoid</i>	dr.	st.
1. Lung. max.	47	47
<i>Humerus</i>	st.	
1. Lung. max.	(63)	
2. Lărg. epif. infer.	14	
<i>Radius</i>	st.	
1. Lung. max.	57	
<i>Cubitus</i>	st.	
1. Lung. max.	62	
<i>Femur</i>	dr.	st.
1. Lung. max.	(65)	—
2. Diam. epif. super.	—	13
3. Lărg. epif. infer.	13	—

<i>Tibiotars</i>	dr.	st.
1. Lung. max.	—	97
2. Lărg. epif. super.	—	17
3. Lărg. epif. infer.	8	8
<i>Tarsometatars</i>	dr.	st.
1. Lung. max.	66	—
2. Lărg. super.	11	11
3. Lărg. infer.	—	—
	42	

dr. = drept; st. = stîng; L. = lînar

SERGIU HAIMOVICI

L'ÉTUDE DES RESTES FAUNIQUES DÉPOSÉS COMME OFFRANDE DANS LA NÉCROPOLE DE LETCANI (DÉP. DE JASSY)

RÉSUMÉ

À l'occasion des fouilles pratiquées dans la nécropole de Letcani (IVe siècle de n. è.), on a trouvé dans quelques tombes des restes fauniques déposés comme offrande. Le présent article étudie les restes découverts en 10 tombes.

On constate que seulement deux espèces, la poule et surtout le mouton, étaient utilisés comme offrande. Généralement, on déposait dans les tombes certaines parties d'animaux peu âgés et dépréciés au point de vue culinaire (la tête, les parties distales des membres, etc.). Il est probable que dans chaque tombe on déposait comme offrande des restes provenant effectivement d'un seul individu.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Restes fauniques de la nécropole de Letcani: 1, atlas fragmentaire d'*Ovis arles* (tombe 42); 2, mandibule fragmentaire d'*Ovis arles* (tombe 39); 3, maxillaire supérieur fragmentaire d'*Ovis arles* (tombe 26); 4, métacarpe d'*Ovis arles* (tombe 39); 5, fragments de humérus et de radius d'*Ovis arles* (tombe 19); 6, fragment du crâne d'*Ovis arles* ♀ (tombe 26); 7, tarsométatars et fémur de *Gallus domesticus* ♀ (tombe 18).

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA DIN SECOLELE XIV—XV DE LA BĂICENI (JUD. IAȘI)

Reluarea săpăturilor în cunoscuta așezare neolitică de pe Cetașuia de la Cucuteni — Băiceni, jud. Iași, a avut în vedere, printre altele, și extinderea cercetărilor în stațiunile arheologice din preajma acesteia¹. Prin recunoașteri de suprafață, sondeaje și săpături au fost descoperite numeroase resturi de locuire din diferite epoci istorice, dintre care unele aparțin feudalismului dezvoltat și târziu².

Săpăturile efectuate la Siliște între anii 1963 — 1968³, pe terasa joasă de luncă din dreapta pârului Recea, la o distanță de circa 300 — 400 m de extremitatea nordică a satului Băiceni, au avut ca obiectiv principal cercetarea așezărilor din secolele II — III și IV e.n. Pe același loc au fost descoperite și unele materiale mai târzii, care atestă arheologic existența satului Băiceni. Cu acest prilej au fost dezvelite mai multe complexe arheologice — o locuință și două gropi cu resturi menajere — care prin materialele descoperite pot fi încadrate cronologic în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XV-lea.

Săpăturile au permis, de asemenea, unele observații și precizări privind situația stratigrafică din această stațiune. În zona în care au fost descoperite complexele feudale, stratul vegetal, cu o grosime de circa 0,20 m, se afla peste o depunere arheologică din secolele XIV — XV, groasă de circa 0,15 — 0,20 m, sub care se găseau cele două straturi corespunzătoare așezărilor din secolele IV și II — III e.n. În ceea ce privește resturile de locuire din secolele XVI — XVIII, ele sînt sporadice, fără a forma o depunere arheologică compactă.

Locuința dezvelită în anul 1968 la Siliște (locuința 28⁴) era de tip bordei și avea formă rectangulară cu colțurile ușor rotunjite și laturile de circa 3,20 × 2,85 m (fig. 1/a). Intrarea în locuință se făcea printr-un gîrlici situat pe latura de sud. Podeaua bordeiului, bătătorită, se afla a o adîncime de 2,60 m față de suprafața actuală a solului. Lipsa urmelor de pari, a grinzilor carbonizate, a vetrei etc. nu ne permit precizarea unor detalii privitoare la sistemul de construcție sau la amenajările interioare ale locuinței. Pe podeaua și în umplutura bordeiului s-au găsit numeroase fragmente ceramice (fig. 5/1 — 7,9; 6/1 — 14; 7/1 — 3,5—6, 8—13, 17—20; 8/1, 3—6, 8—12; 9/1—7; 10/1—2), trei vase întregibile (fig. 4/1,3—4), 10 cuțite (fig. 2/2—3, 5,8—13), o catarâmă (fig. 2/7), o săgeată (fig. 2/4), un ac de os (fig. 2/1) și o plăsea de la mînerul unui cuțit (fig. 2/6).

Cele două gropi cu resturi menajere, descoperite în anii 1965 (groapa 52) și 1968 (groapa 82), erau de formă aproximativ rotundă, cotlonite spre fund, avînd un diametru de 1,20 m. Ele

¹ Cercetările arheologice de la Cucuteni — Băiceni au fost reluate în anul 1961 de un colectiv format din: M. Petrescu-Dîmbovița (responsabil), Adrian C. Florescu, M. Dinu, I. Ioniță, A. László, Eugenia Popușoi, V. Spinei (membri). Unele din rezultatele acestor cercetări au fost publicate în următoarele lucrări: M. Petrescu-Dîmbovița, *Nouvelles fouilles archéologiques à Coucuténi — Băicéni en Roumanie (dans le nord de la Moldavie)*, *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche*, II, Firenze, 1965, p. 246—252; idem, *Évolution de la civilisation de Cucuteni — Băiceni*, *Rivista di Scienze Preistoriche*, XX, 1965, 1, p. 157—181; idem, *Cucuteni*, București, 1966; A. László, *Așezarea geto-dacică de la Băiceni (secolele IV — II î.e.n.)*, AM, VI, 1969, p. 66—90; I. Ioniță și V. Spinei, *Așezarea*

prefeudală tîrzie de la Băiceni-Siliște, AM, VII, 1972, p. 307—330.

² Săpăturile întreprinse de Ion Ioniță la „Siliște” și de către V. Spinei la „Dîmbul lui Pletosu” și „Grădina lui Pascal”, puncte situate la N și NE de marginea satului Băiceni, au avut ca rezultat descoperirea unor complexe arheologice cu materiale caracteristice feudalismului dezvoltat și târziu (secolele XIV—XVIII).

³ Cercetările de la punctul „Siliște” au fost efectuate între anii 1963 — 1968 de către I. Ioniță, care ne-a oferit pentru publicare materialele din epoca feudală.

⁴ Numerotarea locuințelor și gropilor de la Siliște s-a făcut în ordinea descoperirii, indiferent de perioadele cărora le aparțin.

secționau nivelurile din secolele IV și II—III e.n., fiind adâncite pînă la solul viu (fig. 1/b, c). Umplutura gropilor, de culoare negricioasă, conținea multă cenușă, oase de animale și fragmente ceramice (fig. 5/8; 7/4, 15, 16; 8/2,7).

La inventarul deja menționat, provenit din locuința 28 și din gropile 52 și 82, se mai adaugă și alte fragmente ceramice (fig. 7/7,14), un vas întregit (fig. 4/2), două cuțite, o săgeată (fig. 3/1) și doi pinteni (fig. 3/2, 3).

Obiecte de fier. Din această categorie de obiecte au fost găsite în total 12 cuțite, 1 cataramă două săgeți și doi pinteni.

Cuțitele, după forma lor, sînt de două tipuri: a) cuțite cu lama curbată, cu peduncul de prindere a mînerului (fig. 2/3, 11) sau cu mînerul torsionat (fig. 2/5) și b) cuțite cu lama dreaptă

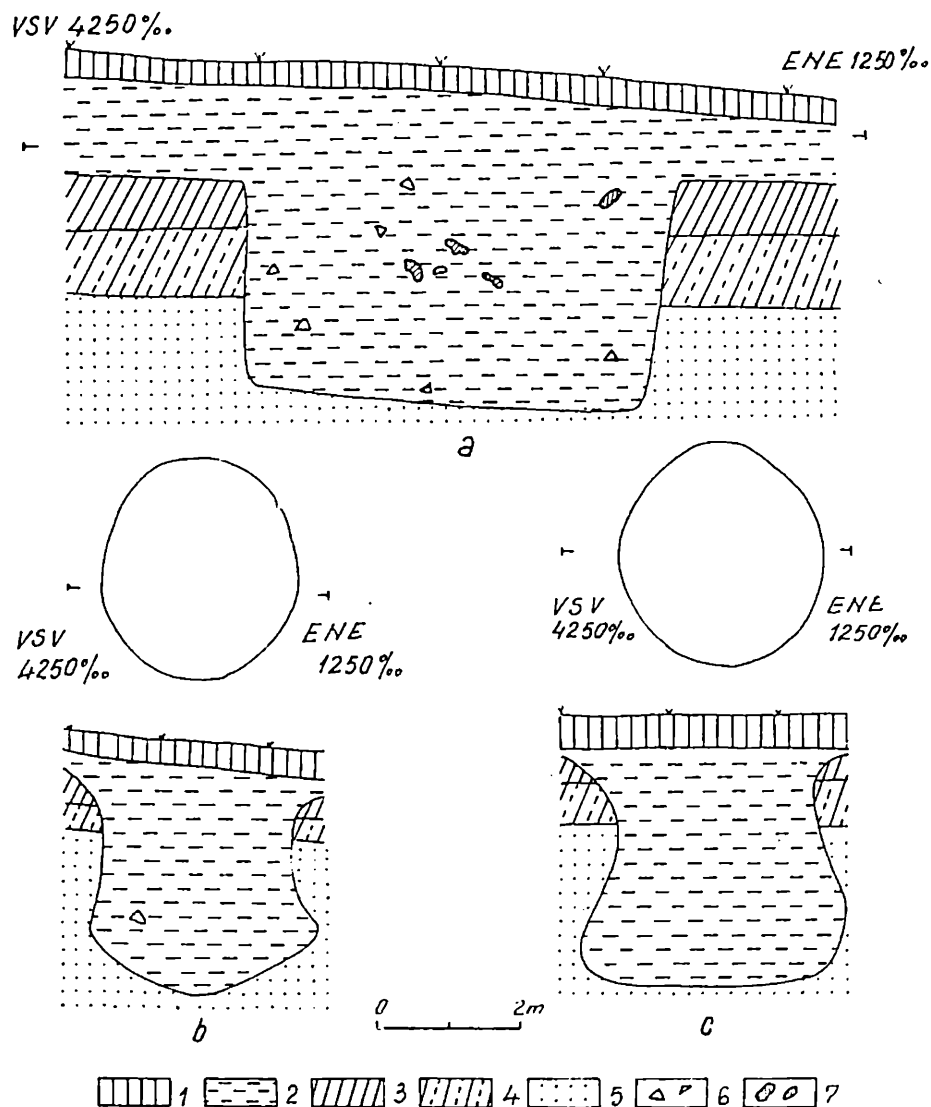

Fig. 1. — Locuința 28 (a) și gropile 52 (b) și 82 (c): 1, sol vegetal; 2, sol negru feudal (secolele XIV—XV); 3, sol brun-cenușos (secolul IV e. n.); 4, sol cafeniu (secolele II—III e.n.); 5, sol galben; 6, fragmente ceramice; 7, pietre.

și mînerul perforat pentru prinderea plăselelor cu nituri (fig. 2/9, 10, 12, 13); unele cuțite mai păstrează niturile și plăcuțele de cupru care fixau plăselele de lemn pe mîner (fig. 2/2,8).

Catarama de fier, păstrată fragmentar, are veriga de formă dreptunghiulară (fig. 2/7).

Vîrfurile de săgeți sînt de tipuri diferite. Primul exemplar are lama triunghiulară, fără nervură și cu tub de înmănușare (fig. 2/4), iar cel de-al doilea are lama romboidală și peduncul de fixare (fig. 3/1).

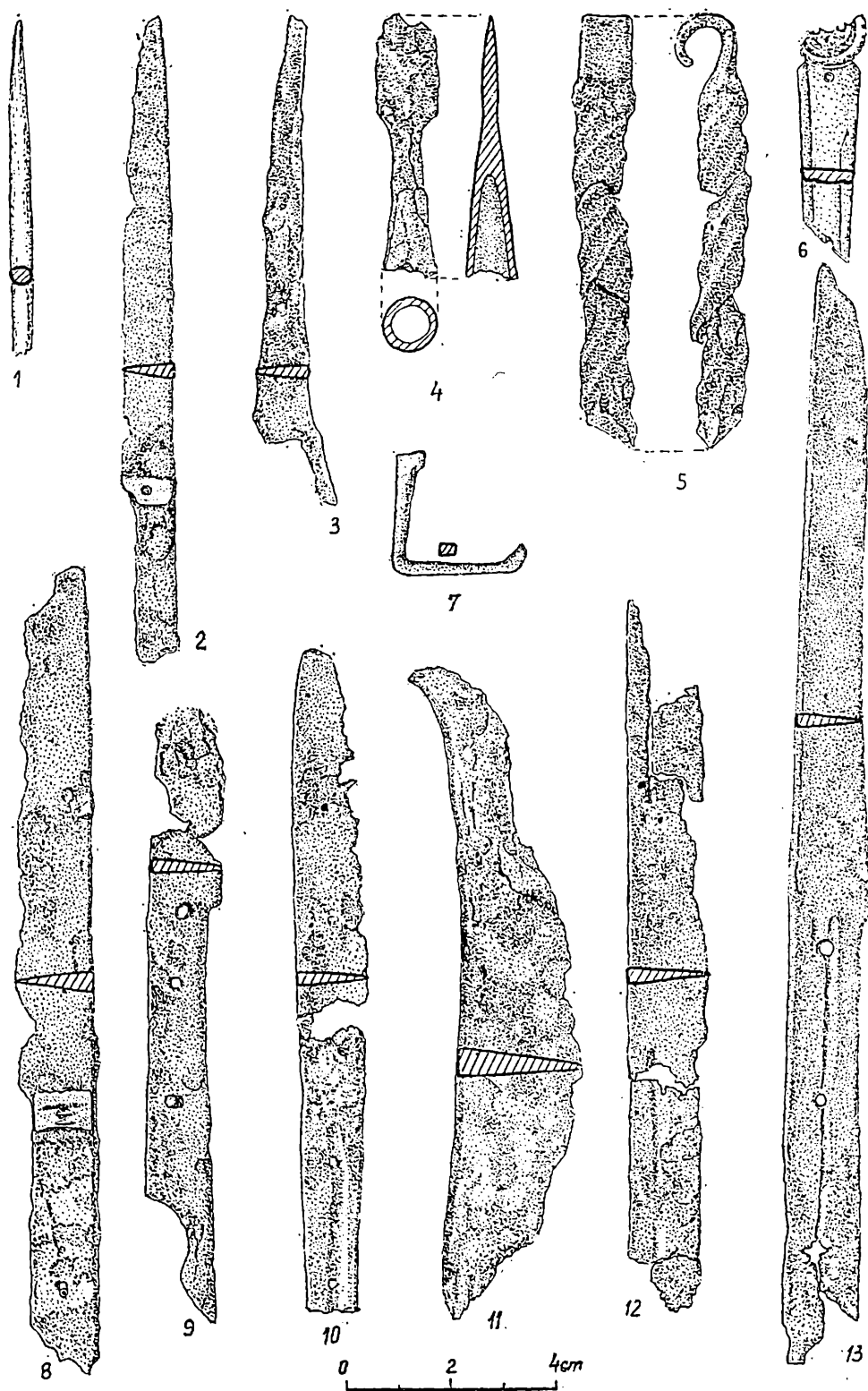

Fig. 2. — Obiecte de fier (2—5, 7—13) și os (1, 6) din locuința 28.

Pintenii aparțin, de asemenea, unor tipuri diferite. Din primul pinten lipsesc rozeta și segmentul de tijă de care se prindea aceasta, precum și partea curbată a unuia din brațe (fig. 3/2). Brațele pintenului, lungi de 8 cm și puternic curbate, formează în zona tijei o ușoară arcuire; ele se termină cu câte un călcii, prevăzut cu două orificii alăturate, prin care treceau curelele pentru a fi fixate de cizmă. Tija, ușor curbată în sus, se păstrează pe o lungime de 4,5 cm și anume pînă la locul de bifurcare pentru prinderea rozetei.

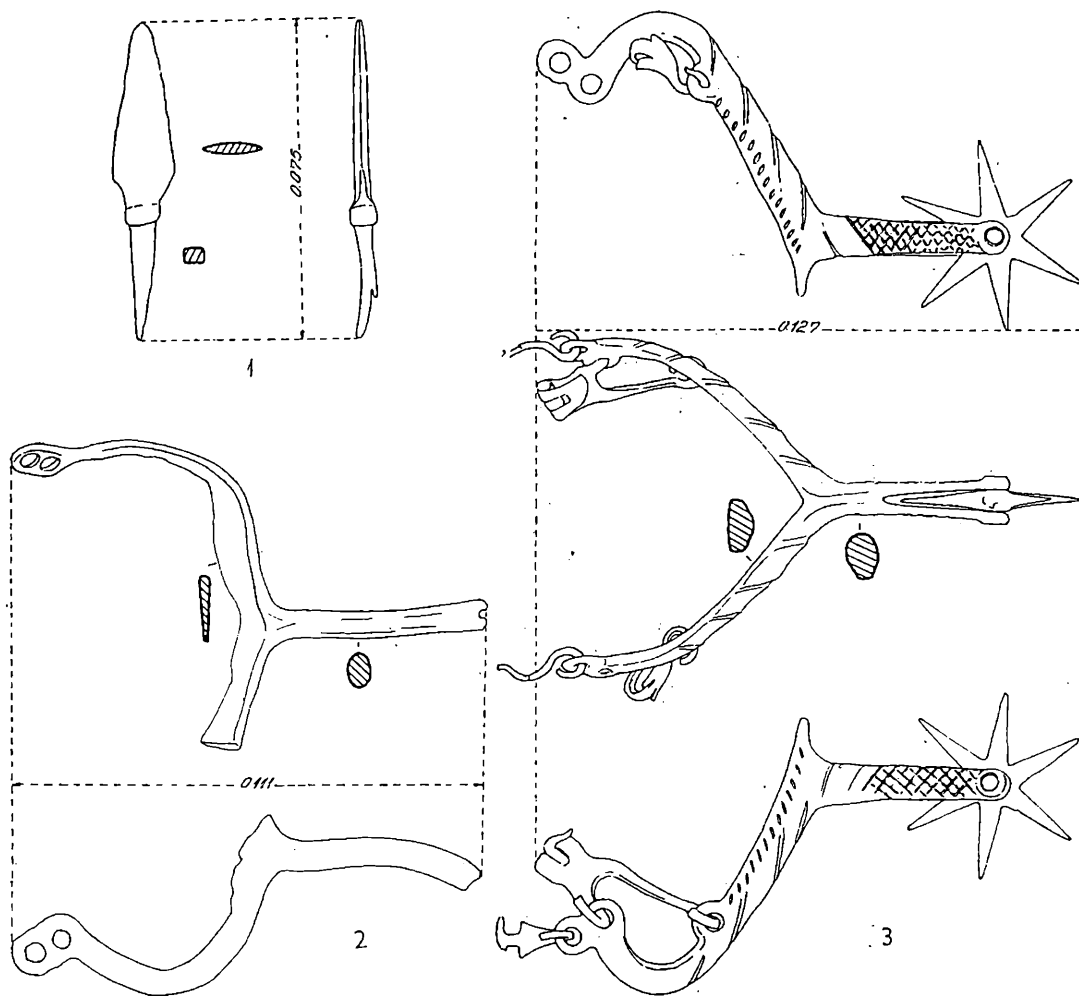

Fig. 3. — Săgeată (1) și pincteni (2—3) din stratul feudal.

Al doilea pinten, păstrat mult mai bine în comparație cu cel descris anterior, se remarcă nu numai prin tehnica superioară de realizare a sa, dar și prin ornamentația executată deosebit de îngrijit (fig. 3/3). Cele două brațe ale pintenului, lungi de 8,6 cm, semiovale în secțiune, puternic curbate și prevăzute cu câte o urechiușă pe latura inferioară, se unesc în zona tijei în unghi ascuțit. Ca și la primul pinten, brațele se termină cu câte un călcii cu două orificii. Brațul drept este prevăzut cu o cataramă prinsă de acesta printr-o plăcuță cu două cîrlige, unul mai lung trecut prin urechiușă și altul mai scurt, trecut prin primul orificiu; din catarama propriu-zisă s-a mai păstrat doar partea de la bază a verigii și spinul. De urechiușă de la brațul stîng era prinsă printr-un cîrlig o plăcuță triunghiulară, decorată cu câte o linie incizată pe marginile laterale și terminată la bază cu un alt cîrlig. Fiecare braț mai era prevăzut și cu câte o plăcuță triunghiulară, cu marginile laterale scobite, prinse printr-un cîrlig, care trecea prin cel de-al doilea orificiu de la călcii. Tija, de 4,3 cm, terminată printr-un manșon, este despicată pe aproximativ două treimi din lungimea sa (3 cm), pentru a prinde rozeta; ea este decorată pe părțile laterale cu câte o canelură oblică, încadrată de linii incizate la locul de întîlnire cu brațele și în rest cu linii oblice în rețea. Rozeta, formată din șase spini, este prinsă între cele două brațe ale tijei printr-un ax fixat în manșonul deja menționat.

Obiectele de os sînt puține, cuprinzînd trei ace (fig. 2/1) și o plăsea de la mineralul unui cuțit (fig. 2/6). Această ultimă piesă, cu două linii incizate pe laturile lungi și trei găuri prin care treceau niturile de prindere, se termină la un capăt printr-o rozetă cu decor în relief și creștături pe margine.

Ceramica este lucrată în întregime la roata cu turație rapidă și poate fi clasificată în două grupe principale: A, ceramică cenușie și B, ceramică roșie.

A. *Ceramica cenușie*. Analiza compoziției pastei, a tehnicii de lucru și a arderii permite împărțirea ceramicii cenușii în două categorii bine distincte: a) ceramică zgrunțuroasă și b) ceramică fină.

a) *Ceramica zgrunțuroasă*. O primă categorie, cea mai numeroasă, o constituie ceramica lucrată dintr-o pastă relativ bine frământată, avînd ca degresant nisip cu bobul mare, pietricele și uneori rare grăunule de calcar. Alegerea insuficient de bună a degresantului și folosirea lui în proporții variate determină aspectul zgrunțuros al suprafeței vaselor, deși apare evidentă încercarea de netezire a suprafețelor prin acoperirea lor cu un strat subțire de angobă. Arderea vaselor este de obicei completă și unitară, cu excepția citorva fragmente ceramice, mai deschise la culoare în secțiune.

În ceea ce privește formele, se poate remarca existența a numai două forme: borcanul și castronul.

Borcanele sînt, în genere, de mărime potrivită, au gîtul bine marcat, umerii bombați, corpul îngustat mult spre bază și fundul mult mai mic în diametru decît gura; ele au fundurile drepte sau ușor concave și rareori profilate, păstrînd uneori urmele desprinderii cu sfoara de pe roată. Grosimea pereților variază între 0,004 — 0,008 m, diametrul gurii între 0,14 — 0,16 m, iar al fundului între 0,08 — 0,10 m. Majoritatea vaselor prezintă la exterior urme de întrebuințare la foc și cruste de culoare neagră, localizate mai ales pe buza vaselor.

În totalitatea sa, ceramica cenușie din această categorie se află în stare fragmentară, nefiind posibilă reconstituirea în întregime a nici unui vas. Cu toate acestea, în funcție de unele caracteristici ale buzei și ale părții superioare a vaselor, se pot deosebi mai multe tipuri de vase, ca și unele variante ale acestora.

Tipul I. Borcane cu buza trasă în afară, mult îngroșată față de pereții vasului, teșită la exterior, fără șanțuire, cu gîtul înalt, ușor arcuit și umerii bombați (fig. 7/4, 13).

Tipul II. Borcane cu buza înaltă, cu o ușoară șanțuire la interior și prevăzută la exterior cu o nervură orizontală, care marchează limita inferioară a buzei (fig. 6/2). La partea ei superioară, buza este îngroșată, de cele mai multe ori avînd marginea tăiată oblic spre exterior (fig. 7/6 — 7).

Tipul III. Borcane cu șanțuire pe partea interioară a buzei. Numărul mare de fragmente ceramice care pot fi incluse aici, ca și deosebirile evidente apărute în cadrul acestui tip de vas, au permis stabilirea a cinci variante ale acestuia.

Varianta 1. Borcane cu buza scurtă, trasă ușor în afară, puțin îngroșată în comparație cu pereții vasului și cu șanțuirea interioară abia vizibilă (fig. 7/18 — 19); buza prezintă uneori și la exterior o ușoară șanțuire (fig. 7/9).

Varianta 2. Borcane cu buza șanțuită la interior, mult îngroșată și teșită spre interior (fig. 6/1; 7/8).

Varianta 3. Borcane cu buza scurtă, ușor îngroșată și arcuită (fig. 7/5, 15 — 16); șanțuirea interioară nu este prea accentuată și diferă de la un vas la altul.

Varianta 4. Borcane cu buza scurtă, îngroșată și îndreptată spre interior ca la varianta 3, cu deosebirea că buza este rotunjită la exterior (fig. 7/1, 3, 11, 17). Ca evoluție, se poate aprecia că varianta 4 face trecerea spre varianta 5.

Varianta 5. Borcane cu o muchie la marginea buzei, fie la partea superioară a ei (fig. 7/2, 10), fie de o parte și de alta a ei (fig. 7/14), sau numai la partea ei inferioară (fig. 7/20; 9/4). Foarte rar se întîlnește această muchie și la exteriorul buzei (fig. 7/12).

Castronul, cea de-a doua formă întîlnită în cadrul ceramicii cenușii zgrunțuroase, este prezent numai prin două fragmente ceramice. Primul fragment este lucrat dintr-o pastă de calitate nu prea bună, avînd ca degresant nisip cu bobul mare și pietricele de diferite mărimi. Castronul are marginea dreaptă și buza ușor înclinată spre interior; el are ca decor sub buză motivul „în ghirlandă”, iar mai jos un șir de linii orizontale incizate (fig. 5/7). Al doilea exemplar este lucrat dintr-o pastă mai densă și de mai bună calitate. Pereții vasului, ușor arcuiți, au buza îndoită la orizontală și sînt ornamentați cu caneluri atent executate, dispuse pe registre delimitate de un spațiu nedecorat (fig. 9/1).

În linii generale, ornamentația vaselor din această categorie ceramică este simplă, ea reducîndu-se la numai cîteva elemente de decor. Se remarcă, mai ales, folosirea benzilor de linii incizate orizontal pe umerii vasului, executate la distanțe egale sau inegale (fig. 6/3, 5, 12 — 13). Mai rar se întîlnește decorul format din trei sau patru linii incizate pe umărul vasului, sau dintr-o

singură linie situată la baza gitului (fig. 6/10). Un alt decor are ca motiv rozeta și este executat prin ștampilare pe toarta unui vas din aceeași pastă cu aspect zgrunțuros; rozeta, a cărei diametru este de 1,5 cm, are mijlocul reliefat ca și razele care împart cercul în opt părți inegale (fig. 5/4).

b) *Ceramica fină*. Cea de-a doua categorie a ceramicii cenușii cuprinde vase lucrate dintr-o pastă de calitate superioară, omogenă, având în compoziție nisip cu bobul mic, abia vizibil și fluturași de mică; suprafața vaselor este netedă, lustruită și fără asperități. Arderea este completă și unitară, ca și la ceramica din prima categorie. În privința culorii, aceasta diferă ca intensitate de la cenușiu deschis pînă la cenușiu închis, aproape negru, uneori cu un luciu metalic. Tonul închis, aproape de culoarea neagră, este dat de acoperirea vaselor cu un strat subțire de angobă.

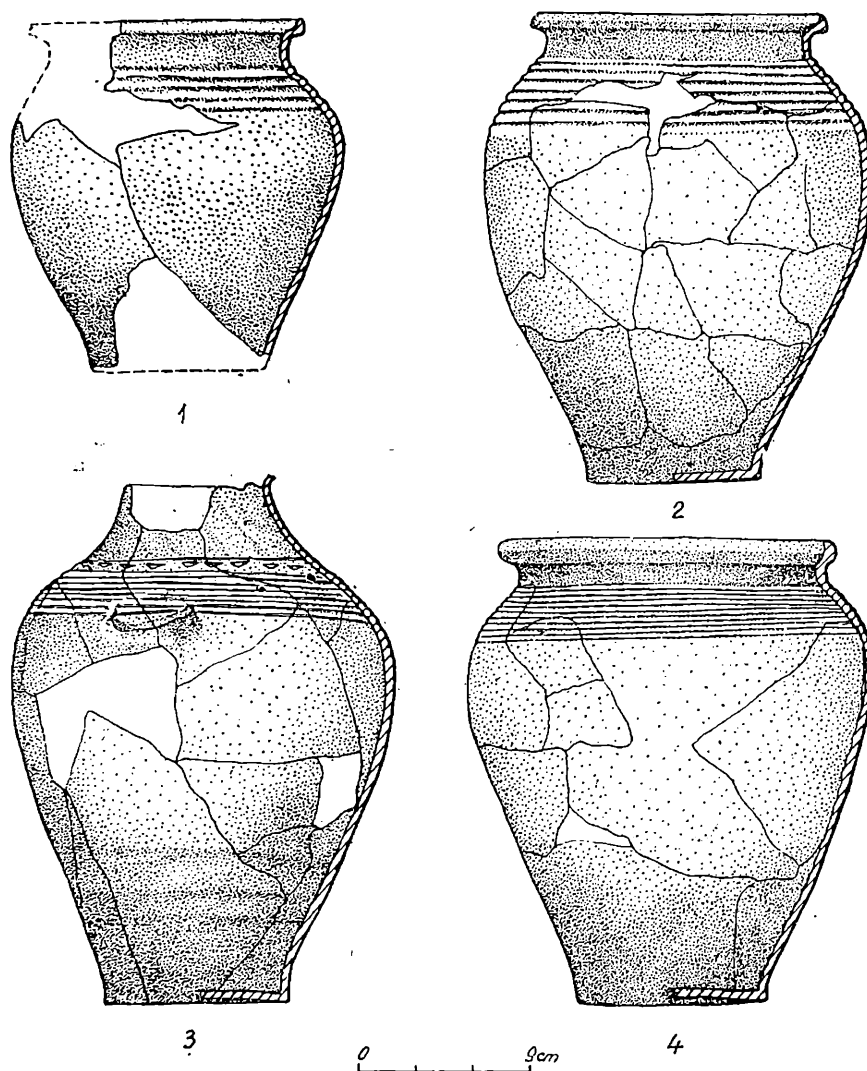

Fig. 4. — Vase din locuința 28 (1, 3—4) și din stratul feudal (2).

În această categorie se întâlnesc numai căzi, reprezentate prin câteva exemplare parțial întregite. Ele au dimensiuni care diferă de la un exemplar la altul, pereții subțiri (0,004 — 0,005 m), gitul înalt, umerii puternic bombăți și fundul drept sau concav. Una din căzi, a cărei buză lipsește, are înălțimea de 0,285 m, diametrul maxim de 0,201 m și diametrul fundului de 0,091 m; gitul înalt și arcuit este mult îngustat față de umeri, iar fundul ușor concav. Căna are ca decor o bandă de linii paralele pe umăr, incizate la distanțe inegale, deasupra căreia se află un șir de alveole alungite (fig. 4/3). De la o astfel de căna provine probabil o toartă masivă cu marginile ușor ridicate, cu trei șanțuri longitudinale (fig. 9/5). O altă toartă era decorată cu trei șiruri de alveole dispuse longitudinal (fig. 5/5). Altă căna, de dimensiuni mai mici decât prima, este lucrată din aceeași pastă de culoare cenușie-negricioasă (fig. 5/9). Ornamentația vasului cuprinde linii

Fig. 5.—Ceramică din pastă cenușie (3—5, 7, 9) și roșie (1—2, 6, 8) din locuința 28 (1—7, 9) și groapa 52 (8).

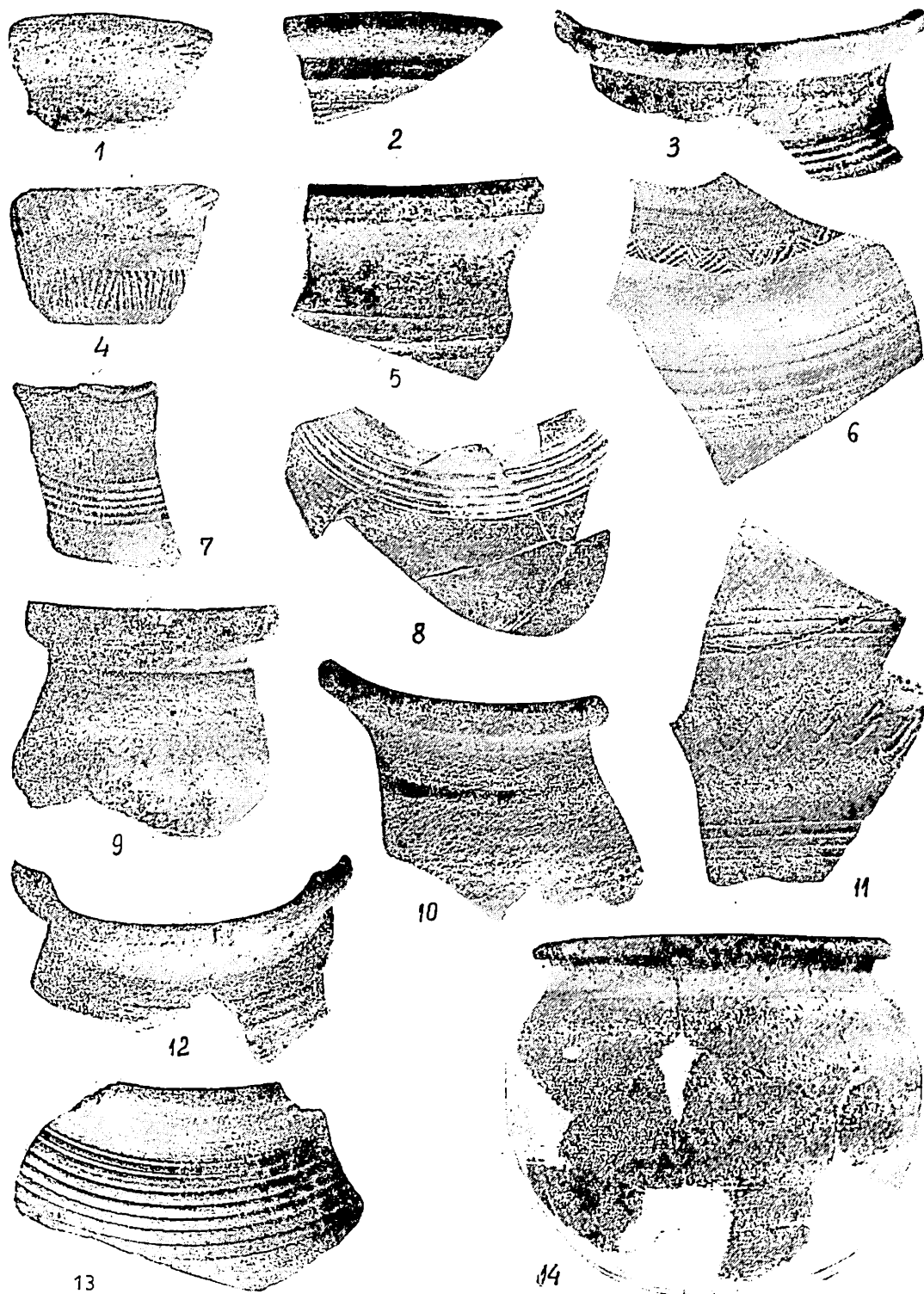

Fig. 6. — Fragmente ceramice din pastă cenușie (1—3, 5, 7—8, 10, 12—13) și roșie (4, 6, 9, 11, 14) din locuința 28 (1—13 circa 1/2 din m. nat.; 14, circa 1/3 din m. nat.).

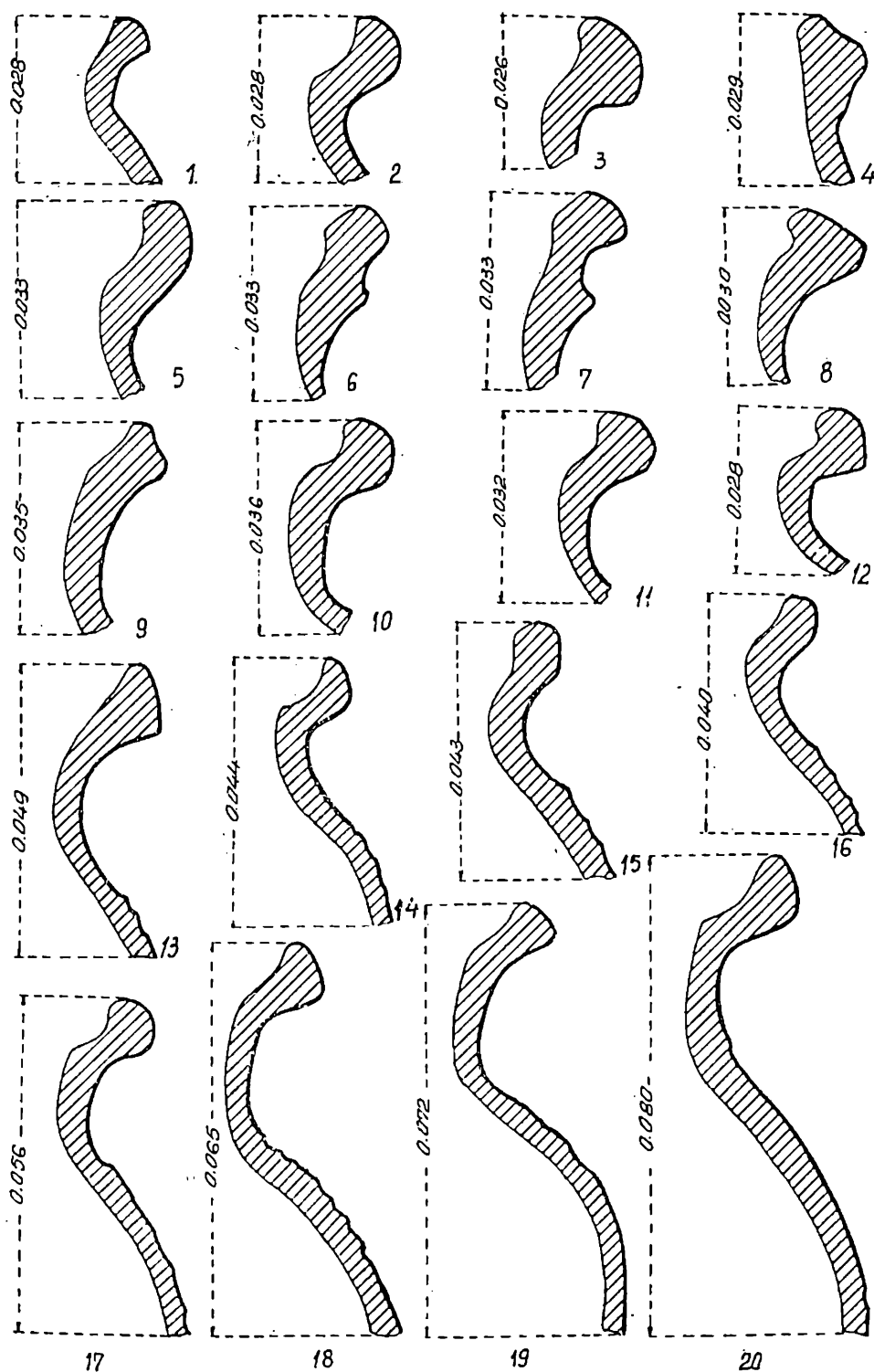

Fig. 7. — Fragmente ceramice din pastă cenușie descoperite în locuința 28 (1—3, 5—6, 8—13, 17—20), groapa 82 (4, 15—16) și stratul feudal (7, 14).

incizate în val, oblice și orizontale; pe gîtul vasului sînt dispuse linii incizate orizontal, drepte, în val și banda de linii oblice executate cu roțița dințată, iar pe umărul și pîntecele vasului apar două benzi de linii incizate orizontal și în val. Celelalte două căni, din care nu s-a păstrat decît partea lor inferioară, au fundul profilat; unul din exemplare este decorat cu alveole striate (fig. 5/3; 9/6).

Ornamentația celorlalte fragmente de căni este mai simplă, ea reducîndu-se la un registru de linii orizontale incizate pe umărul vasului (fig. 6/7 — 8).

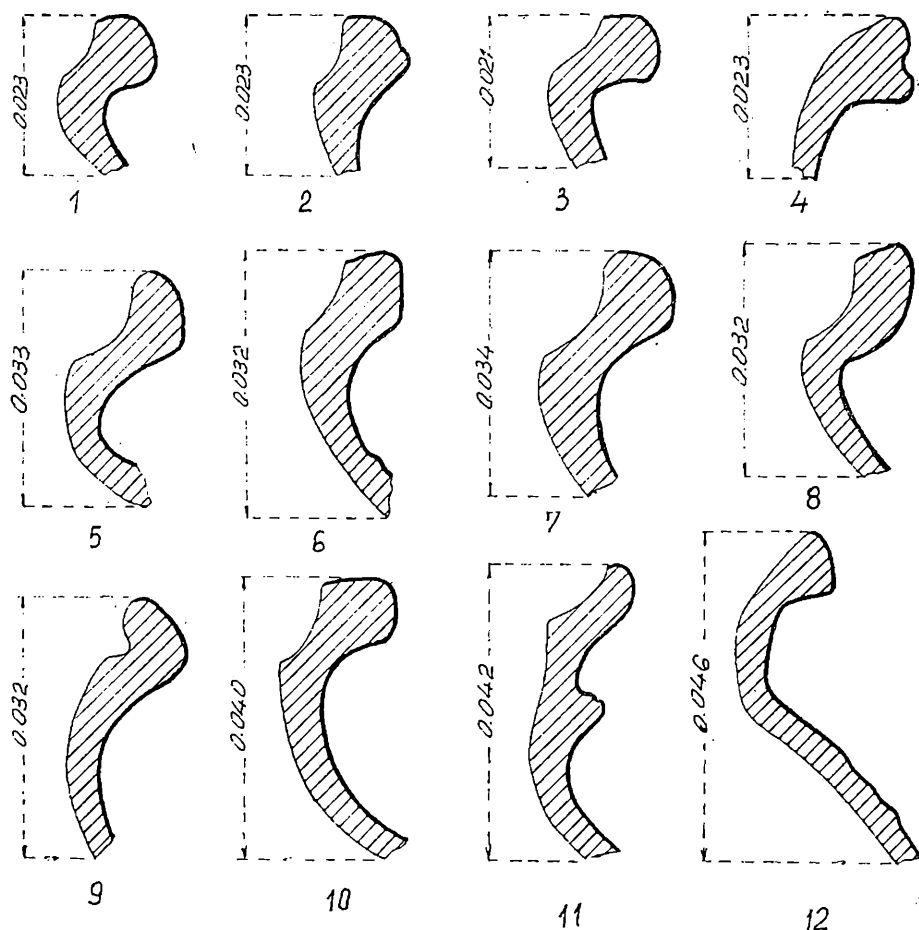

Fig. 8. — Fragmente ceramice din pastă roșie descoperite în locuința 28 (1, 3—6, 8—12) și groapa 82 (2, 7).

B. *Ceramica roșie*. Aflată în cantitate mult mai mică decît ceramica cenușie, ceramica roșie poate fi împărțită după tehnica de lucru, pastă și ardere în două categorii asemănătoare cu cele ale ceramicii cenușii.

a) *Ceramica zgrunțuroasă*. Cel mai frecvent apare ceramica lucrată dintr-o pastă în care s-a folosit ca degresant nisip cu bobul mare, pietricele și rare granule de calcar, ceea ce face ca suprafața vaselor să fie zgrunțuroasă. În majoritatea cazurilor, arderea este incompletă, vasele păstrînd în spărtură un miez cenușiu. Vasele, arse la roșu, au culori care variază de la cărămizie, la galbenă și brună.

În privința formelor, predominante sînt borcanele de dimensiuni mijlocii. Ele au formă zveltă, fundul mult îngustat față de gură și umerii bombai.

Din întregul material ceramic, deși puțin numeros, au putut fi întregite trei vase (fig. 4/1—2, 4). Ele au înălțimea cuprinsă între 0,20 și 0,27 m, diametrul gurii între 0,15 și 0,19 m și al fundului între 0,09 și 0,11 m. Atît fragmentele ceramice, cît și vasele întregite, aparțin unor tipuri și variante întîlnite la ceramica cenușie din prima categorie. Deși se fac observate unele mici deosebiri, borcanele pot fi încadrate în tipurile II (fig. 5/4, 12), III (fig. 8/2, 11) și IV, variantele 4 și 5 (fig. 5/1, 3, 5 — 10; 9/7).

În afară de boreane, ceramica roșie mai cuprinde și alte forme: oala cu toartă, cana și castonul. Toate vasele care aparțin acestor trei forme s-au găsit în stare fragmentară. Dintre acestea, cel mai des apare *oala cu toartă*. Deși puține la număr, fragmentele de oală aparțin la două tipuri bine distincte, deosebite nu atât prin dimensiuni, cât prin caracteristicile buzei.

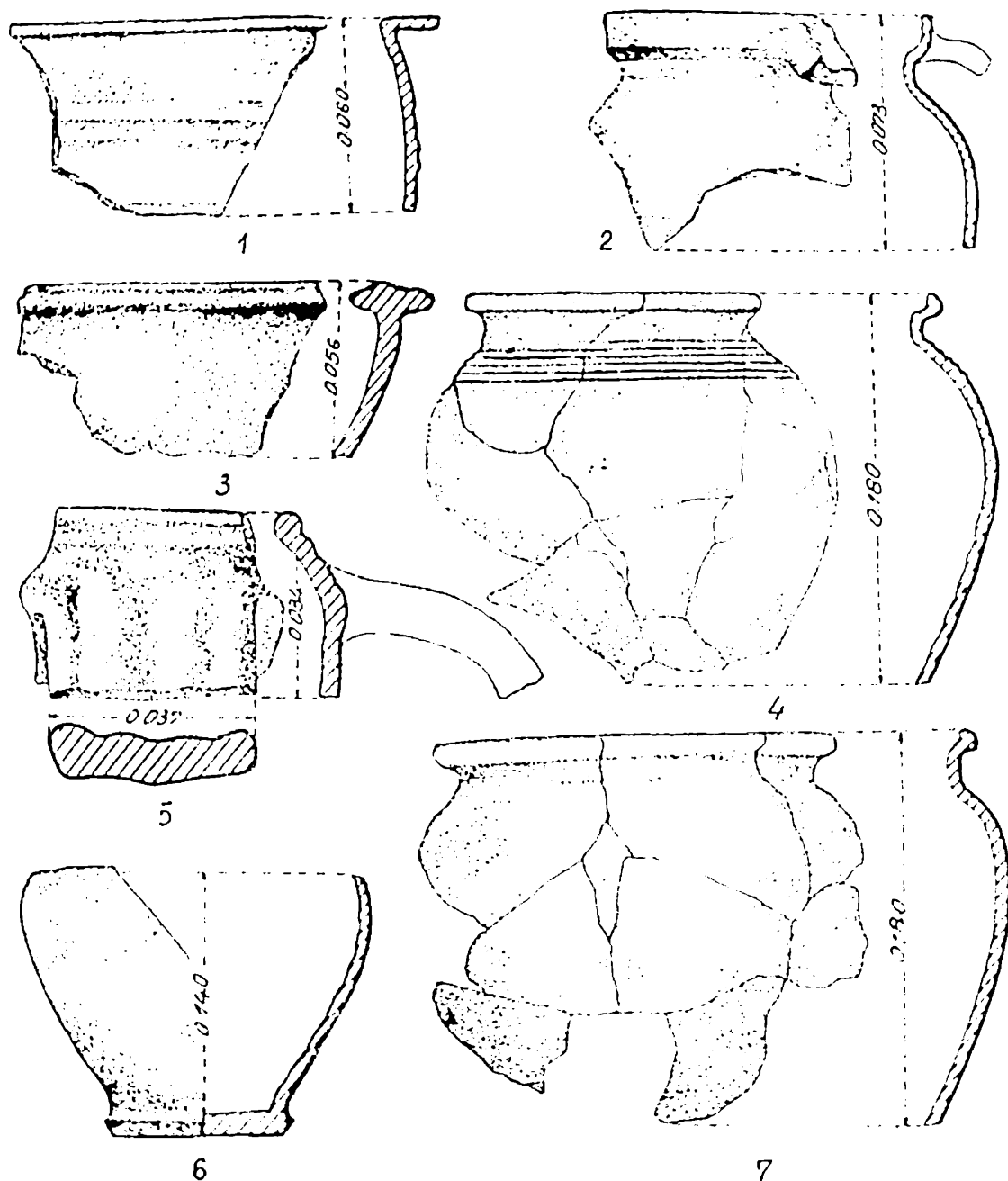

Fig. 9. — Ceramică comasă (1, 4-6) și roșie (2-3, 7) din locuința 28.

Tipul I. Oala cu buză relativ înaltă, trasă în afară, marginea dreaptă, gît scurt, cilindric și toartă din bandă îngustă, șanțuită longitudinal (fig. 6 9; 9, 2).

Tipul II. Oală cu buza înaltă, trasă în afară, margine tăiată oblic, fără gît și toartă masivă, cu șanțuire mediană (fig. 5 6).

Cana, prezintă numai printr-un singur exemplar și acesta fragmentar, este de dimensiuni mijlocii, cu buza înaltă și marginea îndreptată spre interior; sub margine, cana prezintă o nervură

bine reliefată. Toarta este din bandă lată, masivă, cu două șanțuri longitudinale. Gîtul, înalt și arcuit, se continuă cu umerii bombați, ornamentați cu o bandă de patru linii incizate (fig. 5/2).

Castronul este reprezentat numai prin două fragmente. Unul din ele are buza orizontală, lătită atît înspre interior cît și înspre exterior, cu o nervură rotunjită pe mijloc (fig. 9/3). Cel de-al doilea exemplar, lucrat mai îngrijit, dintr-o pastă densă și bine frămîntată, se remarcă mai ales prin ornamentația atent executată (fig. 5/1; 6/4). Buza, îndreptată mai mult spre exterior, are șanțuri interioară și prezintă la exterior un decor format din alveole cu striuri. Sub buză, castronul a fost decorat cu un registru de linii oblice incizate.

b) *Ceramica fină*. Cea de-a doua categorie din pastă roșie este de calitate superioară, suprafața vaselor fiind netedă și lustruită. Vasele sînt acoperite la exterior fie cu un strat subțire de angobă, fie cu unul de smalt. Vasele din această categorie au fost supuse unei arderi complete și unitare.

Cele cîteva fragmente ceramice acoperite cu angobă la exterior aparțin în exclusivitate formei de cană de dimensiuni mici și mijlocii (fig. 6/6, 11). Dintre acestea, se remarcă în mod deosebit un fragment de buză de la o cănișă cu buza trilobată și un alt fragment decorat cu o bandă de linii oblice, care se întretaie, formînd triunghiuri (fig. 10/2). Un alt fragment de cană are o ornamentație mai bogată, compusă din registre de benzi din linii drepte incizate, care cuprind între ele zone decorate cu linii în val și în zigzag hașurate (fig. 10/1).

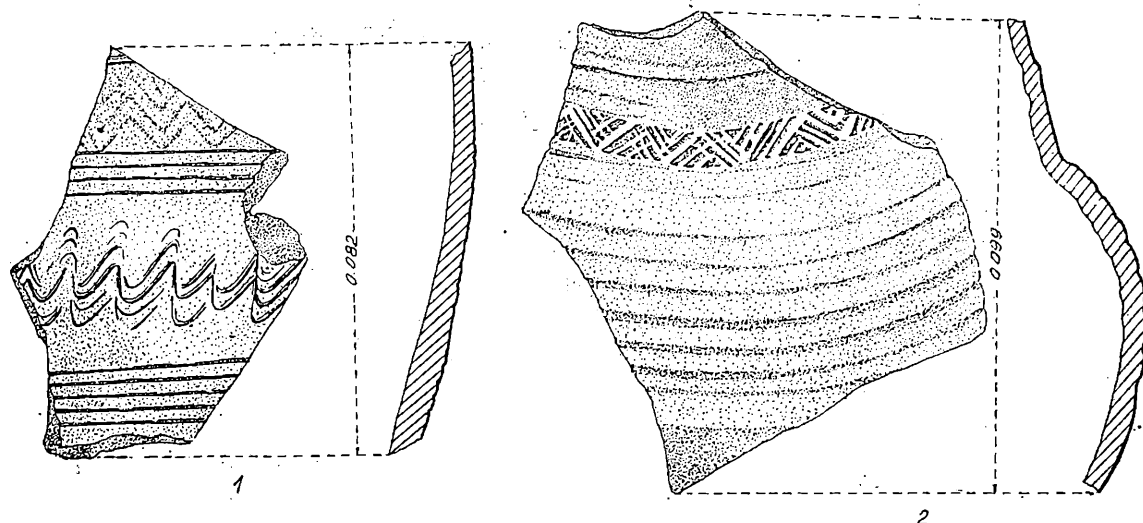

Fig. 10. — Fragmente ceramice din pastă roșie fină din locuința 28.

Ceramica smălțuită este prezentă la Băiceni numai prin cîteva fragmente, între care se află și o buză de cană cu gura trilobată. Cana era acoperită cu un smalt de culoare verde deschis; buza căni era ornamentată cu patru caneluri, iar toarta, din bandă lată, avea două șanțuri longitudinale (fig. 5/8).

Studierea complexelor arheologice de la Băiceni — Siliște, a materialelor găsite în cuprinsul acestora, ca și a aceloră provenite din strat, permit formularea cîtorva concluzii asupra tipului de așezare și de locuință, precum și asupra inventarului de obiecte și ceramică descoperite în așezare. La fel ca majoritatea așezărilor din aceeași perioadă, așezarea de la Siliște se află situată pe un teren cu poziție joasă, în ușoară pantă. Întrucît la Siliște a fost descoperit numai un singur bordei, nu se poate preciza faptul dacă acesta era singurul sau eventual tipul de locuință folosit cu precădere în această așezare. De asemenea, pentru același motiv, nu se pot face precizări în legătură cu amplasarea locuințelor în cadrul așezării. Ceea ce se poate preciza în stadiul actual al cercetărilor este faptul că această așezare și-a continuat existența, cu unele deplasări ale vetrei sale, pînă în zilele noastre. Acest lucru a fost dovedit prin dezvelirea mai multor locuințe cu materiale din secolele XVI — XVIII, descoperite la circa 150 m sud de Siliște⁵.

Avînd în vedere că cercetările întreprinse pînă acum nu au oferit nici o monedă pentru datarea materialelor descoperite în cuprinsul așezării, încadrarea sa cronologică a fost făcută numai pe baza analogiilor cu alte descoperiri. Materialele arheologice de la Siliște, ceramica și obiectele

⁵ La „Dîmbul lui Pletosu” a fost dezvelit un semibordei cu un bogat inventar, constînd din ceramică și obiecte de

fier din secolele XVI — XVII, iar la „Grădina lui Pascal” trei semibordeie cu materiale din secolele XVII — XVIII.

de fier, își găsească analogii în multe din așezările din Moldova acestei perioade. Astfel, cuțitele și săgețile de tipurile menționate se întâlnesc frecvent în așezările de la Hlincea⁶, Lunca-Dorohoi⁷, Șcheia⁸, Roman⁹ etc. Cei doi pinteni, deși deosebiți ca tip, pot fi încadrați, pe baza altor descoperiri de același fel, în perioada desfișită a secolului al XIV-lea și începutul secolului următor¹⁰. Principalele lor elemente tipologice, cum sînt lungimea tijei, curbura accentuată a brațelor și rozeta, pledează pentru încadrarea lor în această perioadă.

Din analiza ceramicii se poate constata că o primă caracteristică a acesteia este diversitatea mică a formelor, borcanul fiind forma tipică, atît pentru ceramica cenușie, cît și pentru ceramica roșie. Absența anumitor tipuri sau forme de vase, cum ar fi străchinile, cupele, capacele etc., forme întîlnite în ceramica din această perioadă, subliniază pregnant caracterul uniform al ceramicii din așezarea rurală de la Băiceni. Același lucru se poate afirma și în ceea ce privește ornamentația ceramicii. Majoritatea vaselor au ca decor banda de linii incizate sau de caneluri, cu excepția vaselor din categoria ceramicii fine. Este bine cunoscut faptul că în această perioadă de sfîrșit a secolului al XIV-lea și de început a secolului al XV-lea în ceramică se acordă o atenție sporită mai ales formei vaselor și mai puțin elementelor de decor¹¹. Motivul rozetei, întîlnit de obicei pe ceramica cenușie fină în unele așezări urbane din Moldova, apare la Băiceni pe pastă groșieră, el fiind probabil realizat de meșteri moldoveni după modelul ceramicii cenușii nelocale. Prezența ceramicii fine cenușii sau roșii, deși puțin numeroasă, nu trebuie considerată ca surprinzătoare. Această ceramică, ca de altfel și ceramica smălțuită, a putut ajunge la Băiceni pe calea schimburilor comerciale. Distanța mică pînă la tîrgul Cotnari, ca și apropierea de drumurile comerciale, au putut avea un rol important în dezvoltarea așezării rurale de la Băiceni, fapt resimțit de altfel în ceramică¹².

Ceramica de la Băiceni își găsește analogii atît în așezările de caracter rural, cît și în așezările urbane din Moldova. Astfel, ceramică asemănătoare cu aceea descoperită la Băiceni se întîlnește în așezările rurale de la Hlincea¹⁴, Lunca-Dorohoi¹⁵, Dărmănești¹⁶, Brășăuți¹⁷, Hudum¹⁸, precum și în așezările urbane de la Suceava¹⁹, Baia²⁰, Siret²¹, Roman²², Iași²³,

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Hlincea-Iași*, SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 700, fig. 11/1.

⁷ Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu și Victor Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi*, AM, VI, 1969, p. 200-201, fig. 3/6-7, 22.

⁸ Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 86-88, fig. 46/1-3.

⁹ L. Chișescu, *Nouveaux historiques dannes o mușatin-kij kreposti v Romane v svete arheologičeskich issledovanij*, Dacia, N. S., IX, 1965, p. 459-460, fig. 3/1, 3; M. D. Matei, L. Chișescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, Dacia, N. S., X, 1966, p. 307, fig. 12/1, 3, 8.

¹⁰ I. Szendrei, *Ungarische kriegesgeschichtliche Denkmäler in der Millenniums-Landes - Ausstellung*, Budapest, 1896, p. 210; Nagy Géza, *A szabolcsmegyei múzeum középkori sarkantyút*, AE, XVIII, I, 1898, p. 62, fig. 3/12; A. V. Arličiovski, *Raskopki 1956 i 1957 gg. v Novgorode*, SA, 2, 1958, p. 228, fig. 1/2; V. V. Sedov, *Sel'skie poselenija central'nykh rajonov Smolenskoj zemli (VIII - XV vv.)*, MIA, 92, 1960, p. 113, fig. 57/9; L. Chișescu, *op. cit.*, p. 459-460, fig. 4; M. D. Matei, L. Chișescu, *op. cit.*, p. 307, fig. 12/13-14; Al. Andronic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, *La résidence princière de Jassy, Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 353, fig. 11/2; Nicolae Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 96, pl. X/1; Dasen Vrsalović, *Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, *Starohrvatska Prosvjeta*, III, 1963, 8-9, p. 161-162, pl. VIII, 28.

¹¹ Elena Busuioac, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava (Partea a II-a)*, SCIV, XV, 1964, 1, p. 211.

¹² P. P. Panăilescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, *Revista istorică română*, MCMLXXXIII, vol. III, fasc. II-III, p. 174-180.

¹³ Pentru influența exercitată de orașe și căile comerciale asupra satelor aflate în apropierea lor, vezi Mircea D. Matei, *Ville et village au Moyen Âge. Stade actuel et perspectives de l'archéologie roumaine*, *Bulletin, Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen*, IX, 1971, 1, p. 118-121.

¹⁴ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul Hlincea-Iași*, SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 323, fig. 9/3-4; idem, *Șan-*

țierul arheologic Hlincea-Iași, SCIV, V, 1954, 1-2, p. 232-251; idem, SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 699, fig. 9/2-3; 10/1-2; Stela Cheptea, *Săpăturile de la Hlincea-Iași din anul 1964*, *Cercetări istorice*, Iași, I, 1970, p. 79-82, fig. 4/1, 3, 5; 5/2-3, 5-6, 9.

¹⁵ Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu și Victor Spinei, *op. cit.*, p. 201-206, fig. 8/2; 10/1, 9, 11-12; 11/1, 3-5, 8-9.

¹⁶ V. Spinei, *Necropola medievală de la Dărmănești*, *MemAntiq*, I, 1969, p. 221, fig. 3/2.

¹⁷ V. Spinei și Dan Monah, *Șantierul arheologic Brășăuți*, *Materiale*, X, p. 261-275.

¹⁸ Victor Spinei și Rodica Popovici-Ballă, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Hudum-Botoșani, din anii 1970-1972* (manuscris).

¹⁹ I. Nestor și colab., *Șantierul Suceava*, SCIV, IV, 1953, 1-2, fig. 16, 17; B. Mitrea și colab., *Șantierul arheologic Suceava - Cetatea Neamțului*, SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 759, 791, fig. 7; 33/2; Mircea D. Matei, *Die graue Keramik von Suceava und einige archäologische Probleme des 14. und 15. Jh. in der Moldau, Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 365-377, fig. 4/2, 4; 6/1, 8; 8/4, 9; idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 133-159, fig. 15/3; 16; 23/4; 24/1, 8; 26/4; Elena Busuioac, *op. cit.*, p. 207-212; fig. 1/20; 5/1-2, 4; idem, *Ceramica de uz comun - nesmălțuită - din prima jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava*, SCIV, XVII, 2, 1966, p. 300-308, fig. 1/1-2; 3/3; idem, *Șanțul de apărare al orașului Suceava din secolul al XV-lea*, *Materiale*, IX, 1970, p. 405, fig. 3/1-2.

²⁰ Dan Gh. Teodor și Emilia Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la tîrgul Baia*, *Materiale*, IX, 1970, p. 357, fig. 2/4; 3/12-13.

²¹ Stela Cheptea, *Descoperirile arheologice din 1963 de la Siret*, AM, VII, 1972, p. 347-356, fig. 4/5-6, 9; 7/1, 5; 9/1-6.

²² L. Chișescu, *Ceramica ștampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, SCIV, XV, 1964, 3, fig. 2/1; M. D. Matei, L. Chișescu, *op. cit.*, p. 299-306, fig. 4/1, 3, 7, 5/1, 3.

²³ Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, AM, I, 1961, p. 275-277, fig. 4/1-7; Al. Andronic și Eugenia Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956-1960*, AM, II-III, 1964, p. 414, 416; fig. 3/1-4, 6; 6/1-4; Al. Andro-

Vaslui²⁴, Șcheia²⁵ și Humor²⁶. Pe baza acestor analogii, așezarea rurală de la Băiceni poate fi încadrată cronologic în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XV-lea. Ținând seama de asemănările existente între ceramica descoperită la Băiceni și aceea din unele centre urbane din Moldova trebuie scos în evidență faptul că anumite tipuri de vase erau folosite atât în mediul urban, cât și în cel rural, între acestea neobservându-se uneori deosebiri esențiale²⁷.

Prima mențiune documentară a satului Băiceni apare într-un act de întărire a unei dani de la Petru Aron. Prin acest act, emis la 25 august 1454 din Băiceni, domnitorul întărea mănăstirea Moldovița patru ȝigani cu copiii lor și scutea de dări satele mănăstirești Slobozia și Săsciori²⁸. În aceeași zi, Petru Aron dădea din Cotnari un al doilea act mănăstirii Moldovița²⁹.

Localizarea satului în publicațiile de documente a dat naștere unor controverse cauzate în mare parte de existența mai multor localități cu același nume, dintre care unele s-au păstrat până astăzi³⁰. Marele dicționar geografic al României menționează trei localități cu numele de Băiceni, dar numai una dintre acestea ar corespunde cercetărilor noastre³¹. Având în vedere că documentele în care apar Băiceni și Cotnari sunt date în aceeași zi considerăm că documentul respectiv se referă la satul Băiceni din județul Iași, cu atât mai mult cu cât distanța dintre cele două localități este mică (circa 5 km)³². Documentele emise după această dată sunt mai bogate în informații și aduc unele precizări în sprijinul acestei localizări. În anul 1514 Bogdan al III-lea dăruia mănăstirii Moldovița 800 de zloți și întărea jumătate din satul Răciuleni, dat în schimb pentru jumătate din satul Băiceni³³. De-abia în 1581, într-un document de la Iancu Sas voievod, apare o știre precisă care localizează Băiceni lângă Cotnari³⁴. Satul, prezentând o anumită importanță economică, va fi mai frecvent menționat în documentele din secolele XVII și XVIII³⁵.

Săpăturile arheologice efectuate la Băiceni — Siliște completează unele aspecte pe care nu le pot oferi documentele. Dacă în privința începuturilor existenței satului izvoarele scrise nu ne dau informații mai bogate, cercetările arheologice sînt acelea care vin să aducă unele precizări. Prin săpăturile efectuate la Siliștea din Băiceni se poate afirma acum că satul exista încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, deci cu peste o jumătate de veac înainte de prima mențiune documentară. El și-a continuat existența, cu unele deplasări ale vetrei sale, până în zilele noastre.

RODICA POPOVICI-BALTĂ

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES À BĂICENI (DÉP. DE JASSY), ÉTABLISSEMENT DATANT DES XIVe — XVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Au cours des fouilles effectuées en 1963 — 1968 à Băiceni — Siliște, département de Jassy, on a découvert une habitation et deux fosses à restes ménagers qui ont été encadrées chronologiquement entre la fin du XIVe siècle et le milieu du XVe.

L'habitation est du type hutte, à forme rectangulaire, les coins légèrement arrondis et les côtés d'environ 3,20 x 2,85 m (fig. 1/1). Sur le plancher et dans l'emplissage de la hutte on a trouvé de nombreux fragments céramiques (fig. 5/1—7, 9; 6/1—14; 7/1—3, 5—6, 8—13, 17—20; 8/1, 3—6, 8—12; 9/1—7; 10/1—2), trois vases (fig. 4/1, 3—4) et plusieurs objets en fer et en os

nic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, AM, V, 1967, p. 210—214, fig. 25/1—3, 6, 9; idem, *op. cit.*, Dacia, N. S., XIV, 1970, p. 346—349, 356, fig. 7/5, 8, 13/1—2, 6.

²⁴ Al. Andronic, E. Neamțu și F. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, Materiale, VIII, 1962, p. 95, fig. 10/1—3.

²⁵ Gh. Diaconu, *Ceramica descoperită la cetatea Șcheia-Suceava*, Materiale, VI, 1959, p. 929—931, fig. 3/2; 6/3—5; 7/1—7; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 70—82, fig. 38/1—4, 7; 40/1; 41/21, 26—37.

²⁶ Elena Busuioc și Gh. Cantacuzino, *Date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, SCIV, 20, 1969, 1, p. 75—77, fig. 10/4—7, 9, 33.

²⁷ Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 221; Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu și Victor Spinei, *op. cit.*, p. 208.

²⁸ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 505—508; DIR, veacul XIV, XV, A. Moldova, I (1384—1475), București, 1954, p. 269—270.

²⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 508—512.

³⁰ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 238.

³¹ G. I. Lahovari, C. I. Brătianu, Gr. C. Tocilescu, *Marce dicționar geografic al României*, București, 1898, I, p. 294.

³² Pentru menționarea satului în unele lucrări de specialitate, vezi și V. Pârvan, *Alexăndrel vodă și Bogdan vodă*, București, 1904, p. 75—76; N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, 1904, p. 58; Lăcțișia Lăzărescu, *Numărul localităților vechi din jud. Iași constatate documentar între anii 1400 și 1504*, Studii, I, 1948, p. 216.

³³ DIR, veacul XVI, A. Moldova, I (1501—1550), 1953, p. 91—92.

³⁴ Ibidem, III (1571—1590), București, 1951, p. 174—175.

³⁵ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, XXI (1632—1633), București, 1971, p. 202, 417, 523; *ibidem*, XXII (1634), București, 1972, p. 78.

(fig. 2/1—13). Les deux fosses à restes ménagers sont de forme à peu près ronde (fig. 1/2—3). Elles contenaient une grande quantité de cendre, des os d'animaux et des fragments céramiques (fig. 5/8; 7/4; 15—16; 8/2, 7).

À cet inventaire, provenant de l'habitation et des fosses, s'ajoutent d'autres fragments céramiques (fig. 7/7, 14), un vase (fig. 4/2) et des objets en fer (fig. 3/1—3).

La céramique est entièrement travaillée au tour rapide et a été classée en deux groupes principaux : céramique grise et céramique rouge.

La céramique grise est prédominante et se divise en deux catégories bien distinctes. La première catégorie, la plus nombreuse, est constituée par la céramique façonnée dans une pâte relativement bien pétrie, mais avec un dégraissant de mauvaise qualité, ce qui a produit l'aspect grumeleux de la surface des vases. La cuisson a été complète et unitaire. La forme prédominante est celle du bocal, dont on peut établir trois types, le dernier ayant cinq variantes : I (fig. 7/4, 13); II (fig. 6/3; 7/6—7); III₁ (fig. 7/9, 18—19); III₂ (fig. 6/1; 7/8); III₃ (fig. 7/3, 15—16); III₄ (fig. 7/1, 3, 11, 17); III₅ (fig. 7/2, 10, 12, 14, 20; 9/4). Dans la même catégorie s'encadrent les bols représentés seulement par deux fragments (fig. 5/7; 9/11). L'ornementation des vases est simple; on remarque des bandes de lignes incisées ou des cannelures (fig. 6/3, 5, 12—13) et plus rarement des rosettes, exécutées par estampillage (fig. 5/4). De la deuxième catégorie font partie les vases façonnés dans une pâte de qualité supérieure, à surface lisse, polie et couverte d'engobe. La cuisson a été complète et unitaire. Quant à leur forme, on n'a découvert que des brocs (fig. 4/3; 5/3, 5; 9/5—6). Leur ornementation est parfois plus riche (fig. 5/9), parfois elle est réduite à un registre de lignes incisées (fig. 6/7—8) ou à des alvéoles simples (fig. 4/3) et striés (fig. 5/3; 9/6).

La céramique rouge est constituée de céramique grumeleuse et céramique lisse. La céramique grumeleuse est représentée par des bocaux, encadrés dans les types II (fig. 5/4, 12), III (fig. 8/2, 11) et IV—variantes 4 et 5 (fig. 5/1, 3, 5—10; 9/7) de la céramique grise, par des pots à anse du type I (fig. 7/9; 9/2) et II (fig. 5/6), brocs (fig. 5/2) et bols (fig. 5/1; 6/4; 9/3). La céramique lisse, complètement et uniformément cuite, est couverte à l'extérieur d'une couche mince d'engobe ou d'émail. Tous les fragments proviennent de brocs (fig. 5/8); 6/7, 11; 10/1—2).

De l'analyse de cette céramique il résulte qu'une première caractéristique est la faible diversité des formes, le bocal étant la forme typique tant pour la céramique grise que pour la céramique rouge, ce qui est souligné également par l'absence de types ou de formes de vases, tels que les écuelles, les coupes, les couvercles, etc. La céramique fine rouge et grise, bien que peu nombreuse, a pu parvenir à Băiceni par la voie des échanges commerciaux. La proximité du bourg de Cotnari ainsi que les routes commerciales très proches ont eu un rôle important dans le développement de l'établissement rural de Băiceni.

La céramique découverte à Băiceni présente des analogies, aussi bien avec celle des établissements à caractère rural qu'avec celle des établissements urbains de Moldavie. Ainsi on rencontre de telles analogies à Hlincea, Lunca — Dorohoi, Dărmănești, etc. pour le milieu rural et à Suceavă, Baia, Siret, Roman, Iași, etc. pour le milieu urbain. Certains types de vases étaient utilisés dans le milieu urbain ainsi que dans le milieu rural. Entre ces types on n'a pas constaté des différences essentielles. En se basant sur ces analogies, on a encadré les découvertes de Băiceni Siliște dans la période comprise entre la fin du XIVe siècle et le milieu du XVe siècle.

Le village de Băiceni est mentionné pour la première fois dans un acte confirmant une donation du prince Petru Aron, émis le 25 août 1454 à Băiceni. Les fouilles effectuées à Băiceni ont fourni des précisions concernant l'ancienneté de cet établissement. À l'étape actuelle des recherches, on peut affirmer que le village de Băiceni existait déjà à la fin du XIVe siècle, c'est-à-dire plus d'un demi-siècle avant la première mention documentaire. Il a continué à exister, avec quelques petits déplacements de son centre, jusqu'à nos jours.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Habitation 28 (a) et fosses 52 (b) et 82 (c) : 1, sol végétal; 2, sol noir féodal (XIVe—XVe siècles); 3, sol brun-cendré (IVe siècle de n. è.); 4, sol brun (IIe—IIIe siècles de n. è.); 5, sol jaun; 6, fragments céramiques; 7, pierres.
- Fig. 2. — Objets en fer (2—5, 7—13) et en os (1, 6) de l'habitation 28.
- Fig. 3. — Pointe de flèche (1) et éperons (2—3) de la couche féodale.
- Fig. 4. — Vases de l'habitation 28 (1, 3, 4) et de la couche féodale (2).
- Fig. 5. — Céramique en pâte grise (3—5, 7, 9) et rouge (1, 2, 6, 8) de l'habitation 28 (1—7, 9) et de la fosse 52 (8).
- Fig. 6. — Fragments céramiques en pâte grise (1—3, 5, 7—8, 10, 12—13) et rouge (4, 6, 9, 11, 14) de l'habitation 28 (1—13 environ 1/2 gr. nat., 14, environ 1/3 gr. nat.).
- Fig. 7. — Fragments céramiques en pâte grise découverts dans l'habitation 28 (1—3, 5, 6, 8—13, 17—20), la fosse 82 (4, 15—16) et dans la couche féodale (7, 14).
- Fig. 8. — Fragments céramiques en pâte rouge découverts dans l'habitation 28 (1, 3—6, 8—12) et la fosse 82 (2, 7).
- Fig. 9. — Céramique grise (1, 4—6) et rouge (2, 3, 7) de l'habitation 28.
- Fig. 10. — Fragments céramiques en pâte fine rouge de l'habitation 28.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA GHERMĂNEȘTI (JUD. VASLUI)

În urma unor periegeze efectuate pe teritoriul comunei Arsura, pe coasta dealului cu pante abrupte spre valea Barahoi, în fața cetății de pământ Mogoșești, s-au descoperit, cu prilejul arăturilor pentru însămînțări, fragmente ceramice de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua).

În anul 1966, cu ocazia unor cercetări de suprafață, în arăturile adînci făcute cu tractorul la locul numit „Biserica Veche” de pe teritoriul comunei Ghermănești, jud. Vaslui, pe coasta dealului cu același nume, s-a descoperit un depozit de unelte și obiecte de podoabă din bronz, compus din 23 piese, toate patinate în verde deschis, din care 18 se găsesc la Muzeul din Huși (nr. inv. 1491 a—r), iar cinci se află în colecția Școlii din Ghermănești.

La Muzeul din Huși se află următoarele 18 piese :

1—3. Trei *celturi de tip transilvănean* (fig. 1/1 — 3) de dimensiuni diferite și într-o foarte bună stare de conservare. Toate au fost turnate în forme bivalve, metalul fiind introdus în forme printr-un canal din dreptul torții. Cusăturile de la turnat au fost îndepărtate, în genere, cu grijă prin pilire.

Dimensiuni :

Fig. 1/1 (nr. inv. 1491 a) : lungimea 14,5 cm ; lățimea tăișului 4,5 cm ; diametrele gurii 2,5 × 3,4 cm ; adîncimea golului din interior 6,5 cm.

Fig. 1/2 (nr. inv. 1491 b) : lungimea 14 cm ; lățimea tăișului 4,5 cm, diametrele gurii 3 × 3,5 cm ; adîncimea golului din interior 7,5 cm.

Fig. 1/3 (nr. inv. 1491 c) : lungimea 12 cm ; lățimea tăișului 4 cm ; diametrele gurii 2 × 2,5 cm ; adîncimea golului din interior 6,5 cm.

4—14. Unsprezece seceri întregi și fragmentare, dintre care două cu limbă la mîner și nouă cu cîrlig. Toate au fost turnate în forme monovalve acoperite.

a) *Seceri cu limbă la mîner*. Două exemplare întregi (fig. 1/7, 8), caracterizate prin arcuirea lină a lamei și orificiul de pe mîner. Ambele exemplare au ciot și unele defecte de la turnat. Nu au fost întrebuințate.

Dimensiuni :

Fig. 1/7 (nr. inv. 1491 d) : lungimea pe arc 27 cm și pe coardă 15,5 cm ; lățimea lamei la mijloc 3 cm și grosimea maximă a spinării 0,7 cm.

Fig. 1/8 (nr. inv. 1491 e) : lungimea pe arc 26,8 cm și pe coardă 12 cm ; lățimea lamei la mijloc 3 cm și grosimea maximă a spinării 0,5 cm.

b) *Seceri cu cîrlig*. După arcuirea lamei și înălțimea mînerului, aceste seceri cu cîrlig aparțin la două categorii.

Din prima fac parte trei exemplare mai mici, îndoite mai mult sau mai puțin rotunjit și cu mînerul cu cîrlig mai scund și prevăzut uneori cu un orificiu.

Dimensiuni :

Fig. 1/9 (nr. inv. 1491 f) : lungimea pe arc 30 cm și pe coardă 17 cm ; lățimea lamei la mijloc 3,5 cm, grosimea maximă a spinării 0,8 cm ; lățimea cîrligului la bază 1,3 cm și lungimea lui 2,5 cm.

Fig. 1/10 (nr. inv. 1491 g) : lungimea pe arc 31 cm și pe coardă 17,2 cm ; lățimea lamei la mijloc 3,7 cm ; grosimea maximă a spinării 0,5 cm ; lățimea cîrligului la bază 1,2 cm și lungimea 2,5 cm.

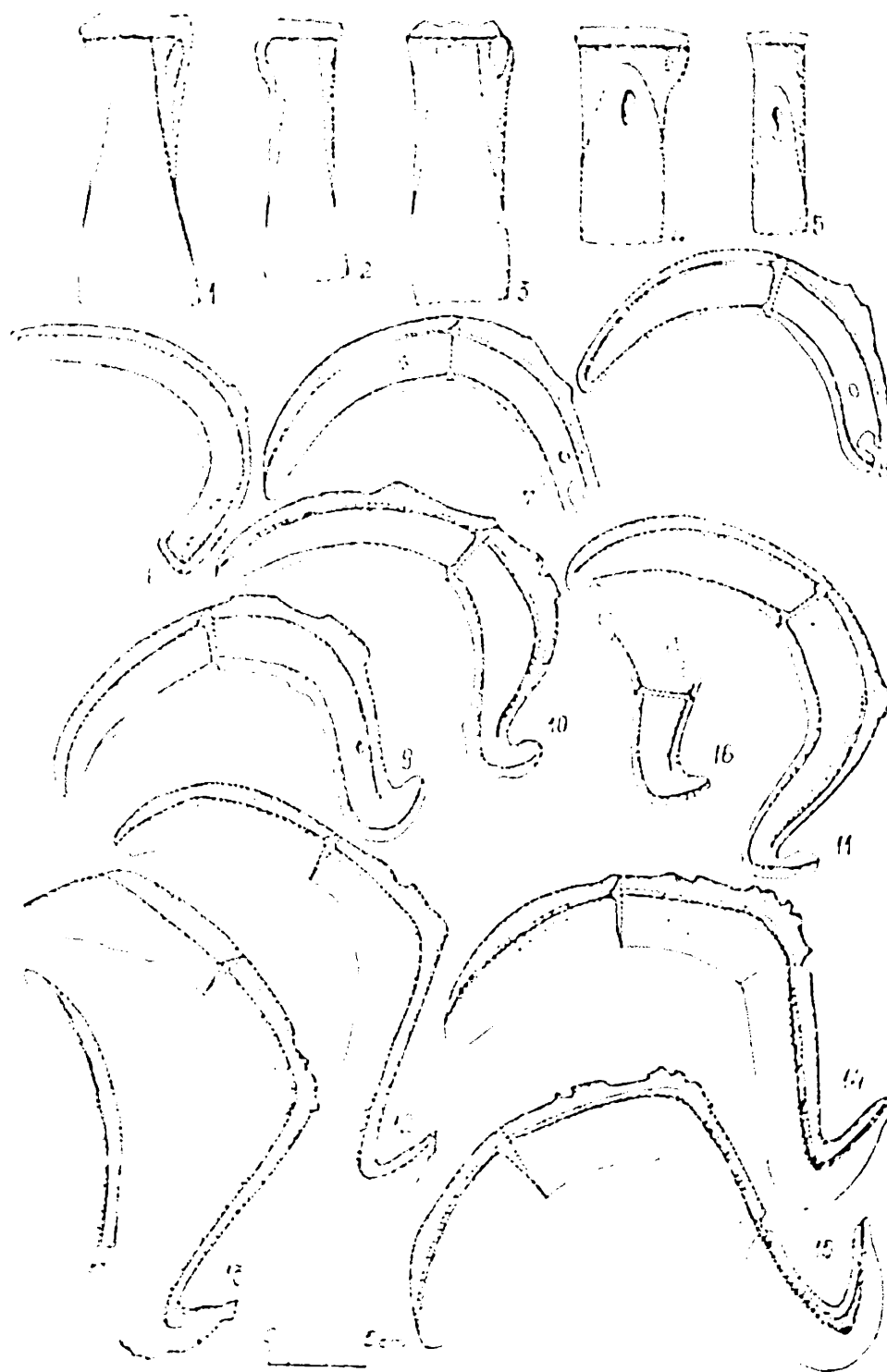

Fig. 26. (continued)

Fig. 1/11 (nr. inv. 1491 h): lungimea pe arc 31 cm și pe coardă 17,2 cm; lățimea lamei la mijloc 3,7 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 1,2 cm și lungimea lui 2,5 cm.

Celei de-a doua categorii îi aparțin patru exemplare mai mari, cu lama îndoită unghiular și mînerul înalt.

Dimensiuni:

Fig. 1/12 (nr. inv. 1491 i): lungimea pe arc 33,8 cm și pe coardă 21 cm; lățimea lamei la mijloc 3 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,1 cm și lungimea lui 3,5 cm; lungimea mînerului 13,5 cm.

Fig. 1/13 (nr. inv. 1491 j): lungimea pe arc 33 cm și pe coardă 15,5 cm; lățimea lamei la mijloc 4 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,1 cm și lungimea lui 3,5 cm; lungimea mînerului 13 cm.

Fig. 1/14 (nr. inv. 1491 k): lungimea pe arc 36 cm și pe coardă 21 cm; lățimea lamei la mijloc 3 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,2 cm și lungimea lui 4,5 cm; lungimea mînerului 13 cm.

Fig. 1/15 (nr. inv. 1491 l): lungimea pe arc 34 cm și pe coardă 21 cm; lățimea lamei la mijloc 2,1 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,1 cm și lungimea lui 4,5 cm; lungimea mînerului 12 cm.

La acestea se adaugă încă două fragmente de seceri, din care un mîner aparținînd primei categorii de seceri cu cîrlig (fig. 1/16) și un vîrf de lamă de la o seceră de tip neprecizat (fig. 1/17).

Dimensiuni:

Fig. 1/16 (nr. inv. 1491 m): lungimea pe arc 10,6 cm și pe coardă 9 cm; lățimea lamei 2,8 cm; lățimea cîrligului la bază 0,9 cm și lungimea lui 1,2 cm.

Fig. 1/17 (nr. inv. 1491 n): lungimea 13 cm; lățimea la mijloc 2 cm și la ruptură 2,5 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm.

15—16. Două brățări ovale cu capetele deschise și puțin subțiate, din bară de secțiune plan-convexă.

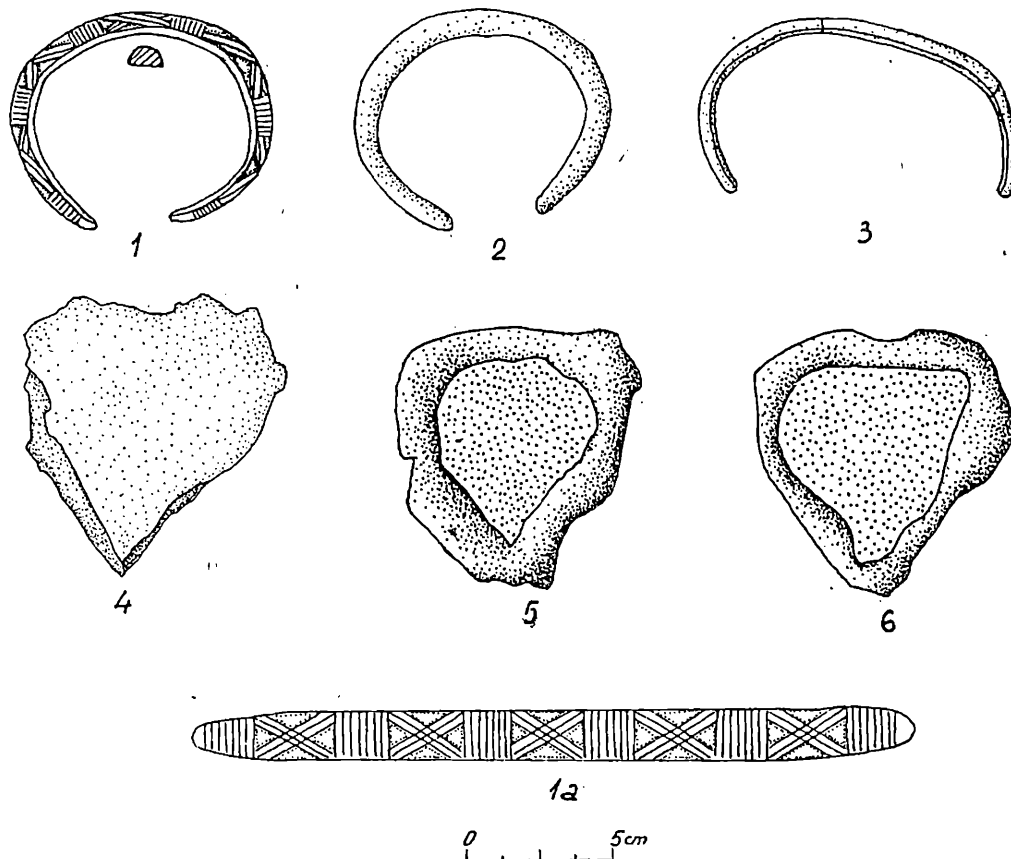

Fig. 2. — Ghermănești. Brățări și bucăți de bronz brut.

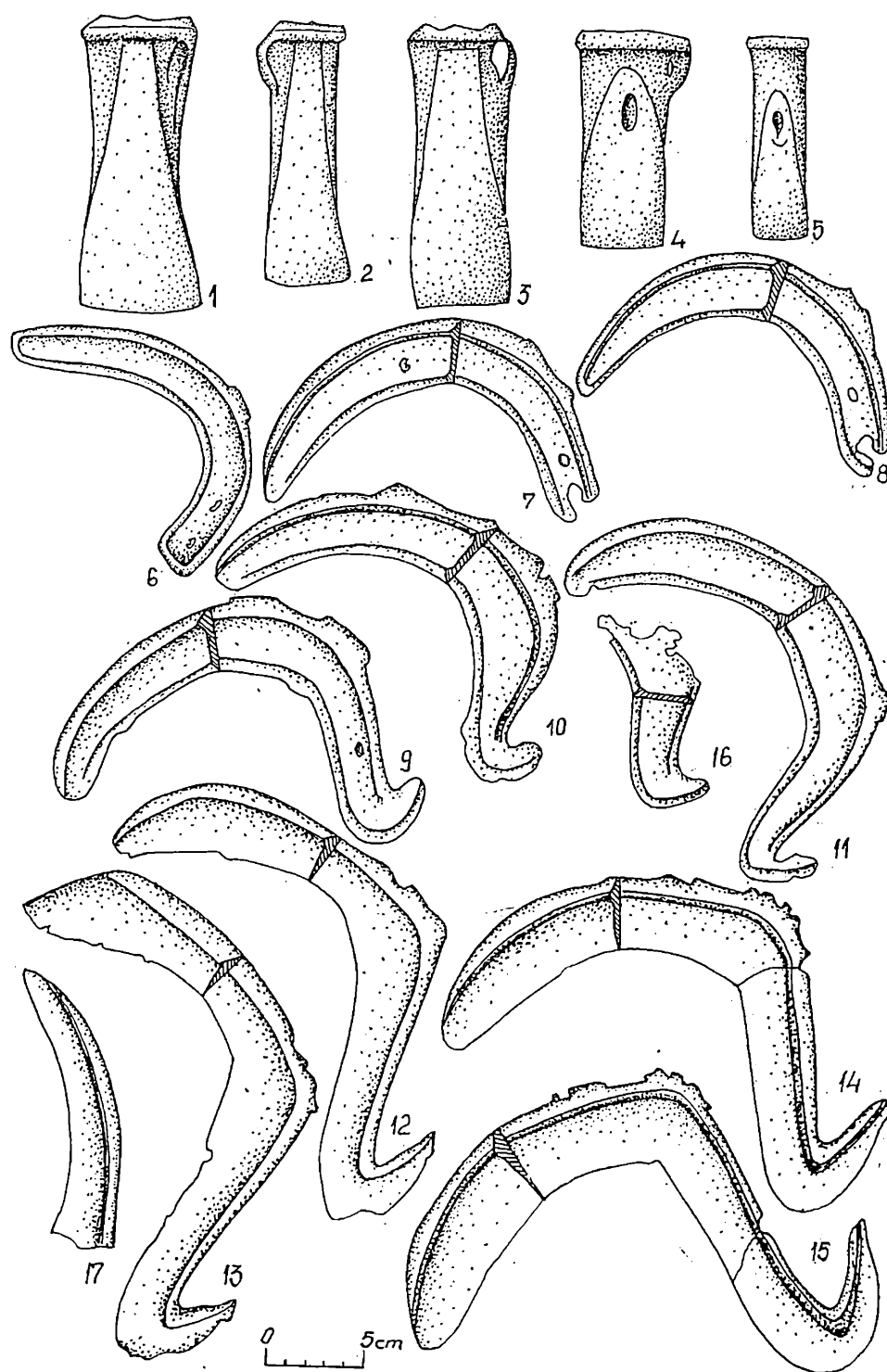

Fig. 1. — Ghermănești. Unelte de bronz.

Fig. 1/11 (nr. inv. 1491 h): lungimea pe arc 31 cm și pe coardă 17,2 cm; lățimea lamei la mijloc 3,7 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 1,2 cm și lungimea lui 2,5 cm.

Celei de-a doua categorii îi aparțin patru exemplare mai mari, cu lama îndoită unghiular și minierul înalt.

Dimensiuni:

Fig. 1/12 (nr. inv. 1491 i): lungimea pe arc 33,8 cm și pe coardă 21 cm; lățimea lamei la mijloc 3 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,1 cm și lungimea lui 3,5 cm; lungimea minierului 13,5 cm.

Fig. 1/13 (nr. inv. 1491 j): lungimea pe arc 33 cm și pe coardă 15,5 cm; lățimea lamei la mijloc 4 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,1 cm și lungimea lui 3,5 cm; lungimea minierului 13 cm.

Fig. 1/14 (nr. inv. 1491 k): lungimea pe arc 36 cm și pe coardă 21 cm; lățimea lamei la mijloc 3 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,2 cm și lungimea lui 4,5 cm; lungimea minierului 13 cm.

Fig. 1/15 (nr. inv. 1491 l): lungimea pe arc 34 cm și pe coardă 21 cm; lățimea lamei la mijloc 2,1 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm; lățimea cîrligului la bază 2,1 cm și lungimea lui 4,5 cm; lungimea minierului 12 cm.

La acestea se adaugă încă două fragmente de seceri, din care un minier aparținînd primei categorii de seceri cu cîrlig (fig. 1/16) și un vîrf de lamă de la o seceră de tip neprecizat (fig. 1/17).

Dimensiuni:

Fig. 1/16 (nr. inv. 1491 m): lungimea pe arc 10,6 cm și pe coardă 9 cm; lățimea lamei 2,8 cm; lățimea cîrligului la bază 0,9 cm și lungimea lui 1,2 cm.

Fig. 1/17 (nr. inv. 1491 n): lungimea 13 cm; lățimea la mijloc 2 cm și la ruptură 2,5 cm; grosimea maximă a spinării 0,5 cm.

15-16. Două brățări ovale cu capetele deschise și puțin subțiate, din bară de secțiune plan-convexă.

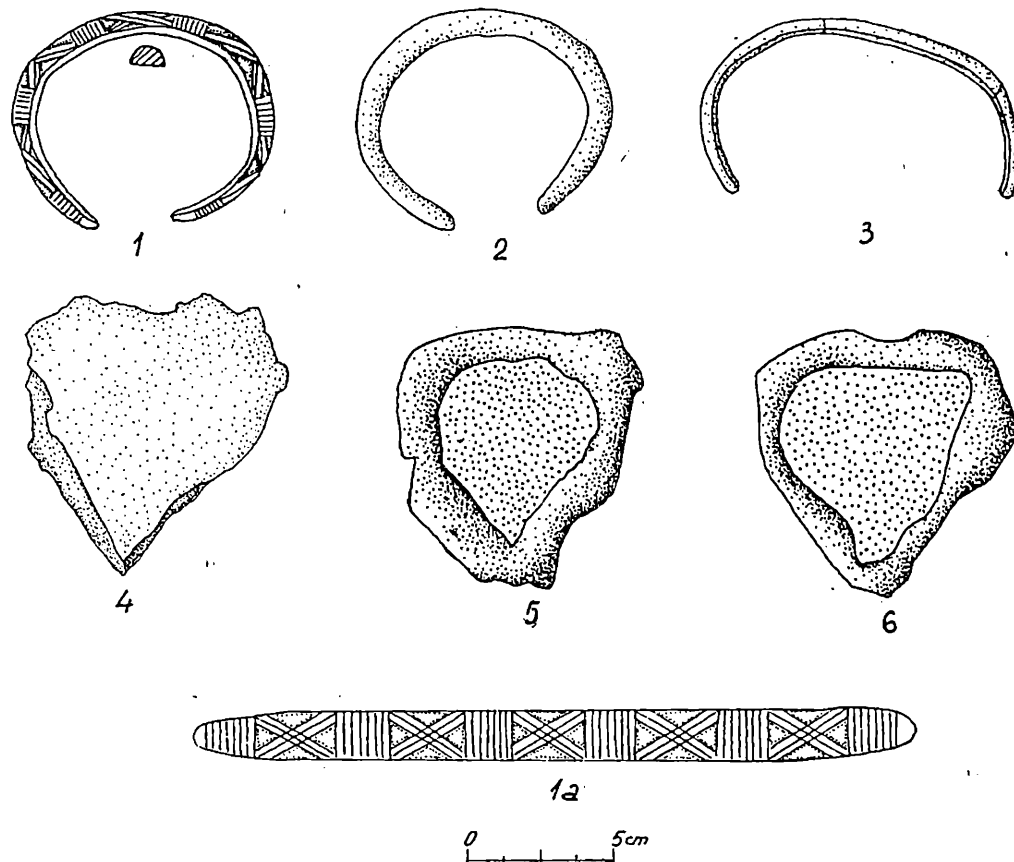

Fig. 2. — Ghermănești. Brățări și bucăți de bronz brut.

Dintre acestea, una întreagă este decorată cu motive din cîte două benzi oblice întretăiate, din trei linii adîncite, însoţite pe margini de puncte, separate prin benzi de linii verticale (fig. 2/1). Celălalt exemplar, rupt în trei, este nedecorat (fig. 2/3).

Dimensiuni şi greutate :

Fig. 2/1 (nr. inv. 1491 o) : diametrul maxim la interior 6 cm ; lungimea conturului barei la mijloc 2,6 cm şi la capete 1,3 cm şi 2,1 cm ; 70 gr.

Fig. 2/3 (nr. inv. 1491 p) : 45 gr.

17—18. Două bucăţi de bronz brut : 750 gr şi 600 gr (fig. 2/4,5).

În colecţia Şcolii din Ghermăneşti se păstrează următoarele cinci piese :

19. Un celt, varianta răsăriteană a tipului transilvănean (fig. 1/4).

20. O dăltiţă cu tub pentru mîner (fig. 1/5).

21. O seceră cu limbă la mîner cu două orificii pe mîner (fig. 1/6).

22. O brătară ovală cu capetele deschise şi puţin subţiate (fig. 2/2).

23. O bucată de bronz brut, cu greutatea de 600 gr (fig. 2/6).

Depozitul acesta, prin inventarul său, constituit din obiecte întregi folosite şi altele nefolosite, din fragmente de obiecte de bronz destinate topirii şi returnării, precum şi din cîteva bucăţi de bronz brut, atestă o activitate de atelier în această zonă din centrul Moldovei, în scopul producerii de unelte, necesare probabil lucrărilor agricole din zona respectivă. Pentru obţinerea uneltelor de care aveau nevoie comunităţile tribale respective, meşterii locali au lucrat la faţa locului materia primă, bronzul, adus din Transilvania.

Cele mai apropiate analogii pentru piesele depozitului de la Ghermăneşti provin din alte descoperiri de depozite de pe teritoriul Moldovei, Munteniei şi Transilvaniei.

Astfel, pentru culturile de tip transilvănean se pot cita analogii în depozitele de la Bozia¹, Doljeşti², Heleşteni³, Ruginoasa⁴ şi Ilişeni⁵ în Moldova, Drajna de Jos⁶ în Muntenia, Uriu⁷, Guşteriţa II⁸, Spălnaca II⁹ şi Uioara¹⁰ în Transilvania.

La fel, pentru varianta răsăriteană a celtului de tip transilvănean, se cunosc analogii în depozitele de la Ciorani¹¹, Duda¹² şi Rîşeşti¹³ din Moldova, Drajna de Jos¹⁴ şi Oinacu¹⁵ în Muntenia şi Palas¹⁶ (Constanţa) în Dobrogea.

Dalta cu tub pentru mîner prezintă şi ea analogii în depozitele de la Rîşeşti¹⁷ şi Ruginoasa¹⁸ din Moldova şi Uioara¹⁹ din Transilvania.

¹ Marin Dinu şi Ghenuşă Coman, *Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă (raionul Birlad, reg. Iaşi)* AM, II—III, 1964, p. 472, fig. 1/1 şi 2/1 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *Dépôts de l'âge du bronze tardif, Inventaria Archaeologica, Roumanie*, fasc. 7, Bucureşti, 1971, R 31—1.

² I. Teştiban, *Depozitul de obiecte de bronz de la Doljeşti (raionul Roman, reg. Bacău)*, SCŞ Iaşi, VIII, 1957, 1, fig. 8/1 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *op. cit.*, R 33/1.

³ I. Mîtreă, *Depozitul de bronzuri de la Heleşteni, Mem. Antiq.* III, 1971, p. 184, fig. 1/1 şi p. 188, fig. 3/1 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *op. cit.*, R 36/1.

⁴ Minodora Ursachi, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ruginoasa, Carpica*, I, 1968, p. 30, fig. 2/1—2 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *op. cit.*, R 40 a/1—2.

⁵ Grigore Foiţ, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilişeni (raionul Botoşani, reg. Suceava)*, AM, II—III, 1964, p. 463, fig. 1/1—3.

⁶ I. Andrieşescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium, Dacia*, II, 1925, p. 363, pl. III/1—7, 9—11 ; A. D. Alexandrescu, *Dépôts de l'âge du bronze tardif, Inventaria Archaeologica, Roumanie*, fasc. 2, Bucureşti, 1966, R 15 d/22—25, 27.

⁷ M. Roska, *Depozitul de bronz de la Uriu-de-Sus (judeţul Someş)*, ACMIT, 1930—1931, p. 79, fig. 2/1—2 ; idem, *Erdely régészeti repertórium*, I, Cluj, 1942, p. 87, fig. 107/1—2.

⁸ Fr. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg-Lahn, 1951, pl. 24/1—16.

⁹ J. Hampel, *A. bronzkor emlékei magyarhonban*, II, Budapest, 1892, pl. CXLV/33—35, 39—44 ; H. Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronze de Spălnaca au Musée National des Antiquités de Bucarest, Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 201, fig. 4/2, 8, 11 ; 5/5—6, 9—11.

¹⁰ Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 45/6.

¹¹ M. Petrescu-Dimboviţa, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul Hallstattului în Moldova*, AM, II—III, 1964, p. 256, fig. 3/1 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *op. cit.*, R 32/1.

¹² M. Petrescu-Dimboviţa, *Depozitul de obiecte de bronz de la Duda*, AM, IV, 1966, p. 347, fig. 1/1 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *op. cit.*, R 34/1.

¹³ C. D. Vasiliu, *Movila Răbii (Hantepesi)*, Bucureşti, 1933, p. 107—108, fig. 16—17 a—d ; M. Petrescu-Dimboviţa, *Contribuţii la problema sfîrşitului epocii bronzului şi începutului epocii fierului în Moldova*, SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 462, fig. 10/1—4 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi M. Florescu, *op. cit.*, R 39/1—4.

¹⁴ I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 363, pl. III/8 ; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, R 15 d/30.

¹⁵ Silvia Marinescu-Bileu, *Klad bronzových izdelj v Ojname, Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 518—523, 525, fig. 1—3 ; 4/1 ; 5 ; 6 ; 7/1, 3.

¹⁶ M. Irîmia, *Un depozit de bronzuri la Constanţa, Pontice*, I, 1968, p. 90—94, fig. 1—11.

¹⁷ C. D. Vasiliu, *op. cit.*, p. 107—108, fig. 16—17e ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *op. cit.*, R 39/5.

¹⁸ Minodora Ursachi, *op. cit.*, p. 30, fig. 2/3 ; M. Petrescu-Dimboviţa şi Marilena Florescu, *op. cit.*, R 40a/3.

¹⁹ Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 45/22.

În ceea ce privește secerile, exemplarele cu limbă la minier, cu unul sau cu două orificii pe minier, au analogii apropiate în depozitele de la Ciorani ²⁰, Heleșteni ²¹ și Rîșești ²² din Moldova și Ingul din R. S. Ucraineană ²³.

Prima categorie de seceri cu cîrlig, cu lama arcuită mai mult sau mai puțin rotunjită și cu minierul scund, are analogii în depozitele de la Doljești ²⁴, Duda ²⁵ și Ilișeni ²⁶ din Moldova, precum și la Ingul din R. S. S. Ucraineană ²⁷.

La rîndul lor, exemplarele celei de-a doua categorii de seceri cu limbă la minier, cu lama îndoită unghiular și cu minierul înalt, au și ele analogii în depozitele de la Bozia ²⁸ și Mindrișca ²⁹ din Moldova și Ingul ³⁰ din R. S. S. Ucraineană.

Pentru brățări, decorul de pe exemplarul întreg din depozitul de la Ghermănești se aseamănă cu acela al unor brățări din depozitele de la Băleni ³¹ din Moldova și Domănești ³² din Transilvania, cu barele însă de secțiune deosebită, ovală sau rotundă.

Cele mai multe din depozitele în care se întîlnesc aceste analogii datează de la sfîrșitul epocii bronzului (secolul al XIII-lea î.e.n.) și mai puțin din Hallstatt A₁ (secolul al XII-lea î.e.n.).

Avînd în vedere unele din piesele acestui depozit, ca de exemplu varianta răsăriteană a celului transilvănean, secerile cu limbă la minier și orificii pe minier, precum și cele două categorii ale secerilor cu cîrlig, depozitul acesta datează de la sfîrșitul epocii bronzului din Moldova, fiind contemporan cu cultura Noua propriu-zisă (secolul al XIII-lea î.e.n.) ³³.

GH. MELINTE

LE DÉPÔT DE BRONZES DE GHERMĂNEȘTI (DÉP. DE VASLUI)

RÉSUMÉ

En 1966, à l'occasion des travaux agricoles effectués sur l'emplacement « Biserica-Vechie », situé sur le territoire de la commune de Ghermănești, dép. de Vaslui, on a découvert un dépôt d'outils et d'objets de parure en bronze, comptant 23 pièces, dont 18 se trouvent au Musée de Huși (fig. 1/1—3, 7—17; 2/1,3—5) et cinq dans la collection de l'école de Ghermănești (fig. 1/4—6; 2/2,6).

Au Musée de Huși sont conservés trois haches à douille du type transylvain (fig. 1/1—3), 11 faucilles entières et fragmentaires, dont deux à languette (fig. 1/7—8) et neuf à crochet (fig. 1/9—17), deux bracelets ovales ouverts, dont un complet et décoré (fig. 2/1) et l'autre brisé en trois parties et sans décor (fig. 2/3) et deux fragments en bronze brut (fig. 2/4—5).

Dans la collection de l'école de Ghermănești est conservé une hache à douille, variante orientale du type transylvain (fig. 1/4), un ciseau à douille (fig. 1/5), une faucille avec trous sur la languette (fig. 1/6), un bracelet oval ouvert (fig. 2/2) et un fragment en bronze brut (fig. 2/6).

Ce dépôt par analogie des pièces similaires qui se trouvent dans les dépôts de Moldavie, de Valachie et de Transylvanie, datent de la fin de l'âge du bronze (Bronze D), étant contemporain de la civilisation Noua (XIIIe siècle av.n.è.).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Ghermănești. Outils en bronze.

Fig. 2. — Ghermănești. Bracelets et fragments en bronze brut.

²⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *AM*, II—III, 1964, p. 256, fig. 3/8; M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, *op. cit.*, R 32/8.

²¹ I. Miltrea, *op. cit.*, p. 186, fig. 2/5—8 și p. 191, fig. 4/5—8; M. Petrescu-Dîmbovița și M. Florescu, *op. cit.*, R 36/2—5.

²² C. D. Vasiliu, *op. cit.*, p. 107, fig. 16/g; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 462, fig. 10/6; M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, *op. cit.*, 39/6.

²³ E. A. Simonovici, *Ingul'sktj klad*, SA, I, 1966, p. 131, fig. 3/1—4.

²⁴ I. Teștiban, *op. cit.*, fig. 8/2—4; M. Petrescu-Dîmbovița și M. Florescu, *op. cit.*, R 33/2—4.

²⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, *AM*, IV, 1966, p. 347, fig. 1/4.

²⁶ Gr. Foit, *op. cit.*, p. 463/464, fig. 1/9—13; 2/1—5, 7—10.

²⁷ E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 131, fig. 3/5, 12.

²⁸ Marin Dinu și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 472, fig. 1/2—4; 2/2—4; M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, *op. cit.*, R 31/2—4.

²⁹ *Ibidem*, R 37/1—8.

³⁰ E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 131, fig. 3/14—15.

³¹ I. T. Dragomir, *Le dépôt de l'âge du bronze tardif de Băleni*, *Inventaria Archaeologica, Roumanie*, București, 1967, R 18 h/115, 121 și R 18 i/124—125 (exemplare mai apropiate ca formă și secțiune).

³² J. Hampel, *op. cit.*, I, pl. CXXII/64.

³³ Pentru cultura Noua vezi A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, *AM*, II—III, 1964, p. 143—216; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique, Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 59—94.

MÁRIÁ NOVOTNÁ, *Die Bronzhortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*, în colecția „Archaeologica Slovaca Fontes”, tom. IX, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1970, 136 p., 4 h., 21 fig. în text, 55 pl.

Autoarea, specialistă bine cunoscută pentru lucrările sale cu privire la unele tipuri de obiecte de aramă și bronz din Slovacia, tratează în volumul de față problema depozitelor de bronzuri din Slovacia, care interesează în mod deosebit și pe arheologii români, datorită legăturilor cu descoperirile de acest fel din Transilvania.

Meritul autoarei este că a reușit să adune la un loc în această lucrare cele peste 100 depozite de bronzuri din Slovacia, păstrate la muzeele din această provincie, precum și la cele din Praga, Budapesta și Viena, sau cunoscute uneori, când s-au pierdut, numai din literatură, neputându-se reconstitui totdeauna cu exactitate inventarul lor.

Cercetînd personal depozitele din muzeele din Slovacia și folosind lucrările privitoare la ele, scrise de J. Hampel, J. Eisner și de alți arheologi cehi și străini, autoarea reușește să întocmească o bună lucrare de sinteză, scoțînd în evidență datele mai importante privitoare la răspîndirea, tipologia și cronologia seriilor de depozite de bronzuri din această regiune din epoca bronzului pînă în Hallstattul C. În același timp, a acordat atenția cuvenită diferitelor centre de producere a obiectelor de bronz din Slovacia și regiunile vecine, inclusiv celui din Transilvania, direcțiilor și drumurilor de schimb ale acestor obiecte de bronz din centrele respective, precum și apartenenței culturale și cronologice a descoperirilor din Slovacia. Într-o anumită măsură a preocupat-o și problema mult discutată a cauzelor depozitării obiectelor de bronz, fiind, în general, de acord cu explicațiile lui M. Garašanin, potrivit cărora se deosebesc depozite îngropate în timp de neliniște, depozite-atelier și depozite votive. La rîndul lor, după autoare, frecvența și particularitățile depozitelor de bronzuri dintr-o regiune au depins de bogăția în minereuri de cupru și de interferențele de interese ale diferitelor populații din acea regiune. În schimb, numărul mare de arme din Bronzul tîrziu a fost determinat de creșterea pericolului din afară, deci și de necesitatea de apărare din acea perioadă. În funcție de aceste cauze, se pot stabili, după autoare, mai multe categorii de depozite, una

sau alta din explicații fiind valabilă pentru un număr de depozite și pentru un anumit teritoriu.

În ceea ce privește seriile de bronzuri din Slovacia, autoarea le sincronizează cu cele din R. P. Ungară și Transilvania stabilite de A. Mozsolics, W. A. v. Brunn, M. Rusu și M. Petrescu-Dîmbovița, adoptînd pentru cele din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu sistemul cronologic al lui H. Müller-Karpe, cu fazele Bronz D (secolul al XIII-lea î.e.n.), Hallstatt A₁ (secolul al XII-lea î.e.n.), Hallstatt A₂ (secolul al XI-lea î.e.n.), Hallstatt B₁ (secolul al X-lea î.e.n.), Hallstatt B₂ (secolul al IX-lea î.e.n.) și Hallstatt B₃ (secolul al VIII-lea î.e.n.). Astfel, seriilor Koszider (Bronz B) și Dreveník—Blh (Bronz C) le corespund seriile Koszider și Forró—Velký Blh din R. P. Ungară, seriilor Oždany (Bronz C—Bronz D) și Buzica—Rimavská Sobota (Bronz D—Hallstatt A₁) seriile Opály din R. P. Ungară și Uriu—Domănești din Transilvania (ambele din Bronz D), seriei Martinček—Bodrog (Hallstatt A₁) seriile Kisapáti—Lengyeltóti din R. P. Ungară și Cincu—Suseni din Transilvania, seriei Komjatná (Hallstatt A₂) seriile Jászkarajenő—Uzavölgy din R. P. Ungară și Turia—Jupalnic din Transilvania, seriei Somotor—Lúčky (Hallstatt B₁) seriile Rohod—Szenteg din R. P. Ungară și Moigrad—Tăuteu din Transilvania și seriei Istebné—Krásna Hôrka (Hallstatt C) seria Bîlvănești—Vinț din Oltenia și Transilvania. Deocamdată, nu au corespondențe în R. P. Ungară și Slovacia seriile Fizeșu Gherlei—Sîngeorgiu de Pădure (Hallstatt B₂) și Șomarțin—Vetiș (Hallstatt B₃) din Transilvania. În legătură cu analogiile citate din România, menționăm că depozitul de la Ilișeni, jud. Botoșani, nu provine din Transilvania, ci din Moldova, și se datează, după părerea noastră, mai cîrînd în Hallstatt A₁ decît în Bronz D.

Cu toate că adoptă sistemul cronologic al lui H. Müller-Karpe, autoarea consideră că în Bronzul tîrziu, așa cum este și subtitlul lucrării, se include și Hallstattul timpuriu, fazele Hallstatt B₁—B₃ din acest sistem. Indiferent de denumirea dată perioadei respective, prezintă interes faptul că acest sistem cronologic se aplică de autoare depozitelor de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Slovacia. În schimb, pentru depozitele din Bronzul vechi s-a aplicat sistemul cronologic al lui P. Reinecke, iar pentru cele din Bronzul mijlociu acela al A. Mozsolics.

Din punct de vedere cronologic, autoarea, de acord cu Ks. și Z. Vinski, consideră că

datarea depozitelor nu trebuie să se bazeze pe ultimul tip de obiect de bronz, ci pe raportul cantitativ al tipurilor omogene contemporane. În această privință, în mod just, se scot în evidență dificultățile de datare ale unor depozite din Slovacia, situate cronologic la limita dintre Bronz C și Bronz D sau dintre Bronz D și Hallstatt A₁.

În ceea ce privește obiectele de bronz din depozitele din Slovacia, autoarea se ocupă numai de unele tipuri importante și caracteristice. Începe cu culturile, arătând că acest tip de unealtă apare pentru prima dată în depozitul de la Dreveník din Bronz C. Se afirmă că se cunosc culturi nedecorate și în faza Otomani III, citindu-se însă greșit articolul lui K. Horedt în *Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 322, fig. 8, în loc de K. Horedt, M. Rusu și I. Ordentlich, *Săpăturile de la Otomani (r. Harghita)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, 1962, p. 322, fig. 8, 4. În afară de aceasta, se folosesc denumirile Ispánlák și Bardoc în loc de Spálnaca și Brăduț, iar Orșova este amintită în Transilvania, în loc de Banat. Relativ la analogiile citate din Transilvania pentru cultul cu plisc, care se întâlnește în număr mai mare în estul Slovaciei, considerăm că depozitul de la Sfăraș se datează mai curând în Hallstatt A₁ decât în Bronz D.

În continuare, se discută originea, răspîndirea, cronologia și analogiile diferitelor tipuri de obiecte: săbii, îndeosebi tipul Liptov; coifuri, accentuându-se asupra influențelor reciproce și a legăturilor dintre exemplarele din Slovacia cu cele din centrul Europei și Egeea; scuturi, produse și în centrul Europei, în legătură cu influența culturilor sudice, în special miceniană; fibule, mai ales de tip *Posamenterie*; ace, dintre care unele cu analogii în Caucaz; diademe, a căror semnificație nu este încă elucidată și vase de bronz, după clasificările mai noi ale lui H. Thrane.

Pe cât i-a fost posibil, autoarea s-a străduit să precizeze și culturile cu care se pot pune în legătură depozitele din Bronzul târziu și Hallstattul timpuriu din Slovacia, ca de exemplu, culturile Pilyiny pentru depozitele din estul Slovaciei, Velatice și mai târziu Podoli, pentru cele din sud-vestul Slovaciei și Lausitz pentru acelea din văile inferioară și mijlocie ale Văhului, ș.a.

În concluzie, pentru a se evidenția mai bine locul pe care-l ocupă în metalurgia bronzului la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului centrul din Slovacia, se compară cu cel din Transilvania, arătînd că acesta din urmă îl depășește atît prin numărul mult mai mare de depozite, evaluat după M. Rusu în 1963 la 250 și în realitate astăzi depășind 330, cît și prin cantitatea pieselor din depozitele de fragmente. În legătură cu această din urmă problemă, este suficient să menționăm că în

timp ce depozitul-turnătorie de la Uioara din Transilvania conține 5 812 piese în greutate de 1 100 kg, depozitul de fragmente de la Bodrog, care este cel mai mare de acest fel din Slovacia, este constituit doar din 284 obiecte, în greutate neprecizată de autoare.

În schimb, în ceea ce privește frecvența depozitelor pe faze, autoarea remarcă asemănarea depozitelor din Transilvania cu cele din R. P. Ungară și Slovacia, în sensul că cele mai multe datează din Bronz D pînă în Hallstatt B₁ inclusiv.

În afară de acestea, autoarea, ținînd seama de răspîndirea geografică a depozitelor din Bronz D și Hallstatt A₁ la granițele Slovaciei cu R. P. Ungară și U.R.S.S., consideră că centrele de producere a obiectelor de bronz din aceste din urmă regiuni au impulsat metalurgia bronzului din sud-estul Slovaciei. În legătură cu această problemă, nu ar fi fost lipsit de interes să se fi stăruit și asupra legăturilor pe care le prezintă la sfîrșitul epocii bronzului descoperirile de bronzuri din nord-vestul Transilvaniei cu cele din nord-estul R. P. Ungară și din R. S. S. Ucraineană, asupra cărora a atras atenția încă din 1938 I. Nestor în lucrarea sa din *Marburger Studien*, privitoare la topoarele de luptă cu disc pe ceafă.

De asemenea, în ceea ce privește problema originii materiei prime, tratată sumar de autoare la sfîrșitul concluziilor sale, ar fi fost indicat să se refere și la analizele chimice sau spectroscopice ale bronzurilor din Slovacia, despre care nu se amintește nimic în lucrare.

Deosebit de util este repertoriul depozitelor de bronzuri din Slovacia, în care se prezintă, în ordine alfabetică, indiferent de cronologie, depozitele din Bronzul târziu și Hallstattul timpuriu din Slovacia. Pentru fiecare depozit din muzeele din Slovacia se dau condițiile de găsim, numărul pieselor și descrierea lor, locul unde se află și literatura respectivă, îndeosebi aceea de bază, cuprinzînd informațiile esențiale asupra descoperirilor de acest fel. În schimb, pentru depozitele din colecțiile particulare și muzeele din străinătate se menționează principalele caracteristici și literatura de bază.

La fel de utile sînt și planșele cu fotografii și desene de la sfîrșitul lucrării, cuprinzînd ilustrația completă sau parțială a unor depozite din bronzul târziu și Hallstattul timpuriu din Slovacia.

În felul acesta, lucrarea de față, prin conținutul și ilustrația ei, reușește să dea o imagine destul de completă a depozitelor de bronzuri din Slovacia din perioada respectivă, fiind deosebit de utilă tuturor acelor care se interesează de această problemă.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

LÁSZLÓ BARKÓCZI, ANDRÁS MÓCSY, *Die römischen Inschriften Ungarns (RIU, I) 1. Lieferung Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum — Arrabona*, 230 p., 132 fig. (foto) 261 d., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972

Cartea, pe care ne propunem să o recenzăm, este una dintre cele mai recente și moderne monografii epigrafice. Cei doi autori, L. Barkóczy și A. Mócsy, buni cunoscători ai istoriei provinciilor romane Pannonia Superior și Inferior, sînt remarcabile personalități, bine cunoscute în lumea oamenilor de știință, cu multe și valoroase studii și monografii privind epoca romană pe teritoriul R. P. Ungare și regiunile dunărene.

RIU, I (aceasta este abrevierea pe care o propun autorii pentru a fi folosită) este o redactare a unei părți din capitolul *Pannonia Superior* din CIL, III, început de Th. Mommsen acum un secol, și care va fi de un real folos pentru cea de-a doua ediție a acestei monumentale culegeri de inscripții latine.

Monografia RIU, I la p. 5, în *Cuprins*, indică pe pagini localitățile și numărul de ordine al inscripțiilor reproduse în lucrare. La p. 7—9, în *Prefață*, se arată pe scurt care este situația actuală de publicare a inscripțiilor și necesitatea apariției unei noi monografii epigrafice pentru teritoriul R. P. Ungare. Devine deci necesar publicarea unui *Corpus modern*, care să cuprindă toate inscripțiile pînă la cele recent descoperite, fiecare inscripție însoțită de un aparat critic, bibliografie, desen și fotografie, precum și indicarea pe hărți a locului de descoperire.

Acest prim volum al RIU-ului cuprinde inscripțiile din partea de nord-vest a R.P. Ungare, parte integrantă din provincia Pannonia Superior, care, după autori (p. 9), a cunoscut cea mai veche și intensă romanizare, cuprinsă acum în comitatele Vas și Győr-Sopron. Autorii anunță că în total vor fi patru sau cinci volume, din care în vol. II și III vor figura inscripțiile din comitatele Zala, Somogy, Baranya, Veszprém, Tolma, Komárom și Fejér, iar în ultimul volum vor figura numeroasele inscripții din Aquincum. Întreaga monografie va fi apoi încheiată cu un *Index epigrafic*, constituit ca volum aparte, aranjat probabil în maniera celui din *Corpus*.

Primul capitol (p. 13—139), redactat de A. Mócsy, cuprinde inscripțiile din *colonia Claudia Savaria* (nr. 1—122), la care au fost adăugate și inscripțiile din Muzeul din Szombathely și din colecțiile particulare, cu multă probabilitate provenite de pe teritoriul aceleiași *colonia*, după care urmează un număr de texte epigrafice a citorva inscripții aflate în comitatul Vas (nr. 123—160).

La p. 13—15, A. Mócsy prezintă un scurt istoric al coloniei *Claudia Savaria*, care se găsește pe locul actualului oraș Szombathely (Steinamanger), arătînd că identificarea coloniei romane datează încă din secolul al XVII-lea, cînd au fost descoperite sanctuarul zeiței Isis, ruine de locuințe, străzile antice, construcții de canalizare și o parte din necropolă. La rangul de *colonia*, orașul a fost ridicat de împăratul Claudius, de la care își ia epitetul și ajunge la o mare dezvoltare în urma colonizării (*deductio*) de veterani ai *leg. XV Apollinaris*, cu sediul la Carnuntum. O mare înflorire cunoaște orașul Savaria începînd cu epoca Flavilor și pînă în anii împăraților din dinastia Severilor, din care timp datează cele mai numeroase inscripții. În secolul al IV-lea la Savaria își avea reședința *Praeses Pannoniae Primae* și tot din această vreme datează cîteva importante monumente epigrafice creștine (nr. 76—86). Pe la mijlocul secolului al V-lea, Savaria mai este încă amintită în *Chron. Min.*, I, 301. În continuare se vorbește despre întinderea teritoriului coloniei, hotarele teritoriului, drumurile care o legau de alte centre ale Pannoniei Superior, ca scurta prezentare să se încheie cu istoricul cercetărilor și preocupărilor epigrafice în această parte a R. P. Ungare.

În p. 16—139 se trece la publicarea inscripțiilor descoperite la *Savaria* și în împrejurimi, atît cele provenite din descoperirile vechi cit și din descoperirile mai noi sau din ultimii ani, însumînd un total de 160 de texte epigrafice latine. Se începe cu inscripțiile a căror descoperire este sigură a fi *Savaria*, apoi cele din colecțiile particulare și din Muzeul din Szombathely (nr. 1—122) și, în sfîrșit, după localități, cele descoperite în comitatul Vas (nr. 123—160), care ar corespunde cu *territorium* al orașului antic. Inscripțiile sînt grupate după criteriile folosite în CIL: 1° inscripții sacre; 2° inscripții cu numele împăraților și onorare; 3° inscripții funerare.

Capitolul II (p. 140—191), redactat de L. Barkóczy, cuprinde inscripțiile descoperite în *Municipium Flavium Scarbantia*, în 13 localități din imediata apropiere și cele aflate în Muzeul din Sopron (nr. 161—234). În p. 141—142 se face un scurt istoric al municipiului *Flavium Scarbantia*, care de multă vreme a fost identificat pe locul unde se găsește localitatea medievală și modernă Sopron (Odenburg, în latina medievală Sempronium). Localitatea romană exista pe timpul împăratului Tiberius, se dezvoltă în urma colonizării cu veterani proveniți din mai multe legiuni, ca în timpul Flavilor să obțină calitatea de *municipium*. O mare înflorire a orașului se constată în primele două secole ale e. n., din care timp datează cele mai multe inscripții și continuă a exista încă în epoca tetrarhiei. În epoca romană tîrzie, orașul este fortificat cu un zid de

apărare; nu lipsesc nici dovezile de viață creștină. Teritoriul orașului *Scarbantia* este marcat de diferite descoperiri arheologice și de inscripții și autorul încearcă să limiteze această întindere. Prezentarea se încheie cu un scurt istoric al cercetărilor epigrafice.

În paginile următoare (143–191) se trece la publicarea tuturor inscripțiilor descoperite la *Scarbantia* și pe teritoriul ei, însumând un total de 74 texte epigrafice (nr. 161–234).

În ultimul capitol, redactat tot de către L. Barkóczi, figurează inscripțiile aflate pe *limes*-ul Dunării panonice, cu localități mai importante: *Ad Flexum* (Mosonmagyaróvár, Ungarisch-Altenburg), *Quadrata* (Lébény-Barát-földpuszta) și *Arrabona* (Győr, Raab, Iaurinum în latina medievală). Se face și aici o scurtă prezentare istorică a localităților și a regiunii în epoca romană, după care se trece la publicarea inscripțiilor, în total 46 de texte epigrafice (nr. 235–284), aranjate pe localități, cele mai numeroase fiind cele descoperite la *Arrabona* (nr. 240–273). În totalitate, monografia însumează 284 de texte epigrafice, iar volum se încheie cu un tabel privind concordanțele dintre CIL, III și RIU, I, după care urmează 67 de pagini cu fotografiile monumentelor cu inscripție.

Textele epigrafice din RIU, I se pot împărți în trei categorii: 1° inscripții publicate în CIL, III și azi dispărute; 2° inscripții publicate în CIL, III și în alte diferite monografii sau reviste, existente azi și care au permis de a fi din nou controlate și a căror lectură a putut fi ameliorată sau, acolo unde era cazul, corectată; 3° inscripții care nu au fost încă publicate, acestea nu prea multe, de-abia în număr de nouă (nr. 69, 201, 207–210, 214, 218, 233). Cele cunoscute în CIL, III, și dispărute, au fost republicate așa cum au apărut în *Corpus*, la cele mai multe fără schimbări sau intervenții, cu textul explicațiile și aparatul critic al lui Th. Mommsen și a continuatorilor și numai în rare cazuri au intervenit autorii; pentru cele existente s-a dat pe pagina alăturată câte un desen, iar pentru majoritate câte una sau chiar două fotografii, de cele mai multe ori bine executate și care permit a se controla lectura sau a se întrevedea și alte posibilități de întregire. În ce privește inscripțiile sacre, spre deosebire de CIL, ele au fost inserate nu în ordinea ierarhică a divinităților, ci în ordinea alfabetică; astfel, inscripțiile din Savaria încep cu dedicații către *dei Augurales*, *Fatae*, *Hercules* și apoi se ajunge la *I.O.M.* etc. Un alt merit al lucrării este că se indică cu toată precizia și exactitatea posibilă locul de descoperire a inscripției sau unde se află, cu localitatea, strada (denumirea nouă și cea veche), numărul casei în trecut și în prezent, denumirea exactă a locului în limba maghiară și germană, materialul și dimensiunile monumentului. Putem deci afirma

că RIU, I este un volum dintre cele mai bine pregătite și prezentate privind inscripțiile din nord-vestul R. P. Ungară și care poate servi drept exemplu pentru o asemenea publicație.

Fată de o astfel de muncă, atât de îngrijită și atât de bine dusă la bun sfârșit, multe observații nu se pot aduce. Ne luăm totuși îngăduința de a face o remarcă generală și anume, că în ce privește întregirea sau lectura anumitor cuvinte din inscripții nu este peste tot egală; la unele texte se dau prea multe întregiri, fără a necesita acest lucru, uneori chiar lectura întregii inscripții, la altele prea puțin sau deloc, deși, datorită caracterului lapidar al unora, se cerea să se facă. În privința desenelor — care reproduc în mod riguros numai trăsăturile literelor, omițându-se diferite alte urme sau trăsături de lovire — ce pot duce la confuzii sau lecturi eronate — ele sînt bine executate și deci foarte utile, totuși, ca în cazul inscripției nr. 15, spărtura pietrei se confundă cu linia literei N, așa încît în loc de SIDI se poate citi SNDI. Iarăși în ce privește desenele, nu întotdeauna se poate vedea unde începe și unde sfârșește textul epigrafic, cantitatea rîndurilor sau a lacunelor. Credem apoi că era necesar ca pentru inscripțiile funerare, care, datorită anumitor formule, se pot data pe secole sau jumătăți de secole, se putea trece aceasta în aparatul critic. Mai era necesar ca la p. 229–230, unde se face concordanța între CIL, III și RIU, I, să se fi făcut și concordanța cu *AnnÉp.*

Se mai pot adăuga și cîteva puține observații de lectură pentru următoarele inscripții: nr. 1, cuvîntul din r. 7, din care a rămas numai STO sau CTO, ar putea fi *Augusto* (?), *Sancto* (?) sau *Victoriae* (?) (pe fotografie mai curînd însă STO); nr. 2 credem că s-ar putea întregi: *Fatis Tenati[a]/Rhodias pr(o)[s(alute)]/[Tenatia[e]/Dido[n]e f[il.]*, unde *Didon(a)e* ar fi, ca o extremă soluție, *tertia declinatio ad normam primae*; nr. 9 (numai după CIL, III, 4157) primele două rînduri i. O.M. IVI /// C.L.M. ar putea fi *[I.] O.m. Iu[n/oni re] g[i-nae]* (?); nr. 41 r. 2 din desen nu reiese a fi QVIR ci numai QVI (poate în loc de *qui et* sau chiar pentru *Qui(rina)*), dar dacă gentili-ciul a fost *[Ul]pius*, atunci este greu a se accepta *Quirina tribus*; nr. 89 pentru r. 5–7 *[leg. XI]III G. de [fune]to in expediti [one]*, era necesară o explicație sau măcar o aproximativă datare; nr. 96 în r. 2 ar putea fi *scriba or[dinis]* (?); nr. 103 în r. 3 în loc de *p(ro) s(alute)* mai curînd *p(ro) s(e)*, cum bine a propus Z. Kádár și L. Balla, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*, Budapesta, 1971, p. 86, nr. 36, dar după fotografie ar mai rămîne spațiu pentru încă un S, deci *p(ro) s(e) [s(quisque)]* sau *p(ro) s(alute) [s(ua)]*; nr. 109, r. 5 APITONL ar trebui explicat dacă este *C[apitoni]* sau altceva; nr. 110 *civ[i Suro]* și

cives [Surus numai ca fiind probabil, dar nu absolut sigur; nr. 120 pentru r. 1 este preferabilă varianta, propusă de L. Balla, *adversus hostes publico[s]*, în loc de cea propusă de J. Fitz, *curator operum*] *q(ue) publico[run]*, căci S este sigur; în r. 1/2 *c[ur]ator coloniae Ael[iae] Aug. I[talicensium]*, propusă de L. Balla, este greu de acceptat; r. 3 *curator viarum Clodiae* *Cassiae C[iminiae]*, propusă de A. Mócsy, credem că este singura posibilă; r. 3 AESACRII rămâne tot enigmatic; în r. 5/6 este preferabilă întregirea lui A. Mócsy, *ab imp. Vespasiano Caes.* *Aug. et Tito* [Caesare Aug. f./coronis-] *II aurea, m[urali] etc.*, ca fiind singura posibilă, decât cea propusă de L. Balla; nr. 124, r. 3 probabil că a fost FL. QVINTILLA; nr. 139, de ce nu se dă întregirea pentru M.A.S.? Este sau nu *M(ercurio) A(ugusto) s(acrum)?* (cf. Z. Kádár, L. Balla, *op. cit.*, p. 87, nr. 26); nr. 146, r. 10 rămâne neclarificat PROVINCIAEL; nr. 149 în r. 4 DOM. SERG. s-a omis *domicilium* și s-a scris numai *tribus* sau SERG. este *domicilium*?; nr. 157 r. 7/8 *Caesia Graeca* nu era necesar a fi explicat, căci reieșea din desen; nr. 167 în r. 3 nu se precizează cum a fost ligatură pentru antroponim și deci, dacă a fost ERANITVS sau ERNIATVS ori (r. 2/3) SERANITVS sau SERNIATVS?; nr. 174, r. 5 P.P. nu poate fi *p(ecuniae) p(ublicae)*, deoarece este scris între QVAES. și AEDILIS; nr. 175, r. 3/4 CALIA/EIYCE se propune a se citi *Cal(t)iaetyce* sau *Callaetyce*; nr. 184, r. 1 mai curînd *Coma[gia(?)]*, gentiliciu cunoscut (CIL, III, 14997¹; VI, 2741, 16007; ILS, 6733) sau *Com[cia(?)]* pentru *Comatia*, gentiliciu atestat în Dacia (CIL, III, 1002, 1095, 1096, 7775) și chiar în Pannonia Superior (CIL, III, 14358²), decât *Comag[enia(?)]*, pentru care nu există nici spațiu disponibil; la nr. 206 trebuia să se indice anul miliariului, așa cum s-a procedat și în alte cazuri (nr. 253); la nr. 240 trebuia să se spună un cuvînt despre BALTI ET ARV/IEABVS (cf. Z. Kádár, *Die kleinasiatisch-syrischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn*, Leiden, 1962, p. 60) și nu numai o simplă trimitere; la nr. 248 trebuia să se dea data exactă, cu anul, luna, ziua, așa cum se face și în CIL; nr. 250 r. 6/7 *al[a] I Ulp(ia) Con[tarior(um)] (milliaria) c(ui) p(raeest)* erau clare în textul epigrafic reproduș în desen, așa încît nu mai era necesară lectura; nr. 262 r. 4/5 TE/-ES a se completa prin *Te[r]es*, fie nume tracice, fie *Te[r]e(n)s*; la nr. 275 pentru *sig. leg. I Ad.--- qui est bello desiderat(o) et --- mil. leg. s.s. --- qui est bell(o) desiderato*, trebuia să se insiste sau măcar să se facă o trimitere la E. Ritterling, *RE*, XII, 1399; nr. 281, r. 2 VEX. ALP. C. ANTO, în loc de *v(eteranus) er al(a) p(rima) C(ontariorum) Anto(niniana)* este de preferat *vex(illarius) al(ae) p(rimae)* etc. (cf. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der*

Alen und Kohorten an Rhein und Donau, Berna, 1951, p. 146, nr. 256), mai cu seamă că nu se indică vîrsta morții, el probabil fiind încă în viață și ar putea să fie individul din pen-ultimul rînd, *M. Aur. Valerianus / sib. et suis vivi f.*

Terminăm recenzia insistînd asupra calităților de ordin științific al acestei admirabile monografii epigrafice, scrisă la un nivel modern și critic, constituind un util și practic aparat de lucru în domeniul epigrafiei latine.

NICOLAE GOSTAR

L. BALLA, T. B. BUOCZ, Z. KÁDÁR, A. MÓCSY, T. SZENTLÉLEKY, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*, sub red. A. Mócsy și T. Szentléleky, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 144 p., 191 fig., 3 h.

Vestigiile anticei Savarii au intrat de timpuriu în atenția savanților umaniști, fiind menționate încă în vremea lui Matei Corvin de către P. Ransanus și A. Bonfinius. De-a lungul secolelor, între cei care au inclus în lucrările lor inscripții și sculpturi sau au încercat să scrie istoria orașului roman de pe teritoriul actualului Szombathely figurează nume de prestigiu ale științei istorice și arheologice: A. Marsilius (Marsigli), Th. Mommsen, W. Lipp, A. von Domaszewski, W. Kubitschek, I. Paulovics.

Lucrarea de față are structura unei monografii, a cărei sursă principală, dar nu unică, o constituie monumentele de piatră ale Savariei, nefiind însă omise rezultatele cercetărilor arheologice care au dus la descoperirea lor, ca și la reconstituirea unor complexe. Fiecare capitol este semnat de autoriale căror preocupări predilecte converg către domeniul analizat.

În cap. I sînt menționate punctele în care au fost descoperite ruinele așezării, necropolele romane, monumentele arhitectonice găsite *in situ* sau reutilizate în construcțiile medievale. Prin cartarea acestora, cunoaștem dispunerea lor în Savaria și în *territorium*-ul ei.

În cap. II, cercetarea vieții social-economice, a etapelor de dezvoltare a orașului, este efectuată prin stabilirea unei cronologii cît mai exacte a inscripțiilor și mormintelor, cu sau fără referiri la viața economică propriu-zisă a orașului, printr-o analiză a elementelor ce oferă posibilitatea unor clasificări pe etnii. Fondarea coloniei și populația ei, pornind de la elementele autohtone celtice și continuînd cu veteranii din *Leg. XV Apollinaris* și colonizările ulterioare din diferite părți ale impe-